

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences  
Centre for Social Sciences  
**Institute for Minority Studies**

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az  
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

# MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTIK

BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF.

HETEDIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1890.

**A Magyar-Zsidó Szemle hetedik évfolyamának  
munkatársai,**

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

	Lap.
ÁBRAHÁM LIPÓT, Erdő-Sz.-György ... ..	37
ADORJÁN (AUSPITZ) ÁRMIN, Nagyvárad ... ..	492
BACHER VILMOS, Budapest ... ..	20, 87, 99, 355
BECK MÓR, Bukarest, ... ..	169, 350
BERGER J. LIPÓT, Budapest ... ..	424
BERNSTEIN BÉLA, Boroszló ... ..	181
BLAU LAJOS, Budapest ... ..	8, 73, 86, 137, 202, 266, 545
BOLESÓI ELEMÉR, Budapest ... ..	106, 574
BÜCHLER SANDOR, Budapest ... ..	478, 507, 543, 595
BÜCHLER ZSIGMOND, Alberti-Irsa ... ..	382, 573, 608
CSUKÁSI FÜLÖP, Budapest ... ..	187, 249, 633
DALLOS SÁMUEL ... ..	370, 494
DÁVID GYULA, Pozsony ... ..	177
DIAMANT GYULA, Budapest ... ..	121, 311, 379, 382, 408, 484
DIÓSI SÁMUEL, Ó-Radna ... ..	125
ENYEDI MÁTYÁS, Budapest ... ..	46, 91, 567, 602
FARKAS EMIL, Budapest ... ..	173
FRISCH EDE, Hátszeg ... ..	550
GOLDBERG RAFAEL, Budapest ... ..	381
GOLDFAHN S. H., Bács-Topolya ... ..	351
GOLDSCHMIED LIPÓT, Budapest ... ..	280
HACEM SÁMUEL KEHINKER, Bombay ... ..	373
HALÁSZ FRIGYES, Budapest ... ..	103, 239
HALÁSZ IGNACZ, Székes-Fehérvár ... ..	48
HERZOG MANÓ, Kaposvár ... ..	30, 114
HEVESI SIMON, Budapest ... ..	50
HIRSCH IZSÁK, Bözöd-Ujfalu ... ..	551, 556
KARDOS ALBERT, Szentés ... ..	353
KAUFMANN DÁVID, Budapest ... ..	27
KIS ARNOLD, Budapest ... ..	21, 93, 158, 419
KLEIN MÓR, Nagy-Becskerek ... ..	219
KOHN AMBRUS, Léva ... ..	111
KOHN E. H., B.-Csaba ... ..	426
KRAUSZ SÁMUEL, Budapest ... ..	271, 345, 403, 467, 532, 588

	Lap
KRON SAMUEL, Szegszárd .....	173, 371
KÜNOS IGNÁCZ, Budapest .....	122
KÜRTI JÓZSEF, Budapest .....	109
LEBOVITS JÓZSEF, Zala-Szent-Grót .....	112
LEDERER IGNÁCZ, Budapest .....	362
LÓWY MÓR, Temesvár .....	600
MAJOR J. GYULA, Budapest .....	178
MAKAI EMIL, Budapest .....	489
MUNKÁCSI BERNÁT, Budapest .....	500
NEUMANN EDE, Nagy-Kanizsa .....	445, 509
PFEIFFER FÜLÖP, Győr .....	370
PILLITZ BENEDEK, Veszprém .....	231, 232
PILLITZ SAMUEL, Veszprém .....	442
POLLÁK FÜLÖP, Török-Becse .....	33
POLLÁK MIKSA, Budapest .....	501
RADÓ ANTAL, Budapest, .....	158, 224
ROSENBERG EDE, Budapest .....	143, 213, 276, 333
ROSENBERG SANDOR, Arad .....	163
ROSENSPITZ SANDOR, Marseille .....	441, 569, 622
ROSENTHAL TÓBIÁS, Losoncz .....	171
ROTH ÁRON, Siklós .....	73
SCHMIEDL ALBERT, Budapest .....	172, 608
SELTMANN LIPÓT, Párkány .....	347
SOLD EMIL, Szeged .....	549
STADLER KÁROLY, Bakony-Szombathely .....	607
STIER JÓZSEF, Szombathely .....	380
SZÁNTÓ ELEÁZÁR, Budapest .....	51
SZÉP LIPÓT, Veszprém .....	367
VAJDA BÉLA, Abony .....	229, 346
VENETIANER LAJOS, Budapest .....	82, 155, 418
WIENER JÓZSEF, Sárospatak .....	92

## TUDOMÁNY.

### Izraél kiválasztása.

Izraél vallásának legrégebbi eszméi között egyetlenegy sincs, a mely az újabb korban annyi támadásnak lett volna kitéve, mint a kiválasztás eszméje. A szentírás számos helyen kifejezést nyert eszmét, hogy »Izraél az Isten kiválasztott népe«, három egymással ki nem engesztelhető ellenség fogta ostora alá: a zsidógyűlölet, a zsidó misszió és a haladó zsidó theologia egy iránya.

A zsidógyűlölet, az antisemitizmus különféle árnyalataiban, gyűlöletét nem a szentírás emez eszméjéből meríti, hiszen akkor saját hívei ellen is irtó-háborút kellene indítania, azaz az öngyilkosságot kellene híveinek hirdetnie, mert azok is oly vallás hívei, a melynek tanai ugyanazon szentírásból és az ezzel ebben a pontban tökéletesen megegyező újtestamentomból merítvék. A zsidógyűlölet indító okai és céljai egészen más téren fekszenek, a »kiválasztott nép« kitétel jelszó, mint a »talmud« és e kifejezés különféle variációi és összetételei; hiábavaló fáradság volna tehát vele, a forró gyűlölettel, a hideg ész segítségével vitába elegendni. Egyébiránt hazánkban erre nincs is szükség.

A zsidótérítés, a mely a legújabb idő óta különösen Poroszországban halottaiból föltámadt, hogy a zsidógyűlölet által elhullottakat szeretettel fölszedje, tökéletesen fenntartja Izraél kiválasztásának eszméjét, azon csekély módosítással, hogy *Izraél* kiválasztása nem *Izraélre*, hanem *más* népre vagy felekezetre vonatkozik. Mi vagyunk az utolsók, a kik az ellen kifogást emelünk, hogy valamely nép vagy felekezet magát Izraélnek nevezze és az Isten által kiválasztottnak tekintse, csakhogy ezen névváltoztatás a kiválasztás eszméjét nem tisztazza, nem tünteti el azon nehézségeket, a melyek bármily nép kiválasztottsága ellen

a modern ember elméjében föltámadnak, a melyeket alább kifejteni fogunk.

Az említettek újabbkori támadásait jóval megelőzve, már a negyvenes években foglalkoztatta a kiválasztás eszméje a zsidó theologusokat.

A negyvenes évek reformtörekvései a kiválasztás eszméjét is fölszínre hozták és az istenítisztelet reformálása alkalmából sokan állást foglaltak az imakönyvben többször kifejezést nyert kiválasztás ellen. Kétségtelen, hogy a kiválasztás eszméjének kérdését egyedül a zsidó theologia van hivatva vizsgálat alá venni. A zsidó theologia az egyedül competens forum, a melynek — tekintet nélkül minden kívülről jövő erőszakra és tolokodásra — döntenit kell a fölött, hogy a kiválasztás eszméje összhangzásban van-e vagy összeférhető-e tudásunkkal és lelkiéletünkkel, eszméinkkel és érzéseinkkel? Tisztába kell hozni azt, hogy a kiválasztás azon eszmék közé tartozik-e még, a melyek élnek és a vallásos életben gyümölcsöt teremnek, vagy pedig azok közé, a melyek évezredes élet után elaggva, örökre elnyugszanak.

E szempontból kívánjuk a következőkben, tekintettel a történetre, a kiválasztás eszméjét tárgyalni.

## I.

### 1. A kérdés fölvetése.

Azon fölfogás ellen, hogy mi az Isten »kiválasztott népe« vagyunk, első sorban az látszik szólni, hogy mi nem is képezünk népet. A zsidó vallás hívei majdnem annyi népre oszlanak, a hány a föld kerekiségén él. Vannak zsidó magyarok, francziák, angolok, németek, oroszok stb., sőt kínaiak is! Jól tudom, hogy vannak ellenségeink és intra és extra muros exaltált bámulóink, a kik bennünket külön fajnak, gonosznak vagy nemesnek tartanak, de ez a jelen kérdésre nézve egészen közömbös, mert nem arról van szó, hogy minek tartják a zsidóságot mások, hanem, hogy minek tartja magát a zsidóság maga. Ha a zsidó vallás jelenkori eszméi között helyet foglal ama hit is, hogy »Izraél az Örökkévaló kiválasztott népe«, akkor ezen vallás híveinek kétségtelenül meg kell győződve lenni arról, hogy ők külön népet képeznek, ez pedig ellenkezik a tényekkel, vallásunk híveinek fölfogásával és érzésével. A zsidóság nemcsak a jelenkorban, hanem két évezreddel ezelőtt sem képezett már egységes népet

Időszámításunk kezdetén az alexandriai zsidó vallású hellének és a palesztinai zsidóság között nemzetiségi szempontból nagyobb ür tátongott, mint ma francziák és németek között; viszont a Muhammed által kiirtott három zsidó törzs és az arabok közelebbi nemzetiségi viszonyban állottak egymáshoz, mint a francia és az abessyniai zsidók a jelenkorban. Sőt be lehetne bizonyítani azt is, hogy a zsidók a középkorban sem tartották magukat egy népnek; de, a mint már megjegyeztem, ez a jelen kérdésre irrelevans, mert tökéletesen elegendő azt tudnunk, hogy mily nemzetiségűnek tartja magát a zsidóság a jelen korban. Még azt is megengedhetjük, hogy hitsorsosaink tévedésben vannak, ha azt hiszik, hogy ők olaszok, németek sat., mert ők külön fajt képeznek; a kérdés mindamellett megmarad, hogyan foglalhat helyet vallásos eszmekörükben oly eszme, a melynek oly fogalom képezi alapját, melyet ők nem ismernek?

Még sokkal számosabb és fontosabb argumentum szól a »kiválasztás« fogalmá ellen. Egy népnek a kiválasztása a többi közül részrehajlást látszik tulajdonítani a Mindenhatónak; miért épen csak egyet s nem többet? miért épen Izraélt s nem más népet választott ki?

Számosabb-e Izraél a khinaiaknál, régibb-e az indusoknál? Kiválóbbat tett-e a tudományokért és művészetekért a görögök-nél, az állami élet fejlesztéseért a rómaiaknál, a humanizmus elveinek megvalósításaért a civilizált népeknél, hogy magát kiválóbbnak tartja a föld összes népeinél, hogy magát »kiválasztottnak« tartja? Nem rejlik-e továbbá a »kiválasztott nép« fogalmában az a pretenzió, hogy Izraélnek kiváltságai vannak, mert hiszen ő »kiválasztott«, tehát magasabb és jobb más népeknél? Hogyan egyeztethetjük össze a legfelsőbb lény igazságosságával, hogy egy népnek kiváltságokat ad? Maga a szentírás és a hagyomány, a melyek e pontra nézve — a mint későbbi fejtegetéseinkből ki fog tűnni — tökéletesen megegyeznek, ellentmondásban látszanak lenni önnönmagukkal, mert egyrészt az emberiség egységes származását, tehát az emberiség egységét és egyenlőségét hirdeti, másrészt pedig azt, hogy Izraél »az Isten kiválasztott népe«! Hogy fér meg az emberiség egységének nagy eszméje a kiválasztás eszméjével? De tegyük föl, hogy Izraél jobb más népeknél, tegyük föl, hogy az Isten ezért kiválasztotta és kiváltságokkal ruházta föl: nem rejlik-e ily eszme hangozta-

tásában fennhéjázás, góg? Hogy fér meg eme fennhéjázás a szerénységgel és alázatossággal, a mely tulajdonságok a szentírás által oly nagyra becsültetnek, hogy a legistenesebb férfúró, Mózesről, csupán ezen tulajdonságokat tartja méltóknak külön kiemelésre? Izrael kiválasztása eszméjének tehát inkább a népek meggyőződésében volna helye, mint Izrael vallásos eszmekörében!

Az utolsó kikezdésben fölvetett kérdések oly természetűek, hogy azokkal minden theologusnak tisztába kell jönni, a ki a szentírást vallásos dokumentumnak tekinti, legyen az zsidó vagy nem zsidó, orthodox vagy nem orthodox theologus. De nemcsak a theologusnak s vallásos laikusnak, hanem még az exegétának is, a ki a szent iratokkal első sorban mint irodalmi termékkel foglalkozik, felelni kell azon kérdésre, hogy a magyarázandó iratok ellenmondásban vannak önmagukkal, más szóval, nincsenek egységes [szellemtől áthatva. Ez irányban a kritikai kisegítő is esütörtököt mond. És valóban több megoldási kísérletre akadunk az idevágó irodalomban.

## 2. Megoldási kísérletek.

A kísérletek, a melyek a kiválasztás eszméjének tisztázására és érthetővé tételére történtek, két csoportra oszthatók.

A legegyszerűbbnek látszik a fölvetett nehézségek elismerése s a fölhozott ellenvetések elfogadása. Igaz, hogy a kiválasztás eszméje nem fér meg az emberiség egységének s a népeket és nemzetiségeket nem ismerő egyenlőség és testvériség nagy eszméivel, s a kiválasztás eszméje nem egyéb, mint a nemzeti öntudat kifejezése a múltban. Izrael népe a kultúra alacsony fokán, nemzeti elfogultságában és korlátozottságában, magát a legtökéletesebbnek, az Isten által legkedveltebbnek, tehát kiválasztottnak tekintette épúgy, mint minden más nép. A kiválasztottság a nemzeti önértetnek oly kifejezése, mint a minőre — hogy csak egy példát említsek — legnemzetibb költőnknél Petőfinél, akadunk:

Járjatok be minden földet,  
Melyet Isten megteremtett  
S nem akadtok bizonyára  
A magyar nemzet párfjára.

Ezen alapra helyezkedve, édes keveset változtat a dolog velején, hogy a kiválasztottságot a nemzeti önértet és öntudat, vagy a nemzeti hiúság és önszeretet, vagy a nemzeti önhiúság és felfuvalkodottság kifolyásának nevezzük. A különböző elnevezések nem a történelmi tények különböző magyarázataiból folynak, sem a fölfogások eltéréseiből, hanem a különböző állásból, melyet az egyesek a zsidó vallással és ennek jelenkori híveivel szemben elfoglalnak vagy más szóval a céltól, a melyre a kiválasztás eszméje fruktifikáltatik. E fölfogás képviselői a bibliában nem látnak szent iratokat, hanem pusztán történelmi okmányokat, a melyeknek írói a történelmi tényeket a nemzeti lelkiületnek megfelelően átalakítva és kiszínezve adták elő. Ezen fölfogás képviselői még azt sem engedhetik meg, hogy a szent iratok szerzői isteni szellemtől áthatott, inspirált férfiak voltak, különben nem vallhatnának oly nézetet, a mely ezen isteni férfiakat, közöttük a prófétákat is, igazságtalan tanok hirdetőivé bélyegzi. Tudtunkkal sem hívő zsidó, sem hívő keresztény, sem hívő muhammedán nem birhat ily nézettel és nem is bir.

Az imént vázoltam fölfogás azonban nemesak a vallásos érzülettel és hittel, a melyek olyanoknak, a kik ezekkel nem birnak, nem adhatók és nem is szoktak rájuk nagy hatást gyakorolni, ellenkezik, hanem magával a szentírással is, annak egész szellemével és egyes, minden kétséget kizáró kijelentéseivel. Amaz állításunknak, hogy a kiválasztás nem nemzetiségi eszme, bővebb kifejtését és részletes megokolását a bibliából és a hagyományból későbbre tartva fenn, áttérünk a kiválasztás fölfogásának második csoportjára, a mely szerint a kiválasztás eszméje a múltba nézve megengedhető ugyan, de a jelenben a zsidó vallás híveire nem vonatkozatható.

Az egyik fölfogásról, a mely szerint az Isten által történt kiválasztás mind e mai napig fennáll, esakhogy néhány századdal a bibliai korszak bezárta után, az Izrael névvel együtt, más felekezetre szállt át, már volt szó. (Lásd Delitzsch: Sind die Juden wirklich das auserwählte Volk? Lipcse, 1889.) Az orthodox nem zsidó theologia elismeri, hogy Izrael kiválasztása történelmi tény, saját szavaival: Izrael kiválasztása a történetnek természetfölötti ténye. A kiválasztás ezen elismerése a szentírás világos kijelentésein alapszik (Mózes II. 19, 5. 6. V. 7. 6—8. 14, 2. 32, 9. sat.; a prófétáknál is számos helyen); a kiválaszt-

tásnak némi nemzetiségi ízet adni látszanak (Máté evangéliuma 3, 9. János ev. 7, 33. 37.) a Jézus hívei. (Bővebbet lásd: Weber, Das Volk Israel; Wuttke, Christliche Sittenlehre I. kötet; Oehler »Volk Gottes« Herzog-Plitt evang. Real-Encyclopädie für Bibel und Talmud I. 617. l.). A bibliai theologia a mondotak szerint nem mutat eltérést a különböző felekezetek között, az alap tehát közös. Ily közös alap mellett, azt hiszem, elegendő, ha azt a tényt veszszük fontolóra, hogy az élő örökségét saját lemondása nélkül senki sem veheti birtokába. Ha tehát Izraéllet illette meg a kiválasztottság a múltban, akkor nem elegendő azon tény, hogy mások magukra vonatkoztatják ezen kiválasztást, ezt Izraéltól — más okok hiányában — elvitatni.

A röviden ismertetett nézettel egyeznek meg részben némely zsidó laikusok, a kik a zsidóság társadalmi állásával foglalkoztak, és a zsidó theológusok egy része. Ezek is azt állítják, hogy a zsidóság csak a múltban tartotta magát az Isten kiválasztott népének, de a jelenkorban a kiválasztás megszűnt a zsidóság vallásos eszméi közt tért foglalni. (Lásd: Kollmann, Die gesellschaftliche Stellung der Juden. 1876, 27. l.; Send-schreiben israelitischer Preussen 1847; Delitzsch i. ir. 2. l.) Tagadhatatlan, hogy a zsidók nagy részének vallásos eszmekörében nem él többé a kiválasztás eszméje; ha tehát tények konstatálásáról volna szó, nem lehetne megtagadni a jogosultságot azon állítástól, hogy a kiválasztás eszméje a jelenkorban nem él többé. De nem arról van szó, hogy mit vallanak a zsidó vallás egyes hívei, hanem mit vall, mit tanít a zsidó vallás maga, a mely független híveinek számától; arról van szó, hogy a zsidó vallás eszméje a kiválasztásról megállja-e helyét a mi tudásunk előtt, összeférhető-e a mi erkölcsi fogalmainkkal. Ha az utóbbi föltétel bizonyúlna helyesnek, akkor nem kell túlságos súlyt fektetni azon tényre, hogy számosan vannak, a kiknek vallásos meggyőződésében nem él a kiválasztás eszméje és hogy ezen eszme nem szerepel mint rugó erkölcsi és vallásos cselekedeteikben.

A mit zsidó socialis írók az életből mint tényt konstatálnak, azt a zsidó theológusok egy része a theológiából igazolni igyekszik. Az előbbieket azt állítják, hogy a kiválasztás eszméje megszűnt élő eszme lenni, az utóbbiak azt bizonyítgatják, hogy meg kell szünni élő eszmének lenni. Hadd szóljon ezen nézet

legkiválóbb képviselője maga, az újbabkori zsidó tudomány és theologia kifelé és befelé legbátrabb bajnoka: Geiger Ábrahám. »A zsidó istentisztelet reformálásának szükségességéről és mértékéről« 1861-ben írt értekezésének második pontjában így szól: »A lényeges különbség, a mely a zsidók vallásos meggyőződését gondolatokra és érzésekre nézve megragadta, Izraélnek az emberiség közepette elfoglalt állására vonatkozik. Örömmel tanúskodik minden hű izraelita ma épúgy mint ezelőtt a mellett, hogy Izraélnek jutott ama magasztos hivatás, hogy az egyetlen szent Istenben való hitet a maga tisztaságában a világon keresztül terjessze; örömmel tanúskodik a mellett, hogy Izraél csodálatos események által jutott ezen hivatáshoz és hogy ezen hivatásához hű maradt; örömmel fejezi ki háláját azért, hogy Izraél ezen szent életgondolata mindinkább valósitást nyert és nyer, és a legbensőbb bizalommal tekint azon idő felé, a midőn majd ezen gondolat az egész emberiséget átszellemíti és egy családdá összeköti. Vannak írónk, a melyekben ezen gondolat a lelkes és hívő lélek minden fenségével és mélységével fejeztetik ki.« »Az öröm ily szép feladat fölött, a mely Izraélnek osztályrészüln jutott, arra kötelezi, hogy megismerés és becsületes élet által mindinkább méltóbbá válják feladatára; azonban teljesen vallástalan lenne, ha azon gondolatnak nyújtana táplálékot, hogy Izraél ez által minden más ok és öntörekvés nélkül jobb más embereknel, ha önhitt túlbecsüléshez és mások lenézéséhez vezetne. Ne ismerjük félre, hogy a múltban ily nézetek uralkodtak és imáinkban kifejezést nyertek. Szívesen megengedjük, hogy elnyomás és megvetés kívülről szükségessé tett ily túlfeszített erősítést befelé, sőt azt is megengedjük, hogy szoros határvonal húzandó ama magasztos érzés között, hogy valami nemes jónak a birtokában vagyunk és a nemtelen öntúlbecsülés között azok fölött, a kik ezen jóban nem osztozkodnak, ha tévedéstől akarjuk magunkat megóvni. Azonban napjainkban elértük a megismerés ama fokát, hogy mentek vagyunk minden önteltségtől és önhittségtől, úgy hogy . . . mondhatjuk még: »Hivatásunkká tetted (Isten) szent tanodat«, de nem: »Te kiválasztottál bennünket az összes népek közül« sat. (Nachgelassene Schriften. I. 207 s. köv. l. Az értekezés alap gondolatai már 1849-ben lettek kifejtve és ki is nyomtatva. L. u. o. 203. l.)

Látjuk, hogy Geiger, habár kíméletesen, mégis kitörleendő-

nek véli szellemi kincsünkben a kiválasztás eszméjét. De ha mélyebben hatolunk a kérdésbe, azt találjuk, hogy a kiválasztásnak csak a héja, de nem a magva dobatott el. Nem szabad ugyan vallani azt, hogy »kiválasztottál az összes népek közül és nekünk adtad tanodat«, de kell továbbra is vallani eme kiválasztást kifejező szavak második felét, hogy »nekünk adtad a tórárt«. Változtat-e valamit az eszme lényegén, ha a szavakat eldobjuk és a dolgot megtartjuk? Megszűnt-e a történelmi tény létezni, ha nem öltöztetjük többé szavakba? Az sem áll továbbá egészen, hogy a múltban a kiválasztás eszméje Izraélben önhittséget vagy azon gondolatot ébresztette volna, hogy Izraél minden további érdem nélkül jobb másoknál, a mint ezt a történelemből bizonyítani fogjuk. — Miután a kiválasztás problémáját fölvetettük és a különféle nézeteket szóhoz juttattuk, áttérünk az eszme részletes tárgyalására és reméljük, hogy a hagyomány alapján sikerülni fog új világlátásba helyezni.

Budapest.

BLAU LAJOS.

(Folytatásu következik.)

## IRODALOM.

### A SZENTIRÁS ÉS A ZSIDÓ TUDOMÁNY IRODALMA 1889-BEN.

Bevezetés a szentírásba megjelent *Riehm Ed.*, az ismert bibliai szótár szerzőjének hagyatékából: *Einleitung in das Alte Testament*, bearbeitet von A. Brandt (Halle). *Wellhausen* értekezéséből: *Die Composition des Hexateuchs und der historischen Bücher des Alten Testaments* megjelent új kiadás toldalékokkal (Berlin). A bibliai kritika általános kérdéseivel foglalkozik a *Revue de l'Histoire des Religions* két értekezése: *A. Kuenen*, *La réforme des études bibliques selon Maurice Vernes*; *M. Vernes*, *Quand la Bible a-t-elle été composée?* A *Revue des deux mondes*-ban megjelent *Havet E.* hosszabb tanulmánya: *De la modernité des prophètes*, mely azon képtelenséget akarja bizonyítani, hogy az összes prófétai iratok a második templom utolsó századaiból valók. Említendő még *Anzies*, *Les origines de la Bible* et *M. Ernest Renan* (Toulouse).

A szentírás tanok rendszerét két elhunyt német tudós hagyatékából kiadott e munkák adják elő: *Ed. Riehm*, *Alttestamentliche Theologie*, bearb. von Pahnke (Halle); *Konst. Schlottmann*, *Compendium der biblischen Theologie*, herausg. von Ernst Kühn (Lipscse). A *Revue de l'hist. des Religions* cz. folyóiratban megjelent *Peipenbring Ch.* két cikke: *La religion primitive des Hébreux; Moïse et l'Iahvisme*. A *Zeitschrift für kirchliche Wissenschaft und kirchliches Leben* cz. f. (külön is): *E. König*, *Der Monotheismus der legitimen Religion Israels*, nach seiner Einzigartigkeit, Wirklichkeit und Entstehung gewürdigt. Izraél isten-eszméjét szembe állítja különösen a görögök vallásos nézeteivel: *M. Steckelmacher*, *Die Gottesidee der Offenbarung und des Heidenthums im Lichte eines neuen Unterscheidungs-Merkmals betrachtet* (Mannheim). Más ide való dolgoza-



tok: *H. Schultz*, Die Beweggründe zum sittlichen Handeln in dem vorchristlichen Israel (Theologische Studien und Kritiken). *G. Winter*, Die Liebe zu Gott im Alten Testament (Stade, Zeitschrift für die Alttestam. Wissenschaft). *A. Zschokke*, Der dogmatisch-ethische Lehrgehalt der alttestamentlichen Weisheitsbücher (Bécs). *Fr. Trieb*, Veteris testamenti de Cherubim doctrina (Berlin). *D. Feuchtwang*, Die Höllenvorstellung bei den Hebräern (Zeitschrift für Assyriologie).

Egész szentirási könyvek kommentárjai vagy fordításai: *Delitzsch F.* Genesis-kommentárját angolul dolgozta föl Taylor S. (London). *Ledrain E.* új francia bibliafordításából megjelentek Leviticus Jósuáig és a három nagy próféta könyve (Páris). *Deutsch Henrik*, Numeri vagy Mózes negyedik könyve. Masszoretikus szöveggel magyarra fordítva és nyelvtani s tárgyi magyarázatokkal ellátva (Budapest). *I. A. Petit*, La Sainte Bible avec commentaire. . . I. Genèse et Exode (Arras). *F. Delitzsch*, Biblischer Commentar über den Propheten Jesaia, 4. Auflage (Lipscse). *I. Knabenbauer*, Commentarius in Jeremiam prophetam (Paris). Strack és Zöckler kommentárgyűjteményében (Nördlingen): *W. Volck* und *S. Oetli*, Die poetischen Hagiographen; *S. Oetli* und *I. Meinhold*, Die geschichtlichen Hagiographen. *F. S. Tiefenthal*, Das hohe Lied (Kempten).

A szentírás egyes könyveiről vagy szakaszairól értekező dolgozatok: *P. Julian*, Étude critique sur la composition de la Genèse (Paris 1888). *J. Halévy*, Recherches Bibliques (folytatás, Gen. 10, 2—4, Revue des Études Juives). *Gruppe*, Genesis 6, 1—4 (Stade folyóiratában). *Benzinger*, Das Gesetz über den grossen Versöhnungstag (Lev. 16, u. o.). *P. Schmalzl*, Das Jubeljahr bei den alten Hebräern. Ein kritisch-exegetischer Commentar zu Levit. 25, 8—55 (Eichstatt). *A. van Honacker*, L'origine des quatre premiers chapitres du Deutéronome (Louvain). *S. R. Driver*, The origine and structure of the Book of Judges (Jewish Quarterly Review). *P. Seeberg*, Falsche und wahre Gotteshilfe, Jes. 7—12 (Theologische Studien aus Württemberg). *G. C. Workman*, The text of Jeremiah. With an introductory Notice by Franz Delitzsch (Edinburgh). *A. H. Sayce*, The book of Hosea in the light of Assyrian research (Jewish Qu. Review). *W. Gerber*, Das Zeitalter des Propheten Joel (Theologische Quartalschrift). *Holzinger*, Sprach-

charakter und Abfassungszeit des Buches Joel (Stade folyóir.). *Schuurmans-Steckhorn*, Het Vaderland van Amos (Theologische Studien). *Budde*, Habakkuk 2, 3 ff. (Stade f. i.). *Canon Cheyne*, The origin of the book of Zechariah (Jewish Qu. R.). *J. Forbes*, Studies on the book of Psalms (Edinburgh 1888.). *Cl. G. Montefiore*, Mystic passages in Psalms (Jewish Qu. R.). *Schuurmans-Steckhorn*, Über das Ich der Psalmen (Stade f. i.). A 68. zsol-tárról irt *Halévy* a Revue des Études Juives-ben, a Hallel-zoltárokról (113—118). *E. G. King* az Expositor cz. f., a 16. zsol-tárról *T. K. Cheyne*, u. o.; külön, nagyobb értekezést a zarándokolási zoltárokról: *Fel. Bovet*, Les Psaumes des Maaloth, Essai d'explication (Paris). *Preis*, Zum Buche Hiob (Theologische Studien und Skizzen aus Ostpreussen). *F. Granelli*, La caduta di Gerusalemme 587, introductione storica ad uno studio sui Treni (Verona). *M. Friedländer*, The age and authorship of Ecclesiaste (Jewish Qu. R.). *R. Smend*, Der Prediger Salomo (Bern). *P. Menzel*, Der griechische Einfluss auf Prediger und Weisheit Salomo's (Halle). *O. Andreae*, Darius der Meder, Daniel 6. (Beweis des Glaubens cz. f.). *C. R. Cornill*, Die siebzig Jahrwochen Daniels (Theol. Studien und Skizzen aus Ostpreussen). *R. Wolf*, Die siebzig Wochen Daniels (Lipscse).

A bibliai kor története. *Renan*, Histoire du peuple d'Israel cz. munkájából megjelent az első kötet 10. bővített kiadása. *Köhler A.*, Lehrbuch der biblischen Geschichte des Alten Testaments cz. munkának megjelent a folytatása (Erlangen). *Stade B.* Geschichte des Volkes Israel cz. munkának megjelent a befejező része: Geschichte des vorchristlichen Judenthums bis zur griechischen Zeit. A papi intézmény történetével két munka foglalkozik: *W. Graf Baudissin*, Die Geschichte des alttestamentlichen Priesterthums untersucht (Lipscse); *H. Vogelstein*, Der Kampf zwischen Priestern und Leviten seit den Tagen Ezechiels (Stettin). *M. Vernes* irt két tanulmányt: Les populations anciennes et primitives de la Palestine (Bibliothèque de l'École des Hautes Études); Jephthé, le droit des gens et la répartition de la Palestine entre les tribus (a Société des Études Juives előadásában). Ugyancsak *Vernes* irta a bibliai kor összefüggő történetét: Précis de l'histoire juive depuis les origines jusqu'à l'époque persane (Paris). Izraél történetének elejeire vonatkozik: *Ces. A. Cara*, Gli Hyksôs o re pastori di Egitto,

ricerche di archeologia egizio-biblica (Roma). Jósuát egy élet-ráznak és egy regénynek választották tárgyául: *W. I. Deane*, Joshua; his life and times (a pár sorral alább említendő gyűjteményben). *G. Ebers*, Josua (a híres egiptologus regénye, az Egyiptomból kivonulásról és a pusztai vándorlás első idejéről). Dávid király történetével foglalkozik három terjedelmes munka, két angol és egy francia: *W. I. Deane*, David, his life and times (a Men of the Bible cz. gyűjteményben, London); *W. M. Taylor*, David, king of Israel, his life and its lessons (London). *Meignan*, (archevêque de Tours), David, roi psalmiste prophète avec une introduction sur la nouvelle critique (Paris). *A. H. Sayce*, The times of Isaiah as illustrated from contemporary monuments (London). *K. Marti*, Der Prophet Jeremia von Anatot (Basel). *G. Rawlinson*, The Kings of Israel and Juda (a Men of the Bible cz. gyűjteményben). *E. Alker*, Die Chronologie der Bücher der Könige und Paralipomenon im Einklange mit der Chronologie der Aegypter, Assyrer etc. (Leobschütz). *C. Lederer*, Die biblische Zeitrechnung vom Auszuge aus Aegypten bis zum Beginne der babylonischen Gefangenschaft mit Berücksichtigung der Resultate der Assyriologie und Aegyptologie (Speyer).

A héber nyelvtan terén említendő a legelterjedtebb ide való tankönyvnek huszonötödik kiadása: *W. Gesenius*, Hebräische Grammatik, völlig umgearbeitet von E. Kautsch, 25. Auflage. Mit der neuen Bearbeitung der Syntax (Halle). A héber nyelvtan egy érdekes pontját két azonos című dissertáció dolgozta föl: *E. Sellin*, Die verbal-nominale Doppelnatur der hebr. Participien und Infinitive (Lipscse); *J. Kahan*, Die verbal-nominale Doppelnatur stb. (u. o.) *Barth J.* a német keleti társaság folyóiratában Vergleichende Studien cím alatt folytatta sémi nyelvösszehasonlító kutatásait, ez alkalommal az imperfectumra vonatkozólag. *Ugyanattól* megjelent egy nagyobb szabású munkának első része: Die Nominalbildung in den semitischen Sprachen. Erste Hälfte. Die schlichten Nomina (Lipscse). Hasonló tárgyú: *P. de Lagarde*, Übersicht über die im Aramäischen, Arabischen und Hebräischen übliche Bildung der Nomina (Göttingen). *Bacher V.* a Mekize Nirdamim nevű egylet irataiban kiadta először a legrégebb héber nyelvtanok egyikét: Sepher Sikkaron, Grammatik der hebr. Sprache von R. Joseph Kimchi (Berlin). Említendő még: *J. Edkins*, The

evolution of the Hebrew language (London). *M. Lambert*, Quelques remarques sur les voyelles hébr. chez les grammairiens juifs avant Qamhi (Revue des Études Juives). *Eisler Máttyás*, A gyökbeli hangok interdiaktikus változásai az aram nyelvekben (budapesti dissertáció).

A héber lexikografia terén említendő: *D. Cassel*, Hebräisches-deutsches Wörterbuch, 4. Auflage. *Schwab M.* (a Revue des Ét. Juivesben) befejezte a Makre Dardeké kiadását. *K. Kohle*, Die chaldäischen Namen Davids und seiner drei Freunde (Zeitschrift für Assyriologie). *G. Steindorf*, Der Name Joseph's Saphnat-Pa'neach (Zeitschrift für Aegyptische Sprache).

A régi bibliafordítások közül a Septuaginta egy könyvéről értekeznek: *A. Schultze*, De restitutione atque indole genuinae versionis Graecae in l. Judicum (Lipscse). A próféták targumának néhány fejezetét kiadta héber kommentárral: *H. S. Lewis*, Targum on Isaiah I—V, with Commentary (London): figyelemre méltó, hogy ez az első Angolországban angol származású zsidó által írt és kiadott ilyen műve. A Zeitschrift für Assyriologie cz. f. közölte *Landauer S.* tanulmányait Merxnek Chrestomathia targumicájához. A Pesitá (szir bibliafordítás) szövegkritikájához irtak adalékokat: *Gottheil R.* a berlini Akademischer Orientalischer Verein közleményeiben és *Rahls* a Stade folyóiratában.

A régi zsidó exegetikus irodalomnak még kéziratban levő maradványából *Derenbourg J.* kezdte kiadni Száadja gáon arab Jesája-fordítását (Stade folyóiratában) és Jehuda Ibn Balaam szintén arab-nyelvű Jesája-kommentárját (a Revue des Études Juives-ban). Ugyancsak Száadjának, kinek közelgő ezeréves jubiléuma irodalmi megünneplésére — mert 892-ben született — hívta föl nemrég a nevezett párisi akadémikus a zsidóságot, megjelent először Jób-fordítása: *J. Cohn*, Das Buch Hiob, übersetzt und erklärt (Altona). A karaita Jepheth b. Ali Dánielkommentárját kiadta angol fordítással *Margoliouth D. S.* az Anecdota Oxoniensia cz. gyűjteményben. Abulvalid Rikmájának francia fordítását adta *Metzger*, belforti rabbi a párisi École des Hautes Études kiadványaiban. *Bacher V.*, az orsz. rabbiképző intézet utolsó értesítőjében, ismertette Abulvalidnak szentírásmagyarázatát, magyarul és németül. E munka

németül külön is megjelent: Aus der Schrifterklärung des Abulwalid Merwân Ibn Ganâh (R. Jona). (Lipsee). *Ugyanaz* a Revue des Études Juives-ben Jehuda b. Barzilai Jeczira-kommentárja alapján irt adalékot a XII. századbéli szentírásmagyarázat történetéhez. — *Ugyanaz* a német keleti társaság folyóiratában behatóan méltatta Levitának tudományos munkásságát: Elija Levita's wissenschaftliche Leistungen. — A masszórának történetét vázolta *Is. Harris* a Jewish Quaterly Review-ban. A masszóra történetéhez tartozik még: *E. König*, Das Paseq als fragliches Kritikzeichen im Alten Testament (Zeitschrift für kirchliche Wissenschaft und kirchliches Leben). *J. Maas*, The use of Pesiq in the Psalms (Hebraica cz. f.).

A talmud nagy szótárának — Neuhebräisches und Chaldäisches Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim von *Jacob Levy*, nebst Beiträgen von *H. L. Fleischer* (Lipsee) — megjelent a negyedik és utolsó kötete, melyben a közben elhunyt *Fleischer* adalékai csak ם közepéig érnek és melyhez *Wünsche* A. készített igen részletes lajstromot a biblia, talmud és midrási helyekről. *Wünsche* szintén befejezte a talmud agádai részeinek német fordítását: Der babylonische Talmud in seinen haggadischen Bestandtheilen wortgetreu übersetzt und durch Noten erläutert (Lipsee). *Kohut S.* Árukh-kiadásából hosszabb szünet után megjelent az ötödik kötet ל, ט, ו, ז és ם betűkkel. *Lauterbach S.* מנהג ארצות (Drohobycz) cz. munkában kiadta az Ábóth traktátust Rasi kommentárjával és saját jegyzeteivel. A tószefthának új kommentárral ellátott kiadásának *Friedländer L.*-től megjelent az első része: תוספתא סדר זרעים (Pozsony). A palesztinai talmudról értekezik *Schorr J. H.* a החלוץ 13. füzetében. Majdnem közvetlenül a szerző halála előtt megjelent: *Brüll Jakob*, Talmudische Forschungen (Drohobycz, héberül). A talmud nyelvére vonatkozik *M. Schlesinger*, Das aramäische Verbum im jerusalemischen Talmud (Berliner Magazinban és külön). A Revue des Études Juives mellékletében megjelent *Darmesteter Arsène* hagyatékából a talmud tartalmát és alakulását vázoló hosszabb tanulmány. *Weisz J. H.* nagy munkájának 5. kötetéből közöl a תוספתא czimű évkönyv V. évfolyama egy fejezetet, mely a Jewish Qu. Review-ban is megjelent ily czímen: The study of the Talmud in the 13. Century.

A midrás régibb irodalmának egy igen fontos és csak

töredékekből ismert munkájáról újabb fölvilágosítást ad *Isr. Lewy*, Ein Wort über die Mechiltha des R. Simon (a boroszlói rabbiszeminárium Értesítőjében). *Horowitz Ch. M.* נבחר חופים czím alatt kiadott tíz kisebb, számok szerint rendezett midrásmunkát (Frankfurt a. M. 1888.). *Ugyanaz* תוספתא עתיקה czím alatt néhány adalékot nyújt a hagyományi és különösen a midrási irodalom történetéhez. *Bacher V.* befejezte a tannaiták agádáját ismertető munkáját: Die Agada der Tannaiten. Zweiter Band: Von Akiba's Tod bis zum Abschluss der Mischna (Strassburg). Általános jellegű fejtegetéseket az agádáról közlétes *Oppenheim I.* a Haasif cz. héber évkönyvben A Revue des Études Juives-ben irtak a Sém-hamefórásról *Sidon S.*, *Lévy I.*, *Bacher V.* Ugyanott megjelent: *I. Lévi*, Signes de Danger et de malheur; *ugyanaz*, Éléments chrétiens dans les Pirke Rabbi Elieser. A német keleti társaság folyóiratában: *M. Grünbaum*, Zu Jussuf und Suleicha (különös tekintettel a midrásra.) A Jewish Qu. Review-ben: *D. Castelli*, The future life in Rabbinic literature. Hallei disszertáció: *S. Spira*, Die jüdische Eschatologie nach Talmud und Midraschim.

Az apokrifák közül két könyvre megjelent új kommentár: *A. Scholz*, Commentar zum Buche Tobias (Würzburg); *R. Kabisch*, Das 4. Buch Esra auf seine Quelle untersucht (Göttingen). Bárukh egy helyére vonatkozik *Kaufmann D.* jegyzete a Jewish Qu. R.-ban.

A haláláka régi forrásmunkái közül megjelent: Halachoth Gedoloth nach dem Text der Hdschr. der Vaticana herausgegeben und mit kritischen Noten versehen von *J. Hildesheimer* (a Mek. Nirdamim kiadványaiban); Maimuni misnakommentárja, Tohoroth részre, kiadja arabul és héberül *Derenbourg J.*, III. füzet: Oholoth és Negáim traktatusok (u. o.); a *Pachad Jiczchak* cz. enciklopediának befejező kötete (u. o.). A gáonim responzumairól, Harkavy kiadása alapján értekezik *Schorr J. H.* a Hechálucz 13. füzetében. A berlini Lehranstalt Értesítőjében megjelent: *Joel Müller*, Die Responen der spanischen Lehrer des 10. Jahrhunderts R. Mose, R. Chanoch, R. Joseph ibn Abitur. A zsidó naptárszámítás történetéhez: *Th. Reinach*, le calendrier des Grecs de Babylone et les origines du calendrier juif (R. des É. J.). *Slonimsky H. S.* יסוד העבור cz. munkájának megjelent 3. bővített kiadása. Említendőek még: *M. Olitzki*, Der jüdische

Sklave nach Josephus und der Halacha (Berliner Magazinában). *S. Schaffer*, Das Recht und seine Stellung zur Moral nach talmudischer Sitten- und Rechtslehre (Frankfurt). — A huszas évek egy hazánkbeli nagy talmudtudósának megjelent két vastag kötetben a többnyire talmudi fejtegetéseket tartalmazó hagyatéka: ספר גזלה הירשע; latin czíme: Liber Hereditatis Josuae. Commentationes in plerosque talmudi Babylonicis tractatus additis commentationibus in Pentateuchum reliquit sua manu scriptas *R. Cosman Wodianer*, mortuus anno MDCCCXXXI. nunc primum edidit sumptibus suis filius auctoris Arnoldus Wodianer. Az első kötet élén álló hosszabb bevezetést a szerző életrajzával írta *Bacher V.*

A zsidók történetének különösen a második telpom korabeli századairól megjelentek nagyobb munkák és értekezések: *E. Schürer*, Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi. Zweite neu verarbeitete Auflage des Lehrbuches der neutest. Zeitgeschichte. 1. Theil 1. Hälfte (Lipsee). *J. Sack*, Die altjüdische Religion im Übergange vom Bibelthum zum Talmudismus (Berlin). *O. Holtzmann*, Das Ende des jüdischen Staatwesens und die Entstehung des Christenthums (Stade történetének befejező része). *A. S. Weissmann*, Zur Geschichte der Sectenbildung im Judenthum während der zweiten Tempelperiode nach dem Tode Simons des Gerechten. Quellenmässige Studie. 1. Heft (Bécs). *J. Loeb*, La chaîne de la tradition dans le premier chapitre des Pirké Abot (Paris). *Ugyanaz*, Les dix-huit bénédictiones (R. des É. J.). *C. Josephson*, Die Makkabäerkämpfe gegen die Syrer, nach griechischen und agadischen Quellen (boroszlói disszertáció). *G. A. Müller*, Pontius Pilatus, der 5. Procurator von Judaea (Stuttgart). *G. Thiancourt*, Ce que Tacite dit des Juifs au commencement du livre V. des Histoires (R. des É. J.). A II. századra vonatkozik: *R. Cagnat*, Un miliaire inédit de Judée (u. o.) — Az arab zsidók Mohammed előtti történetének egy érdekes epizódját megvilágítja: *J. Halévy*, Examen critique des chrétiens de Nedjran par le roi juif des Himyarites (R. des É. J.). — A spanyol zsidók 14. századbeli történetéhez új adatokat tesz közzé *Fidel Fita* a madridi kir. történeti akadémia közlönyében. — A németországi zsidók történetéhez több adalékot nyújt a Zeitschr. für die Gesch. der Juden in Deutschland cz. folyóirat, ú. m.: *H. Breslau*, Zur Geschichte

der Juden im Rothenburg an der Tauber; *L. Löwenstein*, Zur Geschichte der Juden in Franken; *I. Kracauer*, Beiträge zur Geschichte der Frankfurter Juden im dreissigjährigen Kriege; *G. Wolf*, Zur Geschichte der Juden in Deutschland; *M. Grünwald*, Beiträge zur Geschichte der Juden in Böhmen; *L. Geiger*, Vor hundert Jahren. Berliner Magazinában: *M. Stern*, Zur Quellenkunde für Geschichte der Juden. — A Revue des Études Juives tartalmából kiemelendők: *L. Lazard*, Les juifs de Touraine; *L. de Grandmaison*, Le cimetière des juifs de Tours; *D. Kaufmann*, Extraits de l'ancien livre de la communauté de Metz; *H. Graetz*, But réel de la correspondance échangée entre les juifs espagnols et provençaux et les Juifs de Constantinople; *P. L. Bruzzone*, Documents sur les Juifs des États pontificaux; *ugyanaz*, Les Juifs au Piémont; *Kaufmann D.* néhány kisebb czikke: David Alroy et les chroniqueurs juifs; une lettre de Josef Caro adressée aux Juifs de Carpentras; trois docteurs de Padoue; *D. de Gunzbourg*, Étude epigraphique; *J. Jacobs*, Une lettre française d'un juif anglais au XIII. siècle. — Az angol zsidók régibb történetét, különösen az elűzést megelőző korszakban új adatokkal meggazdagították *L. Wolf* és *J. Jacobs* a Jewish Chronicle cz. heti lapban és a Jewish Qu. Reviewban közzétett czikkeikben. — Tunis zsidóságának is akadt történetírója: *D. Cazés*, Essai sur l'histoire des Israélites de Tunisie depuis les temps les plus reculés jusqu'à l'établissement du protectorat de la France en Tunisie (Paris, 1888.) Az algieri zsidóság történetéhez fontos adalékokat tartalmaz: *J. Bloch*, Inscriptions tumulaires des anciens cimetières d'Alger, recueillies, traduites, commentées et accompagnées de notices biographiques (Paris, 1888.). — Az ausztriai zsidók történetének egy fontos eseményét beható kutatások alapján elbeszéli *Kaufmann D.*, A zsidók utolsó kiűzése Bécsből és alsó Ausztriából, előzményei (1625—1670.) és áldozatai (az orsz. rabbiképző 1887—88-iki Értesítőjében); németül is megjelent: Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien stb. (Bécs). *Kohn S.* a Magyar-Zsidó Szemle III., IV. és V. kötetében megjelent nagybecsű monográfiáját a szombatosokról lényegesen bővített alakban adta ki külön, ily czímen: A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk. Különös tekintettel Péchi Simon főkancellár életére és munkáira (Budapest). A németország

zsidóság újabb történetét és helyzetét ismerteti *L. Auerbach*, Das Judenthum und seine Bekenner in Preussen und den andern Bundesstaaten (Berlin). A párisi zsidók történetét, különösen a 18. és 19. században, előadja *L. Kahn*, Les Juifs de Paris depuis le VI. siècle, avec gravures et précédé d'une préface de M. Z. Kahn (Paris).

Időszámítástani segéd munkák, melyek a zsidó időszámításra is vannak tekintettel: *B. M. Lersch*, Einleitung in die Chronologie oder Zeitrechnung verschiedener Völker und Zeiten nebst christlichem und jüdischem Festkalender (Aachen). *E. Mahler*, Chronologische Vergleichungs-Tabellen, nebst einer Anleitung zu den Grundzügen der Chronologie; 2. Heft: Die Zeit- und Festrechnung der Juden (Bécs). *L. Raab*, Universal-Kalender für die julianische, gregorianische und jüdische, jüdisch-julianische und jüdisch-gregorianische Zeitrechnung (Budapest, 1887). Ez utóbbi terjedelmes munkának szerzője hallomás szerint egy Komáromban élő zsidó kereskedő.

Életrajzi dolgozatok. Az Ersch és Gruber-féle általános enciklopédia két czikke: Levi b. Gerson, írta *Steinschneider M.*; El. Levita, írta *Bacher V.* Ibn Ezra életének egy adatát igazítja az *utóbbinak* egy cikke a Revue des Études Juives-ben Abraham Ibn Ezra dans le nord de la France. A Revue d'Anthropologie közölte *Reinach S.* tanulmányát Samuel Zarza életéről és munkáiról. *Kaufmann D.* közöl adatokat Mord. Benet: a hires nikolsburgi rabbi és a móori Rosenthalok életrajzához a Haasif cz. évkönyvben. Ez utóbbi melléklete gyanánt megjelent זכרון ימים: kortársas zsidó íróknak életrajzai, részben önéletrajzai (Varsó). Ide valók még: *A. Rosenzweig*, Der politische und religiöse Charakter des Flavius Josephus (Brüll, Monatsblätter); *S. Ritter*, Samuel Holdheim and the Jewish Reform (Jewish Qu. R.).

A zsidó irodalom történetéhez: Sämtliche Gedichte Rab Hai Gaons, nach Hdss. und alten Editionen, von *Samuel Philipp* (Lemberg): a taval említett Auswahl hebr. Classiker cz. munka második füzeté. Tizenkét szelicha különböző történeti eseményről, *Halberstam S. J.* jegyzeteivel (a Mekicze Nirdamidim Sammelband cz. kiadványában). A tiz törzsre vonatkozó különféle kútfők, összegyűjtötte *Neubauer A.* (ugyanott). *Ugyanaz* a Jewish Quarterly Review hosszabb cikksorozatában megvi-

lágítja a tiz törzsre vonatkozó irodalmat: Whe are the ten tribes. A középkor vita-irodalmához új adalékokat nyújt: *J. Loeb*, Polemistes chrétiens et juifs en France et en Espagne. A muhammedánok és zsidók közötti polemisticus irodalomról szól *Schreiner M.* értekezése a keleti német társaság folyóiratában. Felette érdekesek *Darmesteter J.* a Zoroaster híveinek a zsidó vallás elleni polemikáját feltüntető közleményei a Revue des Études Juivesben: Textes pehlevi relatifs au Judaïsme. Alapvető és kiváló fontosságú munka *Kayserling M.* bibliographiai szótára a spanyol és portugall zsidó írókról és munkákról, melynek teljes czime alább olvasható ezen füzet irodalmi hirei közt. — Zunz egyik főmunkájához hasznos segéd munkát ad *Gestetner A.*, Maf-teach Ha-Pijutim, Index zu Dr. Zunz Literaturgeschichte der synagogalen Poesie (Frankfurt a. M.). Említendő továbbá *M. Kayserling*, Une histoire de la littérature juive de Daniel Lévi de Barrios (Revue des É. J.). *Ugyanaz*, Refranes ó proverbios españoles (Budapest). *M. Steinschneider*, Hebräische Drucke in Deutschland (Zeitschr. für die Gesch. der Juden in Deutschland). *L. Modones*, Catalogo dei codici ebraici della Biblioteca della R. Università di Bologna (Firenze 1888). *R. Hoerning*, Description and collation of six Karaité Manuscripts of portions of the Hebrew Bible in Arabic characters with a complete reproduction by the autotype process of one, Exod. I. 1 — VII, 5 in 42 facsimiles (London). — A középkori és újkori héber költészet számos példáit összeállította *G. Karpeles*, Die Zionsharfe. Eine Anthologie der neuhebräischen Dichtung im deutschen Übertragungen (Lipcse). *Makai Emil* Vallásos énekek cz. füzeté (Budapest) eredeti költemények mellett fordításokat is tartalmaz. — E helyen említendő *Löv Lipót* iratainak kiadása, melyből megjelent a gazdag tartalmu első kötet: Gesammelte Schriften, herausgegeben von Immanuel Löw (Szeged).

A zsidó vallásbölcészlet terén megjelent legkiválóbb munka: *J. Gutmann*, Die Philosophie des Salomon Ibn Gebirol (Avicbron), dargestellt und erläutert (Göttingen). *Ugyanattól* megjelent a R. des É. J.-ben: Guillaume d'Auvergne et la littérature juive. *Frank A.*, La Kabbale ou la philosophie religieuse des Hébreux cz. munkájából megjelent a második kiadás (Paris). *Ugyanannak* megjelent egy előadása a Revue des É. J. mellékletében: Le Panthéisme oriental et le Monothéisme

hébreu. Philonak egy iratát kiadta kéziratok alapján *L. Cohn*, *Philonis Alexandrini libellus de officio mundi* (Berlin). *L. Massebieu*, *Le classement des oeuvres de Philon* (Bibliothèque de l'École des Hautes Études). Egy ismert vallásbölcseleti munkának authentiáját iparkodik megingatni *L. Weinsberg*, *Der Mikrokosmos des angeblich im 12. Jahrhundert von dem Cordubenser Joseph ihn Zaddik verfassten philosophischen Systems* (Boroszló). Még említendő: *A. Hönig*, *Die Ophiten. Ein Beitrag zur Geschichte des jüdischen Gnosticismus*. *D. Mannheimer*, *Die Welterschöpfung nach den jüdischen Philosophen von Saadia bis Maimuni* (hallei disszertáció 1888). *S. Modlinger*, *Der rabbinische Rationalismus. Eine Unterredung des Grafen Gabriel von Oxenstirn mit dem Rabbiner Isac Vita Cantarini aus Padua*, 1693. (Bécs). — Feltűnést keltett *J. Rülff*, *Wissenschaft des Weltgedankens und der Gedankenwelt, System einer neuen Methaphysik* (Lipce, két kötet), mely munka azért említettik itten, mert szerzője rabbi.

Budapest.

BACHER VILMOS.

## IMÁDSÁGOK ENGESZTELŐ NAPRA.

Hajnali ima.

Még virraszt künn az éjszaka, S már megszibong az Úr laka, Fel-felsikolt egy síró jaj, S utána kél hosszú moraj.	Te adsz az éjbe csillagfényt, A lelki buba új reményt! Te adsz az éjnek virradást, Hajnalhasadtán pirkadást!
---	---

Oh én Uram! vigasztalóm! Sötét a lelkem és valóm, Miképen künn az éjszaka, Miképp itt benn a bú szava.	Az éj borúja szétkereng, A hajnal immár megdereng, Suttogva zeng a regg szava: Megvirrad végre valaha!
---	---

Megvert a baj ez éven át, Mert hallgatám a bűn szavát, S most sírva sírok, zokogok, Bocsánatodért fuldoklok!	Lelkembe is hajnal vonúl, Borongó bánat elszorúl, Mosolygva kél felém a fény, Derűs remény, vidám remény!
---	--

Tisztítsd a lelkem, Istenem! Oh adj kegyelmet énekem! Oszlassad el a vak borút, Vidítsad fel a szomorút!	És arczomon könnyem csordul, Térden fiad hozzád fordul, És zúgja, dallja, suttogja: Megvirrad végre valaha!
---	--

Neila.

A könnyem árja már apadt,  
Rezgő szavam fáradt, akadt,  
Susogva kél lehelletem:  
Uram királyom! légy velem!  
Oh légy velem!

Az alkonyat távozni int,  
Hűs esti szellő meglegyint,  
De ingó térdem vesztegel,  
Szavam még mindég esdekel,  
Még esdekel —

Örökkön élő, életért!  
Oh lét ura, egy új létért!  
Vezesse tollad kérelmem,  
Életre ird az életem,  
Én életem!

Ne marjon bú! ne üzzön baj!  
A házamban ne hallszék jaj!  
S ha bézárod szent könyvedet,  
Békességgel pecsételd meg!  
Pecsételd meg!

A könnyem árja már apadt,  
Rezgő szavam fáradt, akadt,  
Susogva kél lehelletem:  
Uram királyom! légy velem!  
Oh légy velem!

Budapest.

KIS ARNOLD.

## TÁRSADALOM.

Deutsch Henrik.

Emléklap.

Irjuk sirkövére: 70 éves korában fiatalon halt meg. Mert utolsó napjait kivéve, midőn már csak hálni járt bele a lélek és az életerejének végső maradványai kivoltak merítve a kimondhatatlan szenvedések és gyötrelmek által, még mindig fenntartotta a remény, még mindig az összetört testben lángolt a töretlen lélek, még mindig szívós erővel csüngött tudományos tervein, évtizedek óta fogamzott munkáin. Utolsó évei minden napja megerősítése volt azon szent igazságnak, hogy a halálnál erősebb a szeretet, az idealizmushoz és a szellem kincseihez való hűség és odaadás. Midőn már kialudt a szeme fénye, még mindig tündökölt és ragyogott, ha a szellem tüze felcikázott benne és midőn már alig dobogott szive, még mindig lüktetett, valahányszor az eszményeiért való lelkesedés ihlette. Nem tudta elképzelni, hogy már be volna fejezve élete, hol még annyi befejezetlen munka szorul serény kezére, annyi vetőföld vár az aratóra.

A szellem embereiről még nagyobb joggal mondhatni, mit a régiek az emberről általában megjegyezték, hogy még nem halt meg, egy sem, kinek kívánataiból csak a fele is beteljesedett volna. Hanem Deutsch Henrik életében a tragikum abban rejlik, hogy ezen beteljesedés alig kezdődött, hogy legdrágább tervei kiviteléhez nem is foghatott, hogy nem is ért a hegyesúcsához, melyről legalább messziről gyönyörködjék az ígért föld láttában. Tudom, hogy sokan beérhették volna avval, a mit ő véghez vitt, hanem, a ki közelebről ismerte és be volt avatva az ő messzire terjedő terveibe, az be fogja vallani, hogy az, a mit végzett, csak legkisebb része volt annak, a mit akart és annak, a mit még tehetett volna.

Ezen szomorú tény még szomorúbb magyarázata képezne a megdicsőült bajnok legigazibb életrajzát. Mennyi megakadályozó, késlelő körülmény volna itt említhető, mely nem engedte, hogy elébb nézzen azon tervek kivitele után, melyeken lelke boldogsága csüngött. De háladatlanság volna emléke és a sors iránt, a hol annyi sikerről lehet szó és annyiért kell hálát mondanunk, csak arról álmodni, a mi lehetett volna és nem lett, azok után vágyódni, a miket szerettünk volna még az elhidedgett áldásos kézből átvenni.

\* \* \*

Könnyű dolog, az öntanultság előnyeiről rajongani és szellemeskedni, a kézi munkát dicsőíteni és a gyári készítményeket lealacsonyítani, a drága követ szögleteivel együtt magasztalni és az utcai kavicsot simasága és kerekedsége daczára kigunyolni. De ki számítja az áldozatokat, ki azon szerencsétleneket, kik az öntanulás göröngyös útjain tönkre mentek, ki veszi fontolóra, mennyi tehetség, mennyi idő veszett kárba ezen taláalomra ment kísérleteknél, ezen vaktában vállalt ismeretszerzésnél. Egyike azon ritka eseteknek, hol a határozott tehetség, az igazságnak ösztönszerű tudata, még az öntanulás tömkelegéből is célhoz vezetett, volt Deutsch Henrik pályája. Aki méltányolni tudta a boldogultnak mélyen beható ismereteit a tudomány sokféle terén, az joggal csak azon álmélkodhatott, mekkora erély, milyen fáradhatatlan odaadás és vasakarát kellett hozzá, hogy mindezt vezető nélkül elsajátítsa. Talán azért lett olyan lelkes és buzgó tanferfűv, mivel tudta, mennyit, mit mindent nyújt a rendszeres tanítás majdnem játszva, fáradság nélkül, a mi őneki annyi küzdelmébe került. De ezen öntudat volt egyszersmind élete, boldogsága, nemtője és vigasztalója. Ha a tudomány gazdaggá tesz, őt kétszeresen tette azzá, mivel kincsei mindegyikéhez hozzá fűződött a szerzés, a vívmány érzete. Ő mindent magának köszönt, de azért joggal meg is köszönte. A mit mások ugyszólván a levegőből színak és észrevétlenül fölvettek szellemi szervezetükbe, azt ő saját fáradozásai útján vívta ki magának. De azért mélyebben is gyökereztek ismeretei, ő nem csak azt tudta, a mit a többiek, hanem többet is, a többiek tudása nála ismeréssé vált. Könnyen lehetett ő büszke olyan dolgokra, melyek már a tudomány közkincsévé váltak, de azért kutatásai és

megfigyelései sokszor olyan pontokig értek, melyekre az általános ismeret még nem terjedt. A tudományos babérra mindenkorra biztosít neki jogczímet azon tény, hogy ő a nagyszombati zsidó sirfeliratok olvasásában és megfejtésében oly biztos tapintatot és oly kimerítő alaposítást tanusított, hogy a nehézségek megoldásában az ő eldöntésétől eltérni nem lehet. Azon finom bírálatról és kipróbált izlésről, melylyel átkarolta a zsidó tudomány épügy, mint az általános műveltség remekműveit, arról tanubizonyosságot tett ritka olvasottsága és válogatott munkákban dúsgazdag könyvtára, melyet számítás nem ismerő áldozatkész-séggel gyűjtött az évek hosszú sorában. Nem volt tudományunkban fontosabb jelenség, melyről nem vett volna tudomást. Szívében lakozott a zsidó irodalom mestereinek és érdemeiknek való-ságos rajongással párosult tisztelete. Igazi szeretettel belemélye-dett mindenekelőtt Frankel Zakariás örökké maradandó mű-veibe, kinek tanítványává annyival is inkább válhatott, mivel úgyszólván már fele úton a misna keletkezése és methodologiá-jára vonatkozó kérdésekben vele találkozott. Mily lelkesedéssel fogadta Noeldeke mandaeus nyelvtenát, mely jóval elősegítette a babilóniai talmud nyelvének megítélésében és helyes felfogásá-ban, a mint egyszersmind saját buvárkodásának sok eredményét megtalált általa erősítve. Szünetet nem ismerő munkásságában az új és jó könyvekkel való megismerkedés képezte egyedüli szóra-kozását. Hogy tudott p. o. gyönyörködni a boldogult Heilprin, a bibliai költők szépségeit méltányoló angol művein. Lowe W. H., a cambridgei Pesachim-töredéket oly ritka tudománnyal fejte-gető jegyzetein!

De szellemének üdvösségét azon új megismerésekben találta, melyeket csodavirágok gyanánt a szentírás, a hébernyelv, meg a hagyomány alapmunkái terjedelmes mezőin szedett. Oly borus nem lehetett a sors éjszakája, hogy kedélye nem vidámult volna fel ily szellemi lélet tudtára és bármi súlyosan nehezettek vál-laira a végzet terhei, pehelyként lerázta azokat magáról, ha egy vers új magyarázata, valami nyelvi nehézség fölbontása sikerült neki. Hogy sugárzott tekintete, hogy ragyogott boldogságtól, midőn új talpraesett ötlettel megtudta szaporítani egyetlen vagyonát, melyre nézve még a büszkeség jogát elismerte. Hány-szor kértem fel arra, hogy külön munkában és tágabb megoko-lással állítsa össze mindazon meglepő új magyarázatokat, me-

lyekre mostan mint megannyi gyöngyre akadunk Mózes öt könyve fordításában, de melyeknek túlnyomó részét mint legdrágább emlékeit és vívmányait őrizte. Soha sem találkoztam vele, a nél-kiül, hogyne tanultam volna tőle valamely szó, valamely nehézség megfejtését. A talmud összes terminológiája, melynek magyará-zatához — Luzzato, Stein meg Perles kísérleteitől eltekintve, — még alig fogtak hozzá, szorgalmasan és önállóan átgondolt fel-fogásban készen állt szelleme előtt, a babilóniai meg a jeruzsá-lemi talmud nyelvezete évtizedeken át folytatott kutatások alap-ján fölnyitott könyvként világos volt előtte. Az eredetiség meg a tudományosság milyen magas fokán állott e kísérletekben, leg-jobbban bizonyítják, hogy csak egyetmást kiemeljek, ilyen bebo-nyolult jelenségek felbontása mint a כּלל és טאטא szavak magyará-zata. Szakadatlan kérésre legalább mutatóványt tett közzé becses kutatásaiból Weiss J. H. és Friedmann M. »Beth Tal-mud« című folyóiratában. Hanem ezen kis próba az egyetlen kidolgozott része azon rengeteg anyagnak, melyet a két talmudon végigmenő buvárlatai alapján számos gyűjteményes jegyzetekben összehordozott. Ezen jegyzeteknek egyik legbecsesebb részét azon fejtegetések képezték, a melyekben a hagyomány és a szentírás közti összefüggés törvényeit átlátszó nyelvszabályokban tudta felmutatni.

Majdnem egy fél évszázadot, teljes negyvenöt évet szentelt a magyar zsidó fiataliságnak, úgyszólván a közlegénytől a tábor-nokig átfutva, a tanítóság göröngyös-tövises pályáján. Lovasbe-rényen, a hol Magyarország legöregebb és egyik leghíresebb talmu-distája, R. Wiener Simeon barátságában részesült, teljes hét éven át 1845-től 1852-ig, négy további éven át pedig Kecskeméten taní-tóskodván, a tanítás és a nevelés elveiben annyi jártasságot szer-zett magának, hogy bő tudománya alapján könnyű szerrel a leg-nehezebb feladatokat vállalhatta magára, mikor 1857-ben meg-rendült egészsége helyreállítása kedvéért feljött fővárosunkba. A pesti talmud-tóra iskola megalapítása, a pesti középiskolák-ban először magyar nyelven előadott vallástani tárgyak berende-zése, az országos izraelita tanítóképezde vezetése, a rabbiképző intézetben tizenkét éven át folytatott tanítása, mind megannyi jogczíme általános elismerésre, elvitázhatatlan dicsőségre. De mindez kopasz név, üres szó, ha nem láttuk az embert feladatai teljesítésében. Egy óramű járása, ez volt az ő időfelosztása. Ön-



kiméletet nem ismerő serénységgel, az erők kimerítései fejlesztett kötelességérzettel munkálkodott teendői végzésében, semmit sem tekintve kicsinynek, méltósága alólinak. És ezen páratlan odaadás még jelentősebbnek tűnik föl, ha számba vesszük, hogy oly férfuról van szó, ki tudományos törekvései folytán jól ismerte az idő becsét és azon szabad idő utáni éhséget, mely gyakran a legjobbakat is elcsábíthatja mindennapi kötelességük mulasztására. Ha mindazonáltal kieszközölhette, hogy az iskolaférfiú ezen fölemészítő tevékenységét lankadatlan írói működéssel is tudta párosítani, ha ezen ritka kötelességteljesítés mellett is becses irodalmi szakmunkák és tudományos vállalatok és értekezések hosszú fényes láncolata huzódik életén át, ezt csak azon idealistikus gondolkozás és azon erély magyarázhatják meg, melyek tulajdonságai koszorujában különös fényvel tündököltek. Nehézségektől vissza nem riadó akaraterő annak kivitelében, a mit jónak, hasznosnak hitt, testi, lelki akadályokat semminek sem vevő szívósság, ezek voltak legfőbb fegyverei a ránézve különösen nehéz életusában. Mózes öt könyvének kiadása nemesak benső még eléggé nem ismert és azért még eléggé el nem ismert berse miatt, hanem még a külső körülmények folytán is, a melyek alatt létrejött, maradandó emléke lesz a magyar zsidó iskola-irodalomban, emléke egy tanító eszményiségének, emléke a halált is legyőző szeretetének szentírásunkhoz, a fiataláshoz és a hazához. Ha majd jövő időkben arról fognak megemlékezni, hogy egy haldokló áldása nyugszik ezen vállalaton, hogy egy derék bajnok utolsó gondolatai, félig megvakult szemének utolsó fényszikrái, szenteltettek ezen munkának, hogy negyedik részét csak nagynehezen egyes ritka pillanatokban nagyító üveg segítségével nézhette át, hogy csak szakadozó lehelettel és nehéz nyelvvel diktálhatta az ötödik részhez való magyarázatokat, akkor kegyeletes emlék fogja meg hálálni az elszenderült végső munkáját, ki alig látott köszönetet munkájáért élete napjaiban és csak messziről sejtette az utókor elismerését ezen vérrel megfizetett hagyatékáért.

Sokkal közelebb állunk elhunytához, hogysen sikerülhetne most már teljes életrajzot adni róla. Minél több részletet hiányolnak majd ez igénytelen emléklapban, annyival inkább kiérezhetik belőle Deutsch Henrik tevékenységének erőteljes személyiségének valódi jelentőségét. Legyünk hálásak és kegyeletesek emléke iránt, teljesítsük rajta, a mit ő maga oly fényesen, oly példásan

bebizonyított, hogy erősebb a halálnál a szeretet, a siron túli hűség és megbízhatóság. Adja az ég, hogy példája termékenyítőleg hasson hazánkban, hogy a magyarországi zsidóság ismét lásson tanítót, a kiben eszményiség, önmegfelelkezés, tudomány, a zsidóság és a haza szeretete oly ritka módon szövetkeztek, mint Deutsch Henrikben, a kinek a szent ige rég biztosította, hogy tündökölni fog neve, mint a csillag az égboltozaton.

*Budapest.*

KAUFMANN DÁVID.

### A válasról.

Midőn országszerte élénk mozgalom mutatkozik a zsidóügyek rendezése iránt, midőn az anyakönyvi intézmény, a rabbiság és a hitközség megszilárdulása, egyre üdvösebbnek bizonyul, igen fontosnak tartom egy oly ügynek rendezését is, mely valamennyi között eddig leginkább elhanyagoltatott vagy épenséggel mellőztetett: értem *a válási ügyet*. A mint szakemberek előtt ismeretes, ez ügygyel egyesegyedül az 1864. évi novemberi udvari kancelláriai rendelet foglalkozik. Hogy nem elég tüzetesen s irányadóan, e sorok feladata lesz röviden kimutatni. Már az 1878. évi miniszteri újabb rendelet, mely amazzal együtt igen helyesen újból kiadatott a »Zsidó Közigazgatási Naptár«-ban, e tárgyban bizonyítja, hogy »néhány rabbik könnyelmű módon idéznek elő és visznek keresztül válásokat, melyek a kancelláriai rendelvény szabványainak nem felelnek meg.« Újabb időben a napi s különösen a felekezeti lapok eseteket hoznak fel, a melyek azt bizonyítják, hogy ama »novemberi pátens« nem mindenki előtt ismeretes s nem mindenki által tartatik be: leginkább azért, mert ama rendelet rövid, nem elég határozott s nem minden kétértelműséget kizáró módon szabja elő a teendőket. Ez állításom mellett bizonyít leghangosabban ama többször tapasztalt tény, hogy e *rendelet magyarázatában nem minden törvényszék ért egyet* s következéskép *a zsidó házasságok elváltása* nem mindenütt egyenlő, nem *eggyöntetű*. Sőt ismerek törvényszéket, mely épen nem minden válopert intéz el egyformaképen s olyat, melynek tagjai egymás között a rendelet egyes pontjainak más-más fölfogása által egy és ugyanazon esetben más-más ítéletet hoznának, ha a többség nem döntene. De nézzük az illető rendelet főbb pontjait egyenként-

A 17. pont a következő eljárást írja elő: »A házastársak kötelesek mindenekelőtt elválási szándékukat, indokaikkal együtt, rabbijuk előtt kinyilatkoztatni. Mi ha foganat nélkül maradna, a rabbi a feleknek írott bizonyítványt tartozik adni arról, hogy a háromszori előterjesztések ellenére is elválási kívánságuknál megmaradnak. — A rendelet nem szól arról, mily időközökben kell e megidézéseket ismételni: három hónap, hét vagy nap lefolyása alatt. Nem szól arról, ha az egyik vagy másik fél vonakodik a rabbi meghívásának megfelelni: szabad-e ily esetben is a bizonyítványt kiadni vagy sem; nem arról, ha az egyik vagy másik csak egyszer vagy kétszer jelent meg. Bár e megkülönböztetések aprólékosaknak látszanak is, mégis egyrésről a törvény erejével bíró rendeletről elvárjuk, hogy világosan előírja a minden lehető esetben felmerülő teendőket; másrésről e rövidség oka a legkülönbféle eljárásoknak, sőt magát a válást is meghiusíthatja. Így például tudok esetet, hogy a rabbi, minthogy az egyik fél megjelenni vonakodott, bizonyítványt erről nem adott s a válást a törvényszéknél ez által eleve meghiusította. E pontban arról nincsen szó: köteles-e a rabbi a felek megjelenéséről jegyzőkönyvet felvenni s ennek alapján a bizonyítványt kiállítani avagy sem s végül arról sem értesülünk: mennyit lehet vagy kell a rabbinak a bizonyítványba beírni, minthogy a kir. törvényszék egy esetben kimondotta, hogy »a kölcsönös engesztelhetetlen gyűlölet az izraelitáknál válási okot nem képezhet.« Lehet ebben, kérdem, a polgári törvényszék előtt minden rendelet dacára különbség felekezet s felekezet között? Ez okokról ugyanis tüzetesen szól a 22. pont, de nem oly czélzattal, hogy ezeken kívül felekezeti szempontból más okok érvényessége elvitathatassék.

A 24. pont újból elrendeli, hogy »a házastársak tartoznak végelevélük tekintetéből magukat legelőször a rabbinál jelenteni, ki . . . adjon nekik írott bizonyítványt, hogy rábizott köteleességében eljárta, de . . . a feleket . . . elállásra nem bírhatta.« Ha e pontot még oly figyelmesen tanulmányozzuk is, nem volnánk képesek eldönteni, új megjelenésről s új bizonyítványról van-e itt szó vagy e pont csak bővebb kifejtése-e a 17. pontnak. Mindkét felfogás mellett s ellen lehet e pontból bizonyítani. Ha e pont merő ismétlés, akkor mire való s ha új eljárást tartalmaz, miért nem alkalmaztatik, tudommal, *egy esetben is?*

A főnehézség azonban a 25. pont végében rejlik, mely így

szól: »... engedje meg a törvényszék ítélet által, hogy a férj a nőnek az elváló levelet átadja, és ha mindkét fél a bíróság előtt ismét kijelentette, hogy az elválólevél szabad beleegyezésseli kiadására és átvételére magukat eltökéltették, tekintessék az elválólevél jogérvényesnek s oldassék fel ezáltal a házasság.« Milyen válólevélről van itt szó? ez az első nem oly könnyen eldönthető kérdés. Jogismerő s bíró, kik a rabbi-törvényszék illetékességét el nem ismerik, magyar válólevélre gondolnak, melyet különben a magyar jog s törvénykezés más alkalomból nem ismer; tehát ez esetben egy új, erre az esetre kitalált válólevelet képzelnek alatta. Ennek átadása után az ítélet jogérvényessé lesz, a házasság felbontottnak tekintetik s a törvényszék erről az anyakönyvvezető rabbit azzal értesíti, hogy az illető házaseleket a házások anyakönyvéből törölje. E törlést pedig a rabbi tényleg csak akkor fogantatítja, ha az illető házastársak a zsidó vallásszabta héber, illetve aram válólevelet a rabbi törvényszéke előtt tiz férfiu jelenlétében átadták, illetve átvették. Ez az egyik, bizonyára helytelenebb felfogásból eredő, tényleg néhol bevett szokás. A másik felfogás a válólevél alatt, melyről a rendeletben szó van, a zsidó vallásszabta szertartásos héber-aram válólevelet (>get<) érti.

A törvényszék ítéletével kimondja a válást, jogerőre emeli s átadja a feleknek, de *hivatalból nem értesíti a lelkészt*, vagy a mi szintén lehetséges, addig jogerőre sem emeli az ítéletet, a míg a lelkész a lefelet el nem választotta — szertartás szerint. Csak miután ennek megtörténtéről hivatalból értesítettik a rabbi által, emeli jogerőre az ítéletet s rendeli el a házasság törlését az anyakönyvben. Ennek a kétségtelenül helyesen felfogott s magyarított eljárásnak csak az az egy nagy baja van, hogy lehetlenné válik ama pillanatban, a midőn az egyik fél a rabbi törvényszéke (bész din) előtt a válólevelet átadni vagy elfogadni vonakodik, — a mi zsidó válásoknál nem ritka eset, — a mely esetben zsidó egyházjog szerint a házasság feloldottnak nem tekinthető. Mit tegyen ez esetben a törvényszék? Emelje mindazonáltal az ítéletet jogerőre s töröltesse ki a házaseleket az anyakönyvből, holott a tulajdonképeni feltétel tényleg be nem tartatott vagy hagyja függőben az ítélet jogérvényességét az egyik vagy másik fél makacssága folytán, a mit ő különben figyelembe venni nem szokott s nem tartozik?

A másik alárendeltebb kérdés, mely azonban szintén nincsen sem rendeletileg és annál kevésbbé törvénykezés által eldöntve: felebezendő-e az elsőfoku törvényszéki ítélet hivatalból még az esetben is, ha mindkét fél a válásba beleegyezett, mint a protestánsoknál, kiknek hivatalból állítanak házasságvédőt (defensor matrimonii), avagy jogérvényes maradjon-e az ítélet már az elsőfoku törvényszék végzése után? A kérdéssel évek előtt foglalkozott a kir. kuria és döntvényében a föltétlen felebbezést mondotta ki. Ezen döntvény zsinórmértékül fogadtatott el a budapesti törvényszéknél és az ottani rabbiszek által is; de a vidéki törvényszékek e döntvényhez nem ragaszkodnak s gyakran már az elsőfoku ítéletet emelik jogérvényességre. Hol itt az egytetőségg?

Mindebből látni való, hogy égető szükséggé vált az eljárás egytetősége érdekében, ha a zsidó válás kérdése újból fölvetetnének s szabályoztatnék, még pedig egy jogismerő vagy bírói körökből és a zsidó egyház vezérférjain köréből választott vegyes bizottság által s nem szabályzat s nem rendelet, hanem törvénykezés útján.<sup>1)</sup>

Kapósvár.

HERZOG MÁNÓ.

### Válasz az »anyakönyvvezető rabbi« kérdésére.

Tekintetes Szerkesztőség! E becses folyóirat múlt havi füzetének 611. lapján közzétett kérdésre legyen szabad elmondani nézetemet. Megvallom ugyan, hogy jó magam is a M.-Zs.-Szemle remekirályú munkatársát, Dr. Mezei Ferencz urat, nálamnál sokkal hivatottabbnak tartom e kérdés eldöntésére, mely szerintem, főleg jogi szempontból ítélendő meg. De hát egyrészt nem én tehetek arról, hogy az anyakönyvvezető rabbi úr a kartársakat kérte fel véleményök nyilvánítására, másrészt megint, ha én élvezettel olvasom és gyakran magamévá is teszem az ügyvéd urnak helylyel-közzel a vallásunkat nagyon közelről érintő kérdések körül kifejtett nézeteit, úgy hiszem, ő sem fogja rossz néven venni, ha az egyszer egy rabbi a jogászok mesterségébe konárkodik.

<sup>1)</sup> V. ö. Gruber Károly cikkét. M.-Zs. Sz. IV. 365—368. Szerk.

Különben tán igaza is van a rabbi úrnak, midőn a kartársak véleménye szerint akarja elintézni ezt az anyakönyvi ügyet. Mert hát, mi türes-tagadás, a zsidó családi tűzhely lángja nem oly forró többé, hogy minden idegen kéz, mely ahhoz bűnös szándékkal nyúl, megsűtve és örökre megbélyegezve onnan távozni kénytelenítettnek.

És ha a kor erkölcsstelensége Izrael víhatatlannak képzelt családi szentélyének falain is annyi meg annyi rést ütött immár, akkor e szentély hivatott őrei, a vallás előharcosai, tán leginkább hivatvák arra, hogy védgátakat emeljenek és hangoztassák a felháborodott erkölcsi érzet hajthatatlan szigorát a világi törvények alapján ha lehet, de még azokkal — szemben is, ha kell.

A kérdéses ügyben különben a kartárs úr bátran veheti a magyar magánjogot eljárásának alapjául és nem kell attól tartania, hogy ezzel összeütközésbe jő »a zsidó egyháznak a mamzer-ről megállapított rendeleteivel.«

Hogy így apodictice fejezhessem ki nézetemet, természetesen három körülményt fel kell tennem, ezeket pedig ott vélem látni a közzétett kérdés sorai között. Felteszem, t. i., hogy a törvényes férjnek nincs tudomása a születendő gyermekről, mert ha tudna, óvást emelne az ellen, hogy az, mint az ő gyermeke szerepeljen az anyakönyvben. Felteszem továbbá, hogy nem lehet a kérdéses esetben a »plurium concumbentium« vagy a talmud szerint a *עליות מעליה* (Jebámóth 69 b) kifogásait alkalmazni. Végre pedig felteszem azt, hogy a tényleges apa a születendő gyermeket 2 tanú előtt magáénak ismeri el, mert az anya előadása egymagában nem bizonyít semmit sem. (Maimuni Hilkhóth Isszuré Biá 15. f. és ausztr. polg. törvénykönyv 158. 164. §).

Ha már most így áll a dolog, úgy hiszem, a kartárs úr minden skrupulus nélkül a megfelelő rovatban odairhatja: »Házasságtörésből született gyermek«, a jegyzet rovatában pedig: »N. N. előttem és N. N. tanú előtt a gyermeket magáénak ismerte el.«

Mert a zsidó vallás szempontjából feltétlenül hitelt adnak a tényleges apának és a vele vadházasságban élő anyának (Lásd Maimuni Hilkhóth Jibbum 3. f. 4. §. és T. Eb. Háézer 156. f.)

A világi törvény pedig, vagy ha úgy tetszik, a magyar jog is, hason esetben ugyanígy ítél.

Igaz ugyan, hogy hazai jogunk, a házasság tartama alatt

született gyermeket, a római jogban felállított elv szerint: »*patet est quem nuptiae demonstrant*« a törvényes férjtől való származottnak véli. De hiszen mindjárt hozzá is teszi: »Ezen vélelem feltétlen valóságnak vétetik, ha csak a nemzés lehetetlensége teljesen be nem bizonyíttatik, p. o. — az apa hosszas távolléte által.« (Venczel M. Magánjog 402. §.)

Komplikáltabb a kérdés csak akkor, ha a férjnek tudomása van a neje gyermekének születéséről és nem tesz lépéseket a törvényes születés kétségbevonására. Ilyenkor, az osztrák polg. törvénykönyv szerint (158. és 159. §.) mely, ha jól tudom, nálunk ilyen kérdések eldöntésénél különösen zsidókkal szemben még ma is irányadó, a gyermek házassági szülöttnek tekintetik, és a törvényes születés kétségbevonására engedett 3 hónapi határidő lefolyta után — ha a férj nem tett lépéseket — a gyermek az ő törvényes gyermekének tartandó, még akkor is, ha azután később bebizonyítja a tőle való származás lehetetlenségét. Sőt mi több, az sem használ, ha a tényleges atya elismeri az apaságot, és magának követeli a kétségtelenül tőle származott gyermeket. (Stubenrauch, Commentar zum allgem. österr. bürgerl. Gesetzbuch §. 161. S. 261. a.)

Hogy mit akar a t. kartárs úr ebben az ügyben az utólagos törvényesítés kérdésével, azt már épenséggel nem vagyok képes megérteni, plane, midőn e szavak »a folyamatba tett válóper befejezte után törvényesíttessék«, arra engednek következtetni, hogy a törvényesítést utólagos házasság által (legitimatium per subsequens matrimonium) akarják elérni. Pedig a jelen esetben sem az egyik, sem a másik még csak nem is képzelhető, mert az utólagos törvényesíthetés egyik főkelléke az, hogy a gyermek foganatosításakor a szülők oly állapotban voltak legyen, hogy törvényesen összeházassúlhassanak vala (M. Magánjog 407. §.), vagy (a Kánonjog 231. §. szerint) hogy a nemzők a nemzés idejekor egymással házasságra léphettek volna, azaz, hogy már akkor az isteni jogon sarkaló, tehát felmenthetlen bontó akadály köztök fenn nem forgott legyen.« Ez különben egy axioma, mely fölött nem is lehet vitatkozni.

Az utólagos házasság pedig a jelen esetben teljes lehetetlenség (Szótá 27 b); ezt talán nem is kell bővebben fejtegetnem.

Mindezek után, én, ha a rabbi úrnak volnék, mindenek-

előtt figyelmeztetném a férjet az ausztr. polg. törvénykönyv fent idézett paragraphusára, az anyakönyv megfelelő rovatát pedig a jelzett módon tölteném ki.

Egyébiránt, Simeon ben Azzái is látott már egy ilyen anyakönyvi feljegyzést I. Misna Jebámoth IV, 13 és így a kartárs úr é semmi esetre sem lesz első eset — vajha legalább az ilyenmű utolsó lenne.

*Török-Becse.*

POLLÁK FÜLÖP.

### Bözöd-Ujfalu.

A bukaresti rabbi főt. dr. Beck Mór úr neve és fáradozásai, melyeket az utolsó 4 év folyamán a szombatosok érdekében tett és buzdításai, melyek következtében a hazai zsidóság előkelőbb, nemesebb része a már a végenyészetnek elibe nézett szombatos-prozelita hitközséget új életre támasztotta s részére állandóságot és további fennmaradást biztosított, mindezek a M.-Zs. Szemle tisztelt olvasói előtt eléggé ismeretesek lévén: nem lesz talán ezeknek egynémelyikére nézve érdektelen, arról is tudomást nyerni, hogy a testvéri szeretet e fényes nyilvánulásai minő visszhangot keltenek a szombatosokban, minő magatartást tanusítanak ezek azokkal szemben és ennél fogva érdemesek-e a pártfogásra, melyben őket hitrokonaik részesítik. Erre elegendő alkalmat szolgáltatott a mostanában elkészült és a használatnak átadott hitközségi épületnek szándékolt, de közbejött körülmények folytán más alkalomra halasztott beavatási ünnepére általok tett előkészületek története, melyet a következőkben előadni bátorokodom.

Ugyanis az eziránt megkeresett főt. dr. Beck Mór úr a f. évi július hó 28-iki kelettel itteni községi orvos, tek. dr. Berger úrhoz és ezzel egyidejűleg a hitközséghez is intézett levelében a szóban levő ünnepély megtartását f. é. aug. hó 11-kére kívánta kitűzni és erre az alkalomra Maros-Vásárhelyre való megérkezését ugyan e hó 9-ére helyezvén kilátásba: a hitközség részéről e kedves vendégének s az esetleg netán vele érkező még más vendégeknek illő fogadtatása s tisztességes ellátására a kellő intézkedések megtétettek, különösen buzgólkodtak ez alkalommal a hitközség új hivatalnokai: Hirsch Izák hittanító úr, ki a jó példával mindenütt előre ment és hivatkozva és tet-

tel lelkesítette. Utána kiemelendők még a hitközség elnöke: Kovács Áser ur és az imaházi szolga: Kovács Lázár. Ezenkívül kiki igyekezett a tőle telhetőt megtenni az ünnepély emelésére. Ugyanily czélből lettek az előljáróság részéről meghiva:

a) mint pártolók: 1. a M.-Zs. Szemle tek. szerkesztősege,  
2. budapesti hitszónok, főt. dr. Kohn Sámuel ur,

b) mint érdeklődők: 1. a szomszéd erdő-szt.-györgyi izr. hitközség előljárósága, 2. a maros-vásárhelyi st. quo és orth. izr. hitközség előljárósága, 3. egyes előkelőbb környékbeli hitsorsosok.

A vendégek fogadására a hitközségi előljáróság részéről dr. Berger Leo orvos úr és e sorok írója lettek felkérve, kikhez csatlakozandók voltak még nevezett előljáróságnak ez iránti megkeresése folytán a maros-vásárhelyi izr. hitközségek előljáróságai részéről menesztendő küldöttségek tagjai is. A megérkezésnek, mint ezt már fennebb mondtam, f. évi aug. 9-én, u. m. Sabbat Nachmu péntekjén kellett volna történnie. A nyert megbízásnak eleget teendő, dr. Berger Leo úr csekélységem kiséréteben éjjél után elindult az innen 30 kilométernyire lévő maros-vásárhelyi vasuti állomáshoz a számításunk szerint a reggeli 6 órai vonattal megérkezendő vendég fogadására. Ide érkezve, itt találjuk a maros-vásárhelyi status quo ante izr. hitközség színe-javát, névszerint: dr. Turnovski Mór, Schwarz János, Kohn Gidáli, Kauders Fülöp és fia Zsigmond, Wallerstein Bernát és Farkas Ignác urakat, kik dr. Turnovski Mór úr vezetése alatt a pályaudvaron ünnepélyes díszben megjelentek, lerovandók a tisztelet adóját azon nemes férfiú iránt, ki az igazi testvéri szeretetnek, az áldozatkészség és önzetlenségnek oly szép példáját szolgáltatta hitfeleinknek és buzdításával becsületet szerzett a zsidó névnek e vidéken. A várt vendég azonban meg nem érkezvén a reggeli vonattal, kényszerülve voltunk a vásárhelyi testvérekkel egymást biztatni a reménynyel, hogy majd a déli vonat megérkezéssel teljesülve lesz közös vágyunk — visszatértünk a városba, hol a Kauders Fülöp és fia Zsigmond urak vendégszerető házánál igen barátságos fogadtatás — és az utóbb nevezett urnak neje, a derék háziasszony részéről pompás ellátásban részesültünk. Szóval vásárhelyi hitrokainak fényes tanúságot tettek arról, hogy a jó, szép és nemes iránt kellő fogékonysággal bírnak. Végre délutáni 1 óra-  
kor az előbbi módon ismét megjelentünk a vasutnál s ez alka-

lommal is a vásárhelyiekkel, kik, miként reggel, úgy ezuttal is testületileg vonultak ki; de, fájdalom, most is ugyanily eredménynyel. Ezzel az egész történet befejezést nyert mind a vásárhelyiekre, mind reánk nézve, előbbiekre nézve azon kellemetlen érzéssel, hogy meg lettek fosztva az alkalomtól a nemesebb törekvések iránti érdeklődésükről tanúságot tehetni, melynek tolmácsolására a saját szakmáján s egyéb műveltségén kívül még a héber tudományokban is kitünő szakférfiuként ismert dr. Turnovski Mór orvos ur volt szíves vállalkozni, mi részünkön pedig azon még kellemetlenebb érzéssel, hogy nekünk e leverő hirt még meg kellett vinnünk a másik küldöttségnek, mely magukból a szombatosokból alakult, a hitközség hivatalnoka, Hirsch Izsák és Kovács Dán vezetése alatt, melyhez még több előkelő hitsorsosunk a környékből is csatlakozott és Balavásáron várták türelmetlenül megérkezésünket délelőtti 9—10 órától délutáni 5 óráig. Itt láttuk Czitrom Jakab urat Kis-Solymosról, Weiss Izidor urat Kis-Kendről, Gidáli József urat Véczkéből, Farkas Sámuel urat Balavásárról és több tekintélyes egyént, kiknek neve ismeretlen előttem. Most már ezen nem várt eset után mindenki csak azon tűnődött, hogy mi lehet ennek az oka? mi akadályozhatta a szombatosok ezen legbuzgóbb pártfogóját abban, hogy tett ígéretét beváltsa? Többen még úgy is vélekedtek, hátha még Székely-Keresztur felől fog vasárnap reggel vagy e nap más szakán váratlanul Bözöd-Ujfalun barátai körében megjelenni, miként ezt már két ízben is tette és tovább is folytatták az előkészületeket, miglen a szombati postával ide érkezett sürgöny e két szava »Lehetetlen jönni« legalább erre az évre minden reménynek véget vetett. E sürgönyt másnap, azaz vasárnap, magam vittem át Ujfaluba. Itt aztán bőven volt alkalmam tapasztalni a serénykedést és igyekvést, melylyel szombatosaink azon mulasztásaikat helyrehozni iparkodtak, melyeket az előbbi alkalmakkal e jötevőjükkal szemben elkövettek. A hitközség minden tagja: férfi, asszony, idősb, fiatal egyaránt buzgólkodott, a férfinem a nyilvános épületek feldíszítése, a díszkapuk felállítására és a vendégek illő fogadása s tisztességes elszállásolása, a nőnem pedig azoknak kellő ellátására való szükségletek előkészítése és összehordása körül fáradoztak. Legnagyobb buzgóságot fejtettek ki, mint ezt már fentebb is mondtam: a hitközség hivatalnoka, Hirsch Izsák ur, az elnök, Kovács Áser

ur és az imaházi szolgál, Kovács Lázár. Ezek rendeztek mindent. A hidtől fogva, amint az ut az imaház felé fordul, az imaházig 6 díszkapu volt felállítva, melyek közül azon, a melyen át a vendégeknek a hitközség új épületébe kellett volna menniök, egy oldalon nagy héber betűkkel ezen felírás tünt az érkező szemébe:  $\text{שָׂמַח הָאֱלֹהִים בְּעַמּוֹתָיו}$  a másik oldalon pedig »Isten vele.« Még kivilágításról is volt gondoskodva. Szóval új hitfeleink ez alkalommal a haladásnak és életrevalóságnak oly fényes jelét adták, aminőről annak idejében, midőn szerencsés voltam a szóban levő hitszónok urat második kirándulása alkalmával a Héjjasfalvi vasuti állomáshoz kísérni, sem ennek, sem magamnak még csak sejtelmünk sem lehetett. Hogy ebben mennyi érdem illeti a f. évi május hó 1-je óta a hitközségben hittanító, előimádkozó és sakterként működő Hirsch Izsák urat, azt a kegyes olvasó józan ítéletére bízom. Részemről csak annyit vagyok bátor kijelenteni, hogy dr. Berger Leo úr e választásra büszke lehet, mert Hirsch Izsák úr, ki a vezetésre annyira szorult, de ezt még ez ideig nélkülözni kényszerült prozelitákat ily aránylag rövid idő alatt ennyire birta szerkentenii, elegendő garanciát nyújt arra, hogy képes lesz azon nagy feladat megoldására, melyet ugy a vezetése alatt álló hivei, mint a hazai és általában a zsidóság tőle vár, értem a felekezetünk ezen új hiveinek a régiakkal való tökéletes egybeolvasztását.

Hogy a környékbeli hitsorsosaink mennyire közelednek új rokonainkhoz, láthatni a fentebb előadottakból. De nemesak ezek, hanem egyes miveltebb keresztények is kezdenek érdeklődni a szombatosok ügye iránt. Így szerencsételtették becses látogatásukkal az iskolát néhány hét előtt: Koncz József marosvásárhelyi és egy székely-udvarhelyi gimnáziumi tanár urak továbbá Déváról egy reáltanár, ki egyszersmind író is és érdekkel tudakozódtak a gyermekek előhaladásáról, kijelentvén egyszersmind meglegedésüket a tapasztaltak fölött.

Mindezeknél fogva szabadságot veszek magamnak, itt azon szerény véleményemet nyilvánítani, hogy mind Hirsch Izsák úr kinek eddigi működését máris oly fényes siker kíséri, mind pedig, a szombatosok, kik az elismerésnek oly szép jeleit adták, pártfogóik várakozásának teljes mértékben megfelelték és ennél fogva a további támogatásra magukat érdemesekké tették.

Végül tudatom a t. szerkesztőséggel, hogy dr. Berger Leo

ur, kinek a prozelita község annyit köszön, itteni állásáról lemondott és *Csik-Szt.-Mártonba* költözött. Megható látványt nyújtott bucsuzása a b.-ujfalviaktól. Ez f. hó 6-án volt. Az engesztelésnap ünnepét, mint más években, úgy jelenleg is Ujfalun tartotta és ez alkalommal a szombatosok azon óhajukat fejezték ki, hogy a következő napon tőle ünnepies bucsut vegyenek. A ki-tűzött órára a szegény szombatosok B.-Ujfalun innen az ország-uton Hirsch Izsák ur vezetése alatt igen szép számban férfiak és gyermekek várahoztak, hogy még egy forró »istenhozzád«-ot mondhasanak azon férfunak, a ki érdekükben annyit fúradozott. Oda érkeve az egy sorban álló szombatosok elé, Berger ur le-szállott a kocsi-ról, hogy bucsúbeszédet mondjon és még egyszer kezet szorítson pártfogoltjaival. De ekkor úgy az orvos, mint mind a jelen voltak, annyira elérékenyültek, hogy a könyek csak úgy tódultak a szemekbe, úgy hogy csak nagy bajjal birta elmondani mindenki a mondani valóját. Beszédében szívükre kötötte az egybegyülteknek, hogy Hirsch urat minden erejök-ből támogassák, mert benne oly vezetőt kaptak, ki elég biztosítékot nyújt arra nézve, hogy a czélt, mely felé ők törekcszenek, sikerrel megvalósítani képes leend.

A többire nézve csak annyit ígérhetek, hogy mint eddig, úgy ezután is kész vagyok szolgálai az ügyet igénytelen tollammal és tehetségemmel. A többi pedig, névszerint a gazdasági teendők, Hirsch Izsák ur gondja lesz, mint a ki erre elegendő értelmi és erkölcsi tulajdonokkal bir. — Mély tisztelettel stb.

*Erdő-Szt.-György.*

ÁBRAHÁM LIPÓT.

Megjegyezzük még, hogy dr. Berger Leo ur, Ábrahám Lipót ur által is aláírt és Erdő-Szt.-Györgyön szept. 16-án kelt részletes kimutatást küldött be »az 1888. november 15-től 1889. szeptemb. 15-ig a b.-ujfalvi proselita hitközség részére kiszolgáltatót segélypénzekről és azok hovafoordításáról.« A 4 oldalra terjedő számadást, térhiány miatt, fájdalom, nem közölhetjük egész terjedelmében. Fontosabb tételei ezek: *Bevétel*: egyenleg a múlt évi számadatból 1 frt 75 kr, a M.-Zs. Szemléből 3 tételben (35. 112 és 180 frt) 327 frt, Longera és Teichmann uraktól deszkákért 1 frt 50 kr, Hirsch Izsák urtól forgácsért 50 kr, *összesen 330 frt 75 kr.* — *Kiadás* az építkezésre 68 tételben 221 frt 31

kr, *nevelési* czélokra 4 tételben 130 frt 56 kr, *összesen 351 frt 87 kr*; hiány 21 forint 12 kr. — A kimutatást szerkesztőségünk megőrzi.

*Dr. Berger Leo* ur szept. 21-én kelt leveléből, melylyel a kimutatást kísérté, a következőket iktatjuk ide: »Midőn a rendelkezésemre bocsájtott könyöradományok hováfordításáról a II. kimutatást illeteljes tisztelettel közlés végett beterjeszteni szerencsés vagyok, nem mulaszthatom el őszintén megköszönni azon feltétlen bizalmat és érdememen felüli elismerést, melyet a M.-Zs. Szemle tek. szerkesztősége csekélységem iránt tanusítani kegyeskedett. Bár sok anyagi terhet és még jóval több gondot rovott rám e magasztos megbízás, mindazonáltal büszke önérettel gondolok reá, hogy szerencsés voltam a szerkesztőséget oly ügyben közvetíthetni, mely felekezetünk szívjóságát s nemes törekvését fényesen dokumentálja, minek révén a már enyészett szélén álló prozeliták fennállhatásukra ismét reménysugarat nyertek. — Mivel azonban körülményeim akkép alakultak, hogy egy pár meggyével tovább költözködöm, kénytelen vagyok a prozeliták ügyeinek közvetlen vezetéséről köszönettel lemondani.« *Hirsch Izsák* urat, B.-Ujfalu mostani vallástanítóját, *dr. Berger* ur levele folyamában szintén melegen dicséri és ajánlja.

A M.-Zs. Szemle szerkesztősége őszinte köszönetét és hála-láját fejezte ki *dr. Berger* urnak levél útján, önzetlen, fáradhatatlan és sikeres működéseért, melyet a prozeliták ügyében évek óta kifejtett. Bizonyára nemcsak olvasóink, hanem egész felekezetünk nevében ismétéljük itt nyilvánosan az elismerés és hála szavait derék hitsorsosunk iránt!

Megemlíttük végül, hogy az e czélra rendelt összegből múlt év október 21-én a b.-ujfalvi hitközség által is láttamozott nyugta ellen *Hirsch Izsák* vallástanító urnak az okt. 24-én esedékes 50 (ötven) forintnyi fizetés-járulékot elküldöttük. Az 1888. november 20. *dr. Berger* ur által beküldött 300 frtból (a bécsi Alianz adományából) e szerint kifizettetett: 1888. decz. 17-én 35 forint, 1889. május 8-án 42 frt, 1889. aug. 10-én 50 frt és 1889. okt. 21-én 50 frt, összesen 177 frt, maradt még 123 frt.

## ÉRTESÍTŐ.

### Országvilág.

Zsidó halottak 1889-ben.

1888. december 31-én meghalt majnai Frankfurtban 81 éves korában *Hirsch Sámson Rafael*, a németországi orthodox zsidóságnak legnagyobb tekintélye, 1836 óta a reform elleni mozgalomnak vezetője és irodalmi főharcosa. Mint rabbi működött Emdenben, Oldenburgban, Nikolsburgban és 1851 óta a frankfurti zsidó község egy töredékénél. (L. M.-Zs. Sz. VI. 107—112.)

Január 9-én meghalt Londonban 52 éves korában *Dr. Asher*, orvos, 23 év alatt eleinte a londoni nagy zsinagógának és aztán az ő fáradozásai folytán egyesült londoni zsinagógáknak titkára, ki a jótékonyság terén, az utóbbi években különösen az Oroszországból Angliába tömegesen bevándorolt zsidók körül, a legnagyobb érdemeket szerezte.

Január 8-án meghalt Bécsben 71 éves korában *Dr. Wittelschöfer Henrik*, a »Wiener Medicinische Wochenschrift« megalapítója és sok évi szerkesztője.

Január 12-én meghalt Hamburgban 62 éves korában *Dr. Jonas H.*, 31 éven át az ottani »templom« községnek hitszónoka Salomon utódja.

Január 16-án meghalt Pétervárott 57 éves korában *Rabbinowitzsch H.*, jeles író, nagyobb héber nyelvű természettudományi munkák szerzője.

Január havában meghalt Párisban 74 éves korában *Weill Michel A.*, Algir volt főrabbi; élete második felében Elsassban és Párisban élt. Nagyobb munkája: *La morale du Judaïsme*.

Február 5-én meghalt Lipcsében 77 éves korában *Dr. Goldschmidt A. M.*, 1858 óta az ottani község rabbija, kiváló

hítségűnek, az istenítisztelet és a hitoktatás javítására vonatkozó törekvések tevékeny részese.

Február 8-án meghalt Londonban 84 éves korában *Goldschmid Anna Mária*, báró Goldschmid Isaac Lyon leánya és b. Goldschmid Francis, parlamenti tag nővére, kiválóan művelt nő, ki buzgó zsidó érületének irodalmilag is adott kifejezést, önálló iratokban és fordításokban, különösen pedig tanintézetek alapításán fáradozott.

Február 15-én meghalt Párisban *Veneziani E.*, báró Hirsch titkára és a nagylelkű milliomos emberbarát eszméinek és tetteinek nagylelkű és fáradságtalan sugalmazója és végrehajtója.

Február 22-én meghalt Párisban 77 éves korában *Salvador Gabriel* tüzérezredes, Salvador Józsefnek, a híres írónak unokafivére, ki egy félszázadig szolgált a hadseregben és utolsó éveiben földműveléssel és irodalommal foglalkozott.

Márczius 24-én meghalt Lembergben 70 éves korában *Löwenstein Bernát*, 25 év óta az ottani község rabbija, ki 1846—1857-ig a lipcse-szent-miklósi községben sikeresen működött mint hírszónok és iskolaigazgató. Kiváló szónok volt és német költeményeket adott ki (Jüdische Klänge 1862). Fordításai Jehúda Halévi költeményeiből nem jelentek meg.

Márczius 25-én meghalt Bécsben 46 éves korában *Scharf Zsigmond*, a híres Scharf-féle gyémántok feltalálója és gyártója.

Márczius havában meghalt Manchesterben *Goldschmidt Th.*, kit kétszer választottak a nevezett város polgármesterévé.

Márczius havában meghalt Turinban 58 éves korában *Ottolenghi Emanuel*, kitűnő jogász és az ottani hitközség előljáróságának tagja, kinek része volt az új olasz kereskedelmi törvénykönyv kidolgozásában.

Április 25-én meghalt Offenbachban 81 éves korában *Dr. Formstecher Salamon*, az ottani községnek 1832 óta rabbija. Irt egyebek közt egy nagyobb munkát: Die Religion des Geistes, eine wissenschaftliche Darstellung des Judenthums (1841).

Május elején meghalt Zitomirban 74 éves korában *Lerner Ch. H.*, az ottani volt rabbiiskolának 24 éven át tanára. Nyelvészeti munkákat írt héber nyelven, köztük egy több kiadást ért héber nyelvtant.

Május 14-én meghalt Nachodban (Csehország) 75 éves korában *Wiesner Jónás*, az ottani község rabbija, becses tudó-

mányos munkáknak (Der Bann, Scholien zum babylonischen Talmud, héber értekezés a jeruzsálemi talmudról) írója.

Május 20-án meghalt Rómában 84 éves korában *Alatri Sámuel*, az ottani izr. hitközség újjászervezője és jótévedője, Róma városának a nyilvános élet különböző terein működött egyik legtekintélyesebb polgára.

Május havában meghalt Bécsben 52 éves korában báró *Kolisch Zsigmond*, ki mint kereskedő nagy vagyont szerzett, de különösen remek sakkjátéka által lett híressé; utolsó éveiben a Wiener Allgemeine Zeitung-nak volt kiadója.

Május 30-án meghalt Párisban 62 éves korában *Dr. Lippert H.*, ki 30 év óta Nizzában élt mint orvos és irodalmilag is működött.

Június 10-én meghalt Veszprémben 73 éves korában *Hochmuth Ábrahám*, az ottani hitközségnek nagyérdemű rabbija, az orsz. rabbiképzőintézet vezérő-bizottságának tagja. (Életéről, valamint nyilvános működéséről és irodalmi tevékenységéről érdekes tanulmányt írt Klein Mór e folyóirat VI. évfolyamában).

Június havában meghalt Philadelphiában *Dr. Hirsch Sámuel*, az ottani Keneseth Israel község rabbija, azelőtt Dessauban és Luxemburgban rabbi, a negyvenes évek rabbigyülekezteinek buzgó tagja. Terjedelmes főmunkája: Die Religionsphilosophie der Juden oder das Princip der jüdischen Religionsanschauung und sein Verhältniss zum Judenthum und zur absoluten Philosophie (1842).

Július 7-én meghalt Bécsben 67 éves korában *Karpeles Eliás*, az ottani hitközség rabbiságának tagja, azelőtt rabbi Loschitzben (Morvaország), kitől több kötet prédikáció jelent meg.

Július 18-án meghalt Nürnbergben 62 éves korában *Frankenburger W.*, kitűnő jogász és politikus, 1869 óta a bajor képviselőháznak, 1874—1878. a német birodalmi gyűlés egyik legtekintélyesebb tagja.

Augusztus havában meghalt Milanóban 52 éves korában *Ghiron Is.*, a Breda-könyvtár tudós főkönyvtárosa, az olaszországi történeti évkönyveknek szerkesztője.

Augusztus 29-én meghalt Heidelbergában 81 éves korában *Weil Gusztáv*, a keleti nyelvek híres tanára, az első zsidó,



ki Németországban (1861) rendes egyetemi tanárságra lett kinevezve. Számos munkái közül a legismertebb: *Geschichte der Chalifen* (4 kötet, 1837—41.).

Augusztus végén meghalt Pétervárott 78 éves korában *Mandelstamm L. J.*, kiváló tudós, azelőtt az orosz közoktatásügyi miniszterium hivatalnokja. Németre fordította a szentírás és Maimuni nagy kódexét, oroszra a tórát és a zoltárokat; irt azonkívül különféle tankönyveket és egyéb munkákat.

Szeptember 5-én meghalt majnai Frankfurtban 85 éves korában *Kirchheim Rafael*, a zsidó tudományok egyik legbuzgóbb munkása, nagybecsű kiadások és önálló értekezések szakavatott szerzője.

Szeptember 15-én meghalt Cranz tengeri fürdőben 61 éves korában *Jakobson I.*, 1872 óta a königsbergi egyetem rendes tanára, Németországnak egyik legkitünőbb ophthalmologusa.

Szeptember 19-én meghalt Budapesten 27 éves korában *Sebők-Schönberger Márk*, ki rabbitanulmányait Boroszlóban végezte és becses értekezést irt a szir bibliafordításról.

Szeptember 27-én meghalt Magyar-Bródban (Morvaországban) 70 éves korában *Hoffmann M. D.*, 24 év óta ottani, azelőtt rajeczi rabbi. Megjelentek tőle héber nyelvű értekezések.

Október 5-én meghalt Marczaliban *Marczali* (azelőtt *Morgenstern*) *Mihály*, az ottani községnek 37 év óta rabbija. Megjelentek tőle magyar és német nyelvű prédikációk.

Október 9-én meghalt Londonban 78 éves korában *Philips B. S.*, ki 1846-ban mint első zsidó jutott London városi tanácsába és 1865-ben választatott lord-mayorrá. A hitközségi életben is buzgó részt vett.

November 19-én meghalt Amsterdamban, 64 éves korában, *Roest M.*, kiváló bibliografus, az »Israelitische Letterbode« című folyóiratnak tudós kiadója.

November 22-én meghalt Rómában, 77 éves korában, *Rovere Giuseppe*, kiváló történetíró és költő.

November havában meghalt Groningenben (Holland) *Dr. L. Ali Cohen*, kitünő orvos és tudományos munkák szerzője, ki a németalföldi zsidóság közügyeiben is tevékeny részt vett.

November 24-én meghalt Boroszlóban 83 éves korában *Dr. Grätzer J.*, titkos egészségügyi tanácsos, számos orvosi sta-

tisztikái dolgozatok szerzője, az ottani városi és hitközségi képviselőtestületnek buzgó tagja.

November 29-én meghalt Kojeteinban 78 éves korában *Brüll Jakob*, ottani rabbi, nagybecsű héber nyelvű munkáknak (köztük egy kétkötetű Bevezetés a misnába) szerzője.

December 18-án meghalt Budapesten, 71 éves korában, *Deutsch Henrik*, az orsz. izraelita tanítóképezde igazgatója, az orsz. rabbiképző intézetben a szentírás és talmud, héber és aram nyelv r. k. tanára. A kitünő tudós és pedagógus jelentőségét a jelen füzetnek egy cikke behatóbban méltatja. Itten csak röviden említhetjük, hogy 1819-ben született Baában (Trencsén megye) 1845—1852. népiskola-igazgató volt Lovasberényben, 1852—56. ugyanazon minőségben működött Kecskeméten, 1857-től fogva a fővárosban élt, előbb mint középiskolai hittanár és mint a talmud-tóra tanára, utóbb a fennemlített két intézetben mint igazgató, illetőleg tanár. Hitfelekezetünk magyar irodalmának egyik alapvetőjévé lett, mint a M. Izr. Közlöny szerkesztője és mint az imakönyv és a pentateuchus fordítója.

#### Nyilvános felolvasó-estélyek.

Oly vállalatra hívjuk föl a művelt közönség figyelmét, mely — úgy intézőit, mint célját tekintve — egyaránt alkalmas és érdemes arra, hogy tágabb körök érdeklődő figyelmét keltse föl. A budapesti országos rabbiképző-intézet felső tanfolyambeli hallgatóinak »Theologiai Egylete« ugyanis január és február hónapokban néhány felolvasó-estélyt szándékozik rendezni, melyeknek tárgyát a zsidó vallásfilozófia, történelem és irodalom köréből vett egyes érdekesebb kérdéseknek népszerű, de azért irodalmi színvonalon álló vázlatokban leendő megvitatása fogja képezni. Már ama kísérlet, melyet az »Egylet« ez irányban még a múlt télen tett, szép anyagi és erkölcsi sikert mutatott föl; de a mozgalomnak nem szabad a tavalyi aránylag szűk körre szorítkoznia, az érdeklődést vállalatunk iránt a közönségnek mindig több és több rétegében kell fölkeltenünk.

Bizalommal fordulunk első sorban mindazokhoz, kik akár tanulmányaik révén, akár egyéb tapasztalásaik alapján már eddig is módot találtak annak a, fájdalom, még mindig hiányzó tudat-

nak megszerzésére, hogy a zsidóság külső és belső, politikai és társadalmi életének kedvező fejlődése szorosan összefügg tudományának, irodalmának fölvirágozásával, hogy e két dolog az ok és okozat, az előzmény és következés viszonyában áll egymáshoz. Valóban nincs emberi összesség, melynek reális élete oly mélyen gyökerezne szellemi munkájában, mint épen a zsidó nép s viszont alig van irodalom, mely oly messze kihatással lett volna megteremtői sorsára, mint épen a miénk. Nekünk csak irodalmunk közvetíti a multat, ezt a megbecsülhetetlen önfeláldozó mestert, mely a maga kárán és rovására engedi okulni a jelent és a jövőt — s mi belőle s általa tanulhatunk csak, mert barátaink, tanácsadóink, támogatóink nincsenek. Ilyen körülmények között a zsidó tudományos szellem fölélesztését célzó legcsekélyebb kísérletet is örömmel kell üdvözölniök mindazoknak, kiknek a felsorolt igazságok, melyek itt tények számába jöhetnek, nem mondanak valami újat. Ezért talán túltengő önbizalom nélkül is szabad remélnünk, hogy Rabbik és a zsidó tudomány és vallás egyéb avatottjai és pártfogói tőlük telhetőleg propagálni fogják e zsidó tudományos fölolvadások eszméjét barátaik és ismerőik körében, szóval és tettel egyaránt.

Még egy más irányban is kell vállalatunknak bizonyos fontosságot tulajdonítani. Nem szólnak a fölolvadásoknak arról a már-már senkitől kétségbe nem vont hivatásáról, mely abban áll, hogy a tudományok általános eredményeit mintegy dióhéjba foglalva nyújtsák azon egyének nagy tömegének, kik bármi okból nem mélyedhetnek vagy nem akarnak belemélyedni valamely specialis tudományzokba; mert ez más fölolvadásokkal közös vonása a miénknek. De hangsúlyoznunk kell vállalatunknak ama hézagpótló jellegét, mely abban nyilvánul, hogy egy hazánkban eddigelé majdnem teljesen ismeretlen tudományágat iparkodik meghonosítani, mely körülménynek méltatását bátran bizhatjuk a művelt társadalom bármely tényezőire. A tudomány mannája nem szokott mindjárt s egyszerre nagy adagokban egy nemzethez s egy irodalomba eljutni; azért törekvésünk a zsidó tudomány meghonosítása érdekében — melyet azok mellett, a mik, hála egyes tudósaink fáradozásának, e téren már is történetek, szerény napszamos-munkának kívánunk tekinteni, — a méltányosság ítélőszéke előtt bizonyára nem fog elmarasztaltatni. Ez általános műveltségi és specialis nemzeti szempontból bizást

fordulhatunk tehát társadalmunk mindennemű művelt elemeihez azon kéréssel, hogy vállalatunkat tettekkel párosult rokonszenves érzéssel fogadják és támogassák. Ügyvédek és orvosok, tanárok és tanítók, a technikai pálya emberei és művelt magánosok sokat tehetnek ügyünkben.

Föltételeink, igényeink elég szerények. Az egész, 3-4 fölolvásából álló ciklus aránylag csekély belépti díj mellett lesz bárki számára hozzáférhető. Mondanunk sem kell, hogy az erkölcsi szempont mellett a dolog anyagi oldala csupán másod-sorban bír reánk nézve fontossággal. De fontossággal mégis bír, mert a »Theologiai Egylettel« kapcsolatban levő segélyező-egyesület, melynek a belépti díjakból befolyó összeg száma van, egyes emberbarátok minden dícséreten fölül álló nemeskeblésége daczára is, folytonos pénzszükségben leledzik. A rabbiképző hallgatóinak vagyontalansága keserves egy fejezet, melyet nem örömezt tárunk föl, de a mely jellemző adalékul fog szolgálni társadalmi viszonyaink méltatásához. Az egyetlen zsidó főiskola hazánkban hallgatóit még megközelítőleg sem képes anyagi gondjai alól fölmenteni; hogy kéregetni nem mehetünk, az tiszta sor; így csak egyetlen kiút marad a kellemetlen dilemmából, az t. i., hogy ismereteinket már most használjuk föl bizonyos határok között a kenyérkereset forrása gyanánt. Úgy hisszük, a mód, melyet ez irányban célhozvezetőnek véltünk fölismerhetni, nem a legméltatlanabb. Másrészt magától értetődik, hogy estélyeinkkel tényleges kiadások lesznek egybekötte, melyeket hogy a magunk zsebéből fedezzünk, méltán nem kívánhatja senki.

Azonban — s ezt ismételve hangsúlyozzuk — az anyagi sikert csak másodrendű fontosságúnak tekintjük, első sorban az ügy, vallásunk és tudományunk ügye lebeg szemünk előtt. Ugyanezért egyik legforróbb ohajtásunk oda irányul, vajha különösen a testvér-egyetemek ifjúsága látogatná minél tömegesebben estélyeinket, mit úgy vélünk elérhetőnek, hogy az egyetemi polgároknak különös anyagi kedvezményt ajánlunk föl. Ugyanis tisztán áll előttünk az, hogy a zsidóság jövőbeli reménységét művelt ifjúságunk képezi és csakis ez; ám hogyan buzgólkodjék vallásunk és irodalmunk iránt, midőn mindkettőnek tagadhatatlanul úgyszólván elemeit is alig ismeri? Úgy hisszük, az általunk inaugurált módon — föltéve, hogy sikerülni fog fölolvadásainkat állandó intézménnyé megszilárdítani, a mi viszont a

részvétel minőségétől függ — fölemelhetjük majd ama nagy föladat leplének legalább egyik szélét, melynek eredményekép a zsidóságnak és tudományának minél tágabb körökben leendő megismerését szeretnénk üdvözölni mindnyájan. Ugyanezért nagyon kívánatos volna, ha nem-zsidók is nagyobb számmal hallgatnák meg fölolvásásainkat.

Ügyünk a vallás és a tudomány, a művelődés és a hazafiság ügye; a kik az emberiségnek ez ősidóktól fogva elismert ideáljai iránt még lelkesedni tudtok, fogjatok velünk kezét, segítsetek nekünk s mi segítünk nektek! Csak így lendíthetünk mindnyájunk ügyén is.

Sursum corda!

A fölolvásások részletes programmja s minden egyéb közlendő annak idején a napilapok útján fog közhírré tétetni.

Budapest.

ENYEDI MÁTYÁS,  
a »Th. E.« alelnöke.

### A zsidók Svédországban és Norvégiában.

A skandinaviai félszigeten élő lappokhoz utaztomban egy alkalommal Hernösand városában volt dolgom az ottani lutheránus püspökségnél. A városban való tartózkodásom alatt egy gimnáziumi tanár volt a kalauzom és midőn vele Hernösand főutcájában jártam, egy üzlet czégtábláján *Samuel Hillelson* név ötlött a szemembe. Megkérdeztem szíves kíséremtől, vajjon az üzlet tulajdonosa nem zsidó-e? Midőn felelete igenlő volt, fölhasználtam az alkalmat és kérdezgettem tőle egyetnást az ottani zsidók társadalmi helyzete, jelleme felől. Örömmel töltött el, midőn tőle csak jót, dicséretet hallhattam.

— Hernösandban, így szólt, csak nagyon kevés zsidó lakik és a kik vannak, majdnem kivétel nélkül igen derék, tisztességes emberek és műveltségük foka szerint minden társaság szívesen látja őket. Tudomásom szerint Svédország többi vidékein sincs velük semmi baj. Mi nem ismerünk zsidó-kérdést.

E nyilatkozat fölkelte figyelmemet és érdeklődésemet a skandináv zsidók iránt és ismételt utazásaim alkalmával nem mulasztottam el egy kedvező alkalmat sem, hogy valamint magá-

val a svéd és norvég néppel, úgy a köztük élő zsidók állapottával is nagyjában meg ne ismerkedjem.

Skandináviában is fényesen bebizonyúl, hogy a zsidóság mennyire nem külön elem valamely országban; mennyire tud szokásait és erkölceit illetőleg azon népfajhoz asszimilálódni, melynek körében él; mennyire azonosnak érzi magát gondolatban és tettben azon nemzet fiaival, mely befogadta, ha szabadságában, önállóságában nem korlátozzák, ha számára nem teremtenek kivételes helyzetet és ha nem éreztetik vele minden léptenyomon azt, a mit a zsidó soha se tud elismerni, hogy idegen.

A skandináv nép igen becsületes, nyílt, őszinte jellemű; a mellett fáradhatatlan munkás és ügyes kereskedő. Ugyanezen tulajdonságokat megtaláljuk a közte élő zsidóságban is. A nyíltsággal itt csak nyíltság, szorgalommal szorgalom, becsületességgel csak becsületesség versenyezhet.

A svéd falusi zsidóság jellemzésére a saját tapasztalásomból egy rövidke történetet mondok el. Északi Svédország egy kis falujában szívtart venni tértem be egy boltoshoz. Megkérdeztem, mi az ára? — Tíz öre, volt a felelet. — Kérek tíz darabot. — Tíz darabot? akkor csak kilencz örebe számítom darabját. Pedig számíthatta volna bátran úgy, a mint eredetileg mondta, mert nekem ugyan eszembe nem jutott volna, hogy alkudjam, konkurrencziától pedig messze földön nem kellett tartania. A falubeliektől tudtam meg, hogy zsidó volt az atyafi.

Svédországban igen kevés zsidó lakik. Összesen öt hitközség van, nevezetesen Stockholm, Göteborg, Norrköping, Karlskrona és Malmö városokban. Az 1880-diki népszámlálás szerint a stockholmi hitközségnek 1110, a göteborginak 597, norrköpinginek 46, a karlskronainak 30, a malmöinek pedig 141, az ötnek összesen tehát 1924 tagja volt, 970 férfi és 954 nő. Vajjon e fő községek lélekszáma bele vannak-e már számítva a Svédország egyéb részeiben élő zsidók vagy sem, azt nem tudom; de ha nincsenek is, az egyebütt lakó zsidók száma legfőlebb még ezer lélek lehet. Az említett hitközségekben mindenütt van kisebb-nagyob templom, a legdíszesebb Stockholmban, melynek csak az a baja, hogy egy kicsit eldugott helyen van. 1870-ben épült a kontinens többi zsidó templomaitól egészen elütő stílusban. Tornyok és különösebb külső czifraságok nincsenek rajta.

Norvégiában aránytalanul kevesebb zsidó lakik mint Svédországban. Krisztianióban, az ország fővárosában, harmincz vagy legfőlebb negyven család lehet, az egész országban pedig mindössze alig él több száz családnál. Szervezett hitközség egy sincs, annál kevésbbé templom.

A zsidók csekély számuk daczára a közélet több terén kiütnnek. Nemcsak a kereskedés és ipar terén van jó nevük, hanem a szellemi téren is becsületet szereznek a svéd névnek. Több neves orvos, ügyvéd, sőt egyetemi tanár is vált ki soraikból és mikor először voltam Svédországban, 1884-ben, két zsidó választású képviselő ült a svéd országházban. Az egyiket a stockholmi, a másikat a göteborgi, az ország e két legintelligensebb választókerülete küldte föl.

A svéd zsidóknak legnagyobb bajuk az a zsidóság, mely orosz Lengyelországból kiüldözve, ide menekült. Ezek rendszerint az ottani zsidóságnak is csak söpredékét képezték, itt pedig nemcsak szegénységükkel válnak a letelepedett zsidóknak terhére, hanem cselekedeteikkel nem egyszer megrontják azt a jó hírnevet, melyet a svéd zsidóság magának kivívott. Dolgozni még nem tanultak meg és előbbi elnyomott helyzetükben nem szokták meg, hogy elnyomóikkal szemben mindig az őszinteség és becsületesség útján járjanak. E beözönlött zsidóknak száma mintegy *tízezer* lehet és ezeket a svédek nem valami jó szemmel nézik.

A svédországi zsidók története nem igen régi. Aránylag nagyon késő korban, 1718-ban volt szabad először letelepedniök és akkor is csupán néhány kisebb városban. A múlt század vége felé engedte meg csak nekik III. Gusztáv, hogy Stockholm, Göteborg, Norrköping és Karlskrona nagyobb városokban is letelepedhettek. Bárhol az országban letelepedniök és birtokot vásárolniok csak 1860 óta volt szabad és csak az 1870-diki országgyűlés mondta ki a zsidók teljes emancipációját.

*Sz.-Fehérvár.*

HALÁSZ IGNÁCZ.

### A miskolci chevra kaddisa 1768—1888.

Szerkesztették Fischmann Joachim és Greiner Adolf. Kiadja a miskolci chevra kaddischa 120 éves jubileumának alkalmából Miskolcz, 1889.

A monográfiák korát éli a zsidóság — de még a magyar zsidóság is. Az elcsenevészett történelmi érzék új erőben kezd mutatkozni zsidóságunkban — már-már érdeklődünk magunk is múltunk, intézményeink és azoknak története iránt. Legalább hasonló művek megjelenése ezt jelezné.

Hogy milyen szükséglet hozta létre ezt a könyvecskét? Bajos volna megmondani. Alkalmi szónok, Rosenberg Mayer főrabbi azt mondja, hogy meg kell mutatni a zsidó jótékonyág nyilvánulásait egész történeti terjedelmökben, hogy a csodálkozók csodálkozva lássák, mennyi tiszta szívemesség és alapos humanismus van a mi intézményeinkben. A másik alkalmi szónok, Jordán Sándor rabbijelölt már sokkal őszintébb és gyakorlatibb, mikor azt mondja: »Önérdékből, t. hallgatóim, mondom önénérdékből, mert önénérdékünk és önérzetünk is követeli, hogy a megdicsőültek tetteit minél magasabbra becsljük, mert velök aránylagosan mi is emelkedünk vagy süllyedünk.«

Így van többnyire az észlelt jelenségnek valami kisebbszerű indító oka és mindazáltal a magyar-zsidó történeiszet elég hasznát látja hasonló művek szaporításának, köszönjék azok bármi egyéb oknak létrejöttüket! Ekkép segít magán kicsiny rúgók segélyével a nagyobb szükséglet.

Meg kell azonban vallanunk, hogy a miskolci chevra kaddisa nem nagyon ügyes reclaimsapókra talált a két társszerzőben; meglehetősen tárgyilagossággal adják elő azt a különben kevés tény, mely a jubilans egyesület történetéből és irataiból élénk állítható. Csak a bevezető sorokban hajtja a nemes hév kelletnél kissé távolabbra a sulykot, mikor szerzők csak annyit akarnak bizonyítgatni, hogy egyletünk már fölemelkedett »jelenlegi magas és magasztos, a modern intézményeket túlszárnyaló színvonaláig.«

A füzet magában véve változatos tartalma. Az 1—25 lapon tárgyalja az egylet történetét és a jubileum-ünnep lefolyását. Megtudjuk belőle, hogy az egyesület 120 éves eddigi főnnállása alatt rendszerint virágzó állapotban volt és könnyen kiheverte a csapásokat, melyek el nem kerültek, mint pl. az 1843. évben

szenvedett tűzkár és 1849-ben az 1668 frt 15 krra rúgó Kossuth-pénz-vesztés. Az egylet időnként szélesbedő tevékenysége magában foglalta a temetkezési, betegápoló, szegényeket gyámolító és úgynevezett koma-egyletek működését.

Az egyes adatok betekintést engednek a község és zsidóság patriarchális életviszonyaiba; szinte mulattat, mikor azt olvasuk, hogy Ráth Rebekka az egyletnek »általa atlaszból készített gyermek-i öltönyt és arany fejkötőcskét ajánlott föl, azon rendeltetéssel, hogy azzal a szegény és gazdag gyermeke a körülmélynél egyaránt öltöztessék, nehogy a szegény szülők szégyenben maradjanak; méltányolta is ezt akkoron az egylet, a mennyiben a kegyes adakozónő férjét újból megválasztotta elnöknek.«

Érdekes, hogy az egylet évi mérlegei néha több ezer forintra rúgó többlettel záródtak le, így az 1854. évi zárszámadás 12,857 frt 59 kr bevétel és 5,589 frt 1 kr kiadás után 7,268 frt 58 kr készpénzt mutatott ki. De már az 1888. évvel a miskolci chewra kaddisa egylet is átlépett az újkorba, a mikor a mérleg mindkét serpenyőjét egyenlő számok súlya nyomja és a mikor szerepelés eredmény alatt azt értik, hogy nincs deficít. Az 1888. márczius 4-én hitelesített kimutatás 16,043 frt 7 kr bevételt és 16,043 frt 7 kr kiadást, és az ügyben akkor kelt mérlegszámra 45,196 frt 38 kr vagyont és ugyanannyi terhet jelent be. Ezen kimutatásokat, valamint a 43,958 frtra rúgó alapítványösszeg táblázatát 25—49 lapon találhatjuk.

A munkát két szónoklat zárja be, hozzátartozó magyar és héber nyelvű imákkal; az egyik Rosenberg Mayer főrabbi retorikailag egész és mondhatni modern homiletikával dolgozott, bár jól nevelt és kipróbált türelmű hallgatóságot feltételező német beszéde; a másik Jordán Sándor rabbijelölt kissé népszerűtlen hangon tartott, határozatlan magasságban lebegő magyar szónoklata. Mindkettő a jubileumünnepestentiszteleti alkalmain lett elmondva és mindkettő a jótékony egyesület 120 éves fennállását Móse Rabbénu életének 120 évéhez hasonlítja.

Ilyképen a »Miskolci Chewra kaddisa 1768—1888-ig« tartalmánál fogva is mint emlékirat figyelmet érdemel és alkalmas arra, hogy ébren tartsa az örömben és büszkeségben ünnepestent 120 éves egyletalakulási jubileum emlékét a jó miskolcziakban.

Budapest.

HEVESI SIMON.

## T a n ü g y.

### Héber tanfolyamok.

Főolvasatott a pesti izr. hitoktatói tantestületnek nov. hó 28-án tartott össülésében.

A héberiskola, annak szükségessége és céljai, tananyaga, kik látogassák, ki legyen a fentartója: ezek, tisztelt uraim, mai felolvasásunk themája. A héberiskola, a mennyiben sem népr-, sem középiskola, sem talmud-tóra, sem chéder, egészen új intézmény; az országban még egészen ismeretlen és a fővárosban is még csak csirájában létezik. Csak egynehány éve, hogy annak szükségességét egy-két, a hitközségi iskolaügyekre döntő befolyással bíró férfiú ismerte fel; de nem fejlesztetett tovább. Miután pedig a héberiskola eszméje és szükségessége a fővárosi zsidó iskolai viszonyokból eredt, időszertűnek találtam most e kérdést becses engedelmmel napirendre hozni.

A mint mondtam, az eszme a fővárosi izr. iskolai viszonyokból fejlődött és hogy elmékedésem és szerzett tapasztalataimból folyó indítványaimat érthetőbbé tehessem, engedjék meg, hogy egy visszapillantást vethessek a közelmultra. Nem fogok nagyon messzire visszanezni, csak húsz évre; húsz év egy nemzet vagy felekezet életében vajmi kevés, de olykor nagyon is elég, hogy válságot idézhessen elő.

1869. október havában, tehát húsz évvel ezelőtt, hívtam meg vidékről a pesti régi, normáliskola név alatt igen jó hírnévben álló népiskola vezetésére. Előkészítő osztálya és betetőzésül egy IV. b) osztálya is volt, megfelelt tehát a mai hatosztályú népiskoláknak. A rendes osztály-, rajz- és énektanítón kívül egy külön héber nyelv- és vallástanár működött az intézetben.

És mire vitték e híres, kiváló tanerőkkel dicsekedhető iskolában a vallás- és héberoktatás terén?

A nyilvános évi vagy zárvizsgák egyéni felfogásom és meggyőződéseim szerint nem bizonyítanak ugyan semmit és más alkalommal veszem magamnak azt a fáradságot világosan kideríteni, hogy az egész nyilvános vizsgaintézmény nem egyéb, mint egy ósdi maradéka egy régen letűnt kornak.

De ha a nyilvános vizsgák semmit sem bizonyítanak is, azok lefolyásából mégis az vehető ki, mely tantárgyat dédelgetik

leginkább, mely iránynak hódolnak legjobban, mely tárgyakra fektet az iskolafentartó, a tantestület és a közvélemény legfőbb súlyt. Vessünk most egy pillantást egy az intézetben az időtájbán lefolyt vizgára. Ott állunk a IV. osztályban. 8 óra van. Várják az előjáró urakat. Miután pedig ezek rendszeresen nem kelnek olyan nagyon korán és a vizsga megnyitásánál nem igen szoktak még jelen lenni, hamarjában elővettek, mit? hát a vallás- és héber tantárgyakat. Ezeket sebtiben lemorzszolták és ha aztán a tanügybarátok és előjárók együtt voltak, vígan és bőven folyt az okos gyermekek ajkairól a sok tudomány. A Kattegat és Skagerrak, a Lago Maggiore és a Csimborasso ismerete elragadtatta a közönséget. Hát ha még történelmi tudományukat feltárták és oly okosan beszéltek őseinkről, kik Ázsiából jöttek. Nem a bibliai korszakbeli vagy biblia utáni ősről szolt az ének a zsidó iskolában, hanem Und Kund és Tuhutumról. Annak idejében ez így volt divatos.

És mondjuk meg őszintén, hiszen hű korrajz legyen az, a melyre érveléseimet akarom alapítani, az az eset soha sem állott be, hogy előjáró, vagy tanügybarát a vizsgaprogrammból oly furfangosan elcsent héber tantárgyakat reklamálták volna.

Ha pedig tisztelt hallgatóim azt találnák kérdezni, hogy miért alkalmaztatott egy-egy külön hit- és hébernyelv tanár, ha a hitoktatás ilyen valóságos hamupipóke szerepet játszott. Ennek főoka első sorban az akkori politikai szisztemában rejlett. A Bach-korszakban kath. kormány, kath. plébánosok által igazgattatta a zsidó iskolákat; ezeket minden áron a kath. iskolákkal egy kaptafára akarták verni. Kellett tehát zsidó hitoktató, mert a kath. iskolában is ez így volt; miután pedig a zsidók a bibliatanítást eredeti szövegben is kívánták, kellett egy külön hébernyelvtanár is.

Igy volt ez a pesti, pécsi, s.-a.-újhegyi és temesvári boldogemlékezetű es. k. mintafőtanodáknál. Hogy járt a kormány által így rendszabályozott héber- és hitoktatás ilyen erőszakos szétválasztásnál, azt nem szándékozom itt bővebben esetelni; annyi bizonyos, hogy a két bába között a hitesezemő elveszett. A pesti hitközség alkalmasint az akkori kormánnyal szemben szintén kénytelen volt a józan ész gúnyjára a hit- és héber oktatás számára két külön tanerőt alkalmazni. Ily viszonyok között a tanítók maguk már annyira elszoktak a héberoktatástól, mely már

sem dicsőséget, sem hálát nem hozott, hogy egynehány évvel ezelőtt az ősrégi ürményi hitközség előjárósága keservesen elpanaszolta, hogy osztálytanítói nem akarják a biblia eredeti szövegét tanítani.

Ez időben még a főváros nem emelt volt nagy, palotaszerű iskolákat; a főv. kath. iskolák pedig igen szerény viszonyok közt szűk helyiségekben tengődtek; de annál bujábban tenyésztek a magán nevelő-intézetek és ezek között túlnyomóan a zsidó magántanodák. Ezekben a zsidó vallás- és héberoktatás sora lehetőleg még rosszabbul állott. Csak elvéve akadt itt az ember hittanításra és még ritkábban egy héber betűre.

Parádénak megjárta itt-ott, ha a fiúk az Isten »tulajdonosságait« felsorolták. Ez és nem több volt a felekezeti momentum. És ki keresett volna többet? A Kattegat és Skagerrak, Aba Sámuel és Dobzse László és — a szülők boldogságban úsztak művelt gyermekeik ajkairól elhangzó szép feleletei fölött.

Ezen intézetek vétettek legtöbbit a zsidó vallás ellen; ezek a zsidó érületet, a zsidó önézetet még csirájában megfojtották. El is érte őket a bosszuló nemezis büntető keze; elsőpörtettek a föld színéről. A későbbben emelkedett palotaszerű nép- és polgári iskolák eltemették őket. Senkitől meg nem siratva eltűntek.

Ily körülmények között a jargonban ugynevezett »amrazesz« nagyra nőtt úgy a fővárosban, mint ennek példaadása után indúlni szerető vidéken.

Ha az akkori időben egy hírneves államférfiú panaszosan fölajdult: nem látni többé Európát, a faja és hiteért lelkesülni tudó zsidó, ezen szomorú állapotokat megfigyelve, sokkal jobban felkiálthatott volna: már nem látok zsidóságot, öröksége elpusztul, megsemmisül.

Igaz ugyan, hogy azokban a nagyon régi jó időkben sem volt mind színarany a mi a köznépek a héber- és vallásos tudományokban való jártasságát illeti. Tanúsága annak az a sok ősrégi zsidó adoma, melyek a népek tudatlanságát e téren oly találóan illusztrálják. Ki nem ismeri azt a jellemző adomát, mikor a jámbor hívő הַשְׂרֵפִים הַשְׂרֵפִים-nál keserves sirásra fakadt, mert a jámbornak valamikor tehenei elégttek. Egy tiszteletreméltó ősz rabbi, kinek hívei csupa házalókból állottak, egy adott alkalommal elbeszélte nekünk, hogy rá nézve az valami rettenetes volt, ha községének valamelyik tagja régi szokás szerint oda állott az

ערמי elé előimádkozni. Senki sem tudott közülök hiba nélkül héberül olvasni. Történt ez pedig a század elején. Mint elbeszélé, meg is jegyezte egyszer hűveivel szemben — talán a derásában — batyuikra czélozván: én nem tudom »die ganze Kehila ist gepinkelt und keiner kann ivre.«

Világosan bebizonyítottuk tehát, hogy a régiek tudatlansága vallásos dolgokban föleríte a mai tudatlanságot e téren. De a régi távol sem volt oly veszélyes, oly válságos, mint a mai. Ha a régi »amhaarecz« előtt a vallásos tudomány hét pecséttel, úgy a mai előtt száz pecséttel őrzött titok marad. A régi tudatlan nem ismerhette ugyan vallását, de szakadatlanul gyakorolta, mert ugyanezt tette egész környezete. A mai nem gyakorolja és nem látja gyakorolni.

Ha a régi világ tudatlanja hébertül sem írni, sem olvasni nem tudott, biztosra volt vehető, hogy annál kevésbé tud írni, olvasni más élő nyelven. A maga vallása szellemébe ezért nem hathatott be, de még kevésbé másba. Az a zsidó pedig, ki a régi időkben általános, úgynevezett világi tudományokkal foglalkozott, azelőtt a zsidó vallásos irodalom sem volt zárt könyv; sőt ellenkezőleg: a ki világi tudományokkal kezdett foglalkozni, az már rendszeren vagy a jesibából kikerült, vagy onnét — megugrasztatott.

A vallásos dolgokban való tudatlanság, akármilyen mérvet öltött volna is, az csak a köznépnél volt feltalálható; innét a tudatlannak עמ ה"ן-czal való elnevezése. És ma éppen az teszi helyzetünket válságossá, hogy az a megbélyegző עמ ה"ן szó már helyesen nem alkalmazható. Már nem kizárólagosan a nép az, melynek héber tudománya mai napság oly nagyon fogyatékos. Korunkban tudósok, művészek, orvosok, költők, festők, szobrászok, zenészek, művelt kereskedők azok, kik előtt tudományuk és műveltségök mellett a zsidó vallás, a zsidók története és irodalma valóságos terra incognita. Egy hirneves zsidó vallású aethetikus a Pester Lloydban közlött egyik tárczacikkében egy francia írónak zsidó tárgyú művével foglalkozván, több ízben a felebaráti szeretetre mint keresztény tanra reflektált. Mi e fölötti megbotránkozásunknak egy művelt zsidó ifjakkól álló társaság előtt adtunk kifejezést, s mély fájdalommal kellett tapasztalnunk, hogy a társaságban egy sem tudta, hogy »szeresd felebarátodat, mint tenmagadat« tiszta mózesi tan s csak akkor hitték, midőn

nagy és mondhatom örvendetes meglepetésökre egy magyar protestans bibliából meggyőztem őket, hogy bizony szeresd felebarátodat mint tenmagadat, ott áll Mózes III. K. XIX f. 18. versében.

Ez a fiatalság, ezek a tudósok klasszikus műveltségük mellett tanulmányozhatják a világ összes vallásait, csak a zsidó hitet nem, mert hiányzik nekik ehhez az a kizárólagos egy kules — a héber nyelv tudása.

De hiányos már ezek közt a legtöbbször a zsidó érület is; az a zsidó szellem, mely a családot szentélylyé tette, a családi életnek oly különös varázst kölcsönzött, idegen előttük; a zsinagógától elidegenültek, mi kapcsolja még ezeket a vén törzshöz? Lejtőn, veszélyes lejtőn vagyunk és azoknak, kik hivatva volnának Jákob örökségét gondolni, azt mondom *מה הכני ישראלי*.

És most, tisztelt uraim, miután sajátképeni tárgyunk érdekében kénytelen voltam a közelmúltat oly bőven ecsetelni és egy két pillantást régmúlt időkre is vetni, térjünk át a jelenre, melyet, sok, már is örvendetesen mutatkozó szimptomák után ítélve, talán az ébredés korának is fogunk még elnevezhetni. *כי לא אלמן ישראל*.

Ezen vigasztaló mondat örök igazságnak bizonyult a legvisszontagságosabb percekben. A megtérés már is beállott; sok oldalról és illetékes helyről elhangzott a netovább. A hitközségi felekezeti iskolákban kezdődött az első üdvös ellenáramlat. Elvül mondatott ki, hogy ezen iskolákban a fősúlyt a héber oktatásra kell fektetni.

A mértékadók azon helyes szempontból indultak ki, hogy azon szülők, kik a fővárosban, hol 26 fővárosi iskola tárva nyitva áll mindenki előtt, mégis gyermekeiket a zsidó felekezeti iskolákba küldik, azon szülők el is várják, hogy gyermekeik itt elégbő héber oktatásban részesüljenek.

És tényleg, 1875. óta mi zsidó népiskoláinkban a Kattegat és Skagerrak sokat veszítettek ugyan fontosságukból, »a mi őseink« helyes felfogásáról pedig a társadalom nagyon is drasztikus leczkével szolgált nekünk, de azért iskoláink bátran versenyezhetnek, akár hazai történelem, akár földrajzban minden fővárosi vagy oly más felekezeti iskolával, *hová előkelőink nagy előszeretettel küldik gyermekeiket*.

A pesti izr. hitközség felekezeti iskolába járó növendékek

számára tehát külön héber tanfolyam nem szükségesnek látszik. Az ifjuságnak zöme azonban nem ezekbe, hanem a fővárosi elemi és polgári iskolákba jár. Itt is a haladás nagy és örvendetes. Nincs ma a főváros területén gyermek, ki nyilvános iskolát látogat, hogy nem részesülne hetenkint két órai hitoktatásban. Ezen oktatás mellett a gyermek nem marad ugyan egészen tudatlan a hit dolgában, de a legügyesebb és legbuzgóbb tanító sem pótolhatja két órában azt, a mit a felekezeti iskolában 6—7 hetenkinti órában megtanulhat. Hat hét hetenkinti óra hittani tárgyra! Ez soknak látszik, sőt vannak bizonyosan tanítók is, kik mai napság soknak tartják. Nem is szándékozom ezekkel szemben azt felhozni, hogy mennyi időt szenteltek a héber tárgyakra más időkben, hanem engedjük át a szót egy protestáns vallású embernek. *J. Nissen, Unterredung über die biblischen Geschichten* című jeles munkájában, melyhez Jung J. rektor az előszót írta, ezeket mondja: *Eine Geschichte nun, die so göttlich, so menschlich, so herrlich, so wahr, so segensreich da steht, kann mit Recht auch für die Schule die vollste Beachtung verlangen. Ich nahm desshalb auch täglich eine Stunde, wöchentlich also sechs Stunden zu diesem Unterricht.*

Tehát egy kiváló protestáns pedagógiai író a bibliai történet tanítására 6 órát fordít. Micsoda tanulságok folyhatnak ebből a zsidó iskola részére, most már szükségtelen tovább fejtegetni.

A héber oktatáshoz tehát, úgy mint a háborúviseléshez három dolog kell: az utóbbihoz háromszor pénz, az előbbihez pedig idő, idő és idő.

A mai korban, midőn a zsidó vallásos nevelés csakis az iskolákra szorítkozik, midőn sem a társadalom, sem a család nem segédkezik a vallásos nevelésnél, ha hitökhöz híven ragaszkodó generációt akarunk nevelni, rendkívüli eszközökhöz kell nyúlunk, rendkívüli intézményeket kell teremtenünk. A középiskoláknál a talmud-tóra az az intézmény, mely e céloknak szolgál és meglehetősen szép sikerrel. Alkalom van adva a középiskolák ifjainak egynehány iskolaév alatt párhuzamosan a világi tudományok mellett a vallástudományt is ápolni, a népiskoláknál a héber tanfolyamok, vagy héber iskolák volnának hivatva a héber nyelv és héber ismereteknek az alapot megvetni. Csirája meg volna. A mi hitközségünk egynehány évvel ezelőtt két városrészt-

ben, a sip-utcai iskolában és a Lipótvárosban nyitott tanfolyamokat oly népiskolai tanulók számára, kik bővebb héber oktatásban akarnak részesülni. Ezen iskolák azonban csak tengődnek, nincsenek szervezve, nem támogattatnak egy oldalról sem, pedig valóságos hitterjesztői lelkesedéssel kellene hozzá fogni, hogy e tanfolyamokat népszerűvé tegyüek, hogy szülőket és gyermekeket megnyerjüek, hogy ezen iskolákat látogassák, illetőleg támogassák.

Mínta hallanám, tisztelt uraim, azt az ellenvetést: hát gondoskodjanak a szülők maguk gyermekeiknek a zsidó tudományokban való oktatásáról. Ezen okoskodás a jelenkor viszonyai között igen gyarló. Ez valamikor járta, de nem ma, mert nagy, igen nagy a különbség a régi zsidók helyzete, gondolatmenete, törekvései és a mai zsidókéi között. Régente, ha a zsidó apa avval a kérdéssel állott szemben, mi legyen az én gyermekemből, mivé neveljem, mely életpályára vezessem? a felelet nagyon, csak nagyon egyszerű lehetett. Legyen belőle tisztességes, jóra való zsidóember. Hiszen csak egy életpálya állott nyitva előtte: a kiskereskedés és egynehány alsórendű mesterség. Hogy pedig tisztességes zsidóvá nevelhesse, első kellék volt, hogy a zsidó tudományokban jártas legyen, hogy legalább faja előkelői közt emberszámba vétessék. A mai zsidóság helyzete egészen más. Általános polgári szempontból a vallásos dolgokban való jártasság fölösleges és nélkülözhető. Templomba nem jár, és ha jár, a tórához való hívás, vagy a haftára-olvasás nem az többé, a mi után lelke vágyódik, a péntekest, a széderest és más vallásos családi ünnepek elvesztették előtte bájaikat, mert sohase látta, már hírük után sem ismeri és ha egyszer e hitnélküli életet megunta — kitér. Könnyü neki, hiszen nem áldozott semmit, csupán egy üres nevet, mely e mellett rá nézve a társadalomban sem valami nagyon ajánlatos. Ez a veszély és ez a főoka, hogy korunkban társadalmilag kell oda törekednünk, hogy a biblia tudása ne vesszen ki a népből és még kevésbbé a műveltek elméjéből és szívéből.

Indítványozom tehát a következőket: Mondja ki a tisztelt hittani testület, hogy héber tanfolyamok felállítása égető szükség. Alakuljon ezeknek nagybani felállítására egy egyesület, mint létesültek talmud-tóra egyesületek, melyek áldásosan működnek.



Ezen egyesület anyagilag és erkölcsileg hasson oda, hogy a fővárosi népiskolákba járó gyermekek minél számosabban látogassák a héber tanfolyamot. Ez az egyesület hasson oda, hogy a nagy közönség tudomást szerezzen a héber tanfolyamokról és ha egyszer a tanfolyamok szervezve lesznek, akkor az egyesület oda is törekedjék, hogy a papok a szószékről tegyék népszerűvé ezen új intézményt, mely annyi szép reményre jogosít.

A gyakorlati kivitelre következő indítványom volna: Minden tanító, ki a pesti hitközségnél mint hitoktató van alkalmazva, vagy hitoktatásra van kiküldve s ki ezen szent ügyért buzgólkodik, nyithasson a hitközség iskolai helyiségeiben a hitk. felügyelete és kellő ellenőrzése mellett tanfolyamot. Ha húsz tanítványa van, kiket különben ő maga gyűjt körébe, akkor az egyesület bizonyos megállapítandó kulcs szeriut díjazza.

Hogy a fővárosi iskolákba járó gyermekek, illetőleg ezek szülői kellőképen informáltassanak ezen új intézményről, hogy buzdíttassanak, serkentessenek, rábeszélés útján megnyeressenek, ez uraim, egészen és nagyban az alkalmazásban levő hitoktatóktól függ. Ezek közreműködésétől minden, de minden függ. Tudom, hogy ha indítványom elfogadtatik, ezen férfiak nem fognak késni őszintén támogatásukat felajánlani.

De én sokkal biztosabb alapra szeretném ezen új intézményt fektetni. Tudjuk, hogy tanítóink hetenkint 34 órát adnak, ha ezt a munkát befejezték, következik a magánoktatás — hiszen családapák. És mégis csak tőlük várhatjuk, hogy a héber tanfolyamot szülőikkel és gyermekekkel megkedveltessék, mert csak ők állanak szülők és gyermekekkel folytonos érintkezésben, ők fogják tudni, kik járnak és kik járhatnának a tanfolyamban, ők ellenőrizhetik legjobban a szorgalmas látogatást és segédkezhetnek a tanfolyamnál elfoglalt tanítóknak.

Indítványozom tehát, hogy azon tanítók, kik községi iskolákban működnek, a héber tanfolyam tanítóit erélyesen támogatják, a gyermekeket buzdítják, a szülőket megnyerik, egyszóval azok, akik a héber tanfolyam támogatását szent missiójuknak tartják, az egyesület részéről esetről-esetre külön tiszteletdíjban részesíttessenek.

Hátra volna még a héber tanfolyam tanterve. Mi tanítás-sék? Erre a felelet igen egyszerű: a biblia eredeti szövege és az

imádságos könyv legfontosabb részeinek fordítása. A darabok kiszemelése nem oly lényeges, hogy már most foglalkozzunk vele.

Azonkívül ismertesse meg az ifjúságot az imádságos könyv kezelésével, tudja a fiú az imarendet a nap külön szakáiban, tudja az imarendet minden ünnep és minden félfünnepen. Ismertesse a gyermekkel a vallási szokásokat, mint ezek a zsinagógában és a családban századok óta meghonoltak. Kedveltesse meg a különféle vallásos gyakorlatokat és szokásokat a gyermekkel, szép, a gyermeki kedélyt megható magyarázatokkal és elbeszélésekkel.

A bibliai anyag kiszemelésénél ne legyünk nagyon válogatók. Az egész biblia az, a mi az egész civilizált világban azt a rendkívüli győzedelmet vívta ki, hogy a világ összes nyelveire le van fordítva és nem a szegyenkező chrestomatiák.

Egyébiránt minden okos tanító el tud azon igazodni, mi hagyandó ki a biblia oktatásnál a gyermekeknel.

Ezek az én indítványaim.

Kérem a tisztelt tantestületet, szíveskedjék ezeket elfogadni és tekintetes előljáróságunkhoz ajánlólag felterjeszteni.

Budapest.

SZÁNTÓ ELEÁZÁR.

## Miniszteri rendelet a hadkötelesek nősüléséről.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1889. évi november 20-án 47.046. szám a. kelt, valamennyi megye és város közönségéhez intézett rendeletének mása:

Mivel a véderőről szóló 1889: VI. t.-cz. némely újabb intézkedései, nevezetesen annak 7. §-a következtében a védkötelezettség szempontjából a nősülés tekintetében nehézségek fölmerültek, szükségesnek tartom a Közönségnek becses tudomására hozni a m. kir. honvédelmi ministerium f. évi 28.290. sz. a. átiratának érdemleges részét, melyben egy fölmerült és gyakran fölmerülhető eset tekintetében a lelkészkező papság részletes utasítást nyer.

Fölvetették ugyanis a következő kérdéseket:

1-ör: vajjon a tényleg harmadszor állításon volt és 22-ik életévöket betöltött egyének megeskethetők-e? továbbá

2-or: vajjon tartozik-e az eskető lelkész tekintettel lenni arra, hogy esetleg a negyedik korosztály, vagyis a 24-ik életévökben levő egyének is állítás alá vonhatók; s végre

3-or: vajjon azokkal szemben, kik tényleg már harmadszor voltak állításon, a jelenben csak a második korosztályban vannak, a házasságnál minő eljárás alkalmaztassék.

Ezen három kérdésre a m. kir. honvédelmi ministerium fentidézett átiratában következőképen nyilatkozik:

Mindenekelőtt előre kell bocsátanom, hogy a véderőről szóló s folyó évi ápril 13-án életbe lépett 1889. évi VI. tv.-czikk 50. szakasza értelmében, a »nősülés a hadköteles kor előtt és a harmadik korosztályból való kilépés előtt nincsen megengedve. Kivételnek azok, a kik az ujonczállításnál töröltettek, vagy a harmadik korosztályban be nem soroztattak.«

Továbbá megjegyzem, hogy az állítási kötelezettség azon év január hava 1-jével kezdődik, a melyben a védköteles életének 21-ik évét betölti és az állítási kötelezettség — annak törvényszerű teljesítése esetében — azon év december 31-ikével végződik, melyben az állításra kötelezett életének 23-ik évét betölti, a mikor is az a harmadik korosztályból kilép. Az ujonczállításra (sorozásra) évenként három korosztály hivatik föl. Az ugyanazon évi januárius 1-étől fogva december 31-ig született finembeli egyének együtt véve egy korosztályt képeznek, a mely a születési év szerint a legifjabbtól kezdve I., II. és III. korosztály nével jelöltetik.

Ezeknek előre bocsátása után a fentebb érintett első s harmadik, lényegökben teljesen azonos kérdéseket illetőleg, — hogy t. i. a tényleg harmadszor állításon volt és 22-ik életévöket már betöltött, vagyis jelenben az új védtörvény értelmében csak a második korosztályban álló

védkötelesek megeskethetők-e? és ezekkel szemben mily eljárás alkalmaztassék? — válaszoltatik, hogy ezen egyének, mint olyanok, a kik a folyó 1889-ik évben még csakis a második korosztályban állanak, kivételos engedély nélkül meg nem nősülhetnek, illetőleg össze nem eskethetők, kivévén ezek közül az új védtörvényi utasítás 19-ik szakasza 1-ső pontjának második: bekezdésében felsorolt kivételek alá tartozókat, vagyis azokat, a kik az ujonczállításnál fegyverképteleneeknek vagy törlendőknek nyilvánítottak.

A mi pedig az elől érintett második azon kérdést illeti, vajjon tartozik-e az eskető lelkész tekintettel lenni arra, hogy a negyedik korosztály vagyis a 24-ik életévökben levő egyének is esetleg állítás alá vonhatók — megjegyzem, hogy miután a véderőről szóló 1889-ik évi VI. t.-cz. a negyedik korosztály fölhívása iránt nem rendelkezik s az ez iránt tett kérdés magától esleik.

Fölhívom a közönséget, közölje ezen utasításokat, tudomás és miheztartás végett, a területén működő összes izraelita anyakönyvvezetőkkel.

195. sz.

Ministeri rendelet az orsz. rabbiképző intézet alsó tanfolyambeli tanulóinak átlépéséről más gimnáziumokba.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1889. évi november 18-án ad: 44.309. sz. a. kelt, a fumei kormányzóhoz, szerb patriarcha administratorhoz és román metropolita érsekhez, valamennyi ág. hitv. ev. és ev. ref. püspökhöz, valamint a budapesti tanárképző-intézet igazgatójához és valamennyi tank. kir. főigazgatóságához intézett átiratának, illetve rendeletének mása:

Mint hogy a budapesti orsz. rabbiképző-intézet szervezeti szabályzata és tanterve szerint az ezen intézet kebelében fönnálló gymnasiumi tanfolyam öt osztályból áll, mindöfgyva ott a gymnasium négy felső osztályára nézve előirt tananyag öt év alatt adatik elő és az első osztálynak tananyaga nagy részben viszonylik a gymnasium IV-ik osztálybeli tananyagába, — szükségesnek láttam az eddig érvényben volt ama gyakorlatot, mely szerint a rabbiképző-intézet gymnasiumi tanfolyamának I-ső osztálya a gymnasiumok ötödik, II-ik osztálya a hatodik, III-ik osztálya a hetedik, és IV. osztálya a nyolczadik osztályával teljesen egyenértékűnek tekintett, oda módosítani, hogy ezentúl a nevezett intézet első osztálya csak a negyedik, a második osztály az ötödik, a harmadik a hatodik, a negyedik a hetedik gymnasiumi osztálylyal vétecsék egyenértékűnek, a gymnasiumi nyolcz osztály tananyaga pedig ezen intézetre nézve csak az ott rendszeresített öt évi tanfolyam alatt tekintessék befejezettek. Fölkérem ennöfgyva Czimedet: utasítsa a föllügyelete alatt álló gymnasium igazgatóságait, miszerint ezentúl a budapesti rabbiképző-intézetből átlépő tanulók fölvételénél jelen rendelkezésem értelmében járjanak el.

Budapest, 1889. november 18.

Gróf Csáky, s. k.

**Irodalmi hírek.** Megjelent és beküldettek: ס' נחת יהושע. Commentationes in peroseque talmudi Babylonic tractatus additis commentationibus in Pentateuchum, reliquit manu sua scriptas R. Cosman Wodianer, nunc primum ed. filius auctoris Arnoldus Wodianer. Vindobonae (két erős kötet, elsőszavát írta Bacher V.). — *Makai Emil.* Vallásos énekek. Budapest. — *M. Kayserling.* Biblioteca española-portuguesa-judaica. Dictionnaire bibliographique des auteurs juifs, de leurs ouvrages espagnols et portugais et des œuvres sur et contre les juifs et le judaïsme. Avec un aperçu sur la littérature des juifs espagnols et une collection des proverbes espagnols. Strassburg. — *Perls Armin.* A három oszlop. Székfoglaló beszéd. Pécs. — *Schreiner Márton.* Az iszlám vallásos mozgalmái az első négy században. Budapest (akadémiai értekezés).

**Deutsch Henrik** temetése nagy részvét mellett ment végbe pénteken, december hó 20-án. A halottas ház udvarán gyászbeszédeket mondtak *Dr. Kohn Sámuel* rabbi és *Dr. Bacher Vilmos* tanár, a temetőn *Balogh Armin* tanár és *Dr. Elzász Bernát*, a rabbiképző hallgatója. Január 2-án gyászünnepély lesz az orsz. rabbiképzőintézet zsinagógájában.

**Izraelita ösztöndíjak.** Az országos magyar izraelita ösztöndíj-egylet részéről következő ösztöndíjakra pályázat hirdettetik: 1. a *báró Eötvös József*-féle 200 forintos ösztöndíjra; 2. a *báró Popper Lipót*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 3. a *dr. Oesterreicher Ede*-féle 100 forintos ösztöndíjra; 4. a *Fochs M. L.*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 5. a *Fochs Johanna*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 6. a *Schreiber Mór* és *Ernesztina*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 7. a *Sternthal Arthúr*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 8. a *Neumann Julia* és *Neumann Miksa*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 9. a *Sváb Lőrincz*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 10. a *Schwarz Ábrahám* és *neje*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 11. a *Kohn Salamon* és *Józsefa*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 12. a *dr. Rózsay József*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 13. a *dr. Böhm Jakab*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 14. a *Singer Vilmos*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 15. a *Spitzer Gerzon* és *Julia*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 16. a *Wolfner Gyula*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 17—31. *tizenöt* 100—100 frtos egyleti ösztöndíjra, mely utóbbi közül öt esetleg 50—50 frtos ösztöndíjakban fog adományoztatni. — Pályázhatnak szegény izraelita vallású magyar tanulók, kik Magyarország valamely felsőbb tanintézetén szorgalom és jó erkölcs által kitűnnek. — Ily magasabb tanintézetekül ez alkalommal kijelöltetnek: az *egyetem,*

a *műegyetem* és az *orsz. rabbiképző-intézet.* Szigorlók szintén pályázhatnak ösztöndíjért. Pályázók születési s hiteles szegénységi, nemkülönbön tanulmányi, különösen a folyó tanévben már tett előmenetelükről szóló bizonyítványokat tartoznak folyamodványukhoz csatolni, minthogy azok különben tekintetbe vehetők nem lesznek. A szükséges bizonylatokkal ellátott, sajátkezüleg írt pályázati kérvények — melyekben kitüntetendő még az is, hogy az illető más oldalról és honnan részesül ösztöndíjban és hogy ezen egyletnél nyert e már ösztöndíjat — folyó évi január hó 31. napjáig az egyleti titkárhoz *dr. Simon József* ügyvéd úrhoz (Budapest V., fűrdő-utca 10. sz.) bérmentesen küldendők.

**Hochmuth Ábrahámné egylet.** Az Egyenlőség 47. számában olvassuk: A Hochmuth Ábrahámné cz. krajezár egylet, mely hazánkban az első e nemben, 25 év előtt másfélszáz forinttal kezdte meg működését, s azóta mintegy 4500 frt kiadással, bár 900 tanulót ruházott már föl s 100-at tankönyvekkel látott el, mégis 2500 frtnál nagyobb töke fölött rendelkezik. Mindez kiválóan Hochmuth Ábrahámnénak, a nemrég elhunyt veszprémi nagytudományú főrabbi özvegyének, műve, amiért az egylet legutóbb tartott gyűlésén az ő nevére elvezte az egyletet s tiszteletbeli elnökévé is megválasztotta. Az erről szóló okmányt Hochmuth Ábrahámnének még a múlt hóban nyújtották át.

**Róna József** kiváló szobrász nyerte el a képzőművészeti kiállításban méltó figyelmet keltett »a megszorult faun« cz. csoportjával a Rök-Szilárd-féle 1000 frtos díjat.

**Felhívás előfizetésre.** A következő felhívást vettük: Magyarország hazafias zsidóságához fordulunk e tiszteletteljes sorainkkal. Keresetelen, őszinte szövegünk — úgy hisszük — nem fog meddő maradni. Hisz naponta tapasztaljuk felekezetünk java részének élénk érdeklődését azon újabb keletű üdvös mozgalom iránt, mely a zsidó érület és az öntudatos tovahaladás érdekében saját irodalmunk terén megindult. De itt is az ideje, hogy honpolgári törekvésünkkel kapcsolatosan felekezetünk eszményeit is iparkodjunk érvényesíteni. Hadd lelkesedjék népünk, ifjúságunk öröklött hitéért, ismerje meg nemzeti nyelvünk révén ősi fájának változatos szereplését az emberiség ezredéves történetében, kísérvé figyelemmel kimagasló alakjainak tettekben dús életét, és okuljon, nemesüljön, midőn lelki szemei előtt látja azokat, kik önfeláldozás árán is kivívni készek voltak a hagyományos balhit által elnyomott igazságot, Társadalmi és közművelődési viszonyaink szemmel tartása mellett s azon meggyőződésben, hogy erkölcsnemesítő olvasmányt bocsátunk közkézre, de azért is, mivel az általunk célba vett »*aráháas*« ügyét is előbbre vinni óhajtanók:

elhatároztuk, hogy egy olcsó és jó könyvet adunk ki. Célunk tehát kettős: a közművelődést felekezeti irányban fokozni és egyuttal tanítóink árváival jót tenni. Kiadványunk, mely 1890-ik év elejével fog megjelenni, a XVII. századbeli kozák-lázadást tárgyalja, melynek a Kis-Oroszországban lakott zsidóság szolgáltatta a nagy vérfürdőt. Történeti hűség és szívrehatóan adja elő mindazon mozzanatokot, melyek a hitükért élni-halni kész martirokat jellemzik. S a hazai történclem egy érdekes részével is foglalkozik, a mennyiben elbeszélésünk hősei éppen Budavár visszafoglalása idejében szerepeltek a budavári zsidó hitközség vezéregyéniségei közt. Érdemes volna, hogy minden zsidó elolvassa e könyvünket, melynek czíme: »*A két Askendzi. Művelődéstörténeti elbeszélés a XVII/XVIII. századból.* A zsidó nép számára írta és a magyar zsidó tanítók létesítendő árvaháza javára felajánlotta *Msr. Stadler Károly.* Egy példány ára 60 kr. Az előfizetési pénzek *Dr. Steiner Kálmán* ügyvéd úr bizottsági elnökhöz *Veszprémbe* küldendők.

**Felekezeti lap jubileuma.** A francia »Archives Israelites« január elsején főnnállása ötvenedik évét tölti be. A szerkesztőség ez alkalomból díszszámot ad ki, melybe a következő kiváló francia hitsorsosok írnak cikket: *Z. Cahn, Astruc, James Darmesteter, Adolphe Franck, Ludovic Halévy, Alex. Weill, Eugène Manuel.*

**Zsidó statisztika.** Az angol Alliance teljesen hiteles adatai szerint, melyekkel legújabb jelentésében találkozunk, *Persia* 21 városában 21,000-en felül vannak zsidók és pedig Teheránban 4000, Kasan 3000, Hamadan 2350, Ispahan 2100, Siráz 2000, Yezd 2000, Kermansah 1000, a többiekben 640 és 20 között. — *Kurdisztánban*, ugyane forrás szerint, 29 helyen 14,500 zsidó lakik, kerek számot véve; ezek közül Mossulben 2500, Ervil 2100, Zaku 1500, Szulimaneja 1400, Kirkull 1200, a többiekben 800 és 29 között. — *Bagdadban*, a *Tigris* és *Eufrát* vidékén végül lakik az Alliance szerint 32,370 zsidó; magában Bagdadban 30,000 Hillá 1100, Bassorá 1000 s még 11 helyen 220 és 10 között.

**Zsidók külföldön.** *Dr. Jellinek György* az állam- és népjog tanárául neveztetett ki *Baselben*. — *Dr. Farro Bey* a *konstantinápolyi* katonai kórház főorvosa lett. — *Olaszországban* újabban két zsidó követet neveztek ki, *Giulio Levyt* Washingtonba és *Legrét* Montevideoba. — *Portugáliában* grófi rangot nyert *Pereire Eugén*. — *Goldschmid Levin* tanár a *berlini* egyetem jogi karának dékánjával választatott.

## TUDOMÁNY.

### Izraél kiválasztása.

#### II.

#### 1. Kiválasztás és nemzetség.<sup>1)</sup>

A nemzetségi eszme mivoltára Izraél kebelében ősidőktől kezdve állami és népeletének megszűnéseig világot vetnek a következő történeti tények és a történet folyamán kifejlődött törvények, ezeknek közvetve és közvetlenül nyilatkozó szelleme.

A nemzeti egyéniség vagy a népegység tudata a népeknél más népekkel való érintkezésnek, még pedig ellenséges érintkezésnek a kifolyása; azért lép elének a nemzetiségi tudat mint nemzeti öntudat, nemzeti önértzet és nemzeti büszkeség. A népek bölcsőit hősmundák, győzelmeiket zengő énekek, harci diadalokról szóló mesék, a melyekben legyőzöttek szerepe más, ellenséges népeknek jut, zsongják körül. A műveltség legsőbb fokán álló népek nem kételkednek abban, hogy ők jobbak, harciasabbak, hatalmasabbak más népeknél, csak arra keres választ a meseszövevő néplelek, hogy miért? Erre a mondákban és mesékben kifejezésre jutott válasz: a magasabb származás; istennek, félistennek, hősnak stb. az ivadéka. Ezen hiúságból eredő öndicsőítésre alkotott mesék és mondák ha egyébről nem, a nemzeti öntudat ébervoltáról, a közös származás kiemelése által a saját nemzeti egyéniségnek más nemzetiségektől való megkülönböztetéséről mindenesetre tanúságot tesznek. A nemzeti öntudat ébrenmaradásáról tanúskodik az a tény, hogy a néplelek eme termékei évszázadok múlva sem vesznek ki a nép emlékezetéből, hogy oly korban sem merülnek feledésbe, a melyben hitelre nem találnak többé.

<sup>1)</sup> Az első közleménybe a következő sajtóhibák csúsztak be: 1. lap 5. sor »ostora alá« ostrom alá helyett; a 6. lap 5. sora elé kiegészítendő: »Hamburger, Realencyclopädie.«

E szempontból nézve Izraél őstörténetét, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a szokásos értelemben vett nemzetiségi eszme Izraélben ezen korban nem volt annyira kifejlődve, mint az ó- és újkor népeinél. Izraélnek nincs hősmundaköre, sem győzelmeket zengő, sem harci babérokról szóló énekei; nincsenek hősei és nem származtatja magát sem ilyenektől, sem félistenektől. Története több vereségről emlékezik meg, mint győzelmekről és ezen győzelmeket sem tulajdonítja nemzeti vitézségnek, hanem az Örökkévaló hatalmának. Az egyetlen diadalénekeket tartalmazó könyv, a mely nem maradt ránk, de a melyről a szentírás említést tesz (Numeri 21, 14.) »az Örökkévaló harcainak könyve« czímmel bir. Sámson, a szentírás eme egyetlen hőse sem nemzeti, hanem inkább vallásos hős, mert hősiessége nem a benne fokozott mértékben egyesülő nemzeti vitéz tulajdonságokon alapszik, hanem názirságán, tehát vallásos oldalán (Birák 16, 19.). Dávid, a hős király is az »Örökkévaló harczeit harcolja« (I. Sámuel 18, 17. 24, 26. I. még II. Sámuel 1, 18.) De mindezeknél fényesebben bizonyítja az ósatyák története, hogy a nemzetiségi eszme Izraélben nem oly irányban fejlődött, mint más népeknél. Sem Ábrahám, sem Izsák, sem Jákob nem nemzeti hős. Mindhárom megaláztatásnak van kitéve, egy sem bosszúálló, sem harczkereső, hanem békeszerető férfiú, ki feladatát jámbor életmódban és főképen Ábrahám az Isteneszmé ismeretének terjesztésében keresi. Nép, a mely ily ősoket vall magáénak, fejletlen nemzeti öntudattal bir. Sokféleképen lehet gondolkozni Izraél őstörténetéről, az ósatyákról, Sámsonról, a nép harczeitől stb., de ennek semmi befolyása sincs a mi tételünkre, hogy Izraél népe, a mely történetét ily világitásban adja elő, nem bírt oly kifejlett nemzeti tudattal, mint más népek. A pszichologiai tények ép annyit nyomnak a latban a mi szempontunkból, mint a tények maguk. Fölösleges kiemelni, hogy a harcias szellemben nyilatkozó nemzetiségi tudat az idők folyamán, a próféták és a hagyomány korszakában nem fejlődött. Nem tanuskodik-e a nemzeti öntudat fejletlenségéről az a tény is, hogy a harci dalokat tartalmazó könyv elveszett, míg más könyvek fenmaradtak?

Már ebből is látszik, hogy a nemzetiség alapja és megnyilatkozásának alakja Izraélnél más, mint a többi népeknél. Nem azt állítjuk mi, hogy Izraél nem képezett népet, nemzetet, hanem azt, hogy nemzetiségének ismertető jelei eltérők más nemzetisé-

gek ismertető jeleitől. Izraél sem a közös vér, sem a közös föld, sem a közös nyelv, sem a közös állami élet, sem a közös politikai múlt, sem a közös állás a népekkel szemben, hanem a közös Isten, a kit imádtak, a közös vallás, a mely lelkiüket áthatotta, tömörítette néppé. Hogy nem a közös származás tette Izraélt néppé, bizonyítja az a tény is, hogy az egyiptomi kivonulás alkalmával idegen elemeket is felvett magába (Exodus 12, 38. Numeri 11, 4.). Bizonyítják továbbá az idegenekről szóló törvények. Ismeretes, hogy a tóra az idegenekről a leghumánusabb törvényeket tartalmazza, a melyek a prófétáknál és a többi szentiratokban is kifejezésre jutnak. Néhány példa: »Mert az Örökkévaló Istenetek az istenek Istene és az urak Ura, a nagy, hatalmas és rettenetes Isten, a ki nem ismer személyt és meg nem vesztegethető; védi az árva és az özvegy igazát és szereti az idegent, hogy adjon neki táplálékot és ruházatot; szeressétek az idegent, mert idegenek voltatok Egiptomban«. (Deuteronomium 10, 17—19. V. ö Lev. 19, 33. 34. 25, 35. s több helyen.) Az idegen az árvával és özvegygel egy rangba helyeztetik (Deut. 24, 17. stb.). »Átkozott, ki az idegen, az árva és az özvegy igazát elferdíti.« (u. o. 27, 19.) »Ne szorongasd az idegent« (Exodus 22, 20. 23, 9.). »Egy törvény legyen számotokra, egyenlő legyen az idegen és az őslakó, mert én vagyok az Örökkévaló Istenetek« (Leviticus 24, 22.) Egyéb törvények, például az áldozatokról szólók is, egyenlők voltak (Exodus 12, 46. 49. Num. 9, 14. 15, 4. stb.) Jechezkél próféta szerint az idegennek az országból is részt kell adni 47, 22. 23. v. ö. 22, 29.).

Már ezen néhány, a szent iratokból kiragadott nyilatkozatot, a melyek mind ama nagy parancsolatnak kifolyásai: »Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat« (Leviticus 19, 18.), mutatják, hogy a származás, a nemzetiség Izraélben nem játszották a főszerepet. Az írott tan eme tételeit a szóbeli hagyomány nemcsak hogy elfogadja, hanem még ki is bővíti. A számos idevágó nyilatkozat közül hadd álljanak itt a következők: »Miért teremtette Isten Ádámot egyedül? A teremtmények békéje miatt, hogy ne mondhasa az egyik ember a másikhoz: »Ősöm nagyobb volt őszödnél« (misna Szanhedrin 37a.) »Igazságos és egyenes az Isten« (Deut. 32, 4.), ez annyit jelent, hogy egyenességgel jár el az összes világra jöttéssel (= ember, Szifré II 307; ed. Friedmann 133a). Rabbi Lévi mondá: »Az Isten törvényt lát Izraél fölött nappal, a

midőn vallásos parancsolatokkal foglalkoznak, a népek fölött éjjel, a midőn nem követnek el vétkeket. »Sámuel mondá: »Úgy itéli meg, mint a jámborokat közülük; megemlékezik érdekükben Jethró és Ráchab cselekedetéről« (j. Ros hasána 57a, 47. sor). Ha a kövekről, a melyeknek nincs tudásuk sem a rosra, sem a jóra, parancsolta az Isten, hogy ne bánj velük megvetéssel, mennyivel kevésbé szabad megvetéssel bánni az emberrel, a ki a világ teremőjének képmására van alkotva« (vonatkozással Exodus 20, 26-ra, Mekhilta ed. Friedmann 74a alulról 6. sor). Ezen nyilatkozatok mind azt mutatják, hogy Izraél a legrégebb idő óta állami és nemzeti önállósága megszűnéséig az emberiség egységét hirdette, a mint hogy egységes származásának tartja. Az idegen ép oly jogokkal bír, mint a bennszülött, mert mindketten egyenlően emberek. A nemzetiség, a fajrokonság nem állapít meg előjogokat, ez a mellett bizonyít, hogy a nemzetiségre súlyt nem fektettek. Hogy ezen felfogást teljesen megbecsüljük, szem előtt kell tartanunk, hogy az ókorról van szó, a midőn az idegenek elleni jogfosztás a visszatörlesztés elvénél fogva tulajdonképen kényszerűség lett volna<sup>1)</sup>. Ezen általánosan uralkodó szellem dacára, a mely az idegent, a más törzsből származót jogfosztottnak nyilvánította, Izraél hosszú történetében megővta általánosságban az emberi jogokat és nem tette függővé a nemzetiségtől, a származástól. A földolog nem a származás, hanem az erkölcsös élet. »A nemzsidó is (gój) olyan, mint a főpap, ha a törát megtartja.«<sup>2)</sup> (Szifrá 18, 5-re, 86b, 10—18 s.; Szanh. 59b; Abóda zára 3a; Bába Kamma 38a), hangzik Rabbi Meír mondása, oly férfúé, a ki népének legádázabb üldözését és állami életének teljes megsemmisülését látta. Ezen utóbbi nyilatkozat magában véve elegendő bizonyítékul szolgálhat arra nézve, hogy zsidó és nemzsidó között nincs más mint vallásbeli különbség. Tényleg látjuk, hogy a vallását elhagyott zsidó és a született nemzsidó egy kategóriába tartozik bizonyos tekintetben (Mekhilta 12, 43-ra; 17a5 és 23, 4-re, 99a, 1—6.); a különbség a kettő között, a melyről még szó lesz, a nemzsidó előnyére válik.

<sup>1)</sup> A b. talmud olvasása szerint elég, ha a nemzsidó csak tanulmányozza a törát.

<sup>2)</sup> L. Josephus, Contra Apionem II 10. és Zípsér M., Des Flavius Josephus Werk »Über das Alter des jüdischen Volkes gegen Apion.« (Bécs, 1871.) 129 s. köv. l.

A népek jó tulajdonságainak elismerése is a mellett szól, hogy a pogányokban nem a más fajhoz tartozót, nem a más nemzetiségűt vetették meg, hanem az erkölcstelen, vallástalan embert, a mint azt e folyóiratban (VI. 267. l.) kifejtettük. Milyen elismeréssel adóznak Dáma ben Nethinának, szülőinek tisztelete miatt (j. Péa 15c18). R. Jehuda ben Iláj elismerőleg nyilatkozik még a rómaiakról is: »Mily szépek e nemzet alkotásai, utczákat alapítottak, hidakat építettek, fürdőket emeltek (Sabbáth 33b). A prófétaaságot sem foglalják le kizárólagosan Izraél számára; Bileam oly próféta, mint Mózes (Szifré II vége felé). A népek hajlandók a bűnök megbánására, a mi Izraélre árnyékot vet (Mekhilta 12, 1-re; ed. Friedm. 1b alulról 2. sor). Áldozatokat is hoztak az összes népekért, hogy az Isten bocsássa meg bűneiket (Szukka 55b). A hol a népeket ócsárolják, mindig csak erkölcstelen, vallástalan tettek miatt történik; sohasem képezik testi vagy ártatlan szellemi fogyatkozások a gúny tárgyát, mert nem fajgyűlölet adja a szót ajkaikra, hanem az erkölcsi és vallásos felháborodás. Rabbi Jákob (Akiba) mondá: »Láttam egy nemzsidót, a ki megkötözte atyját, kutyája elé dobta, úgy hogy felfalta« (Szifré II 81 végén). Fájt nekik az általuk ismert népek erkölcstelensége és vallástalansága, azért képezi egyik reményüket, hogy a népek meg fogják tagadni bálványaikat. (Mekhilta 15, 11-re; 42a lent).

Ha az eddig felhozottak nem volnának még elegendők azon meggyőződés felkeltésére, hogy Izraél nem ismert más válaszfalat és különbséget maga és más népek között, mint a vallást, a kétség utolsó árnyékát is eloszlatja a prozelitákról szóló tanulmányunktól elterelve, ha a prozeliták egész történetét akarunk tárgyalni, csak azon körülményekre akarunk kiterjeszkedni, a melyek feladatunk körébe vágnak. Mindenkit föl kell venni Izraél kötelékébe, a ki csak be akar lépni. A legbecsesebb kincs a tóra koronája, becsebb a főpapság és a királyság koronájánál és »szabadon fekszik az összes világra jöttek előtt, hogy senkinek se legyen kifogása (Szifré I 119; 39b—40a; באי השלם = nemzsidók is Szifré II 31 végén). »Rabbi Eliezer azt mondá: Megesküdött az Isten dicsőséges trónjára, hogy ha bárki a népek közül jelentkezik, föl kell venni Izraél kötelékébe, kivételt csak Amálék képez, mert el akarta Izraélt téríteni az Isten szolgálatától (Mekhilta 17, 16-re; 56a6); »a ki pedig az embert a bűn útjára te-

reli, gonoszabbul cselekszik vele, mint az, a ki meggyilkolja, mert a gyilkos csak ezen élettől fosztja meg, de a bűnre csábító megfosztja ezen élettől és a túlvilági élettől is» (Szfíré II 252 végén). »Én közelebb hoztam Jethrót és nem távolítottam el, — szól az Isten — te se távolítsd el azt, a ki tisztán vallásos szándékból közeledik hozzád. Innen tanul meg, hogy az ember balkeze tartszon el, de jobbja térítsen vissza» (Mech. 18, 59-re; 58a-al. 3.). A hagyomány ezen pontra nézve még a világos bibliai parancson is túl teszi magát és oly népektől származó prozelitáknak a fölvetelét is megengedi, a kiket a szentírás törvényei szerint nem volna szabad Izrael közösségében megtérni. Rabbí Jósua, a közvetlenül a templom elpusztulása után virágzó híres tanna azt állítja, hogy a saját bevallása szerint az Ammoniták közül származó prozelita Jehúda felveendő Izrael közösségébe, mert Szanchérib összekeverte a népeket, úgy hogy nincs már nemzetiség. Ezen nézet általánosan el lett fogadva (Berákóth 28a). Habár Rúth azon nép sarjadéka volt, a melyről a szentírás azt parancsolja, hogy nem szabad Izrael közé vegyülnie (I Királyok 11, 2. Mózes II 34, 16. V 7, 3.), mégis szárnyai alá fogadta az az Isten, mert önként közeledett hozzá (Szfíré I 78; 20b 15 al. - Jehámóth 47b). Hogy nem vezette őket fajszeretet, nemzetiség<sup>1</sup> exkluzivitás, bizonyítja az az öröm, a melylyel az őszintén megtérőt üdvözölték, úgy hogy mindennapi imájukban külön emlékeztek meg a jámbor megtértekről, (misna Berákóth IV 3.), továbbá az a tény, hogy a térítést érdemnek nézték (j. Ber. 8b20 al.; Mekh. 22, 20-re; 95a 3al.). Igaz, hogy keserű panaszokra is fakadnak a megtértek ellen, de sohasem nemzetiségük miatt, ezt nem is említik soha, hanem azon okból, hogy a tóra parancsainak nem engedelmeskednek, mert pogányságukból, gondolkodásukból és szokásaikból kivetközni nem képesek s példájuk által a közösségnek oly ártalmasak, mint a kiütés a testen (Nidda 13b14. l. még Szfíré I 16; Bába meczia 59b lent).

Hogy a származás, a nemzetiség egyáltalában nem nyomott a latban, bizonyítja az a tény is, hogy a megtért az Izrael vallásában születel teljesen egyenlő jogokkal birt akár vallásos, akár polgári tekintetben (Mekh. 12, 49-re; 18a lent; Szfíré I 71; 109 végén). Azon két csekély különbség, hogy a zsengek bemutatásánál nem mondhatta *űseink* Istene stb., hogy továbbá pap nem házasodhatott össze a megtérrel, mielőtt izraelitával sógor-

ságba lépett, a szentírás betűjében van megokolva (misna Bikúrím I 4; 5.) Sőt több joga volt a megtértek, a mennyiben a szorongatása vagy az igazának elferdítése többszörös bűnnek nyilváníttatik (Szfíré II 281; Bába meczia 59b lent). A prozeliták eme készséges fogadása az öröm megtérésük fölött nem terjeszkedési vágyból, nem önző hatalmi érdekekből fakad, hanem azon nemes érzésből, a mely minden jobb ember szívét eltölti, a midőn az általa megismert igazságok hódítását és az általa legjobbnak tartott erkölcsi cselekmények gyakorlását látja. Ezen állítás mellett szól azon tény, hogy csak a tiszta szívből megtérőt vették föl; továbbá az, hogy tettének súlyos következményeire figyelmeztették és az is, hogy vele alkuba nem bocsátkoztak. »A szerelemből megtértek, akár férfit nő kedvéért, akár nőt férfi kedvéért, a királyok asztala kedvéért megtértek, az országnoktól való félelemből megtértek (főképen samaritánusok II Királyok k. 17, 25--28), a Mordekháj és Eszter kedvéért megtértek (érdekből Eszter 8, 17.) nem szabad elfogadni. Ráb szerint nem szabad úgy elutasítani, mintha most jelentkeznének a megtérésre, hanem el kell őket fogadni és szívességgel bánni velük, hát ha később tisztán az Isten szeretetéből fognak megtérni» (j. Kiddúsín 65b21 al.). Egy barajtha így nyilatkozik: »Ha valaki a mai korban (második század) megtérési szándékot nyilvánít, azt kell neki mondani: mire gondoltál, hogy meg akarsz térni, nem tudod-e, hogy Izrael manapság meg van szomorítva, eltaszítva, elutasítva és megzavarva és hogy fájdalmak érik őt<sup>1)</sup> Ha azt feleli: tudom, de nem veszem tekintetbe (אני כן אהיה), akkor elfogadják» (Jebámóth 47a). A megalkuvást a kellő világitásba helyezi a Szfírá következő helye: »Ha a megtérő magára akarja vállalni az egész tórát egy dolog kivételével nem szabad elfogadni. R. Jehúda azt állítja, hogy még akkor sem, ha a hagyományból (szóferim) csak a legcsekélyebbet nem akarja elvállalni (19, 33-re; 91a11 al. v. ő. Szfíré I 112; 33a11 al.). Végül még egy tényt kell megemlíteni, a mely arról tanuskodik, hogy a származás egyáltalában nem jó tekintetbe Izrael vallása szempontjából. A vallásos törvény szerint Izraelhez tartozó nem tagadhatja meg hitét. Megszegheti a vallás összes parancsolatait,

<sup>1)</sup> A vallásról mint népalkotó hatalomról I. Müller M. »Einleitung in die vergleichende Religionswissenschaft«.

átlághatja összes tilalmait, istenül bálványt ismerhet el, áldozatot is hozhat neki, ő mindezek daczára, habár bűnös, izraelita marad és például válólevelet kell adni feleségének. Ezen törvény a nemzetiségi tudat kifolyásának látszik, de hogy nem az, bizonyítja ama másik törvény, a mely szerint a megtért pogány, habár ősi hitéhez és vallásos szokásaihoz visszatért, mégis izraelita vallásának tekintendő épúgy, mint az Izrael vallásában szülött, a ki pogánynya lett (Jebámóth 47b, v. ö. Mekh. 23, 4-re; 99a3 a 77 című kommentárral). A törvény okára később rátérünk.

Azt hisszük, hogy bebizonyítottuk a szentírásból és a hagyományból, a történetből és a törvényekből, ezeknek közvetve és közvetlenül nyilatkozó szelleméből, hogy a nemzetiségi tudat az ősidőkben fejletlen volt és hogy a történet folyamán fokról-fokra emelkedik a vallás eszméje, úgy hogy a palesztinai hagyomány legvirágzóbb korszakában, a második században, tehát a zsidó népeletnek az elnyomó Róma ellen való küzdelem által utolsó fellobbanása és végvonaglása idejében, a néphez való tartozás ismertető jelét egyedül és kizárólagosan a vallás képezte.<sup>1)</sup> Judäa fennállása idejéből származó hagyományok — a babiloniai talmudból vett idézetek is, egy-kettő kivételével, melyek oly férfiak nyilatkozatai, a kik tudományukat palesztinai iskolákban szereztek, palesztinai származásuak — győznek meg bennünket arról, a mit fent állítottunk, hogy Izraélt sem a közös vér, sem a közös föld, sem a közös nyelv, sem a közös állami élet, sem a közös politikai múlt, sem a közös állás a népekkel szemben tömöríté néppé, hanem a közös vallás. A mi nyelvünkön szólva, Izrael már szétszórása, állami élete megszűnése előtt sem képezett népet a szó szokásos értelmében, hanem erkölcsi közösséget — *felekezetet*. A héber nyelvnek nincs külön szava a »felekezet« kifejezésére, mert mint a régi nyelvek általában, nem gazdag elvont kifejezésekben, de az *עם* (nép) szó, a mely a leggyakrabban Izraélról használtatik, közösséget jelent, a mely egységes kormányzás által tartatik össze. Az összetartó, egységesítő kapesot pedig a *vallás* képezte. A vallásnak eme minden érdeket megmegszüntető vagy saját körébe vonzó, az emberi élet minden nyilvánulását szabályozó, minden eszmét és eszményt magában foglaló erejéről meg van győződve a zsidó hagyományos irodalom minden alaposabb ismerője, mert nincs ezen irodalomnak egyetlenegy terméke sem, a melyben a tóráról, mint a vallás foglalata-

járól, forrásáról vagy ennek egyes parancsairól a legáradozóbb kifejezésekben ne történnék megemlékezés majdnem minden fejzetben. Ha tehát vallásos irodalmunkban »Izrael népéről« van szó, sohasem szabad egyebet érteni alatta, mint azon közösséget, a melynek egyedüli összetartó kapesa: Izrael vallása és kizárólagos célja a szent vallás gyakorlása. Ebből önként következik, hogy »Izrael kiválasztásának eszméje« sem *nemzetiségi*, hanem *vallásos* eszme.

Budapest.

BLAU LAJOS.

(Folytatása következik.)

### Két megjegyzés.

I. A 145. zsolnárt megelőzi a liturgiában a 84. zsolnárt 5. verse. Ennek okát, a mint azt R. Asér b. Jechielnél, Berákhóth 4b-re, olvassuk, nem találok kielégítőnek. Azt hiszem, hogy legcélszerűbb R. Jósua b. Lévi mondására utalni (Szanhedrin 91b.), mely szerint az említett zsolnártversben célzás rejlik a túlvilági boldogságra: »A kik házadban laknak és — itt ebben a világban — téged magasztalnak, azontúl is — a földöntúli létben — dicsérnek majd téged!« Már most a 145. zsolnárról (*תהלה לך*) azt állítja egy másik amóra (Berákhóth 4. b.), »hogy a ki azt háromszor naponta mondja, bizton várhatja a jövő világ boldogságát.« Könnyen érthető e szerint, hogy a zsolnárt elé tették ama verset, mely épen a túlvilági boldogságra céloz.

II. A Megilla traktátusra való Piskzé Tószáfóth 35. számában ezt olvassuk: »Nem való, hogy nyilvános előadást más tartson mint a ki az egész tórát tudja, Zsolnárt 106,2 szerint.« Magából a talmudi mondásból, melyen e tétel alapszik (R. Eleázár mondja Megilla 18a.), nem következnek e tétel, ha csak hozzá nem vesszük a mondásnak alkalmazását a talmudnak más két helyén: Makkóth 10b, Hórájóth 13 b.

Siklós.

ROTH ÁRON.



## Semtób ibn Falakéra.

Adalék az arab-zsidó philosophia történetéhez a 13. században.

### I.

#### Általános jellemzés.

A 13. század, mely különben a zsidó irodalom meddő korszakainak egyike, mint a tudomány minden ágában, ugy a bölcsezet terén is csak a kulturtörténet kutatójának nyújt fontos és jellemző adatokat; a philosophiai eszmék folytatólagos kifejlődése, mint az egyrészt Averroës-nél s másrészt Maimúninál feltalálható, nem mutat e korszakban semminemű haladást. Nagyon termékeny volt e század a bölcsezeti munkák létrehozásában, de azok csak bibliographiai szempontból vehetők figyelembe, minthogy azok minden izükben Maimúni s az arab philosophusoknak csak ismétlése minden eredetiség nélkül.

Volt ugyan egy irány, melynek figyelmen kívül való hagyása következtében ítéletünk egyoldalunak tekintetnek. Ugyanis ezen korszakba esik a kabbála felvirágzása s a Zóhar keletkezése, mely azonban kizárólagosan a vallásbölcsezet köréhez tartozik. Bár tagadhatatlan tény gyanánt állíthatjuk, hogy ugy a kabbála felvirágzásának s a Zóhar keletkezésének, mint ama végletekig menő typologikus írásmagyarázatnak fő indító okát egyedül Maimúniban<sup>1)</sup> találhatjuk meg, mindazonáltal épen nem tekinthe-

<sup>1)</sup> Maimúninak a Móre előszavában közölt nézetei az allegorikus biblíamagyarázatról nagyban befolyásolták a Zóhar keletkezését, minthogy ennek tulajdonképi alapeszméje az, hogy elbeszéléseivel s törvényeivel titokzatos, nem pedig az egyszerű szó szerinti értelmet célozta a szentírás. Nem pusztán véletlen e találkozás ép oly időben, midőn Maimúni ellen folyt a harc. — Ami a typologikus magyarázatokat illeti, már Kaufmann kimutatta, hogy eredetöket nem Maimúniban kell keresnünk, hanem Philoban, kinek nézetei a keresztény egyházatyák útján jutottak ismét a zsidókhoz [I. Kauf-

tők azok Maimúni vallásbölcsezetének folytatásaképen, mint-hogy egyrésztől távolról sem ő nyújtotta azok számára a fel-dolgozandó anyagot, csak félreértett s rosszul magyarázott nézetei kezdtek éleszteni a régóta meglevő anyagban lappangó szikrát, mely csakhamar mint futótűz terjedt ki minden irányban, felemészte az előbbi korszakok vívmányait, meg akarva szüntetni a tiszta és világos gondolkozást, s másrésztől Maimúninak az allegorikus írásmagyarázatra vonatkozó nézetei csakis azt célozták, hogy a szentírás tanításai nem ellenkeznek a tudomány eredményeivel, holott a Zóharban s ama typologikus magyarázatokban egészen más irányt követ az allegoria, elfajul az s tisztán a miszticizmus szolgálatába állott. Így tehát ezen irányt, a 13. század philosophiájáról szólva, nem vehetjük tekintetbe.

Ezen kor philosophiai irataiban — s itt természetesen csak Spanyolországról lehet szó — ugyanazon eszmékkel s eredményekkel találkozunk, melyek már Maimúninál megállapodásra jutottak, csak a külső alakban mutatnak valami újat. Az önállóság ily teljes hiánya mellett is a zsidó skolaszticizmus fénykorának nevezhetjük e századot. Maimúni kimondotta a nagy szót, hogy a hagyományos hitnek s a szentírás tanainak nem szabad s nem lehet ellenkeznie a tudomány eredményeivel s hogy a valódi boldogság eléréséhez multhatatlanul szükségesek a bölcsezeti tanulmányok. Ezen pont körül forgóódik a *második* Maimúni-ellenes vita, mely e század végén fejeződik csak be. Híveket egyedül Spanyolországban<sup>1)</sup> találhatott Maimúni, csak ott ismerték a tudomány valódi becsét, minthogy a kizárólagosan arab nyelven írott tudományos irodalom csak ott akadhatott művelőkre. Lendületes költeményekben s szép irányu prózában, száraz philosophiai értekezésekben, tréfás regényekben s állatmesék formájába öntött elbeszélésekben adnak a spanyol zsidók kifejezést a tudomány iránti szeretetöknek. De nem egyedül ezen körülményből magyarázható ki a spanyol zsidók heves küzdelme Maimúni mellett. Spanyolországban — a kiváló arab bölcsezők

mann, Sim. b. Jos. Sendschreiben an Men. b. Salom. a Zunz-féle Jubelschriftban p. 145], de a közvetlen indító okot, hogy ezen magyarázási mód mért terjedt el oly rohamosan, mégis csak Maimúniban találjuk meg.

<sup>1)</sup> L. Güdemann, Gesch. des jüd. Unterrichtswesens während der span. arab. Periode Bécs, 1873. p. 143.

hazájában — bő alkalmuk nyílt a zsidóknak megismerkedhetni az arab szüfizmussal, melynek alapeszméjét az Istennel való misztikus egyesülés s a benne való elmélyedés képezte. Ezen misztikus irányt Maimúniban is feltaláljuk már; s ha tekintetbe vesszük egyrészt még azt, hogy spanyol földön keletkezett s vert különösen gyökeret a kabbala és a Zóhar — mi eléggé bizonyítja a spanyolok hajlamát a miszticizmusra, — s másrészt, hogy a misztikus <sup>1)</sup> *saját közvetlen megismerését* többre szokta becsülni annál, mint a mit a pusztá raczionalizmus és a vallásos dokumentumok nyújtanak, akkor természetesnek fogjuk találni a spanyol írók lankadatlan törekvését, kimutatni azt, hogy az önálló, szabad, de helyes gondolkodásnak a hagyományos hit követelményei nemcsak hogy megfelelnek, hanem hogy igaz jámborság csakis minél mélyebb gondolkodás s minél tágabb ismeretek útján érhető el.

Ezen irányu vitairatok képezik e század bölcsészeti irodalmát. A feldolgozás külső alakja nagy változatosságot mutat, de a tárgy maga mindenütt ugyanaz. A philosophiai kérdések minden ágába vágó értekezéseknek távolból sem az a czéljük, hogy azon philosophiai eszméket új irányba tereljék, vagy mindinkább fejlesszék, hanem hogy azok beható tárgyalásával a Maimúni ellenes pártot győzzék meg a philosophiai gondolkodás hasznáról s annak a hagyományos tannal való megegyezéséről. Ezen vita tartotta fogva a szellemeket, s minden törekvés csak oda irányult, hogy a betűhöz való hagyományos ragaszkodás fölött a szabad gondolkodást juttassák érvényre. Ezért nem kell csodálnunk azt, hogy Aristoteles s az arab bölcsészek nézetei oly rendíthetetlen igazságként állottak e kor előtt, hogy e század philosophiai irodalma nem más, mint azoknak minden változtatás nélküli reprodukálása. Okvetetlen szükség volt e korra, hogy annak heves küzdelmében tisztulhassanak a nézetek, s hogy a káros reakció hatalma végleg megdöntessék. S csakugyan, midőn 1290-ben a Damaskusból kiindult átokirat elnémította Maimúni elleneit s Maimúni és a philosophiai gondolkodás tekintélyét végleg megerősítette, akkor új korszak kezdődik, melyben nyugodtabban foglalkozhattak a bölcsészettel, s mely csillapult viszonyok jótékony hatását e korszak legelső képviselőjénél, Gersoniensenél láthatjuk,

<sup>1)</sup> Ezen irány behatóbb jellemzését az araboknál l. Schreiner: *Az iszlám vallásos mozgalmái az első négy században*. Budapest, 1889. p. 34 kk.

ki a görög s az arab bölcsészekre gyakorolt erős kritikájával új irányt adott a philosophiának, melynek későbbi befolyása Spinozánál vehető észre. <sup>1)</sup>

A 13. század ezen mozgalmas korszakába esik Semtób ben Joseph ibn Falakéra <sup>2)</sup> működése is, mely a legmesszehatóbb philosophiai készületségről tanuskodik. Ő is igen tevékeny részt vett korának vitáiban s ép ezen körülménynek tudható be, hogy nem emelkedhetett fel egy teljesen önálló philosophus színvonalára.

Életéről nagyon keveset tudunk. A történeti forrásokban, melyek a leggyarlóbb irodalmi munkák szerzőinek helyt adtak s örök emléketbiztosítottak, a 13. század ezen legtermékenyebb s leg-

<sup>1)</sup> L. Joel értekezését a Frankel-féle *Monatsschrift*ban XI. p. 114.

<sup>2)</sup> A névnek ezen kiejtését fogjuk használni az általános elterjedtség miatt, bár épen nem tartjuk azt valószínűnek. Ezen név a legkülönbözőbb alakban fordul elő. *Palauéra* [Fürst: *Bibl. Jud.* III. p. 62.], *Paluira* [Geiger: *Melo Chofnaim* p. 24. Dukes, *Orient* 1845. p. 147.], *Palqueira* [Dukes: *Zur rabb. Spruchk.* p. 76.], *Palquera* [Steinschneider a *Zunz-féle Jubelschrift*-ban p. 35. Dukes, *Orient* 1848. p. 605. Zunz, *Literaturgeschichte* p. 481.], *Palkeira* [Wolf: *Bibl. Hebr.* I. p. 1125. III. p. 1133. Delitzsch, *Orient* 1840 p. 177.], *Palkira* [De Rossi I. p. 92. II. p. 41.], *Palgira* [Delitzsch: *Zur Gesch. d. jüd. Poesie* p. 45.], *Phalkira* [Buxtorf: *Liber Cosri* p. 32.], *Phalkera* [Zunz: *Gesam. Schrift.* I. p. 39.], *Phalachera* [Gaffarelli: a *Wolf Bibl. Hebr.* I. függelékében p. 11.] és *Falaquera* [Munk, Kaufmann, Graetz, Güdemann, Guttman stb.] De nemcsak az átírásban, hanem magában a héber jelzésben is oly sokféle alakban fordul elő e név. פלקירה [J. Roman levele a *Revue d. ét. juives*-ben VIII. p. 89. Schem Hagedolim p. 36. Gabirol, *Mekor Chajim* ed. Munk p. 1.] פלקירה [Ch. Nepi. p. 348.] פלכירה [Az Iggereth Havikuach párisi kéziratában.] פלקירה [Az Ig. Hav. 1610. prágai kiadásában.] פלאקיר [A Czori Hajagon eremónai kiadásában.] פלקירה [Az összes More Hammore kéziratokban s a kiadásban.] Mi igen valószínűnek tartjuk, hogy Semtób b. Joseph családi neve a francia Beaucaire városra vezető vissz, melynek középkori latin neve Bellicadrum volt. [V. ö. Graesse, *Orbis latinus* Drezda 1861. p. 29.] Ezen városból származott lotharingiai Károly bibornoknak tanítója Belcarius de Peguillon [l. Wachler: *Geschich. d. hist. Forsch.* I. p. 351.], miből látható, hogy használatos volt az a nevek jelzésénél. A פלקירה és פלקירה nevek eléggé mutatják, hogy Semtób b. Joseph neve is eleinte פלקירה volt, mely név különben sűrűn fordul elő s nem más mint Belcario. A spanyolok közt a ב átyengült B-re s a ' véletlen előbbre kerülése következtében a פלקירה keletkezett. Ennél fogva igen ajánlatos volna a Belcario név használata, de mint-hogy szembeintőbb bizonyítékaink nincsenek s csak mint hipotézist állíthatjuk oda, azért mi is csak az általánosán elterjedt Falakéra nevet fogjuk használni.

tudományosabb írójáról nem nyújtanak semminemű adatot. Kortársa Menachém Meiri még névleg sem ismeri őt. Falakéra maga pedig munkáiban oly annyira tárgyilagos, hogy személye egészen háttérbe lép s a legtávolabbról sem sejtet velünk némi közelebbi adatot életviszonyairól. Csak a Széfer Hamebakkés ez. munkájának bevezetéséből tudunk meg annyit, hogy 1226 körül született.<sup>1)</sup> Halála évét sem tudjuk, de bizonyos, hogy 1290-ben még élt.<sup>2)</sup> Barcellona környékén.<sup>3)</sup> Nyilvános hivatalt nem viselt és ezen körülményből magyarázható ki az, hogy ugy kortársai, mint a későbbi korok előtt ismeretlen maradt, s hogy nevével a Maimúni-féle *hivatalos* vitában nem találkozunk. Elvonultan egyedül a tudománynak élt.

Kora ifjúságában költeményeket írt;<sup>4)</sup> de a költészetet csak »gyermekjáték«-nak tekintvén, abba hagyta azt, helyt engedve a komoly tudományok tanulmányozásának. Ugy látszik, hogy 30 éves korában fogott csak a philosophiai ismeretek elsajátításához, addig a kor követelményeinek megfelelően csak tanulással s szentírásal foglalkozva.<sup>5)</sup> Tanulmányozásával párhuzamosan írta munkáit is; a tudományokban való fokozatos haladása munkáiból érezhető ki.<sup>6)</sup> Profán tudomány nem létezett előtte; az ember egyedüli célja szerinte az ismeret s így ezen célhoz való jutásra minden elméleti tudomány elsajátítása szükséges. 35. éves korában már Hippokrates, Galenus, Al-Rázi, Izs. b. Amram, Izs. Israéli, Al-Sahrávi, Ibn Sína s Averroës ismeretesei voltak előtte, mint orvosok<sup>7)</sup> s itéletet mond munkáik felett; továbbá Száadja, Juda Chajjúg, Ibn Ganáh s Dávid Kimchi, mint

nyelvtudósok;<sup>1)</sup> Ibn Gabirol, Sam. Hanagid, Juda Halevi, Móz. ibn Ezra, Abr. ibn Ezra, Móz. Kimchi, Izs. ibn Giát, Juda ibn Giát és Jos. b. Abitur mind költők;<sup>2)</sup> a philosophia terén már ekkor a legalaposabban ismerte<sup>3)</sup> Aristoteles, Alfarábi, Ibn Sína, Averroës s Ibn Badsâ munkáit, továbbá az »igaz testvérek« enciklopédiáját, több pseudoaristotelikus iratot s Maimúni Móré-ját. Falakéra nem a Móré-ból tanulja ismerni a philosophiát, hanem az összes hozzáférhető arab s héber bölcsészeti munkák mély tanulmányozása folytán lett ő korának első zsidó bölcsésze.<sup>4)</sup> Falakéra mélyen és messzrehatóan kutató szellemének — ném pedig a véletlennek — köszönhető, hogy a 13. század végén, midőn Gabirol bölcsészeti munkái közül csak kis erkölcsi iratát ismerték,<sup>5)</sup> kivonatoslása által megmentette annak »Életforrás«-át az utókor számára.<sup>6)</sup>

Körülbelül 60 éves korában írta legnagyobbszerű munkáját, kommentárját Maimúni Móré-jához. Itt már mint megállapodott, határozott nézetekkel bíró philosophus áll előttünk Falakéra. Graetz<sup>7)</sup> nagyon is igazságtalanul ítél, midőn csak odavetőleg mondja Falakéráról, hogy a különböző philosophusok nézeteit egymás mellé állítva csak, azoknak mélyibe nem hatolt s nem birt elég megkülönböztető képességgel. Ép az ellenkezőt látjuk Falakéránál; kimutatja, hogy Gabirol az »Életforrás«-ban nagyban befolyásoltatott egy pseudo-Empedocles-féle munka által,<sup>8)</sup> s hogy Gabirol által Plátónak tulajdonított nézetek Aristoteles neoplatonikus magyarázójának, Themistius nézetei-

<sup>1)</sup> U. o. p. 48.

<sup>2)</sup> U. o. p. 53.

<sup>3)</sup> F. e forrásáról alább bővebben fogunk külön fejezetben szólni.

<sup>1)</sup> 1264-ben írta ezen munkát, midőn 35 éves már elmúlt s közeledett a 40-hez. ועברו השנים נקודת השבעים וקרבנה שנת הארבעים Wolf: Bibl. Hebr. I. p. 1125. követte a Sabbatai פ"ב p. 99. adott jegyzetét 1509-re teszi F. születési évét és III. p. 1133. e hibát 1409-re akarja javítani.

<sup>2)</sup> Ezen évben írta munkái közül — melyeket ismerünk — az utolsót.

<sup>3)</sup> A Damas kusból kiinduló s az antimaimúnisták ellen intézett levélről mondja F.: »előbb Barcellonaba s onnan mi hozzánk küldetett a levél.« I. Minchath Kenáóth p. 181.

<sup>4)</sup> L. a Mebakkés bevezetését.

<sup>5)</sup> והיה יתן אל לבו... להחל בחצי הימים... לטהר הנפש מטומאת והיה יתן יתן הנפש השכחה והיה יתן יתן הנפש הגויה... ואחר הצות יתן הנפש השכחה.

<sup>6)</sup> Ezen szempontból indulva ki fogjuk a következő fejezetben F. munkáit történeti egymásutánban tárgyalni. . . .

<sup>7)</sup> Mebakkés p. 31.

<sup>4)</sup> F. mélyen kutató szellemének tulajdoníthatjuk azon igazán feltűnő jelenséget, hogy az *egész* philosophiai irodalomban való jártassága daczára Száadja-t csak mint nyelvész, Juda Halevit csak mint költőt ismeri s Ibn Pakuda, Ibn-Daud s Ibn Czaddik-nak még neveit sem említi. Nem tételezhetjük fel, hogy F. előtt ismeretlen lett volna ezen őt zsidó bölcsész; F. bizonyára ismerte azokat, de nem idézi őket, minthogy nem talált bennük semmi eredetiséget a philosophia terén s F. mindig az első forrásból merített.

<sup>1)</sup> L. Jedaja Penini levelét Ibn Adreth Responsumaiban 418. szám.

<sup>2)</sup> L. Munk : Mélanges p. 274.

<sup>3)</sup> VII. p. 251.

<sup>4)</sup> περί φιλοσοφίας ούσίας — L. Gabirol : Mekor Chajim bevezetését, V. 5. Munk : Mélanges p. 3. jegyz. Guttmann : Die Phil. d. S. ibn Gabirol. Göttingen 1889. p. 24.

nek felelnek meg; <sup>1)</sup> kimutatja, hogy Maimúni az ő Móréjában különösen Averroës-t követi, <sup>2)</sup> s rámutat Aristoteles azon nézeteire, melyeket Maimúni nem fogott fel helyesen s nem mélyedt el azok értelmébe, <sup>3)</sup> s szinte gunyolódik Maimúni felett, ki Aristotelest a természettudományi kérdésekben megdönthetetlen tekintélynek tartotta. <sup>4)</sup> Falakéranak philosophiai érzéke azonban legkiválóbban Ibn Tibbon Móre-fordítására gyakorolt kritikájában nyilatkozik meg; nem tűrhetette, hogy a legesekélyebb fordítási eltérés miatt szenvedjen a Móre igaz értelme. <sup>5)</sup>

Minden törekvése daczára azonban még sem tudott Falakéra fölemelkedni azon fokra, melyen a már meglevő philosophiai eredményeket tovább fejleszthette volna. — Munkáit egy szellem hatja át; azok magukon hordják a kor bélyegét. — Egész munkálkodásának célja tulajdonképen csak az volt, hogy bebizonyítsa a tudomány eredményeinek a hagyományos hittel való megegyezését. Szerinte nem volt elég az, hogy a szentírás ne ellenkezzék a tudománnyal, de a szentírásnak — ha elrejtve is — szólnia kellett a tudomány körébe vágó kérdésekről. Ezt akarja kimutatni munkáiban s ezért fonódnak nála egybe a philosophiai tételek szentírási s talmudi idézetekkel. <sup>6)</sup> Gyakran nagyon is erőltetettnek látszik ezen kiegyenlítés, de — ha fordítás árán is

<sup>1)</sup> Moré Hamore p. 96.

<sup>2)</sup> U. o. p. 6. s majd minden lapon.

<sup>3)</sup> U. o. p. 64., 95., 98., 100.

<sup>4)</sup> U. o. p. 106.

<sup>5)</sup> U. o. p. 149. Bár igen erősen s szószálhasogatóan gyakorolta kritikáját F. de Ibn Tibbon személye iránt a legnagyobb tiszteléttel viseltetik. »Tudom — mondja F. u. o. p. 158. — ha jobban ügyelt volna fordításában, ő maga is helyesen fordított volna«, holott Charizi ellen igen erős kifejezést használ, midőn mondja: *הרמתיק בן הוה פתי* [p. 157.]. Ezért téved Kaempff [Tachkemoni, Berlin 1845. p. 3. jegy. 1.], midőn azt hiszi, hogy F. részéről a »nemezis« érte utól Ibn Tibbont, minthogy ez utóbbi kritizálni merte Charizi Móre-fordítását.

<sup>6)</sup> Joel a Frankel Monatschrift X. köt.-ben p. 42. a Móre Hamore bevezetésének következő szavaiból: »Ezen munkában csak philosophiai nézeteket tárgyalok, a szentírás körébe vágó kérdéseket a szent íráshoz írt magyarázataimban tárgyalom, minthogy az egyedüli helyes módszer az, mindent a maga helyén adni« azt következteti, hogy F. a tudományt külön választá a szent írástól; de e szavak folytán éppen nem lehet még azon következtetésre jutni, minthogy látjuk, hogy F. igenis egyesítette azokat a M. Hamorében p. 12., 15., 30., 37., 39., 40., 82., 83., 85., 87., 93., 94., 96., 99. stb.

— keresztül kellett azt vinnie, mert Falakéra is osztotta — egészen jóhiszemben — elődeinek téves nézetét, hogy a philosophia a zsidóknál veszi eredetét s tőlük származott át a többi népekhez. »Azt vélem — mondja Falakéra a »Fokozatok könyve« bevezetésének végén — s ez az igaz, hogy a régi bölcsészek a mi ősatyáinktól, Sém, Éber, Ábrahám stb.-től vették át a philosophiát; különösen azonban Salamontól, kinek bölcsességét meghallgatandó, összesereglettek a föld négy széléről, mint az írva is van. [I. Kir. 10. 24.] Ekkor ugyanis a hallgatók közül mindenki felírta azt, mit jónak talált s ezt saját nyelvükbe átültetve terjeszték népeik között. Így tettek hajdan a görögök, kik az összes philosophiai munkákat saját nyelvükre fordították. Ptolomäusról is beszélnek, hogy küldötteket bocsátott a papokhoz Jeruzsálembé, hogy az ott található bölcsészeti munkákat görögre fordítsák. Salamon maga is írt természettudományi, theologiai s metaphysikai munkákat, melyek azonban a száműzetés ideje alatt elvesztek. <sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> Nem a nemzeti büszkeség szólal meg e nyilatkozatokban, nem is zsidó talajban keletkezett e téves hit, el volt az terjedve úgy az araboknál, mint a keresztényeknél is. Az »igaz testvérek«, mondják: »Midőn a különböző nemzetek a szellemek királya Bivarasp előtt felsorolták előnyeiket az állatok fölött, hallani akarván a király ítéletét, a görögök azzal dicsekedtek, hogy csakis ő náluk található valódi bölcsesség s igaz tudomány. Erre kérdé a szellemek egyike: Honnan vettétek ti azon bölcseséget, melyről oly büszkén beszéltek? Nem-e onnan, hogy Ptolomäus idejében több tudós Izrael gyermekei közül s Themistius idejében Egyiptom bölcsői közül hozzatok jött s azokat most magatokénak tulajdonítjátok.« [Dieterici: Streit zwischen Mensch und Thier, Berlin 1858. p. 108.] Ha figyelembe vesszük az araboktól származó ezen nyilatkozatot, s azon körülményt, hogy a tudományok felvirágzása idejében a zsidók — nagy terjedelmű irodalom birtokában — azon szomorú tapasztalatra jutottak, hogy az őskorból ép a valódi tudományból nem maradt számukra semmi emlék [I. Kaufmann: Az érzékek. Budapest 1884. p. 3.], úgy nem kell csodálnunk, hogy már Juda Halevi [Kusari ed. Cassel II. kiad. p. 46. és 166.] és Maimúni [Móre I. 71.] a benső meggyőződés hangján hirdetik, hogy Salamon királytól származik a philosophiai tudomány, s hogy tőle vették azt más népek. Különösen a 13. és 14. század zsidó íróinál találunk ez irányú panaszokat. [S. Ibn Tibbon, Jakob b. Machir, Juda b. Sal. Kohen, Chanoch b. Sal. Al-Constantini és Aldabi erre vonatkozó nyilatkozatait összeállította Kaufmann, i. m. p. 4. jegy. 5. Semtöb ibn Semtöb, Ephodí, Abrahanel s a Juchaszin nyilatkozatait összeállította Buxtorf, Liber Cosri, Basel 1660. p. 28. kk. I. Jos. ibn Kaspi, Ammude Kefesz ed. Werblumer p. 1. és 1.] Következménye volt ezen téves hitnek az,

Kutató elméje daczára sem tudott Falakéra korának hibái fölé emelkedni.

hogy a görög bölcsezetek zsidók tanítványainak tekintették. Shahrastani mondja: »Empedocles Dávid próféta korában élt, kitől, miután már sokat tanult, Lukmán bölshöz ment s csak azután tért vissza Görögországba tanítani.« [ed. Haarbrücker. Halle 1851. II. p. 90.] »Pythagoras Salamon királytól tanulta a bölcseséget s mély belátást.« [U. o. p. 98.] Pythagoras Ezekiel tanítványának is tekintett. [Wolf, Bibl. Hebr. I. p. 111., Steinschneider, Zur pseudopigr. Liter. Berlin 1862. p. 47. jegyz. 29.] Sokrates bölcsességét Aszaf és Achitófel-től származottnak véli Moz. Isserls [Torath Haólah I. 11. Steinschneider i. m. p. 80.] Plátó Jeremiástól tanult [Abrabanel Komm. Jerem. I. Buxtorf i. m. p. 30. Kaufmann, Attributenlehre p. 216. 197. jegyz. Averroës is hitte, hogy Plátó egy zsidó bölcstől tanult, I. Móreh Hamoreh p. 7.] sőt Plátót még Jethróval, Mózes apósával is azonosítják [I. Kaufmann, Al-Batlajüsi nyomai p. 7. jegyz. 1.] Hogy végre Aristotelest is maguknak akarják tulajdonítani és zsidó szülőktől származtatni, az természetes. [Legelső erre vonatkozó nyilatkozat keresztény forrásból származik; Eusebius, Praeparat. Evang. IX. 3. Az ide vágó idézeteket összeállította Wolf, Bibl. Hebr. I. p. 217. — I. még Frankel-Graetz Monatschrift XXXII. p. 143. kk. és Hebr. Bibliogr. XVII. p. 62.]

Budapest.

VENETIANER LAJOS.

(Folytatása következik.)

## IRODALOM.

### WODIANER KOSMAN IRODALMI HAGYATÉKA.

ספר נחלת יהושע. Liber hereditatis Josuae. Commentationes in plerosque Talmudi babylonici tractatus additis commentationibus in Pentateuchum reliquit manu sua scriptas R. Cosman Wodianer mortuus anno MDCCCXXXI. nunc primum edidit sumptibus suis filius auctoris Arnoldus Wodianer. Vin-dobonae. Ch. D. Lippe. Posonii: Typis Ad. Alkalay MDCCCXC. (Két kötet, XVI, 575, 588, 112 l.)

A tudományoknak alig van ága, a mely a multa nézve annyi önzetlen és önfeláldozó művelővel dicsekedhetnék, mint a talmud. A talmud tanulmányozásának története az odaadás és buzgalom oly számos példáját tárja elénk, hogy megfoghatatlannak tűnnék föl, ha nem ismernők a vallásos buzgóság erejét. Ezen buzgóság pedig első sorban a vallásos irodalom tanulmányozásában nyilatkozott, mert a zsidó vallás tanai szerint a legmagasztosabb vallásos cselekmény a vallás tanulmányozása, minthogy a tudás az igazi jámborság első és elengedhetetlen kelléke. Semmiben sem nyilatkozik a zsidóság vallásának igazságáról való meggyőződése oly erővel, mint ama számos alakban variált tételben, hogy mindenkinek kötelessége idejét és erejét a vallás tanulmányozásának szentelni. Hogy e tanulmányok előterébe a talmud lépett és nem a szentírás, habár sohasem volt egyetlenegy időpont sem, a melyben a talmud a szentírás mellé, annál kevésbbé fölfele helyeztetett volna, annak egyszerű oka — számos más, a zsidó vallás történetében gyökerező októl eltekintve — az, hogy a vallásos gyakorlat szempontjából a szentírást is csak a talmudnak, mint kommentárnak, szemüvegén át nézték. A talmud mintegy fölveszi magába a szentírást, magyarázza, kibővíti, pótolja. Vallástörténeti tényt konstatál ama kijelentés, hogy a babilóniai talmud tartalmazza a mikrát, mis-nát és talmudot.

Ez az oka, hogy a talmud annyi buzgó és önfeláldozó művelőt számlált és számlál még ma is. Ezen buzgalom és önfeláldozás megható példáját nyújtja az előttünk fekvő mű szerzője is: Rabbi Kosman Wodianer. R. Kosman, az ismert Wodianer család egyik sarja, Phoebus Wodianernek, a szegedi zsidó hitközség egyik megalapítójának fia, a báró W. család ősenek bátyja, született 1788-ban. Már zsenge gyermekkorában kezdett a talmuddal foglalkozni, úgy hogy 14 éves korában Rabbi Mózes Szófernek, a későbbi híres pozsonyi rabbinak, talmudiskoláját kereste föl Nagy-Martonban, a hol három évet töltött. A Szófer által adott hízegő bizonyítvány tanúságot tesz R. Kosman szorgalmáról és tehetségéről. Kevés idő múlva R. Mózes Minz ó-budai rabbi talmud-iskoláját látogatta, a hol a talmudon kívül világi tudományokkal is foglalkozott, a mint akkori leveleiből kitűnik. Miután 20 éves korában megnősült, apósa üzletének társa lett Győr-Szigeten — Győrött akkor zsidónak nem volt szabad lakni, — a hol 1817-ben telepedett le. R. Kosman azonban nem foglalkozott az üzlettel, idejét és erejét kizárólagosan tanulmányainak szentelte; pénzével mások kereskedtek. Mint magánember, talmud-iskolát tartott, a melyet 40—50 fiatal ember látogatott, a kiket R. Kosman nemcsak oktatásban részesített, hanem jórészben ellátásban is. Atyja látván, hogy fia kizárólagosan tanulmányainak él és ennek következtében vagyonra nem tehet szert, még életében meghagyta és testamentomába föl is vette, hogy elsőszülöttje, R. Kosman, a bibliai törvény szerint kettős részt kapjon vagyonából. R. Kosman atyja iránti tiszteletből nem utasította vissza a neki külön hagyományozott összeget, de nem is tartotta meg, hanem kegyes alapítványra fordította, a melynek kamatainak egyik része családja elszegényedett tagjainak, másik része pedig iskolák segélyezésére szolgáljon. Az alapítvány — 8400 forint — még ma is a kormány kezében van. R. Kosman tekintélyes ember volt nemcsak hitközségében, a melynek egy időben előljárója is volt, hanem az egész városban, mert becsületességgel, jámborsággal és nagy talmudi ismeretekkel világi műveltséget is párosított. Tisztán beszélt németül és magyarul, valószínűleg latinul is, a mi akkor a ritkaságok közé tartozott. Áldásos működést fejtett ki mint a vallásos tudományok tanítója és mint hitközségének tagja. Önfeláldozó működése közepette, férfikora delén

lepte meg a halál; 1831-ben, 42 éves korában, meghalt a kole-rában. Két nappal később életének párja, a ki jámborságában és szívóságában férjének önzetlen működését híven támogatta, követte a sírba.

Ez rövid vázlata az előttünk fekvő mű szerzője életrajzának, a mely szegény külső eseményekben, de gazdag belső életben. Az életrajzot, mint bevezetést a két vaskos kötethez, Bacher Vilmos tanár írta, írott és élő források alapján. A kiadás körül is ő fáradozott; tanítványai: Rosenberg Ede, Spira Jakab és Krausz S. által átnézte és lemásoltatta a rendkívül apró írású kéziratot; a másolatot átnézte, ellenőrizte és rendezte, hogy hibátlanul kerüljön ki a sajtó alól, a mi kevés hely kivételével sikerült is. A kiadás érdeme azonban a megboldogult egyetlen fiáé, *Wodianer Arnoldé*, a ki 14 éves korában elárulván, közel hat évtizeden át gondosan őrizte elhunyt atyja szellemi kincsét, kéziratát, és most fíú kegyelete és szeretete fényes jele- és tündöklő példajaként költséget nem kimélő pazar fénynyel nyomtatta ki. A talmudi kommentárok irodalmában talán nincs példa rá, hogy könyv ily gyönyörű kiállításban jelent volna meg. Hogy atyja szellemi kincsei minél szélesebb körnek legyenek hozzáférhetők, a művet szakembereknek és ily tanulmányok iránt érdeklődőknek ajándékol küldi meg. A legszebb emlék, a mit atyjának állíthatott.

A mű két kötetből áll — 80 ív — és az első traktatus kivételével, az egész babilóniai talmudra tartalmaz megjegyzéseket és észrevételeket. A szakavatott előtt szükségtelen külön kiemelni, hogy a szorgalom mily foka kivántatik ahhoz, hogy valaki 42 éves koráig a talmudot számtalan kommentárainak nagy részével áttanulmányozza olyképen, hogy minden témához önálló megjegyzéseket is fűzhessen. Itt helyén valónak tartjuk megjegyezni, hogy Rabbi Kosman sokkal nagyobb könyvtárral rendelkezett, mint a Bacher által a bevezetésben közölt Rabbi Kosman által készített könyvjegyzékből hihetnök, mert művében számos könyvet idéz, a melyek a jegyzékbe nincsenek fölvéve. R. Kosman szorgalma nem meglepő, mert a talmudnak számtalan híve volt, a kik minden pillanatot, a melyet nem tanulmányozásának szenteltek, elveszettek tekintettek. A száraz talmud! A mű iránya az irodalom hasonló termékeinek irányától nem nagyon eltérő. A régibb elemek általában gyöngébbek, szöve-

vényesebbek, mint a későbbiek, melyek a mű túlnyomó részét képezik. A megjegyzések többsége nem a talmud szövegére, hanem kommentátoraira vonatkozik, inkább superkommentárt képeznek tehát, mint kommentárt. Dicséretes, habár nem föltűnő, hogy R. Kosman a talmud régibb kommentátoraival és novel-listáival szemben önállóságot tanusít; majdnem minden lapon található egy szokás szerint kérdés alakjába öltötetett czáfolat valamely régibb fölfogás vagy megjegyzés ellen. A szolgálai önállótlanúság a megelőzőkkel szemben akkor még nem szolgált a szellemi szegénység takarójául és az igazhitűség fügefaleveléül. Nagyobb bátorság látszik R. Kosman vitájából R. Mózes Szóferrel, a melyet Bacher említ. E vitában R. Kosman a gyász-törvény egyik pontját enyhíteni akarta, a mi tanítóját R. Mózes Sz. bámulatba ejti. A művet hét ívre terjedő megjegyzések a tórára zárják be, a melyek szellemre nézve a talmudi megjegyzésekkel tökéletesen megegyeznek. Inkább a homiliába tartoznak, mint az exegézisbe.

A mű R. Kosman Wodianernek szép helyet biztosít a talmudmagyarázat történetében s egyszersmind tanúbizonyosságul fog szolgálni a talmud tanulmányozásának elterjedtségéről hazánkban századunk első évtizedeiben. Lelkes fia nemcsak a fiú kegyeletnek és szeretetnek adta fényes tanújelét, midőn atyja művét kiadta, hanem a talmudi irodalomnak, a hazai zsidóság történetének is szolgálatot tett.

Budapest.

BLAU LAJOS.

\*

Az itten megbeszélte munkát igen számos hazai és külföldi rabbinak és más érdeklődőknek megküldtem. Az eddig érkezett köszönő levelek némelyikében egy pár adat is foglaltatik a jámbor és tudós szerzőről és néhány megjegyzés a munkához. Legérdekesebb *Pollák M.*, holleschaueri rabbi úrnak közlése. Egy községében élő öreg talmudtudós, ki nek a munkát megmutatta, még jól emlékezik arra, hogy R. Kosman halálát tanítója, Rabbi Mózes Szófer gyászbeszédben (heszpéd) siratta, még pedig kiindulván a folyó heti szakasz első verseiből (Deuter. 26, 1 s köv.) ezt mondta körülbelül: A zsengek bemutatásának törvénye a szent föld birtokához és a szentély fennállásához van csatolva; mi pedig ime a szent földön kívül és a templom elpusztulása

után áldoztunk az imént zsengeinkből. Meghalt R. Kosman Ráb (így is nevezték lakóhelyéről), nagy, tudomány és jó tettek által kitűnő férfiú; díszes gyümölcs volt ő és most a halál elragadta tőlünk. És így folytatta a korán elhunytak dicséretét. — *Dr. Perles József*, tudós hazánkfia Münchenben, azt írja, hogy édes atyja jól ismerte R. Kosmant és vele együtt tanult R. Mózes Szófernél. — *Schnitzer H.* rabbi úr Komáromban azt közli velem, hogy őt még két tanítványa él R. Kosmannak. — Békés-Csabáról *Kohn E. H.* rabbi úr azt említi, hogy sógora, dr. Neményi Ambrus orsz. képviselő úrnak édes atyja R. Kosmannak kedvelt tanítványa volt. — *Singer Vilmos*, lipót-szent-miklósi rabbi úr megjegyzi, hogy a bevezetésem X. lapján említett responzumok közül kettő már R. Mózes Szófer életében — alkalmasint tudtán kívül — kinyomatott a *הדושי הדי מניש על מס שבועות* című munkában (Prága, 1826); továbbá, hogy az ugyanott említett högyészi Frankfurter Sámuel valószínűleg rokona a *ברכת המים ברנת המים על סדר הדי* cz. műnek. — *Dr. Zuckerman S.* trieri rabbi úr, a tószefta ismert kiadója, azt jegyzi meg, hogy a II. kötet 535. lapján álló jegyzet Chullin 21 a-ra megegyezik R. Akiba Eger jegyzetével e helyre a vilnai talmudkiadásban.

BACHER VILMOS.

## HÉBER NYELVTAN.

Rövid vezérfonal középkolák s szemináriumok számára. Irta *Stern Abraham*, középkolai tanár. Budapest, 1889.

Bármily nagyoknak ismerjük is el a középkor hírneves zsidó grammatikusainak érdemeit a héber nyelvtan megalapítása és továbbfejlesztése körül, még sem tagadhatjuk, hogy csak századunknak (első sorban keresztény) tudósai fektették azt az egyedül biztos — eddigelé legalább meg nem czáfolt — alapra, ama összehasonlító nyelvtudomány alapjára, melyet ugyan már a héber nyelvtan nagy megalapítói, Júda Chajjûg és Abulvalid is alkalmaztak — mintegy megelőzve korukat — de egységesen s mélyebben kidolgozott rendszere csak újabb időben alapított meg.

Mig azonban a művelt Nyugot már huzamos ideje helyezkedett ez új állápontra, addig nálunk — mindinkább felvi-

rágzó tudományos életünknek a sémi nyelvtudomány egyáltalán mostoha gyermeke — mindeddig a régi divat járta: a héber nyelvtant — a hol tanították — elavult módszerek alapján készült tankönyvekből adták elő. Az első Magyarországon zsidó által és a zsidó oktatás számára írt magyar nyelvű tankönyv, mely a héber nyelvtant az új alapon tárgyalja, éppen a czimben jelzett munka.

Midőn e tényt őszinte örömmel és azon kijelentéssel konstatáljuk, hogy ez a nevezett munkának már magában véve is nagy érdeme, másrészt csak sajnálnunk lehet, hogy az első a magyar zsidóságnak nyújtott magyar nyelvű héber grammatika nem ütött ki másképp — jobban. Mert ha már ifjú irodalmunk szempontjából kell sajnálnunk azt, hogy ez új fajtájú első terméke nem önálló tanulmányon alapuló munka, úgy még inkább tartunk tőle, hogy e könyvnyelvi munkában, a mint előttünk fekszik, nem fog az új rend szernek sok barátot szerezni körünkben, mert nem képviseli azt eléggé méltóan, mondhatnánk — elég pártatlanul. Csak kellemetlen oldaláról mutatja be, a maga sokszoros és komplikált szabályaival, mitem sejtetve ellenállhatatlan, éppen nagyszerűségében rejülő varázsáról. Nem lehet itt helye, hogy egy, a saját ízlésünknek megfelelő grammatikai tankönyv kimerítő tervezetét adjuk; ugyanezért csak jelezni akarjuk, hogy főleg a grammatikai épület szemünk láttára történő emelkedésének rajzát nélkülözzük e könyvben, vagy hogy világosabban szóljunk, annak feltüntetését, mint folyik önként egyik szabály a másikkól, nehogy az olvasó azt legyen kénytelen hinni — a mint e könyvet forgatva, tényleg hinni fogja — hogy a nyelvtan önkényesen egymás mellé sorolt holt szabályok konglomerátumánál nem egyéb. Jól tudjuk, hogy e kifogásunkra a pedagógia szentírásával kezökben fognak némelyek felelni, mint a mely a rövidséget, tömörséget stb. stb. okvetetlenül megkívánja s nem tagadjuk, hogy bizonyos határokon belül mi sem zárkozhatunk el a pedagógia ezen követelményeinek jogossága elől. Ám ugyancsak a pedagógia a világosság és szabatosság fontosságát nem kisebb nyomatékkal hangsúlyozta, a melyeknek pedig könyvünk jelzett alaphibája kétség-telenül a legnagyobb mértékben van hátrányára. Ugyanezért a munka avatott tanító vezetése nélkül még oly tanulók által sem fog sikerrel használtatni, a kik sokkal fejlettebbek azoknál, kiknek számára a czimlap szerint a könyv készült.

Ennyit a tervezetről. — A mi már most a munka belső értékét illeti, erről már a dolog természeténél fogva is fölösleges bővebben szólnunk, a mennyiben szerző olyasmint tárgyal, a mit már százan dolgoztak fel ő előtte nagyobb vagy kisebb sikerrel, úgy hogy elég példa volt, mely után indulhatott. Ezért elég lesz újból hangsúlyoznunk, hogy a héber nyelvtan anyaga könyvünkben a most általánosan elfogadott tudományos rendszer alapján van tárgyalva, azon körökhöz képest, a melyek számára készült, elég objektivitással. Különben alkalmasint maga a könyv sem lép fel tudományos munka igényeivel s ehhez képest a szorosabban vett tudományos bírálatra sem formálhat jogot. Csak két megjegyzést legyen szabad ideiktatnunk.

Igen örültünk azon, hogy a szerző (22. l.) a kétbetűs névszokat gyenge gyökökből származtatja s ily formán a két- vagy három betűsség még mindig nyílt kérdésében, a mely egyébként nem ifjabb, mint maga a héber nyelvtan, az alkalmasint egyedül helyes álláspontot foglalja el. Csakhogy ő ezt olyan furcsa megszorítással teszi, hogy az ember önkénytelenül is gondolkozóba esik fölötte. Az abszolút hárombetűsséget feltételezve, igazán csak *mediae nun* és *geminata* gyökökből származhattak kétbetűs névszók? Vajjon *tertiaie hē* (*vav, jod*) gyököknél nem történhetett-e ugyanez meg? Hogy csak egy példát hozunk fel,  $\text{יָדוּל}$  *filius* bizonyára  $\text{יָדוּל}$  gyökből származott (v. ö.  $\text{יָדוּל}$  Gen. 16, 2. 30, 3; talán idevaló még  $\text{יָדוּל}$  Ex. 1, 16 s más értelemben Jer. 18, 3, melyhez analog példa volna  $\text{יָדוּל}$  [עַל] Példab. 25, 11  $\sqrt{\text{יָדוּל}}$ ). — Egyébiránt maga a szerző hozta fel példakép  $\text{יָדוּל}$  *leány* szót; vajjon ennek gyökéül felvehető-e  $\text{יָדוּל}$  vagy  $\text{יָדוּל}$ ?

Másik megjegyzésünk a szerző azon kitételére (19. l.) vonatkozik, hogy a *primae jod* (*vav*) gyökök *Kal* töveinek infinitivusában a *jod* »minden kárpótlás nélkül« kiesik s csak  $\text{יָדוּל}$  utóragot kap. Ez helytelen; éppen a  $\text{יָדוּל}$  »kárpótlás« az elvesztett 'fejében. A sémi nyelvek ugyanis annyira idegenkednek a kétbetűsségtől, hogy oly szók, melyek *tertiaie hē* (*vav, jod*) vagy *primae jod* (*vav*) gyökökből váltak ki oly módon, hogy a gyenge hangot elvetették, hogy ily kétbetűs névszók *hinnemben* az északi sémiben csak ritkán, a déliben pedig majdnem soha sem találhatunk (l. a példákat *Barth*-nál, ZDMG 41 [1887], 604. s köv. ll.), mert ama szók az *elvesztett gyökbetű pótlásául* a *feminális*  $\text{יָדוּל}$ -ot veszik fel,



nyg a szó elején elesett gyökbetűért (mint  $\text{לָבַח}$ ,  $\text{לָדַע}$ ;  $\text{שָׁבַח}$ ,  $\text{שָׁמַע}$ , és szír  $\text{חֲבַח}$  stb.), mint az utolsó helyen elvesztettért (pl.  $\text{שָׁנָה}$   $\sqrt{\text{שָׁן}}$   $\text{שָׁנָה} = \text{שָׁנָה}$ ;  $\text{שָׁנָה}$  test Jób 20, 25, melylyel szemben áll a közönséges  $\text{שָׁנָה}$ , szír  $\text{שָׁנָה}$ ).

De térjünk vissza könyvünkhez. — Van egy — igaz, elég triviális — közmondásunk, mely azt tartja, hogy minden varga lyukas csizmában jár. A szerzőnek, a ki hivatásszerű pedagógus, úgy látszik, szintén lyukas a maga csizmája — már t. i. a pedagógiája. Mert mint értsük másképp azt a feltűnő pongyolaságot, mely ugy nyelvezet és stílus, mint interpunkció és ortográfia tekintetében a könyvön átvonul, a miknek korrektsége pedig gyermek-íjnak számára készült tankönyvben kettőzött fontosság-gal bir?! Megvalljuk, ez a körülmény igen rossz benyomást tett reám; hisz mindezek olyan elemi tudnivalók, miket még olyavalakinek is ismernie kell, a ki — nem ír könyvet. De had szóljanak maguk a — hibák.

Helytelen kifejezések: szövegi (7. l.), szó végi (8, 13), középi (13), kapcsolati állapot (= status constructus 22. l.),... mesterségben párosan előforduló (u. o.), jelenkezik (13. l. s még többször), *quiescens* folytonos használata *nyugvó* vagy *veszteglő* helyett.

Inkorrekt a stílus ezekben: ... »kiejtését ma már nem ismerjük s nem is ejtjük ki« (a kiejtést?! 6. l.); ... »a magánhangzóknak nem lévén külön jelei« (u. o.). Csak utalunk még a következőkre: 7. l. 2. s 3. sor alulról; 30. l. XXIX, 3.

Lényegi hibák: 13. l. (XI, 4) kámez helyett hibásan chólem áll; 17. l. (XVI, 1) nifal helyett tévesen hifil említettik; 18. l. a gyenge igéknek héber összefoglaló nevéként  $\text{הָיָה}$  fordul elő;  $\text{אָדָם}$  (13. l.) nem *férfi*, hanem *ember*;  $\text{עוֹלָם}$  (23. és 56. l.) nem *világ*, mert ezt a jelentést csak az új-héberben nyerte, a szentírásban örök vagy ős időt jelent;  $\text{אָדָם}$  (28. l.) nem rövidül »gyakran«  $\text{אָדָם}$ -vé; czádé és czéré (tulajdonképp  $\text{אָדָם}$ , l. *Ewald*, *Ausf. Lehrb. d. hebr. Spr.* 6. kiad. 146. l.) hangnevek végbetűje helyesebben  $\text{אָדָם}$ ; nem  $\text{אָדָם}$  vagy  $\text{אָדָם}$ ; kámez héberül nem  $\text{אָדָם}$ , hanem  $\text{אָדָם}$ ; lámed szó első vokálisa kámez, nem pathach;  $\text{אָדָם}$  sohasem volt foghang; 15. l. *tőkezdő* helyett hibásan áll *szókezdő*;  $\text{אָדָם}$  (8. l.) nem a. m. *örizve*; 23. l.

$\text{אָדָם}$  (substantívumkép van felhozva) nem *látó*, hanem *látnok* = *próféta* (a bibliában is mindig így). — Elhamarkodottság szülte hibák találhatók a köv. helyeken; III, 3. IV, 2. XI, 3. XXVI, 1. XXIX, 2. Az átírások nem pontosak s néha következetlenek, így  $\text{אָדָם}$  majd *t* (tav), majd *th* (daleth, pathach), majd ismét *sz* (bész, chesz stb.) Chirek helyett mindig chirik áll, chatof pedig váltakozik chateffel. — Hibás s zavaró az is, hogy minden terminust nagy kezdő betűvel ír, pl. Kámez, Hifil stb., de ebben is sokszor következetlen.

A sajtóhiba ördöge nagyban garázdálkodott könyvünkben: a főlöseges vagy hiányzó és rossz helyre jutott pontokat ki számálná meg? Hisszük, hogy az interpunkció körüli számos hiba szintén e gonosz dámon lelkiismeretét nyomja. A 8 lapnyi szócsoportokat is igen számos sajtóhiba ékteleníti. Van köztük egy, mely folyton visszatér és talán már a hibák más kategóriájába számítható. T. i. a  $\text{אָדָם}$ -igék piélljét mindig czérével írja a második gyökbetű alatt, kámez helyett  $\text{אָדָם}$ ,  $\text{אָדָם}$  (kétszer 58. 60. l.).  $\text{אָדָם}$ ,  $\text{אָדָם}$ . A szók fordítása nem mindig pontos és helyes:  $\text{אָדָם}$  nem *hullám*,  $\text{אָדָם}$  nem *tetszett*. Sajátszerű színezetű az a kitétel (7. l.), hogy »a chólem nyugoti (németes) hangzása *au*; a keleti (a szefárdok és nyelvészek kiejtése szerint) *ó*« — mintha bizony a »nyelvészek« külön ethnografiai fogalom volnának.

Utólag még néhány megjegyzést a dolog érdemére. A szócsoportoknak nézetünk szerint a nyelvtenban semmi helyök; kívánatosabb lett volna e helyett specimen analyseost vagy a szintaxis vázlatát, esetleg mindkettőt felvenni. — Paradigma elég van a könyvben; a táblázatokat meg kellett volna számozni. A XXI. és XXII. §§. véleményünk szerint túlságos »tömören« van tartva s ily alakban, a tanuló kevés hasznát fogja venni.

A kiállítás, papiros és típusok szépek; csak a tulnaggy héber típusok zavarják a szövegben a harmóniát. Az egyenlőségi jelnek (=) folytonos használata esztetikai szempontból nem helyesíthető.

Ítéletünket precizálva mondhatjuk, hogy a szerző, könyvnek számos hibája mellett is, dicséretreméltó munkát végzett, de egy esetleges új kiadásnál — szívből óhajtjuk, hogy mielőbb legyen szükség reá — ugy külsőleg, mint belsőleg nagyobb szabotosságra törekedjék. In hoc signo vinces.

Budapest.

ENYEDI MÁTYÁS.

\*

Az itten megbeszélt nyelvtanról még egy hosszabb bírálatot vettünk, melyből néhány megjegyzés találjon itt helyet:

7. l. (IV. 4.) »Zárt szótagnak, lehet hosszú és rövid magánhangzója«; hozzá kellett volna tenni, hogy az előbbi esetben hangsúlyos a szótag. — 8. l. V. 7. »A sva a szó közepén hosszú, magánhangzó után mozgó, rövid magánhangzó után nyugvó.« Rövid magánhangzó után nem mindig nyugvó. Például szolgálhatnak mindazok az esetek, melyekben a sevá az ugynevezett könnyű vagy lebegő magánhangzó, קלה תנועה után áll, de más esetek is. — 10. l. (VII. 7.). E szabályhoz megjegyzendő, hogy áll a meteg rövid magánhangzó alatt is, ha az utána következő svá mozgó, p. צלל. Ugyanott (8. pont) a főbb elválasztó hangsúlyjelek közül kimaradt a szegol, mely még nagyobb elválasztó erővel bír, mint a zákef kátón. 12. l. (X. 3.) alatt azt mondja: »Zárt szótagnak rövid magánhangzója hosszú lesz, ha a) a szótag pauzaban áll, p. o. מים; מים; b) ha magánhangzós ragnak hozzájárulásával a szótag nyílt lesz, p. o. תורת, תורת. Sajtóhibának gondoltam, mert zárt szótagról lévén szó: מים szót hozza például, de a b) alatti bizonyítja, hogy csakis zárt szótagról beszél. A melléknevet és a fokozását illető szabályokat szerző teljesen kihagyta.

*Sárospatak.*

WIENER JÓZSEF.

## SÁTOROS ÜNNEPRE.

Sátort adál menedékül  
Minékünk oh szent atyánk,  
Mirtuslombot belé ékül,  
Valabánszor benn lakánk.

Űz a vihar, ver a villám,  
Elszóród kis táborod.  
Sívár pusztán nincs már csillám —  
S ina fényes lesz sátorod.

Vándorszárnynon bolygó néped  
Eggyégyül a kis lakban,  
S ezer mécses tűzzé éled  
Ezer fénylő ablakban.

S mind az emlék künn a pusztán  
Bezörget az ablakon,  
Nem a szellő az csak pusztán,  
A mely zörg a falakon.

De a dallam, de az ének,  
Mely a pusztán született,  
Egykor zengték mind a vének,  
S gyermektől se feledett.

Jár a dallam házról-házra,  
S úgy megszokog, úgy megszír,  
Lúláblombon ágról-ágra,  
Emlékezés, balzsamír.

Száll az emlék korról-korra,  
Énekli a szent danát,  
Hervadt lombról ujult lombra,  
S tanítja az úr tanát!

Csodás dálnak érintése  
Ingatja a lúlábgallyt,  
Im ez multunk szent intése,  
Feledteti mind a bajt.

A lúlábot tartó kezét  
Megrázza emlékezet,  
S önkénytelen meg-megrezzent  
Lúláblombot, levelet!

*Budapest.*

KIS ARNOLD.

## TÁRSADALOM.

### Philippson Lajos.

Született Dessauban 1811. december 28-án; meghalt Bonnban, 1889. december 29-én.

Majdnem egy esztendővel *Hirsch Sámson Rafaél* halála után megvált az élők sorából a német zsidóságnak egy másik szellemi vezére és nesztora, *Philippson Lajos*. Talán merész, párhuzamba állítani e két férfiút, kik törekvéseikben és műveikben annyira különböztek egymástól és kik egész életükön át ellenséges táboroknak voltak a zászlóvivői és előharczosai. De a halállal szemben, mely oly rövid időközben egyesíté őket, szabad elfelejteni egy pillanatra a köztük fennállott ellentéteket, hogy azon hasonlóságokra utaljunk, melyeket nyilvános működésük, irodalmi tevékenységük, a zsidóság történetében kivívott állásuk félreismerhetetlenül feltüntetnek. *Hirsch* és *Philippson* mindenekelőtt abban találkoztak, hogy bár milyen magas rangot foglaltak el méltán munkáik századunk zsidó irodalmában, nem gazdagították emezt oly termékekkel, melyek a »zsidó tudomány«-ban vagyis a zsidóságnak és fejlődésének, valamint irodalmának és tanainak tudományos megismerésében, korszakot alkottak vagy új irányt kitűztek, lényeges haladást jelentettek volna. Ők nem voltak azon kiválóan történeti és irodalom-kritikai búvárkodásnak az emberei, mely oly hatalmas tényezővé vált a modern zsidóságban és oly gazdag eredményeket hozott, de túltengése által — meg kell vallani — bizonyos egyoldalúságra és meddsőségre kárhóztatta tudományos életünket. *Hirsch* és *Philippson* egyaránt — alapos tudományos miveltségük mellett is — távol maradtak a századunk signaturáját képező ama történeti és kritikai kutatásoktól és írói tehetségüket — mely mindkettőben kiváló mértékben megvolt — a magasabb értelemben vett publi-

czistikának is szentelték. A mit irtak, nem a szakemberek szűk körének, hanem a legtágabb körnek, a hívek nagy közönségének szánták. A zsidó vallásnak — természetesen kiki más alapon — mindketten irták meg összefoglaló és meggyőződésre, oktatásra szánt rendszeres ismertetését; mindketten szentírásmagyarázati munkákkal iparkodtak a szentírás ismeretét felekezetiünk keblében föleleveníteni és a szentírás tartalma iránt az új nemzedék érdeklődését fölébresztetni; és végre mindketten, *Hirsch* és *Philippson*, főleg az általuk hosszú éveken át szerkesztett és főleg a nagy közönséghez forduló hirlapok által működtek, az egyik a 16 éven át kiadott *Jeschurun*, a másik a halála napjáig 53 éven át kiadott *Allgemeine Zeitung des Judenthums* által. Ezen hasonlóságok, melyeknek feltüntetésével nincs semmiképen sem kimerítve a két férfiúnak lényege és érdeme, és melyeknek közelebbi fejtegetése nem volna itt a helyén, mindenesetre azt bizonyítják, hogy nem pusztá ötletnek és illetlen elméskedésnek mondható a kettőnek párhuzamosítása, hanem hogy életük és munkálkodásuk tényleg párhuzamosan folyt le és hogy a dicsőség, mely nevüket környezte életükben és koszoruzza haláluk után, egymással igen rokon forrásokból eredt.

A mi párhuzamosításukat különösen zavarhatja, abban áll, hogy *Hirsch*nek életmunkájában alig akadt hozzá méltó, vele egy sorba helyezhető társa, míg *Philippson* mellett mások is ugyanabban az irányban működtek, hogy *Hirsch* a maga irányának megalapítója volt és egyedüli feje maradt soká, míg *Philippson* másokkal osztozott a célkitűzés, a vezetés szerepében. Másrésről *Philippson*nak a tágabb munkakör, a messzebbre ható befolyás, a többoldalú tevékenység jutott; a zsidóságnak a nyilvánosság előtt a külvilággal szemben sokkal serényebb, hathatósabb szószólója, képviselője, védője volt ő a működését mind szűkebb körre szorító *Hirsch*nél. Azért nem szabad az egyiknek vagy a másiknak javára az egyik vagy a másik nagyobbik érdemet vetni a latba, hanem a fentebb említett hasonlóságok alapján el kell ismernünk, hogy bármily ellentétek választották el egymástól, mégis hasonló utakon küzdöttek eszméik érvényre juttatásában, hasonló eszközökkel szereztek érdemeket felekezetükért. Oly soká éltek mindketten, aránylag oly korán értek élethivatásuk tetőpontjához, és oly nyilvánvaló volt működésük eredménye, hogy már mostan, halálukhoz oly közel, lehetséges megállapítani állá-

sukat, rangjukat századunk zsidóságának történetében; mert még az ellenkező párt álláspontjából sem tagadja senki, hogy mindketten, Hirsch és Philippon hatalmasan működő, mozgató erők, ébresztő, tespedéstől megmentő tényezők voltak a zsidóság újkori fejlődésében, vallásos gondolkozásunk megállapodásában, szellemi életünk irányításában.

Ezen bevezető párhuzam után csak néhány általános vonással kívánom jellemezni Philippon működésének főbb oldalait. Szerkesztői, hírlapírói működését, ámbár nyilvános tevékenységének legfényesebb oldalát képezte, azért nem szükséges itt közelebbről méltányolni, mert három évvel ezelőtt bővebben vehettek róla tudomást a Szemle olvasói az Allgemeine Zeitung des Judenthums ötvenéves jubileuma alkalmából.<sup>1)</sup> Már maga ezen jubileum oly páratlan tény a hírlapirodalom történetében, hogy okvetetlenül fényt vet a jubileum igazi hőisére, a lapnak megalapítójára és folytonos szerkesztőjére, ki egy félszázadig és azon túl képes volt lapját fenntartani és többnyire saját, rendkívül művelt, termékeny és rugékony szellemének gyümölcseiből ellátni tartalommal. — Igaz, hogy fennállásának utolsó harmadában akadtak vetélytársai, de azok közt is meg tudta állani a helyét előkelő hangjával, a kicsinyes érdekektől és személyeskedő vitáktól távolmaradó irányával, a kor szellemi tüneteit, tudományos, irodalmi, társadalmi mozgalmait kísérvő és a zsidóságra alkalmazó fejtegetéseivel. Philippon lapjának régebbi, dicsőbb és olykor a németországi, sőt más országbeli zsidók sorsára is hatást gyakorló korszakát — mint említettem — már méltányolták e helyen: itten csak azt kívánám még kiemelni, hogy különösen hazánkban mily nagy tekintélye és hatása volt e lapnak a negyvenes és ötvenes években, midőn általános műveltség és az újabb zsidó tudomány ismerete kezdtek terjedni Magyarország zsidó községekben és e művelődésnek soká kizárólag Németországból behozott eszközei közt első helyen Philippon lapja is állott; sőt ez abban az időben, más organum híjján, a magyarországi zsidóság közlönyének volt nevezhető, melynek hasábjai tudomást adtak az egyenjogosításra irányuló első törekvésekről és a magyarhoni zsidóságon belül lefolyt eseményekről és mozgalmakról.

<sup>1)</sup> L. Neumann Ede, A legrégibb zsidó felekezeti lap. M.-Zs. Sz. IV., 74—81.

Lapjának megalapításán és fenntartásán kívül talán legnagyobb érdeme volt Philipponnak az »Institut zur Förderung der israelitischen Litteratur« cz. egyesület megalapítása és vezetése. Ezen érdemét semmi sem bizonyítja oly elvitázhatatlanul, mint azon tény, hogy az említett irodalmi egyesület megszűnése után sem Németországban, sem másutt nem sikerült hozzá hasonló életbe hívni. Ámbár a Litteratur-Verein vezetésében többen vettek részt Philippon mellett, annak keletkezése, fölvirágzása és aránylag hosszú tartama első sorban az ő érdemének mondható. Nem szükséges ezen egyesületnek céljait és sikereit itt részletesen körülírni, valamint nem ez a helye, fogyatkozásait és megszűnése okait vitatni: de arra szabad és kell emlékeztetni és sokan lesznek a Szemle olvasói közt, kik szívesen és hálásan emlékeznek rá, hogy a Litteratur-Verein éveken át hasznos és érdekes, tudományos és irodalmi becsű munkákkal terjesztett zsidó ismereteket, ébresztette a zsidóság melletti érdeklődést és lelkesedést, fölkelte e téren és ki is elégítette az olvasóknak, ismeretszerzésnek vágyát. Háromezernél többre emelkedett az egyesület tagjainak száma és az általa kiadott munkákból elég Grätz nagy történetének gyors egymásutánban megjelenő köteteit nevezni.

Az irodalmi egyesület kiadványai közt nagy tért foglaltak el magának Philipponnak művei, még pedig első sorban szépirodalmi tartalmuak. Talán senki e században nem tett annyit egy zsidó szellemű és zsidó tárgyú belletristika megteremtésére és gyarapítására, mint ő. Részint elbeszélései, részint drámai munkái által, melyeket kiapadhatatlan bőséggel világgá bocsátott, nagy olvasókört szereztek, és miután többnyire történeti vagy bibliai anyagot dolgozott föl bennük, nagy mértékben hozzájárultak a zsidó érzék ébresztéséhez és táplálásához az ifjúságban, a családokban. E munkák közül néhányat héberre is fordítottak. Költői hajlama és tehetsége egy nagyobb szabású filozofiai költeményben is nyilvánult. A »Saron« nevű gyűjtemény gazdag és változatos tartalmával a legkedvesebb és legnépszerűbb olvasmányok közé számítható e téren. Még egy zsidó szépirodalmi és igen érdekes tartalmú folyóiratot (Jüdisches Volksblatt) is tudott 12 éven át (1854—1866) nagyobb hetilapjának melléklete gyanánt fenntartani.

Már említve volt, hogy a zsidóság vallásának rendszeres ismertetését is köszönjük Philipponnak (Die israelitische Reli-

gionslehre, 3 kötet, 1860—65). Sem ennek, sem más műveinek beható méltatásába, megítélésébe nem bocsátkozhatom; csak azt kívánom kiemelni, hogy ezen már terjedelménél és világos fölosztásánál fogva is figyelemreméltó vallástanban, melyet később a középiskolának szánt rövidebb tankönyv is követett, Philippson különösen a mai műveltség alapján és az újkori gondolkodás tényezőit is tekintetbe véve iparkodott ősi vallásunk hit- és erkölcsstanát valamint vallásos törvényeit és szertartásait közel hozni a modern ember tudatához, azokat vele megértetni és megkedveltetni. Benne erős volt az apologetikus irány és folyóiratának számtalan vezércikkeiben és tanulmányjaiban, valamint külön értekezésekben — melyeket összegyűjtve is kiadott — bizonyította Izrael vallásos eszméinek igazságát és a történetben, az emberiség erkölcsi és vallásos fejlődésében kimutatható érvényesülését. Élete végéig éber szemmel és eleven ésszel kísérte korunk tudományos, társadalmi és irodalmi mozgalmait és nagyobb jelenségeit, hogy a zsidó vallásos eszmék szempontjából vizsgálja és megítélje azokat. Még a merően politikai mozgalmakat is szeretete elmékedéseinek hálójába keríteni és a vallásos eszmék világításába helyezni.

Philippsonnak legterjedelmesebb munkáját képezi a szentírás szövegének fordítással, magyarázattal és bevezetésekkel, valamint illusztrációkkal ellátott kiadása. Nem önálló búvárkodásnak, eredeti fölfogásnak eredménye ezen munka, de azon kiváló érdem tulajdonítható szerzőjének, hogy zsidó szellemű és gazdag tartalmu bibliaunkát teremtett, mely a szentírásmagyarázat eredeti kutfőihez járulni nem tudóknak vagy nem kívánóknak kényelmes és hasznos tájékozásául szolgálhat, mely a családban képezheti a szentírás olvasásának alapját és segédkönyvét, mely végre a bibliai munkákban oly szegény újkori zsidó irodalomban hézagot pótol. Itt is tudományos ismereteknek népszerűsítése és tágabb körben terjesztése volt Philippson főcélja. Különben bibliai intézetet is alapított, melynek feladata jó- és olcsó bibliákkal ellátni a zsidó közönséget. Folyóiratában is sok tért engedett bibliai tanulmányoknak, melyek nem annyira a szentírás irodalmi kutatását, mint egységes szellemének és eszmetartalmának ismertetését veszik célba. Csak érintve legyen azon körülmény, hogy az utolsó években zsidó tudósok által is gyakorolt pentateuchuskritikától irtózott és a források különbözőségeinek ki-

mutatásával szemben a tórának tartalombeli és eszmei egységére utalt.

Philippson működése földalainak itten megkísérlett jellemzését még sokkal pótolhatnám. Említhetném prédikációit (kitünő hitszónok volt és beszédjeiből igen sokat adott ki), a rabbigyülekezeteken vitt szerepét, első, a klasszikai philologia és a bölcsészettörténet körébe tartozó tudományos kísérleteit és más, hosszú és munkás életének tartalmából és eredményeiből kiszemelt részleteket; de itt csak azokra a mozzanatokra szorítkoztam, melyekben gazdag és mozgékony szellemének, valamint tetterejének és czéltudatos akaratának termékenysége legkiválóbb mértékben, leghathatósabb módon érvényesült.

Életének külső lefolyása röviden mondható el. Mendelssohn Mózes születése helyén született, mint egy derék tanítónak a fia. Gondos nevelésben részesült, már 19 éves korában végezte egyetemi tanulmányait. 1833-ban lett magdeburgi rabbi és majdnem 30 évig maradt ezen állásban. 1862-ben nyugalomba ment és tevékeny visszavonultságban élt a Rajna melletti Bonnban. Családi élete mindig boldog volt. Három fia, egy hírneves történetíró, egy tekintélyes bankár (mindakettő Brüsszelben) és — a legfiatalabbik — egy nagy reményekre jogosító geográfus, valamint két veje, dr. Kayserling, budapesti, és dr. Cohn potsdami rabbi követték koporsóját, a bonni temetőn pedig a nagy-kanizsai rabbi, Neumann Ede, legidősebbik unokájának férje, tolmácsolta a család tagjainak gyászát. Életének utolsó részében elyengült szemének látó ereje, de ez nem gátolta meg őt egy perczig sem szellemi munkájában; megvalósult rajta azon jelisége, melyet valamikor arcképe alatt olvastam: Und Licht wird doch nie Finsterniss! A világozságot szolgálta ő egész életén át, az igazi fölvilágosodásnak volt előharczosa és terjesztője, azért emlékét méltán kíséri a dicsőségnek el nem homályosodó fénye. »Der Zukunft der israelitischen Religion gewidmet« — ezen ajánlás olvasható egyik munkája homlokán; és hogy vallásunk jövőjét biztosítsa, erre ő is derekasan és fáradhatatlanul munkálkodott közre, azért a késő jövőben is áldással fogják említeni Philippson Lajos nevét.

Budapest.

BACHER VILMOS.

## Zsidó ügyek a joggyakorlatban.

## II.

A héber nyelv és írás jogi érvényéről.

Alig van hitfelekezet, még ha nem is nemzeti, a melynek ne volna bizonyos nyelvhez kegyeletes viszonya, melynél fogva azon nyelvnek a felekezet életében különös tisztelet és befolyás tulajdonittatik, úgy hogy ennek folytán az illető nyelvnek bizonyos előjogai támadnak, melyek a vallásos kegyeletben gyökereznek.

Ha ez így van egyéb felekezeteknél, mennyivel inkább áll ez a zsidóra!

A zsidót, még az irástudatlant is, mélyen sérti az az eljárást, mely a héber nyelv iránti kegyeletet csorbítja; s a valóságos érület egyenes megsértését képezné a tiszteletlenség, mely a szent nyelvet érné! Viszont vallásunk, felekezetiségünk iránti kegyeletnek tudjuk be azt a tiszteletet, melylyel a héber — vagy közönségesen *zsidó* — nyelvnek adóznak.

A »zsidó« nyelvnek a joggyakorlatban is van története s a zsidó felekezet sorsát a zsidó nép ősi nyelve is osztja.

Azon felfogást akarjuk különösen e cikkben megismertetni, mely a zsidó nyelv és írás tekintetében hazai joggyakorlatunkban nyilvánult, sőt még most is nyilatkozik.

S bár egyáltalában nincs szándékunkban a *zsidó nyelven vagy írással* készített okiratok el- vagy el *nem* ismerésének kelleténél nagyobb fontosságot tulajdonítani — nem csalódnunk, ha e körülményben is a zsidóság jogállásának megítélése tekintetében érdekes s mindenesetre figyelmet érdemlő mozzanatot látunk.

Jelen sorokkal annál kevésbé vélünk hiábavaló dolgot végezni, mert a tapasztalat szerint a közönségnek épp a jogban jártas részénél is e tekintetben sokfelé tájékoztatatlanság mutatkozik, úgy hogy legujabban is akárhányszor döntenek a bíróságok adott esetben a zsidóírás érvényessége fölötti jogvitában.

A régibb viszonyokra nem reflektálva, kiindulási pontul veszzük az 1840. XXIX. törvényczikket (»A zsidókról.«)

E törvény 4. §. a zsidókról a következőket rendeli: »Minden okleveleket és szerződéseket a hazában divatozó *elő* nyelven szerkesztetni (kötelesek).«

E §-ból tehát kiviláglik, hogy a zsidó *nyelven* készített okiratok, mindaddig míg e törvény vonatkozó rendelkezése érvényben maradt, érvénytelenek, illetőleg bizonyító erő nélküliek voltak, holott a zsidó *betűkkel* irt illetve *aláírt* okiratok és szerződések még e törvény értelmében is érvényeseknek tekintendők.

A hivatkozott törvényszakasz meggyőződésünk szerint ugyanis az 1867. XVII. tcz. által, mely az ország izraelita lakosait a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánította és minden *ezzel ellenkező törvényt megszüntetett*, hatályát veszítette.

Ezen állítást, jóllehet az egyenjogusítási törvényvel szemben nem szorul megerősítésre, az 1840: XXIX. tcz. bevezetése is támogatja, mely szerint ugyanis, ezen törvény rendelkezései csak ideiglenes jellegűeknek mondatnak, addig tudniillik, »*míg a zsidók állapotjáról a törvény bővebben rendelkezik.*«

Az 1868: XLIV. tcz. pedig szószerint a következőket tartalmazza: »Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja;

minthogy továbbá ezen egyenjoguság egyedül az országban divatozó *többféle nyelvek hivatalos használatára* nézve és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, amennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és a közigazgatás gyakorlati lehetősége és az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik, a *honpolgárok teljes egyenjogúsága minden egyéb viszonyokat illetőleg épségben maradván*, a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve a következő szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni: stb.«

Kétségtelen ebből, hogy a héber nyelv nem tartozván az országban divatozó nyelvek közé — azon előjogokra, melyek a *hivatalos használatban* az országban divatozó nyelveket meg-

illetik, igényt nem tarthat; egyebekben azonban a héber nyelv használata, mint az egyenjogúság folyománya, eltérő szabályozás külön elve alá nem eshetik, akár a latin nyelv.

(Természetes, hogy itt nem szólhatunk azon eltérésekről, melyet a *törvény a holt nyelvekre nézve* általában megállapít. Mert például a kereskedelmi törvény 25. §-a szerint keresked. könyveket csak élő nyelven szabad vezetni, tehát épp oly kevéssé vihetők ezek héber mint latin nyelven stb.

Különben a kérdés inkább a *zsidó aláírás* tekintetében birt leg többször actualitással. A zsidó aláírást ugyanis a közfelfogás épp az 1840: XXIX. tez. fentidézett 4. §-a alapján érvénytelennek, illetve csak *kézjegy*-nek szokta tekinteni, amely a szokásos hitelesítésre szorul, hogy jogi nyilatkozatok forrásul szolgálhasson.

Fentebb kimutattuk, hogy az 1840-iki törvény csak a *zsidó nyelven* szerkesztett okiratokra vonatkozott, de nem a zsidó *betűkkel* irt másnyelvű okiratokra vagy éppen aláírásokra.

Ujabbán a kir. Curia, többek között 1881-ben 1011. sz. ítéletében, mondotta ki ez elvet, kijelentvén, hogy »a váltóra zsidó betűkkel tett aláírás érvényes.« Dr. Plósz Sándor, a budapesti egyetem jogtanára, jeles váltójogi munkájában (II. kiad. 118. lapon) a váltónyilatkozatok érvényes formájáról szólván, kifejti, hogy »a nyelv és betűk, nevezetesen a zsidó betűk, is közömbösek.«

Hogy a zsidó aláírást általában *kézjegynek* szokták tekinteni, annak oka tulajdonképp azon jogkülönbségben rejlik, mely hazánk erdélyi és annak egyéb részei közt fennáll.

Az erdélyi részekben tudvalevőleg az 1868: XLIII. tezikki által az *osztrák* polg. törvénykönyv hagyatott érvényben, sőt ezen törvénykönyvnek mindazon meghatározásai, melyek a telekkönyvi intézménnyel összefüggésben vannak, s melyek valamely telekkönyvi jog megszerzésének vagy megszüntetésének alapul szolgálnak, az 1861-iki országbirói tanácskozmány végzéseinek I-145. §-a alapján a *magyar magánjog* uralmának területén is érvényben vannak.

Az *osztrák*, különösen a régiebb *osztrák* joggyakorlat azonban a zsidó nyelv és írás jogkövetkezményei tekintetében kevésbé szabadelvű, mint a magyar, s az *osztrák* joggyakorlat szerint a zsidó aláírás tényleg csak *kézjegy* számba megy, a minnek különösen az ország azon vidékein van sokszor az okiratok érvénye

tekintetében nagy fontossága, a melyeken a világi műveltség alantas fokán álló és üzérkedő foglalkozása folytán gyakran jogügyletekre szoruló zsidónép lakik.

Ott tehát, ahol és addig ameddig hazánkban az *osztrák* jogfelfogás érvényesül, a »zsidó« aláírás mindig csak *kézjegynek* tekintett és tekintetik még ma is. Így Erdélyben, s így a telekkönyvi intézmény tekintetében egész Magyarországon. A telekkönyvi hivatalnokok számára kiadott »utasítás« ez irányban kifejezetten rendelkezik is. A hétszemélyes tábla pedig 1865. február 22-én 19,840. szám alatti határozatában egy telekkönyvi ügy elbírálása alkalmából kijelentette, hogy »A zsidó nyelven kiállított szerződések bizonyító erővel nem bírnak és így azok alapján bejegyzés nem is eszközölhető.«

Ez a felfogás azonban, mint említők, csak az *osztrák* merev jogi nézet visszatükrözése, a mely csakis az *erdélyi* magánjogban és az egész ország *telekkönyvi* jogrendszerében érvényesül — úgy hogy az egységes magyar magánjogi polgári törvénykönyv megalkotása, valamint egyáltalán a türelmes és előítéletnélküli magyar jogfelfogás térfoglalása, még a zsidó-ügyek szempontjából is kívánatos vivmány lesz.

Budapest.

DR. HALÁSZ FRIGYES.

### Egy kis statisztika.

Az anyakönyvek rendezésének ténye, melynél nagyobb fontosságút, kihatóbbat a magyar zsidók története nem ismer, áldásosabb befolyásának bizonyult, mint sokan gondolták. Nem szölok arról, hogy a rendezés magában hordja szervezkedésünknek biztos alapjait, csak magát a rendeletnek közvetlen következményeit tekintem. Örömmel konstátálom, hogy a mai állapotok jobbak a 4 év előttiéknél. Jobbak, mert most már egy pár apró, zsidóktól gyéren lakott erdélyi megyén kívül csak *Turóc* megye szükölködik pap nélkül. Sok rendetlenség és rendellenesség megszünt. Statisztikai adatokból leginkább vonhatván következtetéseket, ide iktatom a táblázatot, melyet megyék szerinti beosztással a »Zsidó Közigazgatási Naptár« alapján összeállítottam.

Megye	Rabbi	Rabbi helyettes	Vallást.	Tanító	Elnök	Jegyző	?	Ürased.	Összesen	Ideiglenes minőségben	Örösd. és ideiglenesség együtt		
Abauj-T.	9	1	—	—	—	—	—	—	10	—	—		
Aisó-Fehér	—	1	1	—	—	—	—	1	3	1	1		
Arad	2	2	—	1	—	—	—	—	6	1	1		
Árva	2	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—		
Bács	9	3	—	—	—	—	3	15	—	3	3		
Bars	3	3	—	—	—	—	—	—	6	1	1		
Békés	3	4	1	—	—	—	—	—	8	—	—		
Bereg	6	—	—	—	—	1	—	—	7	1	1		
Bihar	11	6	—	—	1	—	1	1	20	2	3		
Borsod	7	4	—	—	—	—	—	—	11	—	—		
Brassó	—	—	—	—	1	—	—	—	1	1	1		
Baranya	5	2	—	—	—	—	—	—	7	—	—		
Besztercze	2	—	—	—	—	—	1	3	—	—	1		
Csanád	1	1	—	—	—	—	—	—	2	—	—		
Csongrád	3	1	—	—	—	—	—	—	4	—	—		
Csik	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—		
Észtergom	2	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—		
Fejér	7	2	1	—	1	—	—	—	11	1	1		
Fogaras	—	—	1	—	—	—	—	—	1	1	1		
Győr	5	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—		
Gömör	3	2	—	—	—	—	—	1	6	1	2		
Hont	1	1	—	—	—	—	—	—	2	—	—		
Háromszék	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—		
Hunyad	1	1	1	—	—	—	—	—	3	1	1		
Heves	7	—	—	—	—	—	1	8	—	—	1		
Hajdu	7	9	—	—	—	—	—	1	11	—	1		
Jász-N.-K.-Szolnok	6	4	—	—	—	—	—	—	10	—	—		
K.-Küküllő	2	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—		
Krassó	1	1	2	1	—	—	—	5	2	2	2		
Komárom	7	—	1	—	—	—	—	1	9	1	2		
Kolozs	4	1	—	—	—	—	—	2	7	—	2		
Liptó	1	1	—	—	—	—	—	—	2	—	—		
Maros-T.	1	—	—	—	—	—	—	1	2	—	1		
Moson	3	1	—	—	—	—	—	—	4	—	—		
Múramaros	5	2	—	—	1	—	—	3	11	1	4		
Nógrád	4	1	—	—	—	—	1	4	10	1	5		
N.-Küküllő	—	—	2	—	—	—	—	—	2	—	—		
Pest-P.-S.	19	9	6	2	—	—	—	1	4	41	3	7	
Nyitra	7	—	1	—	—	—	—	15	23	1	1		
Pozsony	14	3	—	—	—	—	—	1	2	20	1	3	
Sáros	9	4	—	—	—	—	—	—	13	1	1		
Somogy	4	3	—	—	—	—	—	1	2	10	1	3	
Sopron	8	1	—	—	—	—	—	1	2	12	1	3	
Szabolcs	8	2	1	1	—	—	—	—	2	14	2	4	
Szatmár	10	1	—	—	—	—	—	—	11	—	—		
Szolnok-D.	2	3	—	—	—	—	—	1	6	1	1		
Szepes	2	1	2	—	1	—	—	—	3	9	2	5	
Szeben	—	—	—	—	1	—	—	—	1	1	1		
Temes	2	1	1	—	—	—	—	—	4	—	—		
Trencsén	6	5	1	1	—	—	—	1	2	1	17	4	5
Tolna	6	1	1	1	—	—	—	—	1	10	2	3	
Torontál	3	1	1	—	—	—	—	—	6	2	2		
Torda	2	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—		

Megye	Rabbi	Rabbi helyettes	Vallást.	Tanító	Elnök	Jegyző	?	Ürased.	Összesen	Ideiglenes minőségben	Örösd. és ideiglenesség együtt
Szilágy	1	—	—	—	—	—	—	5	6	—	5
Turócz	—	—	—	—	—	—	—	3	3	—	3
Ugocea	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—
Udvarhely	2	2	—	—	—	—	1	1	1	1	1
Üng.	5	—	—	—	—	—	—	1	6	1	1
Veszprém	4	3	—	—	—	—	1	2	10	1	3
Vas	12	3	1	—	—	—	—	—	12	2	2
Zala	11	3	1	1	—	—	—	1	17	2	3
Zólyom	1	—	1	—	—	—	—	1	3	1	1
Zemplén	3	3	—	—	1	—	—	12	19	1	13
Ideiglenes minőségben	—	5	10	8	7	5	12	74	—	47	—
Tudomásul vétetett	273	97	27	8	7	5	12	74	503	47	121

Mindenekelőtt feltűnő, hogy az összes kerületek (503) 4 ötöde a rendelet értelmében be van töltve, és csak  $\frac{1}{5}$ -e van még hátra, mely még nem, vagy csak ideiglenesen intézkedett. Örvendetes tény az is, hogy a tudomásul vettek közt van a legtöbb *rabbi*. Hasonlítsuk össze a mai állapotokat az 1886. éviékel (I. M.-Zs. Szemle 1886. decz. f.), a mi a következő táblázatban van feltüntetve:

Évszám	Rabbi	Rabbi helyettes	Vallást.	Ideiglenes	Betöltetlen	A tudomásul vett kerületek összege	Az összes kerületek száma
1886	158	43	2	99	201	302	503
1889	273	92	17	47	74	382	503
1886	52.68%	14.24%	0.66%	32.78%	40%	60.00%	
1889	63.62%	21.45%	3.96%	11%	14.4%	74.94%	

Látni való ebből, hogy míg a tudomásul vettek száma nagybodott, az ideiglenesek és betöltetleneké jóval csökkent. A rabbi is jóval nagyobb számarányban vannak jelenleg, mint a rendelet kibocsátása utáni évben. Az összehasonlítást folytatva, csak a II. táblázat 3. rovata nyújt kedvezőtlen képet; a mennyiben a »vallástanítók« száma emelkedett, kik néhány rabbi



jóvoltából a kántorok, sammeszek és tanítók sorából kerültek ki, jöllehet azok legnagyobb része alig képes a vallástanításra, alig ismeri a zsidó abéczt. Egyes megyék csak úgy hemzsegnek a rendeletnek meg- és meg nem felelő anyakönyvvezetők ezen átmeneti alakjától. — A közigazgatási közegek elnézésének, a kellő szigor teljes hiányának tudandó be, hogy egyes megyékben (l. az I. Táblázatot) az üres és ideiglenesen betöltött helyek aránylag igen nagy számban vannak, pl. Nyitra megyében 16; Zemplén 13; Pest és Nógrád m. 7; Nógrád, Szepes, Trencsén, Szilágy megyékben 5—5 ideiglenesen betöltött és üres kerület van, és ezek éppen hazánk »nagy« hitközségeihez tartoznak. — Kielégítők azonban az állapotok a következő megyékben: Abauj, Árva, Békés, Borsod, Baranya, Csanád, Csongrád, Csik, Esztergom, Győr, Hont, Háromszék, Jász-N.-K.-Sz., K.-Küküllő, Liptó, Moson, N.-Küküllő, Szatmár, Temes, Torda, Ugocsa. Ezen megyék területén az összes anyakönyvvezetők tudomásul vehetők voltak. Brassó, Fogaras, Szeben, Turócz, Udvarhely megyékben egyetlen egy terület sinez betöltve.

Budapest.

BOLLESÓI ELEMÉR.

### A válasról.

Ezen cím alatt a »M. Zsidó Szemle« mult havi számában főtiszt. dr. Herzog Manó úr tollából eredt cikk indít arra, hogy az abban foglalt némely — a törvénykezési gyakorlat tán nem egész alapos ismeretéből folyó — tévedéseket tisztán jogi és törvénykezési szempontból rektifikáljam. — Jogosultságot meríték ezen sorok megírására azon körülményből, hogy már több év óta van alkalmam a budapesti kir. törvényszéknél a zsidó házasságok felbontása körül dívó gyakorlatot közvetlenül megfigyelni. Ezen tapasztalatom nyomán mondhatom, hogy az 1863. november 2-án kelt és jelenleg a zsidó válópereknel alkalmazott cancelláriai rendelet — bár némely intézkedése nem elég tüzetes és szabatos — nem eredményezte azt, hogy az elválást már eleve meghiusította volna. Ily eset legalább a budapesti kir. törvényszéknél eddig soha elő nem fordult. Megengedem — mert nem eléggé ismerem a vidéki kir. törvényszékek ebbeli praxisát — hogy a »pátens« fogyatékosága folytán nem mindenütt egy-

öntetű az eljárás, sőt el akarom hinni azt is, hogy a bíróság egy esetben kimondotta, hogy a »kölesönös engesztelhetlen gyűlölet az izraelitáknál válási okot nem képezhet« de ezen bajok correctivumot találnak felsőbb bíróságainak e részbeli állandó gyakorlatában, mely a pátens értelmében lefolyt perekben, különösen ha mind két fél beleegyezik, a házasság felbontása ellen akadályokat rendszerint nem górdít. — E szerint a többször említett rendelet módosítására, bővítésére avagy kötelező erejű interpretációjára szükségünk nincs, hanem igen is égető szükségünk van a kilátásba helyezett általános polgári törvénykönyvre, mely hivatva lesz keretén belül a családi jogot minden felekezetre nézve egyöntetűen és minden kétséget kizáró módon rendezni.

Már most áttérve a rendeletnek cikkíró úr által felpanaszolt egyes homályos intézkedéseire mindenek előtte határozottan kétségbe vonom azt, hogy az 1878. évi 17619. sz. a. kelt vallás- és közoktatásügyi miniszterium rendelete amellet bizonyítana, hogy a »novemberi pátens« helytelenül értelmeztetnék a rabbik által, hanem ellenkezőleg arról tanúskodik, hogy némely rabbi a »pátens« lételet egyáltalán ismerálta, midőn be sem várva a polgári bíróság jogerődel emelkedett ítéletét »egyházilag« vagyis a zsidó ritus szerint elváltotta a házasság feleket, és ez által működését ott kezdette hol annak voltaképen végződni kell. — Ezen visszaélést akarja megszüntetni a hivatkozott miniszteri rendelet. — Mind azon nehézségek pedig, melyeket dr. Herzog úr a rendeletben feltalálni vél, logikai magyarázat és helyes analogia segítségével könnyen legyőzhetőek. — Igaz, hogy a rendelet nem szól arról, mily időközökben kell a háromszori békeltetési kísérletet ismételni, ebből az következik, hogy a rabbi tetszése szerinti időközökben idézheti maga elé a válási akaró feleket; a budapesti kir. törvényszék is így fogván fel a dolgot nagyon helyesen csak azt kívánja, hogy a rabbi részéről a felekhez intézendő előterjesztés háromszori ismétlése egy és ugyanazon napon ne történt legyen, mert különben ezen ünnepélyes cselekedet a kontemplált hatályosság rovására üres formalitássá fajulna. A praxis már rég megállapodott azon eljárásban, mely azon esetben követendő ha az egyik fél az előterjesztésekre kitűzött határnapok egyikén vagy másikán avagy egyszer sem jelenik meg. — A rabbi ily esetben az általa kiadandó bizonyítványban egyszerűen konstátálja, hogy a megnevezett fél meg-

idézése dacára egyszer sem jelent meg, esetleg az egyszeri vagy kétszeri megjelenése alkalmával az előterjesztés sikerre nem vezetett és ez alkalommal az illető házaspár kibékítése nem sikerült. — Ha tehát ezen bizonyítványból a háromszori megidézés ténye és annak eredménye kitűnik, a rabbi a rendeletszabta kötelességeinek megfelelt és a bíróság ezen bizonyítvánnyal be fogja érni. Valjon kell-e a felek megjelenéséről jegyzőkönyvet felvenni? Mennyit lehet vagy kell a bizonyítványba beírni? Ezek tényleg oly »aprólékos« kérdések, melyek miatt ezen rendeletet, mely egy negyed század óta minden nagyobb nehézség nélkül alkalmaztatott, módosítani alig volna érdemes. A jegyzőkönyv felvétele kötelezően előírva nem lévén, szerény nézetem szerint ilyent fel sem kell venni; a bizonyítványnak pedig annyit kell tartalmaznia, hogy abból a rabbi előtt lefolyt cselekmények »bizonyítva« legyenek.

Részemről pedig a 17-ik és 24-ik pont egybevetéséből nem vagyok az iránt kételyben, valjon a 24-ik pont szerint újabb megjelenés és új bizonyítvány kívánatik-e, avagy ezen pont csak bővebb kifejezése a 17-ik pontnak?

Egyik sem áll, mert valójában a 24-ik pont sem ismétlése sem bővítése a 17-ik pontnak, hanem mindegyik más és más esetre vonatkozik és adott esetben mindegyik külön alkalmazandó.

A főnehézséget cikkíró úr a 25-ik pont végében találja, és ezt én is homályosnak tartom, csak hogy a bírósági gyakorlat ezen pontot homályától és értelmetlenségétől következtette, és annak a konkrét esetben való alkalmazása nehézségbe már nem ütközik.

A bíróság ítéletében kimondja, hogy a férj tartozik nejének 15 nap alatt a rabbinatus közbenjövete mellett a rituális váló levelet kiadni, mert különben az ítélet fogja a váló levelet helyettesíteni. Ezen ítélet felterjesztetik a másod fórumhoz és helybenhagyás esetében a kir. Cúriához, és csak ha az ítélet ilyformán jogerőre emelkedett — legalább Budapesten ez a gyakorlat — hivatalból közöltetik a rabbinátussal oly czélből, hogy az illető házaspár a házasság anyakönyvéből törölje. — Valjon ezen bírói meghagyás a rabbinátus által a »get« kiadása előtt fogatosítottatik-e, erről nincs tudomásom, de bizonyos az, hogy az anyakönyvvezető erre esetleg a közigazgatási hatóság által kényszeríthető.

Itt természetesen felmerül azon kérdés, valjon a váló levél kiadása illetve átvétele előtt ezen kényszer-bejegyzés bir-e azon hatálylyal, melyet a váló felek — vagy legalább azok egyike — elérni akarnak, azonban ezen kérdés megoldása, mint az autonóm zsidó házassági jogba vágó természetesen nem képezheti ezen igénytelen sorok feladatát.

Budapest.

KÜRTI JÓZSEF,  
budapesti kir. törvényszéki aljegyző.

### Megjegyzések az elválás kérdéséhez.

Miután ezen napirenden levő kérdés, az ez alkalommal szönyegre került ellenmondó vélemények és egymástól eltérő nézetek által, még bonyolódottabbá vált, késztetve találok magamat a tek. szerkesztőség szíves engedelmeivel ezen kérdés megoldásához hozzájárulni.

Dr. Herzog t. kartárs úr a »M.-Zs. Sz.« f. é. 1. számában azt igyekszik kimutatni, hogy az udvari kancelláriai rendelet nem elég tüzetesen és irányadóan szabja elő a rabbi teendőjét és ezen állítását annak 17. és 24. pontjával akarja bizonyítani.

Engedje dr. H. úr figyelemzetnem, hogy a rabbi közreműködése az idézett rendeletben csak is *lelkési* hivatása folytán vétetik igénybe, és hogy a lelkésznek legszentebb teendője: a házastársak közti béke helyreállítása feladatában határozott *utasítást* adni nem lehet. A mindkét felekezetű evangélikusok házassági pereit illetőleg szintén »az illetékes lelkész hivatva van a házaspárt minden lehető eszközök által kiengesztelésre bírni« (Knorr, m. magánjog 356. §.); de arról, hogy a békéltetési kísérletek hányszor és mily időközben ismétlendők, nincsen szó. A katolikusoknál »a lelkész lehető módon megkísérelti köztük a kibékítést és ezt 8 nap múlva ismétli, sőt, ha a kibékítés remélhető, harmadszor is megkísérelti« (Knorr, u. o.), de ez inkább tekinthető a kath. egyház, mint az orsz. törvény szabályainak. Miért szoruljon tehát épen a zsidó pap lépten-nyomon a §. gyámságára? Vajjon a zsidó pap csak is kényszerítéssel mellett volna képes céltudatosan eljárni papi hivatásában? Valóban nagyon kellemetlenül érint ezen kívánság oly fia-

tal erőnél, minő dr. H. Nézetem szerint, ily erők inkább hivatva vannak Izraél önállósága és tekintélye kivívásában ép oly cél- és öntudatosan, mint erélyesen a küzdőterre lépni és visszautasítani azon sok vezérfonalat, melyek mindenfelül vastag, a szabad mozgásban gátló, kötéllel vastagodtak, mint azt kívánni, hogy papi eljárásunkban is utasítást adjanak.

Nem érthetem meg Dr. H. úrnak azon megjegyzését sem, hogy a kanczel. rendelet »nem szól arról, ha az egyik vagy másik fél vonakodik a rabbi meghívásának megfelelni.« Hisz a 20. pont világosan azt mondja: »Ha ezek sikertelenek, vagy ha a *vádlott fél a rabbinál megjelenni vonakodik*, akkor a kérelem a rabbi tanúsítványával és a szükséges bizonyítékokkal együtt . . . . . a törvényszéknél nyújtandó be, mely az ügyet hivatalból megvizsgálni és a felett ítéletet hozni tartozik.« A Dr. H. úr által felhozott azon eset, »hogy a rabbi, minthogy az egyik fél megjelenni vonakodott, bizonyítványt erről nem adott, és a válást a törvényszéknél eleve meghiusította«, csak azt bizonyítja, hogy az illető bíró ép oly kevésbé tanyulmányozta az esetben vágó törvényeket, mint az illetékes rabbi (v. ö. Knorr m. magánjog 356. §. d. p.)

Dr. H. úrnak a 24. ponthoz tett észrevételeit illetőleg, bátorodom határozottan azt állítani, hogy ez sem nem »homályos«, se nem jelentéktelen »egyszerű ismétlése a 17. pontnak.« Ebben ugyanis a *válólevélről* egyáltalában nincsen szó, megmondja tehát a 24. p., hogy a *válólevél kiadása és elfogadása szükségé* nem a bíróság nézetétől függ, mert »a zsidók között érvényesen kötött házasság kölcsönös szabad beleegyezésekkel a férj által a nőnek átadott elváló-levél által felbontathatik.« Nehogy azonban »néhány rabbi« azon tudatban, hogy az elválásra kizárólag ők jogosultak — »könnyelmű módon« (lásd Ercsi) idézzenek elő és vigyenek keresztül házassági válaszokat, *ismételten* figyelmezteti a 17. p. szabványaira. Miután pedig vannak oly esetek is, hogy a bíróság megokolva találja a válni akarók visszautasítását, a 25. p. azt határozza meg, »hogy ha mind két fél« a bíróság előtt *ismét* kijelentette, hogy az elválólevél *szabad beleegyezéssel kiadásra és átvételére* magukat elhatározták, tekintessék az elválólevél jogérvényesnek és oldassék fel *ez által* a házasság.

A 24. p. azon határozatában, hogy »a férj által a nőnek átadott váló-levél által« és a 25. p. azon szavaiban: »az elválólevél szabad beleegyezéssel és *kiadása és átvétele* által

tik a házasság feloldottnak«, meg van adva a válasz dr. H. úr azon kérdésére is: »milyen váló-levélről van szó?«

Mindezekután az udv. kancz. rendelet oly világosan szól, hogy önkényes értelmezés ki van zárva és nem is lehet panaszunk ellene. Bonyodalmakra csupán csak a kúriai ítélet adhat alkalmat, és ha tökéletesen osztom is az ó-budai kartárs úr — minden rabbi által bizonyára sajátjának vallott — azon nézetét, hogy ott, hol a rabbi azon alternatíva előtt áll, hogy vallásos meggyőződésével jöjjön összeütközésbe, nem szabad neki tágítani, bármely bíróság határozata elől sem — mely véleménynek fiam, a monori rabbi is nagyon helyesen adott kifejezést az »Egyenlőség« f. é. 2. számában — még sem oszthatom azon nézetét, hogy a kúriai ítélet csak »*törvényerővel nem bíró* döntvény«, mert »olyan ítélet, melyet a legfőbb ítélőszék ugyanazon egy jogkérdésben ismételve hozott, nem döntvényeknek (decisiones) hanem irányadó bevett ítéleteknek (praejudicia) tekintetik, és az ország egyéb bíróságainak is irányadoul és útmutatásul szolgálnak és hazánk jogai szerint törvényekre hivatkozni lehet«. Sőt Mária Terézia 1769-ben összehozta a Kúria ítéleteit és ezen munka »Planum tabulare« cím alatt 1800. Pozsonyban kinyomatott, a későbbiek kinyomatása pedig 1848-ig hivatalból eszközöltetett. Nem oly könnyű volt tehát a rabbi helyzete ott, a hol kúriai ítélettel állott szemben, miről bővebben fölvilágosíthatja elődje, Hirsch jelenleg hamburgi főrabbi, és valóban hálás köszönettel tartozunk gr. Csáky vallás- és közoktatásügyi miniszter ő nméltóságának az ez ügyben kiadott rendeleteért.

Léva.

KOHN AMBRUS.

### Az elválásról.

Tekintetes Szerkesztőség! Legyen kegyes b. folyóiratában e soraimnak egy kis tért engedni, hogy üdvözölhessem dr. Herzog Manó rabbi urat üdvös kezdeményezéseért. E fontos ügyben a figyelemre méltó megjegyzések egész sorát hallhatja — én a magam részéről csak egy pontra akarok itt rátérni.

Dr. Herzog úr ezt írja: »Nem szól arról a törvény, ha az egyik vagy másik fél vonakodik a rabbi meghívásának megfelelni, *szabad-e* ily esetben is bizonyítványt kiállítani vagy sem; nem arról, ha az egyik vagy másik fél csak egyszer vagy kétszer

jelent meg? Engedje meg a nagyon tisztelt czikkíró úr, figyelemzetem, hogy az idézett 1863. évi novemberi udvari kancelláriai rendeletnek 20. pontja kikerülte figyelmét; mert az világosan kimondja: Ha az egyik fél az elválásba beleegyezni nem akar, stb. Ha ezek sikertelenek, vagy a vádlott fél a rabbinál megjeleni *vonakodik*, akkor a kérelem a rabbi bizonyítványával stb., — tehát ez esetben is nemcsak *szabad*, hanem a rabbi kötelessége (amennyiben ez ügyben eljárni kötelességének tartja) tanuskodni arról, hogy szabályszerűen 3-szor megidézte, és az egyik fél megjelenni *vonakodott*. Önként érthető ebből, hogyha egyszer, vagy kétszer jelent meg, szintén tanuskodik a rabbi, hogy háromszor megidézte, de csak egyszer vagy kétszer jelent meg; kitűnik ebből továbbá, hogy egyik fél sem kényszeríthető a megjelenésre, mert ha kényszeríthető volna, a *vonakodásról* nem tanúsítványt kellene kiállítani, hanem azt elővezetetéssel orvosolni. Nagyobb kérdésnek tartom azt: ha az egyik fél valami feltételtől teszi függővé megjelenését? De hitem szerint ez esetben is bizonyítvány állítandó ki és abba befoglalandó, mi okból tagadta meg megjelenését, a törvényszék dolga leszen a megállapítás: vajjon eleget volt-e a makacskodásra, mert a rabbi teendője először csak abban áll; a vádlott felet mindennemű kifogás daczára 3-szor megidézni és az *eredményről* (bármilyen legyen az) minden véleményezés nélkül bizonyítványt kiállítani. Véleményezni például, hogy e házaselek egymással ki nem békíthetők, már csak azért sem szabad, mert a törvényszék is köteles engesztelői előterjesztéseket tenni, és ha rabbi fennti véleményezést adta, elfogja a hálól a halat, és maga magának is elvágja az utat a másodszori kibékítési kísérletekhez.

Zala-Szent-Grót.

LEBOVITS JÓZSEF.

### Egyet-mást Bözöd-Ujfaluról.

A nyáron Bözöd-Ujfalván töltöttem egy napot s így alkalmat nyertem az ottani viszonyokkal a hely színén kissé tüzetesebben megismerkedni. A nyert tapasztalatokat egy ízben közzétettem ugyan, de szükségesnek tartom egyre-másra az ügy fontosságánál fogva újból visszatérni; hátha a kis prozelita község érdekét sikerülne majd ez uton is előmozdítani. Nagy fontosságot tulajdonítok annak a ténynek, hogy *Kohn Sámuel* Szombatosai

által a közfigyelem hathatós módon fog ez áttértek felé fordulni. E nagyszabású munka vége felé szeretettel foglalkozik a megtértek hanyatló ügyével. Hanyatlónak kell mondanom amaz ismeretes tény után, mely szerint a derek hitközséget az utolsó időben nagy veszteség érte dr. *Berger Leó*, erdő-szent-györgyi orvosnak eltávoztával. E kitünő emberbarát évek óta ritka tapintattal s még ritkább lelkesedéssel vitte a bözöd-ujfalviak ügyeit, melyeknek mostani türrhető állapota s rendezettsége legelső sorban az ő ügybuzgóságának köszönhető. Neki köszönhető, hogy a község külön anyakönyvi kerület székhelyévé lőn, hogy e csekély számú hitközségnek temploma, iskolája, fűrdője s — anyakönyvvezetője van. Hogy ezután ki fog érdekükben oly lelkesen munkálkodni, annak csak a Mindenható a megmondhatója. Reményeljük a legjobbat!

S Bergernek érdeme, hogy a községi intézmények megteremtettek s hogy a magyar zsidóság figyelmét Bözöd-Ujfalura irányította. Utódjának feladata lesz ez intézményeket fenntartani, a mi még nehezebb, mint a milyen megalkotásuk volt. Első sorban arról van szó, ki legyen a kerületnek anyakönyvvezetője, a kinek főgondja volna egyszersmind az intézményeket kellő karban megtartani. A mostani ideiglenes anyakönyvvezető, Hirsch Izsak, nézetem szerint e minőségre nem alkalmas; csak nem bir még a törvényszabta kvalifikációval. Vagy arra kellene birni őt, hogy ezt rövid uton magának megszerezze, hogy anyakönyvvezetői állásában törvényhatóságilag meg lehetne őt erősíteni vagy pedig oly egyént keresni, a ki e fontos hivatást Erdélynek eme félreeső zugában felfogni, s méltó módon be is tölteni képes volna. Ily egyént találni már csak azért is rendkívül nehéz, mert oly csekély fizetéssel s jövedelemmel van az ottani állás — a vidék s az emberek szegénységénél fogva — egybekötte, hogy nem egykönnyen fog valaki arra vállalkozni.

A másik fontos teendő ez ügyben, úgy vélem, a Szemle szerkesztőségére vár, a kik már eddig is oly szép eredményeket tudtak elérni, hogy bátran bízhatunk benne, miként a további szükséges lépéseket ezután is szívesen magára vállalja. A *gyűjtésről* szólok. Üdvös volna újból megindítani azt a mozgalmat, melynek sikere néhány év előtt a szerkesztők és dr. Beck Mór fáradozásai következtében várakozáson fölül mutatkozott s élnék lendületet adott a hitközség anyagi nyomorának megszüntetésére.

A hivek rendkívül szegények s el vannak adósodva. Az által, hogy eredeti birtokaik apáról fiúra szálltak s rendszeren nem egy, de több fiura, azok annyira szétdaraboltattak, hogy ma már alig-alig van egy is, a ki a sajátja után szegényesen meg tudna élni. Nem saját rossz gazdálkodásuk folytán szegényedtek el, hanem azért, mert ősi vallásukhoz hiven s nagy szenvedések árán iparkodtak külső befolyástól menten önmagukat fentartani. Az újból folyamatnak indított gyűjtések által tehát ki fogjuk idővel eszközölni, hogy adósságaik békói alól e 33—35 családból álló kisdudgyülekezetet lassanként fölszabadítsuk s jövő jólétüket megalapíthatjuk. A gyűjtésnek nem kellene épen csak pénzre történnie; kiterjedhetnék az mindenre, a minek hiányában a bözöd-ujfalvi prozoliták szenvednek. Templomuk falai a töltésnek süllyedése által tetemesen meg vannak rongálva és sürgős s alapos javítást igényelnek, hogy e 12 év óta fennálló Istenháza, a hivek épülésére szolgáló gyülekezet helye, legalább néhány évtizedre biztosítva legyen. E különben kies hajlék berendezése lehetőleg egyszerű s a legszükségesebb nélkül szűkölködik.

Milyen könnyű volna a magyar zsidóság áldozatkész s lelkes asszonyainak s leányainak egy-egy *függönyt* készíteni a frigyláda elé, a mi a régi időkben kiválóan a nemes nők hivatásához tartozott s csak az újabb korszak fagyasztó lehellete alatt vált ridegebbé, egy kis *takarót* a *tóra* köré és az *asztalra*; mily kevés áldozattal volna egybekapcsolva Izrael nagyjainak egy kis *serleget*, egy kis *fűszerdobozt* s más ily nélkülözhetetlen templomi edényeket a fiatal-régi gyülekezetnek felajánlani. A hivek *könyveknek* is híjával vannak. Ha minden ezredik magyar zsidó család csak egy héber-magyar imakönyvet, machzort vagy bibliát küldene, akkor legalább tíz évre volnának ellátva lelki táplálékkal. Pedig áhitat, buzgóság, vallásos lelkesedés s hitbéli meggyőződés dolgában nem tudnék hozzáfoghatót nevezni a zsidó hitközségek s hiveik köréből. Azért különös fontosságot érdemel írott magyar *imádságos könyvük*, melynek kiadásával valamelyik tudósunk a magyar-zsidó irodalomnak nagy szolgálatot tenne.

Kaposvár.

HERZOG MANÓ.

Főt. Dr. Herzog ur e cikkét olvasóink különös figyelmébe ajánljuk. Óhajtanók, hogy fogantatja legyen, hogy a magyarországi zsidóság jótékonyága meg ne feledkezzék e szegény prozolitákról, kiket tehetősebb hitsorsosaikra utal egyéni és községi szegénységök egyaránt.

A bözöd-ujfalvi anyakönyvi ügyet nyilvánosan sem tárgyalni, sem elintézni nem lehet. Ez ügyben három év óta ismételve járt közben a szerkesztőség, a viszonyok szerint, hol levéllel, hol élő szóval, a fővárosban és egybeült. Eredményre csak maguknak a b.-ujfalviaknak tettereje és komoly elhatározása vihetne.

A nyilvános *gyűjtés és adakozás* azonban rajtunk áll, egyeseiken és testületeken. A bécsi Allianzknak nálunk régebben letett 300 frtjából 1889. deczember 16-án 50 (ötven) frtot küldöttünk Hirsch Izsák úr kezéhez a szegény iskolás gyermekek téli ruházására; 1890. január 24-én ismét 50 (ötven) frtot Hirsch úr esedékes fizetése részleteként; e 100 frt vétele nyugtázva van. A januári számban (38. lap) kimutatott 123 frtból most már csak 23 frt tőke maradt. De nem a beszámolásnak akarjuk e sorokat szentelni, hanem a kérelemnek.

1888. október 16-ika óta, a midőn Dr Singer ur Szombathelyről 5 frtot küldött, csak most jelenthetünk be újabb adományt, a *pécsi* nagyrődemű előjárásának 1889. november 23-án küldött *huszonöt* (25) forintját. Az 1887. júniusában kimutatott 1052 forint 83 kr. e harmadfél év alatt a *pécsi* község 25 forintos adományát beleszámlítva, 272 forint 57 krajczárra olvadt le. Nem csoda, midőn f. évi januári számunkból (37 l.) megtudja a község, hogy tavall befolyt segélyképen összesen 330 frt 75 kr. és ebben a *M.-Zsidó Szemle* küldeménye 327 frttal szerepel. E szerint egy év múlva nem marad egy krajczár sem. Mitévők lesznek a b.-ujfalviak azután? E mellett iskolájuk fölszerületlen. Tettem itt Budapestten lépést, hátha az illető zsidó gyárosok utján nyerhetnék ki valamit. Első kísérletemmel oly teljes kudarcot vallottam, hogy, félve újabb tapasztalatoktól, további ily czélú látogatásaimmal fölhagytam — egyelőre. Mert mihelyt e vereségemet kiheverem, fölkeresem a többit is. De eredmény nem igen biztat. Szóval: iskolájuk fölszerületlen. S ime, Dr. Herzog ur elmondja, hogy templomuk is jóformán az. Pedig, aránylag mily könnyen lehetne ezen segíteni! A ki felekezetünket ismeri, tudja, nem kell egyéb figyelmeztetésnél és az ebbeli hiányon

segítve lesz. E figyelmeztetésre azonban a nyomtatott betű nem elegendő súlyu; hiányzik belőle az a közvetetlenség, mely a szívekhez férközik; hiányzik belőle az a melegség, az a rábeszélő erő, mely — mondjuk ki nyíltan — rabbijaink és előljáróink személyes figyelmeztetésében, unszolásában, igenis megvan. Zsidó papok, községünk vezetői, hozzátok fordulunk esdő szózatunkkal. Egy pár forintot egyszersmindenkorra melyik község nem adhatna? Egy pár krajczárt egyszersmindenkorra melyik zsidó nem adhatna? És *fognak* adni — csak szóljatok. Ne engedjük elveszni e szegény prozelitákat az ő törhetetlen hitük miatt. A zsidók Istenéhez fordultak ők megpróbáltatásra kész, buzgó lélekkel — és mi cserben hagyhatnók?

Nem, a *pécsi* hitközség újabb példaadása nem maradhat hatás nélkül. Nem fogjuk engedni, hogy iskolaépületük üres, hogy templomuk omladozó és istenitiszteletük a legszükségesebb eszközöknek hijjával legyen. *Ilyen* célra a magyar zsidóság egy pár forintot még elő tud teremteni. Állítsuk lábra a szegény, veszendő hitközséget, hogy meg birjon állani. Csak a mig roska-dozik, addig segítsük.

Dr. Pfeiffer ur Gyórról egy ízben azt ajánlotta a M.-Zsidó Szemlében, hogy évi járulékra kötelezzük magunkat, csak így lehet B.-Ujfalun gyökeresen segíteni. Igaza volt; de, fájdalom, nem hallgattunk reá. Most újra ott vagyunk, hol első ízbeli gyűjtésünk elején állottunk. Bár volnánk már annyira, mint pár hónappal első gyűjtésünk után!

#### A SZERKESZTŐSÉG.

*A Magyar-Zsidó Szemle szerkesztősége ezennel megnyitja az újabb gyűjtést 10 (tíz) forinttal és most is kész a beérkező pénz- és fölszerelésbeli adományokat kezelni és közvetíteni.*

## ÉRTESÍTŐ.

### Országvilág.

A berlini hitközség költségvetése 1886—88. évről.

Néhány hete, hogy a berlini hitközség 1886—1888. évről szóló jelentésével a nyilvánosság elé lépett. A 22 oldalt tevő füzet bepillantást enged a község életébe, tiszta képet nyújt annak működéséről. A statisztikai adatokat megelőző rövid kommentár a némely tételnél előforduló kiadási többlet magyarázatát adja. Ily költségvetés, a milyennel a berlini község lép föl, bátran nélkülözheti a terjengős magyarázatot, és sokatigérő, de keveset érő frázisokat, beszédek a statisztikai adatok, ékesen szólnak az impozáns numerusok s fennen hirdetik az itteni zsidóság áldozatkészségét, meleg érdeklődését felekezetük institucziói iránt, de egyszersmind a zsidók jólétét is. Azért tartózkodnunk kell attól, hogy a berlini község költségvetését a pestiével szembeállítsuk, noha a zsidók számaránya itt körülbelül ugyanaz, mint amott. De míg a pesti zsidók csak kis része lép be a község kötelékébe s támogatja oly módon annak jótékony intézetét, addig az itteni zsidók zöme járul hozzá a község költségének fedezésére, lévén a berlini községnek 11,065 tagja. Egyrészt ezen körülmény, másrészt azon tény, hogy a helybeli község oly tekintélyes alapítványok föltt rendelkezik, melyeknek kamatai évenként 6—700.000 márkát tesznek ki, teszük lehetővé, hogy oly háztartással lépjen föl a község, mely valószínűleg számára biztosítja az elsősegét Európa valamennyi zsidó községei között s mely megérdemli, hogy minél szélesebb körökben tudomást vegyenek róla.

A fokozódott szükségleteknek eleget teendő, a község új templom építését határozta el s a lefolyt közigazgatási évben már a terv kiviteléhez is fogott, telket a Lindenstrassében vásárolt

550,000 márkán, a templom építésére 750,000 m. lett előirányozva.

Hogy a község új rabbi s hitszónokról is gondoskodni fog, magától értetődik, a német zsidók a szónoklatot az istenisztelet sokkal fontosabb tényezőjének tartják, mint a magyar zsidók. Az Oranienburgerstrasse új zsinagóga szomszédos két háza is a község birtokába ment át vétel útján, melyekre már égető szüksége volt a községnek, egyrészt, hogy a hivatal egy részét oda áthelyezhessék, másrészt, hogy az impozáns templomnak csinos és tágas udvara legyen, melynek hiánya eddig nagyon is érezhető volt.

Ezen rendkívüli kiadások fedezésére s az Oranienburgerstrasse zsinagóga építése után fennmaradt 700,000 m. adósság lefizetésére, a község 2.000,000 m. kölcsönt vett fel, melyet amortizáczió útján 44 év alatt vél törleszthetni. 1888-ban lett az ifjúsági istenisztelet szervezve, mely szombat délután a tágas Oranienburger (új) zsinagógában tartatik, mely alkalommal a helybeli rabbik főlváltva tartanak buzdító szónoklatot a nagy számban megjelenő ifjúsághoz.

A község háztartásában első sorban a jótékonyági ügyosztály vonja magára figyelmünket. Páratlan jótékonytságot fejtenek ki. A számok büszke szószólói a zsidó jótékonyágnak s nemes szívnek.

1886-ban 2291, 1887-ben 2554 s 1888-ban 2475 szegénynek nyújtott 6—450 márkáig terjedő segélyt. A község 1886-ban 40,000, 1887-ben 40,300 s 1888-ban szintén 40,300 márkával járult a jótékonyági ügyosztály kiadásának fedezéséhez.

Ezen tekintélyes összegben kívül 1886-ban 2547, 1887-ben 13,280 s 1888-ban 2600 márkányi ajándékot adott a község jótékony egyletnek.

A segélyezési ügyosztály összes kiadása 1886-ban 138,131 márká 80 fillért, 1887-ben 156,856 m. 03 f. és 1888-ban 171,959 márká 15 fillért tett ki.

Az árvaház szükséglete 1886-ban 54,086 m. 57 f., 1887-ben 54,136 m. 33 f. és 1888-ban 52,093 márká 39 fillért tett ki. A három év alatt 36 árva hagyta el az intézetet, ezek közül 11 a kereskedői pályára lépett, 9 kézműparral foglalkozik, az elbocsájtott leányok közül 10 tanult mesterséget, 4 a könyvvezetőséget sajátította el, míg 2 gyermekkertésznőnek lett kiképezve.

Jelenleg 41 fiú s 31 leány van az intézetben. 1887. óta a fiárváknak alkalmat nyújtottak, hogy a faragásban és esztergályozásban gyakorolhassák magukat az intézetben. Annál szívesebben tette a bizottság ezen intézkedést, minthogy főtörekvése oda irányul, hogy a növendékek túlnyomó része képzőműparossá váljék. Oly árvákról is, kik nem kaphatnak helyet az intézetben, gondoskodik egy bizottság, mely az árvákat rokonaiknál, gyámoknál helyezi el s érettként tartási díjat fizet. Ezen bizottság számlája 1888-ban 28,695 m. 25 f., 1887-ben 29,207 m. 92 f. s 1888-ban 35,211 m. kiadást tüntet fel. Az intézetből elbocsájtott árvák közül többen részesültek segélyben.

A hitközség kórházában a fekvő betegek létszáma 1886-ban 1235 volt, 1887-ben 1265, 1888-ban 1238. A kórház összes szükséglete 1886-ban 199,168 m. 69 f., 1887-ben 529,726 m. 15 f. s 1888-ban 260,548 m. 94 f. tett ki. Szegénysorsú üdülő betegeket, kik a kórházat már elhagyták, e célra szervezett külön bizottság támogat, mely 1886-ban — 7412 m. 19 f., 1887-ben 7903 m. 42 f. s 1888-ban 10,087 márká 72 fillért osztott ki.

A snylőkházának fenntartása, melyben jelenleg 34 munkaképtelen lesz eltartva, 1888-ban 20,546 m. 67 f., 1887-ben 69,216 m. 61 f., 1888-ban 24,219 m. 72 fillert igényelt. Van a községnek ezenkívül két »Alterversorgungsanstalt«-ja, mely jelenleg 154 személyről gondoskodik, eltartásuk 1886-ban 317,201 m. 80 f., 1887-ben 154,978 m. 79 f., 1888-ban 230,880 m. 82 f. kiadást okozott. Hogy a jótékony egyletek évről-évre nagyobb tevékenységet fejthetnek ki, annak előmozdításához nagy mértékben hozzájárulnak egyes nemesszívű adakozók. *Harminczkét* oly tag nevét örökíti meg a jelentés, ki minimum 3000 márkával ajándékozott meg valamely egyletet.

Nagy meglepéssel emeli ki a jelentés a hitközségi iskolák működését. A fiúiskola fenntartása 1886-ban 58,750 m. 45 f., 1887-ben 62,711 m. 04 f. míg 1888. 62,262 m. 10 f. be került mely összegekhez a község 51,692 m. 05 f., illetőleg 54,086 m. 65 f. s 51,486 márká 65 fillérrel járult. A leányiskola szükséglete 1886. 36,392 m. 12 f., 1887. 41,423 m. 10 f. s 1888-ban 41,507 m. 10 f. tett ki. A község 33,860 m., 35,199 m. s 35,600 márkával járult fenntartásához. Jelenleg 942 tanuló látogatja e két iskolát.

A két hittani iskola, mely a pesti talmud-tórának felel

meg, egy-egy igazgató vezetésére van bízva, kiknek felügyelete mellett a »Lehranstalt« néhány hallgatója végzi a tanítást, fenn tartásuk 9615 m. 64 f., 13,191 m. 33 f., 14,340 m. 37 ft. igényelt. Jelenleg 453 növendék nyer oktatást.

A tanítóképző s azzal egybekapcsolt előkészítő osztály (Präparanden-Klasse) fenntartása 1886-ban 23,751 m. 35 f., 1887-ben 126,173 m. 86 f., 1888-ban 21,411 m. 07 fbe került. A tanítóképző növendékeit elemi s hittanítókká képezi ki, az arra képesítettek pedig kántorokká lesznek kiművelve. A tanfolyam három évi, melynek leteltével a növendékek királyi bizottság előtt tesznek vizsgálatot. 1862-ben állított ki az intézet először képesítő bizonyítványt, azóta 200 tanítót adott a felekezetnek. Jelenleg a képezészek száma 24, míg az előkészítő osztályt 17 tanuló látogatja.

A templomok fenntartása is nagy mértékben veszik igénybe a községet. Ülőhelyek bérbeadása, adományok, gyűjtések stb. korántsem fődözik a szükségletet. Az új (Oranienburger) zsinagóga költségéhez a község 1886-ban 41,839 m. 57 frrel járult, 1887-ben 42,618 m. s 1888-ban 44,073 m. 75 frrel, a régi (Heidereuter) zsinagógához 18,650 m. 17,621 m. 40 f., s 21,867 m. 15 frrel, a Kaiserstrasse-ban levő zsinagóga költségéhez 13,446 m. 17 f., 18,680 m. s 16,846 m. 25 frrel járult a község.

A kóser hús fölött őrökdő bizottság számlája 35,593 m. 74 f., illetőleg 39,852 m. 93 f., s 52,822 márka 41 fillér kiadást mutat föl.

A rituális fürdő fenntartása 3192 m. 68 f., 3045 m. 57 f. s 2959 m. 84 ft igényelt. A temetkezési egylet, mely Németországban nem a községtől független egylet gyanánt szerepel, 1886-ban 123,962 m. 90 ft, 1887-ben 145,048 m. 82 ft, s 1888-ban 121,239 márka 23 fillért adott ki. Tetemes összeget fordít a község évenként felvett kölcsön törlesztésére és kamatok fizetésére. A község alkalmazottjai papok, hivatalnokok, előimádkozók, karvezetők stb. fizetése 1886-ban 95,160 m., 1887-ben 94,138 m. 35 ft s 1888-ban 89,117 m. 50 ft tett ki. A község nyugdíjakra 12,946 m., 130,40 m., s 16,085 márkát fordított.

A község összes kiadása 1886-ban 1.438,231 m. 95 f. 1887-ben 1.591,533 m. 29 f., 1888-ban 3.082,505 márka 51 fillérre rugott.

Vajha akadhatna még néhány zsidó község, mely a jótékonyosság oltárán oly tetemes áldozatokat lenne képes hozni, mint a berlini.

Berlin.

DIAMANT GYULA.

A sztambuli »Jeni-szeráj« zsidó kéziratái.

Magyar akadémikus vendégei voltak *Sztambulnak* az őszszel. Egy bizottság zarándokolt föl a kalifik városába, hogy színről-színre láthassa Kelet mesés kincseinek legragyogóbbját — rongyolott, molyette könyveket, elsárgult s színehagyott pergamen-leveleket.

Fényes fermánra nyílt meg a nagy vasajtó, régi pádisáknak új szerájában. Ott, a hol két tenger vize mossa a sztambuli szigetnyelv egy kiszögellő csücsát, a hol a *Boszporusz* delfinje dévajkodik a *Leánder* vára körül, a hol az *Arany-szarv* sikamlík el a világ útja nagy hid alól, ott kívánczik az ég felé a *Jeni-szeráj*, az Abdul-Medsid előtti szultánok híres neves palota-vára. Hajdani fényének ma már pusztán az árnyéka maradt, régi dicsőségének csak a titokzatos ködhomálya. Legdíszebb *köskjét* a tűz hamvasztotta el, fényes falairól lemállott az arany és a szultáni méltóságokkal együtt a pompája is odahagyta. Fű veri föl téres udvarát, kapuja is itt-ott ha megnyílik.

És a nyugoti tudásnak ama hatalmas emlékei, melyeket királyi kezek emeltek, tizedeken és századokon át gyűjtöttek, itt porladoznak e fényes romok közt, itt enyésznek el észrevétlenül. Nem is e lomot őrzik többé a fegyveres örök, a palota szolgálai, meg a szeráj *agái*.

A kincstári helyiség egy félreeső zugában, fa szekrényekbe össze-vissza szórva, ott penészezik még a töredékes töredéke hajdan híres könyvtáraknak. Szolgák sora állja körül a bejáratot, és összetett kéz, lehajtott fő, úgy várják a kulcsos *kjáját*, a Jeni-szeráj főemberét. Fagyos ünnepélyesen nyílik meg a nagy vasajtó és önzlik a sok szolgál-had, nem is a könyvmlom sötétes zugához, hanem az igaz kincset rejtő szekrények elé. Amazokra ügyet se vetnek, ha csak kíváncsiságból nem. Csodálkoznak azokon a különös *frenkeken*, kiket a könyvmlomok tudása bánt, és



szánva-mosolyogva tekintenek az idegesen kutató kezekre, az izgalom hevítette arcokra.

Pinczékéből kerültek elő a könyvek, ott porladozhattak századokon át. Két zsidó kézirat hevert a sok egyéb nyelvűek közt, rongyolott akár a többi. Az egyike címnap nélkül, fedél nélkül. A díszesebbje nagy negyedréti forma, *kürán*-szerű tárcza-borítékkal, 26 cm. magas és 18 cm. széles. A 84 levélnyi kötet a héber alfabettel van megtöltve, valószínűleg úgy, a hogy az iskolai használatra volt szánva. Papírja nyugoti hazára vall, körülbelül a XVI. századra és alfabetje összeállításá, a *medreszék*ben még mai nap is divó rendszerre emlékeztet. Írása tiszta és ugyancsak gondos kezekre vall. Sokkal érdekesebb a másik könyv, egy nyolczadréti forma, szintén zsidó kézirat. Magassága 22 cm., szélessége 14 és a papírral s pergamenttel vegyesen fűzött könyv, melynek címnapja és borítéka hiányzik, a XV-ik századra vall. Jóval terjedelmesebb mint az előbbi, 394 levele mind tele van írva, itt-ott pontozott és tartalma után ítélve, imádságos-könyv lehet. Szövege azonban különbözik az európai zsidókéttől és különbözik a török zsidókéttől is. Ünnepnepokat megelőző szombatokra, purimra és pednáchra szánt imákkal van tele, megannyija versekbe foglalva. Sok benne a bibliai rész, a kezdő soroknak egy-egy rárimelő parafrázisával. Itt-ott egy-egy szerelmes dal, talán szintén imádságrész. Az írása különböző, hol gondosabb, hol elhanyagoltabb, de mindenütt elolvasható, a hol még össze nem foszladozott.

Önként fölmerül a kérdés, e könyvek eredetének a kérdése. Európából kerültek-e ide, avagy innen jutottak-e a szerájba, idevaló egyéb görög codexekkel egyetemben. Szövege nem az európai imakönyvékéi, de nem is az idevaló zsidóké. Volt-e egy harmadik ritus, mely máskép imádkozott, és ha volt, került-e belőlük a török birodalomba. Érdekesebb e kérdésre dr. *Mortmann*nak, Pera tiszteletre méltó archaeologusának a kutatásai. Tőle tudom, hogy Konstantinápolynak még bizanci korában is voltak zsidó lakosai, mielőtt még a spanyolok ide kerültek volna. Negyedük a Boszporusz partján, a mai *Top-háne* helyén volt. Hogy hová lett e nép, hogy a spanyolok közé olvadt-e, avagy a török hódítók áldozata lett, arról más alkalommal.

*Konstantinápoly.*

KÜNÖS IGNÁCZ.

## Izraelita ösztöndíjak.

Tekintetes Szerkesztőseg! A »Magyar-Zsidó Szemle« ez évi januári számában »Izraelita ösztöndíjak« cím alatt megjelent közlemény kapcsában bátor vagyok a tek. szerkesztőség és dr. Simon József úr figyelmét egy körülményre felhívni.

A hivatolt közleményben ugyanis az ösztöndíjak elsorolása után e két passzus foglaltatik: »Pályázhatnak szegény izraelita vallású tanulók, kik *Magyaország valamely felsőbb tanintézetén* szorgalom és jó erkölcs által kitűnnek. — Ily magasabb tanintézetekül ez alkalommal kijelöltetnek az egyetem, a műegyetem és az orsz. rabbiképző intézet.«

A pályázati hirdetés e két pontja az, mely felszólalásra késztet.

Mindenekelőtt konstatalem, hogy az első pont szerint pályázhat az, a ki Magyarország valamely *felső* tanintézetén kitűnik, tehát pl. a nagyváradi kir. jogakadémia izr. hallgatója is, holott a másik pont szerint *ezuttal* ilyen felsőbb tanintézetekül az egyetem, (melyik: a budapesti vagy a kolozsvári?) műegyetem s a rabbi-seminarium jelöltetnek ki, s e szerint pl. a nagyváradi kir. jogakadémia 14 izr. polgára nem jogosult a pályázati-bani részvételre.

Még vigasztalna az, ha ez csak első eset lenne; de azt az ominosus »ez uttal«-t nem először látom, mert rendszeren így történik, hogy a vidéki jogakadémiák mellőztetnek.

Legyen szabad azért kérnem az országos izraelita ösztöndíj-egyletet, hogy figyelemmel e körülményre, sziveskedjék ezen-től nemcsak a *budapesti*, hanem a *magyarországi* összes felső tanintézeteken járó izr. hallgatókra a pályázati jogosultságot kiterjeszteni.

*A nagyváradi jogakadémia egy hallgatója.*

## Tanügy.

A hitoktatás állapota Erdélyben.

A régi orvosok azt állították, hogy a vakon született ember soha sem gyógyulhat ki annyira, hogy a látás képességét megszerzhesse.

De ha az nem is áll feltétlenül azon vakokra, a kik érzéki sötétségben születtek, áll az annál inkább azon vakokra, a kik szellemi sötétségben születtek, áll az feltétlenül azokra, a kiktől a fogékonyság korában a vallás világosságát megvontuk és a vallásos tudatlanság éji homályában tovább tespedni engedtünk. Ezek csakugyan mindörökre gyógyíthatatlanok, ezek mindörökre el vannak veszve.

Pedig nem ritka eset manapság, hogy a zsidó gyermekek nemcsak, hogy zsidó szellemben vett vallásoktatásban nem részesülnek, hanem más hitfelekezeti iskolákban oly szellemben, oly eszmekörben neveltetnek, mely soha a zsidóság hasznára nem válhatik.

Mellözve a középiskolákba járó tanulókat, kikről ismeretes, hogy azok Magyarország egyéb részeiben is több helyt semmi vallásoktatásban nem részesülnek, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Erdélyben 4—5 helyen kívül, a hol valamire való zsidó népiskola létezik, a zsidó gyermekeknek még alkalmuk sincs, hogy vallásuk legelemibb ismeretét is megszerezhessék és ha a szülék nem eléggé gazdagok, hogy gyermekeiket házi tanítók útján a vallástanokba bevezessék, minden vallásos érzelem nélkül nevelkednek fel.

A zsidó népiskola hazánk ezen részében még annyira nem bír gyökeret verni, annak irányában még annyi balítélet és téves felfogás uralkodik, hogy annak nem léte érdekében a zsidó ismereteket is feláldozzák és sajnosan oda juttatják, hogy ma holnap a szentírás betűi hieroglifák lesznek gyermekeink előtt.

A szervezkedési harc még folyvást dul, ki-ki orthodoxnak vagy neolognak vallja magát, de mindenki egyformán zsidónak, hogyan engedhetjük meg tehát, hogy az orthodoxizmus és neologizmus mellett a zsidóság is elveszzen, hogy orthodoxizmus és neologizmus semmit mondó, üres fogalmakká váljanak?

Annyira el vagyunk foglalva azon kérdéssel, hogy miféle név, miféle külczim alatt feleljünk meg hitfelekezeti földatainknak, hogy azalatt magokról a földataokról is megfelelkezünk és ekként elérjük, hogy míg a zászló elkészül, a sereg elpusztul, azon sereg, mely hivatva volna, hogy ezen zászlót fennen lobogtassa.

Vagy nem pusztulás az és minden önérzet kihalása, hogy például — a hozzám legközelebbre eső hitközséget veszem — a

naszódi zsidó hitközség 400 zsidó lakos és 80 tanköteles gyermek mellett nem képes annyira menni, hogy majdnem tandíjából fenntartható felekezeti iskolát állítson fel, hanem annak és más magyar tannyelvű iskola hiányában gyermekeiket a román iskolákba járatják és azíránt sem gondoskodnak, hogy azok megfelelő vallásoktatásban részesüljenek?

Évek multak el, a mióta ezen hitközségben egy magyar tannyelvű zsidó népiskola létesítésének eszméje megpendített, évek óta annak szüksége úgy a hazafisági, mint hitfelekezeti szempontból hangoztatik és egy-egy erősebb lökés után már-már azt hitük, hogy im valósulni fognak az ezen község iránt támasztott jogos kívánalmak, hogy Naszód zsidó hitközsége végre fel fog ocsudni hosszú dermedtségéből és teljesíteni fogja azon feladatot, melyet teljesíthet és továbbra teljesítenélül nem hagyhat; de az apróviszálykodások, melyeknek itt sincs hossza-vége, ezen kérdést ismét háttérbe szorították és így még távoli kilátásba sem lehet helyezni, hogy itt valamikor zsidó népiskola létesülni fog.

És mint itt, épúgy egész Erdélyben nem akarják felfogni, hogy mivel a chéder kora lejárt és a gyermekek akarva vagy nem akarva, reudes iskolát látogatni kénytelenek, azokból csakis akkor képesek jó zsidókat nevelni, ha a zsidó népiskolát feltárják előttük, ha lehetővé teszik, hogy a közismeretek mellett a hitbelieket is művelhessék, midőn egyéb iskolákban, ki nem véve a hitfelekezetenélkülieket is, melyek minden hitfelekezetenélküliségök daczára merev keresztény álláspontot foglalnak el, minden zsidó érzelemből kivetkőztetnek és azon benyomást is elvesztik, melyet a szülői ház rajtuk gyakorolni képes.

Nem érzek magamban elég erőt, elég tehetséget, hogy ezen szomorú állapot javítására vonatkozólag pozitív javaslatot tegyek, de azt igenis érzem és minden igaz zsidónak velem éreznie is kell, hogy ezen állapot tarthatatlan és hogy, ha késni nem akarunk, azonnal cselekednünk kell.

Vajha szavaim egyelőre azon eredménnyel járnának, hogy a nálam hivatottabbak ezen kérdéssel komolyabban foglalkoznának. Erősen hiszem, hogy hasadni fog a felvilágosultság hajnala és fáradságok nem lesz hiába.

Ó-Radna.

DIÓSI SÁMUEL  
rabbi.

## KÜTFŐK.

196. sz.

Miniszteri rendelet bélyegügyben.

A vallás és közoktatásügyi m. kir. minister 1890. január hó 2-án 53956/89. sz. a. kelt, valamennyi megye és városi törv. hatóság közönségéhez intézett rendeletének másolata:

Előfordult azon eset, hogy egy hadkötelezett egyén részére a kivételes nősülési engedély kieszközlése céljából kiállított családi értesítés nem az illetéki díjjegyzék 6. tételéhez tartozó jegyzet 2. bekezdésében megállapított 50 kr., hanem ezen jegyzet első bekezdése értelmében járó nagyobb illetékmérvnek megfelelő bélyeggel látatott el s pedig azért, mert az illető lelkész az idézett jegyzet második bekezdésében foglalt határozatokat a hadköteles kort még el nem ért egyénekre alkalmazhatónak nem vélte.

A bélyegtörvény említett határozatának ilyen értelmezése helytelen, mert az a kitétel »katonakötelezett«, »de még be nem sorozott egyének« vonatkozik úgy azokra az egyénekre, akik már az állítás köteles korban állanak, mint azokra is, akik ezen kort még el nem érték.

Minélfogva felhivom a Közönséget, hivatkozással 1889. évi 38529. sz. a. kelt körrendeletemre, hogy hasonló szabálytalanságok elkerülése végett az előadottak értelmében a területén működő izraelita anyakönyvvezetőket kellő utasítással lássa el.

Budapest, 1890. január hó 2-án.

Gr. Csáky, s. k.

## VEGYES.

**Irodalmi hírek.** Megjelent és beküldetett: Schabbáth, Der Mischna-traktat »Sabbat« herausgegeben und erklärt von Prof. Dr. H. L. Strack. Leipzig. — Israelitischer Kalender auf das Jahr n. E. d. W. 5650. Herausgegeben von Rabb. Dr. I. Loewy. Göttingen, (Berlin). — *Nyeletöréneti szótár* II. k. 1 f. Hornyánszky kiadása.

**Zsidóközigazgatási naptár.** Rosenberg Mayer ker. rabbi úr Kövágó-Örsről a Zs. K. Naptár anyakönyvi rovatában mint rabbihelyettes van feltüntetve. Rosenberg Mayer rabbi úr, szerződésének közjegyzőileg hitelesített másolata beküldése mellett, a téves adat helyreigazítására kéri szerkesztőségünket. Addig is, míg ezt a Zs. K. N. jövő évi kiadásában az illető rovatban tehetnők, itt veszünk már, a rabbi úr kívánsága szerint, az igazításról tudomást, ismételten hangoztatva abbéli kérelmünket, hogy a t. anyakönyvvezető, rabbi és előjáró urak a téves adatok helyreigazítására a szerkesztőségünknek módot adni sziveskedjenek.

**A szolnai tanári kör és az izr. vallásban.** Az orsz. középiskolai tanáregyesületi Közlöny januári számában olvassuk, hogy a *szolnai* tanári kör 1889. nov. 23-án tartott ülésében »Csóka Károly kortag főlemlíti, hogy az izraelita vallásban tanításának rendezése szükségessé vált, mert sok helyen az izraelita vallástanítók a héber nyelvet tanítják a vallás-tan helyett; azt indítványozza tehát, hogy az egyesület választmányja által kéresek meg a nagym. vallás- és közokt. ministerium, hogy az orsz. rabbi-seminárium által állapíttassa meg az izraelita vallástanok osztályok szerinti tananyagát és tanmenetét is és azt azután rendeletileg tegye az egyes izraelita vallásoktatókra nézve kötelezővé. A kör ezt az indítványt elfogadta.«

**Proféták sirja.** Jeruzsálemből írják, hogy az Olajhegy azon barlangját, melyben ósrégi hagyomány szerint Haggái, Zakariás és Maláki proféták vannak eltemetve, a görög-orthodox archimandrita saját vallásának isteni tiszteletére akarta lefoglalni. Befolyásos hitsorsosok ekkor kieszközölték, hogy a szultán e hely eladását eltiltotta s a zsidókra nézve továbbra is hozzáférhetőnek kijelentette. Most az archimandrita a barlang fölött akar egy templomot építeni. A zsidók újra a szultánhoz fordultak és remélik, hogy az a tervezett építkezést be fogja szüntetni.

**Kimutatás.** (4. sz.) Az »országos zsidótanulói érvelés« alapja javára mult évi február 28-ik óta alulirt mai napig befolytak következő adományok: Wodianer Arnold nagybirtokostól Pusztá-Berény 20 frt,

Politzer Gyula tanítótól, 706. sz. gy. iv után, *Enying* 11 frt 70 kr, (E közzött adakozott dr. *Telegdi* 1 frt, *Wertheim* Ármin *Enying* 5 frt, *Wertheim* Samu 5 frt), *Löwenstein* Paula tanítónőtől 16. sz. gy. iv után, *Veszprém* 2 frt, *Havas* Bertalan tanítótól *Siófok*, 3 évi tagsági díjképen 3 frt. Összesen 36 frt 70 kr. A 3. sz. kimutatás összege 331 frt 8 kr. Főösszeg 367 frt 78 kr, azaz *háromszázhatvanhét frt* 78 kr o. é. Egyuttal kéretnek mindazok, kik gyűltőveket kaptak, hogy ezeket a begyűlt összegekkel együtt dr. *Steiner Kálmán ügyvéd* urnak, mint az „orsz. zsidó tanítói árvaház” bizottsági elnökének *Veszprém*ben, czime alatt a jó ügy érdekében minél előbb hozzájuk juttatni sziveskedjenek. *Veszprém*ben, 1890. január 19-én. *Szép Lípót*, bizottsági ellenőr. *Krausz József*, bizottsági pénztáros.

**A franciaországi főrabbi** Zadoc Kahn és vele együtt egy elég nagy párt tudvalevőleg azt óhajtotta, hogy Kahn a párisi rabbiságot is megtarthassa. A konzisztorium ezt nem fogadta el, hanem azt határozta, hogy az országos főrabbi a párisi főrabbi hivatalos lakását megtarthassa, továbbá, hogy fizetése megdupláztatik. Azt hiszik, hogy Kahn e határozatok után a választást most már végleg elfogadja. A párisi főrabbiságra máris három versenytárs jelentkezett. Haguénau rabbi Párisban, Lévy Alfréd főrabbi Lyonban és Lévy Izsák főrabbi Bordeaux-ban. Megemlítjük itt, hogy 1808. óta, a mióta a francia zsidóság országos szervezete fennáll, Kahnnal együtt összesen 8 főrabbi volt; és pedig 1808—10-ig Zinzheim, Cologna és Segré, 1847-ig Deutz, 1853-ig Ennery, 1866-ig Ullmann, azután Izidor.

**Zsidók külföldön.** A párisi Académie des Inscriptions et Belles Lettres minap kiosztott díjai közül kettőt zsidónak ítél oda, és pedig az akadémia rendes díját *Sylvain Lévin*ek az École des Hautes Études magántanárának, a numizmatika díját meg *Theodore Reinach*nak. — Nyugat-Indiában *Curaçao* hollandi kolónia részére *Salamon C. Henriquez* nevezetett ki államfőügyészé. — Dr. *Neubauer* Oxfordban lakó hazánkfia, a francia akadémia külső tagjának választott. — *Loevy E.* bécsi magántanár a római egyetemes műtörténet rendes tanára lett. — Dr. *Kohn Ferdinand* boroszlói tanár a berlini tud. akadémia tagjául választott. — A dorpáti egyetem három aranyérmét juttatott a legjobb tudományos dolgozat kitüntetésére három Varsóból származó zsidónak. Neveik: *Higier, Kohn, Rann.*

**A zsidó tanulók Zürichben.** Hivatalos utánjárás konstatálta, hogy Zürichben a zsidó tanulók szombatn mind járnak iskolába; a nagy ünnepek alkalmával is 15<sup>0</sup>/<sub>0</sub>, a ki nem menteti föl magát az oktatástól, szombatn nem ír, illetve nem végez kézi munkát 37<sup>0</sup>/<sub>0</sub>.

## TUDOMÁNY.

### Izraél kiválasztása.

#### 2. Kiválasztás, kiválás és kiváltság.

A megelőző fejezetben a kiválasztás eszméjét alkotó két fogalom közül az egyiket, a nép fogalmát, világítottuk meg és kimutattuk, hogy a nép fogalma sokkal bővebb jelentésű, mint a mi nyelvhasználatunkban, azaz hogy helyesen »kiválasztott erkölcsi közösségről«, felekezetről van szó. Most áttérünk a kiválasztás eszméjét alkotó második fogalomra, a kiválasztás fogalmára, a melyben a problema súlypontja fekszik.

A köznézet a kiválasztás eszméjéről emberi viszonyok szem előtt tartásából keletkezett. Ember csak azt teszi kegyeltjévé, a ki azt kiváló tulajdonai által kiérdemli; ha valaki embertársát az összes emberek közül választja ki magának, föltéve, hogy nem önző érdekek vezetik, a mi Istennél ki van zárva, akkor a kiválasztott bizonyára a legkiválóbb szemében mindazok között, a kik közül kiszemelte. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a kegyelt, a kiválasztott szeretetben, jutalomban, kiváltságban részesül, a miből mások ki vannak zárva. A kiválasztás oka *kiválás*, jutalma *kiváltság*. Ezen felfogást alkalmazzák a kiválasztás eszméjére és így okoskodnak: Ha Izraél magát »kiválasztott népnek« hirdeti, akkor különbnek, jobbnak tartja magát más népeknél, ha pedig különb és jobb, akkor öt kiváltságok illetik meg, azaz kiváltságokat arrogál magának. A kiválasztás eszméjének ezen interpretálásából erednek az összes ellenvetések, gyanúsítások és vádak, a melyeket fent ismertettünk. Magát jobbnak tartani gőg, magának kiváltságokat követelni jogtalanság. Hadd álljanak itt Lessing szavai, a melyekkel a kiválasztottságban nyilatkozni látszó gőgöt ostorozza:

Nathan.

Ich weiss wie gute Menschen denken; weiss,  
Dass alle Länder gute Menschen tragen.

Tempelherr.

Mit Unterschied doch hoffentlich?

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1890. III. FÜZET.

Nathan.

Ja wohl;

An Farb, an Kleidung, an Gestalt verschieden.

Tempelherr.

Auch hier bald mehr, bald weniger, als dort.

Nathan.

Mit diesem Unterschied ist's nicht weit her, stb.

Nur muss der Eine nicht den Andern mäkeln.

Nur muss der Knorr den Knubben hübsch vertragen.

Nur muss ein Gipfelchen sich nicht vermessen.

Dass es allein der Erde nicht entschossen.

Tempelherr.

Sehr wohl gesagt! — Doch kennt Ihr auch das Volk,

Dass diese Menschenmäkelei zuerst

Getrieben? Wisst ihr, Nathan, welches Volk

Zuerst das auserwählte Volk sich nannte?

Wie? wenn ich dieses Volk nun, zwar nicht hasste,

Doch wegen seines Stolzes zu verachten,

Mich nicht entbrechen könnte? Seines Stolzes,

Den es auf Christ und Muselmann vererbte, stb.

(Nathan der Weise, 2. felvonás, 5. jelenet.)

Kérdezzük azonban meg a történetet, hogy Izráel ily értelmezést adott-e a kiválasztás eszméjének, hogy kiváltságot tulajdonított-e magának és hogy kiváltságokat, előjogokat követelt-e a maga számára?

Hasztalanul keresünk a szentírásban oly nyilatkozatot, hogy Izráel a legkiválóbb nép. Már ezen hallgatás is elegendő azon föltevés megzafolására, hogy a kiválasztás okául Izráel kiváltsága szolgált; de nem szorultunk az *ex silentio* bizonyításra, mert épen az ellenkezőt találjuk világosan kifejezve. A régi népeknél, a melyek a kultura alacsony fokán állottak, a legkiválóbb népnek az tekintetett, a mely a legszámosabb volt. A sohasem szünetelő ellenségeskedés és háborúskodás közepette, a melyben a döntő tényezőt a nyers erő és főképen a harcosok száma képezte, csak nagyszámu nép érezhette magát biztonságban, a mi egyrészt jólétet is kölcsönzött, másrészt pedig bátorságot adott más népek kifosztogatására és lenyügözésére. A nagyszámu nép félelmet és rettegést terjesztett, tekintélyre és tiszteletre tett szert, tekintet nélkül erkölcsi és szellemi tulajdonaira, mert az ember természetében rejlik a hatalmas tisztele, a gyöngének megvetése. A legnagyobb ígért, melyet az Isten Ábrahámnak

tesz, az, hogy magzatját oly számossá teszi, mint a föld porát (Mózes I, 13, 16, 28, 14), mint a homokot a tenger partján (u. o. 22, 17, 32, 13) és mint a csillagokat az égen (u. o. 15, 5, 22, 17, 26, 4, v. ö. V, 1, 10, 10, 22, 28, 62). Az Isten ígérete: nagy néppé tesznek és megáldalak (I, 12, 2.), csak úgy teljesülhet, ha számos néppé teszi, mert áldás és átok a nép számától függ; ugyanezen okból nincs Mózesnek nagyobb óhaja, mint hogy szaporítsa meg az Ur ezerszerte a népet (V, 1, 11, v. ö. II. Sámuel 24, 3.) és nincs rettentőbb fenyegetése, minthogy csekély számra fog a nép összeolvadni (V 28, 62). A nagyszámu nép megretteteti az ellenséget (IV 10, 36, V 33, 17.) és jólétben és nyugalomban él (IV 23, 10, 24, 5, s köv.). Ebből világos, hogy a bibliai korszak népeinek felfogása szerint a nép kiváltsága számától függ, a legszámosabb a legkiválóbb, mert biztonság, jólét, boldogság, hatalom, tekintély, dicsőség stb. mind befoglaltatik abban az egy tényben, hogy a nép nagy sokaságból áll; a legcsekélyebb ellenben minden tekintetben az a nép, a mely számra nézve a legkisebb. Ezek után kellőleg fogjuk méltányolni a szentírás következő nyilatkozatát a kiválasztásról: »Mert szent nép vagy te az Örökkévalónak, Istenednek, téged választott ki, hogy légy ő néki birtoknépe az összes népek közül, a melyek a föld színén vannak. Nem azért, mert ti számosabbak vagytok az összes népeknél, kívánczozott utánatok és választott ki benneteket az Örökkévaló, hiszen ti a legcsekélyebbek vagytok az összes népek között«. (Mózes V. 7, 6, 7.) A szentírás eme helyéből világosan kitünik, hogy Izráel nem képzelte magát erőre nézve kiválónak és hogy kiválasztásának okául sem ezt tartotta. De még erkölcsileg sem képzelhette magát a tökéletesség magas fokán, mert az Isten kijelentése szerint nem szabad gondolnia, hogy igazságossága (érdeme) folytán kapja az ígért földjét birtokul, »mert nem igazságosságodért és szived egyenességeért mégy be, hogy birtokba vedd azoknak (Kanán népeinek) a földjét, mert csakis ezen népek gonoszsága miatt úzi el az Örökkévaló őket előled«. (U. o. 9, 4, 5.) Folytathatnók és kimutathatnók a szentírás és a hagyomány számos helyéből, hogy Izráel sohasem volt vak saját gyengéi és fogyatkozásai iránt, hogy távol állt az önimádástól és önhizelgéstől; de az idézett két hely, azt hisszük, elég döntő problémánk ezen pontjára nézve.

A kifejtettekből kiindulva, nem helyeselhetjük Friedmann

M. (Haczejjiün. Jechezkel 20. fejezetének héber nyelvű magyarázata. Bécs. 1888.) darwinistikus izú nézetét, miszerint a kiválasztás okául Izraélnek azon tulajdonságai szolgáltak, a melyek őt a fenmaradásra képessé teszik. Ez más szóval annyit jelent, hogy az Isten oly népet választott ki magának, a mely a létért való küzdelemben szükséges tulajdonságokkal fel van ruházva. Izraél, a szerző szerint, ilyen hét tulajdonsággal van megáldva, a melyek a következők: az akklimatizáció (és akkomodáció) képessége, a szaporaság, a szívósság bajok elviselésében, a megifjódásra való képesség, a mozgékonyaság, a keménység (szilárdság) és végre a szellemi ügyesség. Izraélnek legfőbb fentartó erejéről, a mely ezen tulajdonságok egy részét kifejlesztette és a mely Izraél nemcsak az Örökkévaló, hanem az örökkévalóság népévé tette, a vallás erejéről, szerző egészen megfélekedzik. Egyébiránt semmi nyoma sem fedezhető fel irodalmunkban, hogy ezen képességeket, ha megvolnának is, a kiválasztással összefüggésbe hozták volna, a mi nem csoda, hiszen nem ismerték még a fajok fenmaradásának elméletét.

Miután kimutattuk, hogy nem kiválóság a kiválasztás oka, vegyük szemügyre ama másik állítást, hogy kiváltság a kiválasztás eredménye. Felületes gondolkodással azt következtették a kiválasztás eszméjéből, hogy Izraél az arisztokrata szerepét arrogálja magának a népek közt, az arisztokrata pedig kiváltságok nélkül nem képzelhető; a muhammedánok multjából és jelenéből azt is megtanulták a civilizált népek, hogy az arisztokrata az alantabb állóknak jogokat nem ad, sőt velük szemben nem ismer sem magánjogot, sem büntetőjogot, mert a megvetettnek egyáltalában nincs joga. Hogy a saját irodalmukat nem ismerő zsidók is ily felfogásnak hódoltak részben a kiválasztás értelmezésében a multa nézve, azon nincs semmi csodálni való, mert közös szellemi táplálék közös nézeteket csodál. Eme kiváltságok azonban csak a kiválasztás félreértőinek és félreértelmezőinek képzeletében léteznek, de nem Izraél vallásos törvényeiben, a melyek nem ismernek semmiféle privilegiumokat ezen vallás hívei számára. Egész könyvet kellene írunk, ha a zsidó irodalom mindazon helyeit, a melyek itt tekintetbe jönnek, megbeszélés tárgyává akarnók tenni; megelégszünk tehát azon tény konstatálásával, hogy ily privilegiumok nem léteznek. A büntetőjog ezen pontját és a nem-zsidók földöntúli életére vonatkozó nyilatkozatokat

megvilágítottuk e folyóirat VI. 257. s köv. lapjain; a magánjogra nézve pedig azon szerencsés helyzetben vagyunk, hogy azokat, a kik ezen kérdés iránt érdeklődnek, két kimerítő munkára utalhatjuk. A régiebb irodalom, főképen a biblia és talmud idevágó nyilatkozatait bőven fejtegeti Grünebaum E. »Die Sittenlehre des Judenthums andern Bekenntnissen gegenüber« (2. kiadás, 1878.) című munkájában, a közép- és újabbkori rabbik nyilatkozatait pedig összeállítja Hoffmann A., Der Schulchan-Aruch und die Rabbiner über das Verhältniss der Juden zu Andersgläubigen. (Berlin, 1885.) E két munkában megzafolhatatlanul be van bizonyítva, hogy a zsidó vallás tanai nem ismernek külön magánjogot zsidó és nem-zsidó, a talmud korára nézve zsidó és pogány számára. Mi csak a magánjog egyik sokat vitatott és korunkban a talmud helyett a zsidóságnak felhányt, de nézetünk szerint eddig még magyarázni meg sem kísérlett pontról akarunk röviden szólni, már csak azért is, mert némileg összefüggésbe hozzák a kiválasztás eszméjével és indirekt uton bizonyítja, hogy a kiválasztás nem jár kiváltságokkal.

A Szifrében Deuteronomium 33. fejezetének 3. verséhez a következő feltűnő hely olvasható: »*A népeket is szereti* (az Isten)«, eme szavak azt mutatják, hogy a Mindenható nem juttatott a világ népeinek oly részt szeretetéből, mint Izraélnek. Bizonyíték, hogy így van, mert hiszen azt mondták, hogy a pogány birtoka jogtalanul elsajátítható, de az izraelitáé nem. Meg is történt, hogy a kormány (a római) két katonát küldött azon megbizással, hogy magukat prozelitáknak mutatva, vizsgálják meg Izraél tanát; elmentek tehát Rabban Gamliélhez (első század utolsó évtizedeiben) Usába és megtanulták a szentírást, a misnát és halákhákat és agádákat tartalmazó midrásokat. Midőn elváltak, oda nyilatkoztak (Gamliél és társai előtt): egész tórátok szép és dicséretre méltó, csak egy dolog nem, hogy a *pogány birtoka jogtalanul elsajátítható, de az izraelitáé nem, de ezt a tényt nem tudatjuk a kormánnyal.* »Azon alkalommal — folytatja ugyanezen elbeszélést a jeruzsálemi talmud (Bába Kamma IV; 4 b, 29 sor) — törvényt hozott R. Gamliél, hogy a pogány birtoka meg van tiltva az Isten nevének megszenteltetésé miatt.« A babiloniai talmud ezen elbeszélést összefüggésbe hozza ama igazságtalan törvényvel, hogy a pogány köteles megtéríteni az izraelitának a barma által okozott kárt, de az izraelita a pogánynak nem (Bába Kamma 38a).

Ime egy elbeszélésnek három verziója három egymástól független forrásban, a melyek megegyezni látszanak abban, hogy az idegen pogányon szabad jogtalanságot elkövetni. Igaz, hogy R. Gamliél 1800 évvel ezelőtt már érvényen kívül helyezte, de a jog, a mely a biblia törvényein és ezeknek különböző forrásokból történt kibővítésén alapszik, már majdnem kétszer 1800 esztendő és az elfogulatlan vizsgálónak föl kell vetni a kérdést, hogy csupa igazságos törvényeket valló nép alkothat-e oly törvényt, a mely a többinek szellemével homlokegyenest ellenkezik? De nemcsak a többi törvények szellemével, hanem világos rendeleteivel is ellenkezik. Akiba és tanítványa Simeon, ki az idegenekkel szemben nem a legendyebb szellemmel volt eltelve, Mózes harmadik könyve 25, 48. alapján azt tanítják, hogy az idegen pogánynak eladott izraelita rabszolga kiváltási összegét époly lelkiismeretesen kell kiszámítani, mint ha izraelitának kellene a kiváltási összeget fizetni, sőt világosan ki van emelve, hogy az Isten menyire megóvándónak tartja a pogány sajátját is (Szifra 25, 47-re, 110 b; Bába Kamma 113 a lent). Nem R. Gamliél intézkedett tehát a pogány vagyónának épségben tartásáról, hanem maga a tóra és a b. talmud (a. i. h.) kétségbesett erőfeszítéseket tesz, hogy az ellenkezni látszó törvényeket kiegyenlítse. Hivatkozhatunk továbbá számos más helyre, a melyekben idegenek magánügyi pereiről van szó, a melyek mind fölöslegessé válnak azon pillanatban, a midőn az állítatik, hogy ilyen számára nem létezik magánjog, sőt akadunk világos kijelentésekre, a melyek szerint van az idegennek birtokjoga (l. az alább idézett helyeket a paleszt. talmudból). A talmud és kommentátorai mind érzik az ilyen törvény képtelenségét és igyekeznek azt eredeti értelméből kivetkőztető magyarázattal megsemmisíteni, a mire egyébiránt nincs szükség, mert Gamliél eltörölte, de azt nem kísérik meg, hogy keletkezésének történetét felkutassák, hogy a törvény értetűvé, felfoghatóvá legyen, habár nem helyesíthető is.

Hogy a törvény, melyről szólunk, nem jelentheti azt, hogy szabad az idegen pogánytól valamit elsajátítani erőszak vagy félrevezetés vagy bármí más módon, mutatja a törvény alakja és főképen a két római megbotránkozása. Nem azon botránkoznak meg, hogy az idegent szabad *megrabolni*, a hogy a talmud a jogtalan elsajátítást nevezni szokta, hanem azon, hogy az idegent szabad, az izraelitát pedig nem! Figyelemre méltó még azon

körülmény is, hogy az említett törvény, a mely idézet, mert ezen szavakkal vezették be: *azt mondták*, sehol sem található a hagyományos irodalomban. Ha tehát e törvény eredetileg azt jelentette volna, hogy az idegen vagyona szabad jószág, akkor azt a R. Gamliél eltöröl rendeletével együtt mint első rangu fontossággal bíró törvényt föl kellett volna venni a törvénygyűjteményekbe, pl. a misnába, a mi azonban nem történt meg. Ez és más itt nem fejtegethető körülmény arra vezetnek bennünket, hogy a szóban forgó tétel régi időre mehet vissza és eredetileg nem vonatkozott *csak az idegen által Palesztinában vásárolt földbirtokra*.

A biblia felfogása szerint az Isten minden népnek adott országot és megállapította határait, a melyeket túllépnie nem szabad (Deut. 32, 8; 1. a Szihrét ezen helyre); Kanaánból sem űzte volna el a Mindenható az ott lakó népeket, ha bűnösségük mértéke nem telt volna meg (u. o. 9, 5.). Minthogy az egész föld az Örökkévalóé (Lev. 25, 33.), szabadon rendelkezik vele és annak képezi tulajdonát, a kinek adta; Izrael országa tehát Izraelé, mert az Istentől kapta és azért más, nem Izraelhez tartozó nem kap birtokrészt az ország felosztásánál. Habár a prozelita mindenben hasonló a született izraelitához, még sem kap birtokrészt, mert a hagyomány szerint ezen szavakban: »Megyünk azon helyre, a melyről az Örökkévaló mondta, nektek adom azt« (Num. 10, 29.), a szentírás kifejezte kizárását (Szihré I. 78, [21 a 10] és 132. fejelejen). Jechezkél ugyan azt vallja, hogy a prozelitát is megilleti az, a mi az izraelitát (47, 21—23), de a hagyomány korszakában már általános volt az ellenkező felfogás. Ha ilyen felfogás uralkodik a prozelitával szemben, a ki mindazon kötelességeket teljesítette, a melyeket a vallás a föld tulajdonosától megkövetelt, megadta a tizedeket és a többi adományokat, a melyek az állam és a kultusz fentartásához szükséges adókat képezték, érthetővé válik azon vita, a mely gyakran tér vissza a talmudban (Bába mecia 101 a, Gittin 47 a, Menáchóth 3 a; j. Péa IV, 6 [18 c 12 s.], Demáj V, 9 [24 d], Gittin IV, 9 [46 b]), hogy az idegennek van-e birtoklási joga Palesztinában vagy nem. Az kétségtelen, hogy de facto van, mert a második századról van szó, hanem a kérdés, hogy de jure van-e? Nem szabad tőle földbirtokát elvenni, de kérdés, hogy nem kötelessé például izraelita felése a tizedet a tulajdonos részéből is meg-

fizetni, mert a bibliai törvény szerint a hagyomány értelmezésében az idegennek nincs másol birtokjoga, csak saját népe kebelében, az ő földje tehát nem tekinthető egészen a sajátjának. Eme régi fölfogás, a melyet a hagyomány nemcsak Palesztinára, hanem a többi népek országaira is jog szerint fenállónak tekintett, nem lesz idegenszerű előttünk, ha a legújabb orosz rendeletekre gondolunk, a melyek szerint az idegenek a földbirtokszerzéstől eltiltatnak és ha sok más egyébre gondolunk, a mi a civilizált világban még száz évvel ezelőtt és még azután is mint jog tiszteltetett; még azon meggyőződésre jutunk, hogy Judäa 1800 évvel előbbre volt, mert ezen igazságtalan törvény már akkor hatályon kívül helyeztetett. Ha tehát Izrael országa Izraél, mint Idumäa Edómé, akkor felfogható, hogy a törvény nem rendelte el, hogy az idegen földbirtoka, a mely jogtalan módon került más birtokába, adassék vissza, mert arra hiányzott a jogalap, habár azt sem rendelte el, hogy az idegen törvényes hatalommal tiltassék el a földbirtoktól és azt sem mondta ki, hogy az ilyen jogtalan elsajátítás nem ütközik a morál törvényeibe. (L. L'Empereur felgerjedését Surenhusius misnagüjteményében IV, 26 s. köv. I.)

Ezen kitérés után, a melyben Judäa régi állami törvényeinek egyik maradványát, a mely eredeti összefüggésében talán minden kétséget kizárt érteleme felől, iparkodtunk felfoghatóvá tenni, térjünk vissza kiinduló pontunkhoz, hogy vallásos tanaink nem ismernek semmiféle kiváltságokat, a melyekkel Izrael kiválasztása által meg lett volna ajándékozva. A Szifrének idézett helye mindenesetre bizonyítja azt, hogy másban még az sem találta kifejezve az Isten különös szeretetét Izrael iránt, a ki ily különös kegyet vindikált Izraelnek, mint éppen abban, hogy vagyont jobban megóvándónak tartja, mint az idegenét. Ha már most ezen törvény megszüntettetik — a miről a Szifré hallgat — akkor kiváltságnak nem marad többé semmi. Azonban bármiképfogjuk fel az idézett s más helyeket a régi irodalomban, a melyek jogtalanságot tartalmaznak vagy tartalmazni látszanak, a mire egyébiránt a régi népek s a még élő egyházak irodalmában még sokkal számosabb példa található, az kétségtelen, hogy azok csak egyesek s legfőlebb egyes korok egyes irányainak a nézeteit fejezik ki, a melyek általános elismerésre sohasem emelkedtek és a mi a mi szempontunkból a fődolog: ezen kiváltságok, ha ezen jogtalanságok így volnának nevezhetők, nem vezetnek le a

kiválasztás eszméjéből. Kétségtelen tehát, hogy a zsidó vallás tanítóinak milliói közül még azon néhány sem, a kik az idegen pogányokkal szemben oly jogtalan tanokat hirdettek, mint a milyent aquinói sz. Tamás a zsidókkal szemben, mondom még az sem gondolt arra, hogy a kiválasztás eszméje mint kiváltságokat nyújtó magna charta legyen ezeknek a forrása, mert kiválasztott és kiváltságos nem egyértelmű.

Azt hisszük, hogy az előadottakból bebizonyítottnak tekinthető, hogy a kiválasztás nem nemzeti önérzetnek a kifolyása, sem kiváltságnak a kifejezése, sem pedig kiváltságok arrogálása. Nem állítjuk, hogy egyik-másik magyarázatunk helyességében ne lehetne kételkedni; azt sem állítjuk, hogy a három évezred gyümölcsét képező rengeteg zsidó vallásos irodalomban nem volnának egyik-másik állításunkkal ellenkező nyilatkozatok találhatóak — hiszen alig van kérdés, a melyre nézve tökéletes egyetértés uralkodnék — de azt bátran állítjuk, hogy fejtegetéseink az uralkodó szellemnek a kifejezői, a köznézeteknek a tolmácsai. De még ha ellenünk szólana az egész mult és a kiválasztás lényeges tartalmául éppen azt ismerné el, a mit mi a multa nézve is kizártnak bizonyítottunk, mellettiünk szól az egész jelen. Midőn Izrael ma a kiválasztás eszméjét emlegeti, nem szól belőle sem nemzeti önérzet, sem kiváltságának tudata, sem kiváltságok követelése, a mi köztudomású tény és bizonyításra nem szorul. Mi tehát a kiválasztás értelme? Mi marad meg a kiválasztás tartalmául?

Budapest.

BLAU LAJOS.

(Folytatása következik.)



## A zsidó népiskola a hagyomány korszakában.

### I.

#### A népiskola fejlődése.

##### 1. A népnevelés eszméje. *Ezra.*

A gyermeknevelés elvével már a pentateuchusban sűrűn találkozunk; az apának kötelessége, hogy gyermekeit a vallás alapelveire, nevezetesen Isten egységének és a megnyilatkozásnak tanára oktassa.<sup>1)</sup> A szentírás az iskolák egy neméről, az u. n. prófétai iskolákról is tesz említést,<sup>2)</sup> melyekben azonban csak felnőttek tanítottak. Ezen iskolák lehettek azon szellemi központok, melyekben ama fennkölt, az egész emberiség lelki üdvét felölelő eszmék megérlelődtek, melyek a próféták, Izraél nagy népoktatóinak beszédeiben megnyilatkoztak. De azért valódi népoktatás, mint általában az ókorban, a hébereknél sem létezett. A próféták által hirdetett tanokat csak kevesen értették; a nép zöme, melynek szelleme minden tanítás, művelés nélkül parlagon hevert, azokat föl nem foghatta, a legtöbb esetben még az uralkodó osztály sem értette és király s nép egyaránt gyakorolta a rokon törzsek pogány vallását, erkölcstelen szokásait. A népet, hogy a próféták hirdette igazságokat megérthesse, tanítani, alapjából nevelni kellett volna; de a nemzet vezetői elmulasztották hivatásszerű kötelességüket teljesíteni és nemzet s ország a végveszélyhez közeledett. A nép előtt elődeik nemes élete, törzsük története teljesen ismeretlen volt, az erkölcsök megaláztak és még a nemzetiségi összetartozandóság érzete is majdnem teljesen kiveszett, elannyira, hogy egy balúl végződött hadjárat elegendő vala, hogy a teljes megsemmisülés szelére sodorják őket. Hogy mennyire súlyyodt a nép erkölcsi és nemzetiségi érzete,

<sup>1)</sup> II. M. 12, 24—26; V. M. 4, 9—10; 6, 7, 20—25.

<sup>2)</sup> I. Sám. 10, 5, 10; II. Kir. 2, 3, 5, 7, 15—18.

mutatja azon körülmény, hogy az alig két emberöltőig tartó babyloniai számkivetés alatt is már nagyon sokan majdnem beolvadtak az idegen népbe.<sup>1)</sup> Ezen nagy szerencsétlenség és főképp a nép szellemi elmaradottságának és a vele járó következményeknek kétségbeejtő tapasztalatai lesújtólag hatottak a száműzöttek vezérférfiaira, tudatára ébredtek mindama szent kötelességeknek, melyeket a nép helyzetének javítása érdekében teljesíteni tartoztak és a nagy felelősségnek, mely elődeiket részbeli mulasztásaikért terheli; fölismerték, hogy az állami lét föltételei a polgárok mivoltában rejlenek, a nemzet fennmaradása a nép szellemi műveltségi fokától van függővé téve, szóval hogy a népet tanítani kell. Ezen eszme gyakorlati kivitele érdekében csakhamar élénk mozgalom támadt, beható tanulmány tárgyává tették a szentírást, magyarázták annak szövegét és terjesztették eszméit.<sup>2)</sup> Ezra, ezen mozgalom megindítója és lelkes vezére, maga köré gyűjtötte Jeruzsálem és egész környékének népét és felolvasta nekik a tórát, magyarázta annak tartalmát és buzdította hallgatóit a hallott törvények pontos megtartására; ebben nagyban támogatták őt a leviták,<sup>3)</sup> kiknek templom körüli szolgálata alárendeltetett a népoktató magasztos hivatásának. Erre ezek annál alkalmasabbak voltak, mivel fönntartásukról úgy is a nép gondoskodott.

Ezra a népoktatásnak általa meghonosított és az emberiség történetében egyedül álló ezen módja által új korszakot nyitott Izrael mivelődés-történetében;<sup>4)</sup> amit Mózes és a későbbi próféták tanítottak, de a gyakorlati életre általánosan átvinni,

<sup>1)</sup> Ezra 9.

<sup>2)</sup> Innen van, hogy a kánon némely könyve, mely azon korszakból származik, nagyobb gondnal van írva, mint némely, a babyloni fogság előtti korszakból származó irodalmi termék.

<sup>3)</sup> והלויים מבינים את העם לתורה (Nehem. 8, 7, 9.) »és a leviták oktatták a népet a tórára.« Természetes, hogy nagyon soká főként ezen osztályból váltak ki a tanítók; ezt látszik bizonyítani a Szifré V. M. 12, 12-hez fűzött köv. megjegyzése כל מקום שאמה מוצא את הלוי הוא לומר הן לו מחלקו (משער ראשון) (Szifré II. 69.).

<sup>4)</sup> A tóra felolvasásának Ezra által behozott intézménye a mai napig gyakorlatban van a zsidóknál, csakhogy míg Ezra idejében és még évszázadokig azután is, le is fordították a felolvasottakat, manapság a később — midőn minden zsidó értette a héber szöveget — meghonosodott fordítatlan felolvasást gyakorolják.



megakasztó amaz akadályok eltüntetése által egyrészt, másrészt pedig az iskolák számának szaporítása által a közoktatás ügyét kitűzött czéljához örvendetes módon közelebb vigye. Azon férfiú, ki ily áldásos működés által maradandó emléket biztosított magának a zsidók neveléstörténetében, Jósua ben Gamala főpap volt. Figyelemre méltó a kegyelet, melyvel a talmud e férfiú működéséről megemlékszik: »R. Jehuda azt mondá Ráb nevében,« így kezdí a talmud <sup>1)</sup> Jósua b. Gamaláról való tudósítását, »valóban hála illeti ama férfiú emlékét. Jósua ben Gamala az ő neve, mert ha ő nincs, feledésbe ment volna a tóra Izraélben.«

Miután Jósua ben Gamala megismerte az iskola fennjelzett fogvatkozásait, első sorban annak szaporítását vette foganatba, mi czélból elrendelte, hogy necsak minden kerületben, de minden községben, melyben annyi iskolás gyermek van, hogy külön tanító alkalmazását teszi szükségessé, iskola létesíttessék; meghatározta továbbá a tanköteles gyermek korát olyformán, hogy minden gyermek fejlettségi fokához mérten 6, illetve 7 esztendőskorában tartozik az iskola látogatását megkezdeni. Hogy a magániskolák létesülését megkönnyítse, ezek részére bizonyos kiváltságokat iparkodott biztosítani, nevezetesen, hogy a háztulajdonos a gyermekeknek házába való bejárása miatt a tanító ellen panaszt nem emelhet, habár az a lakás bérbevétele alkalomával e foglalkozás folytathatását magának ki nem kötötte, mely körülmény pedig más esetben a misna <sup>2)</sup> szerint jogos panasz alapját képezhetne, olyannyira, hogy a háztulajdonos a miatt az illető lakostól a házából való kiköltözést követelhet.

Az ifjúság neveléséről J. b. Gamala egyik híres kortársa, a történetíró Josephus Flavius a következőket mondja: »minekünk a gyermekeket már zsenge koruktól fogva mértékletes életre kell szoktatnunk, az olvasásra és egyszersmind a törvények parancsolataira és az ősk dicső tetteire tanítanunk, hogy ezek követésére buzdíttassanak s míg ezeket ugyszólván az anya-tejjel szívják magukba, később át ne hágják« stb.

A nép készséggel támogatta J. b. Gamalát ebbeli nemes törekvéseiben és nemsokára oly számmal voltak Palesztinában az iskolák, hogy nem volt többé szükség a gyermekeket idegen helyen

<sup>1)</sup> U. o. 20. b.

<sup>2)</sup> Contra Apionem II. 25. Lásd Hamburger: Real-Encyclopädie II. 472. l., ki oly dolgokat idéz a fejezetből, a mikből abban alig pár szó van.

taníttatni, sőt nem ritkán egy helyen több iskola is volt. <sup>1)</sup> R. Simon b. Gamliel, ki szemtanuja <sup>2)</sup> volt Bethar elpusztulásának (135 Kr. u.), azt beszéli, hogy e városnak ezen időtájban 400 iskolája, <sup>3)</sup> Jeruzsálemnek hír szerint 480 iskolája <sup>4)</sup> lett volna. Ha e számokat a dicső múltra fájdalmasan visszatekintő kegyelet túlzásaként tekintjük is, annyit mindenesetre bizonyítanak, hogy az iskola már a második század első felében is széltében elterjedt intézmény volt. <sup>5)</sup>

Budapest.

ROSENBERG EDE.

<sup>1)</sup> Csak ennyi következnék ezen mondatból מִתְּקַת הַיּוֹשֵׁעַ בֶּן נִמְלָא וְאִילֶךְ לֹא מִמְטִינִי יִשְׂרָאֵל מִמָּתָה לְמַתָּה אֲבָל מִבֵּי מַיִשְׁתָּה לְבֵי מַיִשְׁתָּה מִמְטִינִי. A mit tehát Hamburger u. o. 1104. l. ebből az osztályfokozat létezésére következtet, hogy t. i. a gyermekeket az elemi iskolából a talmudiskolába kell venni, minden alapot nélkülöz. Ép így Strassburger nézete, Geschichte der Erziehung und des Unterrichts bei den Israeliten. 81. l.

<sup>2)</sup> Bábá Kammá 83. a.

<sup>3)</sup> Gittin 85. a.; v. ö. j. Táanith IV. 7. Ékhá r. (Lipese 1865) 62. a., ez 500-ról szól.

<sup>4)</sup> Jer. Kethubóth XIII. 1.: אָמַר דָּרַי פִּנְחָס בֶּשֶׁם רַבִּי הוֹשֵׁעִיָּה אֶרְבַּע מֵאוֹת וְיִשְׁמֹנִים בָּתֵּי נַסְיֹת הָיוּ בִירוּשָׁלַיִם וְכָל אַחַת וְאַחַת הָיָה לָהּ בֵּית סֵפֶר וּבֵית תַּלְמוּד בֵּית וְיִשְׁמֹנִים בָּתֵּי נַסְיֹת הָיוּ בִירוּשָׁלַיִם וְכָל אַחַת וְאַחַת הָיָה לָהּ בֵּית סֵפֶר וּבֵית תַּלְמוּד לַמִּשְׁנָה l. Kethubóth 106. b., hol főként a szám tekintetében lényeges eltérés van. Schwarz, ki Erziehungsschule című munkájában (I. 204. 2. jegyz.) azt állítja, hogy a zsidóban nincs a népiskolának neve, innen is megtanúlhatta volna.

<sup>5)</sup> Nem pedig, mint Jost (Geschichte des Judenthums I. 433. l.) mondja, hogy Jósua b. Gamala csak jámbor óhajt táplált, mely azonban foganatba nem ment. (L. van Gelder: Die Volksschule des jüdischen Alterthums. 6. l.).

(Folytatása következik.)

## Semtób ibn Falakéra.

Adalék az arab-zsidó philosophia történetéhez a 13. században.

## II.

*Ibn Falakéra munkái.*

Falakéra számos munkái közül — ifjúkori költeményeitől eltekintve — a következőkről van tudomásunk:

1. *אמרת בתי המנהג הנפש* Verses értekezés a test és lélek műveléséről.<sup>1)</sup> E munka két részre oszlik; az első áll: XVI, a második csak egy fejezetből.<sup>2)</sup> Az első résznek tartalma a következő: 1. az ételekről; 2. az ételek természetéről; 3. az ételek természetéről a négy évszakban; 4. az italokról; 5. az alvás és ébredésről; 6. a munkálkodásról; 7. a hús vételéről; 8. a fürdésről; 9. a főbb testi tagoknak épségben tartásáról; 10. a magzat fejlődéséről a születésig; 11. a gyerekekről születésétől ifjúkoráig; 12. a férfikorról; 13 az öregségről; 14. a fölösleges nedvek

<sup>1)</sup> L. Sabbatai פ"ש p. 2. sz. 34. Wolf, Bibl. Hebr. I. p. 1125. — Falakéra a *Mebakkeschen* p. 10. művei felsorolását a következővel kezdi: הכרתי הלכות הולין והנהגת הבריאות והנהגת הנפש אשר היא ללב המואת ותועלת לאברים במאמרים שקולים Dukes [Zur Kenntniss. p. 142. Orient 1845. p. 147.] Jellinek [az Igereth Havikuach kiadásának bevezetésében] és Steinschneider [Cat. Bodl. II. p. 2537.] a Hanhágath Haberiúth és Hilchoth Chulin-t mint külön munkákat sorolják fel. Strachun-nal [Pirche Zaphon ed. Horovitz és Finn, Wilna 1841. I. p. 47.] valószínűnek tartjuk, hogy a *Mebakkes* idézett helye nem más, mint csak bővebb jelzése a szóban levő munkának, annál is inkább, minthogy ezen munkáról Falakéra nem tesz különben említést a *הולין* pedig helyett állhat.

<sup>2)</sup> E munkát bővebben ismerteti a *Bibliotheca Mediceo-Laurentiana Catalogus. Codex XLVI. p. 100.* Ott fel van tüntetve az első rész 16 fejezetének tartalma, de a második rész nincs ismertetve; valószínű, hogy ez kizárólagosan a lélekkel foglalkozik. — Egy második kézirat még csak a műncheni udvari könyvtárban létezik. I. Steinschneider, *Cat. Monach. cod. 48. és Allgemeine Zeit. d. Jud. 1838. p. 257.*

eltávolításáról; 15. a négy főnedv viszályáról egymással; 16. azokról, kik már születésüktől fogva nem egészségesek.

2. *אמרת המוסר* ethikai értekezés. E munkáról nincsenek közelebbi adataink.<sup>1)</sup>

3. *ציי היגון* Szomorúság (bánat) balzsama. Tartalma nem igen változatos; félig tudományos úton, félig szép szónoki fogásokkal igyekszik az olvasót a világi jólét megvetésére serkenteni, az érzékiesség fölé emelkedni s minden bú és bánat közepette a tudományban — mely egyedül változatlan s nem múlandó — keresni a vigaszt. Idézve van benne Maimúni levele a szultánhoz, ki tanácsot kér orvosától lehangoltsága orvoslására [p. 4. a], továbbá Aristotelesnek s Nagy Sándornak ez utóbbi anyjához intézett vigasztaló levele [p. 9. a. b]. E munkát először Cremonában 1557-ben<sup>2)</sup> adta ki egy Sául nevű ember, kinek legkedvesebb olvasmánya levén e könyv, jól tudta ezt kívülről s így csak fejből írva le, adta azt ki. Megjelent még Prágában 1612 és Hanauban 1716 s németül Ottensosser fordításában Fürth 1854-ben.

4. *מגלת המוסר* Emléklapok. Említve van a *Mebakkésben* p. 10. közelebbi adataink e munkáról nincsenek; úgy látszik, hogy elveszett. Falakéra e munkájában korának eseményeit beszéli el s így nagy beccsel bírta azon kor ismeretere.

5. *אמרת הוכח* Vitatkozás a philosophia s a hagyomány hívei közt.<sup>3)</sup> Ezen munkával kezdődik F. tulajdonképeni philosophiai

<sup>1)</sup> Steinschneider a *Cat. Bodl.*-ban azonosnak tartja e munkát Alí ibn Rodhwan Igereth Muszar-jával s hogy ez csak egyszerű fordítása az arab eredetinek, mint az a *Mebakkésben* p. 42 is közölve van. [E fordításról salább zólni fogunk még]. De igen valószínűtlen, hogy F. ezen Igereth Muszar-t mint saját külön munkáját említéné a *Mebakkésben* p. 10. Másrésztől azt tartja Steinschneider valószínűnek, hogy ez azonos volna a *שלמות המעשים* cz. munkával, melynek kézírata a párisi nemzeti könyvtárban 239. sz. alatt van [L. Munk, *Mélanges* p. 494. jegy.], mely föltevés igen valószínű, minthogy semmiféle adattal nem bírunk, valjon irt-e F. ily című munkát, mely Munk tanúsága szerint, 10 fejezetből álló rövid ethikai értekezés; lehet, hogy egy későbbi másoló adta ezen Selemúth Hamáaszim czimét.

<sup>2)</sup> Munk, *Mélanges* p. 494. tévesen 1550-et ír.

<sup>3)</sup> Fürst, *Bibl. jud. III. p. 62.* ezen munkát minden ok nélkül F. atyjának tulajdonítja; másoknak e tévedéséről l. Strachun a *Pirche Zaphon*-ban I. p. 48. — Először Prágában 1515-ben jelent meg, másodsor ugyanott 1610-ben s harmadszor Jellinek adta ki 1875-ben Bécsben, mely utóbbi ki-

működése. Ő is fölemelte szavát a Maimúni ellenes vitában s megírta ezen dialogust, melyben az egyik fél egyedül igaznak s boldogitónak a hagyomány melletti szoros ragaszkodást tekinti, míg a másik fél a szabad gondolkodás s az önálló szellemi kutatás eredményeit tartja kizárólagosan boldogitónak s az emberi lét céljának. A vitatkozás a hagyomány hivatkozásának teljes vereségével s a philosophus oly fényes győzelmével végződik, hogy a hagyomány hívója azon kéréssel fordul a philosophushoz, tanítaná őt a tudományokra. <sup>1)</sup> Erre a philosophus azt feleli: »Ezen célra írok majd számodra egy munkát, melyet három részre fogok osztani; az 1-ben tárgyalom az igaz erényt; a 2-ban az összes tudományokat, mívoltukat s céljukat fogom előadni; a 3-ban kimutatatom, hogy egyedül a philosophiai tanulmányok útján juthatsz igaz boldogsághoz. Ezen könyvet elnevezem ראשית חכמה-nak, a bölcsesség kezdetének [vagy: Bevezetés a tudományokba]. Azután fogok számodra egy második munkát is írni, mely az emberek különböző fokait, értelmi képességük kifejtlettségére vonatkozik, fogja tárgyalni s elnevezem azt ספר המעלות-nak, Fokozatok könyvének. Végre egy harmadik munkát is fogok írni, melyben megismertetlek a valódi philosophusok nézeteivel a főbb kérdésekről, s ezen munkát דעות הפילוסופים. A philosophusok nézeteinek fogom nevezni. <sup>2)</sup> Volna ugyan okunk feltételezni, hogy a Maimúni ellenes viták ezen korában Falakérának is volt a hagyomány buzgó hívói egyikével ily irányú vitája, s hogy csakugyan egy határozott személy számára írta jelzett munkáit, <sup>3)</sup> mégsem tartjuk azt valószínűnek azért, mert — bár e munkákban foly-

adás a leghiányosabb, mint azt Steinschneider Hebr. Bibliogr. XV. p. 42. kimutatta.

<sup>1)</sup> Ezen korban Isak ibn Polkar is írt ily disputációt: Vikiúach Hatoránim im Haphilusuph [kiadva a Taam Zekéim-ben p. 12—19.], mely sokkal általánosabb jellegű, mint F. Vikiúach-ja s a végeredményben is elütnek egymástól.

<sup>2)</sup> Igereth Havikuach ed. Jellinek p. 17.

<sup>3)</sup> Falakérának csak egy vitájáról van tudomásunk, melynek eredménye azonban épen nem jogosíthat fel bennünket ama föltevésre, mintha azon vitából kifolyólag írta volna meg munkáit. »Ismertem — mondja Falakéra — egy igen előkelő férfit, ki Maimúni ellenében Isten testiességét vitatta; kérdeztem tőle, vajon valóban hiszed-e, hogy Isten keze olyan, mint az emberi kéz? Ő igenlőleg válaszolt. Szavaira nem feleltem, hisz téves hitétől úgy sem téríthettem volna el, minthogy már igen öreg volt s kora ifjúságától fogva szokott már azon balhithez» [L. Minchath Kena'oth p. 183.]

ton szólítgatja Fal. a hívót [הסיד] — de nevet nem említ s így valószínűbb, hogy csak egy képzelt egyént tartott szem előtt és jobbnak látta munkáinak ily formába való öntését, valamint a Mebakkés-ban is más alakot használ.

Falakéra ígéretéhez híven meg is írta e munkákat.

6. ראשית חכמה a bölcsesség kezdete.<sup>1)</sup> Mint F. az Igereth Havikuach-ban mondta, e munka csakugyan három részre van osztva, mely részeket egy költemény s egy általános bevezetés előz meg. השירה הראשונה בחלקי הפילוסופים והיא השירה הנקראת הפילוסופים. Szavak után következik egy 61 kettős sorú költemény a bölcsesség dicsőítéséről. Ezután beszél a szerző a háromféle boldogságról: 1. בריאת אברי האדם, 2. העצלה האדם, 3. ירושת בהנחת האדם de a legfőbb boldogság az Istenismeret (Jerem. 9, 22, 23.), melyet hogy elérhessünk, tudományokra kell szert tennünk.

הנבונה בזה הספר לכלול בו דברים מה קצרים מה שצריך מבקש החכמה... והוב דברי בו הם דברי ראשי הפילוסופים כי לא הדלתי אני מעצמי אלא שקבעתם מהספרים שהם מפורסמים שם והלקתו ל"ה חלקים (I) במעלות הציונות (II) במספר ההכמות (III) בראו כי הפילוסופים הכיחית בהשגת ההעצלה.

Ezen bevezetés után áttér az egyes részeknek bővebb kifejezésére. Az I. rész csakis azt tárgyalja, hogy a testi tulajdonságokban való tökéletesség képezheti az előfokot a szellemi tulajdonságokban való tökéletességhez; a testi tulajdonságok pedig első sorban a vágy féken tartása által érhetők el.

E fejtegetés Aristoteles ethikai levelének idézésével ér véget. A II. rész a következő kilenc fejezetre oszlik 1. e II. rész célja és hasznáról; 2. a nyelv keletkezéséről; 3. a nyelvtudományról; 4. az ismeretek elsajátításának módjáról; 5. a logikai tudományról s részeiről; 6. a matematikai tudományról s részeiről; 7. a természettudományokról s részeikről; 8. a metaphysikáról s részeiről; 9. a politikai és rhetorikai tudományokról. — A III. rész első fejezetében kifejti, hogy a boldogsághoz vezető eszközt egyedül philosophiai tudomány képezi, mely alkalmat ad

<sup>1)</sup> Sabbatai [ש"י] p. 69. nr 15] Fürst [Bibl. jud. III. p. 62] ezen munkát is F. atyjának tulajdonították, s Plátó s Aristoteleshez írt kommentárnak tartják. Ezekkel szemben L. Strachun a Pirche Zaphon-ban I. p. 49. Cat. Bodl. II. p. 2539. Wolf, Bibl. Hebr. I. p. 554 és 1125. — A párisi n. könyvtárban 6691 A. sz. alatt e munka az Igereth Havikuach-al együtt latin fordításban is megvan. — Ismertetésünket a müncheni kézirat alapján eszközöljük.

a második és harmadik fejezetben Plátó és Aristoteles philosophiáját tárgyalni.

A Plátót illető fejezetet már Steinschneider <sup>1)</sup> Al-Farabi-jához (Szt-Pétervár 1869.) mint függelékét (p. 179. kk) kiadta s ugyanott Aristotelesnek szánt fejezetet is — hiányosan bár — ismertette.

7. ספר המעלות *Fokozatok könyve*. Ezen munkát külön fogjuk tárgyalni.

8. ספר המבקש *A vizsgálódó*. Falakérának ez a legelső munkája, melyben pozitív adattal találkozunk; 1264. év őszén írta azt. Feltűnő, hogy hármaskönyvét, melyet az Igereth Havikküach-ban jelzett, mért szakította itt félbe s mért nem folytatta a Deóth Haphilusuphim-mal? Ezen körülmény okát a korviszonyokban kell keresnünk. A Hamebakkésban p. 10, miután felsorolta Falakéra első 7 munkáját, szomorúan, mély fájdalomtól áthatott néhány mondattal emlékszik meg általánosságban bizonyos üldözésekről, melyeknek a zsidók ki voltak téve. Tudjuk, hogy X. Alfonso, kinek uralkodása alatt nagyjában jó dolguk volt a zsidóknak, Penjaforte izgatására védőlevéllel látta el Pablo Christianit, ki 1263. év augusztus 29-én kezdte meg térítői utját s bejárta Castiliát és Arragoniát.<sup>2)</sup> Vajjon nem Pablo ezen utja idézte-e elő azon viszonyokat, melyekről Falakéra mondja: כמה הרפתקאות ערו עלי... ואין אדם עדין כאין ורבו המוצצים ברין... ועל כל זה לא חלתי מעלות על כל מעלה רמה. Bizonyára fáradtan az üldözésektől s elkeseredve kortársai állhatatlansága fölött, nem talált elég nyugalmat a komoly philosophiai munka folytatására, hanem lelke fölvidítására fogott 1264. év őszén a könyved, szép s költői tudományos regény megírásához. Hőse egy ifju, ki világgá ment, hogy kutasson s tanuljon minden téren, míg meg nem találja azt, mit életezélül tüzzön ki magának s

<sup>1)</sup> Steinschneider [Alfarabi p. 176. és Hebr. Bibl. 1864 p. 88. jegyz. 9] a Résith-Chokhmát azonosnak tartja a Mebakkés-sal; alább látni fogjuk, hogy a kettő közt távolból sem létezik összefüggés. — Gudemann [Unterrichtsw. d. sp. ar. Per. p. 10.] a Résith Chokhma és Ibn Aknin Tabb-ul-nufisz munkájának 27. fejezete közt talál hasonlóságot, de ez csak annyiban áll, hogy mindketten a tudományokat sorolják föl, azon különbséggel, hogy Ibn Aknin oly tudományokat tárgyal, melyekről F. nem tesz említést s viszont. Különbön Gudemann sem tételezi fel, hogy Fal. Ibn Aknint használta volna, hanem mindkettő közös forrásból merített.

<sup>2)</sup> Bővebbet l. Graetz VII, p. 147. s kk.

melylyel boldogságát szerezheti meg. Először egy dugszagdaghöz kopogtat be, kivel a földi javak mulandóságáról vitatkozik s miután meggyőződött, hogy vagyonszerzés nem lehet az egyedüli élelcél, tova megy, míg el nem érkezik egy férfiúhoz, kinek minden büszkesége testi erejében rejtett. Ujból kezdődik a vita. Nem a hatalomban találta meg a boldogságot. Tovább kutatott; fölkeresett egy művészt, ki által a művészet titkaiba avattatta magát, de midőn egy kérdésre nem kapott feleletet, látta, hogy itt sem lelhet nyugalmat, tudományszomja tovább üzte őt. Most egy orvoshoz fordult, kitől úgy az elméleti mint a gyakorlati orvosi tudományban nyert oktatást; vitatkoznak Hippokrates és Galenus munkája fölött s midőn már hosszú ideig együtt voltak, s az orvos nem tudott megfelelni egy kérdésre, ismét tovább ment, tudni akarván mindent. Jelentkezett egy jámbor öregnél, kitől az erkölcsi tudományokban vett oktatást. Hat hónapig volt vele együtt, de nem talált nyugalmat, minthogy ezen tökéletességek nem kizárólagosan a szellem tökéletességei. Erre törekedvén, fölkeresett egy nyelvészt, kit, miután nem tudta őt beavadni a nyelvészet titkaiba, szintén elhagyott s fölkeresett egy költőt, kivel a költészet titkait kutatta, s midőn itt sem kapott egy kérdésre feleletet, ismét tovább ment.

Itt végződik a munka első része, mely teljesen önálló. A második rész — eltekintve az elejétől — rövid kivonata az »Igaz testvérek«-nek. A kutató most fölkereste a hagyományhoz híven ragaszkodók egyikét, kivel sokat vitatkozik arról, hogy a hagyomány magában nem képes boldogítani; de nem tudják egymást meggyőzni s így tovább megy, míg eljutott egy olyanhoz, ki a hagyománynak s a tudománynak egyaránt barátja volt. Őt évi együttlét után elváltak egymástól s a kutató most a matematikai tudományok tanulmányozásához fogott. Először számtant tanult Pythagoras követőjétől, azután mértant Euklides hívétől, azután optikát, továbbá csillagászatot Ptolemäus követőjétől s végre zenét.<sup>1)</sup> Ezek után logikával<sup>2)</sup> foglalkozik, ennek befejezésével fizikával<sup>3)</sup> s végre metaphysikával, melynek körébe

<sup>1)</sup> Ezen matematikai tudományok fejtegetése az Igaz testvérek Propädeutikájának kivonata.

<sup>2)</sup> Teljesen megfelel az Ig. testvérek Aristoteles nyomán írt logikai értekezéseinek. (Dicerici, Logik und Philosophie.)

<sup>3)</sup> Ugyancsak az Ig. testv. természettudományi értekezéseinek kivonata. (Dicerici, Naturanschauung.)

vágó kérdések kutatásában megtalálja lelki nyugalmát s boldogságát. — Valódi encyclopädia ezen munka; az összes tudományágak föl vannak véve, fölöttük ítélet mondatik, előnyeik magasztaltatnak, de gyöngéik is föl vannak tárva. E munka képezi legszebb bizonyítékát annak, hogy Falakéra körülbelül 35 éves korában mily széles tudománykörrel birt. — Felmerülhet azon kérdés is, vajjon ezen munkával nem-e mintegy életrajzát akarta adni Falakéra ?<sup>1)</sup>

9. דעות הפילוסופים *A philosophusok nézetei.* A Mebakkés befejezése után folytatta F. a hármas munkát. Ugy látszik azonban, hogy e félbeszakítás következtében megfélekedezett munkáinak az Igereth Havikúach-ban jelzett céljáról; e munka már nem a »jámbor« számára iratott, hanem azon célból, hogy a bölcsészek nézeteit itt egybegyűjtve s rendezve, majd öregségében, midőn emlékezőtehetsége már gyengült, könnyen áttekinthesse.<sup>2)</sup> Az Igereth Havikúach, Résith Chokhmá és Széfer Hamáaloth mint folytatólagos s egymáshoz tartozó munkák egymás után, egy kötetbe irattak, mint ez tényleg a müncheni kéziratban látható. De azon körülmény, hogy a Déoth ama megszakítás miatt mint különálló munka szerepel s hogy a könnyen áttekinthetőséggel egybekötött célnak megfelelőleg a belső szerkezet szerint is különvál a többitől, s tekintve még azt, hogy a leydeni kéziratban Sám. ibn Tibbon szerepel a phil. nézeteinek gyűjtőjeképen, könnyen adhatott alkalmat arra, hogy ezen munkát elvitassák F.-tól. Kétséget sem szenved azonban, hogy ezen munka csakugyan Falakéráé. Jakob Román tudatja Buxtorffal,

hogy birtokában van Deoth Haph. cz. munkának, melynek szerzője F.<sup>1)</sup> Tehát létezett egy olyan kézirat, melyben F. világosan mint szerző van feltüntetve. De Zunz a leydeni kéziratról is fényesen kimutatta, gondolati hasonlóságokra, de különösen nyelvezeti okokra támaszkodva, hogy ennek szerzője nem lehet ibn Tibbon, hanem csak Falakéra, kinek sajátos nyelvezete ezen munkában is megnyilatkozik.<sup>2)</sup> Ezekon kívül F. szerzőségére erős bizonyíték gyanánt említhetjük, hogy a *Deoth és a Mebakkés bevezető költeménye egy és ugyanaz.*

Ugyanis Steinschneidernek a leydeni codexből nyújtott, bizony kissé hiányos, ismertetésében mondva van, hogy ott a bevezető költemény 107 kettős sorból áll; ugyanezt látjuk a Mebakkés bevez. költeményénél is, és a Steinschneider által közölt első három sor szószerint megfelel a Mebakkés költeménye első három sorának<sup>3)</sup>.

Hogy mikép került mindkét munkához ugyanazon költemény, abból magyarázható meg, hogy a kettőnek szerzője F. — Steinschneider ismertetése szerint két részből áll e munka. Az I. tárgyalja 1. az őszanyagot; 2. az elemeket; 3. az ásványokat; 4. a növényeket; 5. az élő lényeket; 6. az élő lények benső erőit; 7. a sphaerákat. A II. rész az intellectus agens-sel foglalkozik.

10. ספר הפסיכ *Lélektan.*<sup>4)</sup> Az összes pszichológiai kérdéseket tárgyalja az arab peripatetikusok rendszere szerint.<sup>5)</sup> Bár ugyanezen kérdések — mondja F. (p. 1 a.) a Deoth-ban is tárgyaltnak, de külön megírom ezen munkát a lélektanba vágó kérdések könnyebb áttekinthetősége végett. E szavak bizonyít-

<sup>1)</sup> L. Kayserling értekezésében Román levélét a Revue des études juives. VIII, p. 87.

<sup>2)</sup> L. különösen Hebr. Bibliogr. IX. p. 135. továbbá XV. p. 12., XVI. p. 91, Cat. Bodl. II. p. 2541 Kaufmann Al-Batljajusi nyomai. Bpest. 1880. p. 41. jegy. 4. Az érzékek. Bpest. 1884 p. 43. jegy 20.

<sup>3)</sup> V. ö Cat. Leyden p. 62. s Mebakkés p. 1.

<sup>4)</sup> Megjelent Lembergben 1835-ben. L. Geiger recenzióját Wiss. Zeitschrift IV. p. 415, továbbá Orient 1848. p. 442. és 1850. p. 141. Rendkívül ritka ezen egyedüli kiadás. Sok utánjárás mellett sem voltam képes e munkát megszerezni, míg Bpestre nem érkeztem, hol Dr. Kaufmann D. tanár úr volt szives azt legnagyobb készséggel rendelkezésemre bocsátani, miért is e helyen köszönetet mondok szívességéért.

<sup>5)</sup> Steinschneider Falakérának ספרי הפילוסופים האחרונים szavait tévesen fogja fel, midőn mondja: »excludere vult Philosophos veteres, seu ante Aristotelem scribentes« [Cat. Bodl. II. p. 2543].

<sup>1)</sup> Delitzsch [Zur Geschichte d. jüd. Poesie. Lipse, 1836, p. 48.] azon nézetének ad kifejezést, hogy F. ezen munkájának feldolgozása s tárgya feltűnően hasonlít Gazali, Beschir és Shadan cz. elbeszéléséhez. Steinschneider (Alfarábi, p. 252.) nem ismer ily című elbeszélést. — Gudemann [Erzieh. d. sp. ar. Per. p. 157. jegyz. 3] valószínűnek tartja, hogy az eszmét ezen munka feldolgozásához F. Ibn Tofeil Hai ibn Jokdhán-jában találta meg; ezen föltevés azonban egészen téves, minthogy ibn Jokdhán-ban más a tárgy s más a feldolgozás, csak azon közös vonás létezik, hogy ugy ibn Jokdhán mint a Mebakkés egészen előlről kezdik a tanulást. Dukés-szel [Philosophisches aus d. 10 Jahrhndt. p. 12.] valószínűnek tartjuk, hogy az igaz testvérekben találta meg F. az alapeszmét. — Ezen munka megjelent először Hágában 1778-ban, azután Aleppo-ban 1865. és Josepovban 1881-ben, mely két utóbbi kiadás az első alapján készült. Mi a josepovi kiadás után idézünk.

<sup>2)</sup> Steinschneider, Cat. Leyden, p. 64.

ják, hogy F. e lélektan a Deoth után írta s így föltűnő, hogy lélektanát már a Fokozatok könyvében is idézi s utal arra; de a Fok. könyvben az későbbi toldalak lehet.

11. אגרת החלום. Az álomról szóló értekezés. Steinschneider (Cat. Bodl.) ezt mint külön munkát sorolja fel, minthogy a Móre Hamóré-ban utal arra F. Mi azt hisszük s F. szavai וזכר חבתי (M. Ham. p. 167.) is erre lát-szanak utalni, hogy ez nem más, mint az Igereth boté hanhagóth haguf vehanefes első részének 5. fejezete.

12. פירוש Szentírás-magyarázat. Ily nemű önálló munka F.-től nem maradt ránk, de elég alapos okunk van arra, hogy feltételezhessük, hogy F. csakugyan irt kommentárt a sz. iratok-hoz. Már a Mebakkésban (p. 63.) mondja, hogy öt évig volt együtt a tudóssal, »minden héten átvettük alaposan magyaráza-tokkal a heti szakaszt s mi magunk is fölirtuk magyarázatainkat,« A. M. Ham.-ban (p. 6.) pedig mondja שאר הדברים נכתבים בפירושי לתורה ולשאר ספרי הקודש (M. Ham. p. 144. és 145. már mondja: כמו שמירשת בך משל<sup>1)</sup> is bizonyítják, hogy F. kommentárjai közkézben forogtak. A M. Ham.-ban p. 114. említés tétetik egy סהררשי munkáról is, mely azonban úgy látszik, hogy nem szt.-írási, hanem midrás magyará-zata volt.<sup>2)</sup> A párisi Ancien fonds kéziratai közt 706. sz. alatt Fal. Lélektanával folytatólagosan egy codexben Ezekhiél látomásá-nak magyarázata foglaltatik szerző megnevezése nélkül. Vajjon F. írta-e azt, nem tudhatjuk.

13. לקוטים מסי מקור חיים לרשי בני. Gabirol Fons vitae-jének kivo-nata. Kaufmann [Attributenlehre, p. 97. jegyz. 4] a Gabirol-féle munkának rendszeres kivonatát látja F. e munkájában, mig Gutt-mann [Phil. d. Sal. ibn Gab. p. 7. jegyz. 2.] csak egyes kimagasló helyek pontos fordításának tekinti, mely szerint F. teljesen figyel-men kívül hagyta volna az összefüggő tartalmat. Munk, ki leg-behatóbban foglalkozott e kivonattal, Guttmann véleménye ellen bizonyít [Mélanges, p. 152]. Bár miként álljon azonban a kérdés,

<sup>1)</sup> Mekor Chajim cz. kommentárjában. fol. 3 c, 4 abc, 6 c, 10 ad, 11 ac, 15 b, 18 d, 19 b, 22 a, 26 a, 86 d, 71 a, 97 b és 115 d.

<sup>2)</sup> Bartolucci összetévesztette ezen munkákat Semtób b. Joseph b. Schemtob פירושיה cz. munkájával. L. Wolf. I. p. 1127.

F. volt az, ki megmentette Gabirol nagybecsű munkáját az utó-kor számára. [Kiadta Munk, Párisban 1857.]

14. מורה המורה. Az ellenszegülő tanítója.<sup>1)</sup> Célja volt Fal-nak e munkával első sorban Maimúni Móré-jában tárgyalt kér-déseket oly módon világítani meg, hogy azokkal szembe állítja az előtte élt bölcsészeknek azon pontokról adott nézeteit, feltün-tetve, hogy mennyiben egyeznek s mennyiben térnek el egymás-tól, hogy ezen az uton Maimúni és a philosophiának ellenzői belássák annak igaz voltát s helyességét [p. 3.]; ezért adta mun-kájának azon czímet [p. 6.] s azért nem írta arabul, hanem hébe-rül, hogy minél inkább elterjedhessék [p. 8.]. Magyarázatait oly módon végzi, hogy a Móre magyarázandó részét lefordítja,<sup>2)</sup> azután megemlékezik a görög s arab bölcsészek hason nézeteiről, melyek Maimuni forrását képezhették, ezekkel szembeállítja az eltérő nézeteket s megmondja végre saját véleményét. Igen előkelő helyet foglal el e munka az arab-zsidó philosophia irodalmában, nemcsak azért, mert Fal. volt a legelső, ki Maimuni korszakot alkotó Móré-jához magyarázatot irt, hanem főleg azért, mert Fal. ezen munkája valódi tárháza az arab philosophiának, örök emléket emelt az arab philosophusoknak s F. mulhatatlan érde-met szerzett magának az által, hogy az arab bölcsészek munkáit, főbb nézeteiknek szószzerűi idézetével, megmentette az enyészet-től. Forrás gyanánt tekintetett F. e munkája már a 13. század végén s a 14. század elején<sup>3)</sup> és forrásnak tekintetik még ma is.

<sup>1)</sup> Wolf III. p. 1135 »doctor doctoris«-szal fordítja, de helytelenül. F. megadta ezen munka czimének igazi értelmét a bevezetés végén p. 6. — Megjelent Pozsonyban 1837-ben — Straszchun a Pirche Zaphonban II. p. 80. azt hiszi, hogy F. két kommentárt irt Maimúni Móré-jához s erre utalná-nak szavai: מורה למורה נכתבים בפירושי לתורה [p. 6.], de világos, hogy itt מורה helyett מורה-t kell olvasnunk.

<sup>2)</sup> Mely fordítások sokkal pontosabbak, mint ibn Tibbon és Charizi fordításai s ezektől sok eltérést mutat. A fontosabb fejezetek I., 55., 72. II. 4. 6. III. 15. egész terjedelmükben vannak lefordítva.

<sup>3)</sup> Már J. ibn Kaspi az Amude Keszeftben az arab bölcsészek nézeteit a M. Hamóré-ból idézi. A Bodl. Canon 63 sz. alatt létezik Averroes metaphy-sikája Compendiumának héber fordítása Móz. ibn Tibbon-tól *Ibn Falakéra fordításából* gyűjtött variánsokkal; igen valószínű, hogy azon variánsok vagy a Deoth, vagy a M. Hamóré után készítették. L. Steinschneider a Zunz-féle Jubelschrift-ben p. 5. jegy. 22. — Sám. ibn Zarzah mondja a Mekor Chajim Kommentárjának bevezetésében, hogy sokat merített Falakérából; de pl. David ibn Bila és Maestro Vidál-t — bár ezekről nem emlékezik meg beve-



Érdemül tudandó be F.-nak, hogy szószerint idéz s nem ad paraphrastikus magyarázatokat. E pontnál különösen arra kell figyelniünk, hogy F. feltűnő módon kétféleképen jelzi idézeteit; m. p. vagy **אמר** vagy **כתב** szavakkal, mely különbségtétel keresztül vonul az egész munkán. Azon idézeteknél, melyeket F. nem az illető szerző munkáiból s szavaival idéz, hanem másodforrásból vagy paraphrastikus átdolgozásból merített, ott **אמר**-t használ; ha pedig az illető szerző saját munkájából, saját nézetét, saját szavaival idézi, ott **כתב** jelet használ. Pl. Aristotelesnél csak egyszer [p. 22.] fordul elő **כתב**, különben mindig **אמר**,<sup>1)</sup> mi azt bizonyítja, hogy Arist. csak Averroes átdolgozásából idézte; Themistius és Alexander Aphrodisias [p. 76, 83, 96, 108, 110] mindig **אמר**-ral szerepelnek; és ez természetes is. Majd **אמר**, majd **כתב** szavakkal idéztetnek Alfarábi,<sup>2)</sup> Ibn Sina,<sup>3)</sup> Averroes,<sup>4)</sup> Ibn Alzeig.<sup>5)</sup> Mindig **כתב**-bal idéztetnek Gabirol<sup>6)</sup> és Abr. ibn Ezra.<sup>7)</sup> Fontosnak tartottuk e körülményt kiemelni azért, mert a M. Hamóré idézeteit mint első forrásból merítetteket szokták tévesen idézni. F. idézeteiben az is szokatlan, hogy Averroest sohse nevezi meg, hanem mindig **ההחכם הגדול**-t mond neve helyett; F.-nál e kifejezést arabizmusnak tartjuk **ההחכם הידוע** helyett, s folytonos használata bizonyítja, mily nagy becsben állott Averroes F. előtt, minek a bevezetés végén kifejezést is ad.

Függelék gyanánt még három fejezet van e munkához csatolva. Az I-sőben tárgyalja az emberi értelem tökéletességét s összeköttetését az intellectus agens-sel Maimúni s az arab bölcsészek nézetei szerint. A II. és III-ban pedig erős kritikát ír Ibn Tibbon Móre-fordításáról, melyet bővebben ismertetni nem tartunk szükségesnek, minthogy azt Delitzsch az Orient 1840. évf. 177 s kk. lapjain lefordította s eléggé magyarázta.

Ezen munka 1280-ban lett befejezve. A kiadásban van még

zetésében — sokkal többször idézi, mint Falakérát, azért bizonyos, hogy a Mekor Chajimban közölt idézetek az arab bölcsészekből mind a M. Hamóré-ből vannak átvéve.

<sup>1)</sup> A M. Ham. minden oldalán; azon egyszeri **כתב** is csak véletlen lehet.

<sup>2)</sup> **אמר** p. 80, 102, 105 stb. **כתב** p. 16, 71, 98, 132 stb.

<sup>3)</sup> **אמר** p. 9, 11, 12, 17, 18, stb. **כתב** p. 19, 20, 32, 35, 45 stb.

<sup>4)</sup> **אמר** p. 14, 16, 20, 22, 25, 26, 33 stb. **כתב** p. 17, 19, 24, 25, 28 stb.

<sup>5)</sup> **אמר** p. 71, 117. **כתב** p. 32, 80, 100 stb.

<sup>6)</sup> p. 25, 29, 63, 64, 93, 115, 122, 133, 135 stb.

<sup>7)</sup> p. 35, 38, 86, 102, 119, 126, 134 stb.

egy hosszabb fejezet is, melyben a Móre egyes fejezeteinek rövid kivonata van adva; ezt nem tartjuk F. munkájának, minthogy teljesen elüt F. nyelvezetétől s mert Ibn Tibbon ellen irt kritika végén F. a M. Hamóré teljes befejezését jelzi.<sup>1)</sup>

15. **כתב**. *Levél az antimaimunisták ellen.*<sup>2)</sup> 1290-ben, midőn a francia zsidók gyűlölete Maimuni iránt felidézte a damaskusi átok-iratot, mely a spanyol községekben köröztetett, F.-hoz is eljutott a hír, mely alkalommal e szép, lendületes, költői nyelvezetű levelét írta, mely ostromozza Maim. elleneit s dicsőíti Maimunit. Tudomásunk szerint ez volt F. utolsó munkája; termékeny irodalmi munkásságát ezzel fejezte be, melyben örömét fejezi ki a fölött, hogy végre el lett érve az, a miért egész életén át oly hévvel küzdött.

Budapest.

VENETIANER LAJOS.

<sup>1)</sup> Ezen kivonat a De Rossi M. Hamóré kéziratban tényleg hiányzik [I. p. 92. cod. 142.]

<sup>2)</sup> Ki van adva a Minchath Kenaoth végén. — Hogy csakugyan F.-tól való e levél — bár abban neve elő nem fordul — bizonyítja de Rossi kézírata, mely szerint a M. Hamórével egy codexben található azon levél; ugyancsak együtt van e kettő az Ancien fonds 704. sz. kéziratában is. I. Cat. Bodl. II. p. 2545. Renan [Neubauer], Les rabbins français. Páris, 1877, p. 653. és 691.

## IRODALOM.

## VALLÁSOS ÉNEKEK.

Irta: *Makai Emil*. Budapest, Athenaeum. 1890.

Kettős okom volna arra, hogy ne alkalmazzam e könyvre a kritikának azt a szigorú mértékét, melyet e folyóirat magas színvonala nemcsak jogosulttá tesz, hanem meg is követel. Első sorban az, hogy fiatal ember első munkájáról van szó, mely tehát már ipso facto számot tarthat az elnéző bírálatra; másodsorban az, hogy a »Vallásos Énekek« szerzője oly téren próbálkozik, melynek nemcsak hogy taposott útjai nincsenek, hanem a mely jóformán még egészen járatlan. Ez a két körülmény, mondom, igazolná a jóakaró elnézés bármily fokát is. De örömmel jelentem ki mindjárt itt legelől, hogy Makai Emil ily kiméltó enyheségre egyáltalában rá nem szorult; munkája megbírja a komoly kritikának teljes mértékét is. E mértékkel is kimondhatom róla, hogy próbálkozását a lehető legjobb siker kísérte, mert már ez első művében találtam nem egy oly költeményt, mely valóban méltó arra, hogy majdan megzenésítve, templomi énekeink sorában is helyet foglaljon. Méltóvá teszi őket erre szerkezetök és hangjok czikornyátlan egyszerűsége, ez oly fontos sajátysága minden mély lírának; méltóvá teszi őket képeiknek a zsoltárokhoz simuló keleties zománca, melyet a zsidó vallásos költészet lényeges tulajdonaihoz kell sorolnunk, s végre minden mesterkéeltséget kerülő, szabatos rhythmusú verselésök, mely szerint mint minden éneklésre szánt költeménynél, természetesen itt is kiváló fontossága. Ez erényeket együtt leltem, pl. az »Alkonyat« című dalban, melyet állításom megokolására ide is írtatok:

Boldog, ki örökké  
Sátrában lakhatik,  
Hasadó hajnaltól  
Esteli csillagig.

Eleped az ajkam  
Hervatag virága,  
Elhamvad szememnek  
Ragyogó világa.

Mint pislogó mécs láng  
Halványodó fénye:  
Olyan az életem  
Csüggeteg reménye.

Lángoló lelke  
Te vagy vágyódása:  
Szenvedő szívemnek  
Végő dobbanása!

Vezeklő lelke  
Fedezze be szárnyad,  
Csüggedő szívembe  
Önts reményt és világot!

Boldog, ki örökké  
Sátrában lakhatik,  
Hasadó hajnaltól  
Esteli csillagig.

Ugyanabba a kategóriába, melyhez e költeményt soroztam; oszthatom be a »Reggeli Fohász«, a »Hajnali Ének«, a »Halottak Emléke« és a »Háladal« című verseket, a fordítások közül pedig legkivált Júda Halévinek gyönyörű Szukköth-dalát és Náchum tavaszi dalait. Mindezekre több-kevesebb megszorítással ráillik az a dicséret, melylyel a főntebb idéztem versnek adóztam.

A mit a kötet többi darabjában megróni valót találtam, mind olyan hiba, melyet a szerző műve gondos átdolgozásánál bizonytalannal ki fog küszöbölhetni. Többnyire a verselési technika fogyatékoságából erednek; már pedig Makai nem egy helyütt megmutatja, hogy jó forma-érzéke van és hogy a gyakorlat megfogja nála hozni a küllaloknak azt a korrektségét is, melyet különben sok ismert és elismert poétáknál is, fájdalom, hiába keresünk. Majd akkor kerülni fogja az ily rímélet:

Hova bujjak, hova *fussak*,  
Haragja ha kél az *Urnak*?  
Hova vigyem — mondd *barátom*,  
Hova rejtsem *gyalázatom*? (29. l.)

Kerülni fogja az ily rímeket is: árnyaink — ajkaink, ormain — fájdalmain (42. l.), jobban — alázatosan (53. l.), Istenünk — védelmünk (25. l.) stb. stb. Fel kell említenem azt is, hogy néhol kissé homályosan fejezi ki gondolatait, mint pl. e sorokban:

Felhöbe nyúló sziklák ormain  
Dereng az első napsugár,  
De azt, mit *őj* varázsa *összeszöött*,  
Lelkem *hajh!* rég *elűzte* már.

Szavaiban is találhatni kifogásolni valót; nem mondhatni pl.: »te sziklamély!« (71. l.), meg nem engedhető licentiák pl. ezek: »az *éj lepele*« (74. l.), »ünnepi *fénytelek*« (75. l.). Helytelenül al-

kalmazza a »derengi« szót ebben: »Mondd, hogy szebb hajnal *derengi* — már a rabság éjjelét« (80. l.); még nagyobb nyelvi botlást követ el a 34. oldalon, midőn ezt írja: »*Csordultig* ittam kelyhemet,« holott bizonyára azt akarta mondani: »*fenekig* ittam kicsorduló kelyhemet.« E hiba annyival inkább meglepett, mert Makainál általában ép nyelvérzékenet és szabatos, költői emelkedettséggel bíró stílust találtam.

De ismétlem, bizonyos vagyok benne, hogy nem fog nagy munkájába kerülni az effélék elkerülése, s azért a legjobb reményekkel nézek további működése elé, melyhez kitartást és folyton növekvő sikert kívánok neki.

Budapest.

RADO ANTAL.

### PURIMDAL.

Szálljon az ének  
Hangja zenének  
Messze riadva  
Dallamot adva  
Zengve, dicsérve, dalolva!  
Áldva dicsériünk  
Isteni fényünk!  
Földre lehajlunk  
Szent bizodalunk!  
Mélyen a porba hajolva!

Vad, gonosz ármány,  
Ördögi Hámán  
Úzte a léptünk  
Bárhova léptünk —  
Adva valánk a halálnak!  
Oh de a vészbe  
Küldi veszélybe  
Isten a fényét —  
Népe reményét —  
S angyali földre leszállnak!

Budapest.

Eszter a gyengé,  
Szép, deli szende  
Törte le Hámánt,  
Őt, ki halált szánt —  
Mardocheussal a törzsnek!  
S oszlik a bánat,  
Uj dala támad,  
Hála szavában,  
Fény a lakában  
Népnek, a benned erősnek!

Hő ima szálljon  
Égbe találjon,  
Hála tenéked  
Háladal, ének  
Minden időkön örökké!  
Égi királyunk!  
Isteni várunk!  
Légy te mivélünk,  
És soh'se félünk  
Búba, viharba mi többé!

KIS ARNOLD.

## TÁRSADALOM.

### Zsidó viták.

A jogosult büszkeség érzete a fölött, hogy *magyar zsidó* vagyok, még sohasem ébredt fel életemben hazafias szívemben, mint akkor, midőn Türknek, e hirhelt antisemita gyászvitéznek f. é. febr. 7-én az osztrák parlamentben tartott azon beszédét elolvastam, mely a zsidó szervezeti javaslat ellen volt irányozva. — Mert eme beszéd, mint egy *német* zsidófalónak kifakadása, egyszersmind lélektanilag is érdekes alkalmat nyújthat arra, hogy mi összehasonlíttjuk azzal egy *magyar* zsidógyűlölnök kifakadásait, melyek — bár szintén rágalmozó tendenciával bírnak — még arról is tanuskodnak, hogy a mi lovagias, még a sötét középkorban sem hitfelekezeti türelmetlen nemzetünknek egy fia nem képes oly merészséggel hazug vádakot szórni a zsidó nép és irodalma ellen, mint egy megrögzött németfajú antisemita, ki a zsidó gyűlölet eme klasszikus néptörzsének egy méltó sarjadéka. — Emlékezzünk csak vissza amaz, évek előtt a magyar parlamentben is felhangzott zsidóellenes beszédekre, mik, a tiszaszlári keresztény szűzzel foglalkozva, nagyon sötét foltot ejtettek ugyan a magyar-nemzeti géniusz fényes paizsán; de azért oly bizonyossággal, oly minden kétséget kizáró meggyőződésben, mint a nevezett német zsidófaló, még egy Onody Géza sem állította a képviselőházban nyilvánosan, hogy a zsidó felekezeten van egy szektája, mely hitparancsolata folytán keresztény embervért használ rituális czélokra, és hogy a talmud nem egyéb, mint oktató elmélete a csalások- és gaszágoknak, miket egy »goj« ellen gyakorolni kötelesség. — Psychologice tehát nem épen helytelenül végzé Türk az ő beszédét azzal, hogy ő el nem fogadhatja a javaslatot, mert ő német, azaz a német anyatejjel ápolt s felnevelt zsidófaló; de midőn hozzá tette: mert ő keresztény

is, ekkor megsértette az igazi kereszténység géniusát, és ily sértés ellen nekünk zsidóknak is erélyesen szót kell emelnünk, mint-hogy az igazi kereszténység, mely nem csak szép frázisokban hirdeti, de valósítja is a jogot, igazságot és szeretetet, szakasztott képmása, méltó szellemi gyermeke az igazi zsidóságnak. — Ezért csakugyan feltűnő előttem, hogy a szellemes képviselő dr. Bloch ur, ki élces gúny- és az éles logika hatalmas pörölyével makkabéusi bajnokként agyonsujtotta ama »pogány« gyászvitét — a valódi antisemita t. i. csak *pogány* lehet, mivel ő a keresztény hitnek *semita* megalapítóját is gyűlöli — nem reflektált Türk ez idézett végszavára, mely által mintegy megtagadta a kereszténység világmegváltó küldetését, az emberek *egyenlőségét* a jogok élvezetében.

Azonban e megjegyzés nélkül is erkölcsileg meg van semmisítve az antisemitismus eme Góliátja; és ezért meglehetősen forduljunk el a modern németiség eme sötételemjű képviselőjétől a modern magyarság világosan és igazán szabadelvében gondolkodó képviselőihez, kik — mint mondám — a büszkeség érzetét keltik fel keblemben a fölött, hogy magyar zsidó vagyok. Ime, ezek közé számítom Asbóth János tiszt. képviselő urat is, a ki nyíltan és — nem kételkedem egy pillanatig sem — őszintén is kimondotta a magyar parlamentben, hogy ő a zsidók régi jó barátja. És ezen vallomásért megérdemli elismerésünket, bár erélyesen vissza kell utasítanunk azon nézetét, hogy hazánkban éppen a kongressusi, tehát a művelt felvilágosodott zsidók csinálták az antisemitizmust. — Ez nagy tévedés, sőt nagy sértés a magyar nép józanul gondolkodó eszére nézve. Hisz úgy a kongresszus előtti mint utána következő időszakban mindig voltak vallásos pártviszályok a hazánkbeli zsidó »orthodoxok« és »neologok« között, kik az előbbiket obskurantizmussal és azzal vádolták, hogy nemzetileg sem akarnak a modern kulturnépekhez simulni; ámde azért a zsidó emancipáció első éveiben még csiráját sem észleltük az antisemitizmusnak. — Ez — a magyar néptörzsnek reputációjára el kell ismernünk — át lett ültetve a durva fajgyűlölet- és keresztény szociálisnak német talajából a magyar nép életmezéjére, a hol a vallásos tolerancia, politikai szabadság- és jogegyenlőségnek dicső virágai között ez az idegen dudva csak azért terjedhetett el oly veszélyes módon, mivel nálunk is amany nagy urakat játszó, könnyenélő, munkakerülő és így szegénységre

jutott catilinaféle existenciák a magyar népet azzal ámitották, hogy még az emancipált zsidó is nemzetileg csak zsidó marad; nem jogos tehát arra, hogy ő Magyarországon birtokra és hivatalra szert tegyen. Magyarország szellemi és anyagi gazdagsága — így utánozták szájhósködve a német antisemitákat — a magyaroké legyen, a zsidók pedig nem magyarok. — De ha egyszer a józanészű magyar nép tökéletesen be fogja látni — mint már is belátni kezdé — hogy ez nem igaz, hogy a vallásilag hű zsidó nemzetileg a legbuzgóbb áldozatkész magyar hazafiként él és működik; úgy örökre el fog némulni az irigykedő antisemitizmus hazánkban, dacára annak hogy, talán — fájdalom — a zsidó »orthodoxok« és »neologok« még sok éven át hadjáratot fognak indítani egymás ellen.

Még nagyobb tévedést, sőt hibát követett el a t. képviselő úr az által, hogy ő — bizonyosan csak nemes inteniótól vezérelve — a vallás- és lelkiismereti szabadság szent elvét felhasználta azon zsidó »orthodoxok« védelmére, kik éppen a tóra és a talmud tanai szerint a legvallástalansabb és legbűnösebb cézra törekednek; t. i. hitszakadásra, vallás-dogmatikus különbséget hangoztatva közöttük és a kongressusi zsidók között. — Eltekintve attól, t. képviselő úr, hogy hazánkban a különféle keresztény hitfelekezetek viszonzosságát rendező törvény is éles ellentétben van a vallás- és lelkiismereti szabadság szellemével; és így következetesen a magyar törvényhozás nem is lehet feljogosítva arra, hogy *kivételesen* éppen a zsidó hitfelekezet külső szervezkedésében egyedül irányadó és döntő elvnek tekintse a vallásszabadságot: eltekintve e tényről — mondom — valóban vétkezik e magasztos és szent elv ellen az, a ki egy ilyen égbe kiáltó merő hazugságot, minő azon állítás, hogy az »orthodoxok« és kongressusi zsidók között dogmatikus különbség létezik, a lelkiismereti szabadság eszményi védpajzsával fedezni akar! Ime, t. képviselő úr, én egy igen praktikus eljárást proponálok. Hivassa maga elé a magyar parlament az orthodox és kongressusi hitközségek összes rabbijait és mondja ki, hogy minden rabbi *ünnepélyes esküvel* erősítse meg az ő állítását, és én alig hiszem, hogy egy orthodox rabbi csakugyan képes volna szentül megesküdni arra, hogy hazánkban két dogmatikailag egymástól eltérő zsidó felekezet létezik; ellenben egész vagyonomban fogadnék, hogy a kongressusi községek rabbijai minden habozás nélkül a legünnepélyesebb eskü

mellett arról tanuskodnának, hogy a magyar zsidók között dogmatikus különbség nincsen. — De ha tán azt kérdezné a t. képviselő úr: ha ez tényleg így van, hogyan irhatta alá a 239 rabbi ama Reich-féle kérvényt, mely határozottan két zsidó hitfelekezetéről szól — úgy neki a jeles történésznek, maga a vallások többnyire szomorító történelme feleletet adhat e kérdésére, azt t. i., hogy a vallásos fanatizmus, párosulva a létérti küzdelemmel, nem csak a merő hazugság igazolását, de még az eretnekek gyilkolását is dicső eszköz gyanánt szentesíti a cél elérésére, különösen ha ezen cél a szegény elámitott vakbuzgó előtt isteninek tüntettetik fel egy *ügyes ámitó* által. — Reich pedig — ez tagadhatatlan — ilyen ügyes ámitó, ki nemcsak részint vakbuzgó, részint állásukért aggódo rabbikat balútra vezetni, hanem még felvilágosodott keresztény férfiakat is, kik a zsidó dogmatikát alaposan nem ismerik, arra lelkesíteni képes, hogy ők a vallás- és lelkiismereti szabadság fegyverével egy merő hazugság védelmére szálljanak. — Nem, mélyen t. képviselő úr, itt nincsen helyén a lelkiismereti szabadságnak eszméje, valamint nincsen helyén az egyéni szabad akaratnak elve annak oltalmára, a ki csálni, lopni akar.

Ily merő hazugsággal szemben egyedül azon erélyes viszszautasítás van helyén, melynek az igen tisztelt képviselő *dr. Ullmann Sándor* úr adott bátran kifejezést az ő hitfelekezetének üdve- és méltóságáért buzgólkodó beszédében, midőn azt mondotta, hogy mi zsidók ilyen lelkiismereti szabadságból nem kérünk, mely a magyar Izraél szektákra feldarabolná és azon anyagi és szellemi összerőtől megfosztaná, mely az ő magasabb kulturális és áldozatokat követelő hazafias feladatainak teljesítésére nélkülözhetetlen! Mi zsidók Magyarországon csak oly barátságra tekinthetünk bizalommal, mely hitfelekezetünket egy tekintélyes erős egészszé kívánja szervezni úgy, hogy a többi keresztény felekezetek törvényszabta viszonyosságában részesülhessen és az őt illető autonómiát birhassa. — Ezt szintén oly nyílt és bátor szavakkal követelte *most legelőszőr* a magyar parlamentben egy zsidó képviselő, *dr. Ullmann Sándor* úr, hogy mi neki méltán köszönetet mondhatunk különösen azért, mert végre megczáfolta azon általánosan elterjedt véleményt, hogy a mi zsidó képviselőink nem mernek bátran föllépni hitfelekezetünk érdekében.

Amaz bizalmunkra méltó barátság pedig, mely hitfelekezetünk erős és virágzó *egységét* előmozdítani kívánja és fogja is, éppen e napokban nyilvánult ama böles igazságszerető államférfi, gróf Csáky miniszternek f. é. febr. 10-kén kelt leiratában, mely készséggel elismeri a vallás- és lelkiismereti szabadság nagy elvét, az orthodoxok jogos és igazságos követeléseire nézve, de nem engedi, hogy ezen magasatos elv megfertőztessék az által, hogy egy merő hazugságnak védelmére szolgáljon és egy a hazára is üdvös hitfelekezetet áldozatkész összerezjét megsemmisítse. — Ezen tettért örök hálával tartozik e főnkelt szellemű államférfiúnak az egész magyar zsidóság, melynek jövője, ha ezen leirat ígéretei teljesülnek, szebb lesz, dicsőbb és világosabb. Élvezzék azt gyermekeink!

Arad.

ROSENBERG SÁNDOR.

### A zsidókérdés a parlamentben.

Rövid időköztől elválasztva zsidóvita folyt le úgy a magyar mint az osztrák képviselőházban. Budapesten esetleges természetű, önkényesen felidézett volt csupán, Bécsben konkrét törvényjavaslathoz fűződött. Ehhez képest nálunk aránylag szűk mederben mozgott, míg túlnan felölelte a zsidóságnak számos külső és belső kérdését. A magyar képviselőházban a diskussió végig komoly, a parlamentáris illem és méltóság határain belül mozgó, maradt, az osztrák alsóházban ellenben időnkint piaci nivóra szállt alá, mert a Lajtán túl még mindig az antisemitizmus jelenében áll a világ. Nincs szándékunk tovább időzni ama tárgyalások botrányos és megszegényítő részleteinél: a szegénybélyeg ott fog égni az illetők homlokán, a kik okozták és lehetővé tették, hogy az osztrák birodalmi gyűlésen anno domini 1890. formászerű vita fejlődött a ritualis vérvádról.

Am van az éremnek másik oldala is, mely az emberiség igazainak bajnokait a legfőbb igazság glóriájával övezve tünteti elénk. És az álnokság elbukott az igazsággal szemben, az angyalok és daemonek küzdelmében amazok lőnek a győztes, emezek a vesztes fél. Már e szennyfoltból is → még ha el is tekintünk az ismert törvényjavaslat elfogadása által az osztrák zsidóság nagy szervezési munkájában elért sikertől — a Reichsrathban lezaj-

lott vita eredményeiben sokkal jelentősebb, mint a magyar országgyűlésen két képviselő közt lefolyt szóharcz. Am szivesen ismerjük *Asbóth* és *Ullmann* képviselőknek a magyar zsidóság organizációja kérdésének parlamenti megbeszélése által szerzett érdemét: amazét, mert az ügyet szóba hozta, emezét, mivel az annak helyes megítélésére vezető utat megmutatta. Azonban, bár örömet kecsegtetnök magunkat azzal a reménnyel, hogy ez az újszólván all' improvviso támadt vita *Csáky* miniszternek — hiszszük, helyes — elhatározását a kérdéses ügyben siettetni fogja, egyelőre mégis konkrét eredménye épenséggel nem volt. A miniszternek a két képviselő felszólalása által előidézett válasza ugyanis nem tekinthető ilyennek, mivel abban — eltekintve a 10 bécsi zsidó süketnéma-intézeti alapítványnak Budapestre át-helyezésének itt szóba nem jövő tényétől — semmi olyan nem foglaltatik, a mit *Csáky* gróf az izr. községkerületi elnökök memorandumának átnyújtásakor hozzá intézett beszédre adott válaszában el nem mondott volna. — Ellenben a birodalmi gyűlésen a zsidó részről ott elmondott beszédek a zsidóságnak és vele az igazságnak valóságos diadalát jelölik az antisemitizmus, vagy a mi ezzel azonos, az elvekkkel való csalárd szédelgés Isten intézte leverésével szemben.

De itt egy pontra nézve még felvilágosítással tartozunk. Mi *Asbóth* fellépését azért tudjuk be neki érdemül — annál kevésbbé vagyunk azon sokak közül valók, kik őt eljárásáért elítélték, — mivel meggyőződésünk szerint őt a legtisztább intenciók, első sorban, mint maga mondja, a lelkiismereti szabadság nagy dogmája — ha lehet itt e szóval élnünk — vezérelte felszólalásában; egyúttal pedig meggyőződésünkkel mondjuk azt is, hogy higgadt mérlegelés és pártatlan megfontolás alapján mindenki kénytelen lesz így itélni. Ne játszunk tehát a tüzzel, mely hasznunkra van, míg szolgálatunkba vehetjük, de ártalmassá válik, mihelyt ellenünkben használtatik fel. Ha már a lelkiismereti szabadság hangosan kiáltó szózatát idézik fel velünk szemben, hajoljunk meg előtte készséggel; a ki e ragyogó elgyöngygyel ékesítve lép elénkbe, legyen előttünk sérthetetlen, mint az elv, melyet vall, legalább a míg nincs okunk hinni, hogy a gyöngy nem igaz gyöngy. Hiszen mi, a lelkiismereti kényszer évezredes foglyai, tudjuk legjobban, mit jelent a meggyőződés szabadsága azoknak, kiknek e szabadság nem adatott meg. Avagy a huzamosan éhez-

tetett ne tudná megbecsülni az első betevő falatot, a növény szomjazó kelyhe nem az eső hűsítő nedvét?

Mindezeket pedig korántsem mondtunk el azért, mintha *Asbóth* álláspontját a szervezés kérdésében igazolni akarnánk. Mi sem áll távolabb tőlünk, mert a botlás követ az ő akoskodásában mi is jól látjuk. Mert eltekintve *Asbóth* beszédének számos konkrét dolgokra vonatkozó hibájától, valamint nyilván elégtelen információ alapult felületességeitől — lehet-e a meggyőződés szabadságának elvét felidézni egy *nem is létező* lelkiismereti kényszer ellenében? Úgy hiszszük, itt még bátrabban hivatkozhatunk minden elfogulatlanul ítélőre, kire-kire ráhagyva, hogy e gondolatmenet szálait tovább szője. Amúgyis hathatósan elősegít bennünket ebben *Ullmann* beszéde, a kinek kétségtelenül határozott érdeme, hogy a magyar zsidóság organizációja kérdésében zsidó részről s a parlamentben első vitatta az egységes, de a kultuszra ki nem terjedő szervezés egyedül helyes álláspontját. Különösen művelődési és nemzeti szempontból hangsúlyozta a szervezés és az ezzel kapcsolatos receptív szükségességét s habár nézetünk szerint a felekezeti szempontot ok nélkül és az ügy kárára mellőzte teljesen — ennek bolygatásától modern zsidaink bizonyos felfoghatatlan, de azért jól ismert szégyenlőssége irtózik — mégis hiszszük, hogy komoly, férfias szavakban nyilvánított meggyőződése visszhangra talált a józanok és jobbak szívében és elméjében. Fogadjuk tehát köszönettel beszédének bár nem tökéletes ajándékát s ne vessük meg az adottat a megtagadott kedveért.

A mi az osztrák képviselőházban lefolyt zsidó vitát illeti, első sorban kiemelendő *Bloch* képviselő beszéde, mely már a benne foglalt, a vérvád megczafolására szolgáló tudományos készletnél fogva is kiváló figyelmet érdemel, éles, szatirikus hangja által pedig még azokra is hatást gyakorolni alkalmas volt, a ki-ken semmiféle komoly érvelés fogni nem szokott. Nem állott volna *Bloch* beszéde mögött *Zucker* képviselő sem, ha nem esett volna abba, a már mások által is megrótt hibába, hogy maguknak a zsidóknak tegyen szemrehányást tolakodásuk miatt. A nélkül, hogy ez állítás érdemének taglalásába becsátkoznánk, csak azt jegyezzük meg, hogy ezekből a szavakból fölöttébb ghetto-szag érzik ki: a zsidó-negyed történetek szájában értenék az ilyesmit, de századunk embereire vonatkoztatva bizonyára nem helyén való.

Nem hisszük, hogy tévedünk, ha azt véljük, hogy jó részben a zsidó képviselők férfias magatartása ösztönzött számos nem-zsidó képviselőt — németet, csehet úgy, mint lengyelt — arra, hogy az igazság érdekében felszólaljanak. Tette pedig ezt különösen *Gnievosz* lengyel képviselő, a törvényjavaslat előadója, oly virtuozitással, hogy szavainak bárdütései alatt nem maradt az antisemitizmus testén egyetlen ép folt sem. Mégis, nézetünk szerint, korán volna már most azt mérlegelni, mennyire hanyatlott az antisemitizmus tűnő gyászcsillaga Ausztriában ez emlékezetes napok s beszédek hatása alatt: a néphangulat kiszámíthatatlan s ha alapos is a remény, hogy e legújabb zsidó-vita — melytől a bécsi antisemiták nyilván már eddig is hanyatló ügyük jobbrafordultát várták, mivelhogy olyan nagyon neki gyűrűköztek. — inkább a vég kezdetévé lőn rájuk nézve, mégis tanácsosabb lesz majd csak a megváltozott helyzet alapján mondani ítéletet.

Egyébiránt nálunk is az utolsó zsidóvita az antisemitizmus végelmerülésének egy újabb stádiumát jelöli. *Komlóssy* megjegyzése Ullmann beszédére legalább azt mutatja, hogy a gyászos mozgalom ez apostola is, a ki még mult tavasszal is az ő ismert mókáival mulattatta a Házat, *vedleni* készül. Remélhető, hogy vele a *hangos* antisemiták fajtája végkép kipusztul a magyar parlamentből. Nyugodjék békében többi csendes elv- és bajtársaisal együtt.

Közel látszik feküdni, hogy magáról az osztrák törvényjavaslatról is bővebben megemlékezzünk ez összefüggésben. Azonban egyrészt már volt is szó róla e lapokban (I. M.-Zs. Szemle IV., 283. s köv., 497. s köv. II.), másrészt pedig csak ama parlamenti tárgyalás menetéhez csatlakozunk, midőn inkább az úgynevezett zsidókérdésről, semmint az immár törvénybe ment javaslatról szólunk. Mivel azonban a kultusminiszternek az orthodox közvetítő-bizottság elnökéhez intézett legújabb leirata az autonómia becikkelyezését nálunk — a szó tágabb értelmében — mintegy küszöbön állónak tünteti fel, az osztrák törvény ezáltal a próbakö jelentőségét nyeri reánk nézve s ezért egy-két reá vonatkozó megjegyzést meg is kockáztathatunk.

Általánosságban azt valljuk, hogy az autonómiának meg kell előznie a szervezést, a mi azonban nem zárja ki azt, hogy utóbb egy szervezeti törvény is ne hozattassék. Ez álláspontból, magától értetik, azt a formát, melyben Ausztriában a törvény

hozott, mint a mely az oktroj jellegét viseli magán, nem tartjuk korrektnek. A törvény főhiánya, mely az anyakönyvvezetést szabályozó bárminemű rendelkezések teljes mellőzésében áll, a nálunk már életben levő idevonatkozó miniszteri rendeletek által pótolható. Végre utalni kívánunk csupán arra, hogy egy hasonló törvény nálunk sokkal szélesebb alagra volna fektetendő. A szervezés, ha már megcsináljuk, ne terjedjen tisztán csakis a külső adminisztrációkra, hanem létesítsen — a vallásos és lelkiismereti szabadság határain belül — egységet befelé is. Csak így remélhetjük majd, hogy a zsidó vitáknak legalább e fajtája valahára le fog tűnni a napirendről, a parlamentben úgy mint a közvéleményben.

*Budapest.*

ny.

### Nyilt levél

*Rosenblüh Farkas rabbi urhoz Dicső-Szent-Mártonban.*

Igen tisztelt rabbi ur! Nekem is szives volt beküldeni egy nyomtatott köriratot, a melyben élénk szinekkel eseteli az orthodox párt szomorú helyzetét egyrészt, másrészt a neologok ijesztő módon való elhatalmasodását Magyarországon. Eme körirat végén melegen lép fel ama eszme mellett, hogy Magyarország összes orthodoxai gyűljenek össze Pesten, tanácskozándók az eszközök felett, a melyekkel elejét lehetne venni az igazhívő zsidókat fenyegető veszélynek.

Nem tudom, indítványa termékeny talajra talál-e? annyit azonban már most mondhatok önnek, hogy én eme gyülekezetben részt nem fogok venni. Minthogy azonban az ügy iránt — a melyet köriratában megbeszél — élénken érdeklődöm, felelni akarok önnek, még pedig nyilvánosan, ugyanoly módon, a hogy ön én hozzám fordult.

Tudvalevő ön előtt, hogy én negyedszázadnál több idő óta külföldön élek, és így a magyar zsidóság vallásos mozgalmaitól távol állok. Azon időben, a mikor én hazámat elhagytam, voltak ott jámbor és nem jámbor, jó és rossz zsidók — orthodox és

neologokról szó sem volt akkor még. Az önök mai viszonyaiba nem tudom magamat behelyezni. Erdélyben, a melyet — mint tudja — nyaranta meglátogatok, olyan hitsorsosokra akadtam, a kik bár az étkezési és szombati törvényeket nyilvánosan áthágnak, mégis orthodox számba mennek, visszont mások, a kiket én személyesen mint valójukban jámbor és meggyőződésben igaz zsidókat ismerek, ön és párthivei által neologoknak neveztetnek. Lássá, ezt én, a ki külföldön élek, valóban nem tudom megérteni.

Szorosan véve ön és párthivei a tulajdonképeni neologok, mert ön és barátjai minden zsidót — és ez ezelőtt Magyarországon sohasem történt, és külföldön ilyesmi még mai nap sem jutna egy józan embernek sem az eszébe — a ki a kongresszusi szabályzatokat elveti és az országos irodát szidja, orthodoxnak neveznek, ámbár ez a gyakorlati életben sem a törát, sem a Sulchán Árukhot legkevésbé sem veszi tekintetbe.

Egészen új valami, hogy a valódi zsidóságnak jellemzősége a kongresszusi szabályok elvetésében és az országos iroda szidásában álljon. E megkülönböztető jelt ön és a pártja találták fel; azért az én szemem előtt önök a tulajdonképeni neologok. Ama szemrehányás, a mivel ön a kongresszusi szabályzat és az országos iroda hivatásait illeti, hogy t. i. ők az írott és szóbeli törvényeket csúfítják, valójában önre és pártjára esik vissza.

Megérti-e már most, hogy én egy gyülekezetben, a mely ily módon a zsidóság ellen vét, részt nem vehetek?

Még egy más okom is van, a melynél fogva ki kell jelentenem, hogy én az ön törekvéseinek határozott ellene vagyok.

Olvastam és hallomásomra jutott, hogy sok rabbi Magyarországon, a kikhez, a mint köriratából kitűnik, önnek is tartozni kell, a magyar zsidóság két felekezetre, u. n. orthodox és neologokra való szakadását kívánja, és minden erejéből e cél felé tör. Megmondjam-e önnek nyíltan, miképen ítélnék külföldön e lépésről? Az önök törekvéseit az egész zsidóságon való áruulásnak, attól való elpártolásnak, egy hallatlan bünténynek, a legszentebb kötelek vétkes szétszakításának nevezik. Ne bátor-kodjék lazítani ama köteleken, a mely bennünket összes zsidókat a messze földkerekségen együvé fűz! Nem mi, mi a kik szorosan ragaszkodunk minden zsidó együvé tartozásának eszméjéhez, nem mi félünk a veszélytől, de igenis attól félünk, hogy önök, a kik a

zsidóságtól el akarnak szakadni, el fognak sülyedni; és mivel mi önöket, bár álutra jutottak, mégis mint testvéreket forrón és bensőleg szeretjük, kérjük önöket esdve, ne akarjanak öngyilkosok lenni, ne idézzenek elő körünkben szakadást, a mely csak önökre lehet vészthető.

Gyülekezetet hív ön Pestre egybe, hogy a legjobb rabbiállásoknak a budapesti szeminárium növendékei által való betöltésének gátat vessenek. Miképen akarja ezt megakadályozni? Vajjon a községekét ósrégi autonómiajuktól akarja megfosztani? Vajjon meg akarja-e nekik tiltani, hogy olyan rabbit válasszanak, a kinek jelleméhez és tudásához teljes bizalommal viselkedjenek? Lássá, ez ismét egyike ama újításoknak, a miért nekem önt ismét a neologokhoz kell számítanom.

Intézkedni akar ön továbbá, hogy az államkormányzat ne követelje ama rabbiktól, a kik hivatalba lépnek philosophiai tanulmányaik kimutatását és doktori diplomájuk meglétét. A kormány eme követelését én nem is tartanám oly borzasztónak; a legrégebbi időkre emlékeztetne ez, és hivatkozhatna Száadiára, Júda Halévre, Maimunira; Levi ben Gersonra, Chasdai Crescasra, Albo Józsefre, a kik általán elismerten nagyon jámbor, igazhívő rabbiak voltak, és mindazonáltal a philosophiában otthonosan érezték magukat.

Nem veszi-e észre, hogy ön folyton régi zsidó szokások ellen küzd, és ujaknak akar tért szerezni? Részemről ismételtlen állítom, hogy ön és párthivei a valódi neologok, míg azok a kik ellen önök küzdenek — azok az orthodox zsidók.

Volna önnek még tisztelt rabbi ur sok mondani valóm, de ha Isten is úgy akarja, találkozunk megint jövő nyáron Előpatakban, és akkor majd élőszóval fogom önnek a többit elmondani. Maradtam, stb.

Bukarest.

BECK MÓR.

### Egy ismeretlen rendelet.

Mindig bántott felekezetünk jelenlegi visszás állapota, szerzetlensége és ebből kifolyólag még vallási dolgokban is rendletekkel való kormányoztatása; de sohasem érintett oly kellemet-



lenül, mint most, midőn egy körülméletlen zsidógyermeket kellett miniszteri rendelet alapján az anyakönyvbe beiktatnom. — Megvallom, csak nagynehezen tettem, mert tartván a rossz példadástól, eleinte határozottan vonakodtam oly anyakönyveltetést eszközölni, mely szerintem izr. anyakönyvbe nem való, sőt az illető fél panaszára, a polgármesteri hivatalall is kollízióba jöttem, mely jöllehet az arra vonatkozó min. rendeletről ép oly kevés tudomással birt, mint saját magam, de azért mégis »a törvényes következmények terhe alatt« az anyakönyveltetés eszközölését reám parancsolta.

Végre a kényszernek engedve az *első sajnós esetet* bejegyeztem. De előbb a bpesti izr. anyakönyvvezetőséghez tanácsért fordultam, mely oly szives volt, mihez tartás végett, a következő, az izr. orsz. irodához 35,807. sz. a. (az évet tudtomra nem adták) a kérdéses ügyben hozott miniszteri rendeletet velem közölni: »Az atya kötelezendő gyermeke születését az illető polgári hatóságnál bejelenteni, másolatát az illető rabbihoz (illetve anyakönyvvezetőhöz) anyakönyvi feljegyzés, illetőleg nyilvántartás végett elküldeni; fenhagyván az anyakönyvvezető részére, hogy az anyakönyv jegyzet-rovatában megjegyezze, miszerint az illető fiú a szülők ellenzése következtében körül nem metéltetett és hogy azon bejegyzés a felsőbb polgári hatóság egyenes rendeletére történt.« Nem tudom, ismerik-e kartársaim ezen rendeletet vagy nem? Ha nem: ime bemutatam; ha igen, úgy igazán feltűnő, hogy annak visszavonására felekezetünk részéről vallásunk érdekében lépés nem történt. Hiszen ez már nem administrationalis, hanem vallásunk legsarkalatosabb alapjába vágó intézkedés! Mert, kérдем: van-e rá eset, hogy más felekezetű lelkész oly gyermeket anyakönyveltessen, mely vallása követelménye szerint nincs megkeresztelve? Minthogy pedig a zsidót zsidóvá csak a circumcisio teszi és csak azáltal vétetik föl vallásunk szövetségébe, miért kényszerítettessék tehát a zsidó anyakönyvvezető az izr. anyakönyvbe oly gyermeket beiktatni, a mely vallására nézve még nem zsidó? Ez oly lelkiismereti kényszer, melynek alkotmányos országban helye nincsen, még oly vallással szemben sem, mely recipiálva nincsen.

De vizsgáljuk meg közelebbről az ezen ominosus rendeletből folyó bonyodalmakat. Itt. van pl. a haláleset. Hol temettessék el az olyan sem nem zsidó, sem nem keresztény egyn. És még

sokkal fontosabb a házassági kérdés. Szeretném tudni, mely valóság lelkész esketheti meg az ilyen körülméletlen zsidót?

Ez utóbbi körülményre az illető atyát fia érdekében figyelemzetvén, azon előre várható feletet kaptam: »akkor majd kitér«. Ehhez, azt hiszem, nem kell kommentár!

Ezen rendelet ellen óvást emelni felekezetünk morális kötelessége. Mert habár hitvallásunk a prozelita-csinálást erősen kárhóztatja, azért felekezetünk számát könnyelműen csökkentetni nem szabad.

Más felekezetűek nemcsak lázas tevékenységet, hanem a leghesőbb küzdelmeket is fejtik ki hívek szerzésében és azok megtartásában, mi pedig a legnagyobb közönnyel látjuk, sőt még rendeletileg is előmozdítjuk felekezetünk kevesbitését. Sokban és nem ritkán még vallásunk rovására is utánozunk idegen erkölcsöket, szokásokat; miért nem utánozzuk polgártársaink jogaik megvédésében is? És azért őszinte örömmel üdvözljük a legújabb felekezetünk szervezése érdekében megindított mozgalmat, azonban addig is, míg viszonyaink törvény által nem lesznek szabályozva, nem szabad tétlenül vesztegelnünk, hanem az említett vallásunk belső életébe vágó rendelet ellen határozottan tiltakoznunk kell. Azt pedig most annál idősebbnek tartom, a mennyiben a jelenlegi, a lelkiismeret szabadságát féltékenyen őrző loyális közoktatásügyi miniszter úr a lelkiismeret ilymódu sértését meg nem engedheti.<sup>1)</sup>

Losoncz.

ROSENTHAL TÓBIÁS.

## Bözöd-Ujfalú.

Tek. szerkesztőség!

Tegnap vettem a M.-Zs. Szemle 2-ik számát, melyből a bözöd-újfalvi kis község nyomoráról értesültem; már pár évvel ezelőtt Losonczon, mikor először beces lapjában felhivatott a zsidóság figyelme a nevezett község mostoha helyzetére — engem is megindított az és az elsők között ott voltam én is csekély segítségévelemmel; de sajnós, a mozgalom nem tudott eléggé mely

<sup>1)</sup> V. ö. Mezey Ferencz és Schnitzer Ármin cikkeit: »Egy kényes kérdés-ről, M.-Zs.-Szemle V. (1888.) évf., 222—228., 481—488. l.

gyökeret a zsidóság kebelében verni, hogy a szegény újfalviak sorsán segítve legyen és ezt nemcsak azért lehet sajnálni, mert szenvednek alatta azon derék prozeliták — de szégyenére szolgál Magyarország zsidóságának, hogy szűkkeblősége miatt tönkre mehet ezen derék parányi község, a mely pedig nagyon is megérdemli, hogy éljen és gyarapodjék.

Felhívása folytán, mai postával 5 frtot küldök a tek. szerkesztőségnek a bözöd-újfalviak segélyezésére — kívánom, hogy az oly meleg szavakban írt felhívása iránt minél nagyobb részvét nyilvánuljon — de én is osztom dr. Pfeiffer úrnak abbeli nézetét, hogy csak úgy segíthetnénk gyökeresen a bözöd-újfalviakon, ha némi évi járuléknak fizetésére kötelezzük magunkat — ebben az irányban kellene az újból megindított mozgalmat vezetni, és azt hiszem, hogy a tek. szerkesztőség leginkább van hivatva ez ügyet kezében tartani mindaddig, míg az eredmény megjön s ha lankadatlanul minden számában becses lapjának ezen ügyet szellőztetni méltóztatik — buzdítva a hitsorsosokat a szegény újfalviak segélyezésére — akkor a siker el nem maradhat.

Magamat a tek. szerkesztőség hajlamába ajánlva, maradtam stb.

Budapest.

SCHMIEDL ALBERT.

Tekintetes szerkesztőség!

Ama újabb lelkesítő szózat hatása alatt, melyet becses folyóirata f. februári füzetében a »bözöd-újfalvi áttért hitsorsosok« érdekében, hazai hitfeleinkhez intézni szivesek voltak: indíttatva érzem magam — szerény tehetségemhez mérten, ezen — nézetem szerint — *felekezetiünk becsületbeli ügyét* képező *feladat* mielőbbi sikeres megoldásához részemről is hozzájárulni.

Midőn tehát a régi jó zsidó szokásnak megfelelő adományomat (חיי תרומות) t. i. = o. é. 18 frt egyidejűleg póstautalványilag beküldeni szerencsém van, ehhez azon kérést csatolom: mikép érintett összeget két egyenlő részletben a bözöd-újfalvi izr. imaház és iskola felszerelvényeire méltóztatnék fordíttatni.

Remélem, hogy jó módban élő számos hittársaink egy része a közelgő *Purim-ünnep* ajándékküldő renaissancejének hatása

alatt bőségesen térített asztalaiknak néhány morzsáját a szegény derék b.-újfalviaknak fogja juttatni.

Budapest.

Hitrokoni üdvözlettel

DR. FARKAS EMIL,  
ügyvéd.

Tekintetes Szerkesztőség! Folyóiratuk szép cikke: »Egyet-mást B.-Újfaluról« és a hozzá fűzött megjegyzések arra birtak, hogy irodámban egy ivet tettem ki, melyen védettjeik számára hosszabb időn át akarom a gyűjtést folytatni. A ma küldött postautalványal első gyűjtésem eredményével számolok be — 7 frt 60 krral.

Igen kérem a t. szerkesztőséget, közölje az adományozók neveit, már csak azért is, hogy a M. Zs. Szemle azon előfizetői kik, mint én is, *kereskedők*, lássák, merre találhatnak leginkább »könnýű« adakozókat. Adtak pedig:

Én . . . . .	2 frt — kr.
Lustig S. a trumai gyár utazója Bécsből . . . . .	1 » — »
Reh S. a felixdorfi gyár utazója Bécsből . . . . .	1 » — »
Burger N. az I. Stadler u. Nachfolger czégből . . . . .	60 »
Basch Albert a David Neumann's Sohn czégből . . . . .	1 » — »
Mandl Béla . . . . .	1 » — »
Rosenbaum Miksa, Trefort-pusztá . . . . .	1 » — »
Összesen	7 frt 60 kr.

Továbbra is szivesen fáradozom ez ügyben és maradtam stb.  
*Szegszárd.*

Kron Sámuel,  
Kron S. L. fia czég.

A B.-Újfaluból január 26-án vett hivatalos kimutatás szerint, melyet Kovács Dán elnök, Teichmann Salamon pénztáros és Kohn Berko rabbi urak irtak alá, a téli ruházásra küldött 50 frton vétetett 15 pár csizma, 8 nadrág, 8 mellény, 8 kabát, 10 köntös; összesen kapott 17 gyermek, 10 leány és 7 fiu. A ruhadarabok átvételét a szülők vagy gyámok sajátkezű aláírásukkal erősítik meg. Hirsch Izsák úr mellékelt jelentésében elmondja, hogy az anyagot bevásárolta s az otthelyi iparosokkal, kinek-kinek testéhez mérve, készítette el, a mult évi kisebb csizmákat pedig kijavíttatta.

Megemlítettük még, hogy ugyancsak B.-Újfaluból vett értesítés szerint *Bischitz Dávidné* asszony a b. Hirsch-féle jótékony-sági összegből meleghangu levél kíséretében *iskolai* czélokra 100 frtot küldött.

Végül értesítjük olvasóinkat, hogy febr. 17-én szerződést kötöttünk Leopold Károly etédi asztalos mesterrel a b.-újfalvi iskola felszerelését illetőleg; készítették: 6 db pad 5 gyermekre felosztva, fedél alól kijáró fiókokkal s tentatartóval ellátva; egy számoló-tábla állvánnyal; egy dobogó; egy asztal zárható fiókkal; 1 db szék; 1 könyvtartó 5 polczczal. Mindez sárgára mázolándó, a tábla feketére és vörösre vonalozandó. Az anyag minőségére a b.-újfalvi állami iskolában levő felszerelés mértékadó. 30 nap mulva minden az iskolahelyiségben föl lesz állítva. Az összes munkálatokért összesen 50 frt jár, a melyből 5 frt csak 3 hóval az elhelyezés után lesz fizetendő; Leopold úr az egész felszerelésért egy évi felelősséget vállal. A hitelesen kiállított szerződés két példányban lett kiállítva; az egyik B.-Újfalun van a hitközségnél letéve, a másik szerkesztőségünkben.

Összegezzük gyűjtésünk eredményét:

M.-Zs. Szemle szerkesztősége . . . . .	10 frt
Schmiedl Albert Budapest . . . . .	5 »
Dr. Farkas Emil ügyvéd Budapest . . . . .	18 »
Kron Sámuel Szegszárd . . . . .	7 » 60 kr.
Izr. hitközség Liptó-Szt.-Miklós . . . . .	10 »
Összesen	50 frt 60 kr.

Vettünk továbbá az orsz. izr. tanító egyesület elnökségétől 35 darab kiadásabeli *imakönyvet*.

## ÉRTESÍTŐ.

### Országvilág.

Sulzer Salamon.

#### I.

A vallásos zsidó zenének és dallamos liturgiának nagymestere szállott sirba Sulzer Salamonnal. Vajjon ki nem emlékszik ama cházának eltorzított előadására és szabálytalan énekére, a kik az előbbi évtizedekben megjelentek a zsinagógákban és a melyenket még ma is lehet találni Magyar-, Lengyel- és Oroszország nem egy községében! Sulzer véget vetett eme sallangos éneklésnek és a dallamos istentiszteletet gyökeresen reformálta. Ő volt az első, a ki az esztetika törvényeit és a harmonia követelményeit bevitte a zsidó liturgiába; míg így a rendezett zsinagógái éneknek és istentiszteletnek a megalapítója lett, addig a kultusznak átalakítását, javítását, nemesítését nagyrészt a régi hagyományos dallamokra alapította és így a régi szellembe mintegy modern életet lehelt. A mit Mannheim szóval, azt Sulzer a hanggal érte el, t. i. fölemelte az embert, áhítatot ébresztett, épülést nyújtott. Zenei tekintetben általában kitünő művész volt és szakértők állítása szerint bármely más téren, de ugyanezen körben, nagyon kimagaslott volna, mert nemcsak ritka terjedelmű szimpatikus baritonnal rendelkezett, hanem jeles zenei képzettsége által a legnehezebb zenei föladatak megoldására is képes volt. Ennek bizonyosságául előbbi években Bécsnek legkedveltebb énekesei közé tartozott és sokáig volt a conservatorium énektanára.

Hires olasz énekesek részéről nem hiányoztak kísértések, a kik az opera számára akarták megnyerni. Ám ő kántori hivatásával volt eltelve, a *legmagasabb* szent szolgálata iránt lángoló szeretetet táplált, és megörvendezettette az embereket két részből álló »Schir-Zion« című főművével, a melyben az eredeti hagyományok zsinagóga-dallamait a karénekekkel összhangba hozta.

Liszt Ferencz és más nagy zeneértők nagy elismeréssel nyilatkoztak e műről. Életében nagy becsülete volt, elismerést nyert, rendjeleket kapott, halála után pedig a hitközség, melyben 1825 óta, közel fél évszázadon át töltötte be az előimádkozótisztét, a legmélyebb kegyelettel viseltetett iránta. Tiszteletből elrendelte az előjáróság, hogy a halottat vigyék be a templomba, a hol annyiszor hangzott föl oly sok éven át az ő megragadó éneke. A dísztelen fakoporsó fekete posztóval letakarva ravatalon állt a feketével bevoñt frigyszekrény előtt. A templom bejárata fölött gyászlobogó lengett, az imaház zsufolásig telt meg a legkiválóbb egyéniségekkel. Bécs polgármestere, képviselők, pénzügyi kapacitások, művészek, írók, tanárok jelentek meg, hogy leróvják iránta a tisztelet adóját. Hohenems városa, a hol ő az 1804-ik évben született, szintén képviselve volt. Jellinek és Gudemann tartottak gyászbeszédet, ékesszólóan ecsetelve érdemeit. Így volt ünnepélyes módon elrendezve a nagy temploménekes temetése.

Sulzer nemcsak a temploménekek volt nagymestere, mint a minek a már említett nagy művén kívül még sok más liturgiai énekeskönyvek, rekviemek és alkalmi kantáték által bizonyul, hanem értett a tollforgatáshoz is, a mit leginkább ama emlékirattal bizonyított be, melyet ő 1876-ban a belvárosi templom 50 éves jubileumára írt meg, a melyben a kántorságnak lényegét és a modern kántor föladatát mesterileg és vonzóan írja, és kiemeli azon momentumokat, melyeket a már megkezdett irány továbbképzését és fönttartását illetőleg szem előtt kell tartani. A rendezett liturgia énekének a jövőjét akarja biztosítva látni, hogy »az ajak áldozata«, az ének, »az Úr elé tetszően szálljon föl illatával.«

Azonban *egy* epizódot, a mely az ő harmonikus életében mintegy zürhangot jelent, nem mellőzhetünk.

Nem arra az epizódra gondolok, a mely a 48-as mozgalmakban való részvétét illeti, a mi miatt *Windischgrätz* herczeg vizsgálatot indított ellene — a halálítéletéről és megkegyelmezésről szóló adat nem bizonyult igaznak — hanem a hivatásából származó epizódra. Ez mutatja, hogy a legérdemesebb embernek is korlátok közé kell szoritania jogos önértetét, mert különben könnyen átlépi ama határt, mely még a legkiválóbb számára is vonva van. Egyszer szombaton Jellinek *Mannheimernek* nagy érde-

meiről beszélt, a miket az időszerű kultusz és istentisztelet körül szerzett magának. A bevégzett szónoklat után fölemelkedik *Sulzer* a helyéről és *tiltakozik*, kizárólag csak az elhunyt nagy szónokot illetőleg nyilvános dicséret ellen, a mely által ő maga háttérbe szoríttatik, mert ő egy szóval sem lett megemlítve. Leginkább ő az, mondá az elámult gyülekezethez intézett megszólításában, a ki a reformált időszerű istentiszteletet teremtette és megalapította, és maga számára kell igénylenie az érdemnek nagy részét, a mely az elhunyt *Mannheimernek* tulajdoníttatik. A bécsi hitközség előjárósága az imaházban való méltóságteljes magatartásnak áthágását látta eme rögtönzött beszédben és rövid időre fölfüggesztette Sulzert az előimádkozás tisztétől. A fölingerelt önértetnek ezen meggondolatlan kifejezése még sem csökkentette az iránta való szeretetet és nem hűtötte le ama kitünő temploménekes iránti lelkesedést, kinek dalos szája örökre bezáródott.

*Pozsony.*

DÁVID GYULA.

## II.

Sulzer Salamon halála veszteség az egész zsidóságra nézve, de különösen azokat érinthette nagyon fájdalmasan, kik barátai a zsidó egyházi modern éneknek, melynek létesítése körül Sulzer nagy elvitázhatatlan érdemeket szerzett.

1804. évi márczius hó 30-án született Hohenemsben, Vorarlbergben s hosszú, érdemekben gazdag élete nagy részét Bécsben töltötte, hol az izraelita községnél kántori és a konzervatóriumnál tanári állást viselt. Kántori minőségében tapasztalta, mennyire el van hanyagolva a templomi ének és feladatául tüzte ki, hogy azt magasabb színvonalra fogja emelni. Meg is tette azt, midőn kiadta »Schir Zion« című művét. E mű egyházi énekek gyűjteménye; a szerző igyekszik azokban a régi tradíciókat a modern követelményekkel összeegyeztetni. Sulzer ilyen módon az egyházi zenei irodalomban érezhető hiányt pótolta s műve mindenfelé elterjedt. Az énekek nagy részét a mi templomainkban is alkalmazzák.

Művei szigorú szerkezetűek, többnyire négyszólamuak s vegyes karra vannak írva. Modulációjában gyakran eltér a régi orientális zenétől, hogy ne vétson a szigoruan modern tétel ellen.

Ezért ellenségei azon vádat emelték ellene, hogy kivetkőztetve a zsidó egyházi éneket eredeti formájából, azt a keresztény templom-énekekhez hasonlónak akarta tenni.

Sulzer irányát tovább művelte Lewandowsky, a híres berlini kántor és zenetanár, ki mint paedagogus messze fölülmulja mesterét, de épen ez teszi műveit kevésbé tetszetősekké.

Sulzernek mindenesetre nagy hálaival és tisztelettel tartozik a jelen és utókor zsidósága azért, hogy a zsidó egyházi énekek az ő idejéig teljesen elhanyagolt mezejét újra művelni kezdte, mi által a közönség és a zenészek figyelmét arra felhívta s így annak fejlődését lényegesen előmozdította.

Budapest.

MAJOR J. GYULA.

### Külföldi levél.<sup>1)</sup>

A külföldön élő magyar bizonyára ritkán részesül azon szerencsében, hogy hazájáról és annak viszonyairól kedvező ítéletet hallhasson. Számítalan előítélet uralkodik még vele szemben, melyeket a tájékozatlanság csak megerősít és sajnos! ritkán akad olyan idegen ki nem sajnálna fáradságot, hogy alapos, helyes nézetet nyerjen arról a barbár Magyarországról. A magyar zsidónak azonban kétszeresen kijut a jóból; a magyarországi zsidók viszonyai és törekvései — szintén nem eléggé ismerve — kedvelt czéltáblája német hitsorsosaink gúnyának és kárhoztatásának. Ha mint magyar, büszke önérzettel utasíthatja vissza a hazájáról alkotott ferde nézeteket, mint zsidó — fájdalom — sokszor hallgatni kénytelen. Ha pl. művelt társaságban a magyar irodalom kerül szóba és a híres német alaposságnak e téren csodálatos járatlansága és tájékozatlansága majdnem zavarba ejti az embert, csak könnyen megküzdhet a balvéleményekkel. Felsorolhatja azon örökbecsű remekműveket, melyeket magyar lángész és költői ihlet teremtett és melyek mindenkor megállják helyüket a világirodalom jeles termékei mellett. Persze, fájdalomosan tapasztaljuk ekkor a hiányt, melyet pótolni már idején volna, hogy nem utalhatunk a magyar művek megfelelő fordításaira. Ily körülmények között bizonyára örvendetes eseménynek tekinthetjük és csak teljes elismeréssel adózhatunk, ha találkozunk külföldön

<sup>1)</sup> Tetszűke miatt csak most közölhetjük.

Szerk.

élő hazánkfia, ki lelkes buzgalommal vállalkozik arra, hogy közönségének helyes fogalmat nyújtson a magyar irodalomról; erről tudomást vennünk csak kedves kötelességünk lehet.

Örömmel adhatok én ezuttal egy ily eseményről hírt.

F. hó 17-én Dr. Rosenthal F. rabbi, ki már 25 éve működik német községben, az itteni szabadkőmives »Lessing« páholyban remek előadást tartott: Madách »Az ember tragédiájá«-ról. Igazi lelki öröm volt látni, mily áhitattal hallgatja a tisztán német, igen szép számú és előkelő közönség a magyar költő mesterművének ismertetését és tanujának lenni, mily zajos tapsban ad a nyert élvezetért hálájának kifejezést. Dr. Rosenthal majdnem egy órai érdekesítő előadásban ragyogó, plasztikus képet nyújtott az ember tragédiájáról. »Bizonyára — úgymond felolvasása elején — a magyar irodalom termékei is közkedveltség és közelismerésnek örvendenének, mint Magyarország nemes borai, ha azok is, mint emezek, a maguk közvetlenségükben és tiszta ragyogásukban jutnának a német izlés élvezetére és nem szorulnának a gyakran elégtelenítő médiumra, a fordításra.« Mi azonban hozzátehetjük, ha ugyan általában oda jutnának s ha német szövetségeseink nem sajnálnák a magyar irodalmat oly fáradozással felkeresni, mint a magyar borokat.

Felolvasó kifejtéi a dráma alapeszméjét, utal annak Fausttal való rokonságára, kiemelve azonban, hogy csakis az alap gondolat azonos, a kidolgozás és a művön átvonuló szellem teljesen más és eredeti. Főleg a pessimistikus vonás a felolvasó szerint, mely az ember tragédiáját Fausttól elkülöníti és a »modern Kóhéletté« avatja. Kóhéletben a kételyek közt hanykódó lélek, a sötét világfelfogás, mely mindent »hiúságok hiúság«-ának bélyegez, a kétségbeesés hajtja a gondolkodót és önnan csak a köteleesség szózata szólítja vissza: »Féld az Istent, teljesítsd parancsolatait, mert ez az ember feladata«. Ádám is elkeseredve az óhajtott látomások által okozott csalódások miatt, véget akar vetni önmagában az emberi nemnek és ekkép isten tervét megsemmisíteni. De midőn Éva fülébe súgja anyai titkát, Ádámban az apai kötelesség érzete felkölti az életkedvet, élni akar, habár folyton küzdve is. Felolvasó kitűnő előadása végén Madách életviszonyait vázolta röviden, mint a melyek a költőt a pessimizmus karjaiba hajtották és megemlékezett Madách Mózeséről, hol a szerző reményeit fejezi ki hazájának jobb sorsa iránt.

Dr. Rosenthal szellemes és eredeti felfogásával nemcsak hogy kitűnően, de igazi lelkesedéssel felelt meg kitűzött feladatának és mi joggal büszkék lehetünk rá, hogy e szép sikerű és utánzásra méltó vállalat ily kiváló *hitsorsosunktól* eredt.

Röviden akarok megemlékezni ez alkalommal az itteni *községi viszonyokról* a rendelkezésemre álló szűk adatok nyomán. Rendes és körülményes évi jelentést a község nem ad ki. Ha összehasonlítjuk az itteni község életét magyarországi viszonyainkkal, teljes nagyságában érezzük azon állapotok sajnos voltát, melyet hazánk hitsorsosainak egy része kárhuzatos törekvései által előidéz. Ime itt zavartalan egyetértésben élnek a különböző árnyalatok egymással, mindenki a maga módja szerint. A hitközség ép oly bőkezűséggel gondoskodik a Geiger-Joël-féle megnyirbált imakönyv szerinti és orgonakisérettel rendelkező istentiszteletről, mint a conservatív »Storch« zsinagógáéról; a hitközségi tagok egyik részének szükségleteiről ép úgy, mint a másikérol. Az adminisztráczió ítéletesen egy, nem forgácsolja szét erejüket, mint nálunk gyakran a legsanyarubb viszonyok közt tengődő hitközségekben is. És e körülbelül 20,000 lélekből, de csak 4200 fizető tagból álló község minden tekintetben dicséretesen felel meg feladatainak. A nevezett 2 zsinagógán kívül még egyet tart fenn, a legrégibbet a 3 között; azonkívül pedig számos állandó imaház áll a hívek rendelkezésére. A hitközség pénztárából évenként rendes és rendkívüli segélyezések czimén körülbelül 27,000 márkát ad ki, azonkívül persze számos jótékonyági egyület működik a községi kezeléstől függetlenül. F. hó 19-én Chanukka alkalmából tisztán gyűjtés eredményéből mintegy 60 gyermek, fiú és leány, lett teljes téli ruházattal megajándékozva. E kiváló jótékonyág szép nyilatkozása, a majd már mindenütt, korunk izlésének annyira megfelelő, szokásos ünnepély kíséretében ment végbe. Egy óriási teremben felette nagy számú közönség gyűlt egybe, hol Dr. Knoller, Dr. Joël helyettese, tartott szép alkalmi beszédet s hol a gyermekek az ugyanott kiállított ajándéktárgyakat megkapták.

Igen szép eredményeket ér el a községi, egy igazgató vezetése alatt álló *hitoktatás*; jóval kedvezőbbet, mint az e célra sokkal többet áldozó bpesti hitközség. Nem kevésbé előnyösen válik ki az itteni hitközség azon nem eléggé becsülhető intézménye által, hogy a *helyben levő rabbi-szeminárium hallgatóit*

*iskoláin igen szép számban alkalmazza hittanítók gyanánt.* Így nemcsak hogy alkalmat nyújt nekik leendő hivatásukra való alapos ismeretszerzésre, egyszersmind hathatóan támogatja őket anyagilag is. Mindenesetre figyelemre és bizonyára utánzásra méltó példa. Azonkívül a község évenként 600 márkát fordít »szegénysorsú theológusok« segélyezésére.

A rendes hitoktatáson kívül a községtől függetlenül fenálló talmud-tóra iskola gondoskodik a nagyobb mértékű héber oktatásról. Ezt Dr. Neustadt P. páratlan fáradozásával alapítványok kamatai s magánsegélyezésből tartja fenn. Tananyaga a felsőbb osztályokban körülbelül megfelel a bpesti talmud-tóra iskoláénak, de kiváló előnyére szolgál, hogy utóbbi időben épült külön csinos templommal rendelkezik, hol naponta reggel és este tartandó istentiszteleten a tanulók végzik a funkciókat. Így abban nemcsak alapos ismeretet és gyakorlottságot szereznek, de szeretetet is nyernek vallásunk intézményei iránt, melyekbe oly közvetlenséggel lesznek beavatva. Tanulói az iskolák minden osztályából kerülnek oda, a legalsóbbtól kezdve a legfelsőbbik. Tanulóinak fele része ingyenes.

A községi hitoktatás költségeit jóformán egészen a község fedezi, mert 19,020 márka kiadással szemben 2050 márka a bevétel iskolapénzekből. Ez könnyen érthető a díjak kiszabásának alapjánál fogva, mely az illető szülők jövedelmét veszi alapul. Így 1650 márka jövedelem után 0,50 márka, legtöbbet 4800 márka felüli jövedelem után, valamint idegenek fizetnek 1,50 m. havonként.

Boroszló.

BERNSTEIN BÉLA.

## T a n ü g y.

A héber nyelvoktatás jelentősége, terjedelme és methodikája az interkonfessionális nép- és polgári iskolák izr. hitoktatásában.<sup>1)</sup>

I.

Ha a legutolsó évtizedekben keletkezett zsidó felekezeti tanügyet tárgyaló különféle alkalmakból irt cikkek és röpiratok

<sup>1)</sup> Fölölvastatott 1890-ik év február 18-án a budapesti izr. hitközségi hitoktatók össziülésében.

hosszú során végigtekintünk, ha a zsidó tanító-testületek és egyesületek jegyzőkönyveiben lapozunk, ha felekezeti tanügygyel foglalkozó jobbaink ünnepies alkalmakra elmondott beszédeit és a sajtóban is megörökített szónoklatok hosszú során végig tekintünk, most már nemcsak a külföldön, hanem nálunk is mind gyakrabban találkozunk olynemű *fejtegetésekkel, melyek a héber nyelv hitéletünkben való jelentőségét és felekezeti életünk átalakítására való hatását* választják alap-themául.

Hitfelekezeti ügyeinket tárgyaló elsőrangú szaklapok hónapokon át cikkeznek az interkonfessionális jellegű népoktatási intézetekben nyújtandó hitoktatásnak nagyfontosságú kérdéséről.

Hogy csak néhányat említsék: a nagytekintélyű, Istenben boldogult dr. Philippson által alapított »Allgemeine Zeitung des Judenthums«, a Párisban megjelenő »Revue Pédagogique«, a Lembergben megjelenő »Israelite«, a bécsi »Neuzeit«, a budapesti »M. Zs. Szemle« stb. állandó rovatokat szentelnek e tárgynak és nagybecsű cikksorozatokban tárgyalják a hitoktatásnak eme oldalát évek óta.

A párisi izr. konzisztórium, a Baden nagyhercegségi »Oberrath der Israeliten«, a bécsi és budapesti izr. hitközségek iskolaügyi szakosztályai, az »Orsz. magy. izr. tanító-egyesület közgyűlései« stb. ugyancsak ezen kérdés tisztázásával foglalkoznak évek óta.

Tanúbizonyossága ez azon ösztönszerű előérzetnek, mely a jelenkor felekezeti tanügyét kormányzó férfait a jövőre nézve aggodalommal tölti el.

Politikai és társadalmi életviszonyaink átalakulásának mai korszakában, három nagyjelentőségű ténynek jöttünk tudomására.

Eme bevégzett tények, melyeket ma már sem elvitázni, sem megmászni nem lehet, im ezek:

a) Az általános iskolakötelezettség és felekezetünk egyenjogósítása által megváltozott életmódunk és életviszonyaink ellenállhatatlan hatása társadalmunk minden rétegére és így felekezetünk tagjaira és testületeire.

b) Az ezeknek hatása alatt keletkező felekezeti átalakulás-proceszusa egy még ismeretlen és éppen azért aggasztó fejlemény felé.

c) A héber nyelv ismeretének rohamos apadása hitfeleink körében.

Az oksági kapcsolatot a két előbbi és utóbb említett tény közt még a vaksággal sújtott fanatikusság sem tagadhatja, még az is kénytelen elismerni, hogy a rohamos társadalmi átalakulás a gyökeresen megváltozott felekezeti viszonyoknak szülőanyja, igen természetes, hogy az utóbbival szoros kapcsolatban álló héber nyelv is erősen sínyli ezen hirtelen megrázkódtatást és a zsidó tanügygyel foglalkozó tanfériakat és testületeket oly komplikált kérdés elé állítja, melyet a most legördülő századnak még hátralevő évtizedében nem is fognak megfejteni.

Ha csekélységem — testületünk oszlopos tagjainak és felekezetünk jobbjai példája után indulva — mégis ezt a komplikált kérdést választja szerény értekezésének témájául, nem azért teszem, mintha eme nagyfontosságú kérdés végleges megoldásában reménykedném, hanem teszem azért, mert erős meggyőződésemmel, hogy az annyira meghányt-vetett »Hitoktatási kérdés«-nek az ezen értekezés homlokára irt ága a kiindulási és sarkpontja, és mert a dolognak nehezebb végét szeretem a didaktikában is megfogni, kiragadom a hitoktatási kérdésnek didaktikai problémáját, mely, néztem szerint, csakis *gyakorlati tanfériák által nyerhet megoldást.*

Oly válságos korszakban, midőn látjuk, hogy ezredéves, kipróbált felekezeti alkotmányunk ismeretlen szirtes partok felé evez, midőn felekezetünk minden ízében recsegő hajóját a korszallem árájában nemcsak úszni, de rohanni látjuk: kötelessége minden tanügyi közlegénynek a tanügyi hajó fedélzetén éber figyelemmel kísérni a jármű minden mozdulatát és recsegését. A léket kapott hajóba tóduló vízaradat nem ismer rangkülönbséget és rendesen az alsó kamrákban alvó közlegénység a hajótörésnek első áldozata. Ezen körülménynek tulajdonítsák, hogy kipróbált vezéreink díszes tanácsában szavazati joggal nem bíró közlegény létemre *intő szót*ot kockáztatni merészelek.

Feladatomat nem abban látom, hogy újdontátj, még senki által nem hangoztatott elveket hirdessek; sem abban, hogy járatlan utakon tévedezve a héber nyelv tanításának módszerében új nézőpontokat fedezzek föl; hanem igenis abban: hogy a mindnyájunk által észlelt fogyatkozásokra nyíltan és férfiasan rámutassak és a mindenki által ösztönszerűen érzett átalakulás

processzusában alkalmazandó egyöntetű didaktikai eljárásnak útját egyengessem.

Az oktatás ily fontos ágával, mint a minőnek a héber nyelvet édes mindnyájan ismerjük és a melynek *létyjogosultságáról* — legalább zsidó theologusok és paedagogusok körében — nézeteltérés alig képzelhető, elkerülhetetlen szükséges, hogy tisztában legyünk azon okokkal, melyek megkívánják, hogy azt a tantárgyak szervezetébe fölvegyük; kívánatos, hogy megállapítsuk amaz alapelveket, melyek annak *methodikai tanításában* domináljanak, mert csak így biztosíthatjuk az eme tantárgy által remélt erkölcsi és szellemi gyümölcsöket, a félszeg tanmód káros következményeit csak ez által hárfíthatjuk el, de kötelességünk keresni a tárgy kiindulási és végpontját is, mely által megkapjuk az illető tantárgy terjedelmét.

A kérdés első részének nem annyira didaktikai, mint inkább *theologiai* háttere van, a két utóbbi tisztán *paedagogiai* kérdés.

Ily keretben és ily egymásutánban leszek bátor az eleműtött kérdést — szerény tehetségemhez képest — tárgyalni.

## II.

Ha arra számítanék, hogy a gyöngö szavam által támasztott hanghullámok e terem határán belül elsimulnak: értekezés-bevezető része — a héber nyelv jelentőségére vonatkozó értem — bátran mellőzhettem volna.

Hiszen zsidó tanférfiakhoz szólok, kik mint ilyenek nálamnál jobban ismerik a héber nyelv jelentőségét.

De a nyomdafesték korszakában élünk és így könnyen megeshetik, hogy a didaktikai téglahordónak gyenge szava, még kifelé is elhat, ez a körülmény már kötelességemmé teszi, hogy a héber nyelv jelentőségéről is szóljak. Nem a tisztelt »Háznak«, hanem *kifelé* szólok; nem annyira *Máramaros-Szigetnek*, mint *Budapestnek*; nem is a *Terézvárosnak*, hanem a fővárosunk ama zsidóságának, mely a főváros balparti részének nyugoti felén lakik. Ott a zsidó paloták némelyikében rettenetesen irtóznak a héber betűtől. Minapában egy dúsgazdag bankárné majdnem elájult, midőn drága magzatát, a szellemi dajkaságomra bízott Margit kisasszonyt, a héber mássalhangzók kiejtésénél meglepte. A főváros egyik elsőrendű ügyvédje, hitközségünk egyik büszke-

sege, kérve-kért: *kíméljem meg gyermekét a héber szakjólástól*. És hányan vannak, a kik nem kértek, hanem átkoztak, pusztán csak azért, mert Jeremiás és Jesajás nyelvén kénytelen az ő gyermeke megszólalni.

Őnök is bizonyára érzik és tudják, hogy az az ájuldzó bankárné, az a megrémült ügyvéd, meg az a »Pester Lloyd«-ban a héber nyelv tanítása ellen feljajduló szerető zsidó anya, nem egyes kivételek, hanem felekezetünk legfelsőbb rétegét képező intelligens tömegnek szószólói, típusai. Eme jelenség, hogy hitünkön levő leggazdagabb és legműveltebb részének számot tevő egyénei nyilvánosan protestálnak a héber nyelvnek a hitoktatás körébe való belevonása ellen, már magában véve is kötelességünk ké teszi, hogy a helyett, hogy ruháinkat meghasogatva és szeméinket eltakarva, a héber nyelv pusztulásán siránkozunk, a kérdésnek bátran szeme közé nézzünk: feladni a veszni induló, a társadalmi rend fejlődésének árja által elsodort részeket és kikeresni azon alaptörvényeket, melyek, mint vallási életünk jövőndő építőkövei, elsánczolandók.

Nem szívesen vállalkozom a közzvaldó szerepére, de régóta nyomja szívemet, tovább nem hallgathatok.

Ünnepélyesen vádat emelek — nem a pesti hitközség, hanem a *pesti zsidó közönség ellen, hogy a héber nyelv jelentőségével, annak tanításával és ápolásával mit sem törődik*.

Hogy minő kevés érzékkel bír a fővárosi zsidó közönség a héber nyelv jelentősége iránt, legszomorúabban illusztrálja azon körülmény, hogy a hitközség által fenntartott felekezeti intézeteket jobbára azoknak a szegény hitsorsosoknak gyermekei látogatják, a kik érzékkel bírnak az ingyenes téli kabát, népkonyhajegy iránt, de felekezetünk módos tagjai távol maradnak tőlük. Mintha irtóznának a héber betűtől! *Iskolánk statisztikája* állításom mellett tanúskodik, de az ágostai hitvallásúak által fenntartott iskola igazgatósága is erősíti vádatom. Szégyenletes búval és a nemes irigység bizonyos nemével lapozgatom külföldön lakó hitsorsosaim által föntartott intézetek iskoláiról, minthogy abból meggyőződöm, hogy a felekezeti intézetektől való idegenkedés, speciális magyar-zsidó betegség. Így például *Majna m. Frankfurt két teljes reáliskolában demonstrálja a héber nyelv jelentőségét* — egy-egy tanuló 150 márka tandíjt fizet, szebbnél-szebb intézmények és alapok hirdetik ott a felekezeti



iskolák létjogosultságát, míg nálunk — a mi fővárosi zsidó közönségünk a *felekezeti iskolát hordár-iskolává degradálja*, a hová egy-egy szatócs gyermeke is betéved, de a *nagy közönség kerül a felekezeti intézetek portájtát*. Talán azért mert meg nem felelnek a bennök helyezett bizalomnak?

Avagy talán azért, mert a fővárosi felekezeti zsidó iskolák szegény-iskolák jellegével bírnak?

A világeért sem! Hiszen a főváros területén lakó 70 ezer zsidó léleknek módjában állna oly exkluzív jellegű felekezeti intézetet életbe léptetni — akár zsidó felekezeti középiskolával kapcsolatban, melyre a Petöfi-utcai hordár csak irigyléssel tekintene.

Átalakíthatnók a Lipót-téri bazilikát zsidó iskolává és taníthatnának benne tudós professzorok, mihelyt zsidó felekezeti jelleggel bírna, a dúsgazdag budapesti zsidó ember mégis szívesebben elvezeti Jolánkáját a Deák-térre és Pistikáját a régi városház terére a piaristákhoz, hogy demonstrálja apjának felekezete irányában viseltető indolenciáját.

Isten látja lelkemet, hogy én és velem együtt a többi kartársak is, ugyanazon *lelkesséssel, hűvel és lelkiismerettel tanítjuk a szegény szülők gyermekeit, mint akár a belvárosi bankárét*: de fájdalommal tölt el bennünket önnön felekezetünk mellőzése; haragos búval és busító haraggal szemléljük a magyar-zsidó közszellem elzüllődését és aggodalom tölt el bennünket, látva vallás-erkölcsi alapjának elszűpődését.

A fővárosi zsidó közönség, mely véghetetlenül sokat tett az árvaügy érdekében, a pesti zsidó közönség árváját, a felekezeti iskolát és a bennök széles tradicionális alapon gondozott zsidó szellemet, a héber nyelvet nem támogatja oly mértékben, a mint azt számarányától, műveltségétől és vagyoni állapotától felekezetünk érdeke ezt joggal követelheti.

Ezt itt ünnepélyesen hangoztatni erkölcsi kötelességemnek tartom, habár jól tudom, hogy egy néptanító szava nem igen hat fölfelé, de lelkiismeretünket megnyugtatta azon tudat, hogy idejekorán rámutattunk a sajgó sebre, a mely a főváros zsidó közönségének testén rágódik.

Azoknak lefegyverzésére, kik hajlandók volnának a felekezeti intézetek mellőzésének szomorú jelenségét más körülményeknek tulajdonítani, mint a szélesebb héber alapra fektetett

hitoktatástól való irtózás káros tünetének, egy, a mindennapi tapasztalatból merített kísérletet ajánlok. Lessük meg a fővárosnak ama két közös iskoláját, melyeket felekezetünk gyermekei legtömegesebben látogatnak, értem a VI. ker. érsek-utcai és a VII. ker. Kazinczy-utcai népiskola növendékeit. Eme két iskola növendékeinek összes létszámából 70—75% zsidó gyermekekből áll. És mit tapasztalunk? Azt, hogy daczára annak, hogy az ott működő hitoktatók köztudomásúlag a héber olvasás oktatására nagy súlyt fektetnek, mégis az iskolának legrongyosabb és legelhanyagoltabb nevelésben részesülő gyermekei tudnak legjobban héberül olvasni, míg az egész kabáttal bírók csak sillabizálják a héber szöveget. Mintha a szegénység és nyomor egyenes arányban állana a héber szöveg ismeretével. Bebizonyítottunk tekintem ama állítást, hogy fővárosunk jobbmódú elemei irtóznak legjobban a héber betűtől, míg a pinczelakók nélkülözvén a földi jólétet, Isten profétáinak szent nyelvében keresnek vigaszt és megnyugvást.

Uraim! Ha önök azt hiszik, hogy ifjúságunk szellemét és erkölcsét át fogják alakítani az által, hogy hetenkint egyszer bekergetik a dohány-utcai zsinagógába, akkor önök nem ismerik az emberi természetet.

Külső dresszurának pompás egy eszköz, a külső látszat után ítélő laikusnak szép látványosság, de a zsidó szellemet más eszközökkel kell konzerválni. Mert legyenek meggyőződve, hogy mihelyt a külső nyomás megszűnik, a dohány-utcai zsinagóga azokat az ifjakat csak akkor fogja visszontlátni, mikor arájukkal karjukon a pap áldását kéri.

A magyar-zsidó zsinagógának más úton kell ifjúságot hódítani. A magyar-zsidó család észjárását kell gyógyítani, az anyák szívére hatni, az apák esztétikáit következtesen, erélylyel és kitartással.

Budapest.

CSUKÁSI FÜLÖP.

(Befejező része következik.)

197. sz.

Az izraelita hitfelekezeti ügy rendezéséhez.

## I.

341. sz. Vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszter.

*Az izraeliták országos irodója elnökének.*

Az izraelita hitfelekezeti ügy rendezése tárgyában az izraelita községkerületi elnökök gyűlésének múlt évi november 25-én tartott üléséből hozzám intézett felterjesztése folytán *egyelőre* közlöm Tekintetes Urasággal tudomás végett az orthodox izraelita közvetítő bizottság elnökéhez kiadott rendeletemet másolatban.

Budapest, 1890. évi február hó 10-én.

Gróf Csáky s. k.

## II.

341. sz. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter.

*Az izraelita orthodox közvetítő bizottság elnökének.*

Az 1889. évi márczius hó 9-én 2469. sz. a. kelt felterjesztését és ennek, valamint a múlt évi május hó 31-én 2810. sz. a. kelt beadványának mellékleteit azzal küldöm vissza *Czimednek*, hogy az 1888. évi június 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott itteni körrendeletnek hatályon kívüli helyezése iránt előterjesztett újabb kérelmét sem találtam figyelembe vehetőnek azon indokoknál fogva, melyek hasonló kérelmét egy ízben már elutasító 1888. évi december hó 31-én 2304. eln. sz. a. kelt rendeletben előfordultak és a melyek *Czimed* által úgy idézett beadványaiban, valamint az izraelita községkerületi elnökök emlékirata folytán folyó évi január 57-én 879. sz. a. tett előterjesztésében érintetlenül hagytattak.

A bemutatott egyöntetű rabbinilatkozatokra nézve megjegyzem, hogy az azokban foglalt kijelentés, mintha hazánkban két egészen különböző hitfelekezetet képező orthodox és neolog izraeliták léteznének, sem törvényeinkben sem az eddigi kormányrendeletekben, sem végre az adminisztráció terén szerzett tapasztalatokban és az izraeliták felekezeti élete körül észlelt jelenségekben általános támogatásra nem talál; de ezenfelül a nyilatkozó 239 rabbinak eme felfogásában a nem orthodox izraeliták nem osztoznak, orthodox részről pedig nem bizonyítottat be az állítólagos dogmatikus különbség.

Léteznek tényleg hitközségek, melyek az egyetemes gyűlés (congressus) által alkotott szabályokat fogadták el, továbbá oly hitközségek, melyek az orthodox szervező szabályzatot követik, és olyanok is, melyek mindkét szervezettől távol maradván, magukat status quo ante alapon álló vagy pedig szefárd hitközségeknek nevezik. Ezek azonban öszszeverve egy és ugyanazon hitfelekezethez tartozóknak tekintendők, amint ezt az eddigi

felhozottakon kívül még azon körülmény is igazolja, hogy a híveknek az egyik szervezetből a másikba való átlépését és a különböző szervezetekhez tartozó hívek közötti házasságkötéseket az izraeliták eddigelé semmiféle áttérési, vagy egyes házassági szabályoknak alávetni nem óhajtották.

A ritusra nézve, elismerem, vannak az izraelita egyházban eltérések, de ezek sem állapítanak meg felekezeti, sőt szervezeti különbséget sem, a memyiben mindegyik szervezetben valamennyi ritus képviselve van, sőt egy és ugyanazon hitközségben is többféle ritus szerint berendezett imaházak állanak fenn.

Nem ismernek a porosz törvények sem kétféle zsidóságot, mint azt *Czimed* utolsó beadványában *helytelenül* vitatja. Az 1876. július 28-án kelt 8454. számú porosz törvény csak az izraelita hitközségből való kilépést szabályozza s világosan kijelenti, hogy minden izraelita bizonyos ünnepélyes eljárás mellett az izraelita hitközség kötelekéből kiléphet *»a zsidó vallásközösségből való kilépés nélkül«* és az esetben, ha letelepedésekor ez iránt nyilatkozik, nem köteles egyáltalán az izraelita hitközség tagjává lenni. De e törvény is kötelezi a kilépőt az odahagyott hitközség terheinek — ezek természetéhez képest — egy, két és öt éven át való viselésére, sőt az izraelita hitközségi iskola fenntartási költségeinek viselésére alól azt egyáltalán fel nem menti.

Hazánkban mások levén a vallásügyi viszonyok, ezeknek szemmel-tartása mellett voltak az intézkedések megleendőek. Azon állapot, mely a képviselőház 1870. évi márczius 18-án hozott határozatának következményeként kifejlődött, nem volt tovább fenntartható, mert nemcsak be nem következett az orthodox izraelita szervezet engedélyezéséhez kötött azon remény, miszerint az által az izraeliták surlódásai és egyetlenkedései meg fognak szünni, hanem ellenkezőleg az izraelita hitközségek szabad alakítása oly mérveket öltött, hogy az államérdeket képező anyakönyvi intézmény és az izraelita hitközségek fenntartási képessége is már komolyan veszélyeztetve lettek.

Ennélfogva látta szükségesnek elődöm az izraelita anyakönyvi ügyek és az izraelita hitközségi viszonyok rendezése érdekében a sérelmeknek talált két szabályrendelet kibocsátását. E szabályrendeletek nem szorítják meg a hitközségeket tetszésszerűt szervezet elfogadásában, sem nem korlátozzák az izraelitákat abban, hogy mindenik izraelita hitközség kebelében bármilyen ritust követő imaházi egyesületeket alakíthassanak, sőt ott, a hol mindegyik párt létszáma és anyagi ereje megengedi, egy-nél több hitközséget is, fenntarthatassanak; teljes mértékben biztosítják tehát az egyeseknek a vallás szabad gyakorlatát, csakhogy ezenfelül még azt a czélt is követik, hogy egrészre az elhanyagolt izraelita anyakönyvi intézmény helyes kezelése a jövőre biztosíttassék, másrészt pedig az izraeliták a közsegalakítási szabadságot arra ne használhassák fel, hogy az elvállalt hitközségi terhek alól magukat kivonják és az izraelita hitközségeknek az oktatásügyi s egyéb közéleti intézmények ápolását és fejlesztését lehetetlenné tegyék. Mindkét irányban *helyeseknek bizonyulván az 1885. évi 1924. eln. sz. a. és 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott itteni szabályrendeletek, ezek továbbra is mindenekben fenntartom.*

Az izraelita hitfelekezet szervezési és önkormányzati jogát illetőleg megjegyzem, hogy az autonómia csak akkor virullhat igazi életre, ha az lassanként alulról felfelé fejlődik, de különben autonómiát egy felekezetre octroálhatónak nem tartok és ennél fogva nem szándékozom kényszereszközöket igénybe venni arra nézve, hogy az izraelita felekezet országos önkormányzati szervezete egyöntetívű tétessék. Szükségesnek tartom azonban, hogy az *egységes adminisztratív biztosító rendszabályok segélyével*, a lelkiismereti szabadságnak istentiszleteti és szertartási téren való teljes megővése mellett, a *hitközségek alapjaikban megerősítve fejlődésre képesekké tétessék* és kívánatosnak tartom, hogy a helyi rend megszilárdulása után a viszonyok aképen alakuljanak, miként a *felekezet ügyeinek consolidálásában tovább haladva a rendezés az izraelita hitfelekezet önkormányzati jogának törvényes biztosításával befejezhető legyen.*

Elvárom, hogy *Czimed* híveit jelen rendeletem tartalmáról értesíteni és azokat a testvéri béke és egyetértés előmozdítására serkenteni fogja.

Budapest, 1890. évi február hó 10-én.

Gróf Csáky s. k.

### III.

15702. sz. *Az izraelita országos irodájának elnökségtől.*

Tekintetes hitközségi Elöljáróság!

Mult 1889. évi november hó 27-én 15.405. szám alatt kelt átiratunk kapcsán volt szerencsénk a t. Elöljáróságnak az izraelita községkerületi elnökök azon emlékiratát megküldeni, melyben a nevezett elnökök az »orthodox közvetítő bizottság« törekvéseivel szembeszállva felekezetünk egységeért és felekezeti autonómiánk törvénybe iktatásáért szállottak síkra.

Ez alkalommal van szerencsénk a vallás- és közoktatásügyi minster úr ő nagyméltóságának folyó február hó 10-én 342. eln. sz. alatt az országos izraelita irodához és az »orthodox izraelita közvetítő bizottság«-hoz intézett rendeleteit közölni, melyek közül az előbbi, nevezetesen a hozzánk intézett, az izraelita községkerületi elnökök emlékiratára »*egyelőre*« adott válaszként, az utóbbi pedig az »orthodox közvetítő bizottság«-nak két izraelita felekezet elismerése iránt előterjesztett kérelme *előlépni elutasításának* tekintendő.

Részünkről ugyan egy pillanatra sem kételkedtünk azon, hogy az orthodox közvetítő bizottságnak azon önkényes állítása, mintha hazánkban »két egymástól egészen különböző izraelita hitfelekezet« lenne megkülönböztetendő, kormánykörökben hitelre nem talál. Mindazonáltal általános és örvendetes meglepedésre fog szolgálni, hogy az »orthodox közvetítő bizottság«-hoz intézett rendelet a ministeri álláspont alapos megokolását tartalmazza, mely még arra is alkalmas, hogy a nevezett bizottság által félrevezetett köröket e kérdésben szintén a józan és történeti igazságnak megfelelő felfogás felé terelje.

Különösen kedvezően fog továbbá azon erélyes hang is hatni, a melylyel a rendelet a hitközségben lévő anyagi erők egyesülésének szük-

séges voltára utal. Félre nem érthető módon van kiemelve, hogy az 1870. év márczius hó 18-án hozott, immár teljesen hatályon kívül helyezett országgyűlési hasározat folyományaképen előállott zilált állapotokhoz többé visszatérésnek helye nincsen és következképpen ezentúl nem lesz lehetséges, hogy a »lelkiismereti szabadság« ürügye alatt valamely hitközség létele könnyelmű módon veszélyeztessék.

A szervezeti kérdést illetőleg ő excellentiája szóról szóra ismétlt gyakran, különösen a kath. autonómia kérdésében nem rég a képviselőházban tett nyilatkozatát, és autonómiánk törvénybe iktatásának elérhetésére ugyanoly módon jelöli meg az utat, mint azt még 1888. évi január hó 28-án 12.156. sz. alatt megküldött körlevelünkben tettük, mely egyebek között a következőket tartalmazza:

»Bizodalommal várjuk, hogy a mint a zsidó anyakönyvi és egyéb még mindig rendkívüli nagy arányokban folyamatban levő zsidó hitközségi ügyek száma csökkenni fog, és így a nagyméltóságú ministeriumnak alkalmá lesz meggyőződni róla, hogy a helyi rend. és ennél fogva a hitközségi szervezet megállapítására szükséges alap megteremtve van, hogy — ha előbb nem, úgy legkésőbbben a most jelzett időben, mely szintén már nem esik messze — felső helyen ügyeink rendezésében tovább haladva, azt a hitfelekezeti autonómiának szükséges biztosításával befejezni fogják.«

Mihelyt a »helyi rend« meg lesz szilárdítva, az idecsatolt ministeri rendelet szerint is várhatjuk a viszonyaink consolidálására czélzó további intézkedéseket, miglen »a rendezés az izraelita hitfelekezet önkormányzati jogának törvényes biztosításával« nem nyer befejezést

A fennálló szabályok és a minsternek a hitközség zavargó elemei ártalmatlanná tételére irányított határozott akarata azon reményre jogosítanak bennünket, hogy a »helyi rend« mihamarább teljesen helyreállott és biztosítottnak lesz tekinthető. Minthogy a minister úr ő nagyméltóságának hozzánk intézett és a mellékletben közölt rendelete csak »egyelőre« adott értesítés, nem pedig az izraelita községkerületi elnökök emlékirata végelintézésének tekintendő, várható, hogy egy későbbi rendelet már egy előrehaladó lépés számába megy, a mely bennünket czélunkhoz közelebb viszen.

Korai lenne, hogy ha a kilátásba helyezett ministeri intézkedés bevárása nélkül további fejtegetésekbe bocsátkoznánk, miért is felkerjük a t. Elöljáróságot, hogy ez idő szerint jelen közleményünket tudomásul venni és bennünket működésünkben, mely mindenkor a béke, egység és rendnek felekezetünk kebelében leendő helyreállítására van irányítva, továbbra is támogatni sziveskedjék.

Hitrokoni üdvözlettel

Budapest, 1890. évi február hó 18-án.

Az izraeliták országos irodájának elnöksége:

Schneiger Márton,  
irodai elnök.

## VEGYES.

**Irodalmi hírek.** Megjelent és beküldetett: *B. Zuckermann*, Die astronomischen Grundlagen der tabellarischen Beigabe zu den jüdischen Kalendern (a boroszlói rabbiszeminárium Értesítőjében) — *A. Schwarz*, Grabrede auf den im Duell gefallenen Herrn Cand. med. Eduard Salomon, gehalten am 15. Februar 1890. Karlsruhe. — *Ch. M. Horowitz*, Tosefátha attikátha, Uralte Tosefta's (Borajtha's), 2., 3. und 4. Abtheilung. (héber) Frankfurt a. M. — *David Gans'* Chronikartige Weltgeschichte, Zernach David, Deutsch von *Gutmann Klemperer*, herausgegeben von *M. Grünwald*, 1. Heft. Prag. — *Israel Singer*, Pflichten isr. Schulmänner, nebst Erziehungs- und Unterrichtslehren. Sárospatak, 1889.

**Rabbiavatás.** Az orsz. rabbiképző intézet templomában f. hó 20-án folyt le három hallgatónak rabbivá avatása: dr. *Elzász Bernáté*, dr. *Kecskeméti Lipóté* és dr. *Kohlbach Bertalané*. A zsufozásig megtelt templomban képviselve volt a pesti isr. hitközség is *Deutsch Sámuel* és *Adler Lajos* urakkal; a vezérő bizottság részéről *Schweiger Márton*, dr. *Simon József*, dr. *Rosenberg Sándor* arádi és *Oesterreicher P. E.* óbudai rabbi urak voltak jelen. A beszédet a jelöltekhez ezuttal dr. *Kohn Sámuel* pesti rabbi tartotta, mint a vizsgáló-bizottság elnöke; a fiatal rabbi nevében dr. *Kecskeméti* fejezte ki köszönetét a vezérő bizottságnak és a tanári karnak. Az egész szertartásban ezuttal lépett először életbe az az újítás, hogy a jelölt nem tart többé felolvasást, hanem csak köszönő beszédet — a mi határozottan emelte az ünnepszeg hatását és egyszegs lefolyását.

**Két jubileum.** Február hó elején a zsidóság két veteránja ünnepele Bécsben nyolczvanadik születésnapját, *Frankel L. A.*, az ismert költő és a bécsi hitközség volt titkára, és *Dukes L.*, a zsidó tudománynak egyik legkiválóbb ismerője. Az előbbinek jubileumában számosan vettek részt a társadalom legmagasabb köreiből, kik a magas korának daczára is még mindig irodalmilag működő és közkedveltségnek örvendő író üdvözlétekkel elhalmozták. Szerényebben folyt le *Dukes* jubileuma. A Pozsonyban született tudós már régóta teljes visszavonultságban él, és csak kevesen emlékeztek meg róla ez alkalommal, kik üdvözlétekkel fejezték ki tiszteletüket a régi zsidó irodalom kincseinek föltalálása és a zsidó irodalom történetének megalapítása körül nagy érdemeket szerzett aggastyán íránt. Az orsz. rabbiképző intézet mind a két jubilarist sürgőnynevel üdvözölte.

## TUDOMÁNY.

### Izraél kiválasztása.

#### III.

A kiválasztás czélja, értelme és alapja.

A szentírás és a hagyomány egybehangzó számos nyilatkozata szerint Izraél feladata az önszentelés. Szent legyen Izraél, mert szent az Örökkévaló, az ő Istene; az Isten tökéletességeinek folytonosan szemé előtt kell lebegni, hogy azokat utánozza, hogy azokhoz közeledni iparkodjék. Az Isten szolgálatának eszméje hassa át nyilvános és magán életét, állami szolgálatának politikai törekvéseit, egész népeletét. Az Isten szolgálatának eszméje minden érdeken felül áll és felöleli az emberi élet összes nyilvánulását minden vonatkozásában. A vallás szabályozza a magán és közelet erkölcsseit, a jogviszonyokat stb., kiterjeszkedik még a gondolatra is és későbbi fejlődésében a vegetatív életre is. Ezen kívül körülövezi híveit tisztán vallási parancsolatokkal, úgy hogy a talmud szerint (*Berákhóth* 57 a, v. ö. *Chagiga* 14 a.) Izraélben még az üresek is tele vannak parancsolatokkal, mint a granátalma maggal. Már a *Szifré* (II. 76 elején) 365 bibliai tilalomról szól és az összes bibliai parancsok száma a későbbiek-től eltekintve — 613-ra rúg. (*Sabbath* 87 a; *Jebámóth* 47b; *Makkóth* 23b), a melyek közül 365 tilalom megfelel az év napjai és 248 meghagyó parancs az emberi tagok számának. Súlyos terheket rak a tóra Izraél vállára, mert megtiltja azt, a mit a bálvány megenged (j. *Abóda* zára elején) és már a talmud is azt kérdezi egy alkalommal: nem elég-e az, a mit a tóra megtiltott, hogy fogadalmak által még új tilalmakat akarsz magadra vállalni. (j. *Nedárim* IX 1.)? »Mint az *Aethiopsok*, olyanok vagytok ti nekem Izraél (*Ámosz* 9, 7.). Hiszen nem szercecsenek? Hanem mint a szercecsen különbözik a többi népektől bőre által, épu gy különbözik Izraél parancsolatai sokasága által a világ összes né-

peitől (Szfíré I. 99 vége felé). A legjellemzőbb e tekintetben a talmudnak ama gyakori csodálkozó kérdése: Van-e valami, a mi a nemzsidónak még van tiltva és Izraelnek még van engedve? (Szanhedrin 58 b. 59 a. s számos helyen). Szép egy nagy eszméért meghalni, még szebb egy nagy eszme szolgálatában élni, de a legsúlyosabb az egész életet előre kész terv szerint berendezni; önkéntelenül felmerül tehát a kérdés: miért terhelik a számos parancsolatok éppen Izraélt? Erre csak egy felelet van: Izraelnek kötelessége e parancsolatok teljesítése, mert az Isten őt erre kiválasztotta vagy a héber kifejezést hívebben visszaadva, mert az Isten benne kedvét lelte.

A kiválasztás eszméjében nem önérték nyilvánul, hanem kötelességérték; a kiválasztás nem azt fejezi ki, hogy Izrael kiválóbb más népeknél, hanem csak azt, hogy más népeknél kiválóbb kötelességei vannak; a kiválasztás nem jogokkal ruházza fel Izraélt, hanem kötelességekkel. Izrael kötelessége az önszentelés, melyet csak a szent iratok tanai és törvényei szerint való élet által érhet el. »Szent nép vagy te az Örökkévaló Istenednek, téged választott ki az Örökkévaló Istened, hogy birtoknépe légy az összes népek közül, a melyek a föld színén léteznek«, mondja két ízben a pentateuchus, egyszer, midőn a különféle bálványok és szentélyeik kipusztítását rendeli el, másodszer pedig mintegy bevezetésül az étkezési törvényekhez (Mózes V 7, 6. 14, 2). Izraelnek az Isten népének kell lenni, szentnek, a mint szent az Isten és csak ebben különbözik más népektől (I. Móz. III 20, 26). Lehetnek olyanok, a kik kétségbe vonják, hogy a szent iratok által előírt út az egyetlen és a legegyszerűbb, a mely az önszenteléshez vezet, e fölött nem szükséges vitatkozni, mert a mi szempontunkból eleendő, hogy Izrael ezen utat tartotta és tartja az egyedüllinek és ezen úton járni kötelességének. »Őrizzétek meg és tartsátok meg (az Isten által parancsolt) rendeleteket és törvényeket, mert ezek képezik bölcsességeteket és értelmeteket a népek szemei előtt, a kik hallván mindezen rendeleteket azt mondják majd: valóban bölcs és értelmes ezen nagy nép; mert melyik az a nép, a melyhez istenei oly közel lennének, mint a mi Istenünk Adónáj, akárméért szólítjuk őt? Melyik az a nép, a melynek oly igazságos rendeletei és törvényei lennének, mint ez az egész tóra, a melyet ma elébetek adok« (Móz. V 4, 6—8). Már az a tény is, hogy sem a szentírásban, sem a hagyományban nem Izrael dicséretetik, hanem

a szent tan, azt mutatja, hogy a kiválasztás eszméjének nincs más czélzata, mint a kötelesség tudatát felkelteni, hogy ezen tan megőrzendő és megtartandó. Izrael kötelessége az Isten dicsőítése, mert az Isten ezt kötelességévé tette, erre kiválasztotta. »Dicsérjétek az Istent, mert jó Adónáj, zengjétek nevének, mert kedves; mert Jákobot választotta ki az Isten, Izraélt birtoknépévé.« (Zsoltárok 135, 3. 4). Izrael az Isten rabszolgája és a rabszolgának első sorban kötelességei vannak urával szemben. »Te pedig szolgám Izrael, Jákob, a kit kiválasztottam, Ábrahámnak barátomnak magzata stb. (Jesája 41. 8. s más helyeken, különösen gyakran ezen prófétánál.)

Még számosabb nyilatkozatra akadunk a hagyományban, a melyek a mellett tanúszkodnak, hogy a kiválasztást kötelességnek fogták fel, a melynek tartalma az, hogy a tórát tiszteletben kell tartani. A legszebb a népek között Izrael — a hogy a hagyomány a kiválasztást kifejezni szokta — midőn a tórát elfogadta és tiszteletben tartotta (Mekh. 20, 18-ra; 71 b 5. al.). Az Isten szeretete Izrael iránt abban nyilatkozik, hogy neki adta a drága eszközt (a tórát), a melylyel a világ teremtettet (Ábóth III, 14.). Nem kötelességed a munkát bevégezni, de nem is vagy szabad, hogy a kötelesség alól fölmentsd magad (u. o. II végén). »Légy erős mint a párducz, könnyű mint a sas, gyors mint a szarvas és vitéz mint az oroszlán, hogy mennyei atyád akaratát teljesítsd« (u. o. V, 20. Peszáchán 112 a). Kedves Izrael, mert körülvette az Isten parancsolataival (Szfíré II 36.; 75 b 13.). Csak ezen parancsolatok teljesítése hozza közel Izraélt az Istenhez (u. o. I 78., v. ö. II 96; 94 a 8.). Ha Izrael nincs, ki olvassa a tóra könyvét, a melyet az Isten nekik adott (Mekh. 17, 14-re; 56 a 19). Izrael örül osztályrészének, »dicsőítve és zengve mondják, hogy nincs szebb osztályrész osztályrészüknél, sem örökség örökségüknél, sem sors sorsuknál«, mert az Isten az ő osztályrészük (Szfíré II 53. végén)

»Kedves Izrael (az Isten előtt); ha az Isten parancsolatait teljesíti, Adónáj papjauk nevezetik (Jes. 61, 6.); szolgálatot tevő angyalnak, ha a tóra szavai hangzanak ajkairól (Maleáchi 2, 7.); ha azonban mindezt nem teszi, olyan mint az állat és barom, a mely nem ismeri gazdáját« (vonatkozással Jes. 1, 3-ra; Szfíré I 119; 39 b 14. sor alulról). A tóra az Izraelnek, a mi a víz a halnak (Berákhóth 61b). A tóra tanulmányozása Izrael

kizárólagos feladata; még ennek elsajátítása után sem szabad a görög tudományokkal foglalkoznia (Szfíré II 34; 74 a); mert a tóra az Isten előtt is a legkedvesebb és minden előtt a tórát teremtette (Szfíré II 37; 76 a). A szent tannak eme bámulata és bámulatba ejtő szeretete megérthetővé teszi, hogy Izrael kötelességének egyedül ezen tan tanulmányozását és az életben való gyakorlását tekintette.

Ezen kötelesség alól nincs menekülés, a mit és a minek okát a Szfíré következő helye mutatja (I 115; 35 a): »Miért emlegetik minden egyes parancsnál az egiptomi kivonulást? A dolog hasonló a következő esethez: Volt egyszer egy király, a kinek barátjának fiát elfogták; a király kiváltotta, de nem fiául, hanem szolgájául. Ezt azon czélből tette, hogy azon esetre, ha parancsait nem teljesítené, azt mondhasa neki: szolgám vagy. Midőn a városba ért, azt parancsolá neki: kösd be saruimat és vidd előttem ruháimat a fürdőbe (a legmegvetettebb és csak rabszolgák által végzett szolgálat), a mire az ifjú szabadkozni kezdett. Erre a király felmutatja előtte a vételokmányt és azt mondja neki: rabszolgám vagy. Épen így van Izrael is... Ha vonakodik az Istennek engedelmesskedni, azt mondja: szolgám vagy, azért váltottalak ki, hogy én parancsoljak, te pedig engedelmeskedjél.« Ezen helyből félreérthetetlen világossággal szól azon felfogás, hogy Izrael és csakis Izrael kötelessége a szentírás parancsolatainak a teljesítése, a mire nyomban rátérünk. Izrael azt sem mondhatja, hogy lemond a jutalomról, csakhogy a tóra által rászabott kötelességek alól föl legyen mentve, mert Izrael akarata ellenére is uralkodik rajta az Isten (ib.). Az sem menti fel Izraélt kötelességei alól, hogy az Isten ellenséges népeknek szolgáltatta ki és hogy országát és szentélyét pusztulásnak engedte át, »mert Izrael országa, a szentély és Dávid házának királysága csak föltételeken adattak Izraelnek (t. i. ha megérdemli), de a tóra nem adatott semmiféle föltétel alatt« (Mekh. 18, 27-re; 60 b és Szfíré i. h.). Tisztán kötelességből, az Isten iránti szeretetből kell az Istent szolgálni; nem jutalom utáni vágyból, hanem önzetlenül kell az Istent szolgálni (Ábóth I 3.), még azon szándékkal sem szabad magát a tan tanulmányozására adni, hogy a tudós vagy a rabbi címre tegyenek szert, hanem egészen önzetlenül (Szfíré II 48; 84 b 28. Nedá-

rim 62 a. A rabbi címet nagyon szerették, a mi az Újtestamentumban [Máté 23, 7.] gúny tárgyát képezi).

A kiválasztás kötelességek elvállalása. Erről meggyőző bennünket a hagyomány azon, minden tekintélye által kivétel nélkül vallott nézete is, hogy a nemzsidó nem köteles a szent iratok által előírt parancsolatokat teljesíteni. Izrael vallása más vallásokkal ellentétben azt tanítja, hogy saját híveinek összehasonlíthatatlanul több kötelességei vannak, mint másoknak, kik nem ezen vallást követik. Más vallások tanai szerint csak a felekezethez tartozók üdvözülhetnek, Izrael vallása szerint mindazok, a kik hét törvényt tartanak meg. Izrael 88-szor annyi bibliai parancs teljesítésére köteleztetik és ezekben még nincsenek befoglalva a rabbinikus kibővítések és szaporítások, amelyek a bibliai alapnál még számosabbak és a melyeknek kötelező volta szintén a bibliából vezetetik le. »Ha valaki megtérésre jelentkezik, meg kell neki mondani: mielőtt ezen dologhoz jutottál, a zsiradék élvezete nem járt reád néve kiirtással, sem a szombat megsértése megkövezéssel, most azonban, ha zsiradékot élvezel (az égi törvényszék által végrehajtandó) kiirtással; ha a szombatot megsérted, megkövezéssel sujtatod« (Jebámóth 47 a.). »Hét parancs kötelező a Nőé ivadékaira: Törvényszékek felállítása, a bálványimádás, az Istenkáromlás, a vérfertőzés, a vérontás, a rablás (= mindenféle jogtalan elsajátítás) és az élő állatból származó részek élvezete« [Tószifta ed. Zuckerman ed. Abóda zára VIII (IX) 4; l. még u. o. Szóta VI 9; Mekhilta 19, 10-re (63 b. 7. al.); u. o. 20, 2-re (67 a. 13.). Szfíré II 322. (138 a 4. al.); u. o. 343. (142 b 14. al.). Jóma 28 b.; Bába Kamma 38 a fent; Abóda zára 2 b lent; Szanhedrin 56 a lent; u. o. 59 a s számos más helyen. Hét helyett 30 parancsról szól Ulla Chullin 92 a lent és elfogadandó 30-ról j. Abóda zára II 1. (40. c. 16.), v. ö. Joel, Grätz-féle Jubelschrift 174. l.] Még nem létezett sem politikai, sem filozófiai hitvallás, a mely a kívül állókkal szemben oly szerény igényekkel lépett volna fel, mint Izrael vallása. A leglángolóbb lelkesedés és a legmélyebben gyökerező meggyőződés mellett sem követelték, hogy nemzsidók a zsidó vallás törvényei szerint éljenek, mert ezen törvények megtartására csak Izrael köteleztetett, *csak Izrael lett kiválasztva*, de mások nem.

Van a törvényeknek még egy csoportja, a mely azt mu-

tatja, hogy a nemzsidónak nem oly szigorú kötelessége a törvények megőrzése, mint a zsidónak. Ismeretes, hogy a szent templomban pogányok is bemutathattak és be is mutattak áldozatokat (I. Szifrá 22, 18-ra; 98 a 7. al.). Rájuk nézve sokkal enyhébb törvények állottak, mint Izraélre (I. pl. Szifrá 7, 29-re [39 ab.], 17, 2-re [83 c 6—9.] s számos más helyen). A pogányokra nézve a tisztátalanság törvényei sem voltak oly szigorúak, mint Izraélre (I. pl. Szifrá 12, 2-re [57 c. 4—5.]; 15, 2-re [74 d 9. al.] stb.). Az Izraél vallására tört pogány megtérése után nem öröklő atyja vagyonát a bibliai törvény rabbinikus magyarázata szerint, tehát rosszabbul áll megtérése után, mint megtérése előtt, a mire különben még más esetek is vannak (Abóda zára 64 a., v. ö. misna Demáj. VI 10., I. még misna Sebüth IV 3. V 7. 10. végén). Eme és a pogányokat illető más könnyebbitések világos kiemelése és azon gyakori hozzátétel, hogy a megtértre nézve azonban ugyanazon törvények állanak, a melyek a született zsidóra, azon szellem kifolyásai, hogy Izraél vallása csak híveire nézve kötelesség. A vallás-szabta törvények terhek, de nem szolgálattételek, a melyekért jutalom jár, azért nem lehet őket másokra kötelezőkké tenni.

Forduljunk már most azon okok kutatása felé, a melyek a kiválasztás alapjául szolgáltak és új bizonyítékokra fogunk bukkanni, hogy a kiválasztás eszméjének a kötelességen kívül nincs semmi más foglalatja. Itt ismét előre bocsátjuk azt, a mit már többször kiemeltünk, hogy a felhozandó állítások semmit sem veszítenek bizonyító erejükből a hitelességükben vagy igaz voltokban való kételkedés által, mert ha nem is valódi tények, mindenestre lelki tények és mint ilyenek a felfogásra nézve jellemzők, a minél egyebet mi nem keresünk. Mi nem kutatjuk azt, hogy mindaz, a mit a kiválasztás okául tekintettek, megáll-e a szigorú kritika előtt, mi beérjük azzal, hogy az előadott okokból a kiválasztás eszméjének tartalmát megállapítsuk.

A kiválasztás okául az ősök szeretete hozatik fel és nem véletlen az, hogy ezen helyeken Izraél figyelmeztetve lesz az Isten elismerésére s törvényeinek tisztelőben tartására. »Csak őseidet kedvelte az Isten, hogy szeresse őket; azért választott ki benneteket magzatuk utánuk az összes népek közül, a mint ma történik. Ezért messétek meg szíveitek tisztátalanságát és ne keményítsétek meg többé nyakatokat stb.« (Mózes V 10, 15

16). »Nem azért kedvelt és választott ki benneteket az Isten, mert ti a legszámosabbak vagytok a népek között, hiszen ti a legkevesebbek vagytok, hanem azért, mert szeret benneteket és mert megőrzi esküjét, a melyet esküdött őseiteknek, vezetett ki benneteket s váltott ki a szolgák házából, Fáraó Egyiptom királyának kezéből. Tudd meg tehát, hogy Adónaj a te Istened az Isten stb. Őrizd meg tehát a parancsolatokat, rendeleteket s törvényeket, a melyek megtartásán én ma elrendelem« (u. o. 7, 7—11. I. még 4, 37 és köv.) És valóban az Istennek Ábrahámhoz való közelebbi viszonyának okául is azt hozza fel a szentírás, hogy Ábrahám »hagyja meg gyermekeinek és házának, hogy őrizzék meg az Isten útját és igazságot és törvényt cselekedjenek« (Mózes I, 18, 19). Azon felfogás, hogy az ősök érdeme a kiválasztás alapja, tükröződik az Ábrahámra való hivatkozásban is (Jes. 41, 8. Neh. 9, 7.). Ha a kiválasztás jutalmat, különös kegyet jelentene, akkor nem volna egészen alaptalan ama kifogás, hogy a saját érdem nélkül pusztán az ősök érdeme folytán osztogatott kegyelem és jutalom jogtalanság, mert az ősök gazdagsága époló kevéssé teheti zsirossá az ivadékok ételét, mint az ősök által evett savanyú szőlő vásottakká az ivadékok fogait. Részben már a talmud is ezen nézetet vallja. Ha azonban a kiválasztás kötelességeket jelent, akkor helyén van az ősökre való hivatkozás, mert az ősök nemes példája kötelességeket ró ivadékaikra és kettős megvetést érdemel a nemes szülők nemtelen gyermeke. »Szágyon az Izraélre, hogy a népek híven őrzik meg őseik hagyományait, Izraél pedig ősei hagyományait elhagyva a bálványok szolgálatába szegődik.« (Szifré II 87 végén.)

Az ősök érdeméről szóló bibliai felfogás megállapítását a bibliai theológiának engedve át, áttérünk egy másik okra, a melyből Izraélnek az Isten szolgálatára való kötelessége folyik. Izraél kötelessége az Isten parancsolatait teljesíteni, mert Izraél az Isten rabszolgája, a kit Egyiptomból kiváltott magának. Az egyiptomi kiszabadítás Izraél kötelezettségének alapja. Ezen felfogás tükröződik a parancsok mellett gyakran visszatérő megokolásban, »mert én vagyok az Örökkévaló, a ki kivezettelek Egyiptomból.« A tízparancsolat is evel vezetettik be, kifejezve azt, hogy Izraél kötelessége az Isteni törvényeket megőrizni. Teljes tudatossággal helyezkedik ezen álláspontra a hagyomány. A főhelyet (Szifré I 115). már idéztük, ugyanazon helyből álljon még

itt a következő: »Izraél nem mondhatja: miért adott nekünk parancsolatokat az Isten? nemde azért, hogy azokat teljesítsük és ennek fejében jutalomban részesüljünk! Nekünk nem kell sem a parancsolat, sem a jutalom! . . . . Minthogy eladott bennünket (szolgáit) az Isten a világ nemzetéinek, kiszabadultunk birtokából.« Ez azonban nem áll, »mert Izraél hasonló azon rabszolgához, a kit ura oly feltétel alatt adott el, hogy idő múltán ismét visszatér birtokába. . . . *Izraél akarata ellenére is* uralkodik felette az Isten«. (Más verzió Jalkut II 359). Ez a felfogás teljesen megfelel Jechezkél próféta következő szavainak: »Ti azt mondjátok: legyünk olyanok, mint a népek, mint az országok nemzetségei, hogy szolgáljatok fát és követ. A mint igaz, hogy élek, szól az Örökkévaló Isten, hatalmas kézzel, kinyújtott karral és kiöntött haraggal fogok felettetek uralkodni stb. (20, 32. s köv. versek). Izraél az Isten rabszolgája és mint a rabszolgának kötelessége az Urát szolgálni minden körülmény közt, még azon esetben is, ha az ígélet földéről száműzte az Isten, mert a rabszolga jutalom nélkül is köteles a szabott szolgálatot teljesíteni. Ezen szellemből kifolyólag állítja Rabbi Simeon ben Gamliél, hogy még az ígélet földén kívül levő helyen is, a hol valamely bálvány el lett pusztítva, fohászzkodni kell az Istenhez, hogy pusztítsa el mint azt a többi bálványokat is és vezesse vissza szolgálóinak szívével a saját szolgálatához. (j. Berákhóth 13 b, 24. sor alúlról).

A legfontosabb ok azonban, a melyből kifolyólag Izraél kötelessége a kinyilatkoztatott tan szerint élni, Izraél szabad elhatározása. Izraél szabad elhatározásból vállalta magára a tóra tanait; szabad akaratból lépett szövetségre az Istennel és szövetséget egyoldalúan felbontani nem lehet. A szentírásnak kinyilatkoztatást leíró fejezete (Mózes II 19.) minden kétséget kizáró világossággal így adja elő a történeteket: Az Isten felszólíttatja Mózes által a népet: »Ti legyetek papi királyságom és szent népem«, mire az egész nép egyszerre azt feleli: »Mindent, a mit az Isten szólt, teljesíteni akarunk.« Az Isten valóságos szövetséget köt Izraéllal, a melyből a vérfecskendezés sem hiányzik. (u. o. 24, 5--8.). Ezen szövetségben nincs egyébről szó, mint a kinyilatkoztatott tan megőrzéséről. (I. még az említett helyeken kívül V 4, 6. s köv.; 26, 16--19.). Ezen szövetség kiterjesztetik a jelen nem levőkre is (u. o. 29, 9. s köv.) Csakis Izraélnek kötelessége a tóra megőrzése, mert Izraél

arra szabad elhatározásból vállalkozott, mert Izraél az Istennel szövetségre lépett. Ezen okból nem kényszeríti a tóra az Izraél országában lakó idegent a törvények megtartására, mert ő azokat nem vállalta el, tehát nem kötelezhető ez irányban. A már említett hét törvényre is csak azért kötelezhetőek a népek a hagyomány felfogása szerint, mert azokra önként vállalkoztak. A szabad elhatározással elvállalt köteleességek alól nem létezik felmentés; Izraél a tóra elfogadása által köteleességeket vállalt el, ezek alól nincs feloldás, nincs felszabadulás. Izraél az Istennel szövetségre lépett, szövetséget pedig csak mindkét szövetséző belegegyezése által lehet felbontani. Izraél vallásának híve hiába rázza le vállairól a terhet, hiába szegődik más eszmék szolgálataiba, hiába tagadja meg hitét, őt kötelelességmulasztás, szövetségmegszegés terheli, de fölmentést nem érhet el és élete utolsó pillanatáig Izraélhez tartozónak tekintendő. A kifejtett okból mindvégig Izraélhez tartozónak tekintendő a megtért is, habár visszatért ősei hitéhez, esetleg a bálványimádáshoz is, mert ő szabad akaratból »tért az Isten szárnyai alá«. A mint Izraélt az ősök szabad elhatározása köti, úgy köti a megtértet saját szabad elhatározása. Ha valamely körülmény, pl. szerelem szabad akaratát korlátozza, akkor nem szabad Izraél kötelékébe fölvenni. A kifejtettek után nagyon természetesnek fogjuk találni a Mekhilta azon nézetét, hogy a vallást sem a kard élével, sem más eszközökkel terjeszteni nem szabad (19, 6-ra, Friedmann 34. jegyz.)

Azon nézet, hogy Izraél szabad akaratból fogadta el a törát, még jobban kidomborodik a hagyományban, a mely szabad képzelettel festi ki a kinyilatkoztatás tényét a jelennek öntudatlanul a múltba vitele által, hogy a kinyilatkoztatás ellen és a vele kapcsolatban felmerülhető kérdéseknek elejét vegye. Mielőtt az Isten megnyilatkozott, megállt, nézett és körültekintett a népek között, de nem volt nemzet a nemzetek között, a mely képes lett volna a tóra elfogadására, csak Izraél (Szifré II 311.; 134 a 6 al.; v. ö. Szifré II 343.; 143 a). Az Isten körüljárta a népeket és megkínálta őket a törával. Ézsau nem akarta elfogadni, mert az foglaltatik benne: ne gyilkolj; Ammón és Móáb azért nem akarta elfogadni, mert megtiltja a paráználkodást; Jismáél pedig a »ne lopj« ellen emelt kifogást. »Nem volt nemzet a nemzetek között, a melyhez nem ment, ne beszélt és a melynek ajtaján ne kopogtatott volna, ha vajjon hajlandók-e a törát elfo-



gadni (Zsolt. 138, 4. alapján), de egy sem akart vállalkozni (Jech. 33, 1. és Micha 5, 14.); sőt még a Nóé ivadékainak szóló hét parancsot, a melyeket a népek magukra vettek, sem voltak képesek elbírní, úgy levétettek róluk és Izraélnek adattak. — Erre a következő drasztikus hasonlattal illusztráltatik. »Valaki a szérübe vitte szamarát és kutyáját, a szamárra felrakott 15 mérőt, a kutyára pedig csak 3 mérőt. A szamár vitte a terhet, de a kutya lehevert; levett tehát róla először egy mérőt és a szamárra tette, épígy történt a másodikkal és harmadikkal is. Ilyen Izraél: elfogadta a tórát magyarázataival és részleteivel, míg végre a Nóé ivadékainak szánt és általuk elfogadott hét törvényt is a maga vállaira vette. (Sziáfré II 343; 142 b; Leviticus rabba 13, 2.; Mekhila 20, 2-re, 67 a; Abóda zára 2 s köv. 1.). Az Isten az összes népeknek akarta hozzáférhetővé tenni a tórát. »Mit cselekedtek ezen szerencsétlen népek, hogy az Isten nem akarta nekik adni a tórát? Felelet: Nem akarták elfogadni.« (T 147, 20. alapján és Mekh. 19, 2-re; 62 a). De még mindig szabadon fekszik a tóra minden nép előtt, a mely azt elfogadni akarja, nem Izraélnek kizárólagos tulajdona. »Három dologhoz hasonlítottatik a tóra: a pusztához, a tűzhöz és a vízhez; valamint ezek ingyen adtak az összes világra jötteknek, épígy adatott a tóra is ingyen az összes világra jötteknek.« (Mekh. 20, 2.; 67 a.) »A pusztában táboroztak. A tóra nyilvánosan, nyíltan, szabad helyen adatott; mert, ha Izraél országában adatott volna, Izraél még azt mondhatta volna a világ nemzetekinek, nincs jussotok hozzá, azért adatott nyilvánosan, nyíltan szabad helyen, hogy az, a ki el akarja vállalni, jőjjön és vállalja el.« Nem adatott sem éjjel, sem esendben stb. (Mekh. 19, 2-re; 62 a).

Budapest.

BLAU LAJOS.

(Vége kövekezik.)

### A zsidó népiskola a hagyomány korszakában.

#### 3. Az intézmény továbbfejlesztése: általános tankötelezettség. Akiba iskolája. Juda ha-Nászi. Júda Naszia.

A népiskola ezentúl is élénk érdeklődés tárgya maradt a tanügy élén álló férfiaknak; mindinkább megerősödött ez intézmény kiváló kulturális hivatásának tudata és ezzel karöltve a törekvés, hogy Jósua b. Gamala rendelete minél szélesebb körben jusson érvényre. Nagy érdeklődéssel viselkedtek az iskola iránt Akiba és tanítványai; utolsó előadásában, melyet Akiba a börtönben egyik kiváló tanítványa unszolására tartott, egyebek között a gyermekek tanításáról is megemlékezik.<sup>1)</sup> Egyik leghíresebb tanítványa: R. Méir, (II. század közepe táján), kinek nevét, mely »felvilágosító«-t jelent — különben Méásának<sup>2)</sup> hívták — kortársai éles eszével és bő tudományával hozták összefüggésbe, kikelt az áradzó, szóbő definitiók ellen és sürgette a tanító által az előadásban megörzendő szabatos rövidséget.<sup>3)</sup> E kiváló férfiú egyébiránt az etikai és intellektualis javakra nézve az általános emberi jogok elismeréséért szállott síkra. Méir ez irányú tanai éles ellentétben állottak az ókori klasszikus népek felfogásával; míg ugyanis a görögök és rómaiak, kik sohasem emelkedtek fel az említett eszme magaslatáig, elfogult önhittségükben, kizárólag saját polgáraikban, nem pedig az emberben látták a művelődés czélját, sőt ezek közül is csak az előkelőket tartották kiválólag a művelésre alkalmasoknak, a mely nézetet a görög kultúra leghivatottabb képviselői is vallották<sup>4)</sup>:

<sup>1)</sup> Peszáchim 112. a.

<sup>2)</sup> Erúbin 13. b. L. Bacher: Die Agada der Tannaiten II. 6. 1. 1. j.) Grätz: Geschichte der Juden IV. 203. 1. szerint ezen név nem egyéb, mint a Mózes név görögös kiejtése מֹשֶׁה v. מֹשֶׁה = Μωϋσης.

<sup>3)</sup> Peszáchim 3. b.

<sup>4)</sup> Plató és utána Aristoteles: Politica cz. munkájában I. 2. 13. azt mondja, hogy a görögök joggal uralkodnak a barbarok fölött, mert annyira

addig a Méir tanaiban kifejezésre jutott zsidó felfogás azt hirdette, hogy mivel a szentírás nem azt mondja: »Törvényeim, miket a papok, leviták, izraeliták gyakorolnak«, hanem, »miket az ember gyakorol«, ez azt jelenti, hogy még a nem zsidó is, ha a tórával foglalkozik, a főpaphoz tekintendő hasonlónak.«<sup>1)</sup> Ama nagy eszme, mely Pestalozzi egész életét betöltötte, melynek megvalósulásaért néptanító lett és élte végéig küzdött, rég, másfél évezreddel előbb hirdettetett Palaesztina szent földén; ugyanis felismerték, hogy a nép pusztulása-, a nemzet hanyatlásának egyedüli oka szellemi elhanyagoltsága, hogy boldogságának, sőt fennmaradhatóságának legfőbb biztosítéka a nevelés, az iskola. »Ha a városokat pusztúlni látod Izrael országában«, úgy mond Akibának egy másik tanítványa, Simon b. Jochai,<sup>2)</sup> (II. század közepe táján) »tudd meg, hogy nem tartottak fenn népiskolákat.«

Gadarai Oinomaos,<sup>3)</sup> egy görög bölcész, ki R. Méirrel gyakran érintkezett, azon kérdésre, hogy voltaképen miben áll Izrael ereje, azt felelte, hogy imaházaiban és iskoláiban és a míg a gyermekek szava az iskolákban fog hangzani, senki sem lesz képes ezen népet megrontani.<sup>4)</sup> Az imént kifejtett felfogásból egyrészt, másrészt pedig azon meggyőződésből kiindulva, hogy a tehetség Istennek oly adománya, mely a nép minden rétegében egyaránt található meg, sőt nem ritkán épen az alsóbb rendűek azok, kik a tudomány művelésére, előbbre vitelére legalkalmasabbaknak bizonyultak, üzenték a palesztinabeliek babyloniai testvéreiknek e jelszavakat: »Karoljátok fel a szegények gyermekeit, mert általuk terjesztetik a tóra«<sup>5)</sup>; továbbá: »Karoljátok fel a köznép gyermekeit, mert általuk terjesztetik a tóra.«<sup>6)</sup>

különböznek egymástól, mint a lélek a testtől: *Υσσι μὲν οὖν τοσοῦτον ἵεσσεῖσθαι ὅ ὡς ψυχῆ σωμάτων καὶ ἀνθρώπων θηρίων.* V. ö. Dittes: *Geschichte der Erziehung und des Unterrichts.* Lipsce 1871. 58. l.

<sup>1)</sup> Szifrá, Lev. 18. 5-höz.

<sup>2)</sup> Jer. Chagiga. I. 7. Peszika 120. b.; Ékha r. prooemium 2. **אם ראתה עירות שנתלשו ממקומן בארץ ישראל דע שלא החזיקו בשכר סופרים משנים.**

<sup>3)</sup> **אבנימוס הגרדי** — אבנימוס הגרדי helyett Grätz IV. 469. l. II. kiad. **הגרדי**-t olvas és a zsidó traditívó bölcészét az említett gadarai görög philosophussal identificálja, ki az oraculum és fátum ellen írt. L. Bacher i. h. 31. l. 5. j.

<sup>4)</sup> Gen. r. 65. c.; Ékha r., prooem. 2. kikezdés **בר כהנא אמר ר' אבהו בר כהנא**.

<sup>5)</sup> Nedarim 81. a.: **שלחו מתם... הוזהרו בכני עניים שמהם תצא תורה**.

<sup>6)</sup> Szanhedrin 96. a. **הוזהרו בכני עמי הארץ** stb.

A tóra közbirtokká tételére irányuló eme törekvésnek a tannaitikus irodalomban nem egy helyen akadunk nyomára. A tóra oly birtok, olvassuk egy helyen,<sup>1)</sup> melyet mindenki elnyerhet, a ki foglalkozik vele, de örökségképen senkire sem száll; majd meg,<sup>2)</sup> hogy a tórának mindenki egyaránt részese lehet, mert az írás azt mondja: »a tóra, melyet Mózes ránk hagyott, Jákob gyülekezetének öröksége«, nem pedig a papok, leviták vagy izraeliták öröksége.

Nagyban pártfogolta a gyermekoktatás intézményét I. Juda patriárka (ha-Nászi, meghalt 220 előtt); úgy látszik, hogy ő a felsőbb iskolák fölött gyakorolt főnhatósági jogait ezen intézményre is kiterjesztette. Így olvassuk,<sup>3)</sup> hogy Simonias község lakosai a helységükben megüresedett egyházfelügyelői és hitszónoki teendőkhöz egybekötött tanítói állás betöltése céljából megkeresték a patriarkátust, hogy az jelöljön ki valakit számukra. Erre a patriárka egyik kiváló tanítványát Lévi ben Sziszit ajánlotta nekik. Figyelemre méltó és a gyermekiskola jelentőségéről táplált nézetére nézve nagyon jellemző e tudós és önéreztés férfúnak azon nyilatkozata, hogy tanítványának Rabbi Chijjának, ki a népoktatás terén buzgó tevékenységet fejtett ki, nagyobb érdemei vannak, mint önmagának.<sup>4)</sup>

II. Juda patriárka (Naszia, meghalt 270 körül) állásának egész hatalmával és személyes tekintélyének teljes morális sulyával oda hatott, hogy az iskolákat úgy szám tekintetében gyarapítsa, mint minőség tekintetében minél magasabb fokra emelje. »Azon város, melynek nincs népiskolája,« tanítá R. Jüda, »megérdemelné, hogy feldulassék«, mert »a világ főnállása egyébként sem köszönhető, mint az iskolás gyermekek lehetének.«<sup>5)</sup> Hogy a tanügy állásáról megbízható tájékoztatást nyerjen, néha kettőt-hármat tanítványai közül szemleutrá szokott küldeni, azon meghagyással, hogy a hol még nincs iskola, sürgessék annak létesítését, a hol pedig az iskolákban valami fogyatkozást tapasztalának, működjenek közre azok javításában. »Egy

<sup>1)</sup> Szifré I. 40. a.

<sup>2)</sup> Szifré II. 84. b.

<sup>3)</sup> Jer. Jebámóth XIII. 7.

<sup>4)</sup> Kethubóth 103. b. Van Gelder i. h. 4. l. ezen R. Chijját a jóval később élt R. Chijja bar Abbával tévesztette össze.

<sup>5)</sup> Sabbath 119. b.

ízen«, így beszéli a talmud <sup>1)</sup>, »R. Júda, a patriárka szemleuttra küldé R. Ammit és R. Aszit, hogy járják be Palesztina városait azon czélból, hogy a nép- és misnaiskolákat javítsák«. Így egyszer oly helységbe jutottak, melyben sem nép- sem misnatanítót nem találtak, mire azt mondták a helység előjáróinak, hogy vezessék elő a város őreit; midőn ez megtörtént, akkor a patriárka küldöttéi méltatlankodva így kiáltának fel: »Hát ezek-e a város őrei? Ezek a város megrottói; a város őrei a tanítók, mint írva van: ha az Isten nem őrzi meg a várost, hasztalan az őr ébersége«. A patriárka továbbá kötelességükre tette a tanítóknak, hogy rajta legyenek, hogy úgy a maguk, mint tanítványaik részéről a szorgalomidő pontosan betartassék. »A tanulót a tanulástól elvonni«, úgymond R. J. <sup>2)</sup>, »még akkor sem szabad, ha mindjárt a szentély felépítése kívánna is meg.«

A patriárka egyik híres kortársa, R. Simon b. Lákis szintén hevesen kikelt a tanítók mulasztása ellen. Házi tanítója egy ízben három napig nem tanított; Simon b. Lákis ezért keményen megfeddette és ezen körülménynek tudta be azt, hogy a tanító szöllőjében ezúttal rosszabb termés lett, mint különben. <sup>3)</sup> Kiváló igyekezetet fejtett ki a népoktatás fejlesztése érdekében a patriárka egy másik, nem kevésbé híres kortársa, R. Jóchanan, ki főként a nép legalsóbb rétegeinek fölkarolását hangsúlyozta. »A ki a népszatember (עם הארץ) fiát a tórára oktatja«, mondá R. Jóchanan, <sup>4)</sup> »az oly érdemet szerzett, hogy az Isten ennek kedvéért még határozatát is megváltoztatja«. R. Jóchanan maga is

alighanem gyermektanítással is foglalkozott, <sup>1)</sup> ebbeli működésére volna talán azon szokása visszavezethető, hogy valahányszor társai a velük folytatott discussio folyamán, valamely könnyebb, különösen bibliai dolgot nem tudtak, méltatlankodva veté oda nekik: »Hiszen ezt még az iskolás gyermekek is tudják«. <sup>2)</sup> Ugyanerre vall továbbá azon hite, hogy a gyermek feleletében az épen tanultak iránt tett kérdésre, bizonyos omen rejlik a jövőendő alakulására nézve. <sup>3)</sup>

Daczára mindezen, a népoktatás általánosítását érzelő törekvéseknek, természetesen azért mégis még elég község akadt, melynek nem volt iskolája, és a nép alsó rétegeiben még számosan voltak, kik még a mindennapi imák elmondására sem bírtak kellő jártassággal. »Gyakran megesis«, így panaszkodik a sephorisi R. Chanán, <sup>4)</sup> »hogy tízen mennek be a templomba, és alig akad egy közöttük, ki a Semához tartozó imákat el bírná mondani és előimádkozni tudna.«

A tudósok tehát, amint a traditióban fennmaradt számos adatok tanuskodnak, minden kínálkozó alkalmat felhasználtak, hogy különösen a köznépet az elemi iskola intézményének kiváló fontosságáról meggyőzzék és annak megnyerjék. Prédikációkban és más ily, a népnek szánt előadásokban dicsőítve emlékeztek meg a népoktatásról, mint oly intézményről, mely az Isten előtt legkedvesebb, a nemzet legtöbb dísze és biztosságának egyedüli

<sup>1)</sup> A főiskolák tanítói közül nem egy gyermektanítással is foglalkozott. Lásd Ékha rabbáti I. 1.; Kethubóth 103. b.

<sup>2)</sup> אפילו תנוקות של בית רבן יודעין אותה II. Berákhoth 5. a.; Gittin 29. a.; Chulin 81. b.

<sup>3)</sup> ר' יוחנן ברוך בנזקא (Chulin 95. b.). Ezzel összefügg a talmudban R. Jóchanan nevében gyakran előforduló פסוקיך לי פסוק, t. i. hogy a gyermek mondjon el az épen tanultakból egy verset, melynek aztán jövőendőlési jelentőséget tulajdonított. Alkalmast innen ered ama zsidó szokás, mely szerint a 18-as ima végbefejezése előtt egy verset — többnyire a 119. zsoltárból választva — szoktak közbeszúrní, még pedig olyat, melynek kezdő és végbetűje ugyanaz, mint az imádkozó nevének kezdő és végbetűje. A föntjelzethez hasonló szokás az araboknál is divott, a mennyiben a gyermeket egy párbeszéd bevezetése képen így szólították meg: »melyik ma a te szúrád?« (C. Snouck Hurgronje, Mekka II. 145.). Ezen adatot dr. Kaufmann Dávid tanár úr szóbeli közlésének köszönhetem.

<sup>4)</sup> Sir hasir. R. 11. a. (Lipsce 1865.) s. v. משושה עשרה: בני אדם נמשין לבית הכנסת ואין אחד מהם יכול לפרום על שמע ולעבור לפני התיבה V. ö. Szifré II. 128. a.

<sup>1)</sup> Jer. Chagiga I. 7.: רבי יודא נשיא שלח לרחייה ולראמי ולראמי רבי יודא ומתניין למינעבור בקרייתא דארעא דישראל למתקני לון ספרין ומתניין stb. Grätz (IV. 341. l.) ezen tényt a harmadik ily nevű patriárkának tulajdonítja, de a nélkül, hogy valamivel bizonyítaná, már pedig ez annyival inkább szükséges lett volna, minthogy III. Juda patriarkáról nem is tudjuk, hogy egyáltalában tett-e valamit a népoktatás érdekében. Valószínű tehát, hogy ezen R. Júda Naszia, kiről e tény közöltetik, a rendszeren ezen névvel jelölt II. R. Juda volt.

<sup>2)</sup> Sabbath 119. b. אין מבטלין תנוקות של בית רבן אפילו לבני בית המקדש.

<sup>3)</sup> Kethubóth 111. b. Ezenkívül még figyelembe veendő, hogy R. Simon b. Lákis közölte a fent idézett tanokat R. Júda Nasziá nevében. Strassburger (I. h. 80. p.) innen azt következteti, hogy ha a gyermek 3 napig kimaradt az iskolából, felelősségre vonták és megbüntették, holott e helyen csak a tanítóról, de nem a tanulóról van szó.

<sup>4)</sup> Bábá Meczia 85. a.

kűtfeje. »Rabbi Jehúda mondá«, olvassuk egy helyen,<sup>1)</sup> »figyel jetek ide és lássátok, mennyire kedveli az Isten az iskolásgyermekeket számüzetett a szanhedrin és a Gondviselés (שכינה) nem távozott, számüzetettek a törzsek képviselői és a Gondviselés nem távozott, de mihelyt a gyermekek jutottak fogságba, a Gondviselés is velük ment, mint az irás mondja (Jer. Sír. 1, 5—6): csecsemői fogságba mentek az ellenség előtt és eltávozott Czión leányától minden dísze.« Majd meg:<sup>2)</sup> »Midőn a gyermekek hazatérnek az iskolából, mintegy égi szózat így szól hozzájuk: menjetek haza és költsetek el vidáman kenyereteket (Kóheleth 9, 7.), mert munkátok kiérdemelte az Isten tetszését és szátok lehellete kedvesebb, mint az oltáron füstölgő áldozatok tömjénillata«. Általában tilosnak mondatott, hogy valaki oly helyre költözzék, hol nincs iskola,<sup>3)</sup> mert maga Jeruzsálem is csak azért lett rommá, mert elhanyagolták a gyermektanítást.<sup>4)</sup> Egyik szónok lelkesedésében, az iskolás gyermekek sorait gyöngyfüzérhez hasonlította, egy másik az Isten fölkejtjeinek mondta.<sup>5)</sup> Hogy mennyire voltak áthatva a köznevelés fontosságától, az ezzel foglalkozók magasatos hivatásától, s mennyire iparkodtak ezen meggyőződést a köztudatba is beleoltani, semmi sem bizonyítja fényesebben, mint azon tény, hogy a predikátorok magát az Istent is gyermektanítónak tették meg, amennyiben azt tanították, hogy a nap egy részét gyermekek tanításával tölti el.<sup>6)</sup>

## II.

### Az iskola szervezete.

#### 1. Külső szervezet.

##### a) Az iskola fenntartói.

Az iskola-állítók és fenntartók közül első sorban a patriarkák emlíandők, kik a házukban fenntartott főiskola mellett rendszeren elemi iskolát is birtak, melyek kétségkívül a legjobb iskolák közé tartoztak. Innen van talán, hogy a tanulókat a ha-

<sup>1)</sup> Ékha r. 56. a. s. v. הנה כי ה' הנה (Lipese 1865.)

<sup>2)</sup> M. Kóheleth 3. szakasz elején.

<sup>3)</sup> Szanhedrin 17. b.

<sup>4)</sup> Sabbath 119. b.

<sup>5)</sup> U. o. Sír hasir. r. 9. a.

<sup>6)</sup> Abóda Zára 3. b. ומלמד תינוקות יושב ומלמד תינוקות יושב בשעה רביעית מה עושה הקב"ה יושב ומלמד תינוקות יושב של בית רבן.

gyományos irodalom<sup>1)</sup> nagyon sűrűn »tinóköth sel béth rabbán«-nak, a patriarka házabeli gyermekeknek nevezi, még akkor is, midőn tanulókról általában szól, minthogy később minden tanuló így neveztek. Rabbán Simon b. Gamliel tanúsága szerint az apja házában ezer gyermek nyert oktatást, ötszáz kizárólag nemzeti oktatást nyert, ötszáz pedig főképen világi ismeretekre oktatott.<sup>2)</sup>

Ezen u. n. patriarka-iskolák mellett a legtöbb községnek is volt iskolája. Ezekon kívül számos magán-iskola is volt, ezek tulajdonosai azon, már említett, a háztulajdonossal szemben való kiváltságon kívül, még azon szabadalommal is birtak, hogy oly városrészen is megtelepedhettek, hol már volt tanító. Más foglalkozásnál az ily verseny tiltva volt, de ez esetben megengedték, mivel, úgy olvassuk a talmudban, az ez által fokozódó ügybuzgóság csak hasznára válhatik a közművelődés öregbedésének, mi pedig a legfőbb érdek volt.<sup>3)</sup>

##### b) Az iskola helye és neve. A tanító és tanuló neve.

A főntartók szerint az iskola helye és ez utóbbi révén neve is változott. A patriarka főntartotta iskola, mivel annak házában volt, egyszerűen בית רבן a patriarka házában és az oda járó tanulókat תינוקות של בית רבן a patriarka háza gyermekeinek nevezték. Ugyanígy nevezték az iskolát Babyloniában, hol Ráb (Abba Arikha), ki Palesztinában végezte tanulmányait, honosította meg a Jósua b. Gamala utasításai szerint szervezett népiskolát, mely alkalmasint legelőször az ő házában lévő főiskola mellett lett felállítva: בית רב = Ráb háza és az oda járó gyermekek בית רב = Ráb házabeli gyermek.<sup>4)</sup>

<sup>1)</sup> Sabbath 119. b., Bábá Bathrá 20. b., Gittin 29. a., Berákhoth 5. a. stb. Későbbben gyakran csak תינוקות-nak nevezik: Nedárim 87. a., Sabbath 11. a., Ékha r. 56. a., M. Koh. 92. a. stb. A mit Levy (s. v. רבן) mond, hogy a kérdéses kifejezés annyit jelentene, mint az iskolamester növendékei, mint ezen cím רבן, mely eredetileg csak a patriarkát illette meg, később minden tanítóra alkalmaztatott, csak félerészben fogadható el, mivel az, hogy később minden tanítót »Rabbán«-nak czímiztek volna, be nem bizonyítható; kiváltkép a gyermektanító soka sem fordúl elő ezen név alatt.

<sup>2)</sup> Sabbath 49. b., Bábá Kammá 83. a. חמש מאות למדו תורה..... חמש מאות למדו חכמת יונית.

<sup>3)</sup> Bábá Bathrá 21. b. יקנא סופרים תרבה חכמה.

<sup>4)</sup> U. o. 21. a., Táanith 23. b.

Az iskola továbbá בית המסרה, בית בנייה, בית הכשרה<sup>1)</sup> = »zsínagóga« — és בית סופר<sup>2)</sup> = »tanító háza«-nak is nevezetett. Az előbbi elnevezést, úgy látszik, főként a községi iskolákra alkalmazták, mivel ezek nagyobbára a zsinagógában voltak. A későbbi nyelvhasználat megfordítva a zsinagógát nevezte iskolának (Schul'). A בית סופר elnevezés meg alig hanem csak a magán-iskolákra alkalmaztatott, mivel ezek a tanító lakásán voltak.

Volt azonban az iskolának egy általános elnevezése is בית הספר<sup>3)</sup> = a könyv háza, azaz azon ház, hol a könyvet שרף ספרים: a szentírást tanítják. Az imént kifejtett viszonyoknál fogva, a tanítóra is több elnevezés volt használatban. Általános neve: מלמד תוקה<sup>4)</sup>, מקרי דרדין<sup>5)</sup>, מקרי יוקה<sup>6)</sup> = gyermektanító volt, de e mellett בית סופר<sup>7)</sup> és חון elnevezés is használtatott, mely előbbi alatt főképen a magántanítót, az utóbbi alatt pedig kizárólag a községi tanítót értették, ki egyszersmind a kántorí és egyéb egyházi teendőket is végezte.<sup>8)</sup> A kisebb községekben gyakran a később külön hivatalnokok hatáskörét képző teendőket is mind egy emberre bízták.

<sup>1)</sup> Bábá Bathrá u. o., Táanith 28. b.

<sup>2)</sup> Tószefta Szóta VI. 2., Ékha r. 62. a.

<sup>3)</sup> Jer. Kethuboth XIII. 1., VIII, 11. stb.

<sup>4)</sup> Bábá Bathrá 8. b. Szanhedrin 17. b.

<sup>5)</sup> Táanith 24. a.

<sup>6)</sup> Bábá Bathrá 21. b. Gittin 66. a.

<sup>7)</sup> Tószefta Megilla IV, (III) 38.; jer. Chagiga I, 7. stb.

<sup>8)</sup> Sabbath 11. a. באמת אמרו החון ראה היכן תוקה קורין. Rasi előtt két lectio feküdt: מדין, מדין (az utóbbit fogadta el Kohut s. v. חון) és értelme, hogy a chazan, ki a templomban a tórárt felolvassa, megnézze a gyermekekénél, hogy mit kell olvasni. Ennek azonban nincs sok értelme, hogy törvényt hoznak, mikép a tóra hivatalos felolvasója, ha nem ért feladatához, tanuljon az iskolás gyermekektől. Ez alkalmasint csak annyit jelent, hogy a chazan, ki akkoriban mindenféle egyházi szolgálatokat végzett, s ki mint tanító, illetve mint segédtanító is szerepelt, kötelessége volt a gyermekek olvasását ellenőrizni (L. Bacher: Agada der Tannaiten I, 110. l. 3. jegyz.) A »chazan hakenezeth« gyakran mint törvénszolga is működött (L. Tószefta Makkóth 4. végén), a mennyiben a pörös feleket ő hívta a törvénszék elé, a miért שליח צבור-nak is nevezetett. A שליח צבור tehát eredetileg egyebet sem jelenthetett, mint »községi szolgáló« v. »küldött«, ki mindenféle községi ügyekben, melyekhez a törvénykezés is tartozott שליח = küldöttként működött s csak később, midőn a kántorság önálló hivattalá fejlődött ki, nyerte a mai jelentését. L. Bábá Bathrá 24. a., hol az van mondva, hogy egy babyloniai néptanító, mint שליח צבור mutatta be magát.

### c) Az iskola felszerelése. Taneszközök.

Az iskola belső berendezését félkörben<sup>1)</sup> felállított üllőpadok, a tanítónak szánt fa- vagy kőpad<sup>2)</sup> és egy iskolatábla képezték. A tanulók üllőpadjai a traditio szerint kör alakúak azért voltak, hogy a tanulók valamennyien a tanító arczába nézhessenek, minél fogva jobban hallják és értik<sup>3)</sup>; alkalmasint azért is, hogy a tanító valamennyit figyelemmel kísérhesse, s meggyőződhessék, valjon mind megértette-e. Júda ha-Nászi azt mondta, hogy ő R. Méir iskolájában sokkal alaposabban értette volna meg az előadottakat, ha az üllőhelye nem R. Méir háta mögött lett volna.<sup>4)</sup> A táblának természetesen ugyanazon rendeltetése volt, mint napjainkban.<sup>5)</sup> Az üllőpadok lyukakkal voltak ellátva, hogy a kisebb tanulók beletehessenek a lábukat,<sup>6)</sup> de talán azért is, hogy ilyformán mindegyiknek meg legyen szabva a maga helye, nehogy összeszoruljanak.

A tanulók taneszközei, a mennyiben róluk a forrásokban említés történik, a következők voltak: 1. az olvasó tekercs (ספר מילה,<sup>7)</sup> mely a szentírás egy-egy könyvét tartalmazta, 2. az íróvessző (מכתב,<sup>8)</sup> melylyel a viasztáblákra (לוח, סנקס = πίναξ) írtak és végül 3. az írónád (קנה,<sup>9)</sup> קלמים<sup>10)</sup> = Calamus) azok részére, kik már téntával írtak.

### d) A tanítók javadalmazása.

Ha a forrásokban ránk maradt közlések szófukarsága itt-ott már eddig is érezhető volt, úgy hogy némely kérdésre nézve határozott felelet helyett hozzávetéssel kellett beérnünk, úgy ez

<sup>1)</sup> Sír hasir. r. 28. b. (56.) הנצו הרמנים אלו התוקות שיושבין ועוסקין בתורה ויושבין שורות שורות כנרעני רמנים V. 6. Koh. R. 76. b. (152.)

<sup>2)</sup> Sír hasir. r. 5. a.

<sup>3)</sup> Hórájoth 12. a. (Ezajás 30, 20) וכו' יתביתו קמיה חון לשומיה דכתבין... V. 6. Maimúmi: Hilkhoth Talmud-tóra 4. f. 2. kikezd.

<sup>4)</sup> Érábin 13. b.

<sup>5)</sup> Áboth dí R. Nathan (ed. Schechter). I, 6.

<sup>6)</sup> Tószefta Kélim Bábá Bathrá I. 11. ... מלמד תוקה... V. 6. Maimúmi: Hilkhoth Talmud-tóra 4. f. 2. kikezd.

<sup>7)</sup> Gittin 58. a., Jalkut 1057 fejt. 2. kikezd.

<sup>8)</sup> Jer. Táanith VI, 8.; Ékha r. 67. a.

<sup>9)</sup> Táanith 20. b.

<sup>10)</sup> Sabbath 118. b.; Szóferim III, 13.; Midrás Tanchuma (ed. Buber). 9. b.

esetben, az adatoknak jóformán teljes hiánya folytán, csakis merő föltevésekre vagyunk utalva. Csupán csak annyi bizonyos, hogy míg a felsőbb iskolák tanítóinak a tandíj szedés tiltva volt, — ezeket részint a közjótékonyosság tartotta fűnn, nagyobbára pedig mesterségük után éltek — addig az elemi és misnatanítóknak szabad volt fizetést elfogadni, de hogy volt-e általánosan megszabott fizetésük, s hogy körülbelül mekkora lehetett, erre nézve semmi bizonyosat nem mondhatni. Úgy látszik, hogy ama felfogás, miszerint a tóra Isten oly adománya, mely mindenkinek egyaránt szól, és valamint az Isten ingyen adta, úgy mindenkinek, ki birtokába jutott, kötelessége azt tovább közölni, <sup>1)</sup> közös birtokká tenni önzetlenül; úgy látszik, hogy ezen felfogás, dacára a fizetés elfogadhatásának, többé-kevésbé számos elemi tanító elhatározására is döntő volt, a mennyiben némelyek egyáltalában nem, <sup>2)</sup> némelyek pedig elfogadtak ugyan, de nem követeltek fizetést, főként szegényektől nem. <sup>3)</sup> Hogy a szegény sorsú tanulók általában fel voltak-e mentve a tandíj fizetése alól, erre nézve is hiába fordulunk a forrásokhoz, de bizonyosra vehető hogy a községi iskolák java részében és kiváltképen a patriárka-iskolákban tandíjmentesek voltak. Annyi bizonyos, hogy a tanügy élén álló férfiak minden morális befolyásukkal azon voltak, hogy e tekintetben a közteherviselés elvét juttassák érvényre, erről bizonyoságot tesz azon tény, hogy nyilvános előadásokban némelyek a mellett is szót emeltek, hogy az is, kinek nincs is iskolába járó gyermeke, sőt hogy az aglegény is, ha oly helyen lakik, hol iskola van, hozzájáruljon az iskola fenntartására szükséges költségek fedezéséhez. <sup>4)</sup>

Az iskolafenntartási költségek fődözése körül a községeknél, úgy látszik, kétféle volt az eljárás, amennyiben az majd a községi pénztárból, <sup>5)</sup> majd pedig a szülők külön tandíj fizetéséből történt. <sup>6)</sup> A községi adótól, valamint a közmunkától,

<sup>1)</sup> Nedárim 37. a. מה אני בהנם אף אתם נמי בהנם.

<sup>2)</sup> Kethubóth 103. b. R. Chijja még el is látta növendékeit.

<sup>3)</sup> Táanith 24. a. : רב איקלע להווא אתא . . . נחיה קמיה שליחא דצבורא . . . אי"ל מאי עובדך אי"ל מקרי דרדקי אנה ומקרינא לבנו עניי כבני עתורי.

<sup>4)</sup> Lev. R. XXVII. : ר' תחומא פתח מי הקדמני ואשלם . . . זה . . . (Jób 41, 8) וזוה הדר במדינה ונתן שטר סופרים ומשנים אמר הקב"ה עלי לשלם נמולו ושכרו . . .

<sup>5)</sup> Bábá Bathrá 21. a.

<sup>6)</sup> L. 13. lap 10. jegyz.

mint p. o. utjavítás és egyéb ily munkától, mint általában a tudósok osztályához tartozók, fel voltak mentve; <sup>1)</sup> úgy látszik, hogy az állami adótól is mentek voltak, de hogy a község fizette-e helyettük, vagy általában nem követelték tőlük, mivel vagyoni helyzetük nem ütötte meg az adó alapul szolgáló censust, <sup>2)</sup> ez bizonytalan. Egyébiránt, mint a felső iskoláknál úgy az elemieknél is bizonyára nagyon sokat segített a közjótékonyosság. <sup>3)</sup>

A tekintetben, hogy miért csak az elemi tanítóknak engedtetett meg, hogy tanításukért fizetést fogadhassanak el, a forrásokban két nézetre akadunk. Az egyik szerint azért, mivel csakis a tant, azaz magát a sententiát, mit mi is ingyen kapunk az Istentől, tartozunk ingyen közölni, úgy de a néptanító a szöveg helyes olvasását és értelmezési módját <sup>4)</sup> is tanítja, mi akkoriban annál nehezebb feladat volt, minthogy a szentírás szövege egy folytában, minden mondat beosztás és hangjelezés nélkül volt leírva; ezt tehát nem tartozik ingyen tenni. A másik nézet szerint pedig azért, mert a gyermekeket nem csak tanítani, de rájuk felvigyázni is kell. <sup>5)</sup> Hogy a misnatanítóknak szintén megengedetett a fizetésvétel, <sup>6)</sup> talán azt bizonyítja, hogy azt is frott szövegből kezdték tanulni, <sup>7)</sup> a fizetést tehát ugyanazon jogcímzen fogadhatta el, mint a szentírás tanító.

Budapest.

ROSENBERG EDE.

<sup>1)</sup> Bábá Meczia 108. a.

<sup>2)</sup> Kethubóth 62. a. L. Rasi.

<sup>3)</sup> Midrás Koheleth 77. a.; jer. Horájoth III, 7.; Gen. r. 63. fejt.

<sup>4)</sup> Nedárim 37. a. שטר מיסוק טעמים : a bér a szövegnek mondatokra való metszéseért jár. R. Jóchanan nézete.

<sup>5)</sup> Nedárim 37. a. שטר יטור. Ráb nézete.

<sup>6)</sup> Lev. Rabbá XXVII., Nedárim 37. a.; jer. Chagiga I, 7.

<sup>7)</sup> Áboth di R. Nathan (ed. Schechter) I, 6. פתחו לו טעם מישנה > megnyitották előtte, t. i. Akiba előtt, a Misna értelmezési módját; טעם itt annyit jelent, mint miסוק טעמים, azaz szövegértelmezést.

(Folytatása következik.)

## IRODALOM.

## A TANNAITÁK AGÁDÁJA.

Die Agada der Tannaiten. Zweiter Band: Von Akiba's Tod bis zum Abschluss der Mischna. Von Dr. Wilhelm Bacher. Strassburg, i. E. Karl I. Trübner. 1890. VIII. és 578 lap, 8°.

Eléggé el nem ismerhető törekvés a talmud- és midrás-irodalmat azoknak is hozzáférhetővé tenni, kiknek működési körük jóval eltér az ó-kor eszmekörétől, vagy jobban mondva azon kifejezőmódtól, mely a nyugat íróit a kelet gondolkodóitól megkülönbözteti. Az író a közlendő anyaggal kettős célt tűz maga elé: megértetni, nézeteinek és véleményének mennél számosabb hívőket megnyerni, aztán — tetszeni, a kifejezés külsinjá által hatni. A gondolkodó ez utóbbitól eltekint, s beéri azzal, ha sikerült hallgatójával megértetni, ha gondolatainak pusztá közlésével őt arra a magaslatra vonzotta, a melyen maga áll, hisz a merész turista sem kívánja a bérczek világában jártas vezetőtől, hogy épen csak selyemből font kötéllel fűzze őt magához, hogy a süppedékes sziklatalajon ki ne sikoljék s a magasra törekvése közben szerencsétlenül ne járjon. Már pedig pusztá gondolkodók azok, kik szájról-szájra közvetítették azt a tananyagot, mely a kétféle talmud, a jeruzsálemi és babilonai »tengernyi kiterjedésű« mezején termett s mint ilyenek a szóvirágok andalító csábjá ellenében többnyire érzéketlenek maradtak, s míg az eszme »arany almái« után mohón kaptak, a forma »ezüst foglatja« néha kisiklott kezükből. Innen aztán a »talmudikus hóbort«, melyet a palesztinai és babilonai bölcsek elmeszülöttjeire rásütöttek bélyeg gyanánt, s a be nem avatottak és könnyen hívők vállat vonva elhaladtak a világirodalom egyik legértékesebb része mellett, s mint Dante a pokol fenekén »az elkárhozottakra oda tekintenek s tovább mennek.« Bacher egyike azoknak, kik a félreismert és az előítélet nyomása alatt görnyedő agádát a világirodalomba bevezették, számára imponáló helyet kivívtak, s egyebek között az agádának az evangéliumokkal való szembeszökő hasonlatosságára irányíták a közfigyelmet. Már ez

oknál fogva is »azt mondjuk a jóra való munkásnak: gyarapodjál erőben és épségben«, a mint a tudós szerzőt, mint elsőkö üdvözöltük munkája első kötetének megjelenése alkalmával.<sup>1)</sup>

Az e kötetben bemutatott agádái tekintélyek sorát R. Méir nyitja meg, ki mint Akiba legkiválóbb tanítványa a halálkha terén is elsőrendű helyet foglal el. Általán véve csaknem mind azok, kiknek számára az agáda babérkoszorúkat font, a halálkha is részletet hódolatában, s csak a legtrikább esetek között számítható az a mi R. Chija b. Abba amórán megese, hogy midőn kor- és kartársával R. Abáhuval egyidejűleg egy helységbe érkezett, s a lakosság Chija halálkhai előadását oda hagyta, míg Abáhu agádái elméskedéseiben gyönyörködött, ez utóbbi szerénységében a magát sértve érzett Chiját avval vizagztalta: »Mesélek én neked egyet: két ember közül az egyik drága köveket és gyöngyöket, a másik meg értéktelen tárgyakat árul, kinek az árúja lesz kapósabb, nem azé, a ki értéktelen csecse-becsét árul?« (Szóta 40 a). Szóval a halálkha terén kitűnök, mint az agáda auktoritásai is osztatlan elismerésben részesültek, s nem ok nélkül emeli ki szerzőnk a tannaiták otthonosságát a halálkha és az agáda terén azokkal szemben, kik mint péld. Renan is (Les Évangiles), a tannaiták korszakában virágzó palesztinai talmudtudósokat két egymástól különböző szakosztályba sorolja. Az e kötetben bemutatott korifeusok kevés kivétellel, tanubizonyosságul szolgálnak a mellett, hogy ama megkülönböztetés a tudományos buvárlat kohójában nem állja ki a tűzpróbát. A két első században élt palesztinai bölcsek ép úgy uralkodnak a halálkha mint az agáda roppant terjedelmű anyaga fölött, melynek úgyszólván maguk a megteremtői és fejlesztői, s ha eltekintünk péld. Módiimi Eleázar vagy Eliezer a galilaeni Jósze fiától, valamennyi kiválóbb tannaita halántékait »kétágu korona«, a halálkhai és az agadai disziti. Agadisták, a név kizárólagos értelmében, csakis a harmadik század óta ismeretesek, a mivel koránt sem azt akarjuk állítani, hogy előkelő talmudisták, kik mint akadémiai főnökök és törvénytudók föltétlen tekintélynek örvendtek, az agadista névre jogos igényt nem tarthattak.

Méir, mint a kit Jóchanan biztosítása szerint (b. Sanhedrin

<sup>1)</sup> L. »Magy.-Zsidó Szemle« 1885. 1—8, 90—98.

14), Akiba maga avatott fel, Hadrián császár tilalma daczára is hallgatta az ünnepekt tanító előadását, s jöllehet hogy Ismael iskoláját is későbbben sűrűn látogatta, s ennek traditióit is hűsögesen terjesztette, mégis csak a legmegbízhatóbb közegül szolgált az Akiba névvel összeköttetésbe hozott traditiói tananyag terjesztésére, valamint hogy határtalan tudásvágya következtében még Elisa b. Abuja hitehagyottságában és a rómaiak iránti rokonszenvében sem látott akadályt arra nézve, hogy az Acher (más lett, megváltozott) gúnynévvel illetett nagy tudományu férfiú előadásában gyönyörködjék. Neki Acher tanítása »dato-lya, melynek belét megeszi az ember, míg annak héját eldobja« (Chag. 15). Általán véve Méirnek az volt a nézete, hogy tanulni bárkitől elismerésre méltó cselekvés, különösen ha a thóráról van szó. Ez elvet szemmel tartva, erőltetettnek látszik nekünk a szerzőnek az az értelmezése, melyet a Schechter által megmagyarázhatatlannak tartott, s az Epstein-féle codexben előforduló נמצאתו szónak ad.<sup>1)</sup> Vélekedése szerint helyébe נמצאתו irandó s akkor annyit kell, hogy jelentsen mint נמצאתו. Sokkal egyszerűbb, ha már emendálunk, a נמצאתו szót a נמצאתu korrum-pálnak tekinteni, s akkor a szóban levő mondat így olvasható: אם לומר מרב אחד ומתורתו אל תאמר דני אלה לך אבל חכם אחד ולומר תורה. Ekkép a parallelismus is helyre lévén állítva, a mondat értelme: Ha tanultál egy tanítónál s az ő thorájából (tehát elsajátítottad a puszta tananyagot, s az ő saját fölfogását, tanítván az téged objective és subjective): ne mondd elég! hanem menj egy más bölcsőhöz is, és tanulj thórát (szintén objective és subjective). Hasonló módon olvasható a c. 18-ban előforduló נמצאת helyett (Ezen kifejezés is: ברתורו של ר' מאיר), Gen. r. c. g. tov. u. o. c. 20 és c. 94, R. Méirnek nem annyira saját thóra-példá-nyát, mint inkább saját szerű fölfogását és értelmezését tartal-mazó füzetét jelöli). A Schechter által megfejthetetlennek tartott passus ennél fogva nem más mint célzás a נמצאת és נמצאת-<sup>2)</sup> — A három tanító frequentálása, melyet R. Méir (Aboth di R. Nath. 3) a דלתותי-val (Salam. Péld. 8, 34) megokol, másképp nem magyarázható, mint a hogy szerző azt sejtelem

<sup>1)</sup> Aboth di R. Nathan c. 3. idézve a 3. l.

<sup>2)</sup> A mi kiadásainkban hiányzik ez az utóbbi passus a 18. fejezetben.

<sup>3)</sup> L. a 10. l. s a 2. jegyz.

<sup>4)</sup> U. o. b. Sabb. 63. a. — Szukka 29. a. — Tánith 10. b. s. t. h.

alakjában kifejezi, a háromféle iskola a háromféle ajtóval jelez-tetik, s miután sem a מורה sem a פתח nem alkalmas oly szójátéokra (אל תקרי) mint a דלתותי = דלת דלתותי, mely egy egyes, és úgyszól-ván egy kettős ajtót, tehát három ajtót jelent, eltekint R. Méir a két előbbtől, jöllehet a három tanítót egyáltalában nem volt szükség az ajtón át beereszteni, s azoknak czélszerűségét a há-romféle tanulmányozási módra utaló לשמור és שומר לשמור igékkel lehetett volna megokolni. — Az a »bizonyos alkalom«, mely Jósze b. Chalaftának Méir magasztalására a Sephorisbeliekkel szemben alapul szolgált, fel van említve Jerus. Berachoth 5, 6, melyet különben nagy tudományu szerzőnk idéz, csakhogy feltűnő, hogy a tulajdonképi esemény figyelmét — úgy látszik — kikerülte, miután így ír: »Es war wohl ein bestimmter Anlass« (S. 4). A sephorisbeliek ugyanis gáncsolták R. Méir eljárását gyászolókkal szemben a kiket szombaton üdvözölt, mire Jósze Méir védelmére kelt fényes tulajdonságait dicsőítve, mint »nagy ember«-ét, a ki jártas a halákhában, s tudja mit tevő legyen, mint »szent em-ber«-ét, a kit e gyászolókkal való érintkezés — a szombat napon — tisztátalanná nem tesz, és mint »szerény ember«-ét, a ki a szokásos üdvözeteket még azoktól sem vonja meg, a kikkel szem-ben mások azt maguknak talán megengedték volna. Egyébiránt ezt a dicséretet, Weiss, Dor-dor-wedorschaw II. 148-ra való hí-vatkozással, egész helyesen Méirnek Acherhez való viszonyával okolja meg szerző.

Méir nevének Nero áttéréséből való etimologiai megoko-lása (Gittin 56 a, Gen. r. 92, és Revue des Etudes juives V, 181, való utalással) bár szellemes ötletnél egyébnek nem tekintendő, mégis a valószínűség oly megkapó látszatával bir, hogy az igaz-ságot megközelítőnek veendő. Nero és Méir neveit kétségkivül kedvező világításba helyezi a héber נ (lámpa) tárgyánév. Ke-vésbé szükségesnek tartjuk a קיץ igét (18. l. 2. jegyz.) még más értelemben is venni, mint az Rasi (Dániel 7, 7-re) és maga a talmud (Jerem. 44, 17-re való hivatkozással) teszi, hisz ott van mellette בנני, s az idézett helyet jobban mint a »fogakkal megrágni« már nem lehet, holott a »keress, vagy ügyelj és ta-lálsz«-féle szójárás inkább a későbbi responsumok irodalmában mint a talmudban szokásos. Nagy gondnal és figyelemmel van-nak Méir sententiái és mondásai mintegy benső összefüggésökből kifolyólag tárgyalva. Hogy Méir a שומר-<sup>3)</sup> אהנים féle versrészt



שׁוֹר szót eredeti értelmében is veszi, daczára annak, hogy שׁוֹרֵי-t olvas, kétséget nem szenved (v. ö. Zsolt. 31. 24.) Általán véve a tóra tanulmányozásáról, az imáról és a parancsolatokról szóló fejezet az anyagot nemcsak ügyesen csoportosítja, s a hozzá tartozót egymás mellé állítja, hogy a körültekintést, a mennyire lehet, megkönnyítse, hanem benső tartalmába is mélyen behatol, s a hol hézag mutatkozik, betölti, a hol homály borong, szétesztatja, mint péld. 23. l. 3. jegyz., 25. l. 1. jegyz. Méir nézetét az שׁוֹרֵי-הַמִּצְוָה-ról helyén lett volna kiegészíteni a Peszáchim 49. a. ugyancsak Méir nevében felhozott drastikus nyilatkozattal, mely a tanítványnak Akiba tanítójához való viszonyát, illetve a kettőnek szellemi rokonságát különös világításba helyezi. A mi pedig a Czaddukinak Gen. 19, 24-re tett megjegyzését s a »mosó«-nak ellenvetését illeti, (San. 38 b) abban mi polemikus élt, mely épen a zsidó keresztények ellen lett volna irányozva, nem fedezhettünk föl, nézetünk szerint ez pusztán akadémicus discussió, melyben a »mosó«-nak azért jutott szerep, mert a kétséget keltő kifejezést tisztába hozza, »tisztára mossa«, jóllehet, hogy a mint a censurától ment maradt talmud szövegből (Sabbath 116 a, Rabbovicz szerint) következtethetni, R. Méir a fejlődő kereszténység ellen határozott állást foglalt el. A Sadukéusok iratait, a talmud legalább, rendszerint az evangeliumok mellé, vagy egymással szemközt állítja, de nem azonosítja azokat egymással, hogy a Czadduki és a »mosó« közt folyt vitában, zsidó és zsidó-keresztény közötti polemikát lehetne látni. A negyedik szakasz Méir exegesisébe a legaprólékosabb részletet sem szem elől tévesztő alaposággal behatol. Bacher a Méir nevében közölt exegetikus fejtegetések fölött mint egy hű sáfár őrlődik, nehogy valahogy ennek szellemi tulajdonából bár mi is idegen kézbe jusson, s ha Méir vallásbölcsületét és a világ teremtésére vonatkozó mondásait nem kevésbé feltűnő előszeretettel tárgyalja a tudós szerző, evvel csak azt bizonyítja, a mi egyébiránt bizonyításra nem szorul, hogy tudományos buvárkodása közben a kovát ép oly éber figyelemmel szemléli, mint az értékes érczet, s addig kezéből ki nem ejti, míg abból legalább egy szikrát ki nem csalt, mely egy-egy homályos helyre habár csak futólagos fényt derít. S a milyen gondos figyelmet fordít Méir sokoldalú szellemi működésére, ép oly beható tanulmányozás és pontos földolgozás tárgyaivá teszi e korszak tannaitáinak, ugymint: Simon b. Jochai, József b. Chalafta,

Jehuda b. Hai, Jehuda és Nehemia, Eléazar b. Sammua, Eleázár b. Jakob, Eliezer a galileai József fia, Josua b. Karcha, II Simon b. Gamliel, Josia és Jónathan, mint Ismael iskolájából név szerint említett tannaiták, Simon b. Eleázár, Náthán, I Jehuda a patriarka és számos más, a hadriáni háború befejezésétől a misna befejeztéig élt tannaitának világ- és életnézeteit, mondásait, tanításait, tanácsait és intéseit, néha még élményeit és kalandjait, tapasztalatait és észleleteit is. Sajnálattunkra nem foglalkozhatunk itt a könyv többi tizenhét fejezetével oly behatóan, mint a Rabbi Méirről szóló elsővel. Ugyanazon módszert követi a szerző mindnyájában. Megjegyzendő még, hogy a kötet végéhez a tannaiták és amórák névlajstromán kívül egy elég kimerítő és mind a két kötetre terjedő tárgylajstrom van csatolva. Mindent összefoglalva, Bacher a tannaiták agádját ismertető és immár befejezett munkájával a tudomány komoly kedvelőit és az agáda szellemeibe hatolni kívánókat hálára kötelezte.

Nagy-Becskekerek.

KLEIN MÓR.

## SZÁADJA MUNKÁINAK KIADÁSA. <sup>1)</sup>

Száadja gáon külön állást foglal el a rabbinikus irodalom történetében. A mohammedán környezetben lefolyt életének körülményeinél fogva magában egyesítette korának zsidó és arab tudományát; a karaiták ellen vivott harca által jelentékeny befolyást gyakorolt a zsidóság fejlődésére; végre, tekintve föllépésének idejét, a legrégebb zsidó tudósok, mintegy zsidó tudományunk ősenek mondható. Munkáiban még most is az ifjuság és üdeség oly foka mutatkozik, melylyel nem találkozunk utódjainál és melynél fogva első rangu érdeklődést támaszthatnak.

Születési évének ezredik fordulóján, 1892-ben óhajtanók e nagy férfiú emlékét megtisztelni s egyuttal a tudománynak nagybecsű kútfőket szolgáltatni az által, hogy a még részben ismeretlen és kiadatlan munkáit, első sorban szentírásmagyarázó és nyelvtudományi dolgozatait közzétesszük.

<sup>1)</sup> E fölhívást francia és héber nyelven szétküldötte a párisi Alliance Israélite Universelle kiadó bizottsága. Midőn e helyen teljes terjedelmében közzétesszük, reméljük, hogy hazánkban is akadnak majd a nagyszerű és minden lelkes zsidónak érdeklődését és részvétét megérdemlő vállalat támogatói.

Ezen nagy és nehéz vállalat majdnem lehetetlen volna, ha egy szerencsés körülmény által nem könnyítették meg a kivitele. Derenbourg József úr, a párisi Institut tagja, kinek nevét egész Európában ismerik a zsidó és arab irodalom körébe tartozó szép dolgozataiból, 40 év óta különös szenvedélyvel foglalkozik Száadjával. Még abban az időben is, mikor azon különböző tanulmányok vették igénybe munkásságát, melyek által híressé lett, ugyszólván mindig Száadjára gondolt és fönntartotta magának, hogy visszatér hozzá, mihelyt teheti.

Derenbourg József úr, a ki ma ép oly tevékeny és buzgó munkás mint 40 évvel ezelőtt, néhány évet szentelni készül Száadja alább felsorolandó munkai kiadásának. E kiadást élete egyik legmagasabb és legnemesebb feladatának tekinti, és az lesz korunk egyik legszebb tudományos pályájának koronázása. Derenbourg urat e munkában több munkatárs fogja segíteni, a kik között mindenekelőtt nevezni kell dr. Harkavyt, kinek a sz.-pétervári könyvtárban, számos Száadja-kézirat van keze ügyében, a melyeknek e kiadásban kiváló helyük lesz. Harkavy úr a vállalatnak ép oly terjedelmes mint alapos tudományának közreműködését fogja szentelni.

Száadjának kiadandó munkái sorában első helyen említendő a pentateuchus arab fordítása. Száadja két fordítást írt a pentateuchushoz; az elsőt egy nagy kommentár kísérte, a melynek néhány töredékét még bírjuk. Ezen töredékek közül a legkiválóbb Exodus 26. fejezetétől a könyv végéig terjed és a pétervári császári könyvtár egyik kéziratában található. A második fordítás többször van már kinyomva és különböző könyvtárak bírák kéziratban. A szándékba vett kiadás előbb az első fordítást a kommentár még meglevő töredékeivel, azután a másik, teljes fordításnak kritikai szövegét adná. Száadja hasonlóképen Jesája könyvét fordította arabra, ezen fordítás már ki van adva, de a kiadás rossz és hibákkal van telve. Új kiadását kellene adni, mely az 57—65. fejezetekre Száadja kommentárját is tartalmazná a pétervári Firkowitz-féle gyűjtemény egyik kéziratából.

Vannak még Száadjának arab fordításai a Zsoltárok, Jób és Példabeszédek könyveihez. Az első husz zsoltár már ki van adva, ép úgy Jób is, de ennek a kiadása hézagos és nem egészen hibátlan. Az oxfordi Bodleiana könyvtár bírja a Példabeszédek

fordítását és kommentárját, és a kéziratból csak a bevezetés néhány lapja hiányzik. E három munka kiadását, illetőleg újonnan való kiadását Derenbourg úr magára vállalta.

Végül a szándékba vett kiadás magában foglalja majd Száadjának többi még hátralevő exegetikus munkáját, úgymint Debóra énekének, Dávid és Rúth könyvének arab fordítását. Remélhetőleg még hozzá járulnak más Megilla-könyvek fordításai Száadjától.

Az említett munkák kiadása az arab szöveggel együtt annak francia fordítását is fogja tartalmazni azok számára, kik nem tudnak arabul. Az arab szöveget héber nyelvű jegyzetek is fogják kísérni.

Egy fiatal orosz tudós azzal foglalkozik, hogy a karaiták már kiadott vagy még kéziratban levő műveiből mindazt összegyűjtse, a mi Száadjának nagyfontosságú polemijára ezen, korában a rabbinikus zsidóságot nagy veszélyvel fenyegető szekta ellen vonatkozik. E gyűjtemény Derenbourg úr kiadásának alkotó részét teheti majd, vagy pedig annak kiegészítésére fog szolgálni.

Fölvehető lesz a kiadásba azon kézirat is, a melyet csak az imént fedezett föl dr. Harkavy úr a Firkowitz-féle gyűjteményben és mely új fényt fog deríteni azon vitára, melyeket Száadjának folytatni kellett korának exilarchái és különböző tudósai ellen.

Legalább egy kötet lesz szentelhető Száadja rabbinikus döntvényei és egyéb talmudi művei kiadásának. Egy berlini tudós, dr. Müller Jóel úr, megígérte a munka e részéhez közremunkálkodását.

Végül kiadatik Száadja Sziddúrja (Imakönyve), mely oly fontos a zsidó liturgiának történetére.

Midőn az említett munkákhoz még hozzá csatoltatnak Száadja bölcséleti iratai, a melyek közül az egyiknek, vallásfilozofiai főmunkájának eredetijét (Kitáb-al Amánát) már kiadta Landauer úr, míg a másikat, a Jeczira könyve kommentárját, legközelebb kiadja Lambert Mayer úr, nagy részben helyre lesz állítva Száadja tudományos műve, a zsidó tudomány pedig egy nagyfontosságú emlékekkel lesz gazdagítva.

Bizonyos számú értekezések csatlakoznak majd Száadja munkái kiadásához. Szerzőik lesznek dr. Harkavy A. úr Pétervárott, dr. Bacher V. úr Budapesten, dr. Guttmann J. úr Hildesheimban és más tudósok. Ezen értekezések főtárgyai lesznek:

Száadja élete, bölcselete, nyelvtudománya. Magától értetődik, hogy e fölsorolás nem teljes és csak ideiglenes jelleggel bír.

Derenbourg úr azt reméli, hogy munkatársai segítségével ezen kiadást befejezheti 1892-ig. Mihelyt a nyomtatási költségek biztosítva lesznek, a munkához akar kezdeni. A Stade-féle folyóiratban már megjelent tőle Jesája fordításának egy része és nem sokára sajtó alá adhatja a Példabeszédek könyvét, melynek kiadását már régebben készíti elő Lambert Mayer úrral együtt.

Derenbourg úr a kiadási költséget körülbelül 30,000 frankra becsüli. Ezen összeggel egyedül a nyomtatási költség volna fedezve, míg a tudós kiadó és munkatársai lemondtak minden tiszteletdíjról és csak abban a tudatban találnák jutalmukat, hogy ezen a modern zsidóság történetében páratlan munkát viteltek véghez.

Ily nagy vállalat nem sikerülhet, midőn nem számíthat egy nagyobb közönség támogatására. A tudomány iránti szeretet és tisztelet a zsidóságnak egyik legkiválóbb vonása. Azért aggodalom nélkül és azon biztos reményben, hogy fölhívásunk nem lesz hiába való, fordulunk minden bármily természetű zsidó társulathoz, valamint a zsidó irodalom mecénásaihoz, hogy közreműködésüket kérjük e vállalat részére. Azon kérelemmel fordulunk hozzájuk, hogy mielőbb a munka fontosságával arányos adományaikat küldjék be hozzánk, a melyek fejében megkapják annak idején a kiadásnak példányait. Kisebb összegeket is hálaival fogadunk el. A teljes kiadás ára, előfizetők és adományozók számára, 50 frank. Az előfizetési díjak és adományok az Alliance Israélite Universelle kiadó bizottságának (Comité de Publication de l'Alliance Isr. Univ.) küldendőek Párisba, 35, rue de Trévise. Több társulat, köztük az Alliance Israélite Universelle és a berlini Zunzstiftung, már megígérte pénzbeli támogatását. Bizalommal várjuk a tudós világnak és a zsidó világnak feleletét fölhívásunkra, egy nagy rokonszenves mozgalomra számítunk, mely fölbátorítson bennünket és fölbátorítsa azon kitünőt tudóst, ki a vállalat élén áll. Meg vagyunk arról győződve, hogy képesek leszünk a jelzett határidőig Száadja gáonnak oly emléket elkészíteni, mely a zsidó irodalom becsületére, a tudomány hasznára váljék.

## A NEWPORTI ZSIDÓTEMETŐ.

Longfellow.

Mi sajátos e látvány! E zsidó halottak  
A szép kikötő-városnak útjai mellett,  
Némúlva, partján sohse néma haboknak,  
Pihenve, hol annyian járnak egyre s kelnek!

Mint széles vásznat, sok poros juharfa  
Úgy lengeti lombjait, hol álmok aluszszák,  
Megtartva, lomb-sátraktól betakarva  
A halálnak hosszú, mysticus Exodusszát.

E régi, roncsolt sirkövek is a térnek  
Függélyesen lerakott, szomorú kövezetje:  
Nem-é a törvény-táblákról regélnek,  
Miket összezúzott, ki Izraélt vezette?

Sokféle tájnak és sokféle kornak  
Különös neveit mutatja föliratjuk;  
Emitt »Albares« és »Ribera« porlad,  
Ott az van: Jákóbot, Salamont siratjuk.

»Legyen áldva az Úr — a gyászoló így sohajta —  
Ő adja a sirt, s ott béke és nyugalom van!  
De hozzá tette ezt is bánatos ajka:  
»Ő ad örök életet is fenn az égi hönban!«

Elementek; árva maradt a zsinagóga,  
Hol egykoron Dávid zoltára hangzott,  
Hol az Irás hatalmas Dekalógia  
A nagy próféták nyelvén oszta parancsot.

Elementek az élők; ám maradnak a halta,  
Hogy rájuk titkos kéz áldása hulljon,  
Mint nyári eső; hogy bárha földbe omoltak,  
Sírhanjtjok és emlékek egyre viruljon.

Hogy jöttek e helyre? Mi üzte: mily vad átkok,  
Kegyetlen hajszák, melyek nem pihennek:  
Szeljék a nagy óceánt, e pusztaságot,  
Mint Hágár- s Izmaelji az emberi nemnek.

Szenyes sikhátorokba izolálva,  
Ghettóba, Judenstrass-ba, homályba, bűzbe,  
A szenvedéshez jártak iskolába,  
S tanultak élni — türve s halni — tűzbe!

Mind azzal tölté hosszú, kinos éltét,  
 Hogy horáta a számüzés tengernyi gondját,  
 Hogy ette a számüzés kovásztalan étvét,  
 És könyjei *móró*-jával üzte szomját.

» *Anathema maránatha!* « Ez a szó veré fel  
 Mindegyik város, minden egyes útját;  
 Gúnyt üztek Mordekájnak nemzetével,  
 A hol érték megcsufolták, lábbal rúgták.

A merre jártak, mindenek szemében  
 Csak megvetés, csak durva büszkeség volt;  
 Taposták őket a föld homokjaképen,  
 De rendületlen álltak, mint az égbolt!

Mert bizva néztek a próféták seregére,  
 Mert ott lebegtek előttök a pátriárkák;  
 Mindazt, miről a szent hagyomány regéle,  
 A jövőnek tükrében újra csodálták.

A zsidó az élet nagy, titokszerű könyvét,  
 Mint héber könyvet, visszafelé lapozta;  
 Csak hátra tekintett és ontotta könyjét,  
 Mig lételet a halál be nem taposta.

De ah! a mi volt már, az nem lesz soha többé!  
 Vajúdik a föld és új fajok teremnek:  
 De nép, melyet temetőnek hantja föld bé,  
 Nem kel soha föl mélyébül a sírveremnek!

*Budapest.*

RADÓ ANTAL.

## TÁRSADALOM.

### Magyar-zsidó vallásos énekek.

Idősebb kortársaink jól emlékeznek még a küzdelmekre melyeket a magyar nyelv behozatala a zsinagógák szószékeire előidézett, még az ifjabbak is beszélhetnek kisebb mértékű csalódásokról, de azt már bátran konstatálhatjuk, hogy e térfoglalás rohamosan és győzedelmesen haladt előre. Ma már a legfőbb akadály kétségkívül a haza soknyelvűségében, a magyar-ajkúságnak a nemzetiségi vidékeken még mindig lassú terjedésében rejlik. Nagyon jól tudom, hogy a magyar prédikációknak vannak még a zsidóság kebelében elvi ellenségei is és magam is tudnék egy levélről beszélni, melyben nagynevű hazai gáon azt ajánlja egyik magyarvidéki hitsorsosunknak, hogy inkább minjan nélkül imádkozzék Jomkippur napján, sem hogy részt vegyen a helységében különben teljesen konzervatív módon megtartott istentiszteleten, hol magyarul prédikálnak. Hasonló tartalmu nyilatkozatok ma már, hála Isten, mégis csak furcsaság számba mennek és határozott jelek mutatnak arra, hogy a nagymihályi *peszák* ide vonatkozó pontja már elvesztette érvényességét és a magyar nyelvű hitszónoklatok teljes győzelme, természetesen a magyarajku zsidóság körében, minden látszólagos akadály dacára csak az idő kérdése.

Még folyik, habár nem elkeseredetten, ezen küzdelem és immár a zsinagóga magyarosodása terén egy más jelenség kezd föltünni és ez a magyar nyelvű vallásos énekek behozatala az istentiszteletbe. Azt hihetnők, hogy miután a szószékre bejutott a magyar nyelv, onnan könnyen tovább folytathatja hódításait a tényleg még sem úgy van.

A zsidóság már századok óta hozzá volt szoktatva az anyanyelven tartott hitszónoklatokhoz, ez a szükséglet létezett és létezik még ma is, de az anyanyelvű vallásos énekeket, ilyenek nagy

számmal maradtak reánk — csak a családban énekeltek és nem a templomban.

Szükséglet anyanyelvű templomi énekek után a multban nem mutatkozott, — már eltekintve attól, hogy a karban való éneklés sem volt otthonos a zsinagógában, és ezen szükséglet tényleg még ma is igen gyöngöe.

Kétségtelenül nagy nehezségekkel fog járni a magyar nyelvű vallásos énekek behozatala a zsinagógában. De tekintve az óriási hasznot, melyet ebből nyer az istentisztelet bensősége és áhitatossága, a vallásos érzelmekbe való elmerülés, a hit eszméihez való fölemelkedés, az ünnepi hangulat földidézése, — nem szabad visszariadnunk az akadályoktól. A lélek minden érzelmeinek is legalkalmasabb kifejezője az ének; az imának legvalószínűbb hangja az ének. Éneklés az áhitatos zsidó imádkozása, éneklés a chászid újjongása Isten nagysága, és síralma az isteni szellem számkivetése fölött és mindenki tudja, hogy a nyilvános istentiszteletnél a niggún, injonusz, steiger fájdalom nagyobb szerepet játszik az ima tartalmánál. A legelső, amit tennünk kell, természetesen a célznak megfelelő vallásos énekek szerkesztése.

Meg is indult ez irányban a mozgalom már jónehány év előtt és a »M. Zs. Sz.« már első évfolyamában közölt néhány vallásos éneket. Mielőtt e mozgalomról szólánk, bizonyára vétés lenne említés nélkül hagyni ama énekeskönyvet, melyet már évtizedekkel ezelőtt a magyar zsidó kántorok vezére, *Friedmann* kiadott. Bármily fejlődést érjen el nálunk az egyházi költészet, ezen első énekeskönyv érdemeit nem fogja vitássá tenni soha, de tagadhatatlan, hogy ezen németből fordított énekek nyelvezete »nyelvünk vaskorának« színezetét viseli magán, nyelvezete durvas, erőltetett, magyartalan.

Az újabb mozgalom első gyümölcse az »*Ünnepnapok*« voltak, de erről eleget irtak már mások. Én hát nem bocsájtkozom újabb fejtegetésekbe. *Makai Emil*-től közölt azután a Szemle részben eredeti, részben héberből fordított vallásos énekeket, melyek most csinos füzetke alakjában is megjelentek. E füzetke nem akar énekeskönyv lenni, arra nem elég teljes, nem elég egyöntetű, és jelentékeny részét képezik oly költemények, a melyek istentiszteleti használatra nem alkalmasak. Egy hosszabb költemény, mely kizárólag a természet szépségeivel foglalkozik, még nem tesz templomi énekké az, hogy az utolsó strofa Czion utáni vágyódást

fejez ki, bármily szép is nyelve és bármennyire el van az halmozva költői képekkel. Ezt a megjegyzést többször hallottuk már az utóbbi időkben és tény az is, hogy a különböző egyházak által befogadott templomi énekek közül igen kevés származik nagy költőtől, de ha ebből valaki — talán saját maga megnyugtatósára — azt akarná következtetni, hogy a vallásos ének kizárja az igazi költészetet, ugy bizonyára elegendő Dávid király énekeire utalni. Hanem igen is kizár az ima minden szélesebben kivitt képet, hasonlatot és egyáltalában minden tropust, mely nem a legközvetlenebb szemléletből van véve. Istennek, ki ismeri az imát, mielőtt az még keblünket elhagyja, csak azt akarjuk elmondani, a mit érzünk és nem a nyelv szépségeivel akarunk előtte tündökölni.

Másnemű költői szépségek azok, melyeket az ima megkíván és ezek között első sorban áll a közvetlenség. Az ima azt fejezze ki, a mit érzünk, de hiven, megkapóan, találóan és menten minden költői sallangtól. A héber imák azon időtől kezdve veszítenek mindinkább értékükből, mióta elkezdnek terjengősek lenni, nyelvi és egyéb költői szépségek után kapkodni. Gondoljunk csak a mindennapi teffilára, mely 19 imában mindazon érzelmeket magában foglalja, mikkel halandó teremője felé fordulhat és minden érzelem néhány rövid mondatban talál — gyakran igazán költői — kifejezésre, azon közvetlenséggel, melylyel oly jól esik Istenhez fordulnunk. Hiszen már a talmud utánzandó óhadjaképen említi Mózes, ki őt rövid szóban fejezte ki szíve óhaját Isten előtt (Berákhóth 34a).

De eltekintve ezen fontos benső okoktól, ki követelhetné meg a közönségtől, hogy a templomi énekek lassú tempójában két strofát végig énekeljen és csak akkor jusson a hasonlat ének felének végéhez. A dal lehet bármily hosszú, az ellen nem lehet semmiféle kritikának kifogása, hiszen nem szükséges végig énekelni: de okvetetlen szükséges, hogy annak minden strofája, de ha lehet, minden sora egy egész legyen, egy teljes vallásos érzelmenek legyen kifejezője, és semmiesetre sem szabad az egyik strofában megkezdett gondolatot csak a másikban befejezni. Minden következő strofa vigye tovább az érzelem kifejtését, de önmagában is egész legyen. A mit a közönség énekel, annak minden sora legyen velő, lényeg és érzelem a maga tisztaságában. Ellenkezésbe nem jó az imaköltő soha a költészet szabályaival, de tagad-

hatatlan, hogy fantáziáját fékeznie kell. A lyrai költő teljes joggal megkövetelheti, hogy ki költeményeit élvezni akarja, merüljön el az ő hangulatába és kövesse az ő érzelmeinek menetét, de az imaköltőnek nincs meg ez a joga, ő neki kell az áhitatos gyülekezet hangulatába elmerülni. A lyrai költő még nem létező hangulatot teremt, az imaköltő a már meglevő hangulatnak akar tolmácsa lenni.

Hasonlítsuk csak össze Makai költeményei közül a »*Pén-tek esté*«-t az engesztelő napra irt »*Bűnbánat*«-tal. Az elsőben a költő fantáziája csöndes tájat varázsol elénk, mely felé törekszik a hajós a zajgó hullámok közül. Igaz költészet ez és a szempontból sikerültebb a másíknál. De mily hasonlíthatatlanul imaszorúbb a »*Bűnbánat*«, melyben a költő minden képtelenség nélkül csupán tolmácsolja ama hangulatot, mely minden zsidó lelkét — a műveltségi állapotra való tekintet nélkül — eltölti e napon.

Bűnömnek sulya terhe nagy —  
Irgalmas Isten el ne hagyj!  
Vond vissza lángoló kezéd,  
Jaj annak, a ki vétkezett!

Nem fogja ezt üres pathosnak nevezni senki, ki csak egyszer évenként szokott is a templomban megjelenni. De messze, a szombati áhitat előtt teljesen ismeretlen vidékre visz bennünket a költő és így a hamis pathos vádját el nem kerülheti, midőn egy szombati himnuszban így énekel:

Oh vajha hangunk csengene  
Mint zugó, zajló hullám!  
Szemünk tüze úgy gyújtana  
Mint vad viharban villám.

Nem ez a szombati lelkesedés hangja. Ismeri ezt is a szerző és híven fejezi ki a »*Halljad Izrael*« kezdetű himnuszban, mely imái között talán a legegyszerűbb, legközvetlenebb, és ezért a közös éneklésre majdnem a legalkalmasabb.

Annak bizonyítására, mennyire félrevezetheti az imaköltőt a költőiség utáni törekvés, csak az újévi reggeli ima ezen helyét idézem:

Ugy vágyik a lelkem — a lét örömére,  
Mint gyöngye virágszál — a hajnali fényre.

Ki ne látná, mennyire ellenkezik e gondolat az ünnep eszméjével, a zsidó vallás tanaival és mennyire elüt e hang az ima igaz hangjától. A következő strófában már a gondolat megegyez az ünnep eszméjével, de a hang még mindig nem imaszorú. A gondolat és nyelvezet együtt teszük remek újévi imává az »*Irgalom*« midőn azt mondom, hogy költeményei közül is csak egy-kettő be templomi használatra; a fordítások közül is csak egy-kettő alkalmas és célra, bár nem szabad említetlenül hagyni, hogy e fordítások határozottan a legsikerültebbek közé tartoznak ezen az új irodalmi téren, mely szintén egydős a »M. Zs. Szemlé«-vel. De az is bizonyos, hogy e füzetke a készülöben levő énekeskönyv összeállításánál első sorban figyelmet érdemel.

A Szemle utolsó füzetei *Kis Arnold*-tól közöltek néhány imadalt. A »*Neila*« igénytelen, nézetem szerint díszes lesz bármely énekeskönyvnek, a »*Hajnali imá*«-ból is össze lehet 4—5 strófát állítani, mely e célra föltétlenül megfelel, de a »*Sátoros ünnepre*« című imadalban már ő is összetéveszti, mit tesz az, valamely hangulatot költőileg festeni és mit tesz, azt imaszorúleg tolmácsolni.

Ismeretes dolog, hogy a pesti zsidó hitközség új énekeskönyvét készülni összeállítani. Örvedetes megnyugvással tölthet el mindnyájunkat a tudat, hogy ez a kiválóan fontos országos ügy méltó kezekbe van letéve. De talán nem lesz megbocsájthatatlan szerénytelenség ebben a demokratikus világban, ha erre nézve egy megjegyzést kockáztatok. Énekeskönyvet nem szabad mondvacsinálni, ha azt akarjuk, hogy annak országos és százados értéke legyen, pedig bizony ilyen kellene. Az énekeskönyv egy már létező idevágó irodalomnak szakavatott kezekkel megalkotott anthológiája legyen. Azért tehát — várni kell. Hiszem, hogy ezen irodalmi mozgalom szélesebb körűvé válik, hiszem, hogy többen megpróbálkoznak vele, mert hát azért lehet valaki jó zsidó, ha kiderül, hogy az általa irt imadalok nem jók. És ki nek ne képezne ambícióját az, hogy az ő énekét hangoztassa a zsidóság szerte a hazában az év megszentelt napjaiban?!

Abony.

VAJDA BÉLA.

## Bözöd-Ujfalú.

Márczius 18-án a bözöd-ujfalvi proseliták egy három tagu küldöttsége járt szerkesztőségünkben, mely *Kovács Dán* elnök, *Teichmann Salamon* pénztáros és *Nagy József* választmányi tag urakból állott. A küldöttség a község nevében járt itt a fővárosban abból a célből, hogy az utóbbinak jegyzőkönyvileg kifejezett háláját személyesen nyujtsák át pártfogóiknak: a M.-Zs. Szemlének és dr. Kohn S. urnak, »a kiknek egyszersmind jövő pártfogásukért ott esedeznének.« E háláló jegyzőkönyvi kivonatot, érthető okból, nem közölhetjük; de örvendünk, hogy némi fáradozásunk bözöd-ujfalvi hitsorsosaink elismerésére talál és hasznukra van.

A küldöttség kimerítő fölvilágosítást adott a község szomorú helyzetéről; a számtalan részletből kiemeljük a legszomorubbát: templomuk sürgős tatarozásra szorul, különben összeomlik, a szükségelt költség e célra legalább 250 frt.

Örömmel vettük tudomásul, hogy a község *Hirsch Izsák* tanító úr vezetésével fölötte meg van elégedve; buzgósa és munkakedve a soknemű feladatok magaslatán áll. Tudatta velünk továbbá a küldöttség, hogy főt. dr. *Kohn Sámuel* úr határozott ígéretet tett arra nézve, hogy élte fogytaig évi 250 forint segélyösszeget fog részükre kieszközölni; e hirt bizonyára olvasóink is megnyugvással veszik.

Nagy hálával szólt még a küldöttség mindenik tagja tisz. *Opra György* b.-ujfalvi g. katolikus lelkész urról, ki nekik, mióta zsidó hitre tértek, állandó, szolgálatra és áldozatra egyaránt kész barátjuk és jötevőjük volt s ki, a mig *Hirsch Izsák* ur lett vallástaniójuk, mindennemű ügyüket szíves jóakarattal intézte. Bizonyára olvasóink nevében is szólunk, midőn tisz. *Opra György* úrnak hitsorsosaink ügyében kifejtett nemes fáradozásáért őszinte, hálás köszönetet mondunk.

Ujabb adományok:

Márczius 5-én vettünk dr. *Pillitz Benedek* veszprémi orvos úrtól »purim ajándék fejében a bözöd-ujfalviak részére« 10 frtot.

Ugyancsak felekezetünk e kiváló férfiatól vettük a következő három levelet:

Tekintetes szerkesztőség!

E soraimmal egyidejűleg a bözöd-ujfalvi kedves hitroknaink számára ismét 10 frtot küldeni van szerencsém.

Ez egyszer igen szomorú alkalomból.

Kedves barátom dr. Telegdi Miksa megyei t. főorvos és enyingi járásorvos f. hó 4-én elhunyan, az uralkodó felfogás szerint a kegyelet jeléül annak koporsójára egy koszorút kellett volna tennem; de én ily koszorú-adományoknak elvben barátja nem vagyok.

Jellinek bécsi hitszónok és boldogult Hochmuth Ábrahám mal én is abban a nézetben vagyok, hogy az ily koszorúk küldése nem zsidó jellegű megtiszteltetési mód és hogy a zsidóságnak jó szolgálatot épen nem teszünk az által, hogy ezen idegen talajon keletkezett kegyelet-tanúsítási módot a zsidóknak igen egyszerű s épen azért megható temetkezési szertartásai közé ültetjük.

E koszorú megváltási díját 10 frtban állapítottam meg s ezt küldöm most a bözöd-ujfalviaknak.

Ki egyébiránt tisztelettel maradtam stb.

*Veszprém*, 1890. márczius hó 9-én.

DR. PILLITZ BENEDEK.

Tekintetes szerkesztőség!

Mint főt. dr. Herzog úr azon cikkéből, melyet becses folyóirata f. évi február füzetében a bözöd-ujfalvi szegény proseliták érdekében írt, megtudtam, ottani szegény hitsorsosaink templomedények hiányában is vannak. Nekem épen arra való serlegem van és én azt e sorokkal egyidejűleg számukra igen szívesen elküldöm. Boldogult Hochmuth Ábrahám főrabbi úrtól kaptam és úgy hiszem, csak emlékéért tisztelem meg vele, ha azt vallási célokra szegény bözöd-ujfalvi hitrokonainknak megküldöm.

Megjegyezvén még, hogy a bözöd-ujfalviak részére egy kis husvétii lisztre való pénzt (קנייה גמטה) is gyűjtök, melynek eredményéről a legközelebbi napokban a tek. szerkesztőséget értesíteni lesz szerencsém; maradtam stb.

*Veszprém*ben, 1890. márczius hó 17-én.

DR. PILLITZ BENEDEK.

Tekintetes szerkesztőség!

Mint a múlt levelemben jelezni már volt szerencsém, én bözöd-ulfalvi hitsorsosaink részére egy kis laskára való pénzt is gyűjtöttem és most e gyűjtés eredményét a tekintetes szerkesztőséggel tudatván, egyuttal postautalvány útján a gyűjtött összeget is megküldöm.

En ez alkalommal csak hitközségünk előljáróságát és jótékony egyleit vettem igénybe és egyesektől adományt csak akkor fogadtam el, ha azok saját jószántukból küldötték azt.

Általános gyűjtést meg nem indítottam azért, mivel nézetem szerint nem czélszerű a jótékonyág minden forrását egy alkalomra kihasználni. Nem árt, ha egy kis jótékonyági tartalék-tőke is marad.

A küldött összeghez hozzájárultak:

A hitközségi elnökség Rosenthal Nándor elnöklete alatt	20 frttal.
A »Chevra Kadisa« Pillitz Dávid	» » 10 »
Az »Izraelita jótékony nőegylet« Weisz Elekné elnöklete alatt	» » 10 »
Az »Izraelita szegényeket segélyező egylet« Nay Jakab elnöklete alatt	» » 10 »
Hochmuth Anna nevé »Krajczár-egylet« Deutsch Emma elnöklete alatt	» » 5 »
Rothauser Rudolf úr	» » 2 »
Szép Lipót tanító úr a »Hochmuth Anna egylet« jegyzője	» » 1 »
Pillitz Dávid úr	» » 2 »

Összesen 60 frttal

Megjegyezvén még azt, hogy a Hochmuth Anna nevé »Krajczár-egylet« azon ohajtásának adott kifejezést, hogy az ő általa küldött öt frt Bözöd-Ujfalun kizárólag iskolai czélokra fordíttassék, maradtam stb.

Veszprém, 1890. márczius 25-én.

DR. PILLITZ BENEDEK.

Márczius 24-iki kelettel küldött újra Kron Sámuel ur Szegszárdról 4 frt, mint újabb gyűjtések eredményét, melyhez járultak:

Max u. John Schiff Bécs	2 frt.
N. N. Budapest	» » 2 »

Összesen 4 frt.

Vettünk még Löwy M. E. fia budapesti kiadó úrtól 25 darab *imakönyvet* Deutsch Henrik fordításában és 5 példányt Stern Mór Zsoltárfordításából.

### A zsidó anyakönyvek rendezése.

Jegyzéke azon izraelita anyakönyvi kivonatoknak, melyek megalakulásáért a vallás- és közokt. m. k. miniszterium tudomásul vette.

(Folytatás.)

423. *Jablonez* (Nyitra m.). Elnök: Kwittner Mór. Anyakönyvv.: Weisz Mór rabbi.
424. *Deveser* (Veszprém m.). Elnök: Schwarcz Sámuel. Anyakönyvv.: Schwarczstein S. Bernát rabbihely.
425. *Nagy-Surdány* (Nyitra m.). Elnök: Braun Rezső. Anyakönyvv.: Plaut Fülöp rabbi.
426. *Szokolca* (Nyitra m.). Elnök: Spitzer József. Anyakönyvv.: Weisz Sámuel rabbisági functiókra képesített vallástanító.
427. *Ürmény* (Nyitra m.). Elnök: Steiner Adolf. Anyakönyvv.: Lichtenstein Vilmos rabbi.
428. *Sók-Szolócze* (Nyitra m.). Elnök: Schwarcz Jakab. Anyakönyvv.: Stern Ábrahám L. rabbi.
429. *Vág-Vecse* (Nyitra m.). Elnök: Glaser Adolf. Anyakönyvv.: Danczig Márk rabbi.
430. *Galgócz* (Nyitram.). Elnök: Szeszler Benő. Anyakönyvv.: Rosenfeld József rabbi.
431. *Sasvár* (Nyitra m.). Elnök: Ehrenreich Samu. Anyakönyvv.: Engl Mór Lipót rabbi.
432. *Holics* (Nyitra m.). Elnök: Ifju Geyduschek József. Anyakönyvv.: Pollák Ármin rabbi.
433. *Brezova* (Nyitra m.). Elnök: Schütz Mór. Anyakönyvv.: Winkler Lipót rabbi.
434. *Miava* (Nyitra m.). Elnök: Weisz Iguác. Anyakönyvv.: Strasser Akiba rabbi.
435. *Nagy-Tapolcsány* (Nyitra m.). Elnök: Löwbeer Jakab. Anyakönyvv.: Schlesinger Fülöp rabbi.
436. *Nyitra* (Nyitra m.). Elnök: Dr. Pereszlényi Henrik. Ideigl. anyakönyvv.: Steiner Jakab tanító.
437. *Vág-Ujhely* (Nyitra m.). Elnök: Herzfeld Mór. Anyakönyvv.: Weisse József rabbi.
438. *Verbó* (Nyitra m.). Elnök: Körper Miksa. Anyakönyvv.: Reich Károly rabbi.
439. *Huszt* (Máram. m.). Elnök: Adler Mózes. Anyakönyvv.: Roth Jakab rabbi.



# ÉRTESÍTŐ.

## Országvilág.

A pesti izr. hitközség 1889-ben.

A pesti izr. hitközség előljárósága mint évenként, úgy az idén is kötelességének ismerte, hogy a hitközséget, ennek választott képviselőit és tagjait kimerítő »jelentéssel« informálja mindazon mozzanatokról, a melyek a hitközség életében a lefolyt év folyamán jelentőséggel bírtak — hogy számot adjon azon elvekről, melyek szerint az ezen egyszerű testület rendelkezésére álló anyagi és szellemi erőket a felekezeti és hitközségi érdekek szolgálatában felhasználnia sikerült. A jelentést megfelelően kiegészíti az 1890-iki évre megállapított *költségvetés* — mely a hitközség által *szükségelt* anyagi eszközök beszerzési forrásáról és hova fordításáról tájékoztatja az olvasót. Mielőtt jelentés és költségvetés ismertetésébe bocsátkoznánk, szívesen fölemlítjük azon elvét a pesti izr. hitközség előljáróságának, hogy a hitk. közgyűlési nyomtatványokat, vagyis a szóban forgó jelentéseket a hitközség *minden egyes* tagjának megküldi, ilykép nemcsak a legalkotmányosabb elvnek törekedvén eleget tenni, hanem ez úton is módot akarván nyújtani a hitközség bármely tagjának, hogy a hitk. életet mozgató irányeszmékről, a felekezetet érdeklő mozgalmakról tudomást szerezzen, érdeklődést nyerhessen — úgy hogy a pesti izr. hitközség előljárósága megnyugvással mondhatja: mikép a zsidókörökben a felekezeti ügyek iránt még mindig tapasztalható közönynek oka nem a hitközségnél és annak vezérelveiben keresendő.

A ki a jelentést elolvassa, mindenek előtt azon meggyőződést nyeri, hogy a pesti izr. hitközség hivatását abban keresi, hogy a zsidó hitközségek hagyományos feladatait zsidó szellemben, zsidó módra megvalósítsa. Az *iskola*, az *istenszolgálat*, s a *játékonyság*, a zsidó községi élet — ezen kis erkölcsi mikrokos-

mus — e hármas életető eleme a pesti izr. hitközség kebelében is méltó ápolásra talált. E hármas iránya a községi életnek 1889-ben is virágzást látott és szép eredményeket mutathat fel.

Az *oktatásügy* két irányban veszi igénybe a hitközség áldozatkészségét. A hitközség *népiskolái*, számra 3, egyrészt, a *vallás-oktatás* másrészt, a hitközség vezetőinek állandó gondját képezi.

A *népiskolákra* nézve a tanulószámát a jelentés következőkép tünteti fel:

a) Fiúiskolák:

1. Síp-utczai: 579; ezek közül tandíjmentes 333.
2. N.-mező-utczai: 139; ezek közül tandíjmentes 100.

b) Leányiskola:

A növendékek száma . . . . .	424
Tandíjmentes . . . . .	266

A hitoktatás terjedelmét a következő adatok jellemzik:

A nép- és polgári iskolákban heti 475, a középiskolákban heti 110 órában végzik a hitoktatást.

A tanuló ifjuság létszáma:

a középiskolákban . . . . .	1952
a polgári iskolákban . . . . .	1776
a népiskolákban . . . . .	7050
a talmud tórában . . . . .	94
a síp-utczai héber tanfolyamban . . . . .	50
a n. korona-utczai héber tanfolyamban . . . . .	54
<b>Összesen</b>	<b>11,906</b>

1889-ben az oktatásügyi intézmények fentartása 59,555 frt 65 krt igényelt — s az 1890-ik költségvetés szerint az oktatásügyi szükséglet 62,447 frt 44 krral van előirányozva.

Ismeretes e mellett, hogy mily irányban óhajta a hitközség iskola-ügyét kiterjeszteni és fejleszteni. A hitközség a f. v. tanácstól két telket kért és kapott, hogy azokon a hitközség oktatásügyi igényeinek mindenkép megfelelő iskola-épületeket emelhesen. A hitközség nemes intencióit e téren jellemzi azon elv is, hogy az építendő új iskola mellett is fenn akarja tartani a jelenlegi iskolákat is, nehogy a főváros VI. és VII. kerületeinek szegény zsidó lakossága a felekezeti iskolát kénytelen legyen nélkülözni.

A hitoktatás, dacára a nagy kiterjedésével és az egyöntetűség hiányából eredő visszasságokkal összefüggő akadályoknak, folyton intenzívebb, eredményteljesebb lesz — a mit nem csekély mértékben mozdít elő az *ifjúsági istentisztelet* intézménye is, a mely minden szombat és ünnepnapon ájtatos gyülekezetté egyesítvén a tanuló ifjúságot, ilykép a vallásoktatás nemes szemléltető kiegészítését képezi.

A hitoktatás évi költségei ez idő szerint 34,772 frt 44 krt igényelnek.

A *szertartási* ügyosztály az istentiszteleti intézmények fejlesztésére, az istentisztelet külső fényének emelésére törekedett; s csak általán ismert tényt konstatálunk, ha fölemlítjük, hogy a lefolyt évi főünnepek alatt a templomokat oly számban kereste fel az ájtatos közönség, mint csak nagyon régen.

A szertartási ügykezelés egyik érdekes ágát a *kóserhus* kezelés képezi. A mult év végén s a folyó év elején szövetkezett mészárosok azon mozgalmáról, mely a hitközség ez autonóm jogának vallásos tekintetben való csorbítására célzott, szintén megemlékezik a jelentés; — s csakugyan a pesti izr. hitközség felekezeti önérzetének erélyes magatartásának köszönhető, hogy a kóserhust illető autonóm jogai a hitközségnek ez alkalommal illetéktelen csorbulást nem szenvedtek. Másrészt megelégedéssel konstatáljuk, hogy a mily állhatatos a hitközség autonóm jogai lelkiismeretes megóvásában — ép oly engedékeny ott, a hol a hitközségi tagoknak bizonyos, szertartásos jellegű megélhetési forrásának jövedelmeztetéséről van szó. Így a kóserhus-intézmény körül is a hitközség a szertartásos igények kielégítését tartván szem előtt, az e kezelési ággal összefüggő jövedelmi tételeket a minimumra szállította le.

A husvéti kenyér (maczoth)-ügyben is ritka erélyt fejt ki a hitközség a hitk. tagok rituális igényeinek megóvása céljából, mely törekvéseket hathatósan támogatják a hatóságok is azon ministeri rendeletek alapján, melyek ez irányban több ízben, különösen tavaly kibocsáttak.

A szertartásügyi kiadások a lefolyt évben 41,452 frt 98 krt igényeltek.

A hitközség mint *közjótékonyági* tényező is mindenkor feladata magaslátán törekedett maradni. A betegápolás, a szegénygyámoltás, az árvák és siketnémák istápolása és nevelése,

szegény iskolás gyermekek felruházása és ingyenes tankönyvekkel való ellátása — mindmegannyi ágait képezik a hitközség humanisztikus működésének, úgy hogy megelégedéssel konstatálhatjuk, mikép a nyomor különböző válfajai számára a hitközség ugyanannyi jótékony intézménnyel rendelkezik.

A *kórház*, az emberszeretet és tudomány ez új szentélye, mely csak nem rég lett átadva magasztos rendeltetésének, külön alap hiányában tisztán a hitközségi tagok adományaiból gyűjtött összegből lett teremtve. E kórházat, mely a fővárosi egészségügy szolgálatában áll s *elhelyezésénél fogva a fővárost egy azon tájékon csak nagynehezen nélkülözött közkórház létesítésétől mentette fel* — e kórházat, melyben gyógyulást kereső betegek felekezeti *külömbőség nélkül vétetnek fel* és ápolatnak — e kórházat mondjuk a folyó évben 37,084 frttal ugyancsak a hitközség tagjainak áldozatkészsége tartja fenn.

A *szegénygyámoltás* a hitközségnek évről-évre emelkedő terhét képezi; a nyomor, mely a fővárosi népesedés gyarapodásával lépést tart, még súlyosabbá vált az utolsó években a kedvezőtlen kereseti viszonyok, valamint a folytonos járványok által úgy, hogy tetemesen felszaporodott és egyre gyarapodik, azon családok és egyesek, özvegyek és árvák, nyomorékok, betegek és lábbadozók száma, a kiknek gyámoltása e hitközség gondját képezi. Emellett akárhányszor kell idegen szegényeket is gyámoltani, a kik ezer-féle okból a fővárosba jöven, itt segély nélkül a nyomornak és elzüllésnek vannak kitéve. A folyó évben 27,050 frt irányoztatott elő a szegény-gyámoltás céljaira.

A lefolyt évben a hitk. iskolákat látogató tanulóság közül 316 fiú és 165 leány kapott teljes téli *ruházatot* és 421 növendék 1625 drb *ingyenes tankönyvvel* látott el. E két tétel az idén 5375 frttal van előirányzatba véve.

*Szegény leányok kiházásítására* a lefolyt évben 3200 frt fordítottaott, ezen összegből 14 szegény érdemes hajadont segélyezvén kiházásítási jutalékkal, ezen (2—500 frtos) segélyek által a legnemesebb befolyást gyakorolván e szegény leányok jövőjére és családalapítás nagyfontosságú ügyére.

Ezekben foglalhatjuk össze a hitközség *közjótékonyági* működését, a mely a folyó évben 73,372 frtot igényel.

Érdekes képét nyújtja a hitközség jótékonyági működés-

nek a jelentés azon része is, mely a *hitk. fiárvaház*, a *siketnémák orsz. intézete* és a *nyugdíjintézet*ről számol be:

A *fiárvaház* (elnöke *Deutsch Jakab*) a szomszédos ingatlan-nál bővült a lefolyt évben. A növendékek száma 100 volt, kik közül 77 elemi iskolába járt, polg. iskolába 7, középiskolába 15, egyetemre 1. Az intézet vagyona adományokkal, alapítványokkal és hagyományokkal örvendetesen szaporodott s jelenleg 455,666 frt 56 kr. Emellett nem hagyhatjuk megemlítés nélkül azon kitűnő szellemet, mely ez intézetben uralkodik; — az igazgatás mintaszerű, az intézeti népiskola a legjobb szorgalmi és fegyelmi eredményeket mutatja fel, s a nevelési rendszer legszólóbb bizonyítványa az a ragaszkodás és összetartás, mely az intézetből kilépett, önálló növendékei s az intézet közt változatlanul fennáll.

Az *isz. siketnémák orsz. intézetében* (elnöke *Deutsch Sámuel*) a folyó évben 91 növendék neveltetik (48 fiú, 43 leány). Az intézeti tanszemélyzet 1 igazgatóból, 3 tanítóból és 5 tanítónőből áll. Az intézet vagyona ez idő szerint 471,607 frt 82 krt tesz ki.

A *hitk. nyugdíjintézet* vagyona 120,763 frt 8 kr; — jelenleg 21 egyén élvez nyugdíjat az intézet részéről.

A hitközség pénzügyi kezeléséről adott jelentés szerint az 1889-iki kezelési felesleg 5693 frt 39 krt tesz ki, mely e közgyűlés határozatából a kórházépítési alaphoz csatoltatik, mely ez összeggel 511,804 frt 88 krra emelkedett. A hitközségnek 7473 adózó tagja van, kik 101,249 frt 60 krral járulnak a hitközség terheihöz.

A *gazdászati* teendők köréből kiemeljük a közgyűlés által is helybenhagyott azon tervet, hogy a súp-utczai bérház a hitk. hivatalos helyiségek és üléstermek céljára kiépíttessék, mi által tényleg élénken érzett szükségletnek lesz elég téve.

A *rabbínatus* 171 házassági perben járt közben, s 522 ügydarabot intézett el.

Az *anyakönyvhivatal* 2660 születést, 549 esketést és 1787 halálozesetet anyakönyvezett.

Végül megemlítendőnek tartjuk még, hogy a hitközség 1890-ik évi összes szükséglete 263,691 frt 1 krral, a fedezeti főösszeg 260,193 frt 88 krral lévén előirányozva, a hiánylat 3497 frt 13 kr, mely hiánylatot az előjáróság a rendes ügykezelés ke-

retein belül, a kultuszjárulékok arányos fejlesztése által reméli fedezendőnek.

A magyar zsidó örömmel veszi tudomásul mindazokat a mikről az ország első hitközségének évi jelentései beszámolnak; s amit talán sajnálni lehet e nagyszerű tevékenységgel szemben, az, hogy a hitközség a felekezettel illető országos érdekű mozgalmaktól magát bizonyos távolságban tartja s nem vindikálja magának ez irányban ama szerepet, a melyre őt állása, helyzete és a vidéki hitközségek bizalma utalná.

E véleményünket kifejezve, azzal zárhatjuk be e sorokat, hogy a pesti izraelita hitközség mint vallásos, mint közművelődési, mint közjótékonyossági tényező, nagyszerű hivatást teljesít.

*Budapest.*

HALÁSZ FRIGYES.

#### A szegedi Chevra.<sup>1)</sup>

1890. febrár hó 27-én, mint Ádár 7. napján a szegedi Chevra Kadisa tartotta évi rendes beszámoló közgyűlését 1889. évről. A fölolvastott évi jelentésből a következő tételek kiemelendők: Jótékonyossági czélokra költött az egylet 2257 frt 86 krt, egyenes pénzsegélyekben 928 frt 25 kr osztatott ki, a mi havi átlagban 77<sup>35</sup>/<sub>12</sub> térszen. Bevétel volt 1889-ben 8654 frt 43 kr, kiadás: 8478 frt 98 kr; a menházalap: 9615 frt, szegény tanuló ruházási alapja: 2769 frt 50 kr, a Chevra összes vagyona: 49,213 frt 73 kr, teher: 11,750 frt, mit évenként két államkölsönös házára törleszt, melyeket 1886. évben vett. — Újabb alapítványok be lettek jelentve: Milkó Jakab 1000 frt (ez második alapítványa); Guttman Áron 1000 frt (szintén második); özvegy Scheinberger Antalné 1000 frt. Fischer Mihály J.-ért 400 frt. Haláloeset 98 volt, ezek közül 11 vidéki; az egylet költségén el-takarítottatott 29, közülök 8 vidéki; az egyleti tagok száma 1889. végével: 391. Délután 5 órakor volt ünnepélyes istenitisztelet. Schorr Mór főkántor jól iskolázott énekarával szivreható gyászénekeket adott elő; ezután a jeles szónok dr. Löw Immá-nuel főrabbi tartotta a gyászbeszédet, mely a nagy számmal jelen volt híveknek, bő tartalma és mély értelme által, ájtatos

<sup>1)</sup> Targyalmaz miatt csak most közölhetjük.

figyelmét lekötötte. — Gyászbeszédében fölemlítette mindazon jeles és tudós férfiakat, kik ez évben az örökkévalóságba költöztek; u. m. Philippson Lajos Bonn, Sulzer Salamon Bécs, Hirsch Sámuel Filadelfia, Formstecher Salamon Offenbach, Hochmuth Ábrahám Veszprém, Deutsch Henrik Budapest, Adler Náthán London, Löwenstein Bernát Lemberg, Wiesner Jónás Nachod, Brüll Jakab Kojetein, Kirchheim Rafael M.-Frankfurt, Scheinberger Antal és Fischer Mihály J. Szeged, előbbi nagykereskedő volt Szegeden 40 éven át és a hitközség ügyeit szellemileg és anyagilag támogatta és előmozdította; az utóbbi férfikorának virágzó delében volt, midőn a kérlelhetlen halál kiszólitotta; a takaré- és hitelszövetkezetnek igazgatója volt, és valamint a városi, úgy a hitközségi ügyek fejlesztésében tevékeny részt vett. — Az elhunytakért Élmólé rachamim ima eléneklésével az istenisztelet befejeztetett.

Ks.

### T a n ü g y.

A héber nyelvoktatás jelentősége, terjedelme és methodikája az interkonfessionalis nép- és polgári iskolák izr. hitoktatásában.<sup>1)</sup>

#### III.

Minő szerep jutott a héber nyelvnek a zsidó hitoktatás keretében? Mellőzhető-e teljesen? Miért van? Ha teljesen nem is mellőzhető, mely terjedelemben tartandó fenn hatalomköre? Ezek azon kérdések, melyekre felelni kötelességünk.

»Hogy mi Ó nekünk, azt ki sem mondhatom, mert nincs rá szó, nincs fogalom!«

A mi a légkörben az oxigén, az a zsidó hitoktatás keretében a héber elem. Nélküle hitbéli fogalmaink elhomályosulnak, a vallásos érzet szikrája egy ideig mesterségesen élesztve pislog, de legrövidebb idő alatt végképen kialszik.

A mi a csecsemőnek az anyatej, a mi a föld növényzetének a televényes anyaföld, a mi a természet háztartásában a hó, a mi

<sup>1)</sup> Főolvasztott 1890-ik év február 13-án a budapesti izr. hitközségi hitoktatók összlülésében.

az emberi és állati szervezetben a vér: az a zsidó hitoktatás keretében a héber nyelv.

A nemzeti nyelv a héber nyelvet ép oly kevésbé pótolhatja, mint a Nestle-féle gyermekliszt az anyatejet. A cserébe ültetett növényzet gyökere teng-életet folytathat ideig-óráig fazekas-gyúrta szűk határában, de a Libanon czédruza a cserépházban kihal.

A szervezet minden egyes tagját tápláló részecskéket tartalmazó vér, semminemű folyadék által nem pótolható, a hőmérséklet túlságos ingadozása és megzavarodása hideglelést, lázt, de halált is okoz.

Héber nyelv ismerete nélkül tradícióink a feledés tengerébe süllyed, történelmünk legnemesebb alakjai a felismerhetetlenségig eltorzulnak, szertartásaink a legutolsó foszlányig elrongyolódnak, történelmünk leggyászosabb eseményei vigjátékká válnak, ezredéves irodalmunk a megközelíthetlenségig elsáncoltatik, szóval felekezetünk és hitvallásunk történeti folytonossága megszakítatik. A forrás eldugulását követi a meder kiszáradása, a folyók és folyamok kiszáradását a tenger vizének elbűzhődése elmaradhatatlan logikai következménye.

Áttérek most a *héber nyelvnek tantervünkben való terjedelmére.*

Iskolaügyünk fejlődési proceszszusa oly szükségyszerű és ellenállhatatlan, mint az árapály. Nem mi teremtettük, hanem a korszellem mozgó ereje. Azon percztől fogva, hogy a ghettó sorompói ledőltek és a zsidóság követeli részét a polgári jogokat tartalmazó közös tálból, azon percztől fogva, hogy az egyenjogúsítás a felekezeti bilincseket megtörte és a zsidóság nemzeti és társadalmi kötelezettségének köre tágult, a zsidó hitoktatás és így az annak java részét képező héber nyelv művelőinek köre és terjedelme, valamint az ezen tárgynak szentelt tanidő mindinkább szűkebb és szűkebb körre szorított. A hit iránti lelkesedés a fagypontra szállott, egészségügyi és didaktikai szabályok, de maga a modern népiskola tantervének képe is lépésről lépésre szűkebb mederbe szorította a hitoktatás árját, *abszorbeálta a hitoktatásra szentelt időt*, és ma ott állunk, hogy az a hitvallás, melynek életereje a *למנוחה ולשלום* didaktikai szabály alkalmazása által vált megközelíthetővé, a tanév negyven hetén át 2×40 órán át tanítatik. Ha a *kétszer negyvenből* levonjuk a bibliai

történetre és többi levonandót, tisztán héber oktatásra *alig marad az egész tanévre 40 óra.*

*Ez a modern hitoktatás matematikai oldala, a rideg számok kérlelhetetlenek, ezt a matematikai részét szem elől nem téveszthetjük.*

Most még világosabban formulázhatom a kérdést.

Mit *ragadjunk ki a hébe: nyelvtanítás tömkelegéből*, hogy azt 40 tanórára fölosztva, misszióink teljesítésében, a cél szem előtt tartása mellett, időnket és fáradságunkat legcélszerűbben értékesítsük?

Felelet:

*Mindazt, a mi a liturgia legfontosabb részeinek megértéséhez okvetlenül szükséges; mindazt a mi hitvallásunk legsarkalatosabb alapigazságai kutforrásainak ismeretéhez szükséges; mindazt a mi nélkülözhetetlen arra nézve, hogy serdülő ifjúságunk a nyilvános isteni tiszteletben részt vehessen.* Vagyis világosabban szólva, *héber olvasás grammatikai ballaszt nélkül, a zsinagógai imadalok olvasása, kisebb darabok fordítása (a bemagolást teljesen mellőzve), nemkülönben a sziddur egyes kiválóbb darabjainak ismertetése. A biblia egyes darabjainak eredeti szövegben való tanítása mellőzendő, minthogy a tanuló szűk körébe való beleillesztése merő didaktikai lehetetlenség.*

Igen természetes, hogy programmunk teljes érvényesülése mellett is csak torzképpé nyújthatjuk a sikeres héber oktatásnak, melynek igazi talaja a zsidó felekezeti iskola. Mert hitvallásunk gyökérszállai sokkal mélyebben nyújtózkodnak a héber szöveg talajába, mintsem hogy abból kiszakítva, 40 tanóra alatt életnedvét pótolhatnók. A tradicionális alap fejlesztése okvetlenül megkívánja, hogy a *felekezeti iskolát pótló héber iskolák* intézményét minden tőlünk kitelhető eszközzel fejlesszük és általánosítsuk.

A pap a szószékről, a hitközség előljárósága körözvénnyekben, a tanító ünnepélyes zárvizsga alkalmával előszóval és a gyermekek közt kiosztandó értesítők révén, a sajtó útján figyelemztessék a zsidó szülőket a héber nyelv fontosságára, a zsidó hitoktatás programjában való nélkülözhetetlenségére, ismer-tessük a szülőkkal tanczélunkat és tantervünket, irányítsuk felekezetünk közönségének figyelmét felekezeti iskolánk héber programjának bőségére, tereljük minél sűrűbben a nagy

közönség figyelmét a héber iskolák intézményére, mely mai alakjában nem egyéb ugyan néhány rongyos gyermeknek mézes madzaggal összefogdosott gyülekezeténél, de kellő figyelem és ápolás mellett hivatva van a hivatalos hitoktatás kiegészítője és a szélesebb alpra fektetett tradicionális héber oktatás meleg-ágya lenni.

Szóval iparkodjunk oda hatni, hogy a *fogyasztó* keresse föl a *termelőt* és ne megfordítva.

Csak ezeknek alkalmazása mellett lehet reményünk arra, hogy a héber nyelvnek hitoktatásunkban való szerepe megtalálja az őt jogosan megillető helyét, jelentősége népünk köztudatába szivárog, terjedelme bővül, és a zsidó népszellem belső szükségletének szolgálatában álland.

#### IV.

Még csak a héber nyelv oktatásának methodikájáról kell egyet-mást elmondanom.

*Paedagogiai bűnnek tartom*, hogy azt az apró-cseprő kis 6 éves teremtetést, ki még alig tud gagyogni, már az *iskolaév első hónapjaiban a héber olvasásra szorítjuk.*

Hiszen czélt úgy sem érünk. Az eredmény — 3—4 gyermeket egy-egy osztályban leszámítva — 0. A túlságos szigor a fejlődés eme fokán elkedvetleníti a gyermeket, zugolódásra bírja a szülőket, a sikertelenség érzetében elkedvetleníti a tanítót. Sokkal célszerűbb a *héber olvasást a népiskola II. osztályában kezdeni.* De itt is a modern olvasás-tanítás összes eszközeivel: *falítábla, mozgatható betűk és olvasókönyv* alapján. Mert tudva levő, hogy a tanulás legnagyobb ellensége az *unalom*, míg éltető lelke az *érdeklődés.* A mi a természet háztartásában a tömecek *vonzódása*, vagy könnyelven a *szerepet*, az az iskolában az *érdeklődés.* Már pedig *érdeklődést* gerjeszteni a  $\pi$  és  $\gamma$  irányában vajmi nehéz, legalább könnyítsük a terhet a *kellő segédeszközök teljes alkalmazása által.* A figyelem ez által feszültebb, a tömeges foglalkozás lehetséges.

Oly imadarabokkal, melyek tartalmuknál fogva nem valók a népiskolába, ne kinozzuk a gyermeket. Hogy csak egy példát említsek, ott van közkézen forgó III. osztályú hittanunkban az a dicsérő mondat, mely a koronás fő megpillantásánál mondandó. A magyar-zsidó gyermek biz ilyenkor *«eljen»-nél* többet alig fog

mondani. Hitoktatási könyvünkbe nem valók továbbá a bibliai történet különböző szakaszai eredeti szövegben, melyekkel alig csinálhat valamit a népiskola osztályainak hittanítója.

A mi a követendő tanmódot illeti, örömmel konstatahatjuk, hogy a *modern paedagogia* az idegen nyelvek tanítására ugyancsak azt az *induktív* tanmódot ajánlja, melyet a legutolsó zsidó tanító már ötven évvel ezelőtt alkalmazott a héber nyelv tanításánál. Ugyanis kiindulva a fordítandó *szövegből*, apró mondatkákat alakított, különös tekintettel a tárgyalni szándékozó nyelvtani alakok és sajátságokra. Mindazonáltal kívánatos, hogy a *tankönyvek szerkesztésénél*, illetve *fordításánál* tekintettel legyünk a *szóelemek*, ragok és képzők *kitüntetésére*, mi által a házi gyakorlat lehetővé tétetik. Úgy kontemplálok a dolgot, hogy a héber szöveget nyomban kövesse a *hozzá fűződő* kis szótár, a *történetet* és *abstrakt hittant* a *hozzá fűződő* héber szócsoport, ezt már a *koncentrációs* elve is megkívánja, mi által megtakarítjuk a fordított imakönyvet, a Meló chofnájmot, a külön szótárt stb. apró-cseprő jegyzeteket.

Azok a szórszálhasogató nyelvtani szabályok, de maga az egész *grammatizáló tanítási mód* a héber nyelv tanításánál teljesen mellőzendő. Nemcsak azért, mert a *modern paedagogia* a *grammatikai tanmódot* a didaktikai lomtárba helyezte, hanem azért is, mert a szűken kimért tanidő ezt a luxust meg nem engedí. Az olvasmány szövegének megértéséhez okvetetlen nem szükséges nyelvtani szabályok az iskolahajó fedélzetéről a feledés tengerébe süllyesztendő, majd kihalászsza onnét a *szaferfű*, a tanár, a rabbi, a philologus, a theologus. A 40 tanórás közös iskolás gyermeknek nem való. Annak *sokat és könnyen* kell tanulni.

Egészen mást jelentett héberül tanulni 100 évvel ezelőtt, midőn a Mendelssohn iskolája újjáélesztette a héber nyelv tudományos ismeretét, és mást jelent ma. Akkor a héber nyelv volt a *kiindulási pont*, ennek segítségével tanulták a többi nyelvek szabályait, *ennek révén a világi tudományt*. Akkor a héber nyelv volt a *törzs*, melyre a világi tudomány, mint a *replékny* kapaszkodott; ma a héber nyelv a *replékny*, mely a *nemzeti törzsbe* kapaszkodik; akkor a héber nyelv elsőrendű *didaktikai eszköz*, ma a héber nyelv elsőrendű *ethikai eszköz*.

De szívesen koncedálom, hogy a polgári iskola felső osz-

tályaiban, az *olvasmány*, vagyis a fordított szöveg kapcsán megmagyarázott és a gyermekek által megtanult formák és nyelvtani szabályok bizonyos *rendszerbe* összefoglalandók úgy, hogy a megtanult nyelvtani anyag fölött rendszeres áttekintéssel birjon. Ez megfelel a didaktika mai álláspontjának is. I-szor kísérlet vagyis tapasztalat; II-szor a kísérletből levonandó szabály; III-szor betetőzésül, a szabályok, nyelvtörvények systematikus rendezése összefoglalása.

Ily elvek alapján szeretném látni a fordítandó héber szövegnek tankönyveinkben való csoportosítását és feldolgozását természetesen a nélkül, hogy ezen *alaki* célnek a magasabb *ethikai cél* alárendelve legyen.

## V.

Összefoglalva a héber nyelv sikeres tanítása érdekében alkalmazandó alapföltételeket, következőket batorokodom a t. antestüleinek elfogadás végett ajánlani:

I. Azon körülmény, hogy a szentírás szövege, mely az izr. hitvallás alapigazságainak kútforrása, a serdülő ifjúságnak ismeretes legyen, de azért is, mert a nyilvános isteni tisztelet legtöbb könyörgései héber nyelven vannak szerkesztve, nemkülönben az isteni tisztelet alkalmával fölolvastott egyes bibliai szakaszok részint Mózes V. könyvéből, részint a próféták könyveiből vannak merítve, mindezeknél fogva: elkerülhetetlen szükségnek tartjuk,

hogy a héber szöveg *olvasásának tudása* minden rendű és rangú zsidó tanulótlól követeltessék.

Ezen minimális követelmény alól egyetlenegy tanuló ki ne vonhassa magát; a héber olvasás tudása a hittani vizsgára való bocsátásnak alapföltételét képezze.

Ezen általános kötelezettség alól kivétetik a népiskola I. osztálya, melyben a héber olvasás — *didaktikai okoknál fogva* — mellőzendő és a zsidó hitoktatás keretébe még nem illesztendő.

De minthogy a testület határozatai visszaható erővel nem birhatnak, kívánatos, hogy a folyó tanévnek még hátralevő ideje alatt a növendékeknek ez irányban való mulasztása pótolható legyen és a netán hozandó határozat szigorú végrehajtása csak a jövő tanévben volna eszközzendő. A hanyag szülők, a növen-

dékek idejekorán figyelmeztetendők a héber szöveg olvasásának nem tudásából származó következményekre.

2. Felekezeti iskolánk részére vissza kell hódítani az intelligens zsidó közönséget. Azt a szégyenfoltot, hogy 70 ezer zsidó lélek lakta városban az intelligens elem gyermeke oly ritka, mint a fehér holló, mihamarább el kell tüntetniük.

Minthogy ez a tanítói önértetünket vérig sértő mellőzés és népiünk közszellemének süllyedését szomorúan illusztráló kóros jelenség tanítói működésünkön kívül eső társadalmi okokban leledzik és így csakis társadalmi úton orvosolható, az annak elhárítását célzó eszközök részletezésére ez alkalommal nem reflektálunk. Elég, ha a bajra rámutatunk.

Bizunk oktatásügyünket vezérlő kipróbált nemes férfiak bölcsességében és tapintatában, kik bizonyára velünk együtt érzik a szegényítő bűt és búsító szégyent.

Figyelmeztetve a bajra, nem is kételkedünk, hogy kellő óvszerekről gondoskodnak.

3. Az izr. hitoktatás ügyét szervező általános szabályzat készítésénél, valamint az annak alapján kidolgozandó tantervezetben világosan, minden ingadozás, kapkodás és további kísérletezés mellőzésével állapítsuk meg véglegesen és kötelezőleg a héber elemnek hitoktatási programunkban jogosan megillető helyet. A mélyen tisztelt rabbinatus, hitközségi hatóságaink és a főváros területén működő hitoktatók *jöjjenek már végre-valahára tisztába azon minimális héber anyaggal*, melyet a népoktatási intézeteket látogató növendékeinkkel okvetetlenül föl kell dolgoznunk a hitoktatásra hivatalosan szentelt rövid idő alatt. Jelöljük ki világosan, mely osztályban mely zsinagógai imadarabok *olvastassanak*, mely imadarabok legyenek nemzeti nyelvre fordítva és hitvallásunknak, mely *sarkalatos törvényei és erkölcsi igazságai érdemlik meg leginkább, hogy a héber oktatás sarkpontjaivá tétessenek*. Ezeknek kapcsán tanítsuk azután a héber nyelvtan elemi szabályait, de *csak oly terjedelemben*, mint a hogy a szóképzés és ragozás alakjainak fölismerése ezt megkívánja.

4. Mondjuk ki, hogy a sikeres héber nyelvtanítás érdekében okvetetlenül szükségesnek tartjuk, hogy a szűkebb körű, úgynevezett hivatalos hitoktatás bővítettessék és kiegészítettessék a héber iskolák intézménye által, mely intézmény ápolandó és fejlesztendő minden rendelkezésünkre álló eszközzel, de úgy, hogy

ezeknek szervezete olyan legyen, hogy megfeleljenek a zsidók intelligensebb zöme vallásos igényeinek.

De minthogy a mai gyermekfogdosási rendszertelenségen alapuló kísérletképen föllílitott héber iskolák céljoknak meg nem felelnek, azok haladéktalanul szerveztessenek.\*)

Né legyen a héber iskola mindegyikre nézve ingyenes. (A vizet azért nem becsüljük eléggé, mert a természet ingyen szolgáltatja.)

A héber iskolák szervezése már csak azért is elodázhatatlan kötelességünk, mert a mai lézengő állapotok folytán a chéder nivóján mélyebbre süllyedtek.

A mai héber iskolánk elszigetelten áll, a módosabb zsidó ember tudomást sem vesz róla, de még a szegény sorsú gyermeknek sem héber ismeretet közlő intézmény, hanem igenis melegeítő szoba, hová minden héten más-más gyermekek járnak melegedni, ily körülmények közt a tanítás eredménye, az abban működő tanító legnagyobb buzgalma és lelkiismerete mellett semmi, de semmi.

5. Methodikai szempontból kívánatosnak tartjuk: hogy a héber szövegű imadarabok fordításánál szem előtt tartandó, hogy a tanuló ne csak az egyes imadarabok egyes szavait minden összekapcsolás nélkül le tudja fordítani, hanem az egésznek tiszta fölfogására és megítélésére képesíttessék.

6. A héber nyelvtan tanítása — absztrakt értelemben — ki van ugyan zárva, de a földolgozott héber szöveg kapcsán, az induktív módszer alapján, a héber szövelemek ismertetendők, egyes fontosabb szabályok levonandók, a felsőbb osztályokban pedig a fordított szöveg nyomán abstrahált szabályok rendszeres áttekintésben összefoglalandók.

7. De a fentebb említett tanmód alkalmazása csak úgy lehetséges, ha a tankönyvek szerkesztésénél a szerző különös figyelmet fordít a héber szöveg nyomására, a szóképzésben előforduló elő- és utóragok kellő kiténtetésére, a könyvhöz fűződő kis szótár egybeállítására, a történelmi anyag kapcsán nyújtandó rituális kifejezések közbeszurására, szóval ha a könyvnyomtatás fejlődött

\*) Kötelességemnek tartom megjegyezni, hogy az V. kerületben Weber kurtárs alatt álló héber iskola eredményeit nem ismerem, így tehát a héber iskolára vonatkozó ítéletem az általa vezetett iskolára vonatkozással nem bírhat.

technikáját és a modern didaktika fogásait a héber nyelvoktatás érdekében mozgósítjuk.

8. De mindezen intézkedések életnélküli, hiábavaló külső dresszura eszközei maradnak, míg a zsidó társadalom szellemét át nem hatja a héber elemnek hitoktatási programmunkban való nélkülözhetetlensége.\*)

A zsidó család ne rontsa le azt, a mit a zsidó iskola a zsinagóga érdekében épít. A héber nyelv jelentőségének érzete és terjesztésének ohaja kell, hogy jobban áthassa a zsidó népszellem vezetőit, intelligensebb közönségünket. A zsinagóga és annak papjai vezessék és támogassák az iskolát, mert különben oda jutunk, hogy az iskola és a zsinagóga többé nem értik egymást.

\* \* \*

Hitoktatási bajaink enyhítése érdekében proponált intézkedések felsorolása után, még csak egy keserű porocskát vagyok bátor ajánlani.

Keserű a kinin, de biztos a hatása.

Ugyanis, nehogy egyes túlbuzgó vagy hivatalos állásukkal netán visszaelő hitoktatók, a fentebbieknek határozattá való emelése esetén, tömeges buktatással kompromittálhassák hitközönségünk legnemesebb intenczióit, okvetetlenül szükségesnek tartjuk, hogy a héber nyelv ismeretének szükségességét minden alkalommal és minden rendelkezésünkre álló eszközzel, meggyőző okok kíséretében hozzuk ugyan a szülők tudomására, *de kimélttel és szeretettel* intsük erre közönségünket, *nehogy a zsidó iffjúság hóhéréjainak*, hanem a felekezeti szellem leghivebb ápolóinak ismerjenek bennünket, úgy növendékeink, valamint azoknak szülei. Azért szükségesnek tartjuk:

- a) hogy a *héberül olvasni nem tudó növendékeink létszáma időről időre tanhatóságaink tudomására hozassék;*
- b) hogy a *héberül tanulni vonakodók havi értesítőiben legálább kétszer meg legyenek intve;*
- c) hogy a *felsőbb osztályokat látogató héberül olvasni nem tudóknak is alkalmat szolgáltassunk a mulasztás pótlására;*

\*) Egy felekezeti lapban olvasom, hogy Odessában egyesület alakult, mely feladatául tűzte a *héber nyelvnek intelligensebb zsidó körökben való terjesztését.*

d) hogy ott, a hol tömeges mulasztásról van szó, a tanfelügyelőséggel *előzetesen* megállapítandó a netán szükséges rendkívüli rendszabályok alkalmazása, avagy a mulasztást helyrehozó, egyöntetű eljárás módozata, mert mi sem szégyenletesebb felekezetünkre, mint ha otromba magatartásunk folytán a községi iskolaszékeket kényszerítjük, hogy autonomikus ügyeinkbe illetéktelenül avatkozzanak.

Ne kívánjunk a zsidó gyermektől lehetetlent; ne rakjunk gyenge vállára elviselhetetlen terheket, mert ez a *didaktikai bűn* kiöli a gyermek szívéből a tanulás lelkét — az *érdeklődést*, joggal elkeseríti a szülőket, kockáztatja egész oktatásunk sikerét, megutáltatja a hitoktatást és hitoktatót és végkép elkeseríti az amúgy is sokat zaklatott, ok nélkül gúnyolt, *stipendiumok kiosztásánál nem ritkán szándékosan mellőzött zsidó gyermeket.*

Dobjuk le a tarthatatlan *didaktikai* ballasztot iskolánk hajójáról és mentsük meg a még megmenthetőt a késő utódok számára.

Ne tanítsunk sokat és felületesen, inkább keveset, de alaposan, de azt, a mit nyújtunk, azt adjuk a *modern didaktika útmutatásai és összes segédesszközeinek alkalmazása mellett.* Hisz az újkor iskolájának művészete ép abban a körülményben rejlik, hogy a *megtanulandó anyagot megkönnyíti.*

De a mit joggal, ésszerűen és a tárgy érdekében, a gyermek testi és szellemi erejének túlfeszítése nélkül *minimális követelményként* megállapítunk, azt követeljük nyomatékosan, következetesen, minden ingadozás és kapkodás nélkül.

Abból a csekély héber anyagból ne engedjünk semmit, de semmit.

Azt meg ne dőzmáljuk: se az ájúlkozó bankárné, se a héber betűtől irtózó ügyvéd kedvéért, mert ezen határon túl az engedékenység a *legmegvetendőbb gyűvaság*, határos az *erkölcsi sikkasztással*, melyet *elkövetünk az Isten és ember által sáfárkodásunkra bízott felekezeti közalapon.* Vallási alaptörvényünk VIII. parancsolata a magyar-zsidó hitoktatóra nézve is *kell, hogy kötelező erővel birjon.*

Budapest.



## Izraelita ösztöndíjak.

Az országos magyar izr. ösztöndíjgyelet választmánya az 1889/90. tanévre kihirdetett ösztöndíjakat f. hó 11-én dr. Pollák Henrik elnöklete alatt tartott ülésében a következő folyamodóknak adományozta: 1. a b. Eötvös József-féle 200 frtos ösztöndíjat 2 egyelő részletben: a) *Balog Arnold* joghallgatónak (T.-Györgye); b) *Püllitz Sámuel* orvostanhallgatónak (Veszprém); 2. a b. Popper Lipót-féle 100 frtos ösztöndíjat *Schlesinger Emil* joghallgatónak (N.-Bicsé); 3. a dr. Oesterreicher-féle 100 frtos ösztöndíjat *Tigermann Mór* orvostanhallgatónak (Budapest); 4. Fochs M. L.-féle 100 frtos ösztöndíjat *Feldbaum Henrik* orvostanhallgatónak (Budapest); 4. a Fochs Johanna-féle 100 frtos ösztöndíjat *Aczél Béla* joghallgatónak (Budapest); 6. a Schreiber Mór és Ernesztina-féle 100 frtos ösztöndíjat *Welvard Adolf* műegyetemi hallgatónak (Privígye); 7. Sternthal Arthur-féle 100 frtos ösztöndíjat *Kertész Miksa* joghallgatónak (Déva); 8. a Neumann Julia és Miksa-féle 100 frtos ösztöndíjat *Singer Bernát* rabbiképző-intézeti hallgatónak (S.-A.-Ujhely); 10. a Schwarcz Abrahám és neje-féle 100 frtos ösztöndíjat *Hoffmann Adolf* műegyetemi hallgatónak (Miske); 11. a Kohn Salamon és Jozsefa-féle 100 frtos ösztöndíjat *Porgesz Manó* joghallgatónak (Budapest); 12. dr. Rózsay József-féle 100 frtos ösztöndíjat *Preisach Izidor* orvostanhallgatónak (Pápa); 13. a dr. Böhm Jakab-féle 100 frtos ösztöndíjat *Stern Salamon* orvostanhallgatónak (T.-Bicsé); 14. a Singer Vilmos-féle 100 frtos ösztöndíjat *Spitzer István* orvostanhallgatónak (Szeged); 15. a Spitzer Gerzon és Julia-féle 100 frtos ösztöndíjat *Spira Jakab* rabbiképző-intézeti növendéknek (Homonna); 16. a dr. Goldberger Adolf-féle 100 frtos ösztöndíjat *Weinberger Izidor* orvostanhallgatónak; 17. a Wolfner Gyula-féle 100 frtos ösztöndíjat *Schwarcz Béla* orvostanhallgatónak (Budapest); továbbá 13, egyenkint 100 frtos egyleti ösztöndíjat: 18. *Fisch Áron* (Homonna), 19. *Rosenberg Izidor* (Friedek), 20. *Justus Jakab* (Mohács), 21. *Reismann Arnold* (Ungvár), 22. *Dembitz Sándor* (Kassa) és 23. *Windholz Zsigmond* (T.-Szklenó) orvostanhallgatóknak; továbbá 24. *Hesslein Henrik* (Győr-Szt.-Márton), 25. *Politzer József* (Turócz-Szt.-Márton), 26. *Krausz Gyula* (Kis-Czell) és 27. *Frank Salamon* (Székes-

Fehérvár) joghallgatóknak; 28. *Vende Ernő* (Pápa) és *Rosenthal Géza* (Pápa) bölcsészethallgatóknak és 30. *Rubinstein J. M.* (Duna-Pentele) rabbiképző-intézeti növendéknek, végre hat, egyenkint 50 frtos egyleti ösztöndíjat: 31. *Löwenrosen Manó* (N.-Szombat), 32. *Lederer Ignác* (Kömlos), 33. *Weissburg Gyula* (Erdő-Bénye), 34. *Ungar Simon* (N.-Károly), 35. *Goldberger Simon* (Budapest) és 36. *Fischer Emil* (Makó) rabbiképző-intézeti növendéknek. Összesen pályázott 166 folyamodó, a kiknek túlnyomó része az előírt és egy egyleti ösztöndíj elnyeréséhez szükségelt minősítvénynyel birt ugyan, de az egyletnek szerény anyagi viszonyai miatt kérelmük tekintetbe vehető nem volt. — Összes folyamodók benyújtott kérvényeiket dr. Simon József egyleti titkár úrnál (Budapest, V. ker. fürdő-utca 10. sz. alatt) átvehetik.

## KÜTFÖK.

198. sz.

Ministeri rendelet keresztény vallásra áttért zsidók anyakönyvezése tárgyában.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister 1890. évi február hó 16-án 3565. sz. a. kelt, valamennyi egyházmegyei főhatósághoz intézett átiratának mása:

Ismétlen fordultak elő oly esetek, hogy izraeliták, kik valamely keresztény vallásra tértek át, vagyis megkeresztelkedtek, utóbb ismét izraelitáknak adták ki magukat s az izr. anyakönyvvezetőtől kivett eredeti születési anyakönyvi kivonattal egyes rabbikat és izr. hitközségeket tévedésbe ejtettek, nemcsak, hanem az is megtörtént, hogy ily anyakönyvi kivonat alapján az illető izr. ritus szerint házasságra egybeadtott.

Hasonló visszaélések megakadályozása czéljából van szerencsém felkérni a főtiszt. Főhatóságot, méltóztassék a hatósága alatt álló lelkészkező papságot utasítani, hogy az izraeliták megkeresztelésénél jövőre mindenkor a következő módon járjanak el:

Ha izraelita a keresztiséget kívánja felvenni, legelőször mutasson fel vagy az izr. anyakönyvekben szükségessé váló utólagos bejegyzések szabályozása tárgyában 1889. évi márczius hó 6-án 10,442. sz. a. kiadott körrendeletben előírt módon szerezzon be hiteles anyakönyvi kivonatot születéséről.

Amint a keresztelés megtörtént, a keresztény lelkész vezesse a keresztelés tényét, helyét és idejét az izr. születési anyakönyvi kivonatra s az így helyesbített anyakönyvi kivonatot tegye át hivatalból és haladéknélkül azon megye alispánjához vagy törvényhatósági joggal bíró város polgármesteréhez, melynek területén azon izr. anyakönyvvezető működik, ki a keresztelés alapjául szolgált születési anyakönyvi kivonatot kiállította volt.

A törvényhatóság a helyesbített anyakönyvi kivonatot megfelelő utasítás mellett az illető izr. anyakönyvvezetőnek kiadván, ez utóbbi köteles a keresztelés tényét, helyét és idejét saját anyakönyvében a megfelelő bejegyzési tétel »Jegyzet« rovata alatt feljegyezni, ennek megtörténtét a hozzá érkezett eredeti anyakönyvi kivonaton tanusítani s azt a törvényhatóság első tisztviselőjéhez rögtön megküldeni, a keresztelő lelkészhez leendő visszaszolgáltatás végett, ki is az újonnan keresztelt részére keresztelési anyakönyvi kivonatot csakis akkor lesz jogosítva kiállítani, ha az izraelita anyakönyvvezető által a leírt módon látmozott születési anyakönyvi kivonat kezébe visszakerült s megőrzés végett levéltárban letétetett.

Budapest, 1890. február hó 16-án.

Gr. Csáky s. k.

199. sz.

Ministeri rendelet a közigazgatási hatóságok által bekívánt anyakönyvi kivonatok kiszolgáltatása tárgyában.

Vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister.

6038. sz.

Valamennyi egyházi főhatóságnak.

Azon tapasztalat, hogy az anyakönyvvezető lelkészi hivatalok az illetékes közigazgatási hatóságok anyakönyvi kivonatok kiállítása tárgyában hozzájuk intézett megkereséseinek vagy nem teljesen, vagy nem a kellő időben megfelelnek, arra késztet, hogy ezen ügyre a főtiszt. főhatóság nagybecsű figyelmét sürgősen felhívjam.

Kétséget ugyan nem szenved, hogy úgy az állami, mint a magánélet sok és nevezetes mozzanatában a közérdek, vagy az érdekeltek magánfelek tetemes hátrányára lehet, és a közigazgatási hatóságok hivatalos eljárásának akadályát szolgáltat, ha a hivatalból bekívánt anyakönyvi kivonatok vagy késedelmesen beküldetnek vagy pedig ezek kiállítása czéljából az anyakönyvek átvizsgálata és a kellő alapossgal és szorgalommal eszközöltetik.

Hogy az ügykezelés kívánatos, gyors és akadálytalan menete ezen szempontból biztosítható, felkérem a főtiszt. főhatóságot, méltóztassék a joghatósága alatt álló anyakönyvvezető lelkészeket odautasítani, hogy valahányszor közigazgatási hatóságok részéről a hivatalos figyelmeztetések ellenére czéljából szükségelt anyakönyvi kivonatok lekívántatnak, ezeknek beszolgáltatása az ő esetleg kifűzött határidő legs igerőbb és legpontosabb betartása mellett eszközöltessék és nyomozások esetében minden alkalommal a rendelkezésre levő anyakönyvek tüzetesen és alaposan átvizsgálattassanak, nehogy felületen levő anyakönyvek kiállítására és alaposan átvizsgálattassanak, nehogy felületen levő anyakönyvek tüzetesen és alaposan átvizsgálattassanak, nehogy felületen levő anyakönyvek kiállítására és alaposan átvizsgálattassanak.

Midőn egyidejűleg a belügyminister urat azíránt megkerestem, hogy a közigazgatási hatóságokat oda utasítsa, hogy az anyakönyvvezető lelkészeket csak valódi szükség fenforgása esetén és mindenkor azon módon megkeressék, mely a lelkészi hivatal állásának megfelel, remélem, hogy az anyakönyvvezető lelkészek jelen rendeletben kifejtett módon a közigazgatási hatóságok megkeresésére a hivatalból szükségelt anyakönyvi kivonatok beküldését gyorsan és rendelkezésük alatt álló összes anyag tüzetesen és beható megvizsgálás után fogják eszközölni.

Budapest, 1890. évi márczius hó 1-én.

Gr. Csáky, s. k.

**Irodalmi hírek.** Megjelent és beküldetett: A Mekize Nirdamin héber irodalmi egylet 1889. évi kiadványai, még pedig: 1. Halachoth Gedoloth nach dem Text eder Vaticana. Herausgegeben und mit kritischen Noten versehen von *Dr. J. Hildesheimer* (2. füzet); 2. Commentaire de Maimonide sur la Mischna Seder Tohoroth publiée pour la première fois en arabe et accompagnée d'une traduction hébraïque par *J. Devenbourg*, membre de l'Institut. Quatrième livraison (Pára és Tohoroth traktátusok); 3. Majan-Gannim, Commentar zu Job von Rabi Samuel ben Nissim Masnuth (lebte in Aleppo im XII. Jahrhundert). Zum ersten Male nach der Oxforder Handschrift herausgegeben, mit Bemerkungen und einer Einleitung versehen von *Salomon Buber*, in Lemberg; 4. Machsor Vitry nach der Oxforder Handschrift zum ersten Male herausgegeben und mit Anmerkungen versehen von *S. Hurwitz* Rabbiner (1. füzet). — *Venetianer Lajos*. A fokozatok könyve. Semtoib Ibn Falakéra kéziratosa ethikai munkája. Adalék az arab-zsidó philosophia történetéhez. Szeged. — *Dr. Stadler Károly*. »A két Askenázi«, Veszprém 1890. — *E. Blackwell*. »Tanács a szülőknek, hogyan neveljék gyermekeiket nem tekintve ben erkölesösen.« Athenaeum. — *H. F. Tozer*. »Ókori földrajz, angolból ford. *Laukó Albert*. Tört. kézikönyvek XIV.« Athenaeum. — *Magyar Nyelvtörténeli Szótár*, II. k. 2. füzet. Kiadja Hornyánszky Victor. — Daljáték és versgyűjtemény kisedővő-intézetek és magánhasználatra. Az országos kisedővő-egyesület megbízásából összeállították Dömötör Géza, Kozma Dénes és Kohányi Sámuel. Budapest. — *Heinrich Villányi*, Die social- kulturelle Bildung als Aufgabe der Erziehung. Lipse.

**Schiller-Szinessy S. M.** élete 70. évének befejezése előtt meghalt márczius 11-én Cambridgeben. Angolországban ő volt a zsidó tudományok egyik legkiválóbb mívelője és különösen keresztényen theologusokat vezetett be a rendesen csak zsidóknak hozzáférhető irodalomba. Nagybecsű katalógusban ismertette a cambridgei könyvtár héber kézíratait és nagyobb és kisebb dolgozatokban, első sorban az Encyclopaedia Britannica számos cikkeiben tanúságát adta bő tudományának. Egyike volt azon hazánkfiainak, kik külföldön élve és hírnevet szerezve maguknak, a magyar zsidóság díszé gyanánt is tekinthetők. Tudvalevő, hogy Schiller-Szinessy — ki nevében is manifesztálta hovatartozóságát — 1844-től 1848-ig Eperjesen működött mint rabbi és mint az evangélikus theologiai kollegium tanára, a

szabadságharcban részt vett mint hadi lelkész és Aradon halálra ítéltetvén, Angliába menekült, hol előbb Manchester községnek rabbijává, később a cambridgei egyetem könyvtárnokává és tanárává lett.

**Delitzsch Ferencz**, a német protestáns theologia nagy halottja a zsidóságban is maradandó és hálás emlékezetet érdemel. A szentírásnak legkitünőbb exegetáihoz tartozott, ki ritka nyelvérzékkel, tárgyismerettel és vallásos ihlettel hatolt be a régi Izrael prófétái és költészeti irodalmába. Ép oly buzgalommal foglalkozott a szentírás utáni irodalmunkkal is és első helyen állott azon keresztényen tudósok közt, kik szíazunkban e téren kiváltak. Nagyobb munkákkal is hozzájárult a zsidó irodalomnak átkutatásához és ismertetéséhez. Hirnevének és tudományának egész súlyával és tekintélyével lépett föl az ntolsó évtizedben vallásunk és hitfelekezetünk gonosz szándéku rágalmozói ellen és a hazugság bélyegét sütötte azon áltudományra, mely a középkor legképtelenebb kóhalmányainak följújtásával szította a félrevezetett gyűlölet és türelmetlenség vak szenvedélyét. A zsidóság ezért mindenkor áldani fogja Delitzsch nevét.

**A berlini hitközség tagjai.** Berlin izr. hitközségének 11,065 adózó tagja van, kik között 8000 a kereskedő, 378 az iparos, 300 a magánzó, 300 az orvos, 285 a bankár, 252 a művész és műiparos, 222 a vendéglős, 178 az ügyvéd, 106 az ügynök, 100 a császári tanácsos, titkos tanácsos és városi képviselő, 60 a részvénykereskedő, 55 a könyvkereskedő, 54 a kiadó, 51 a bank és keresk. vállalat-igazgató, 50 a tanár, 42 a tanító, 33 a nyomdász, 24 a mérnök, 22 a komikus, 16 a műépítő, 6 a főkonzul, 5 a konzul és 6 a városi tanácsos.

**A semita típus elváltozása.** A »Földrajzi Közlemények«-ben (XVII. 10. f.) olvassuk: Pantuchov orosz tanár érdekes kutatásokat végezett a zsidó típus változásait illetőleg. Normalis semita típusnak választván azt, a mely az egyiptomi piramisokon van ábrázolva, nevezetesen a fekete, kissé göndör haját, és az intenzív fekete színű szívárványhártyát, nyomról-nyomra követte e típus mikénti elváltozásait.

Az ó-szövevényben már Mózes sok intézkedést tesz arra nézve, hogy az izraeliták a vér tisztaságát megóvják. Hogy megoltalmazák nemzeti-ségüket az idegen vérről való keveredéstől, Palesztina meghódításakor egyetlenül legyilkolják az őslakókat, asszonyostól, gyermekestől. A királyok idejétől azonban ez a türelmetlenség enyhült és ekkor veszi kezdetét a faji keveredés; Salamonnak, Jeroboánnak és más királyoknak, továbbá a vagyonosabb zsidóknak is sok idegen fajú feleségük volt. A próféták, de kivált Esdrás és Nehémiás szigorúan tiltózik a faji keveredést és követelik, hogy az idegen asszonyokat magzataikkal együtt elűzzék. Nehémiás a faj

a különítése végett életbelépteti a sátoros ünnepeket és megtölti a szombaton való adást-vevést. Ámde a tisztaság megtartása csak részben sikerült, mert a szomszéd fajokkal való keveredés tovább is tartott. Különösen Artaxerxes perza király uralma alatt sok új elem került a zsidóság közé, a mennyiben Eszter könyvének tanúsága szerint, a perza birodalom sok lakosa, a zsidóktól való félelmében izraelitává lett. Ez időtájt kezdődött a zsidók elszéledése is, a mely idő jártával olyan nagy lett, hogy Strabo korában a zsidók már az összes ismert országokban laktak.

Mainapság a zsidók típusra nézve két fő fajtára oszlanak, u. n. hosszúfejekre (dolichocephal), a kik a típus semita jellegét legjobban megőrizték és kurtafejekre (brachycephal), a kiknek típusa nagyobbfokú metisationnak vetetett alá. Az előbbieket azokban az országokban laknak, a melyekben moh medánok uralkodtak és uralkodnak; így Kis-Ázsiában, a Kaukasz mellékén, a Balkán-félszigeten és Afrikában; ellenben az utóbbiak Közép-Európában, Németországban és Oroszországban tartózkodnak. A közép keverék fajták Európa többi részeiben túlyomók.

Szemlátomást legnagyobb változás érte a semita típust a Németországban és Lengyelországban lakó zsidóknál. A típusváltozás egyik oka abban keresendő, hogy sokan áttérnek a zsidó vallásra, de a fő ok mégis a szép hébernek s a német meg a más nemzetiségű férfiak házasságon kívül eső érintkezésében keresendő. Kétségre vonhatatlanul kimutatható, hogy Közép-Európa zsidóságának semita típusához árja vér is vegyült. Vannak némi adataink, melyekből következtetni lehet, hogy e vérkeveredés a semita típus erősbödésére szolgált.

Pantyuhev behatóbban tanulmányozta Odessza városának zsidó lakosait s ebbeli kutatásának eredményei a következőkben foglalhatók össze. Odessza zsidói közt 26·6<sup>o</sup>/<sub>o</sub> feketehajú, 15·6<sup>o</sup>/<sub>o</sub> világos szőke, 5·7<sup>o</sup>/<sub>o</sub> vörös, 51·1<sup>o</sup>/<sub>o</sub> sötétszőke, 1<sup>o</sup>/<sub>2</sub> bizonytalan színű. A mi a szemek színét illeti, 15·3<sup>o</sup>/<sub>o</sub> szürke, 8·9<sup>o</sup>/<sub>o</sub> kék, 23·8<sup>o</sup>/<sub>o</sub> keverék, 45·2<sup>o</sup>/<sub>o</sub> bogár, 3·9<sup>o</sup>/<sub>o</sub> fekete és 2·1<sup>o</sup>/<sub>o</sub> zöldes színű. A mi a termetet illeti, legmellesebbek a szőke hajúak és világos szeműek, legszűkebb melle és legkisebb, satnya növése van a fekete és vörös hajú, fekete és bogár szemű zsidóknak.

Ez utóbbiak, a kik a legtöbb esetben régi fajt képviselik, a leggyengébb egészséggel dicsekedhetnek; a legtöbb esetben rossz fogaik vannak és más esonbántalmaktól is kineztatnak. 1884-ben 14 ilyen fekete hajú és fekete szemű unjecz közül egy se vált be katonának. A leggyengébbek unjeczok a világos szemű és hajú zsidók sorából kerültek ki. Pantyuchof vizsgálódásából kitűnik, hogy Odessza zsidó lakosságának 34<sup>o</sup>/<sub>o</sub>-án világosan fel lehet ismerni az újabb keletű európai metisatio jegeit.

## TUDOMÁNY.

### Izrael kiválasztása.

#### III.

Még egy körülményből következtethetjük, hogy a tóra nem mint szabadság adatott Izraelnek a tannák felfogása szerint, hanem azon okból, mert önként fogadta el, a mit a világ összes népei vonakodtak tenni. A hagyomány a népek táblájában (Mózes I. 10. fej.) említett hetven népmegfelelőleg a világ népeinek összes nyelveit hetvenre teszi.<sup>1)</sup> Ezért lett a tóra is hetven nyelven adva, hogy minden nép megérthesse, vagyis elfogadhassa (Misna Szóta 7, 5.; j. Talm. ezen helyhez; Tószifta ibid. 8, 6.; b. Sabbath 88 b). A nyelv sem képezett akadályt a tóra elfogadásában, csak az akarat hiányzott. A Szifré (II. 343; 142 b, 5. sor) nem törődik az apróbb népekkel és megelégszik azon tény konstataálásával, hogy az Isten a Szinaj-hegyén a négy világnyelven nyilatkozott meg: héberül, latinul, arabsul és aramul. De mindennek nem volt foganatja, csak Izrael nyilatkozott késznek a tóra átvételére, mert »az Isten nem beszélt addig, míg Mózes nem jelentette, hogy Izrael kész a tóra elfogadására«. (Mekh 19, 19-re; 65 b.) Ugyanakkor a jövendő nemzedékekkel is szövetségre lépett az Isten (Tószifta Szóta 7, 5.) és pedig a hitelenség esetében számos büntetés terhe mellett (u. o. 8, 9—11.); biztosítékul a gyermekek szolgáltak (Sír rabba 1, 4-re).

Semmiféle akadály sem állott a népek útjában, hogy a tórárt elfogadják, hogy ők is kiválasztottakká legyenek; csak az akarat hiányzott. Izrael kész volt a tóra terheit vállaira venni, a többi népek nem. Az Isten nem volt részrehajló, mert az összes népeket megkínálta tanával, de vonakodtak azt elvállalni. Hogy a kinyilatkoztatást ily megkínálás az Isten részéről és ily vonakodás a népek részéről, megelőzte-e, a dolog velejére nézve közömbös, mert egyrészt tény, hogy a népek nem fogadták el a tórárt,

<sup>1)</sup> L. j. Megilla I. 11. elején; b. Megilla 13 b; Szanhedrin 17 a lent és Menáchóth 65 a; Szóta 36 b.

másrészt a hagyomány felfogása az által is jellemeztetik, hogy ily megkínálást és vonakodást feltételezett.

Általában bármiképp gondolkozzék valaki a kinyilatkoztatásról, annak előzményeiről és okairól; sőt bármiképp gondolkozzék a bibliáról általában, azt mindenesetre el kell ismernie, hogy a kinyilatkoztatásra csak Izraél volt képes; mert ha más nép is a kellő díszpozícióval bírt volna arra, hogy kebelében kinyilatkoztatás vagy isteni megnyilatkozás történjék, meg is történt volna. A hagyomány állításainak csak formája, de nem lényege ellen lehet kifogást emelni. Nagyon mély értelmű a hagyomány azon állítása, hogy nemcsak az Isten választotta ki Izraélt, *hanem Izraél is az Istent.* (Szifré II 212.)

A szentiratok és a hagyomány több oldaláról szól tehát felénk az a felfogás, hogy Izraélnek kötelességei vannak, a melyek a nem Izraélhez tartozókat nem terhelik, mert ezekre csak Izraél van kiválasztva. Valamint Izraél kebeléből a papok és leviták »választattak ki« szolgálatra, épígy »választatott ki« Izraél a népek közül szolgálattétel végett (Mózes V 21, 5. Krónika I 15, 2. II 29, 11. összevetve Mózes II 19, 6.). Valamint a papok és leviták szolgálatukért nem részesülnek sem földi, sem földöntúli külön jutalomban, épígy nem részesül Izraél szolgálataért sem földi, sem földöntúli külön jutalomban, mert az Istennek szolgálni már maga is jutalom. *Kötelességek jogok nélkül, szolgálattétel jutalom nélkül a kiválasztás eszméjének egyedül és kizárólagos tartalma.*

A legeszményibb forrásból ered a kiválasztás eszméje, az idők folyamán megtisztult minden salaktól, a mely közéje vetyült, levetett minden nemtelen burkot, a mely fényét elhomályosítja. Áttörte a nemzetiség korlátait, mert nem azt fejezi ki, hogy Izraél *népe* kiválasztott. Nemzeti korlátoltság-e az, ha valamely szellemi közösség ajtót nyit mindenki számára, a ki kötelessége lépni akar? A népelet szűk korlátai között mozog-e ama vallásfelekezet, a melynek hitvallomásában egyetlenegy pont sincs, a mely nem ezen nép szülöttjét kebeléből kizárná? Még azon népek ivadékait is, a melyeket a szentírás Izraél közösségéből kizárandóknak tartott, fölvehetőnek tartja a világtörténet eseményeit figyelembe vevő és méltányoló hagyomány!

Nem önteltség szól a kiválasztás eszméjéből, mert nem Izraél kiválóságait fejezi ki. Nem állítja, hogy Izraél emberi

tulajdonságokra nézve fölötte áll más népeknek; nem állítja, hogy Izraél magasabb származású a többi népeknél, hogy azokat kevésre becsülnie szabad; nem állítja, hogy több babért szerzett a harcmezőn, az államalkotás és kultúra terén; még azt sem állítja, hogy az erkölcsiség terén többet tett, csak azt, hogy többet kell tennie! A zsidóság büszke lehet évezredes múltjára, az állhatatosság és önzetlen önfeláldozás millió meg millió eseményeire, büszke lehet eszméinek világhódítására, a kultúra mezején vívott csatáira: győzelmeire és vereségeire — de ezen büszkeségnek semmi köze a kiválasztás eszméjéhez; mert a kiválasztás nem jog, a melyet az Istentől megszerezni lehet, nem jutalom, a mely valamely népek szolgálataik teljesítéseért adatik, hanem vallásos életre serkentő kötelességérzet, a melynek folytonosan meg kell újálnia. A kiválasztás nem az Isten ajándéka, hanem isteni adomány. A kiválasztás eszméje nem azt tartalmazza, hogy Izraél érzésben és gondolkodásban nemesebb más népeknél, hogy a vallásosság és erkölcsösség magasabb fokán áll, csak azt, hogy magasabb fokon *kell állania*, magasabb fokra *kell törekednie*. Bármennyire haladjanak a népek és felekezetek, bármennyire tisztuljanak vallásos és — a mi ebben bennfoglaltatik — erkölcsi fogalmaik, Izraél vallása híveinek *kötelessége* még előbbre haladni, vallásos és erkölcsi fogalmait még tisztultabbá tenni, még közelebb jutni a Mindenhatónak gyenge ember által soha el nem érhető tulajdonságaihoz. »mert Izraél az Isten kiválasztott népe.« A kiválasztás eszméjének hangsúlyoztatása önfelbecsülés, kötelességekre való önmelékeztetés, minél haladottabbak a népek, minél magasabb tökéletességi fokra hágtak, annál szebb, annál magasabb ideál a jók között a legjobb, a nemesek között a legnemesebb lenni *akarni*. Magát a legjobbnak, a legnemesebbnek hirdetni öndicsőítés, önimádás, de kötelességnek tartani a versenyre kelést a legjobbakkal, a legnemesebbekkel az akaratnak tiszteletet érdemlő nyilvánulása. A francia nemzet azon állítása, hogy a kultúra élén *halad*, a hiúságnak, önimádásnak kifolyása; de annak hangoztatása, hogy múltjánál vagy bármily más oknál fogva *kötelessége* a kultúra élén való haladást elérni, a nemzeti géniusnak legeszményibb nyilatkozata. A legtisztább vallásosság élén való haladásra törekedni még önzetlenebb eszményi törekvés, mert a kultúra hatalom, a melyhez a vallásosság hatalma nem hasonlítható.

Izraél vallásossága és erkölcsossége fokának megállapítása, helyének kijelölése a föld népei és hitfelekezetei között a jelenben és múltban nem tartozik feladatunk körébe, ki is volna oly merész ily feladatra vállalkozni; de hogy lelke egész hevével és erejével törekedett mindenkor és mindenhol; arról tanúskodik a világtörténet. Helyezkedjünk azonban egy pillanatra azon gyakran hangoztatott álláspontra, hogy Izraél vallásossága és erkölcsossége túl van szárnyalva. Ebből sem következik a kiválasztás eszméjének megsemmisülése, hanem ellenkezőleg megerősödése, mert a kiválasztottság nem a tökéletesség magasabb fokán való állást, hanem magasabb fok elérésére való serkentést jelent. Éppen azért, mert túlszárnyaltatott, kell Izraélnek emlékezetébe idézni, hogy ő az az Isten kiválasztott népe, neki tehát a legközelebb kell állania az Istenhez, hogy erőit fokozza; mert a kiválasztás nem tény konstatálása, hanem vallásos eszmény kitűzése. A politikai és kultúra bármily alakulásai között a kiválasztás eszméje amaz éltető elem, a mely Izraélt folytonos haladásra, fejlődésre, tökéletesedésre ösztönzi. Abban a pillanatban, melyben a kiválasztás eszméje ezen kötelességbresztő erejét elveszíti, nem élő eszme többé. Abban a pillanatban, a melyben Izraél kötelességeiről lemond, nem kiválasztott nép többé. Abban a pillanatban, a melyben Izraél a vallásos tökéletesség legmagasabb csúcsát érte el, a kiválasztás mint üres tartalom nélküli eszme el fog tűnni vallásos eszmekincséből: Elérkezik-e, elérkezhetik-e ily pillanat?!

## IV.

*A kiválasztás eszméje az imakönyvben.*

A zsidó imakönyv régi imáiban a fohászkozó nem az egyén; hanem az egész közösség, egész Izrael érzelmeinek ad kifejezést. Az egyén a vallásfelekezet nevében szól. Azért beszél az imádkozó mindig a többes számban, azért kérhet olyat, a mire szüksége nincs, azért tehet oly bűnvallomást, a melytől mint saját bűneinek vallomásától visszariadna. Ezért lehetnek el ajkairól még olyasmi is, a mi rá nézve valótlan-ságot tartalmaz; csak egy példát idézve, a szent földön élő is elmondja: eltávolodtunk földünkől. Az egyén csak mint a közösség tagja jelenik meg, mert az Isten eszméinek szolgálatában csak Izraél összessége áll és általánosan elfogadott imáiban csak mint közösség.

fordul Istenhez. E főimák — bármennyire eltérők legyenek is a ritusok az egész föld kerektségén — egyenlők Izraél vallásának híveinél. Alig van tehát a zsidóságból valami, a miben még e mai napig is lüktető szelleme hívebben tükröződne, mint imáiban. De a múltnak is hű tükrét bírjuk bennük régiségüknek fogva, mert a későbbben keletkezettek is a szentírás régi forrásából erednek. Egyszersmind azt is mutatják ezen imák, hogy a hagyományban kifejezésre jutott különféle nézetek közül melyek emelkedtek általános elismerésre. Nézzük, mit tartalmaznak ezen, már számos hitfeleink által is sok pontban megtámadott imák a kiválasztásról. Ez már azért is helyén lesz, mert felekezetünk kebelében a hívászás eszméje ellen indított irtó háború az imakönyv reformálásával veszi kezdetét.

Az imakönyvben minden félreértést kizáró módon találjuk kifejezve értekezésünk főgondolatait, hogy a kiválasztás eszméjének tartalma nem Izraél kiválasztásának konstatálása, sem pedig kiválasztások követelése, hanem elvállalt köteleességekre való figyelmeztetés. Kezdjük a mindennapi imáknál. »Világok Ura! Nem érdemünk folytán járulunk fohászunkkal eléd, hanem nagy könyörületességed következtében, mert mik vagyunk mi, mi életünk stb. (V. ö. Jóma 87b). »Valóban mi vagyunk néped, szövetséged gyermekei, Ábrahám barátodnak ivadékai, a kinek esküt tettél Morija hegyén, egyetlen fiának Izsáknak magzata, a ki az oltárra lett kötve (áldozatnak), Jákob első szülött fiadnak közössége, a kinek nevét szeretetből, a melylyel szeretted, és örömdöbben, a melylyel örültél neki, Izraélre és Jesúrurra változtattad. Azért mi kötelesek vagyunk dicsérni és dicsőíteni és zengeni téged, áldani és szentté tenni nevedet és dicsőséget és dicséretet adni. Üdv nekünk, mily jó a mi részünk, mily kellemes a mi sorunk, mily szép a mi örökségünk! Üdv nekünk, mert mi este és reggel kétszer napjában mondjuk: Halld Izraél, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló egyetlenegy« (1. Mekk. 15, 19-re; 44 a. A kiadó által meg nem értett hely). Izraél kötelessége és egyszersmind boldogsága az Isten dicsőítése. Az Isten dicsőítése a hívő léleknek nagyobb gyönyört nyújt, mint minden földi élvezet; az Isten szolgálatának tudatából eredő boldogság mellett semmis minden földi kincs. »Az Örökkévaló parancsai egyenesek, szívet örvendeztetők . . . becsebbek aranyból és színaranyból, édesebbek méznél és szímméznél.« (19. Zsolt.) A földi javak nem

birnak ingerrel, innen érthető, hogy a Szifré a Mózes Énekében (V 32 13. 14.) foglalt szemléltető áldást a vallásos tanra magyarázza. «Az ország magasságai» a tóra, a »mező java« a többi szent iratok, »a sziklából jövő méz« a misna, »a szirt keménységéből folyó olaj« a talmud, »a tehén tejszine, a juh teje stb.« a könnyű és nehézből való következtetések stb., »a búza java« a halákhák, »a szőlővér« az agádák, a melyek az ember szivét elesábitják, mint a bor (Szifré II 317.). Nincsen tehát nagyobb áldás a tóránál és — a mi evvel egyenlő — Izraelben, a mely a tórát bírja, születni, mert akkor a tórának részese. Ezért dicsérik az Istent, »a ki a tórára tanítja Izraélt.« Ugyanebből az érzésből fakadnak a következő benedikciók is: »Dicsértessél Örökkévaló Istenünk, a világ Ura, hogy izraelitának teremtettél.« (Menáchoth 43b, vagy »nem teremtettél nemizraelitának.« Tószifta Berákh. VII.); »Dicsértessél, stb., hogy nem teremtettél nőnek«; »Dicsértessél stb., hogy nem teremtettél rabszolgának.« Nem a nemzsidó, vagy a nő és rabszolga megvetése szól ebből, nem oly gőg, mint a görögökből, midőn áldották sorsukat, hogy ők nem barbárok, hanem a vallásos lélek önzetlen rajongása vallásáért, az öröm a neki adott parancsok fölött, a melyekből a nemzsidónak, a nőnek és a rabszolgának sokkal kevesebb jutott. Ezt soha másképp föl nem fogták.

Ugyanezen érzelmekből, a szent tan iránti rajongásból és a köteleességérzetből, hogy ezen tan gyakorlása az életben csak Izrael kötelessége, származik a tóra benedikciója is: »Dicsértessél Te Örökkévaló Istenünk, a világ Ura, a ki kiválasztott bennünket, az összes népek közül, hogy nekünk adja tanát. Dicsértessél te Örökkévaló, a tan adója.« Nem gőg szól ebből, hanem rajongás a tanért és azon felfogás, hogy csak Izraelnek kötelessége a tan megőrzése, mert az összes népek közül csakis ő lett erre kiválasztva, kötelezve. Ha törülnők az »összes népek közül« szavakat, a melyek egyébiránt Mózes V 7. 6. versén alapúlnak, megcsorbitanók a gondolatot, gyengitenők a köteleességérzet nyilvánulását a nélkül, hogy a kiválasztást, a melyet épen kiküszöbölni szeretnének, kizárnók. A mint kifejtettük, a kiválasztás eszméjének súlypontja abban van épen, hogy az összes népek közül csakis nekünk kötelességünk a kinyilatkoztatott tan törvényei és tanai szerint élni, más népeknek pedig nem; ha már most »az összes népek közül« szavakat töröljük, akkor a bene-

dikcióiból az tűnnék ki, hogy vannak még más népek is, a melyeknek az Isten kötelességévé tette a tóra összes törvényeinek teljesítését, a mi ellenkeznék vallásos felfogásunkkal és ezen kívül vádat tartalmazna ama szintén kiválasztott, vagyis a tóra megtartásának kötelességével felruházott népek ellen, mert azok a tóra tanait és törvényeit nem tartják magukra kötelezőnek és azért törvényeinek java részét joggal nem is teljesítik.

Nem véletlen az, hogy a kiválasztásról épen a tóra fölött mondott benedikcióban van szó, mert kiválasztás és tóra elválaszthatatlan összefüggésben vannak egymással. Ugyanezen okból említetik a kiválasztás a legfőbb hitvallomás előtt az Isten egységéről (Ahaba rabba és Sema Jiszráél). Ezen tényekből ugyanazon gondolat szól, a mely a talmud korszakából származó »Alénú« kezdetű imában egész világossággal és határozottsággal jut kifejezésre. »A mi kötelességünk dicsérni a mindenség Urát, dicsőíteni a teremtőt, stb.« A számos benedikció: »a ki megszentelt bennünket parancsolataival stb.« is bizonyítékul szolgálhat, hogy a kiválasztás célja az önszentelés és értelme, hogy az önszentelés kötelességünk. Izrael és a népek között csak a szövetségre való kötelezettség tesz különbséget (Hamabdil). Még azon imák, a melyek a szent földre való visszatérésre, a templom újból való felépítésre vonatkoznak, sem erednek földi hatalom utáni vágyból, vagy földi áldás utáni kívánczóságból, hanem csak fájdalmas érzésből, hogy nem lehet többé az Istent úgy szolgálni, a hogy tana előírja.

Figyelemre méltó, hogy a »18 benedikcióban« a kiválasztásról nincs szó, mert a középső tizenkettő az emberi élethez szükséges javakért való könyörgés. Hivatkozás történik az Isten könyörületességére, mindenhatóságára, de a kiválasztásra nem, mert a kiválasztás nem jogczim. Ha »az Isten kiválasztott népe« egyértelmű volna »az Isten kedvelt vagy privilegizált népével«, akkor kérelmeknél ezen viszony húrjainak meg kellene pendülni! A kiválasztás azonban nem jutalmak ígérese, hanem csak kötelességek átruházása. Az Isten szeretete Izraél iránt nem javak adásában, hanem szolgálattal való megbízásban nyilatkozik. »Örök szeretettel szereted Izraélt, tanra, parancsolatokra, rendeletekre és törvényekre tanítottál bennünket, azért Örökkévaló Istenünk lefekvésünkkor és felkelésünkkor beszélünk rendeleteidről, örülünk tórád szavainak és parancsolataidnak örökre, mert ezek életünk és

napjaink hosszúsága és ezekről elmélkedünk nappal és éjjel. Az »Isten szeretete« a hagyomány nyelvén — a mint már említve volt — a kiválasztást jelenti.

Az imakönyvből még számos helyet idézhetnénk állításaink bizonyítására, de azt hiszem, hogy azt bátran bizhatjuk az érdeklődőkre. Még csak a szombat és ünnep beszentelésénél szokásos imából és az ünnepi imából adjuk az idevágó részeket. »Mert bennünket választottál ki és bennünket szenteltél meg az összes népek közül, hogy nekünk adtad szeretettel és kegyelemmel szent szombatodat.« A kiválasztás a szent szombat adásában nyilatkozik és nem valami jutalomban. Az ünnepi kiddus mutatis mutandis ugyanaz. »Te kiválasztottál bennünket az összes népek közül, szeretettel bennünket, kedvedet lelted bennünk, kiemeltél az összes nyelvek közül (népek), megszenteltél bennünket parancsolataid által és közelítettél Királyunk szolgálatához és nagy és szent neved ránk adtad, stb.« A kiválasztás hangoztatását mindig nyomban követi célja. Nem egyszerű felsorolást, egymásután jelent az összekötő »és«, hanem gondolatbeli összefűzést. A hívő lelkében a »kiválasztással« mindig párosul az önmegszentelés eszméje.

Vannak az imakönyvben még oly imák is, melyeknek foglalatja azon forró fohász, hogy az Isten megismerése és imádása általánossá váljék. Habár ezen imák a szentírás és hagyomány régi forrásaiból fakadnak, mellőzzük azokat, a mint mellőztük az idevágó nyilatkozatokat a kiválasztás eszméjének kifejtésénél, mert nézetünk szerint a kiválasztás és a hivatás eszméje nem azonos. A hivatás azt tételezi föl, hogy a végcél Izraelen kívül fekszik, hogy Izrael csak eszköz az Isten kezében valamely cél elérése végett; a kiválasztás azonban csak azt fejezi ki, hogy Izrael kötelessége a kinyilatkoztatott tant életében vezérszínre tekinteni, de másoknak nem. Ha a kinyilatkoztatott tan egyetlenegy lelket sem hódított volna meg, akkor Izrael *hivatásának* nem tett volna eleget, de a *kiválasztásban* kifejezett kötelességnek tökéletesen megfelelt, ha csak ezen tanhoz nem lett hűtlen. A hivatás értelme az, hogy a szentírásban foglalt elveket vagy általánosabban, hogy vallásunk eszméit és intézményeit bizonyos eszközökkel terjeszteni kell a föld népei között, a kiválasztás értelme pedig csak az, hogy vallásunk, eszméinek és intézményeinek összességében csak ránk nézve kötelező. Ha az egész emberis-

ség meghódolna Izrael vallásának, akkor a hivatás megszűnnék, de a kiválasztás csak alakot változtatna: a benne kifejezett kötelesség átszállana az egész emberiségre. A kiválasztás nem jelentené többé csak Izraélt, hanem az egész emberiség kötelességét; az Izrael név, a mely az Istentől származik, nem jelentene többé egy különálló erkölcsi közösséget, hanem átszállana az egész emberiségre. A kiválasztás eszméjének tartalmából eltűnnék a kötelességekből való kizárás, de a kötelességekre való emlékeztetés, önfelgyelmeztetés megmaradna. Nem vallhatná többé egy nép sem, hogy az »összes népek közül« *csak* neki kötelessége a tóra megtartása, de azt vallhatná és kellene is vallania, hogy kötelessége.

A hivatás és kiválasztás eszméi között létező különbség feltüntetése, a mi az előbbieken célunk volt, természetesen nem egyértelmű a hivatás tökéletes tagadásával. A mély meggyőződés és lángoló lelkesedés talajából magától kel ki ama forró vágy, hogy a megismert igazság az emberiség közkinccsévá váljék. A megtérésre jelentkezőnek készséggel és örömmel való fogadása, a megtértek megtartására célzó intézkedések, a remény, hogy a föld összes népei meg fognak térni, a mely a prófétáknál s a hagyományban habár egymástól eltérő módon oly gyakran felcsillan, mindez a saját vallás igazi voltáról való szilárd meggyőződésből és azon nemes érzelemből ered, a mely minden jobb embert eltölt, a midőn embereknel erkölcsi javulást lát. De ebből nem következik, hogy Izrael főfeladatának tekintette volna vallásának terjesztését, hogy ezen terjesztésből származtatta volna le létjogát, hogy ebben kereste volna hivatását, mert Izrael hódíthat ugyan, példája által, de hívek szerzése még megengedett eszközökkel sem kötelessége. Izraelre a kiválasztás eszméjéből kizárólagosan csak az a kötelesség háramlik, hogy a szent iratok szellemét az életben megtestesítse, de hogy ezen megtestesítés által mennyire válik »a népek világosságává«, feladata körén kívül esik. Nem is szükséges, hogy összes eszméi egyszerre diadalmaskodjanak, hogy a meghódítottakat kebelébe téríthesse; ha eszméinek csak egy töredéke ejti hatalmába a népeket, már akkor is hivatást teljesített, mert ezeket közelebb hozta az Izrael által megismert Istenhez és az általa követelt vallásosságához és az erkölcsösséghez. Ily hódítás csak fokozhatja Izrael kötelességérzetét, hogy kitartó példája által többi eszméinek diadalra



jutását előmozdítsa, még pedig önzetlenül, a nélkül, hogy a külső meghódolásra mint végcélra gondolna, mert a térítés nem zsidó eszme. E felfogás mellett szól Izrael egész története. Csak a görög műveltségbe beolvadt zsidóság tekintette hivatásának a pogányok megtérítését és ez irányban tevékenységet is fejtett ki, de az ösztönt ezen tevékenységre nem a zsidó vallás bennszülött eszméiből, hanem a hellenizmusból, a melynek jellemző vonása a propagandára való hajlam, a terjeszkedési vágy.

Őseink a kinyilatkoztatás korszakában kiválasztottaknak tekintették magukat a tóra terheinek elvállalására, mert ősatyjuk Ábrahám önjerejéből ismeré meg az Istent és ezen megismerést — a melyből vallásunk összes parancsolatai folynak (Mekh. 20. 3.) — örökségül hagyta rájuk; egy évezred múlva a hagyomány férfiai kiválasztottaknak tekintették magukat a rájuk maradt kötelességek teljesítésére, mert azokat őseik elvállalták; egy új évezred múlva a hagyomány korszakának kötelességvállalása tekintetett kötelezőnek az utódokra: megszüntek-e kötelességeink, nem, vagyunk-e többé kiválasztottak, mert azóta ismét másfélezer éves vihar vonult el fölöttünk? Vagy talán azért szüntünk meg kiválasztottak lenni, mert azóta eszméink egy töredéke három világ-részben diadalmaskodott? A kik ezen nézetet vannak, töröljék el a kiválasztás eszméjét vallásos eszmekincsünkben!

*Budapest.*

BLAU LAJOS.

(Vége.)

## A zsidók Szt-Jeromos műveiben.

*I. A zsidók állapota Palesztinában a IV. sz. végén.*

Öszinte hódolat a régi Izrael nagysága előtt s kicsinyes boszszantása a tényleges zsidóságnak, egy egyházi írónál sem nyilatkozik oly határozottan s élesen, mint Szt-Jeromosnál. Bethlehemi magányában, a hol minden fuvallat egy-egy dicső eszmét, minden lehellet egy-egy sohajtást rejtett magában, nagyon is ki volt téve e kettős érzületnek. A romok felett ott látta lebegni hatalmas géniuszként az örökké elavulhatatlan »héber igazságot«, a Szentírást, tiszteletet követelve s nyerve is; de ugyanezen romok között sírt s jajgatott azon nép is, melynek ez igazság megnyilatkozott, nyomorban, szenvedésben töltve örömtelen életét. A felette elzajlott viharok tetemesen megapasztották tagjainak számát: az előbbi zsidóságból a IV. század végén alig tengődött több a tizedrésznél.<sup>1)</sup> De azok közül, akik még fennmaradtak, jelentékeny töredék lakta Judea déli részét, a zoltár szavai szerint még köveiben is szeretve, porában is tisztelve az ősök szent földjét: Egész nagy falvakat kizárólagosan zsidók népesítettek be,<sup>2)</sup> a kereszténység csak a régi Móab földjét hódította meg teljesen,<sup>3)</sup> míg a tulajdonképeni Judeában csak elvétve van egy pár község kizárólagos keresztény lakossággal.<sup>4)</sup>

A zsidók kerülni akarván a sokféle zaklatást, melynek lépten-nyomon ki valának téve, inkább a falvakra szorítkoztak ritkán tévedt közülök valamelyik a szomszédos városokba, előre

<sup>1)</sup> In Is. 6, 13. ad comparationem prioris multitudinis vix decima pars [Judaeorum] remaneat.

<sup>2)</sup> On. sacra 119, 15. 119, 19. 120, 6. 141, 27. 157, 4. etc. vicus pergrandis Judaeorum.

<sup>3)</sup> in Is. 16, 4. in omni terra Moab ecclesia Christi.

<sup>4)</sup> On. sacra 93, 18. 14, 15. 108, 2 7.

tudván, hogy megjelenésével az egész várost maga köré csödi. <sup>1)</sup> Városokat nem látogattak, irtóztak a lármás piacoktól. <sup>2)</sup> Ábrahám terebinthusa alatt, a hol a hagyomány szerint ezer meg ezer zsidó bocsájtatott áruba, mint valami olesó portéka a hadrianusi üldözések korában, évenként népes vásárok tartattak; <sup>3)</sup> hogy ne kerülte volna minden zsidó ezen gyászos emlékezetű helyet? Ugy látszik azonban, hogy a zsidóknak ezen magatartása a városokkal szemben más okokon is alapszik. Azon városok közül, melyekre itt gondolni lehet, Askalon, Gaza, Acco s Scythopolis már a talmudban is említetnek, mint olyanok, melyeknek vásárait nemcsak a pogány ünnepek előtt, mint rendszeren, hanem az egész éven át a zsidóknak nem volt szabad látogatniuk az azokban levő buzgó bálványkultus miatt (b. Ab. Zara 11<sup>b</sup>). Ezen tilalom nem maradt tehát pusztá theoria, hanem a gyakorlatban is érvényesült, annál is inkább, mivel a fennforgó ok semmit sem vesztett erejéből. Az említett városokban, ugy szintén Caesareaban s Joppeban is, egész az 5. századig virágzott a bálványkultus <sup>4)</sup> s maga a diadalmas kereszténység is még eleget szenvedett pogány részről épen e vidéken, bölcsőjének közvetlen közelében. Midőn 396-ban Gaza városa új püspököt nyert Porphyrius személyében, a pogányok járhatatlanná tették előtte az országutakat, s midőn a keresztények ugyanekkor processiót rendeztek a városon kívül, a pogányok bezárták előttük a város kapuit. <sup>5)</sup> A védtelen zsidók még inkább ki lehettek téve az e nemű bosszantásoknak s gyengeségük érzetében önkényt távol maradtak ezen városoktól s vásáraiktól.

A kereskedésnek illetén megbénítása mindamellett alig sujthatta a zsidókat nagyon érzékenyen; Jeromos szívesen utal mindenféle inségre, melyben a zsidók szenvednek, de szegénységükkel nem bizonyíthatja be Istentől való elhagyottságukat. »Kutasd át a zsidóknak összes zsinagógáit« — ugy mond —

<sup>1)</sup> in. Ep. ad Galatas 4, 22. vix rarus atque notabilis in uribus Judaeus appareat.

<sup>2)</sup> in Jer. 31, 14. idcirco execrabile esse Judaeis mereatum celeberrimum visere.

<sup>3)</sup> in Zach. 11, 5. in tabernaculo Abraae . . . ubi nunc per annos . . . mercatus celeberrimus exercetur.

<sup>4)</sup> Schürer, Geschichte d. jüd. Volkes im Zeitalter J. Chr. II, 11. Neubauer, Geographie du Talmud 68 s 232 l.

<sup>5)</sup> Migne, Histoire ecclésiastique, XV, 34 k.

»s nem fogsz akadni egyetlen egy törvénytudósra sem, a ki nekik a gazdagság megvetését s a szegénység üdvös voltát szívökre kötné.« <sup>1)</sup> Nagyon természetes; a zsidók józan élelmesség nem igen bírt megbarátkozni ily kolostorokat népesítő eszmékkel. »Nem szolgálnak ők chimaeráknak, nem csüngnek földöntuli hatalmak csudatétélein, hanem mindenha anyagi jólétükért s földi javak kedvéért fáradoznak.« <sup>2)</sup> Oly korban, midőn a Scipiók s Fabiusok gyönyörökbe süllyedt utódai vándorutra kelnek, hogy a Szentföld komor romjai közt újabb tápot szerezzenek bizarr szélséyeknek, oly korban, midőn a rajongás egész seregeket vezérelt az annyi érdekes látivalival kinálkozó Palesztinába, ily korban nagyon is szükség volt oly elemre, mely a józanságot mindéig megtartja. A zsidók, jártasabbak lévén hazájuk topographiájában, szívesen kalauzolták az utazókat, csak hogy szolgálatuk fejében a megfelelő díjat is beszedték. <sup>3)</sup> Szt-Jeromos nem minden kesertiség nélkül említi, hogy mily drágán kellett neki megfizetnie azon oktatást, melyet egy lyddai zsidótól a Szentírásban nyert. <sup>4)</sup> Ennek folytán nem is késik az itélettel, mely szerint a zsidó a legkapzsiabb nép a föld kerekéségén, ámbár kénytelen bevallani, hogy e tekintetben a rómaiak nem maradnak el mögöttük. <sup>5)</sup>

Már pedig a rómaiak zsarolása nem maradt pusztá szenvedély, hanem valóságos rendszerré fejlődött, mely mesterségesen aranybányát csinál a vallásos érzületből. Jeruzsálem a keresztény császárok alatt szép fejlődésnek indult; a romhalmaz felett csakhamar díszes középületek emelkedtek; a kereszténység szent helyein pompás templomok épültek. Csak azon helyek maradtak még éktelenségükben, melyekre a zsidók tekintettek epedő vágygyal; Jeromos szemtanu létére hivatkozva erősíti, hogy az egykori templomból nem maradt semmi a föld színén, <sup>6)</sup> sőt némi

<sup>1)</sup> in Is. 3, 14.

<sup>2)</sup> in Ez. 4, 13. neque enim idolis serviunt [Judaei], nec varia daemonum portenta venerentur, sed . . . omnia propter carnem et ventrem et terrae huius bona operantur.

<sup>3)</sup> in Nachum 1, 1. Thierry, Szt-Jeromos (magy. ford. Öreg) 223. l.

<sup>4)</sup> Praef. in Job. meminisse me . . . Lyddaeum quendam . . . non parvis redemisse nummis.

<sup>5)</sup> in Is. 2, 8. nihil Judaeorum atque Romanorum gente esse avarius.

<sup>6)</sup> in Soph. 1, 14.

tulzással diadalmasan említi, hogy az egykori hires templom nem egyéb éktelen szemétdombnál s baglyoknak szolgál tannyúl. <sup>1)</sup> A zsidóknak törvény tiltja a városba menést; <sup>2)</sup> örültek, ha drága pénzen legalább azt engedték meg nekik, hogy sirhasanak a város romjain, melyek az új építkezés után a falakon kívül estek; »ime — mond Jeromos — még sirni sem szabad nekik ingyen, még a sirás jogát is pénzen vásárolják meg.« <sup>3)</sup> Évenként egyszer — alkalmasint Ab-hó 9-én — lehetett látni a zsidókat Jeruzsálem falairól, mint vonulnak fel megtépett ruhával s bus siránkozás közt a templom hegyére, hogy ott egy nagy átlukasztott követ megolajozzanak s ráboruljanak; a szivtelen rómaiak természetesen azt sem hagyták ingyen történnie. <sup>4)</sup> »Jajgatnak a szentély hamvai fölött« — így szól Jeromos — »s a romba dőlt oltárt siratják; a templomnak még kiemelkedő sarkköveit könyeikkel áztatják.« <sup>5)</sup> »Sirnak mind e mai napig a zsidók s meztelen lábbal porban fetrengve zsákot öltenek. S nehogy valami hiányozzék a babonából, farizéus szokás szerint előbb lencseételt esznek.« <sup>6)</sup> Ime, ilyenek a nyereszkedő zsidók; ime, más javakért is tudnak lelkesedni, nem csak földiekért.

Ily körülmények között, nem csoda, ha egyik vagy másik zsidó, a zaklatástól menekülni akarván, arra a gondolatra vete-medett, hogy keresztény álarcz alatt mind ennek könnyű szerrel véget vethet, s azért gyakori e korban a színlelt áttérés. Jeromos maga is ismert egy zsidót, a ki Rómában keresztény álarcz alatt üzérkedett. <sup>7)</sup> Ily könnyelmű lépést a szigorú talmudisták nem bocsájthattak meg; egymásután szórták az átkot s kiközösítést a hűtlenkedő tagok ellen, mignem a püspökök világi karhatalom segítségével a kiközösített tagok visszafogadását ki

nem eszközölték. <sup>1)</sup> Ezen intervenció aligha czélozta a zsidó felekezet gyarapítását; az egyház mindig szívesen fogadta kebelébe a kitért zsidókat. Csak hogy az ekként s ily okból kiközösített zsidók még nem lettek valódi keresztényekké, hanem alkalmasint az *ebioniták* felekezetéhez csatlakoztak, mely eretnokség a katholicus egyháznak jóformán még a zsidóknál is gyűlöletesebb volt. Ezen legrégibb szekta a kereszténység kebelében még épenséggel nem enyészett el, mint sokan hiszik, <sup>2)</sup> Szt-Jeromos szükségesnek tartja a velük való polemizálást, megczáfolja tanaikat s Szt-Ágostonnak jelenti, hogy a Kelet összes zsinagógáiban el van terjedve a zsidók közt az ebionita eretnokség, nem csekély boszuságára a hitőket féltékenyen őrzős talmudistáknak. <sup>3)</sup> Jeromos elvből sem tekintette az ily kitérőket valódi keresztényeknek, »hiányozván a szent szellem, melyet a keresztelő víz nem tehet nélkülözhetővé.« <sup>4)</sup>

<sup>1)</sup> Graetz, Geschichte der Juden, IV<sup>3</sup>, 385. l.

<sup>2)</sup> Waddington, A history of the church I. 66. it seems unnecessary to bestow a separate notice of them (!).

<sup>3)</sup> Ep. 112 ad S. August. (I. 741. — A Vallars-i fele kiadás szerint idézik; csak kivételesen Martianay szerint is, a mit mindig megjelölök), usque hodie per totas Orientis synagogas inter Judaeos haeresis est, quae dicitur Mineorum et a Pharisaeis nunc usque damnatur.

<sup>4)</sup> Ep. 69 ad Oceanum. Goldwitzer, Patrologie verbunden mit Patriistik. II, 71. l.

Budapest.

KRAUSZ SÁMUEL.

(Folytatása következik).

<sup>1)</sup> in Is. 66 (vége). Templum in toto orbe celebratum in sterquilinum orbis novae . . . et in habitaculum transierit noctuarum.

<sup>2)</sup> in Soph. I, 15 et passim.

<sup>3)</sup> ib.

<sup>4)</sup> Thierry i. h. 238. l. forrás megjelölés nélkül. Talán az שִׁירָה נִרְאָה-ra kell gondolni?

<sup>5)</sup> in Soph. I, 15.

<sup>6)</sup> Ep. 22. ad Paulam (ed. Mart. IV, 27). Flent usque hodie Judaei et nudatis pedibus in cinere volutati sacco incubant. Ac ne quid desit superstitioni, ex ritu vanissimo Pharisaeorum, primum cibum lentis accipiunt.

<sup>7)</sup> in Ep. ad Titum 3, 9.

## A zsidó népiskola a hagyomány korszakában.

### 2. Belső szervezet.

#### a) Szorgalomidő, fegyelem és jutalom.

A szorgalomidő az egész esztendőre kiterjedt, szünidő (ימינו דמסגרי ביה) <sup>1)</sup> csakis az ünnepeket megelőző napon <sup>2)</sup> és magukon az ünnepeken volt, melyekhez az ujhold is tartozott, ugyancsak a bójtnapokon; <sup>3)</sup> ámde az ünnepeken is csak annyiban szünetelt az előadás, hogy újat nem adtak elő, hanem csak ismételték a már tanultakat, <sup>4)</sup> úgy hogy e napon a tanítás csak a nap negyedik órájáig, azaz délelőtti tíz óráig tartott, <sup>5)</sup> s a gyermekek sokkal kiméletesebb bánásmódban is részesültek. <sup>6)</sup> A mindennapi tanítás ideje, úgy látszik, nem volt mindenhol egyforma. Sok helyen a reggeli és esteli órákban tanítottak; <sup>7)</sup> ez

<sup>1)</sup> Sabbath 129. b.

<sup>2)</sup> Sabbath 119. b.; Maimuni: Hilkhot Talm. Tóra II, 2.

<sup>3)</sup> Táanith 30. a.

<sup>4)</sup> Nedárim 37. a. תנוקת לא קרוין בתחילה בשבת אלא שונון בראשון.  
L. Rasi.

<sup>5)</sup> Jalkut Simeóni Pentateuch 945. fej.: ר' שמואל בר יצחק היה מפקד ל' ספרייא ולמתייא באילן זומיא דיומן מפטרין שליא באיבע שיעין.

<sup>6)</sup> U. o.: יותגן הוה מפקד לספרייא ולמתייא באילן זומיא לא יהו שיעין: שיקא על ינוקא.

<sup>7)</sup> Peszáchim 8. b.: בעו מניה מרב הני בני בי רב דדיריני בבא' מהו למיתו: קדמא וחשובא לבי רב איל יומו וכו' Haknchronismust követi el, hogy a III. századbeli Ráb ezen elhatározását a IV. századbeli Rábá egy határozatának (Erubin 54. b.) következményeként állítja oda. Ezen kifejezés Ráb Hamburger szerint (U. o.) Bagas nevű helyiséget jelentene, hogy honnan tudja ezt, nem mondja. Rasi szerint annyit

alkalmasint oly helyen történt, hol a tanító e minőségében való keresetéből meg nem élhetett, úgy hogy még egyéb foglalkozást is kellett űznie.

Az iskolából ok nélkül való távolmaradást, mint már említettük, <sup>1)</sup> az iskolai fegyelem tanulóknak és tanítóknak egyaránt szigorúan megtiltotta. Ha a gyermek három napig az iskolában meg nem jelent, a tanító e körülmény oka felől annak lakásán tudakozódni tartozott, mely fegyelmi szabálynak különben még a felsőbb tanintézetek növendékei is alá voltak vetve. <sup>2)</sup> Egyébb biztonsági tekinteteken kívül e körülményre való tekintetből is történhetett amaz óvatosság, melyet a szülők a részben gyakoroltak, hogy a gyermekeket vagy maguk vezették, vagy pedig azok idősebb testvérei által vezettették iskolába. »Egy alkalommal« így beszéli a talmud, <sup>3)</sup> »midőn R. Chijja b. Abbá eljött R. Jósua b. Lévi-hez, ez nagy sietve, fejét turbánjába dugva elindult, hogy gyermekét iskolába vezesse, erre kérde a vendég: hová ily sietve? amaz feleli: vajjon létezik-e fontosabb az irás ama parancsánál, hogy: tudasd gyermekeiddel azon napot, midőn az Örökkévaló Istened előtt állottál a Hóreb tövében« (M. V. A, 9—10). »Ez után«, folytatja a talmud, »R. Chijja sohasem reggelizett mindaddig, míg fiával a tanultakat nem ismételte és a következőkre elő nem készítette.« Ugyanígy olvassuk egy másik tudósról, <sup>4)</sup> hogy sohasem reggelizett, míg fiát iskolába nem vezette.

A szülőknek és részben felnőtt gyermekeiknek a tanítóval való e sűrű érintkezése folytán, <sup>5)</sup> sem nőt, sem nőtlen em-

mint völgy, ennek helyességét bizonyítja B. Meczia 105. b. előforduló נאנא דבנא, mi kétségtelenül annyit jelent, hogy »a völgy katlan túlnyomó része.« Így fordítja Rasi is. V. 5. B. M. 22. b. L. Kohut s. v. נאנא, kinek magyarázata teljesen megegyezik a Rasiéval. — Mint Hieronymus egy megjegyzéséből kitetszik, később általánosan a reggeli órákat választották a tanítás idejéül. Comm. in Isaiam 49, 14. Judaei... in morem parvulorum, qui matutinis horis erudiuntur.

<sup>1)</sup> Lásd 8. l.

<sup>2)</sup> Nedárim 81. a. איסי בר יהודה לא אתא למתיבתא דרי יוסי תלתא יומי. אישכחיה ורדימום ברי יוסי איל מיט לא אתי מר לבי מדרש דבא דא תלתא יומיו וכו'.

<sup>3)</sup> Kiddúsin 30. a.

<sup>4)</sup> U. o.: רבת ביה הונא לא שיעין אומצא עד דמיתו ל' ינוקא לבי מדרשא:

<sup>5)</sup> Berákhoth 17. a. רבת רב לרי חייא שיעין במאי יומין באקרוין ביהוה.

bort,<sup>1)</sup> vagy ha nő is, de felesége nincs mellette,<sup>2)</sup> tanítónak alkalmazni nem volt megengedve.

A fegyelmi rend fenntartására egyébiránt egyáltalában nagy súlyt fektettek, jelölül annak, hogy teljes tudatával bírtak annak, mikép ez a sikeres oktatás egyik főfeltételét képezi. A tanuló föltétlen engedelmességgel és a lehető legnagyobb tisztelettel tartozott tanítójának, általában úgy kellett őt tekintenie, mint atyját, sőt bizonyos tekintetben még ennek is följé helyezni.<sup>3)</sup> A tanító rendes helyére nem volt szabad a tanulónak ülnie,<sup>4)</sup> valahányszor az elhaladt mellette, fel kellett állnia,<sup>5)</sup> ha sétált vele, annak balján kellett haladnia,<sup>6)</sup> ha elbocsátotta, nem volt szabad hirtelen, hanem csak előbb néhány lépésnyire hátrálva tőle elfordulnia,<sup>7)</sup> őt nevén szólítani még távollétében is szigorúan tiltva volt;<sup>8)</sup> ha valami szolgálatot követelt tőle, azt készséggel kellett teljesítenie.<sup>9)</sup> A tanítónak viszont kötelessége volt tanítványait úgy tekinteni, mint akár saját gyermekeiket;<sup>10)</sup> ha kiszolgáltathatta is magát tanítványai által, nem volt szabad olyasmit kérnie, mely sérthetné azok önértétét,<sup>11)</sup> általában tanítványainak becsületét oly féltékenyen kellett megőriznie, mint önmagáét.<sup>12)</sup>

A kemény, testi fenytítés, akár hanyagság, akár rendetlen viselet büntetéseképpen a tanítónak szigorúan tiltva volt és ha a testi büntetés már elkerülhetlen volt, csak vékony szíjjal volt szabad azt alkalmazni. Ily értelemben utasította Rab is Sámuel

<sup>1)</sup> Kiddúsin 82. a. misna: לא ילמד אדם דרוק סופרים ולא תלמד: אשה סופרים. L. hozzá a talmudot.

<sup>2)</sup> Toszipta Kiddúsin V, 10.: הן אלוהו אומר מן שיש לו אשה ובנים ואין שרויין אצלו לא ילמד סופרים.

<sup>3)</sup> Jer. Horajoth III. 8.; bab. Bába Meczia 33. a. אבירת אביו ואבירת, v. 3. Áboth IV, 15.

<sup>4)</sup> Kiddúsin 31. b.

<sup>5)</sup> U. o. 33. a.

<sup>6)</sup> Jóna 37. a.

<sup>7)</sup> Jóna 53. a.

<sup>8)</sup> Szanhedrin 109. b. כיצד יאמר חכם ר' נתמן זה הקורא לרבו בשמו. v. 3. Maimoni: Hilkhót T. T. V. 5.

<sup>9)</sup> Kethubóth 96. a.

<sup>10)</sup> Szifrá II. 74. a.

<sup>11)</sup> Kethubóth 96. a.: כל מלאכות שהעבד עושה לרבו תלמיד עושה לרבו הוי'; כל מלאכות שהעבד עושה לרבו הוי'.

<sup>12)</sup> Áboth IV, 15.: הוה כבוד תלמידך הויב עליך כשלך.

lb. Sélehet, a felügyelete alatt álló elemi iskola híres tanítóját: »Ha már meg kell fenytíned a gyermeket, úgymond Rab,<sup>1)</sup> »ne tedd egyébbel, mint saruszíjjal«. A tanító inkább tapintatos bánásmód, semmint durva testi fenytítés által tartozott az iskolában a rendet fönntartani; mindenkép oda kellett törekednie, hogy jámbor, istenfélő viselete, indulat nélküli, méltóságteljes nyugodtsága által a példás magaviselet mintaképe gyanánt álljon tanítványai előtt.<sup>2)</sup> A misnában ugyan azt olvassuk,<sup>3)</sup> hogy a biblia azon törvénye, mely a véletlen emberölést számúzetéssel bünteti, a tanítványát fenytítés folytán megölo tanítóra nem alkalmazható, áme az ilyféle szabványoknak ez időtájt csak akadémikus értéke volt, de a gyakorlati életben semmi jelentőséggel nem bírtak.<sup>4)</sup> Egyébiránt maga a misna is csak a számúzetés büntetése aló akarja felmenteni, de különben természetesen szigorúan megbüntető. Maga a talmud elbeszél<sup>5)</sup> egy esetet, midőn egy tanítót, mivel egy gyermeket túlkeményen megbüntetett, a tanítástól egyáltalán eltiltottak és csak mivel nem akadt tanító, ki hozzá fogható szakképzettséggel bírt volna, kegyelmeztek meg neki és hagyták meg hivatalában.

De azért tévedés volna mindebben a testi büntetés általában való eltörlésére irányuló kísérletet gyanítani, megkövetelték ugyan a tanítótól azon képességet, hogy tanítványaira inkább morális eszközökkel tudjon hatni; de másrészt meg voltak gyözdöve, hogy nem ritkán az érzéki büntetés a legjótékonyabb hatással szokott lenni, minélfogva a könnyebb testi büntetések egyáltalában nem tartoztak a ritkaságok közé,<sup>6)</sup> csupán csak kegyetlenségéggé nem volt szabad fájulniok.

Ha valamely gyermek rosszúl tanult, azért még nem volt szabad azt az iskolából kizárni, hanem ott kellett hagyni, hátha idővel fejlődik, vagy a többiek példája nagyobb szorgalomra ser-

<sup>1)</sup> Bába Bathrá 21. a.

<sup>2)</sup> Moéd Kátán 17. a. Chagiga 15. b. אמר רב עבאתה לטלאך הן עבאתה תוה יבקשו ספירי ואם לאו וכו'.

<sup>3)</sup> Makkóth 8. a.

<sup>4)</sup> L. Blau L.: A bűnhalmazat elmélete a héberesknl. 7. l.

<sup>5)</sup> Gittin 36. a. בני הורא מקמי רדיקן דרדור רב אחא דהוה פישע בניקא.

<sup>6)</sup> Tanchuma ed. Buber 9. b. דיין כמה דיין אמר רבנו שמעון בן גמליאל דהא כמה דיין ותמהניך... v. 3. Toszipta: Sukká II, 6.

kenti. <sup>1)</sup> Egy tanítóról azt olvassuk, hogy mindig sejtés mézet <sup>2)</sup> tartott készletben, hogy ez által a kezdőkkel az iskolajárását jobban megkedveltesse.

Úgy látszik, hogy a jó tanulók szorgalmának megjutalmazása is szokásos volt, mi első sorban az által történt, hogy az üléshelyek elfoglalása bizonyos rangfokozat szerint történt, mely szerint a jelesek az első helyeket foglalták el, azért a legjelesebb tanuló  $\text{ר״ש דוכנא} = \text{»a pad elsőjé«-nek}^3)$  nevezték; azonkívül voltak jutalomdíjak, miknek létezése mellett azon körülmény látszik szólni, miszerint a gyermekek, kik a tanító távollétében gyakran iskolást szoktak játszani és egymásnak a tanító módjára kérdéseket adni, attól, ki a feladott kérdésre meg nem tudott felelni, valami ajándékot követeltek a megfejtő részére. <sup>4)</sup>

A tanító vétségeivel szemben régente általában nagyon szigorúak voltak; ha a tanító állására alkalmatlannak bizonyult, azt azonnal elbocsátották. <sup>5)</sup> A lelkiismeretes tanítót halhatatlannak mondták: »az Örökkévaló jobbán fog állani, <sup>6)</sup> mint az ég csillagai, neve úgy fog ragyogni örök időkhig; <sup>7)</sup> míg a lelkiismeretlenek a próféta azon kemény mondását jósolták, hogy: »átok kíséri azt, ki az Isten munkáját csalárdul végzi.« <sup>8)</sup>

<sup>1)</sup> Bába Bathrá 21. a.:  $\text{דקארי קארי דלא קארי ליהו צוהתא להבירה}$ .

<sup>2)</sup> Táanith 24. a.  $\text{פירא דכוורי}$ , Rasi fordítása:  $\text{מחילות של דנים}$ , tehát a háló gyümölcse, azaz halakat jelent; de valószínűbb, hogy mézet jelent, mert  $\text{דורה} = \text{mélkosár}$ . L. Kohut: *Aruch compl.* s. v.

<sup>3)</sup> Bába Bathrá 21. a.

<sup>4)</sup> Ékha r.: Prooemium I.; v. ö. jer. Megilla I, 11 (71. d.); Genesis r. I.

<sup>5)</sup> Bába Meczia 109. b.

<sup>6)</sup> Levit. r. XXX.:  $\text{אלו סופרין ומשנין שמלמדו תנוקות באמתן שהן עתידין לעמוד בימינו של הקב"ה}$ .

<sup>7)</sup> Bába Bathrá 8. b.:  $\text{ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד אלו מלמדי תנוקות}$ .

<sup>8)</sup> U. o.: 21. b.  $\text{אמר עושה מלאכת ה' רמיה}$ . Jer. 48. (v. ö. Maimóni: *Hilkhót Talmud-tóra* II. 3., Szanhedrin 104. b.)

Budapest.

ROSENBERG EDE.

(Folytatása következik).

## IRODALOM.

### A ZSIDÓK A LÁNGÉSZ ÉS AZ ŐRÜLTSG STATISZTIKÁJÁBAN.

(L'homme de génie, par Cesare Lombroso avec une préface de M. Ch. Richet, traduit par Fr. de Bologna, Paris, 1889. éd. Alcan 8-o.)

Már a legrégibb kortól kezdve egész a mi napjainkig foglalkoztatja az emberi elmét ama kérdés, vajjon van-e összefüggés a génie és őrültség között. Plátó és Aristotelestől kezdve le egészen a modern psychiatria leghivatottabb képviselőiig nem szünetelt a kérdést beható tanulmányozás tárgyává tenni. Hogy az eredmény, melyre jutottak, nem volt helyes, annak oka a hamis praemissákban keresendő, melyekből — habár helyes volt a gondolatmenet — hamis következmények folytak. Midőn ugyanis a régiek a génie fogalmát meghatározni akarták, meghatározás helyett leírást adtak, azt mondván »génie az, ki az egyes dolgokban többet, jobbat és mást lát, mint a többi emberek.« Hogy ezzel a génie és az őrült közötti összefüggés — melynek lételet pedig tagadni nem lehet — sem körvonalozva, sem meghatározva nincs, nyilvánvaló. Ezen régi iránytól eltérőleg a fent idézett munka szerzője Cesare Lombroso, turini tanár, a modern idegtan egyik legkiválóbb tekintélye, tapasztalati alapon igyekszik a kérdést megoldani, és a génie fogalmát akképp határozza meg, hogy az nem egyéb, mint a szellemi képességnek egyik irányban való túlságos fejlettsége a többi irányok rovására. Ha tehát valamely génie-t közelebbről megtekintünk, okvetetlenül észrevehetjük, hogy bizonyos tekintetben hiányok észlelhetők nála, melyek onnan magyarázhatók, hogy az egyik irányú túlságos fejlettség más képességek rovására történik. Mindaddig, míg az egészséges fejlődés túlsúlyban van a beteges hátraesés felett,

a génie megmarad az a mi volt, ellenkező esetben örült lesz belőle. Ezen egyes gyöngeségek különbözőképen nyilvánulnak. Bámulatot szorgalommal hordja össze szerző az egyes abnormitásokat, melyeket a génieknél észlelhetünk, így péld. az idegességet, alkoholizmust, túlságba menő egoizmust<sup>1)</sup>, egyes physiologiai abnormitásokat és végre a valódi örültséget (Rousseau, Schopenhauer, Széchenyi, Bólyai) és az öngyilkosságot.

Kutatván ama tényezőket, melyek a génie fejlődésére befolyanak, a következőket említi föl: a talaj minőségét, a klíma és időjárás viszonyait, társadalmi állapotukat, a civilizáció állását, az örökölhetést és végre, mint a mely bennünket legjobban érdekel, a népfaj nagy befolyását. A sík földet,<sup>2)</sup> a meleg égljat, a békés időt, a nagy városokat, a művelt népeket, a szülők tehetségét és végre, mint legfontosabbat, a faj befolyását mondja kedvezőnek a génie fejlődésére, állításait mindenkor tényekkel bizonyítván. A faj befolyásának illusztrálására a zsidókat hozza fel, mint a kikké a génie leggyakrabban fordul elő. Nemcsak saját keleti fajrokonait, hanem az árja népcsaládhoz tartozó valamennyi nemzeteket felülmúlja a zsidóság. Tudomány és művészet, zene és irodalom egyaránt legtöbb képviselőjére a zsidóságban talál.

Ez irányban igen érdekes képet nyújt Jacobs következő táblázatos kimutatása.<sup>3)</sup> Nyugat-Európában esik 100,000 lakosra

	zsidó	nem-zsidó		zsidó	nem-zsidó
szinész	34	2	orvos	49	31
földműves	—	2	kereskedő	43	12
régész	26	23	katoná	6	56
építész	6	6	philosophus	18	2
művész	34	40	zeneszerző	71	11
író	323	316	természettudós	25	22
szónok	105	130	philologus	123	13
mérnök	9	13	államférfi	83	125
ügyvéd	40	24			

A tudománynak és művészetnek minden egyes ágában képes volt a zsidóság lángelméket produkálni, és csak ott, hol

<sup>1)</sup> Példa gyanánt itt Krisztust hozza fel, a ki Luk. XII. 51—53 és Máté X. 34—36 szerint az iránta való szeretetet a legszentebb kötelességek tartja.

<sup>2)</sup> Nem mint Buckle mondja, a vulkanikus képződésű talajt.

<sup>3)</sup> «Distribution comparée de la capacité des Juifs» czikkben, mely a Journal of anthrop. Institute of Great-Britain and Ireland-ban jelent meg. London, 1885—86, p. 251—279.

előítélet vagy a születési arisztokrácia hiánya zár el előttük valamely pályát, csak ott vannak hátrányban a többi európai kulturnépek mögött. És mindenütt, hol a zsidó szellem nyilvánul, radikális műveket hoznak létre. A zsidó nép teremtette a mozaizmust és keresztyénséget, befolyással volt a mohamedanizmus keletkezésére. A politikában a zsidók teremtették meg a nihilizmust és socialdemokratizmust, a philosophiában a pozitívizmust, az irodalomban az új humort. A kereskedelem nekik köszöni a váltókat, a modern zene a létezését.

Mint zenészerzők kiválnak a zsidók közt Meyerbeer, Chopin, Halévy, Mendelssohn, Joachim, Rubinstein. Mint humoristák Heine, Saphir, Börne; mint írók Kompert, Auerbach; mint nyelvészek Luzzatto, Munk, Oppert, Weil, Steinthal és Lazarus; mint orvosok Herrmann, Valentin, Fraenkel, Hirsch, Liebreich, Remdalle; mint bölcsezők Spinoza, Sommerhausen, Mendelssohn; mint nemzetgazdák Riccardo, Luzzati, Lassalle és Marx Károly; mint természettudósok Cohn, Herschel, Jakobi, Kron-ecker, Goldschmidt, Beer, mint ügyvéd Crémieux.

Ezen rendkívüli termékenység magyarázatát Jacobs a zsidó családi élet tisztaságában, valamint ama könnyedségben, melyet a héber nyelv ismerete nyújt a philologia elsajátítására, véli föllelni. Lombroso szerint pedig a legfőbb ok a zsidóknál fellépő gyakori idegesség, mely egyrészt a géniek és örültek túlságos, másrészt a mediocritások oly csekély számában nyilvánul. És ha a zsidóság még nem volt képes egy Darwint, Newtont vagy Michel Angelót produkálni, ez onnan van, mert a zsidóság az évezredes folytonos üldöztetés következtében bizalmatlan lett az új eszmék iránt, és csak nagy ritkán képesek magukat egy ősi előítélet alól emancipálni. A mily arányban felülmúlják a zsidók az európaiakat génie-dolgában, oly arányban, sőt még nagyobbban, múlják őket felül az örültek számára nézve. Az európai népek által szolgáltatott és az örültekről összeállított statisztikai táblázatok szerint, ugyanazon számú népességben hasonló körülmények közt a zsidó örültek száma 4-szerre, sőt 6-szorra is nagyobb a többi népekénél. Ez állításokat a következő tények bizonyítják. Servi<sup>1)</sup> 1563 katolikusra és 391 zsidóra vesz fel átlag egy-egy örültet. Verga<sup>2)</sup> 1775 katolikusra és 348 zsidóra.

<sup>1)</sup> Gli Israeliti di Europa.

<sup>2)</sup> Archivio di Statistica. Rome, 1880.

Megerősítették ezen körülmény azon Mayr által eszközölt statisztikai kimutatás által, mely szerint esik 10,000 lakosra

	ő r á l t	
	zsidó	keresztény
Poroszországban	11'1	8'7
Bajorországban	25'2	9'8
Egész Németországban	16'1	8'6

Ezen arányok vagy helyesebben aránytalanságok oly népességből vannak véve, hol az állapotok teljesen normálisak. »Ezen fatalis privilegiumra, úgymond Lombroso, nem gondolnak az antisemitizmus korypheusai, kik szégyenfoltjai a mai Németországnak. Kevésbbé fognának boszankodni ezen faj haladásán, ha meggondolnák mindama fájdalokat, melyekkel még korunkban is oly drágán fizeti meg a zsidóság ezen szellemi fensőbbiséget. Mert ha az elmúlt tragédiák nem is ujulnak meg többé, ha az áldozatok kevésbbé vérengzők is, mindazáltal nem kevésbbé nagy a zsidók szerencsétlensége, oly keservesen fizetvén meg ezen szellemi fensőbbiséget és meg lévén fosztva még azon vigasztól is, hogy ezen áldozatok fejében a népek kiválasztottjának tartassanak.«<sup>1)</sup>

Bizonyos tekintetben ugyanezen jelenséget látjuk az észak-amerikai népeknél, hol az idegbetegségnek megfelelően túlságos nagy a szónokok száma.

A munkának többi része, melyek más okokat tárgyalnak, nem tartoznak e folyóirat körébe.

<sup>1)</sup> Renan a »Souvenir de ma jeunesse«-ben így ír a német zsidókról: »Mióta Németország a militarizmus karjaiba vetette magát, nincsenek neki geniális férfiai, a zsidókat kivéve, a kik iránt legalább hálásnak kellene lennie.«

Budapest.

GOLDSCHMIED LIPÖT.

## TÁRSADALOM.

### Magyar zsinagóga.

(Egy szegedi »ötlet«).

Előttünk fekszik »a szegedi zsidó hitközség évi jelentése 1889-ről«. A 44 lapra terjedő füzet az első 29 lapon »országos politikát« tartalmaz. Közli a hitközségnek az országos irodához 1889. évi május hó 9-én küldött átiratát, melyben a felekezeti egységes szervezetének szükségét hangsúlyozta; felsorolja azon ötvenhárom hitközséget, mely »egész lelkesedéssel melléje sorakozott«; közlésezi továbbá az országos irodának 1889. évi május hó 30-án kelt válasziratát, megemlékszik ezután a községkerületi elnökök m. évi november havi felterjesztéséről és idézi az országos irodának 1889. november 27-iki körlevelét, azon célzattal, hogy mindezek egybevetéséből a felekezeti életünkben egy év óta történeteket saját érdemeként tüntesse fel, s indokoltá tegye a f. évi márczius hó 11-én tartott közgyűléséből az országos irodához intézett újabb átiratának szükségét, melyet alább (l. Kútfők 200. sz.) szószerinti szövegében közlünk. A szegedi zsidó hitközség ezen újabb kinyilatkoztatására is megadta már az országos iroda a választ, melyet szintén alább (l. Kútfők 201. sz.) teszünk közzé.

A mult év folyamán több ízben foglalkoztunk a szegediekkel. Midőn azt ez alkalommal is kötelességszerűen teszszük, csak azt kívánjuk megállapítani: mióta fogta el a szegedieket a szereplési viszketet és minő szolgálatot tettek azzal a közügynek.

Hogy mi indította a szegedieket a »vezérszereplésre«, az iránt felvilágosít bennünket »a szegedi zsidó hitközség évi jelentése 1888-ról«, mely a következőket tartalmazza:

»A szegedi zsidó hitközség . . . az elmúlt év folyamán sokat és behatóan foglalkozott a szervezet ügyével és nem állott meg a kérdés elméleténél. Az előjárásnak sikerült a beható



tanulmányokon alapuló szervezeti szabályok kidolgozására illetékes egyént megnyerni és a zsidó felekezet szervezetének legkisebb részletére is kiterjedő javaslat fölött többszörös eszmecserét folytattak képviselő-testületünk tagjai . . . Annak szerzője és támogatói első sorban a kérdés gyors és minden irányban méltányos megoldását tartották szem előtt . . .».

Nem vehetjük rossz néven a szegedi zsidó hitközségtől, sőt elismeréssel is tartozunk neki azért, hogy annak tudatában, miszerint »illetékes egyén« beható tanulmányok alapján felekezetünk számára egy minden irányban méltányos szabályzatot dolgozott ki, egész erkölcsi erejével fáradozott azon, hogy a »szabályzat a gyakorlati térre átvitessék«.

Amde az országos irodának alább a »Kütfők« alatt közölt válasziratából megtudjuk, hogy a »beható tanulmány« alapján készült javaslat egy fővárosi értekezletnek is képezte tárgyát már két évvel ezelőtt, és hogy akkor az az üzenet ment Szegedre, hogy szíveskedjenek az ottani intézők néhány orthodox rabbi beleegyezését — bárminő engedmények árán — akármilyen »szervezet«-hez kieszközölni, s annak utánna készek lesznek a fővárosi vezérferfiak közbenjárni annak a »szervezet«-nek elfogadása s életbeléptetése iránt. Mint az országos irodának említett válasziratából tudjuk, a szegediek a missziót elvállalták, de annak mikénti teljesítéséről még hírt nem adtak. Pedig a loyális eljárás megkövetelte volna, hogy a szegediek a fővárosba üzenetet küldjenek, mielőtt a szervezési ügyet saját ízük szerint nyilvános diskusszió tárgyává teszik. De megjegyezzük, hogy meg nem határozható, mennyiben terheli itt mulasztás a szegedi hitközséget vagy csak egyes ottani vezérferfiakat, mert az országos iroda leveléből ki nem tűnik: a hitközség vagy egyesek nyerték és fogadták-e el a megbízást az orthodox rabbikkal való értekezésre.

Anélkül tehát, hogy 1888. évi márczius hava óta, a mikor ugyanis a fővárosi értekezlet üzenete Szegedre elment, innét hír küldetett volna, meglepettek a fővárosi körök a »szegedi zsidó hitközség« 1888. évi jelentésében közzétett fentidézett kijelentése által. Történt pedig ez abban az időben, a mikor az orthodox rabbik a felekezeti egység elleni támadásukra készültek volt. Az országos iroda tudta már akkor, hogy újabb akcióra az idő nem alkalmas. Az »orth. közvetítő bizottság« 1889. évi márczius hó

9-én adta be ismert memorandumát, melyhez azonban a hirhéd »rabbi-nyilatkozat« csak egy nyomatott ív alakjában — mely a szöveg és 239 rabbi nevét tartalmazta — volt csatolva, és a valás- és közokt. miniszter felhívta volt azonnal az orth. közvetítő bizottságot az eredeti »rabbi-nyilatkozatok« felterjesztésére, minthogy különben beadványa tárgyalható nem volna.

Az országos iroda az ügy ily állásában czélszerűnek találta egy 1889. évi márczius hó 27-én kelt körlevélben a hitközségeket — figyelemmel a szegedi hitközségnek az időjában megjelent fentemlített 1888. évi jelentésére — türelemre s békére inteni, mert nem akarta, hogy a zsidóság »haladó párt«-i táborából kiindul újabb akciózt az »orth. közvetítő bizottság« újabb riadóra használhasson fel, melylyel a tőle már-már elpártoló rabbikat táborába ismét visszahajthassa. És egész határozottsággal állíthatjuk, hogy az orthodox rabbik a »közvetítő bizottság« által tőlük már 1889. évi márczius havában bekért aláírásaikkal a »nyilatkozat«-ot utólag el nem látják, ha hitközségeink mindannyian az országos iroda szavaira hallgatnak, vagy tőle legalább bizalmasan felvilágosítást kérnek, mielőtt a felekezetet üres kiáltásaikkal fellármázzák.

Bebizonyítjuk ezt a szegediek okmánytára segélyével. Az »orth. közvetítő bizottság« felhívása, melyet még 1889. márczius hó 24-én küldött szét a rabbikhoz, április hó végéig teljesen eredmény nélkül maradt. Május hó első napjaiban az orth. közvetítő bizottság elnöke egyetlen egy eredeti rabbi-nyilatkozatot sem volt képes felmutatni; szerencséjére azonban, megjelent ekkor a szegedi hitközség 1889. évi május 9-ki emlékirata, erre meghívta a vészharangot és már ugyanazon hó 31-én volt abban a helyzetben, hogy a miniszternek a 239 eredeti rabbi-nyilatkozatot átnyújthatta.

Érezte az orsz. iroda nyomban a szegediek fellépésének következményeit, s felismerte az azzal teremtett szituációt, a mennyiben a Szegedre 1889. május 30-án küldött válaszában már sejtette, hogy »elért eredmények megvédése« válik majd szükségessé.

Ha tehát a »szegedi zsidó hitközség« 1889. évi jelentésének 9. oldalán azt mondja, hogy az orsz. irodának 1889. május 30-án hozzá intézett válasza óta »mindössze fél esztendő telt el, és ez a parányi idő mégis elég volt arra, hogy az orsz. iroda

lényegileg ugyanazt az álláspontot foglalja ele, melyre a szegediek kezdettől fogva helyezkedtek, és hogy »a szegedi hitközségnek mindenesetre elégtételül szolgálhat, hogy az orth. rabbik felekezett-bontó kísérletével szemben a községkerületi elnökök gyűlése« a szegediek álláspontjára helyezkedett — akkor mi ezt másnak, mint a *történeti igazság arculcsapásának*, nem mondhatjuk.

A szegedi zsidó hitközség érdeme csakis abban áll, hogy az ő fellépése tette az orthodox közvetítő bizottság elnökének lehetővé 239 rabbi aláírásának összegyűjtését. A dolog oly irányú vezetésében azonban, hogy a »kétfelkezettetés« mibenléte felől a kerületi elnökök nyilatkozhattak, és a kerületi elnökök e tárgyú emlékiratában a szegedieknek részök nincsen. Ép oly kevésé van részök a szegedieknek abban, hogy a »zsidóság egységes szervezeté«-nek szüksége felismerve lett. Hisz ez volt az országos iroda programja 1880. évi márczius hava óta, a mikor ugyanis a képviselőház az izr. iskola-alap ügyében a felekezeti egység szellemében határozott. És sajnos volna, ha arra a kérdésre, hogy kell-e »egységes szervezet«, csupán 53 hitközség adná meg az »igen« választ, mint a hányak nyilatkozatával Szeged dicselkedhetik.

A szegedi hitközség egy úton járt mindig az orsz. irodával; az ellenkezés kezdetét vette az »illetékes egyén« felfedezésével, a ki *beható tanulmányozás* után a zsidó felekezett számára egy »szervezet«-et készített, és azt a hitközségnek nagylelkűen további eljárásra átengedte — miután a fővárosi körök azt tisztelettel visszaküldték. Ez az »illetékes egyén« vitte be a szegedi hitközséget abba, hogy az 1888. évi jelentésében róla megemlékezve s egyenesen reá támaszkodva, felekezettmentő szervezeti munkálatot helyezzen kilátásba. E munkálat »szerzője s támogatói« teendők felelősekké első sorban a szegedi hitközség mult évi májusi felszólalásáért is, mely következményeiben az orthodox rabbik alakszerű »nyilatkozatai«-nak összegyűjthetését eredményezte. És ugyanaz a »szerző és támogatói« hallgatták el a hitközségök előtt a kultuszminister f. évi február hó 10-én kelt rendeleteiben foglaltakat, és bírták a »szegedi zsidó hitközség«-et arra, hogy az alapos tanulmányok segítségével az »illetékes egyén« által szerkesztett »szervezet«-et »hivatalosan is, (mert nem hivatalosan már két évvel előbb megtörtént) rendelkezésre bocsássa az országos irodának.

A »szerző« azonban elérte célját: véres verejtékével szerkesztett munkálata nem marad a feledékenység tengerében eltemetve. De elég szerény is volt e mellett, a mennyiben »a zsidó felekezett szervezetének legkisebb részletére is kiterjedő javaslat«-ának csak két első részét adatta át ez alkalommal *hivatalos* uton a nyilvánosságnak. A szegedi hitközség jelentésében a javaslat 90 §§-ai vannak csupán közzétéve; a jeles munka ezen »ötlet-szerű« megcsontítása előttünk érthetetlen, annyival inkább, mert az 55. §-ának a) pontjában is hivatkozás történik a 102. §-ra, melyet az olvasó a hitközségtől számon kérhet. Mi tehát az ismeretetés alapjául az egész munkát veszszük, és nem jelezhetjük sem rövidebben, sem meggyőzőbben »a beható tanulmányokon alapuló szervezet« értékét, mint ha az abból vett mutatóanyagokkal szembeállítjuk „A magyarországi reformált egyház alkotmányos szervezeté“<sup>1</sup>-nek vonatkozó határozatait. Még csak a címre nézve kívánjuk megjegyezni, hogy Löw Lipót már évtizedek előtt tervezte a „Magyar Zsinagóga“ szervezetét. Im a mutatóanyag »beható tanulmány« és annak forrásából:

#### A magyar zsinagóga szervezete.

##### Általános határozatok.

1. §. A magyar zsinagóga a magyar zsidó hitközségek összesége képezi.

2. §. A magyar zsinagóga a jelen szervezeti szabályzatban megállapított önkormányzati joggal bír.

3. §. A zsinagóga minden felekezeti ügyét a jelen szervezeti szabályzatban megállapított felekezett hatóságok, tisztviselők és hivatalnokok intézik. Ő Felsége a király legfőbb felügyeleti jogát a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi minister által gyakorolja.

#### A magyarországi reformált egyház alkotmányos szervezete.

##### Általános határozatok.

1. §. Az evangyeliom szerint reformált magyarországi keresztény egyház, mely országos törvényeinkben helvét hitvallású evangélikusoknak nevezetik, magában foglalja mindazon reformált vallású egyház-községeket, melyek a magyar koronához tartozó országok és tartományok területén léteznek.

2. §. A magyarországi ref. egyház-zsinat — presbyteri rendszer szerint igazgatja és kormányozza magát.

3. §. A reformált egyház alsó- és felső iskolái, mint a vallás szabad gyakorlatának jogával lényeges kapcsolatban álló intézmények s az egyház önfentartásának eszközei, az alkotmányos uton létrejött hazai országos törvények, jelesen az 1790/1. XXVI. t. cz. mint alaptörvény in-

*A m. zsinag. szerv. szövege:*

*A ref. egyh. szerv. szövege:*

tézkedéseinek épségben tartásával mindenestül az egyház testéhez tartoznak, s az egyházi hatóságok alatt állanak.

4. §. Mindenféle egyházi és iskolai belügyeket, a fennálló egyházi törvények és rendszabályok szerint a jelen egyházi törvényben megállapított fokozatos képviselőtestületek, kormányzó hatóságok és bíróságok, ugyszintén a törvényesen választott egyházi tisztviselők intéznek, épen maradván Ő Felségének a Királynak, az ország törvényeiben meghatározott legfőbb felügyelési joga (jus supremæ inspectionis). A mennyiben azonban a fentebb megjelölt egyházi testületek, saját körükben hozott rendszabályait, határozatait s ítéleteit önhatóságilag nem fogantathatják, miután az egyház önkormányzati joga, intézményei és törvényei, az állam oltalma alatt állanak, azok végrehajtása végett jogosítva vannak a jelen egyházi törvényben kijelölt esetekben az állam közigazgatási hatóságainak segélyét és eljárását igénybe venni.

4. §. A mennyiben a felekezeti hatóságok saját hatáskörükben s a jelen szervezeti szabályzat alapján hozott rendszabályait és határozatait önhatóságilag és határozataikat önhatóságilag nem fogantathatják, jogosítva vannak végrehajtásuk végett a közigazgatási hatóságok segélyét igénybe venni.

5. §. Ily jogsegély igénybe vehető különösen az illetékes hatóságok által kivett mindennemű felekezeti adóknak, fogadalmilag felajánlott adományoknak és felekezeti alapot vagy pénztárt illető járulékoknak behajtása végett.

5. §. Ily jogsegély igénybe vehető különösen az illetékes hatóságok által kivett mindennemű felekezeti adóknak, fogadalmilag felajánlott adományoknak és felekezeti alapot vagy pénztárt illető járulékoknak behajtása végett.

Ígénybe vehető továbbá az illetékes hatóságok által saját hatáskörükben hozott s jogerős határozatoknak végrehajtása céljából, melyek által valamely felekezeti tisztviselő vagy hivatalnok elmozdítása, felfüggesztése, vagy állásába való visszahelyezése mondatott ki.

5. §. Az államhatalom segélye igénybe vehető: az illetékes egyházi hatóságok által kivett mindennemű egyházi és iskolai adóknak és szolgálmányoknak, az egyházi tisztviselők és szolgák megállapított fizetéseinek és járandóságainak, az egyházi felsőbb hatóságok engedélyével egyházi és iskolai czélokra felvett tartozások, tőke és kamat törlesztése indokából egyházi és iskolai czélokra tett építkezés költségeiből, az egyházfentartó tagokra adó alakjában kivett járulékoknak, az országos közalap javára kivett adóknak, s felajánlott évi

*A m. zsinag. szerv. szövege:*

*A ref. egyh. szerv. szövege:*

járulékoknak behajtása végett: továbbá igénybe vehető az államhatalom segélye: ha az illetékes egyházi hatóságok által saját hatáskörükben hozott s jogerős határozatoknak, melyek által az egyházi tisztviselő vagy szolga elmozdítása, felfüggesztése vagy állásába vissza- és behelyezése mondatott ki: az egyházközség — presbyterium, — tisztviselő vagy szolga ellenszégül.

6. §. E jogsegély kiszolgáltatását az eljárásra hivatott felekezeti hatóságok mindegyike kérheti, még pedig a hitközségi előjáróság a helyi közigazgatási hatóságtól, a megyei és az orsz. felekezeti előjáróság pedig az illető törvényhatóságtól.

A segély első fokon a presbyterium által a községi előjáróságtól: — törvényhatósági joggal felruházott városokban a polgármestertől; — másodfokon az egyházmegye, s illetőleg az esperes által a köztörvényhatósági főtisztviselőtől (alispán, polgármester) kérhető s az állam és hatóságai a végrehajtásban való segédkezést meg nem tagadhatják.

7. §. A magyar zsinagóga felekezeti hatóságai:

- a) a hitközségi képviselőlet és hatóság;
- b) a megyei képviselőlet és előjáróság;
- c) az országos képviselőlet és előjáróság.

8. §. A zsinagóga hatóságok mindegyikének jogában áll, saját hatáskörében a jelen szervezeti szabályok korlátai között külön szabályzatokat alkotni.

6. §. Az egyházközségek, egyházmegyék és egyházkerületek alkotják a magyarországi reformált egyház egyetemét. Ezeknek megfelelő fokozatokban a gyűlések és hatóságok: egyházközségek, egyházmegyék, egyházkerületek és egyetemes egyháziak.

7. §. Az egyházi fokozatos hatóságok mindegyikének jogában áll, törvényes hatáskörében s ügyeire vonatkozólag, az egyetemesen megállapított egyházi törvények s illető felsőbb testületek rendszabályainak sérelme nélkül, külön rendszabályokat és utasításokat alkotni.

9. §. Jelen szervezeti szabályzatot, Ő Felsége jóváhagyásának fenntartása mellett csak a magyar zsinagóga országos képviselőlete módosíthatja.

9. §. Az egyházi törvényhozás jogát az országos egyházi törvényes zsinat gyakorolja; s a zsinat által alkotott s Ő Felsége által megerősített egyházi törvényeket csak törvényes zsinat magyarázhatja, módosíthatja, vagy törölheti el.

*A m. zsinag. szerv. szövege:*

### I. RÉSZ.

#### A magyar zsinagóga hatóságai.

Első fejezet.

A hitközségekről.

10. §. A magyar zsinagóga első-fokú kormányzati hatósága a hitközségi képviselő és előljáróság.

11. §. A hitközségek anya- és fiók-hitközségek. Anya-hitközségek, vagyis egyszerűen: hitközségek azok, melyek anyakönyvező rabbiság székhelyét képezik; fiókhitközségek azok, melyek ily székhelyet nem képeznek.

12. §. A hitközségek jelenlegi területi beosztására vonatkozó minden változtatás, valamint az új anya- és fiók-hitközségek alakulása csak az országos előljáróság helybenhagyásával történhetik.

13. §. Ugyanazon község területén csak egy hitközség állhat fenn. Ahol jelenleg több hitközség létezik, ott ez állapot fenntartható mindaddig, míg az egyik hitközség tagjainak száma 50 fizetőképes családfőre olvad le vagy míg az egyik az anyakönyvezés jogát el nem veszti.

14. §. A feloszlott vagy felosztott hitközség vagyona az anya-hitközségre száll.

*A ref. egyh. szerv. szövege:*

### ELSŐ RÉSZ.

#### Az egyház képviselői és kormányzati hatóságai.

Első fejezet.

Az egyházközségekről.

11. §. Az egyházközségek anya-, társ-, leány- és fiókegyházközségek. Anyaegyházközségek azok, a melyek saját templomukat s az önálló rendes lelkészi hivatalt, keblökben állandóan fentartani képesek. Társasegyházak, melyek együtt tartanak fen egy önálló rendes lelkészi hivatalt. Leányegyházközségek azok, a melyek erre képesek nem lévén, valamely anyaegyházközséghez vannak csatolva s iskolájuk és tanítójuk van. Fiókegyházak pedig azok, melyek önállólag sem lelkészt, sem tanítót nem tartanak.

12. §. Az anya-, társ-, leány- és fiókegyházközségek mostani határai és egymáshoz való jogviszonyai törvényeseknek tekintetnek; jövőre azonban minden változtatás, valamint új anya-, társ-, leány- és fiókegyházközségek alakulása, az egyházmegyei s az egyházkerületi hatóság helybenhagyása által történhetik.

13. §. Az anya-, társ- és leányegyházak közötti közigazgatási viszonyok és ezek alapján keletkező jogok és kötelességek, az érdekelt egyházközségek, közt létrejött egyezés s ennek nem sikerülése esetében az illető egyházmegye s egyházkerület határozata által állapíttatnak meg.

14. §. Az újonnan alakuló egyházközségnek, az általa eddig más egyházközséggel közösen használt egyházi és iskolai vagyomból, csak azon esetben lehet jogos követelése,

*A m. zsinag. szerv. szövege:*

*A ref. egyh. szerv. szövege:*

ha ez annak idejében formaszéri szerződésben világosan kikötöttet.

15. §. Magyarországnak minden reformált vallású lakosa és honpolgára, azon helyen tekintetik az egyházközség rendes tagjának, a hol tagja a polgári községnek. Ha pedig az ilyen helyen református egyházközség nincs: tagja azon ref. egyházközségnek, melynek területéhez lakóhelyét az egyházmegyei hatóság beosztja.

16. §. Ha a reformált egyház valamely tagja, illetékes egyházközségén kívül, más egyházközségben, illetőleg községekben is rendesen és állandóan viseli az egyházi terheket: ott az egyháztagokat illető jogokat is gyakorolhatja.

c) Aki több hitközség terheiben állandóan részt vesz, azokban a tagokat megillető jogokat is gyakorolhatja.

d) Aki állandó lakhelyét változtatja, a változtatás évére korábbi, a következőre új hitközségének terheit viseli, s a hitközségi tagokat megillető jogokat — a külön alapszabályok korlátai között — ott gyakorolja, hol a terheket viseli.

16. §. A hitközségi tagoknak jogában áll: a közös isteni tiszteletet, a felekezeti intézeteket s intézményeket, felekezeti tisztviselők és hivatalnokok szabályszerű hivatalos szolgálatát, a cselekvő és szenvedő választói jogot a vallásbeli törvények, illetve a külön alapszabályok értelmében igénybe venni s vélt sérelem esetén a zsinagógai hatóságok védelméhez folyamodni.

17. §. A hitközségi tagoknak kötelessége a szervezeti szabályokat

Kötelességük pedig úgy magánéletükkel, mint közszolgálatukkal az egyház és iskola javát és virágzását előmozdítani; gyermekeik ok-

*A m. zsinag. szerv. szövege :*

tiszteletben tartani, a felekezet bizalma által rájuk ruházott tisztségeket elvállalni, a felekezeti célokból rájuk rótt terheket viselni. — Tisztségek viselése alól a tagok elfogadható okok létében felmentetnek.

18. §. A hitközség hatáskörébe tartoznak a jelen szervezeti szabályzatban más hatóságoknak fenn nem tartott felekezeti ügyek s különösen saját területén közös istentisztelet tartása s ily istentisztelet engedélyezése, továbbá minden szertartásos dolgoknak előállítás, gyártási, eladási és feltüyeleti kizárólagos joga, minő pl. a vágatás, a kóserhús kikészítése és kimérése, és ily hűskészítmények előállítása és szolgáltatása, pászkalisz és pászkagyártása és eladása.

19. §. A hitközség ügyvitelét külön alapszabályok állapítják meg.

20. §. A főhítközségek szavazatképes tagjainak gyűlése választ két templomtyát, kik az elnöki, illetve alelnöki teendőket látják el, — pénztárost, ellenőrt és jegyzőt.

21. §. A főhítközségek tagjai az anyahítközségek terheiből csak a közös költségek arányában, de az anyahítközségi tagokénál mérsékeltbb hozzájárulásra kötelezhetők,

*A ref. egyh. szerv. szövege :*

tatásáról és vallásos neveléséről kellően gondoskodni; a fennálló egyházi törvényeknek, rendszabályoknak, s a törvényes egyházi feladatoknak engedelmeskedni; az egyházközség és presbyterium bizalma által rájuk ruházott hivatásokat elvállalni; az egyház és iskola fenntartása céljából rájuk rótt terheket pontosan viselni.

Egyházi hivatalok viselése alól azonban az egyes egyháztagok, az illető egyházi hatóságok által elfogadható okok mellett felmentetnek. Ilyen okok: előhaladott életkor, idült betegség, katonai és oly mérvű polgári közszolgálat, mely miatt az illető az egyházi teendők végzésében akadályozva van, és a vagyontalan szegénység.

20. §. Az egyházközség hatáskörébe tartoznak :

a) A rendes lelkész választása a törvény értelmében (180., 215. §-ok).

b) A presbyterek és egyházközségi gondnokok választása.

c) A presbyterium által újabb teher kivétele, egyházi fekvő birtok eladása, bevétele, csereszereződés, kölcsönügylet megkötése iránt az egyházközség elé terjesztett javaslat feletti határozás, mely határozatok az egyházi felsőbb hatóságok jóváhagyása alá terjesztendők.

21. §. Mi módon gyakorolja az egyházközség a fentebb említett s számára fenntartott ügyek feletti, vagy más, már gyakorlatában levő határozás jogát, azt az egyes egyházkerületek szabályrendelet által állapítják meg; különös tekintettel arra, hogy azt az egyháztagok közvetlenül-e? vagy választott képviselőik által s mily eljárás és módok mellett gyakorolják?

*A m. zsinag. szerv. szövege :*

Ahol az állami adókules szerint állapítatik meg a hozzájárulás, a főhítközségek tagjai állami adójuknak legfőbb harmadrésze arányában terhelhetők.

22. §. Minden egyebekben a külön alapszabály intézkedik, mely az anyahítközség útján s véleményével ellátva a megyei előjárásához be-terjesztendő (52. §. d) p).

### Második fejezet.

A hitközségi képviselétről és előjárásáról.

23. §. A hitközség ügyeit az általa választott képviselő és előjáróság intézi.

24. §. A hitközségi képviselő választott tagjainak számát a külön alapszabályok állapítják meg. Ezenfelül a képviselőnek tagjai: a rabbi, illetőleg rabbik, a jegyző, a tanító, vagy a tanítótestületnek saját kebeléből választott tagja s a templomatyák.

25. §. A képviselőbe való választhatóságot, a választás módját s a megbízatás tartamát a külön alapszabályok határozzák meg.

26. §. A hitközség minden hivatalnokai bir cselekvő választó joggal.

27. §. A képviselő hatásköre: a) a felekezet vallásos, erkölcsi és önkormányzati érdekeit gondozza s netáni serelemek orvoslásáról gondoskodik;

b) a felekezeti, azaz vallásos, szertartásos, nevelő, tanító és jótékony intézmények fenntartása, fejlesztése és működése felett őrködik s a hit-

*A ref. egyh. szerv. szövege :*

19. §. Az egyházközség belügyeit a község által választott presbyterium intézi.

22. §. A presbyterium tagjai:

a) Hivatalból: a rendes vagy helyettes lelkész, illetőleg lelkészek, a gondnok vagy gondnokok, az iskola rendes tanítója; a hol több tanító van, ott az egyházközség által fenntartott felső- és alsó iskolák rendes tanítói, illetőleg tanárai együttesen oly számban, a hány lelkész van az egyházközségben, a tanítói testület által választva.

b) Választás útján, az egyházközség választóképes tagjai által választott egyének.

28. §. A presbyterium teendői:

1. Az egész egyházközség vallásos és erkölcsi életére gondosan felvigyázni s a vallásosság és közérköltéség hanyatlását mind egyeseknél, mind családoknál észszerű egyházi eszközökkel erélyesen meggátolni; emel fogva a törvény értelmében egyházügyelmet gyakorolni.

2. Őrködni a felett, hogy a templomi községes isteni tisztelet, mint szintén a keresztelek, urvacsora osztás, konfirmatiók, esketések, temetések s bármely egyházi ün-

*A m. zsinag. szerv. szövege:*

köztség védnöksége alatt álló hasonló intézményekre felügyel; *c)* öröködik a felett, hogy istentiszteleten esketések, temetések és felekezeti ünnepélyek alkalmával a hit törvényeinek és rend követelményeinek elég tétessék, a zsinagógák valóságos czélokra kívül más czélokra ne használtassanak, azokra, valamint hitközségi egyéb épületekre semmiféle politikai pártjelvények fel ne tüzessenek;

*d)* öröködik a felett, hogy a gyermekek hitoktatás nélkül ne maradjanak, s hogy az iskolában az oktatás s különösen a vallásos és erkölcsi nevelés folytonosan jó karban legyen és megállapítja a rabbi előterjesztése alapján a megyei rabbiszék által előírt hittani tananyagon felül elvégzendő hittani tananyagot.

*e)* a hitközség minden vagyoni ügyeire kellő gondot visel, tehát: öröködik a földbirtok, tőkepenzék és alapítványok épségének és jövedelmének fentartása és gyarapítása, terheiknek könnyebítése és megszüntetése, alapítványok elfogadása és kezelése fölött; felügyel az épületek jó karban tartására, gondoskodik az évi költségvetés megállapításáról, hitközségi adók kivetése és behajtása, mindenféle fizetési kötelezettség pontos teljesítése, a számadások folytonos nyilvántartása s megvizsgálásáról; a társhitközségekhez körleveleket intézhet s a megyei, illetve országos előjárásúhoz indokolt fölterjesztésekkel élhet;

*f)* a hitközség kebelében fennálló vagy létesítendő kegyeletes vagy jótekonyság egyesületek alapszabályait fölülvizsgálja s azokat véleményes jelentés mellett fölterjeszti az országos előjárásúhoz;

*A ref. egyh. szerv. szövege:*

nepélyek alkalmával, az egyházköztség tagjai részéről mindenek egyházi törvényeink szerint díszesen és jó renddel történjenek; a templomok egyházi czélokra kívül más czélokra ne használtassanak; azokra, valamint a tornyokra, lelkészlakókra és iskolaépületekre is semmiféle politikai pártjelvények fel ne tüzessenek.

3. Felügyelni, hogy a vasárnapot és saját ünnepünket az egyházközségi tagok hiven és illendően megtartsák.

4. Felvigyázni arra, hogy az iskolaköteles gyermekek oktatás nélkül ne maradjanak, s hogy az egyházköztség iskoláiban, mind általában a közoktatás, mind különösen a vallásos és erkölcsi nevelés, folytonosan jó karban legyen; s az iskolák törvényes szabadsága és felekezeti érdekei semmi sérelmet szenvedjenek s ha szenvednek, az idejében a maga útján orvosoltassék.

5. Az egyházköztség mindenféle vagyoni ügyeire vonatkozólag a kellő gondviselés és idejekorán való célszerű intézkedés; tehát: az egyházi és iskolai földbirtokok, tőkepenzék, alapítványok épségének és jövedelmének fentartása és gyarapítása, terheiknek könnyebítése s megszüntetése; mindenféle épületek jó karban és biztonságban tartása; temetőhelyekről való gondoskodás; egyházi és iskolai adók, tartozások kivetése és behajtása; mindenféle fizetéseknek a meghatározott időben pontos kiszolgáltatása; a számadásoknak folytonos nyilvántartása és a maga idejében szigorú megvizsgálata és az egyházközséghez indokolt előterjesztések intézése.

6. A harangozásra felügyelet, és

*A m. zsinag. szerv. szövege:*

*g)* beszolgáltatja, illetve behajtja az országos előjárású által kormányzati, jótékony és közművelődési czélokra a hitközségre s a jótékony vagy kegyeletes egyesületekre kirótt járulékokat (lásd 72. §. *f*);

*h)* végrehajtja a megyei és országos előjárású határozatait;

*i)* a hitközség évi számadásait s jelentéseit megállapítja s a megyei előjárásúhoz betérjeszti;

*j)* megállapítja a hitközség alapszabályait a megyei és országos előjárású jóváhagyásának főtartása mellett.

28. §. A képviselőt egyes működési ágainak fogantatására bizottságokat alakíthat.

29. §. A képviselőt saját köréből választ elnököt és előjárásúhoz, ugyanó választja a tisztviselőket, hivatalnokokat és állapítja meg a hivatalnokokat és szolgál fizetését és illetményét.

30. §. Tisztviselő és hivatalnok választásának eredménye a megyei előjárásúhoz bejelentendő.

31. §. A képviselőt gondoskodik arról, hogy a hitközségnek két pecsétje legyen: egyik a hitközségé, másik a rabbiságé.

32. §. A hitközséget a hatóságokkal és harmadik személyekkel szemben az elnök, ünnepélyes alkalommal az elnök és rabbi képviseli.

33. §. Az előjárású hatáskörét a külön alapszabály írja körül.

34. §. Hitközségi hivatalnok nem lehet az előjárású tagja.

35. §. Minden ülésről jegyzőkönyv vezetendő.

*A ref. egyh. szerv. szövege:*

hogy a harangoztatás, főleg temetéseknél, tulságba ne vitessek, bizonyos mérsékelt díj megszabása s az ebből befolyó összeg feletti rendelkezés.

7. Az egyházközségi tehetetlen szegényekről, árvákról, nyomorultakról való gondoskodás.

8. Az egyházi felsőbb hatóságok jogérvényes határozatainak végrehajtása.

28. §. 13. Mindezen téendőik célszerű fogantatására végett oly ügyekben, a melyekre nézve annak szüksége valóban fennforog, jogában áll a presbyteriumnak egyes bizottságokat s különféle tisztviselőket, mint p. o. számadó és épített gondnokot, pénztárnokot, szegények és árvák gondnokát, alsóbbrendű megbizottakat és előjárásúkat is választani, vagy kinevezni, de miként a véghatározás joga, úgy a felelősség terhe is, a kijelölt teendőkre nézve, első sorban magát a presbyteriumot illeti.

28. §. 12. Gondoskodik, hogy az egyháznak két külön pecsétje legyen: egyik a lelkészi hivatalé, mely a lelképásztor —, másik az egyházközségé, mely a lelkész és gondnok felügyelete alatt álljon.

28. §. 9. Az egyházközséget az egyházi és polgári hatóságokkal szemben, a presbyterium elnöksége képviseli.

32. §. Minden ülésről pontos és kimerítő jegyzőkönyv vezetendő.

A legnagyobb változást, melyet a szegedi »szerző« eddig terjedő munkájában »a reformált egyház szervezetén« ejtett, abban ismerjük fel, hogy utóbbi szervezet I. részének első fejezetét két fejezetre osztotta. Ennek magyarázatát pedig abban találjuk, hogy másolásában még a fejezetek számához is lehetőleg hű akart maradni, s minthogy a »reform. szervezet« második fejezetében az »egyházmegyékről«, harmadik fejezetében az »egyházkerületekről«, negyedik fejezetében az »egyetemes konventről«, sőt egy ötödik fejezetében »a zsinatról« intézkedik. A magyar zsinagóga számára azonban »szerző« csupán egy-egy fejezetre terjedő »megyei« s »országos« képviseletet szánt: fejezeteinek legalább az első fejezet kettéválasztása által való szaporítását látta szükségesnek.

Minthogy a »reform. egyház« szervezetében létező négyrendbeli (egyházmegye, egyházkerület, konvent és zsinat) testület helyébe a »magyar zsinagóga« csak kettőt, t. i. a »megyei« s »országos« képviseletet állítja, ennek természetes következménye az, hogy szerző a »reform. egyház« négy testületére megállapított határozatokból állította össze a »magyar zsinagóga« két testülete számára intézkedéseit. Támpontul szolgáltak még — mint már az eddig közölt szövegből is látszik — a fennálló szabályrendeletek.

Az a kis hierarchia-forma továbbá, a melyet a »magyar zsinagóga« akként állapít meg, hogy »megyei« s »országos« rabbikat statuál, megfelel a »reform. egyház« szervezetének anynyiban, a mennyiben ez »espereseket« és »püspököket« ismer.

De most kövessük a »szerzőt« a »reformált egyház alkotmányos szervezete« paragrafusainak tömkelegébe, s mutassuk ki csak néhány példán, miként végezte alapos tanulmányait:

*A m. zsinag. szerv. szövege:*

Harmadik fejezet.

A megyei képviseletről s elöljáróságról.

36. §. A magyar zsinagóga másodfoku felekezeti hatósága a megyei képviselet.

37. §. Az egy politikai megye területén fekvő anyabitközségek elnökei és rabbijai alkotják a megyei képviseletet. (Lásd 41. §.)

*A ref. egyh. szerv. szövege:*

Második fejezet.

Az egyházmegyékről.

35. §. Több egyházközségnek az egyházi közigazgatás, kormányzás és rendtartás czéljából, egy felsőbb hatósággá egyesülése alkotja az egyházmegyét.

*A m. zsinag. szerv. szövege:*

38. §. A 4000 léleknél kissébb zsidó lakosságú megyék azonban következőleg csoportosítatnak:

1. Moson és Győr, 2. Komárom és Esztergom, 3. Temes és Krassó-Szörény, 4. Csongrád és Csanád, 5. Zólyom és Túróc, 6. Liptó és Árva, 7. Hont és Bars, 8. Besztercze-Naszód és Maros-Torda, 9. Torda-Aranyos, Alsó-Fehér, Szeben és Hunyad, 10. Brassó, Csík, Fogaras, Háromszék, Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő és Udvarhely.

39. §. A politikai megyék beosztásának változása esetén az ország elöljáróság e beosztást megfelelőleg módosítja.

40. §. A megyei képviselet hatáskörébe tartozó ügyeket intézik:

- a) a megyei képviselet;
- b) a megyei elöljáróság.

49. §. A megyei képviselet ülései nyilvánosak.

54. §. A megyei rabbiszék áll: megyei rabbiból s a megyei képviselet által saját köréből választott két rabbiból.

Negyedik fejezet.

Az országos képviseletről és elöljáróságról.

56. §. A magyar zsinagóga legfelső önkormányzati hatósága az országos képviselet.

*A ref. egyh. szerv. szövege:*

36. §. Az egyházmegyék területén változtatás, az illető egyházmegyék javaslattétele s az érdekelt egyházközségek meghallgatása után az egyházkerület jogkörébe tartozik.

37. Az egyházmegye hatáskörébe tartozó ügyeket intézik:

1. Az egyházmegyei közgyűlések.
2. A 244—247. §-ok értelmében szervezendő és működendő egyházmegyei bíróságok.

40. A közgyűlés nyilvánosan tartatik.

129. §. Az esperes az egyházmegye azon rendes lelképásztornai közül, kik tudományukkal, valódi lelképásztori jellemükkel kitűnnek, választatik az egyes gyülekezetek presbyteriumai által vagy élethossziglan, vagy tíz évig a tisztujítás alapján. Tíz éven belül a restauratio nem gyakorolható.

A választás tudomás és megerősítés végett az egyházkerülethez terjesztetik fel.

Negyedik fejezet.

Egyetemes konvent.

55. §. Az egyetemes konvent a magyar reformált egyházat egyetemesen érdeklő ügyek elintézésére hivatott testület.

*A m. zsinag. szerv. szövege :*

59. §. Az országos képviseletet alkotják :

a) az összes megyei világi elnökök ;

b) a pesti zsidó hitközség elnökén kívül előljárósága által kijelölt két rabbija, titkára és képviselote által választott hat hitközségi tag s a pesti orth. hitközség rabbija ;

c) a legnagyobb lelekszámmal, de egyszersmind egységes anyakönyvvezetéssel bíró három orthodox és két haladó hitközség rabbija, amennyiben már hat éve hivataloskodik. Ha e képesítéssel nem bír, a következő legnagyobb számú s megfelelő qualificatiójú hitközség rabbija ;

d) az országban fennálló jesivának képviselőjeül a pozsonyi és nagyváradai jesivák élén álló rabbi ;

e) az országos rabbiképző felügyelő bizottságának rabbi-elnöke és tanári karának egy választott tagja ;

f) az országos tanítóképző igazgatója ;

g) az országos tanító-egylet elnöke ;

h) a cultus-hivatalnokok országos-egyletének elnöke ;

i) az országos zsidó ösztöndíj-egylet elnöke ;

j) az országos előljáróság jegyzője.

## II. RÉSZ.

A magyar zsinagoga hivatalnokairól.

Első fejezet.

A rabbiról.

C) A rabbi teendőiről.

80. §. A rabbinak, mint hitközsége lelkészének, hivatalos teendői

*A ref. egyh. szerv. szövege :*

48. §. Az egyházkerületi közgyűlésnek szavazattal bíró tagjai :

a) A püspök és főgondnok mint elnökök.

b) Minden egyházmegyéből az esperes és egyházmegyei gondnok s legalább egy lelkészi és világi képviselő ; ezen felül a népesség aránya szerint, minden egyházkerület maga határozza meg az egyházmegyei képviselők számát.

c) A presbyteriumok által választott egyházkerületi tanácsbírák, egyenlő számban lelkészek és világiak ; ezek számának meghatározása is az egyházkerületek joga.

d) Főtanodák, főgymnasiumok, tanítóképezdek tanárkarának választott képviselői.

e) Az összes nem teljes 8 osztályú gymnasiumok tanárkarának egyitt egy képviselője.

f) Az egyházkerület lelkészi és világi jegyzői s az egyházközségek által választott egyházkerületi tisztviselők.

Az egyházkerületek egyéb hivatalnokai csak tanácskozási joggal bírnak.

## MÁSODIK RÉSZ.

Az egyházi tisztviselőkről és egyes egyháztagokról.

Első fejezet.

A lelkipásztorokról.

A) A lelkipásztor hivatalos teendői

95. §. A lelkipásztor hivatalos teendői :

MAGYAR ZSINAGÓGA.

297

*A m. zsinag. szerv. szövege :*

a) a nyilvános istentisztelet körében :

1. hirdeti az Isten igéjét és magyarázza a vallás kütfőit ;

2. végzi a rabbinak a gyakorlat szerint fenntartott imákat ;

3. rendkívüli istentisztelet rendjét megállapítja ;

4. felügyel az istentisztelet menetére, törvényszerűségére és méltóságára ;

5. kihirdeti a házasulandókat ;

b) a nyilvános istentisztelet körén kívül :

6. elintézi a szertartások s valásbeli kérdéseket ;

7. felügyel a szertartások teljesítésére s ezek végzésére hivatott hivatalnokokra ;

8. összeesketi a házasulandókat, békelteti a házaseleket, vezeti az elválást és chalicát ;

9. végzi a temetési papi funkciót — imát és beszédet — s felelős a temetésre vonatkozó országos törvények megtartásáért ;

c) a lelkipásztori gondozás s a felekezeti kormányzás körében :

10. vallásos buzgóságot kelt és ápol hibeiben ;

11. a szegényeket, ügyefogyottakat, nyomorultakat pártfogolja és irántuk a részvétet felkölti ;

12. a vándorkoldulást lehetőleg megakadályozza az által, hogy az ajánló levelek kiadását megtagadja ;

13. betegeteket, különösen szegényeket látogat ;

14. foglyok és halálra ítélték körül végzi a lelkészi teendőket ;

15. végzi az ország törvényeiben meghatározott közigazgatási teendőket s részt vesz a községi iskolaszék és statisztikai bizottságokban ;

*A ref. egyh. szerv. szövege :*

1. A rendes vagy közönséges istentisztelet körében :  
Az Isten igéjének hirdetése.

A szentírás magyarázása.

Confirmatio.

Könyörgés.

Sakramentumok kiszolgáltatása.  
Éneklésre való felügyelet.

2. A rendes vagy közönséges isteni tisztelet körén kívül :

Házasulandók összeesketeése.

Rendkívülieg az előirt esetekben, a sakramentumok kiszolgáltatása.  
Temetés.

3. A lelkipásztori gondozás és egyházkormányzás körében :

Betegek látogatása.

Foglyok és halálraítéltek körüli lelkészi teendők.

Egyházfegyelem.

Viszálkodó házások békeltetése.

Az áttértek körüli eljárás.

A törvényben meghatározott közigazgatási teendők.



*A m. zsinag. szerv. szövege:*

16. részt vesz a közigazgatás ügyeinek intézésében a szervezeti szabályzat által kijelölt körben;

17. vezeti az anyakönyveket s végzi az ezzel összefüggő teendőket;

18. őrzi a rabbiság pecsétjét és levéltárát;

*d) a felekezeti oktatás körében:*

19. felügyel a hitoktatásra, illetve azt a mennyire lehet, személyesen eszközözi, ellenjegyzí a hittani bizonyítványokat s gondozza az ifjúság vallásos nevelését;

20. felügyel a felekezeti iskolákra.

*c) A rabbi magánéletéről és személyéről.*

83. §. *a) A rabbi hivatásának megfelelően, szigorúan vallásos és kifogástalan életet éljen, hivatását önzetlen odaadással teljesítse és kegyességben, jótékonyágban és mértékletességben híveinek jó példát adjon.*

*b) A rabbi politikai és társadalmi igazgatástól és pártküzdelmektől, tiszte tekintélyével össze nem férő tüntetéstől óvakodjék.*

*c) A rabbi a vallás kutfőit s a theologiai irodalmat serényen és fáradhatlanul tanulmányozza s tartózkodjék minden oly mellékfoglalkozástól, a mely őt ebben s hivatalos teendőiben akadályozhatná, vagy a mely erkölcsi méltóságával s tekintélyével össze nem egyeztethető. Tartózkodjék váltóbeli kötelezettség vállalásától, szerencsejátéktól s azokkal rokon kereskedelmi műveletektől, mindennemű fizet- és sportszerű foglalkozástól és párbajozástól vagy abban való segédkezéstől;*

*d) a rabbi öltözetében a társadalmi illem követelményeinek megfelelően, a midőn pedig hivatalos*

*A ref. egyh. szerv. szövege:*

Az egyház szellemi és anyagi ügyeire felügyelet.

Anyakönyvek vezetése.

Az iskolákra való felügyezés.

*B) A lelkipásztor magánélete.*

120. §. A lelkipásztorok hivatásuknak teljesen megfelelő életet éljenek.

125. §. A lelkipásztorok a politikai pártküzdelmekben előfordulható tüntetésektől, melyek hivataluk irányával és tekintélyével ellenkeznek, szorosan óvakodjanak.

126. §. A lelkipásztorok az olyan foglalkozásoktól, melyek a tanulmányozásban, hivatalos teendők végzésében akadályul szolgálhatnak, hallgatóikkal való viszonyukat megzavarhatják, szorosan óvakodjanak.

128. §. A lelkipásztorok öltözetükben is, a társadalmi illem követelményeinek megfelelően; magán-

*A m. zsinag. szerv. szövege:*

tisztében jár el, vagy hivatalos működésben bárhol megjelenik, illő rabbi-öltönyt viseljen.

*A ref. egyh. szerv. szövege:*

forgolódásunkban s a házuknál is legyenek mindig egyszerűleg, de tisztességesen öltözködve; midőn pedig hivatalos tisztökben járnak el, sőt hivatalos polgári ünnepélyeken is, rendszeres egyházi ruhát viseljenek; nevezetesen: magyar süveget; egészen fehér vagy fekete nyakkendőt, hosszú fekete attilát begombolva, palástot, általában minden öltözetet feketét.

Attérünk most a »beható tanulmányokon alapuló« munkát III. részére, melynek csak utolsó fejezetét tesszük közzé a ref. egyház szervezetére vonatkozó szövegével, hogy ad oculos demonstráljunk, mennyire kiterjedt a figyelmé az *illetékes egyének* ugyancsak »a zsidó felekezet szervezetének legkisebb részletére is«.

A »fegyelmi eljárásról« szóló fejezet következőképen hangzik:

*A m. zsinag. szerv. szövege:*

*A) A fegyelmi eljárásról.*

107. §. A fegyelmi eljárás a fegyelmi bíróság elnökéhez írásba foglalt panasz vagy megkeresés alapján nyitattik meg.

108. §. A panaszt, vagy ily tárgyú hivatalos megkeresést a fegyelmi bíróság elnöke a panaszlottal oly utasítással közli, hogy arra bizonyos határidőben nyilatkozzék.

*A ref. egyh. szerv. szövege:*

A fegyelmi eljárás.

*A) A fegyelmi panasz és vizsgálat.*

266. §. A fegyelmi panasz, a fegyelmi bíróság elnökéhez, írásba foglalva adandó be; ki a mennyiben a panasz egyházi vagy állami közérdeket nem sért, tartozik a felek közt a békéltetést megkísérteni. — Fegyelmi eljárás megindítása iránti hivatalos megkeresés ugyanezen bírósági elnökéhez intézendő.

267. §. A fegyelmi panasz, vagy ily tárgyú hivatalos megkeresés, a fegyelmi bíróság elnöke által, a panaszlottal oly utasítással közöltetik, hogy arra bizonyos határidőben akár szóval, akár írásban, — a felsőbb bíróságnál azonban mindenkor írásban — nyilatkozzék. A szóbeli nyilatkozat jegyzőkönyvbe vezetendő.

*A m. zsinag. szerv. szövege:*

109. §. Az elnök a hozzá érkezett panasz, hivatalos megkeresés és panaszlóttnak erre adott nyilatkozata alapján a vizsgálat elrendelése fölött határoz; s ha vizsgálatot lát szükségesnek, a vizsgálatra a bíróság kebeléből egy tagot küld ki.

110. §. A vizsgáló biztos a fegyelmi eset tényálladékának kiderítése céljából, kihallgatja a vádlottat, a panaszost, valamint azokat a tanukat, kikre az érdekelt felek a feljelentésben és nyilatkozatban, vagy a vizsgálat rendén hivatkoztak.

111. §. A vizsgálatnál a tanúknak előállításáról, panaszló és panaszlóttnak önmaguk tartoznak gondoskodni.

112. §. A vizsgálat befejeztével az összes ügyiratok a fegyelmi hatóság elnökéhez terjesztendők be, aki az ügy tárgyalására határidőt tűz ki, s feleket arra a különbeni jogkövetkezmények terhe alatt megidézi.

113. §. Az elnök a bírák közül előadót rendel, kinek az ügyiratok kellő időben kiadandók, hogy az ügy tanulmányozására elégséges ideje maradjon.

*A ref. egyh. szerv. szövege:*

268. Az elnök a hozzá érkezett panasz, hivatalos megkeresés és a panaszlóttnak erre adott nyilatkozata alapján, a vizsgálat elrendelése fölött határoz; s ha vizsgálatot lát szükségesnek, a vizsgálatra a bíróság kebeléből egy egyházi és egy világi tagot küld ki. A végzés ellen 3 nap alatt felebbezással lehet élni, melynek elbírálására a másodfoku bíróság elnöksége hatalmaztatik fel.

269. §. Ha a vizsgálat elrendelése iránti határozat jogerőre emelkedett, a vizsgáló küldöttség a fegyelmi eset tényálladékának kiderítése céljából, kihallgatja a vádlottat, a panaszost, valamint azokat a tanukat, kikre az érdekelt felek a vádlevélben és nyilatkozatban, vagy a vizsgálat rendén hivatkoztak. A vizsgálatnál a tanúknak előállításáról panaszló és panaszlóttnak önmaguk tartoznak gondoskodni.

270. §. A vizsgálat befejeztével az összes ügyiratok a fegyelmi bíróság egyházi elnökéhez terjesztendők be, a ki azon esetben, ha a vizsgálat rendén a magán természetű panasz el nem enyésztetett, vagy annak aaptalansága nyilván, ki nem derítettett, az ügy tárgyalására kellő határidőt tűz ki s a feleket arra, a helyi szokás által megállapított módon, különbeni jogkövetkezmények terhe alatt megidézi.

271. §. Az elnök a bírák közül előadót biz meg, kihez az ügyiratok a törvényszék összeülését megelőzőleg, kellő időben átteendő, hogy annak az ügy tanulmányozására elégséges ideje legyen.

*A m. zsinag. szerv. szövege:*

*B) Tárgyalás.*

114. §. A tárgyalás minden fokon közvetlen és szóbeli. Ez okból a felek a tárgyaláson személyesen jelennek meg, igazolt akadályoztatásuk esetében megbízottaik által jelenhetnek meg, vagy védelmüket írásban is előterjeszthetik.

115. §. A tárgyalást elnök az ügy megnevezésével nyitja meg, s ezután a megbízott előadó az ügy állását szóbelileg terjeszti elő.

116. §. Előterjesztés után a feleket a fegyelmi hatóság kihallgatja. Az előleges vizsgálat rendén már kihallgatott tanúknak a tárgyaláson újból kihallgatása, csak az érdekelt felek, kellő időben előzetesen bejelentett kívánatra és költségére történhetik meg.

117. §. Az elnök úgy, mint a bírói tagok is jogosítva vannak a felekhez és tanúkhoz annyi kérdést intézni, amennyit a tényálladék megállapítására szükségesnek talál.

118. §. A felek is intézhetnek, de csak az elnök útján, a tanúkhoz a tárgyra vonatkozó kérdéseket.

119. §. A felek által felhívott a vizsgáló bizottság által kihallgattnak szükségesnek talált és az elnök által tárgyalásra beidézett tanúk a tárgyaláson megjelenni és vallomást tenni tartoznak. Akik meg nem jelenének, azoknak kihallgatásairánt a polgári bíróság keresendő meg.

*A ref. egyh. szerv. szövege:*

*B) Tárgyalás.*

272. §. A tárgyalás mind a három fokú bíróság előtt olyan ügyekben, a melyek általa első fokon intézendők el, közvetlen szóbeli; ez okból a felek a tárgyaláson személyesen vagy igazolt akadályoztatás esetében, megbízottaik által tartoznak megjelenni.

273. §. A tárgyalást az egyházi elnök az ügy megnevezésével nyitja meg, s ezután a megbízott előadó az ügy állását szóbelileg terjeszti elő.

274. §. Előterjesztés után a felek a bíróság előtt kihallgattnak. Az előleges vizsgálat rendén már kihallgatott tanúknak a tárgyaláson újból kihallgatása, vagy a vizsgálat után bejelentett más tanúknak beidézése és kihallgatása csak az érdekelt felek előzetesen, idejében kijelentett kívánatra és költségére történhetik meg.

Az elnökség, úgy mint a bírói tagok is egyenként, jogosítvavannak a felekhez és a tanúkhoz annyi kérdést intézni, a mennyit a tényálladék megállapítására szükségesnek talál.

A felek is intézhetnek, de csak az elnökség útján, a tanúkhoz a tárgyra vonatkozó kérdéseket.

275. §. A felek által felhívott, a vizsgáló bizottság által kihallgattnak szükségesnek talált és az elnök által tárgyalásra beidézett tanúk, a tárgyaláson megjelenni; vallomást tenni s a mennyiben a vizsgáló bizottság előtt esküt nem tettek, kivett vallomásukra megesküdni tartoznak; a kik meg nem jelenének és esküt tenni vonatkozásánál, azoknak kihallgatása és megesküdtetése iránt, a polgári hatóság kerestessék meg.

*A m. zsinag. szerv. szövege:*

120. §. A fegyelmi hatóság tárgyalás rendszerint nyilvános. Közérkölciség megóvása szempontjából azonban a nyilvánosság kizárását, a tárgyalás megnyitása alkalmával, vagy annak folyamán a fegyelmi bíróság elhatározhatja.

Ily esetekben a panaszlott és panaszló 2—2 tanút hozhat magával a tárgyalásra.

121. §. A határozat minden esetben zárt ülésben tartatik meg.

122. §. A tanúk és felek kihallgatása és az ügyiratok felolvasása után mindegyik félnek egyszeri szóbeli nyilatkozat engedtetik meg.

123. Az egész tárgyalás folyamáról jegyzőkönyv vezetetik, melyet az elnök és jegyző ír alá.

124. §. Ha a tárgyalás folyama alatt felmerült körülmények azt mutatnák, hogy az ügyállás teljesebb kiderítése végett pótvizsgálat szükséges, ez esetben a felmerült körülmények megjelölésével, a vizsgálat folytatása végzésileg rendeltetik el.

*C) Határozat.*

125. §. A fegyelmi hatóság a tárgyalás befejezése után az ügy érdemét határozat által dönti el, melyet az elnök az érdekelt felek előtt szóval azonnal kihirdet.

126. §. A határozat indokaival együtt legfeljebb 3 nap alatt a fegyelmi hatóság jegyzője által írásba foglalandó és az érdekelt félnek írásban kiadandó.

127. §. A feleknek szóbelileg kihirdetett határozat nem felebbezés esetében azonnal jogerőre emelkedik. A pénzbeli marasztalás határideje, határozatban megállapítandó.

*A ref. egyh. szerv. szövege:*

276. §. A fegyelmi bíróság tárgyalása rendszerint nyilvános.

Közérkölciség megóvása szempontjából azonban, a nyilvánosság kizárását a tárgyalás megnyitása alkalmával vagy annak folyamán is, a bíróság elhatározhatja. Ily esetben a panaszló és panaszlott 2—2 tanút hozhatnak magukkal a tárgyalásra.

A birói határozat minden esetben zárt ülésben hozatik meg.

277. §. A tanúk és felek kihallgatása és az ügyiratok felolvasása után, mindegyik félnek egyszeri szóbeli nyilatkozat engedtetik meg.

278. §. Az egész tárgyalás folyamáról jegyzőkönyv vezetetik, melyet az elnök és jegyző írnek alá.

279. §. Ha a tárgyalás folyama alatt felmerült körülmények azt mutatnák, hogy az ügyállás teljesebb kiderítése végett pótvizsgálat szükséges, ez esetben a felmerült körülmények megjelölésével, a vizsgálat folytatása végzésileg rendeltetik el.

*C) Ítélet.*

280. §. A bíróság a tárgyalás befejezése után, az ügy érdemét ítélet által dönti el, melyet a hivatalára nézve idősebb elnöktárs, az érdekelt felek előtt szóval azonnal kihirdet.

Az ítélet indokaival együtt legfeljebb 3 nap alatt, a bíróság jegyzője által írásba foglaltatik, melyet jogosítva vannak a felek másolatban kivethetni.

281. §. Az ítélet nem felebbezés esetében azonnal jogerőre emelkedik. Pénzbeli marasztalás teljesítésének határideje, az ítéletben határoztatik meg.

*A m. zsinag. szerv. szövege:*

128. §. Az írásos uton kézbesítendő határozat a közléstől számított 15 nap alatt, ha nem felebbezttetett, jogerőre emelkedik.

129. §. A határozatban a vádlott vagy felmentendő vagy vétkesnek nyilvánítandó.

130. §. A fegyelmi hatóság a büntetést, úgy a költségekben való elmarasztalást, végrehajtás terhe alatt szabja ki.

131. §. A határozat jogerőre emelkedése esetében a fegyelmi hatóság elnöksége annak végrehajtásáról intézkedik.

132. §. Ha a jogerejű határozatban megszabott büntetés intésből áll, úgy az első fokú fegyelmi hatóság elnöke írásban közli a féllel.

133. §. Ha azonban a vétkesnek talált fél feddésre ítéltetett, azt az első fokú fegyelmi hatóság színe előtt az elnök előszóval teljesíti, minek megtörténte jegyzőkönyvileg igazolandó.

134. §. Ha a fegyelmi hatóság a vádlottat a vád terhe alól nemcsak felmenti, hanem arról győződik meg, hogy a vád merőben alaptalanul és rosszhiszeműleg emeltetett, amennyiben vádló hitközségi hivatalt visel és a fegyelmi hatóság vádlóra nézve illetékes, ez ellen a vád alaptalanságának határozati megállapítása mellett, hamis vádaskodás miatt, a fegyelmi eljárást elrendelheti: oly hamis vád ese-

*A ref. egyh. szerv. szövege:*

282. §. A mennyiben valamelyik fél a tárgyaláson meg nem jelent — s az ítélet e miatt kihirdetés által vele közölhető nem volt, ez esetben az első bírósági ítélet; a felebbezési bíróságok ítéletei pedig indokaikkal együtt, minden esetben a felekkel a szokásos módon írásban közöltenek.

Az ítélet a közléstől számított 15 nap alatt, ha nem felebbezttetett, jogerőre emelkedik.

283. §. Az ítéletben vádlott vagy felmentetik, vagy vétkesnek nyilvánítatik.

Utóbbi esetben a bíróság a 240. §. értelmében a büntetést, úgy a költségekben való elmarasztalást, végrehajtás terhe alatt szabja ki.

284. §. Az ítélet jogerőre emelkedése esetében a bíróság elnöksége az ítélet végrehajtásáról intézkedik.

Ha a jogerejű ítéletben megszabott büntetés a 240. §-ban a) alatt felsorolt intés: úgy ezt írásban az első bíróság elnöke közli a féllel.

Ha azonban a vétkesnek talált fél a b) pont szerint feddésre ítéltetik, az és mindig az első bíróság színe előtt, az elnökség által szóval eszközözendő, minek megtörténte jegyzőkönyvileg igazolatik.

285. §. Ha a bíróság a vádlottat a vád terhe alól nemcsak fölmenti, hanem arról győződik meg a tárgyalás folyamán, hogy a vád rosszhiszeműleg emeltetett, a mennyiben vádló egyházi hivatalt visel, a vádló ellen a vád alaptalanságát ítéletben megállapítva, hamis vádaskodás miatt, — ha vádlóra nézve illetékes — a fegyelmi eljárást elrendelheti; olyan vád esetében pedig, melyben vádlott elégtételt a köztörvé-

*A m. zsinag. szerv. szövege:*

tében pedig, melyben a vádlott elégtételt csak a köztörvények útján szerezhet, az alapítványok útján szerezhet, az alapítvány vagy rosszhiszemű vád tényálladékát a felmentő ítéletben mondja ki, jelezvén a fél előtt azt, hogy elégtételt vádló ellen a köztörvények útján szerezhet.

135. §. Ha szabályszerűleg megidézett vádlott a tárgyalásra sem maga, sem megbízottja által nem jelent meg, sem írásbeli védelmét elő nem terjesztette, a tárgyalás ez esetben is megtartandó és a fegyelmi hatóság a vizsgálat és tárgyalás eredményéhez képest ez esetben is határoz.

136. §. A fegyelmi hatóságok az általuk hozott érdemleges határozatokat az illető felekezeti hatóságoknak megküldeni tartoznak.

#### D) Felebbezés.

137. §. Felebbezésnek csak az ügy érdemében hozott határozat vagy legyőzhetlen, de igazolandó mulasztás alapján vagy a perujtást megtagadó határozat ellen lehet helye és a felebbviteli beadványban a fegyelmi hatóság által netán elkövetett alaki hibák is, mint sérelmek felsorolandók.

138. §. Ha a határozat szóval hirdettetett ki, a felebbezést a meg nem nyugvó fél azonnal szóval bejelenti s indokát írásban 15 nap alatt beadni tartozik.

139. §. Az elkésve beadott felebbezés hivatalból visszautasítandó.

140. §. Midőn a fegyelmi eljárás nem magán panasz, hanem hivatal-

*A ref. egyh. szerv. szövege:*

nyek útján szerezhet, az alapítvány vagy rosszhiszemű vád tényálladékát a felmentő ítéletben mondja ki, jelezvén a fél előtt azt, hogy elégtételt vádló ellen a köztörvények útján szerezhet.

286. §. Ha a szabályszerűleg megidézett vádlott a tárgyalásra sem maga, sem megbízottja által nem jelent meg, a tárgyalás ez esetben is megtartandó, s a bíróság a vizsgálat és tárgyalás eredményéhez képest, ez esetben is határoz.

287. §. A bíróságok az általuk hozott érdemleges ítéleteket az illető egyházi vagy iskolai hatóságoknak megküldeni tartoznak.

#### Felebbezés.

288. §. Felebbezésnek csak a vizsgálat elrendelése kérdésében és az ügy érdemében hozott végzés, vagy a legyőzhetlen és mindig hiteles adatokkal bizonyítandó akadályok miatt meg nem jelenés folytán hozott sérelmes ítélet s a perujtást megtagadó végzés ellen lehet helye; mindhárom esetben a bíróság által netán elkövetett alaki hibák is, mint sérelmek felsorolandók.

289. §. Ha az ítélet vagy végzés szóval hirdettetett ki a felek előtt, a felebbezés az ítéletben meg nem nyugvó fél által szóval azonnal bejelentendő, s az indokok írásban a perujtást megtagadó végzés, valamint az ítélet ellen 15 nap alatt, a vizsgálat rendelése ellen pedig 3 nap alatt beadhatók.

290. §. Felmentő ítéletek indokkal együtt, midőn a fegyelmi

*A m. zsinag. szerv. szövege:*

ből vagy más hatósági megkeresés folytán indított a felmentő határozat felülvizsgálás végett a felebbviteli bírósághoz mindig felterjesztendő.

141. §. A felebbezett határozat a felebbezéssel és az összes ügyiratokkal együtt a felebbviteli bírósághoz 20 napon belül jelentés mellett felterjesztendő.

142. §. Két egybehangzó határozat ellen további felebbezésnek helye nincs.

#### E) Perujtás.

143. §. A végérvényesen elbírált fegyelmi ügyben a határozat jogerőre emelkedésétől számított 30 nap alatt, hivatalviseléstől és nyugdíj igényektől való végleges elmozdítás kimondása esetében pedig egy év alatt egyszeri perujtás engedtetik meg az esetben, ha perujtással élni akaró és marasztalt vádlott vagy panaszoló oly bizonyítékokat hoz fel, melyek az előbbi eljárásban nem használtak és melyek azok lényegére tartoznak.

144. §. a) A perujtási kérvény az elnöknek adandó be. Az elnök ezt a fegyelmi hatóság elé terjeszti, s egyszersmind a perujtás kérdésében tárgyalási határnapot tűz ki s arra a feleket megidézi.

b) A fegyelmi hatóság a perujtás kérdés felett a felek meghallgatása után határoz.

*A ref. egyh. szerv. szövege:*

eljárás nem magán panasz, hanem hivatalból vagy más hatósági megkeresés folytán volt indítva: felülvizsgálás végett az ítéletet hozó bíróság elnöksége által, a felebbviteli bírósághoz mindig felterjesztendő.

291. §. Az ítélet vagy végzés írásban történt közlése esetében, a kézbesítéstől számítva az ítélet valamint a perujtást megtagadó végzés ellenében a felebbezés 15 nap alatt, írásban egy példányban az első folyamodású bíróság egyházi elnökéhez adandó be; ki az ügyiratokat a felebbviteli bírósághoz annak legközelebbi ülésére kellő időben, de minden esetre 20 napon belül jeleltes mellett felterjeszti.

292. §. Két egybehangzó ítélet ellen további felebbezésnek helye nincs.

#### Perujtás.

293. §. Ítéletileg végérvényesen elbírált fegyelmi ügyben hivatalviselés esetében minden időben, más esetben pedig az ítélet jogerőre emelkedésétől számított 90 nap alatt, de csak bírtokon kívül, egyszeri perujtás engedtetik meg, az esetben, ha a perujtással élni akaró s marasztalt vádlott vagy panaszoló oly új bizonyítékokat hoz fel, melyek az előbbi eljárásban nem használtak, s melyek annak lényegére tartoznak.

294. §. A perujtási kérvény az egyházi elnöknek adandó be.

Az elnök ezt a bíróság elé terjeszti s egyszersmind a perujtás kérdésében tárgyalási határnapot tűz ki, s arra a feleket megidézi.

295. §. A bíróság a felek meghallgatásával a perujtás kérdése felett végzésileg határoz.

*A m. zsinag. szerv. szövege:*

145. §. Ha a fegyelmi hatóság a perujításnak helyt ad, ez ellen közbenszólólag jogorvoslatnak helye nincs, hanem az esetleges új vizsgálat azonnal elrendelendő, vagy amennyiben eretöbbségi szükség nincs, az újabb tárgyalás megtartásával érdemleges határozat hozandó.

Ha pedig a perujításnak hely nem adatott, a határozat kihirdetése után az ellen azonnal felebbezést jelenthet be, melynek indokai 15 nap alatt írásban is beadandók.

*F) A felfüggesztés.*

146. §. A fegyelmi bíróság hivatalától vagy szolgálatától felfüggesztí a vádlottat:

a) ha ellene a büntető bíróság által jogerejű vádhatározat hozott; b) ha az elsőfokú fegyelmi bíróság vádlottat hivatala elvesztésére ítélte s ez ellen vádlott felebbezéssel élt; s végre

c) ha vagyoni vagy személyi ön-jogúságát elveszti.

147. §. Különösen fontos és sürgős esetekben a hitközség előjárósága is felfüggesztheti a fegyelmi hatósága alatt álló jegyzőt, tanítót, kántort, előimádkozót, vágót, segéd-énekest, de mindenkor írásban foglalt s körülményesen indokolt és panaszoltnak kézbesítendő végzés által. Ezen végzés azonban a lehető leggyorsabban összehívandó fegyelmi bizottságnak is bejelentendő, mely annak fentartása vagy megszünte-

*A ref. egyh. szerv. szövege:*

296. Ha a bíróság a perujításnak helyt ad, ez ellen közbenszólólag jogorvoslatnak helye nincs, hanem a bíróság az esetleges új vizsgálatot azonnal elrendeli, vagy a mennyiben erre többé szükség nincs, az újabb tárgyalást megtartja s érdemlegesen határoz.

Ha pedig a perujításnak hely nem adatott, a határozat kihirdetése után az elutasított újító fél, az ellen azonnal felebbezést jelenthet be, melynek indokai 15 nap alatt írásban is beadandók.

*A felfüggesztés.*

297. §. A fegyelmi bíróság hivatalától vagy szolgálatától felfüggesztheti a vádlottat, illetőleg egyházi tisztviselőt vagy hivatalnokot:

a) ha ellene a büntető bíróság által jogerejű vádhatározat hozott; b) ha a felfüggesztés a feljelentett fegyelmi vétség súlyos volta vagy természeténél fogva szükségének mutatkozik;

c) ha az első folyamodású fegyelmi bíróság vádlottat hivatala elvesztésére ítélte s ez ellen vádlott felebbezéssel élt, s végre

d) ha ellene csőd nyitattott, vagy pazarlás miatt gondnokság alá helyeztetett.

298. §. Különösen fontos és sürgős esetekben, a bíróság elnöksége is felfüggesztheti a fegyelmi hatósága alatt álló hivatalnokot, de mindenkor írásba foglalt s körülményesen indokolt, s panaszoltnak kézbesítendő végzés által. Ezen végzés azonban a lehető leghamarabb összehívandó fegyelmi bíróságnak is bejelentendő, mely annak fentartása vagy megszüntetése fölött, haladéktalanul határoz; de a fel-

*A m. zsinag. szerv. szövege:*

tése felett haladéktalanul határoz. De a felfüggesztés ellen vádlott is nyújthat be 24 óra alatt panaszt a fegyelmi bírósághoz, mely annak indokait a határozat hozatalánál meg-hallgatja.

148. §. A felfüggesztett hivatalnok, hivatala vagy szolgálatához tartozó eljárást a felfüggesztés tartama alatt nem tehet. Megszűnik azonban a felfüggesztés hatálya s a felfüggesztett előbbi hivatala vagy szolgálatába visszahelyeztetik:

a) ha a vádlott a büntető bíróság jogérvényes ítélete által büntetlennek nyilvánított és egyszersmind a fegyelmi hatóság a fegyelmi eljárást megszüntette.

b) ha a vádlott a fegyelmi bíróság felmentette, vagy oly ítéletet hozott, mely nem hivatalvesztésre szól, továbbá

c) ha a bíróság elnöksége által elrendelt felfüggesztést a fegyelmi bíróság megszüntette.

149. §. a) Amennyiben a felfüggesztés helyettesítés szükségét vonta volna maga után, s a helyettesítés folytán költségek okoztak: ezek megállapítása s megtérítése felől a fegyelmi hatóság érdemleges határozatában intézkedik.

*G) Az élvüléscről.*

150. §. A fegyelmi eljárás meg nem indítható, s ha megindított, beszüntetendő azon esetben, ha az intés és feddés büntetendő cselekmények és mulasztások elkövetése s

*A ref. egyh. szerv. szövege:*

függesztés ellen vádlott is nyújthat be 24 óra alatt panaszt a fegyelmi bírósághoz, mely annak indokait a határozat hozatalánál, tekintetbe veszi.

299. §. A felfüggesztett egyházi hivatalnok, hivatala vagy szolgálatához tartozó eljárást, a felfüggesztés tartama alatt nem tehet.

300. §. Megszűnik azonban a felfüggesztés hatálya, s a felfüggesztett előbbi hivatala vagy szolgálatába visszahelyeztetik:

a) ha a vádlott a büntető bíróság jogérvényes ítélete által büntetlennek nyilvánított, és egyszersmind a fegyelmi bíróság is a fegyelmi eljárást megszüntette;

b) ha a vádlott a fegyelmi bíróság felmentette, vagy oly ítéletet hozott, mely nem hivatalvesztésre szól, továbbá

c) ha a bíróság elnöksége által elrendelt felfüggesztést a fegyelmi bíróság megszüntette.

A mennyiben a felfüggesztés helyettesítés szükségét vonta maga után, s a helyettesítés folytán költségek okoztak: ezek megállapítása és megtérítése felől a bíróság külön végzés által intézkedik.

Ártatlannak nyilvánítás esetében, a helyettesítés czimén elvont fizetés részletének és költségeinek megtérítése iránt panaszolva szemben, a kártérítési igény fennmarad.

*Az élvüléscről.*

307. §. A fegyelmi eljárás meg nem indítható s ha megindított, beszüntetendő azon esetben, ha az intés- és feddés büntetendő cselekmények és mulasztások elköve-

A m. zsinag. szerv. szövege:

illetőleg megtörténte után, a feljelentésig 6 hó; — pénzbírsággal vagy időleges felfüggesztéssel fenyítendő esetekben egy év; — hivatalból elmozdítás vagy végleges megfosztás esetében két év telt el; ha ezen idő alatt az illető ellen újabb fegyelmi eset fel nem merült. Ha azonban a cselekvény bűnvádi eljárást von maga után, a fegyelmi eljárás azon büntény vagy vétség büntetésének, a következmények szerinti elévülési idejéig mindig megindítható. Ha a fegyelmi eljárás megindított, elévülés indokából az eljárást mindig az illetékes felekezeti hatóság szüntetheti be.

Biztosíthatjuk a »szerzőt és támogatóit«, hogy azok, kiket *ötletszerű* rendeletek kieszközlésével vádolnak, soha se jöttek volna arra az *ötletre*, hogy történelmi fejlődésére nézve teljesen elütő felekezet szervezetét idomítsák át *magyar zsinagógává*, melyet azután mint »beható tanulmányokon alapuló szervezet«-et akarjanak felekezetökre oktrojálni.

Meg van az *óvatosság*nak is a jó oldala. Memél nagyobb tisztelettel viseltetünk a szegedi hitközség iránt, melyet igenis hivatottnak tartunk arra, hogy a felekezet érdekei mellett őrt álljon, annál hathatósabban kérjük azt, hogy *óvatosabb* legyen az »illetékes egyének« kiszemelésénél.

A ref. egyh. szerv. szövege:

tése, s illetőleg megtörténte után az feljelentésig 6 hó, — pénzbírsággal fenyítendő esetekben egy év. — időleges felfüggesztéssel fenyítendő esetekben két év, — hivatalból elmozdítás és végleges megfosztás esetében három év telt el; ha ezen idő alatt az illető ellen, újabb fegyelmi eset fel nem merült.

Ha azonban a cselekvény bűnvádi eljárást von maga után, a fegyelmi eljárás azon büntény vagy vétség büntetésének, a következmények szerinti elévülési időig mindig megindítható. Ha a fegyelmi eljárás megindított, elévülés indokából az eljárást mindig az illetékes egyházi bíróság szüntetheti be.

## ÉRTESÍTŐ.

### Országvilág.

Berlini felolvasások.<sup>1)</sup>

A felolvasások saionjában vagyunk. Alig győzzük végighallgatni a sok szép tanulságos felolvasást, melyet hírneves írók jótékony célra tartanak. Mert nemcsak bálozás s hangversenyek látogatásából áll a berlini közönség téli szórakozása, igen örömet keresi az fel az előadásokat s illetéknépen adózik a jótékonyágnak. Hogy ily módon nagyobb haszon háramlik a jótékony egyletre, könnyen belátható. A begyűlt összeg csekély levonással tiszta hasznot képvisel. S a közönség a lefizetett belépti-díj fejében ismeretekben gyarapszik. A sűrűn tartott felolvasások mellett a zsidó tudomány köréből merítetteknek is kijut a maguk részük. E tél folyamán az »Akademischer Verein für jüdische Geschichte« egylettől eltekintve, melyben egyetemi hallgatókon kívül egyes tudósok is tartanak felolvasásokat, a zsidó tudomány iránt érdeklődő közönség számára két cyclus felolvasás lett rendezve. Az első négy felolvasásból állott s a jövedelem Stein Lévi hazánkfia által két évvel ezelőtt alakított »Zsidó tudósokat gyámolító« egyletnek lett szánva.

Az előadások sorozatát Dr. Stein Lajos zürichi tanár nyitotta meg, ki Júda Haléviről tartott igen érdekes, nyelvezet s előadás tekintében egyaránt kitűnő előadást. Behatóan ismertette Júda Halévit mint világi költőt, szemelvényeket mutatván lyrái költészetéből, behatóan méltatta őt mint egyházi költőt s kimerítően tárgyalta vallásbölcseleti munkáját, a Kuzarit. A közönség, mely a Cassel szálloda nagytermét egészen megtöltötte, sokat tanult a felolvasásból, mely elejétől végig népszerű modorban volt tartva.

<sup>1)</sup> Tárgyhalmaz miatt csak most közölhetjük.

A második felolvasást Dr. Cassel hirtelen bekövetkezett gyengélkedése miatt Dr. Hoffmann tartotta, ki »prozelita-csinálás s a zsidóság«-ról értekezett. Kimutatni igyekezett a talmud s midrás irodalmából, mennyire megnehezítette a zsidóság az áttérést, más vallásukat a zsidó hitre téríteni nem tartotta Izrael feladatának. Mindennek daczára minden korban akadtak olyanok, kik önként léptek a zsidóság kötelékébe s különösen fontos Adiabene uralkodóinak áttérése. S Helena, Monobaz és Izatesről beszélt a felolvasó, különösen a talmudból idézve, áttérésükre vonatkozó helyeket meglehetősen szárazan s unalmasan.

»A zsidó népies irodalom« ez volt czíme a harmadik felolvasásnak, melyet Dr. Karpeles tartott. Bevezetésében arra utalt, hogy míg a művelt zsidók irtóznak a jargontól, addig keresztény tudósok tanulmány tárgyává tették, mert a zsidók jargon-ja az eredeti német szóalakot tartotta fenn számunkra. A zsidók a középkorban is elsajátították koruk műveltségét, példa rá Süsskind von Trimberg, kinek költeményei vetekednek századuk jobb költőinek productumával, vagy Litta regensburgi zsidó asszony, ki a XIV. sz.-ban igen ügyes verseket írt. A biblia már 1540-ben lett németre fordítva Jekuthiel Blitz által, mely fordítás többször lett módosítva, az eredeti fordítás hátrányára. Eethikai könyveket is birunk a zsidó népies irodalomban. Ilyen a jeruzsálemi Mose Hensch által írt »Brandspigel« Hendel Kircheim »kal hajtásár«-ja s a »Szimchath hannefes.« A történeti könyvek között kiválóan fontos a XV. sz. végéből származó »maaszeh buch«, melyben 300 monda van feldolgozva a talmud, arabs, perzsa, német művekből. Később ugyanazon mondakörrel találkozunk a zsidó népies irodalomban, a milyen a német irodalomban lép föl, Artus király esete, Fortunatus stb. Hazafiúi hangok szólnak hozzánk egyes költemény-gyűjteményben. Végül a Purimra írott könyvecskékről szólva, azon óhajának adott kifejezést, vajha a jargon tudományos kutatókra találna zsidók között.

Az előadások sorozatát Dr. Berliner zárta be »az első héber könyvnyomatás hatása a zsidó kultúrára« című felolvasásával. Kétségtelen, hogy a könyvnyomatás hatása érezhető a zsidók culturáján is, tekintve, hogy a pergamenre írott könyvek oly fölötté drágák voltak, hogy azokat csak vagyonos szerezhette meg s a palimpszesis (újra írás) tiltva van a zsidóknál. Felolvasása a szigorú tilalmakat a »jámborok könyvéből,« mely a kéz-

iratokra vonatkozik, nem csoda tehát, hogy Guttenbergnek 1440-ben tett felfedezését zsidó írók is nagyban dicsőítik, Teomim József elragadtatásában azt állítja »a könyvnyomatás nélkül feledésbe ment volna a tóra.« Az új találmány hatása abban állott első sorban, hogy az előimádkozó elvesztette volna régi jelentőségét. Olesó szerrel szerezhethetett magának minden egyes imakönyvet s a könyv elterjedtségénél fogva mindenki már ifjú korában tanulhattott imádkozni. Ennek folytán az előimádkozó nem mondta hangosan az imadarabokat, mint addig. Hatása volt a bibliai könyvek egymásutánjára, a könyvek felosztására nézve. A nyomtatott könyveknél figyelembe nem vették, hogy a talmud szerint minden papirost vonalozni kell, mint a tóránál, vagy a rituális válóleveleknél még ma is teszik. A szentírás amsterdami kiadása még vonalozva jelent meg, utóbb feledésbe ment ezen törvény. Előadása végén Dr. Berliner azon jelenség magyarázatát adta, miért mozgatják testüket a zsidók az imánál, mely szokást a mohamedánok gúnyolták, sőt maga Mohamed is gáncsol. Júda Halévi szerint a fizikai meleg elősegíti az ihletet. Előadó más magyarázatát adja a jelenségnek, hogy a keleti zsidóknál, kik ima alatt is a földön ültek, több imádkozóra csak egy könyv jutott s hogy ebből néhányan olvashassanak, felső testüket folyvást mozgatniok kellett.

A második ciclusról, mely a »Lehranstalt« javára február s márcziusban tartatik s mely Lazarus, Steinthal, Dr. Löwenfeld, Dr. Karpeles, Dr. Ritter s Dr. Meyer Cohn felolvasásaiból áll, a jövő levelemben.

Berlin.

DIAMANT GYULA.

## KÜTFÖK.

200. sz.

A szegedi hitközség levele az országos iroda elnökségéhez.

*A szegedi zsidó hitközség előljáróságától.*

Az izraeliták országos irodája tekintetes Elnökségének

*Budapesten.*

A tekintetes Elnökség 15405. számú körlevele a hitközségek nézetének közlését, a szervezet ügyét illetőleg, csak annyiban kéri, »a mennyiben azok az orsz. irodának a helyzetre vonatkozó fölfogásával ellentétben állanak.«

Szabad legyen tehát mindenekelőtt megjegyeznünk, hogy az orsz. irodának a zsidó felekezet helyzetére vonatkozó azon fölfogásával, mely a 15405. számú körlevélben nyilatkozik, a mi álláspontunk immár *lényegében* nem ellentétes, hogy azonban mégis szükségesnek tartjuk kifejezni egyfelől azt, miben és mi által jutottunk az orsz. irodával egyazon eszmekörbe, másfelől pedig azt, hogy a mi meggyőződésünk szerint mily irányban kell folytatni azt az akciót, melybe az orsz. irodát, és illetőleg a község kertületi elnökök gyűlését belevitte a kultuszminiszter fölhívása, vagy helyesebben az orthodoxok felekezetbontó kísérlete.

Kétségtől magá a tekintetes Elnökség van a legtisztább tudatában annak, hogy a 14334. számú körlevele után a magyar zsidóságnak nem igen lehetett reménye arra, mikép még e körlevél keltének esztendejében épp az országos iroda tegyen újabb lépést az *egységes szervezet* ügyében.

Ennek az imént idézett, 1889. évi márczius 27-én kelt körlevélnek tartalmából és hangjából azt kellett következtetnünk, hogy az orsz. iroda, legalább egy időre, abba akarja hagyni a küzdelmet, melynek addig zászlóvivője volt, és hogy az egységes szervezet jelszavával azért nem megy akcióba, mert tart az ellenakciótól.

A szegedi zsidó hitközséget ez a habozó magatartás kinosan ériutette, annyival inkább, mert egy korábbi keletű mozgalomban, a zsidó felekezet főrendibázi képviselőtének kérdésében is tapasztalnia kellett azt, hogy a hazai zsidóság tudatában van ugyan a maga értékének és erejének, de nem bír vele élni, mert hiányzik az összetartozás és az egységes vezetés, mely föllépésének súlyt és tekintélyt adhatna.

Ez volt az indító oka annak, hogy a tekintetes Elnökséghez 141/1889. szám alatt intézett átiratunkban ismételve kifejezést adtunk azon törhetlen meggyőződésünknek, hogy a felekezet egységes szervezetét minden áron ki kell küzdeni, mert a késedelem, az ingadozás a viszonyokat napról-napra kedvezőtlenebbekké és méltatlanabbakká alakítja.

Hivatkoztunk arra is, hogy a szegedi zsidó hitközségnek e meggyőződését tömegesen osztják és vallják a felekezetnek összes számba jövő tényezői, mert hiszen az egységes szervezet óhajta vagy ellenzése ma már egyszerűen a műveltség vagy műveletlenség kérdése, melyben nem a hitközségek pártállása tesz különbséget, a mennyiben a zsidó hitfelekezet *ülletszerű* rendeletekkel való kormányzásának állandósítását egyetlen önzetes zsidó sem kívánhatja, és a felekezet önkormányzata, a legfelsőbb ügyekben való önálló intézkedés és a rend mindnyájunknak közös óhajtatását és törekvését kell hogy képezze.

És habár ennek az álláspontnak föltétlen jogosultságához és érveinknek alaposágához kétség nem férhet, az országos iroda mégis bizonyos félreismerhetetlen idegenkedéssel fogadta fellépésünket és 1889. évi május 30-án 14826. szám alatt kelt válaszában sulya körülbelől arra az egyenesen visszautasító kijelentésre esik, hogy az iroda »csak az esetben nem habozik a hitközségeket felszólalásra sürgősen felhívni, ha vagy *már elért* eredményeknek megvédése teszi azt szükségessé, vagy előlegesen sikerült megfelelő biztosítékot szerezni arra nézve, hogy a szükségesnek látszó felhívás nem a testvérharc felélesztését s a pártok meddő erőpróbalását fogja csupán eredményezni.

Engedje meg a tekintetes Elnökség, hogy az előttünk álló *jövő* küzdelmekre való tekintetből rámutassunk ennek a fölfogásnak és ennek az iroda által gyakorlatilag is alkalmazott elvnek helytelenségére. Engedje meg, hogy rámutassunk, mennyire ellentétben áll az országos iroda egész jellegével, hogy működésében hermetice elzárja magát azoktól a hitközségektől, melyek *önként* előismerik mandatóriusuknak és eddig sohasem provokáltak még az iroda-vezetőinek hozzánk intézett válaszában foglalt azon kijelentését sem, mely szerint »már évek óta képezi hő törekvésüket, az is, hogy a felekezet központi közegét az annak élén álló egyének sorsától függetlenítsék.«

Viszont azonban nem ösmerhetjük el jogosultnak azt a principiumot és nem ösmerhetnők azt el jogosultnak még a felekezet végleges képviselőtével szemben sem, hogy a hitközségek s hogy maga a felekezet csak mintegy staffage gyanánt szolgáljon az ügyei vezetésével megbízott közegnek s hogy csupán a felekezet meghallgatása nélkül, tehát esetleg a felekezetnek nem is tetsző eredmények *megoldése* legyen a hitközségek osztályrésze akkor, mikor az *önkormányzat* kivívásáról van szó.

Véleményünk szerint az országos iroda már is túlmesszire vitte az elzárkózás elvét és különösen helytelenül alkalmazta azt szemben a szegedi hitközség 141/1889. számú előterjesztésével, melynek kifejezett czélja *egységes szervezet*ért való erőles, bátor küzdelemre.

Ez a czél el is lett volna érhető teljesen, ha május 30-iki levelének



publikálásával maga az országos iroda nem tartja vissza a nyilatkozástól azokat a hitközségeket, melyek úgy tetszik, kielégítőnek találják magukra nézve azt a kétes értékű szerepet, hogy mindig csak a bevégezett tények fölött való örömeiket tudassák a központi képvisellel.

A torz önkormányzat iskoláját járó községek önállótlanágának ez a jelensége éppenséggel nem lep meg bennünket. Csak a fölött csodálkozunk, hogy az országos iroda oly végtelenül kevés súlyt látszik fektetni a felekezeti *közvéleményre*, mely első sorban az ő erejét, tekintélyét és befolyását *szószorosítandó*, még pedig nemcsak a felekezeten belől, de a kormány és a törvényhozás előtt is, ahol ügyünkben dönteni fognak.

Mi abban a hitben vagyunk, hogy a közvélemény megnyilatkoztatásával mindig jó szolgálatot teszünk a felekezet ügyének. Jó szolgálatot teszünk ezúttal is, mikor a tek. Elnökségnek éppen nem bízható magartatása után is *ötvenhárom hitközség* nyilatkozott a szegedi körlevélre, ami az adott viszonyok között nagyon tisztességes eredmény és mindenestre inkább méltánylást és bátorítást érdemelne, semmint visszautasítást.

Az ötvenhárom hitközség túlnyomó nagy része lelkesedve fogadta el a szegedi álláspontot és csupán a temesvári hitközség és e hitközség nagyérdemű elnökének kerületi elnöksége alá tartozó *három* kisebb község vonta meg helyeslését föllépésüinktől.

Még ezek a hitközségek is hangsúlyozzák a szervezet szükségét, azonban kifejezik egyúttal azon meggyőződésüket, hogy »az országos iroda vezetői minden unszolás és biztatás nélkül is, habár lassan és biztosan közelnek a kitűzött és mindnyájunk által egyenlően óhajtott cél felé.«

Mondanunk sem kell, hogy teljes tisztelettel viseltetünk azon testvér hitközségek nyilatkozata iránt is, melyek a szervezetért való küzdés módjára nézve nincsenek velünk egy véleményen, de megjegyezzük, hogy a szegedi hitközség körlevele egyenesen az országos irodához fordulván az akció megindításáért, annak iránya egyáltalában nem provokált az *iroda szempontjából* bizalmi nyilatkozatokat.

Igy fogta föl körlevelünket egész helyesen a nyilatkozók nagy többsége s azok közt számos tekintélyes *újközség*. És a hozzánk érkezett pártoló átiratok majdnem egytől-egyig újabb és nyomatékos érvekkel támogatják annak a törekvésnek jogosultságát, melynek mi *szószólóivá* szegődtünk, bizton remélve, hogy sürgető szavunk erőteljes visszhangot fog kelteni a testvér községekben.

Vagy szemet húnyhatnak-e a hitközségek azon mindennap ismétlődő megdöbbenő tapasztalások előtt, hogy a felekezet *korlátlan* autonómia mellett bármely perczben ki vannak szolgáltatva a politikai hatóságok oly mérvű beavatkozásának, melyet önrzetes felekezetnek csak az elháríthatlan kényszer legsúlyosabb viszonyai között szabad túrnia.

És azt talán ki lehet mondani értékünk túlbecsülése nélkül, hogy ez a kényszer nem létezik, avagy megszűnik létezni abban a pillanatban, mikor a magyar zsidó felekezet komolyan és erőlyesen lép föl önkormányzatának kivívásáért.

Örömmel látjuk, hogy immár az országos iroda is elérkezettnek látja az időt a komolyabb, erőlyesebb föllépésre és akciójának értékéből semmit sem von le előttünk az a körülmény, hogy a kerületi elnökök gyűlésének memorandumát az orthodox rabbiknak gyűlölködő nyilatkozata *előzte meg*. Mert ha folyó évi márcziusi körlevele szerint az országos iroda azért tartózkodott az akciótól, nehogy ellenakciózt idézzen föl, nemesak az ügy érdeke, de még a következetesség is kétségkívül azt parancsolja, hogy amint egyszer, provokálva vagy nem, az ellenakció megtörtént, az országos iroda ne elégedjék meg az ellentábor érveinek czáfolásával s azzal, hogy a szervezet ügye újra meg újra akadémius diskussziók tárgyává tétessék, hanem hogy végre a vallástügyi kormányt és a törvényhozást teljesen megnyerje a zsidó felekezet egységes szervezetének.

Ez irányban az első lépést megtette az országos iroda akkor, mikor átnyújtotta *Csály* Albin gróf vallás- és közoktatástügyi miniszter úrnak a község-kerületi elnökök gyűlésének előterjesztését. Ez a memorandum, messze túlterjeszkedve a miniszter fölhívásán, minden kétséget kizárólag bebizonyítja a felekezet *egységét* és teljes igazságot szolgáltat annak az álláspontnak, hogy »a felekezettünkben észlelt visszás állapotoknak csak a törvénynyel biztosított egységes szervezet életbeléptetése vethet véget.«

Megnyugvással veszünk tudomást arról, hogy ezt az álláspontot immár *általánosan* elfogadták az országos irodával egy szellemben működő összes tényezők, köztük az ország legelső hitközségének vezetői és felekezettünk mindazon tekintélyes tagjai, kiknek véleménye bizonyára irányadó lesz a kultuszminiszteriumban is, ahonnet a szervezet kérdésének megoldására a döntő lépést várjuk.

Ki kell azonban jelentenünk egész őszinteséggel, hogy abban a nyilatkozatban, melyet a vallástügyi miniszter úr ő nagyméltósága a község-kerületi elnökök küldöttsége előtt tett, egyfelől a legnagyobb jóakaratot látjuk ügyünk iránt, de másfelől látjuk azt is, hogy a miniszter úr még ma is, még az orthodox rabbiknak türelmetlenségétől duzzadó kérévény *után* is bizalommal látszik várni azt, hogy a korábbi kormányrendeletek által támadt egyenetlenségek és surlódások *idő folyamán* meg fognak szűnni.

Tartozunk azzal a kijelentéssel, hogy mi a miniszter úr ő nagyméltóságának ezt a bizalmát éppenséggel nem osztjuk, mert ha messzebbre nem nyúlunk is vissza, *huszonkét* évnek tapasztalásai igazolják sajnosan, hogy a központi közegük által félrevezetett orthodoxok egyáltalában nem hajlandók a megegyezésnek fűvös útjára lépni és épp oly elfogult, mint igazságtalan indulatossággal perhorreskálják még az adminisztrációnak egységét is.

E tapasztalások után ügyünk megoldásának beláthatatlan időkre való elodázását jelentené »*azon időpontnak bevárása, midőn az egyetértés ismét helyreállott.*« És azért véleményünk szerint az országos iroda az esetben, ha a miniszter jóakaratú, de csak az *időnk folyamán* kialakuló helyzet föltételéhez kötött nyilatkozata után maga is *várakozó* álláspontot készíltne elfoglalni, nem lehet jogos még »*nem nagyon távolosnak*« sem jelezni azt az

időpontot, amikor a hazai zsidóság egységes és autonóm alapon szervezve lesz.

Az a *határozottság*, mely a községkerületi elnökök emlékiratát jellemzi, föltétlenül kifejezésre kell, hogy jusson az országos iroda további működésében, kivált annak a példának hatása alatt, melyet Ausztria törvényhozása a zsidóság bár kezdetleges községi szervezetének törvénybe igtatásával ad a hasonlíthatlanul szabadelvébb magyar kormányának és parlamentnek.

És ha a kerületi elnökök elmentek egészen addig a kijelentésig, hogy készségesen hozzájárulnak bármilyen alakú egységes országos szervezethez, mely felekezetünknek és hitközségeinknek az autonóm jogkörben való szabad fejlődését és vallásunk kulturmissziójának teljesítését lehetségessé teszi, — ennek a kijelentésnek konzekvenciája nem lehet többé sem a habozás, sem a várakozás. Különösen akkor, mikor a parlamentben is mint *elrettentő példát* emlegetik az *úgynevezett zsidó autonómiát*, »mely felső organizációval nem bír és mely mellett a felekezet ügyeiben, ha akarja, minden szolgabíró, minden polgármester vagy rendőrkapitány illetékesnek jelenti ki magát, vagy ha akarja, azt jelenti ki, hogy nem illetékes.«

Nem értelmezhetjük másképp a kerületi elnökök idézett nyilatkozatát, mint úgy, hogy készséggel beenyugszanak az egységes szervezet *octroyálásába* is, mert ez az egyetlen mód arra, hogy a felekezet czélt érjen és mert az »*idők folyamán*« vagy a »*nem nagyon távol eső időpont*« a felekezet életében tapasztalás szerint *lagalább is évtizedeket* jelent.

Mi szegediek, ha megint *tülszorgóknak* fogunk is nevezetni, ismételjünk azon meggyőződésünket, hogy ha kötelességünk volt elfogadni az *octroy* elvét azon kormányrendeletnek kieszközlésénél, melyek csak egyes hitközségi bajokat és visszasságokat szüntettek meg, százszor inkább kötelességünk elfogadni ezt az elvet ott, a hol a *magyar zsidó felekezet létének és fejlődésének kardinalis érdekeiről* és arról van szó, hogy a felekezet az *octroy* egyetlen ténye által megszabaduljon az *öletszerű octroy-szövevénytől*.

Az országos iroda már most különben is abba a helyzetbe jutott, hogy a további missziója csak a szervezet kiküzdése lehet, mert amint egyszer a szervezet szükségét a vallásügyi kormány is kimondotta, a felekezet ügyeinek további *foltoztatása* bizonyosan nem volna többé sem kérhető, sem indokolható.

És mivel bizonyosak vagyunk arról, hogy az országos iroda eddig is odaadólag teljesített működésének a felekezet örök hálájára méltó betetőzését csak a szervezet kivívásával érheti el, a magunk részéről egyet kérünk csupán. Azt, hogy az országos iroda hű kifejezője legyen illetékes helyen a türelmetlenkedő felekezet azon legnemesebb vágyának és akaratának, hogy az önkormányzathól erőt és lelkesedést merithessen az országra nézve is nagy fontosságú missziójának betöltésére.

Nehogy pedig az az *egységes szervezet* az ellentábornak mint valami ismeretlen veszedelem tűnjék föl, a szegedi zsidó hitközség *ezennel hivata-*

*losan is rendelkezésre bocsátja az országos irodának az egységes szervezetnek azon tervezetét, melynek szellemében a felekezet alkotmányát megállapíthatónak véli, de amely mindenesetre föltéleli a szervezet anyagát és tanúságot tehet arról, hogy a felekezetnek a szervezetet sürgető elemei a legtávolabbról sem kívánnak lelkiismereti kényszerrel gyakorolni senkire, hanem csupán a fejlődésnek, a rendnek és a békeségnek föltételeit akarják megszerezni az egész zsidóság számára, a pártokra való minden különbség nélkül és anélkül, hogy az egységes szervezetben a felekezet bármily árnyalatának majorizálásáról lehetne szó.*

A t. országos iroda bizonyára meg fogja találni a kellő formát arra, hogy a szervezet megállapításába bevonja az *összes* illetékes tényezőket, s hogy aztán ne valamikor az *idők folyamán*, de mielőbb, vagy hogy mi is *határozatlan* terminusokat ne jelöljünk, lehetőleg még a folyó törvényhozási ciklus alatt kieszközölje a szervezet törvénybe iktatását.

A vallásügyi kormányak a szervezet ügye iránt tanúsított jóakarata mellett ez egyáltalában nem lehetetlen, főleg ha felekezetünk kiváló egyéniségei állást foglalnak azon kétségtelen igazság mellett — amint férfiasan és a magyar zsidóság hálájára méltóan állást foglalt az országgyűlés képviselőházában *Ullmann Sándor*, — hogy a magyar zsidóságnak ez az ügye *megérett a végleges döntésre* és a tendenciózusan előtérbe tolt *okaidőlyök az idők folyamán*, egy évtized, két évtized mulva is csak úgy föl fognak vettetni, mint tegnap és ma.

Ennyiben áll, tekintetes Elnökség, az ellentét, melyben az országos irodával még mindig vagyunk. Annyiban, hogy immár nemesak elvileg, de *tényleg* is meg kell szerezni a felekezetnek azt a kétségtelen, igaz jogát, hogy önmagát kormányozza, hogy elfoglalhassa a maga illő helyét az ország többi felekezeteinek sorában és kivehesse a maga hatalmas részét azokból a kötelességek közül, melyeket ma, a felekezet szétszórt elemei, legjobb akarat mellett sem teljesíthetnek egészen.

Mert a zsidó felekezet nemesak jogokat kér, hanem *kötelességeket* is. És mi egészen bizalommal oszthatjuk *Ullmann Sándor* országgyűlési képviselőnek azon kijelentését, melylyel a felekezet ügyében tartott parlamenti beszédét végezte. Lehetetlennek tartjuk mi is, »hogy Magyarország törvényhozása polgárainak ezen erkölcsi alapon nyugvó törekvéseit a haladás és rend ellenségeivel szemben magas pártfogásába ne vegye.«

Hitrokoni üdvözlettel:

Szegeden, 1890. évi márczius hó 11-ik napján.

A szegedi zsidó hitközség.

201. sz.

Ar országos iroda elnökségének válasza a szegedi hitközségnek.

*Az izraeliták országos irodájának elnökségétől.*

15842 szám.

A szegedi izraelita hitközség Tekintetes Elöljáróságának.

A »szegedi zsidó hitközség«-nek f. évi márczius hó 11-én tartott közgyűléséből kelt, de hozzánk csak f. évi ápril hó 7-én beérkezett becses átirata folytán a következőkre hívjuk fel a t. Elöljáróság figyelmét:

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltósága f. évi február hó 10-én 341. eln. sz. a. az izraelita orthodox közvetítő bizottsághoz rendeletet intézett, melyben az 1885. évi 1924 eln. sz. a. és 1888. évi 1191 eln. sz. a. kiadott szabályrendeletek változatlan fentartásának megokolt kijelentése után a következők foglaltak: »*Az izraelita hitfelekezet szervezési és önkormányzati jogát illetőleg megjegyzem, hogy az autonómia csak akkor virulhat igazi életre, ha az lassanként alúról felfelé fejlődik, de különben is autonómiát egy felekezetre octroíálhatónak nem tartok és ennél fogva nem szándékozom kényszereszközöket igénybe venni arra nézve, hogy az izraelita felekezet országos önkormányzati szervezete egyöntetűvé tétessék.*« E rendeletet a hozzánk intézett hason keletű s számú rendelettel a hitközségeknek megküldöttük f. évi február hó 18-án kelt átiratunk kapcsán, mely — egyebek közt — a következőket tartalmazza: »A miniszter úr ő nagyméltóságának hozzánk intézett és a mellékleten közölt rendelete csak »egyelőre« adott értesítés, nem pedig az izraelita községkerületi elnökök emlékirata végelintézésének tekintendő, s várható, hogy egy későbbi rendelet már egy előrehaladó lépés számába megy, a mely bennünket czélunkhoz közelebb viszen. Korai lenne, hogy ha a kilátásba helyezett miniszteri intézkedés bevárása nélkül további fejtegetésekbe bocsátkoznánk stb.« Minthogy a t. Elöljáróság sem az említett rendeletekre, sem az azt közlő átiratunkra körülményes fejtegetéseiben nem reflektál; minthogy továbbá a szegedi zsidó hitközség 1889. évi jelentésének 9. lapján egy »felelesztendő« *parányi időnek* van jelezve, az utolsó közleményünk keltétől pedig a szegedi közgyűlés napjág csak 21 nap folyt le és az ezen idő alatt történtek semmi esetre sem szolgálhattak okúl a szegedi hitközségnek újabb direktiva adására: fel kell tennünk, hogy a t. Elöljáróság a február havi rendeletekről és átiratunkról tudomással nem bír, minél fogva azokat mellékelten átküldjük.

Becsés átirata mellékletét »A magyar Zsinagóga szervezete« című javaslatot ismerjük már két év óta. Első két részét képezi az azon munkálatnak, melyet a »szegedi zsidó hitközség« *vezérfőfői* készítettek, és 1888. évi márczius havában terjesztettek egy szűkebb körű értekezlet elé a fővárosban. Ezen értekezleten mi is jelen voltunk, és — mint tudjuk — abban történt ott megállapodás: hogy a fővárosi intéző-körök nem bocsátkoznak a javaslat tárgyalásába, de kijelentik, hogy ők készek a m. kormányznál közbenjárni bármely szervező szabályzat elfogadása s életbelép-

tetése iránt, melyhez már előzetesen az orthodox rabbi kiválóbbjai közül is néhányan hozzájárultak. Miután az értekezleten szóba került, hogy a szegedieknek orthodox rabbiakkal vannak összeköttetések, felkértezt az értekezlet egybehívója, tudatná a szegediekkel az értekezlet kijelentését azzal, hogy az orthodox rabbiakkal érintkezésbe lépni, s kiválóbbjaik közül legalább hárommal, bárminő engedmények árán, egy országos szervezet iránt megállapodásra jutni igyekezzenek. A misszió el lett vállalva, de azóta ez érdemben semmiféle hír hozzánk nem érkezett, minél fogva egész tisztelettel felkérjük a t. Elöljáróságot: szíveskedjék vezérfőfőinek meghallgatása után az orthodox rabbiakkal folytatott tárgyalásokról és azok eredményéről bennünket mihez tartás végett értesíteni.

Egyébként egyetértünk a t. Elöljárósággal abban, hogy nem helyes »a szervezet ügyét újra meg újra akademikus diskusziók tárgyává« tenni s ennél fogva mellőzzük még átiratuk taglalását is, habár abban a »szegedi zsidó hitközség« az országos irodának nem szolgált igazságot. Bebizonyítottuk már több ízben, hogy nem érdemek elismerése, hanem csak eredmények után törekszünk. De a felekezet érdeke megkívánja, hogy az eredményeket azon az úton igyekezzünk elérni, melyet a t. Elöljáróság által is nagyrabecsült »illetékes tényezők« jelölnek ki számunkra.

Hitrokoni üdvözléssel

Budapest, 1890. ápril hó 15-én.

*Az orsz. iroda elnöksége.*

## VEGYES.

**Irodalmi hírek.** Megjelent és beküldetett: Magyar nyelvtörténeti szótár. Szerkesztik *Szarvas Gábor* és *Simonfi Zsigmond*. II. kötet. 3. füzet. Budapest, Hornyánszky.

**Az orsz. izr. tanítóegyesület** elnöke, *Szántó Eledzár* igazgató április elején lemondott e tisztről, miután husz éven át annyi ambícióval, mint sikerrel vezette a hazai zsidó tanítóság ügyeit. Az egyesületet ő tette népszerűvé és az általa kezdeményezett könyvkiadás által vagyonossá is. Lapot teremtett az egyesületnek, melyet 14 éven át ingyen s oly tehetséggel szerkesztett, hogy az méltó képviselője lett tanítóink munkásságának és egyuttal tényezője haladásuknak. *Szántó* érdemeit e tények sokkal hangsúlyosabban hirdetik, semhogy az elfoglaltság tüntető zaja elfeledtethetnék. A tanítók érdekében óhajtuk, hogy egyesületük következő két évtizedének történetét az eredmények és sikerek ép ily hosszú láncolata tegye emlékeztetessé.

**Jubileum.** Grünzweig Adolf 40 évi zeneirodalmi működésének jubileumát ülték meg Aradon tisztelői, mely alkalommal főt. dr. Rosenberg Sándor mondotta az üdvözlő beszédet.

**Zsidó orvosok.** Egy berlini felekezeti lapban a következő adatokat találjuk összeállítva azon határtalan bizalom illusztrálására, melylyel pápák és fejedelmek zsidó orvosok iránt viseltettek: Gelasius, VI. Sándor, X. Leo, III. Pál és III. Gyula pápáknak zsidó hitű orvosaik voltak, úgyszintén IX. Bonifácziusnak, ki így nyilatkozott róluk: A zsidóorvosok hivatásuk teljesítésében barátságosak, jóakarók és előzékenyek; büszgő segítenek a szegényeken és inségeseken, nem sürgetik a fizetésöket és kitűnnek működésökkel. Az e korbéli fejedelmek közül zsidóorvosuk a következőknek volt: X. Alfons Kasztília királyának, Dom Quaré és II. Dom Juan portugál királyoknak, Kopasz Károly császárnak, II. Konrád, III. Frigyes, I. Ferdinánd, II. Henrik Navarra királya, Medici Mária francia királyné és I. Zsigmond Lengyelország királyának.

## TUDOMÁNY.

### A zsidó népiskola a hagyomány korszakában.

#### b) Tananyag.

A zsidó ókor ez iskolája, mint már neve (בית הספר) is mutatja, nem lehetett egyéb elemi iskolánál, még pedig minden ízében nemzeti jellegű és így első sorban vallási iskola volt. A zsidó iskola e nemzeti jellegénél nagyon természetes, hogy benne az oktatás kizárólag a nemzeti irodalom terén mozgott. Akadunk ugyan a forrásokban olyan nyomokra is, melyek kétségtelenül bizonyítják, hogy voltak iskolák, melyekben a görög kultúra ismeretkörére is kiváló gond fordított, de ezek csak kivételesen fordultak elő;<sup>1)</sup> a népiskola általában tisztán zsidó természetű volt. Nagy hiba volna tehát azokat követni, kik a zsidó ókor iránt való rajongásukban azon tévedésbe estek, hogy a népiskola tantervében idegen nyelvek, természetrajz, sőt még a csilgászati ismeretek tanításának létezését is föltételezték.<sup>2)</sup>

A zsidó elemi iskola tananyaga tehát a következő lehetett: írás, olvasás, Mózes öt könyve tekintettel a bibliai történetre, a próféták egy része és kétségkívül legalább egy része a zoltár költészet termékeinek. A nagy gond, mely a bibliai történetnek a gyermekek által való elsajátítására fordított, nemcsak a nemzeti múlt iránt táplált kegyeletnél fogva történt, mely a nemzeti függetlenség megszűntével és a nyomában járó viszontagságos idők nyomása alatt annál nagyobb lett, de kiválóan annak vallás-erkölcsi tartalmánál fogva, melynek paedagogiai fontossá-

<sup>1)</sup> Csak a patriárka házához tartozóknak volt ez megengedve, mivel nem ritkán a kormányynyal is érintkeztek. Szóta 49. b., B. Kammá 83. a.

<sup>2)</sup> L. Hamburger II. s. v.: Unterricht 1243. l.: Lesen, Schreiben, Rechnen, Geschichte, Länder- und Völkerkunde, fremde Sprachen, Gesang, Musik, Naturwissenschaften, Zeichnen, Gymnastik, u. a. m. (!); Markus: Pädagogik des israelit. Volkes, Wien, 1877. 33. l.: Sternkunde, Mathematik und naturgeschichtliche Wissenschaft; Gelder: i. m. 17. l.

gát rég felismerték és méltányolták<sup>1)</sup> és részben azért is, mivel az emlékezet fejlesztésére is rendkívül alkalmasnak bizonyult,<sup>2)</sup> ez pedig, mint később látni fogjuk, akkoriban első rangú fontossággal bírt.

Hogy mily jártassággal bírtak a tanulók a próféták könyveiben, e tekintetben csak a talmudban sűrűn előforduló ססוקי ל' ססוקי-ra kell utalnunk, miből világosan kitetszik, hogy nemcsak ismerték, de belőlük a legpontosabban idéztek is.<sup>3)</sup> E mellett nagy gonddal ápolták a héber nyelv ismeretét, mi az óta, hogy az aram dialektus mindinkább tért hódított és a héber főként már csak a tudósok nyelve volt, az iskola főfeladatai közé tartozott. R. Méir kiváló érdemül tudja be, ha valaki héberül beszél,<sup>4)</sup> majd meg kötelességévé tétetik az apának, hogy fiával héberül beszéljen,<sup>5)</sup> mi kétségtelessé teszi, hogy a nép zöme a hébert már rég nem beszélte, nem is értette, elannyira, hogy a szentírásból felolvasott részleteket is le kellett a nép nyelveire, aramra fordítani, mely viszonyok között nagyon természetes, hogy a héber nyelv ismeretét első sorban az elemi iskola volt hivatva megőrizni.

### c) Paedagogiai elvek és alkalmazásuk.

A zsidó paedagogia, melynek legsarkalatosabb elvét azon alapvető tétel fejezte ki, hogy: »az istenfélelem minden bölcsesség alapja,<sup>6)</sup> a nevelés legfőbb célját abban látta, hogy a népet valószínű életre nevelje. E célzt a tanítónak soha sem volt szabad szem elől tévesztenie, mert nem a »studium maga a cél, hanem a gyakorlati élet«<sup>7)</sup> mondák a paedagogusok és ezt nem szavak, hanem önéletének tisztasága által érheti csak el a tanító. Azért a tanító egész élete minden tekintetben az igazi vallásosság kinyomatának tűnjék föl,<sup>8)</sup> ne legyen indulatos,<sup>9)</sup> kegyetlen,<sup>10)</sup>

<sup>1)</sup> Josephus: Contra Apionem II, 25. fejt.

<sup>2)</sup> L. 32. l. 5. j.

<sup>3)</sup> Táanit 9. a., Chagiga 15. a., Gittin 56. a.; v. ö. Jer. Horájoth III, 8.

<sup>4)</sup> Szifré 140. b. (333. §.).

<sup>5)</sup> I. m. 83. a. (46. §.): כשהתחנך מן הילד לדבר עמו מדבר עמו לשון הקודש.

<sup>6)</sup> Példab. I, 7.

<sup>7)</sup> Áboth I, 17.; v. ö. Szukká 51. a.

<sup>8)</sup> L. 24. l. 3. j.

<sup>9)</sup> Áboth II, 7.

<sup>10)</sup> L. 24. l.

hanyag<sup>1)</sup>; és hogy minden esetleges erkölcsstelen viseletnek eleje vétecsék, nem volt szabad nőtlenné lennie, vagy nejétől különválva élnie.<sup>2)</sup>

A lelkület művelése mellett a gyermek észbeli tehetségének fejlesztése is megkívántatott, még pedig oly formán, hogy az emlékező- és felfogó képesség egymás mellett párhuzamosan fejlődjenek. A tanítónak tehát mindenek előtt alaposnak kellett lennie és ha két tanító között kellett választani, kik közül az egyik többet (ני"י), a másik pedig alaposabban (ק"י) tanított, az utóbbi előnyben részesült.<sup>3)</sup> Ne sokat, hanem alaposan, volt a jelszó, mert a ki sokat markol, rendszeren keveset szorít (הסתר הסתר).<sup>4)</sup> Másrészt pedig azon tudattól vezérelve, hogy minden tudásnak alapja, fokoként való fejlődésünk lehetősége egyes egyedül az ismeretek pontos megtartására alkalmas jó emlékező tehetségben rejlik, hogy egyedül az emlékezetünkben megőrzött szellemi substantiára támaszkodva vagyunk csak képesek itélmi, következtetni, gondolkodni és cselekedni: az emlékezet ápolását is különös nyomatékkal ajánlották a tanító figyelmébe. Ez akkoriban annál fontosabb volt, minthogy a szentírás törvényeit értelmező és kiegészítő hagyományt leírni szigorúan tiltva volt<sup>5)</sup> és ezen tilalom csak akkor lett megszüntetve, midőn a nép szétszóródása folytán a hagyományos tanoknak szóbeli közlés által való megőrzése lehetetlenné vált. Az imént jelzett körülmény magyarázza meg az emlékezet fontosságát hangsúlyozó ezen tételt:<sup>6)</sup> »A ki a tanultakból egy dolgot elfelejt, azt a szentírás olybá tekinti, mintha lelke üdvösségét elveszítette volna.«

Határozottan tiltakoztak a túlterhelés ellen, inkább kevesebbet tanuljunk, de pontosan tudjuk. »Jobb ha az ember egy munkának csak egy-két részét tanulja, de jártas benne, mintha

<sup>1)</sup> L. 25. l.

<sup>2)</sup> L. 23. l. 3. és 4. j.

<sup>3)</sup> Bába Bathrá 21. a.; Simon: L'éducation et l'instruction des enfants chez les anciens Juifs, 47. l. e kifejezést הן ניים úgy érti, hogy az egyik jobb pronuntiációval olvasott, a mi azonban téves.

<sup>4)</sup> Róshasáná 4. b.

<sup>5)</sup> Gittin 60. b. Temúra 14. b.

<sup>6)</sup> Áboth III, 8. Dositai b. Jannai, R. Méir nevében.

több munkát tanul és nem jártas bennök.«<sup>1)</sup> A tanító tehát ne siessen rohamosan előre, hanem a helyett inkább minél gyakrabban ismételtessen,<sup>2)</sup> »mert ha valaki mindig csak tanul, de nem ismételi, hasonló oly emberhez, ki elvet, de nem arat.«<sup>3)</sup> Az ismétlést soha se sokaljuk, ha már százszor is elmondtuk ugyanazon dolgot, ne rösteljük még százegyedszer is elismételni, mert »nem mindegy, ha az ember egyazon fejezetet százszor vagy százegyszer mondja el.«<sup>4)</sup> A tanuló úgy tudja a dolgot, »hogyan csak úgy áradjon a szájából és ha ki valamit kérdez tőle, ne akadozzék feleletében,«<sup>5)</sup> azaz, hogy szóról szóra idézhesse a kérdéses tant.

A magyarázatban a tanító mindig szabatos rövidsége törekedjék,<sup>6)</sup> egyrészt, hogy megkönnyítse a tanultak megtartását, másrészt pedig, hogy elejét vegye az esetleges félreértésnek, mert a gyermek eszének különösen az első benyomások iránt tapasztalható fogékonyságánál fogva a már egyszer megszokott hibát bajos azután kiküszöbölni.<sup>7)</sup> Erre való tekintetből hangsúlyozza R. Akiba, hogyha könyvet adunk a gyermek kezébe, arra ügyeljünk, hogy az teljesen hibátlan legyen.<sup>8)</sup> Ugyanazt a dolgot a tanító ugyanazon kifejezésekkel mondja el, mert a kifejezésmód különfélesége a gyermeknél csak zavart okoz és megnehezíti a megtartást. Ez okból felette kerülendő a tanító gyakori változtatása, »legjobb egy tanítónál tanulni«, ajánlák a régiek, mert a hány tanító, annyiféle a kifejezésmódja.<sup>9)</sup> A Galileabeliek a talmud szerint azért feled-

<sup>1)</sup> Lev. R. III. fej. elején, v. ö. Erúbin 54. b.: אם עושה אדם תורתו ביום יום, הבילות הבילות מתמעט ואם לאו קובין על יד יריבה.

<sup>2)</sup> L. 21. l. 8. j.; v. ö. Erúbin 54. b. R. Elázár szerint négyszer R. Akiba szerint annyiszor kell a tanítónak a dolgot ismételnie, a meddig meg nem tanulták.

<sup>3)</sup> Szanhedrin 99. a.: רבי יהושע בן קרחא אומר כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה דומה לאדם ששורע ואינו קוצר.

<sup>4)</sup> Chagiga 9. b.

<sup>5)</sup> Kiddúsin 30. a.

<sup>6)</sup> Peszáchim 3. b. R. Méir nevében: לתלמידו אדם ישנה אדם בדרך קצרה.

<sup>7)</sup> Bábá Bathrá 21. a.; Peszáchim 112. a.: שבשחא כיון דעל על.

<sup>8)</sup> Peszáchim 112. a. וכשחאה מלמד את בנך למדו בספר מנה. R. Mesaria ezt úgy magyarázza, hogy új legyen: בחדתה, mivel a kéziratok pontosságánál fogva, csak is régi, elmosódott könyveknél szokott hiba előfordulni.

<sup>9)</sup> Abóda Zára 19. a. b. היכי דלא ליבולג לישני. L. Raumer: Geschichte der Pädagogik II. Gütersloh 1872. 48. l. Comenius nézetét.

ték el a tórát, mert több tanítótól tanultak és nem ügyeltek a kifejezés tisztaságára.<sup>1)</sup> De ez csak addig szól, míg az ember a jártasság bizonyos fokát el nem érte (א"י), de ha már egyszer ezen túl van, akkor az önálló kutatásnál követendő módszer (א"י) elsajátítására czélszerűbb, ha mennél több tanító előadását hallgatja.<sup>2)</sup>

A gyermek kezdje meg korán az iskolába járást, fejlettségéhez mérten 6—7<sup>3)</sup> esztendő korában, ne korábban, de még kevésbé később. Ha túlkorán kezdi, elsatnyúl testileg;<sup>4)</sup> ha nagyon későn, nehezen pótolható, mit fogékony gyermekkorában elmulasztott, mert egy gyermeket tanítani olyan, mondja egy régi hasonlat, mintha az ember új papírosra, egy öreget pedig, mintha régi, elmosódottra ír.<sup>5)</sup>

Hogy a tanító czéltudatos eljárás által működésének a megkívántató sikert biztosítsa, erre nézve multhatlanul szükséges, hogy a nevelésére bizott gyermek képességeit, hajlamait teljesen ismerje; mert a tehetség különféle, és ezen különféleség tekintetbe vétele határozza meg az oktatásnál követendő módszert. Egy régi tannaitikus munka a tehetségeket, azok általános megismerésére, a következő négy főbb osztályba sorozza. Van olyan, kit a természet egyaránt áldott meg jó felfogással és emlékező tehetséggel; egy másik jó felfogással, de gyenge emlékezettel bír; a harmadik fordítva jó memóriával, de viszont gyengébb felfogással bír; végre akad olyan is, kivel a természet mindkét

<sup>1)</sup> Erúbin 58. a. א"י יהודה אמר רב... בני נליל דלא הקפידו על לשונם לא תקימה תורתם בידם בני נליל דלא נמרו מחד רבה לא נתיקמה תורתם בידם.

<sup>2)</sup> Így egyenlíti ki Raba (Abóda Zára 19. a.) azon ellenmondást, mely az előbbi és a következő mondas között látszólagosan fönnforog: אמרי דבי רבי ינא... כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם. Ugyanily ellenmondásra akadunk R. Méirnek ezen körülményre vonatkozó két tételében (Aboth di R. N. 3. és 8. fej.), melyek szintén csak így magyarázhatók meg. L. Bacher, i. m. II. 20. és k. l.

<sup>3)</sup> Bábá Bathrá 21. a. A mi azt illeti, hogy Aboth V, 26. az ötödik esztendő van a tanulás megkezdésére kitézve (L. Toszafoth, Ketubóth 50. a. s. v. א"י) az csak annyit bizonyít, hogy ily nézet is létezett, melyet a gyakorlat azonban el nem fogadott, azért Ráb is Jósua b. Gamala intézkedéseit követve, Babyloniában a 6—7 esztendő fogadta el.

<sup>4)</sup> Ketubóth 53. a.: על הממנים את בני פחות מבן שש רין אחריו ואינו מניע.

<sup>5)</sup> Aboth IV, 26. Lásd Raumer, i. m. II. k. 47. l. Comenius nézetét.

tekintetben egyaránt mostohán bánt. <sup>1)</sup> A tanítónak tehát hol az egyik, hol a másik képesség fejlesztésére kellett kiválóbb gonddal törekedni. Éppen kellett az olvasmányok megválasztásánál tekintettel lenni arra, hogy melyik alkalmasabb arra, hogy a tanulók figyelmét lekösse. »Egy alkalommal,« beszéli a talmud, »midőn R. Júda ha-Naszi egy könyvet befejezett, a következő olvasmány megválasztása tekintetében két tanítványa ellentétes nézetben volt, az egyik a példabeszédek könyvét hozta ajánlatba, a másik meg a zsoltárok mellett szólt. A dolog végre a zsoltárok részére lett eldöntve, de alig olvastak egy-két verset és a patriarka máris abba hagyta, kijelentvén, hogy nem folytathatja, mivel nem szabad a tanulóval olyas valamit olvastatni, mihez kedve nincs.« <sup>2)</sup>

Miután ily formán megkísérlettük volna a tradícióban elszört megjegyzések alapján az e kori paedagogiai elvekről lehetőleg teljes képet nyújtani, rátérhetünk immár ez elvek miként való gyakorlati alkalmazásának vizsgálására, kapcsolatban a tananyag beosztásánál követett eljárás feltüntetésével.

A fokozatos előrehaladás sarkalatos elve, <sup>3)</sup> mely a tanítót működésében mindig kellett, hogy vezérelje, ugyilátszik, már az írás tanításánál is érvényesült, úgy hogy a könnyebben utánozható betűkön kezdték az írás tanítását, nevezetesen a Jod (י) és Vav (ו) betűkön, melyeket egyik forrás szerint a gyermek magától is utánozni szokott. <sup>4)</sup> Ezen betűk ugyanis régente még egyszerűbb alakkal bírtak, mint most, a mennyiben az előbbi csupán egy pont, az utóbbi egy függőleges vonalból állott. Miután az ABC-t rendes sorrendje szerint el tudták mondani, megtanulták annak fordított sorrendben való elmondását, s ez-

<sup>1)</sup> Áboth V, 15.

<sup>2)</sup> Ábóda Zára 19. a.: כי מנו הנא כי אם בתורת ה' הפצו פריש רבי ואמר אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו הפין.

<sup>3)</sup> Áboth d. R. N. I, 6., II, 12. Talán ezen mondat אמר ר' ס' משום רבי יהושע בןחנני מאי דכתיב ושנתם לבנוך... לעולם ישלש אדם שנותיו שליש וידן אומר בילדותך בתורתך 98. b. (196) sem akar egyebet, mint a tananyag beosztásánál követendő sorrendet jelezni, így azután teljesen világos az összefüggés a vers és a hozzá fűzött magyarázat között. I. Kiddúsín 30. a. s Toszafoth a helyhez, v. 5. Midrás Koheloth 98. b. (196) שלמדת בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותך זו המשנה והלך בדרכי לבך... זה התלמוד.

<sup>4)</sup> Ékha rab. 68. b. (136) רב אמר עשרה... שכן דרכו של נער להיות כותב: יודן ר' אליעזר אומר ששה... שכן דרכו של נער להיות שורש שיושה.

zel kapcsolatban az úgynevezett »Ath — Bas« <sup>1)</sup> műveletet, mely abból állott, hogy az ABC első betűit felcserélték annak megfelelő helyén álló utóbetűivel pl. az נ a ו-al, a ז a ש-el, ennek, mint később látni fogjuk, mnemotechnikai jelentősége volt. Az A B C fordított sorrendben való elmondásának tanítása, mint Hieronymustól tudjuk, <sup>2)</sup> ugyancsak az emlékezet fejlesztése végett a keresztény népeknél is általánosan el volt terjedve; hogy ezen gyakorlat a pogány népeknél is divott-e és a keresztények közül vagy a zsidóktól vették-e ezt át, ennek eldöntésére forrásaink semmi alapot nem nyújtanak.

Miután az olvasás kellőképp begyakoroltatott, a pentateuchus (Mózes öt könyve) olvasása került sorra <sup>3)</sup>, ennek tanítási módja, mely a mai napig gyakorlatban maradt a zsidóknál, úgy történt, hogy minden előzetes nyelvismeret nélkül mindjárt a szöveg fordításán kezdtek, még pedig a harmadik könyvvel. Hogy ez mi okból történt, azzal már a traditio is foglalkozik és szerinte az volna e feltűnő jelenség magyarázata, hogy »mivel a gyermekek is tiszták meg az áldozatok is azok, tehát feglközök a tiszta a tisztával.« <sup>4)</sup> Újabb íróknál a traditioétól eltérő magyarázatra is akadunk, nevezetesen, hogy azért kezdték volna a harmadik könyvvel, mivel ebben oly törvények tárgyaltatnak, melyek a templomi kultusz megszünte óta a gyakorlati életben elő nem fordulnak, és így az iskolán kívül ezek megismerésére alkalom nem nyílnék. <sup>5)</sup> Csakhogy ez, mint látni való, a helyett, hogy eloslatná, még emeli a kérdés jogosultságát. A legvalószínűbb az, hogy ez eljárás a régi papi iskolák hagyományos gyakorlatából szállt örökségképen az abból kifejlődött, tehát annak nyomaiba lépett új iskolákra; amabban ugyanis a tanítás sulypontja a papok áldozási teendőire nehezedett és így az erre vonatkozó szabályzatok, mint legfontosabb tudnivalók, első sorban részeseültek figyelemben.

Ezen könyv befejeztével a valláserkölcösös rajzokban gazdag első könyvvel folytatták a biblia tanulását; ez, egyéb okoktól eltekintve, már csak azért is biztos feltehető, mivel ennek ismer-

<sup>1)</sup> Áboth d. R. N. I, 6., II, 12.

<sup>2)</sup> Comment. in Jer. 25, 26.: «... propter memoriam parvulorum solemnem lectionis ordinem invertere.»

<sup>3)</sup> Áboth d. R. N. i. h.

<sup>4)</sup> Lev. rab. 7. fejezet.

<sup>5)</sup> Gelder, i. m. 16. 1.; Hamburger, i. m. 1244. l. s. v.: Unterrichts.

retét, mint a traditio is mondja, <sup>1)</sup> a következő könyvek alapos megértése határozottan feltételezi. A történeti könyvek tanításánál kiváló figyelemmel kísérték a nemzetségi leszármaztatást tartalmazó részleteket, úgy hogy, mint Hieronymus mondja, <sup>2)</sup> általában oly biztonsággal és gyorsasággal tudták elmondani Ádámtól kezdve egész Zerubabelig az egymást követő generációk végtelen sorát, mintha csak saját nevüket mondanák el.

Az iskolai gyakorlatnak némely tekintetben olyan engedményeket tettek, mik ellen különben határozottan tiltakoztak; nevezetesen, hogy a tanító a szentírás szövegének mondatokra való beosztásánál a hagyományos szokás ellenére is járhat el, <sup>3)</sup> hogy tanítványával a szentírás azon részleteit is olvastathatja, melyek a nyilvános felolvasás alkalmával különböző okokból ki szoktak hagyatni. <sup>4)</sup>

Az egyes tárgyaknál követett előadási mód úgy történt, hogy a tanító elmondta a dolgot, a mit a tanulók azután ismételték, <sup>5)</sup> még pedig úgy, hogy eleinte csak betanulták a szöveget szóról-szóra és csak azután tértek rá a tanultak beható fejtegetése- és magyarázatára. Ez alkalmasint az értelme a gyakran előforduló **תמיד** = tömnd mint az ökröt, terminusnak, hogy t. i. eleinte csak úgy tömjék a tárgyakat a tanulóba, hogy a szöveget szószerint jól ismerje. Ily értelemben nyilatkozik Rábá, babyloniai amóra is, hogy t. i. előbb csak úgy cselekedjünk, mint a daráló a búzával és csak azután következzen az őrlés, az anyag beható feldolgozása. <sup>6)</sup>

<sup>1)</sup> L. Rasi magyarázatát Gen. 1, 1-hez; v. 5. Gen. rab. kezdetén.

<sup>2)</sup> Comment. in. Ep. ad. Titum 3, 9.: »... ab exordio Adam usque ad extremum Zerubabel omnium generationes ita memoriter velociterque percurrunt, ut suum putes referre nomen.«

<sup>3)</sup> Tánait 27. b.: **האמר ד' הנינא קרא צער גדול היה לי אצל ד' הנינא** והגדול שלא התור לי לפסוק אלא לתנוקות של בית רבן הואיל ולהתלמד עשוין.

<sup>4)</sup> Toszefta Megilla IV (III), 38. Midón arról szól, hogy mit szabad nyilvánosan felolvasni és fordítani, vagy egyáltalában nem is olvasni, így folytatja: **הסופר מלמד כדרכו**.

<sup>5)</sup> Toszefta, Szóta VI. 2.: **דדש ד' עקיבא... ואמרו שירה בקטן שהוא** קורא את ההלל בבית הסופר, ועונין אהרין על כל ענין וענין משה אמר אשריה לה' ישראל אמרין אשריה לה'.

<sup>6)</sup> Abóda Zára 19. a.; Sabbath 83. a. **ליגמר איניש והדר ליסבר**; Sukka 29. a.: **כי הא דרבה בר חמא כי הוו קיימי מקמי דרב חסדא מרהטי בנמרא בהדי** 29. a. **הרדי והדר מעיני בסברא** Hegel azt mondja, hogy legjobban dolgokat előbb

Ami a tanítási nyelvet illeti, erre nézve a forrásokban mi sem foglaltatik, de kétséget sem szenvedhet, hogy a biblia-fordítás, mint egyáltalában a tanítás nyelve, a közönségesen beszélt aram nyelv volt; és az előttünk részint teljességben, részint töredékben fekvő targumok, a biblia aram fordítása eredete okvetetlen a népiskolára is vezetendő vissza, kiváltkép azon részleteké, melyek a nyilvános felolvasások alkalmával részint teljesen kihagytak, részint nem fordítottak.

A tanításnak főtebb jelzett módja azonban eleinte zavarólag hathatott úgy a tanulókra, mint a tanítóra, a mennyiben a hallottak valamennyiök által történt hangos ismétlése folytán egymást kölcsönösen zavarták és könnyen megeshetett, hogy némely tanuló egyik vagy másik dolgot libásan ismételt, anélkül, hogy a tanító az általános hangzavarban azt észrevehette volna; a bajon segitendő, egy bizonyos egyöntetűséget kellett tehát a tanulóknál behozni azon, a gyermekeknél természetesen kifejlődött éneklésszerű modorra nézve, melylyel a tanító szavait ismételték. <sup>1)</sup> Alkalmasint ezen körülményre vezetendő vissza ama cantillatio, melylyel egy a biblia, mint a misna szövegét olvasták és idővel egész rendszerré kifejlődve, hangjegyekkel is fixiroztatott és később a szöveg megtartásának elősegítésére nagyon alkalmasnak bizonyulván, mnemotechnikai eszközként melegen ajánlatott. <sup>2)</sup>

Az emlékezet fentjelzett kiváló fontosságánál fogva a gyakorlati tanítás mindenképen azon volt, hogy azt részint természetes, részint mesterséges eszközök által minél jobban fejlessze, erősítse. Ezek közül, mint már láttuk, első sorban a gyakori ismétlés természetes eszköze használtatott emlékezet fejlesztőül, emellett a hangos tanulást is melegen ajánlották, mert a hallás nagyban segíti az emlékezetet a tárgyak pontos megtartá-

szóról-szóra megtanulni és csak azután alaposan átgondolni. L. Schmid s. v. Gedächtniss, 787, 1.

<sup>1)</sup> L. Raumer i. m. 321. 1.: Pestalozzi bizonyos tactusban szótáganként mondatra el a tanulókkal az előadottakat.

<sup>2)</sup> Megilla 32. a.: **אמר ד' והתן כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה** ... שהיו רגילין לשנות המשניות; עליו הכתוב אמר וכו' ... בזמרה לפי שהיו שונין אותו על פה ועל ידי כך נזכרים יותר מתקף לה אבי משום דלא ידע לבסוטי קרא; Toszafoth e helyhez. A dolgok ezen felfogása mellett Abbai Kérdésének: **מישפטין לא יחיו בהם קייא ביה** módoszerre a görögöknél is akadunk. L. Plato: Hippias maior 285.



sában.<sup>1)</sup> Még Berúriá-ról, R. Méir híres feleségéről is olvassuk,<sup>2)</sup> hogy egy tanulót megfeddett, mivel nem tanult hangosan. Ezen természetes emlékeztetfejllesztő eszközökön kívül bizonyos mesterséges eszközök is alkalmaztattak. Az ilyen mnemotechnikai eszközökkel a mnemonika, az emlékeztetan foglalkozik, melynek vezérelve az eszmék egymással való kapcsolatba hozatala (associatio, cohaerentia). Az eszmetársulást, mint a mnemonika alapelvét, már a rómaiaknál is találjuk, csak hogy míg itt helyek és képekhez fűződött: »constat igitur artificiosa memoria ex locis et imaginibus,<sup>3)</sup> addig a zsidó emlékeztetanban betűkkel és szavakkal hozott kapcsolatba. A mnemotechnikai eszközök általános neve a zsidó irodalomban מַנְמוֹנִיתִי = jel volt. Hogy mily jelentőséget tulajdonítottak ezen emlékezési jeleknek, azon körülmény is bizonyítja, hogy szükséges voltuk a Szentírásból iparkodtak bebizonyítani.<sup>4)</sup>

Egy borajtatában<sup>5)</sup> részletes leírását találjuk azon élet- és táplálkozási módoknak, melyek egyike az emlékezés erősítését, míg a másik annak gyöngítését eredményezi. »Öt dolog« olvasuk »gyöngíti az emlékeztet: ha valaki azon ételből eszik, miből egér vagy macska evett, vagy ha szívet eszik stb., öt dolog pedig erősíti a memoriát.

Hogy ez mennyiben felel meg a tényeknek, ennek kutatása más feladat körébe tartoznék; mi csak azért mutattunk rá, mert ez is bizonyítja, hogy nagy gondot fordítottak az ész ez irányú képességének fejlesztésére.

Hogy a memoria ápolása mellett az ész felfogó képességének fejlesztésére nem kevesebb gond fordított, arról bizonyosságot teszen az oktatás alapossága, mely, mint már említettük, a tanító megválasztásánál döntő követelményképen szerepelt. S e tekintetben már az elemi tanításnál is — már természetesen a mennyire azt a gyermekek képessége és ismeretfoka megengedte — a legszélsőbb határokig mentek; ugyanis nem elégedtek meg a szöveg beható fejtegetésével, az institutiók

<sup>1)</sup> Erúbin 53. b. és 54. a.; v. ö. Quintilianus: Inst. orat. ed. Bipont. XI, 2, 290. l.: ... ut duplici motu iuvetur memoria dicendi et audiendi.

<sup>2)</sup> Erúbin, i. h.

<sup>3)</sup> Cicero: De orat. II. 87.

<sup>4)</sup> Erúbin 54. b.: ... אמר ר' חסדא אין התורה נקנית אלא בסימנין שנאמר.

<sup>5)</sup> Horájothi 13. b.

történelmi háttérének föltárásával, hanem kiterjeszkedtek azon ellenmondások eloszlatására is, melyek a szentírás egyes részletei között látszólagosan fenforognak. Ezt részint ama kutató, elmélyvedve fürkésző hajlam kielégítése, mely a zsidó szellem egyik legjellegzetesebb vonását teszi, tette szükségessé, de még inkább a támadások visszautasíthatása, melyeknek főként pogány tudósok részéről a szentírás és az abban gyökeredző institutiók ez időtájt sűrűn ki voltak téve. Azért oktata R. Eliezer: »Légy szorgos a tóra tanulmányozásában, hogy tudd, mit válaszolj az epikureusnak.«<sup>1)</sup> Hogy R. Eliezer mi egyébre sem gondolt, mint az imént kifejtettekre, bizonyítja e mondásnak a hagyomány egy másik forrásában megőrzött következő magyarázata ומה שהשיב ... לאפיקורוס: דברי תורה שלא יסתרו ...<sup>2)</sup> meg a tóra látszólagos ellenmondásai.<sup>3)</sup> Hogy ilyen fejtegetésekre már az elemi oktatás is ki szokott terjeszkedni, azt kétségtelenné teszi a talmud következő közlése: »Raba a Szentírást szokta olvasatni a fiával s ilyenkor össze szokta vetni az egyes verseket.« Erre a talmud részletes ismertetését adja azon helyeknek, melyeket Raba mint ellentéteseket egymással szembe állított, hogy fiának megmagyarázza.<sup>4)</sup>

Az ész kombináló képességének, mely kiválóan a kritikában, matematikai problémák megfejtésénél nyilatkozik, fejlesztésére, azokon az eszközökön kívül, melyet a rendes tanítás nyújtott az iskolában, még egyebet is használtak, t. i. talánymegfejtéseket, melyek egyszersmind a tanulásban kifáradt gyermeknek szórakozást is nyújtottak, és ezekkel még maguk között is annál szívesebben foglalkoztak, mivel a megfejtőket bizonyos jutalomdíjjal is kecsegtették. Erre való bizonyítékul a következő szolgálhat: »Egy athenaei ember«, beszéli egy midrás<sup>5)</sup>, »egy alkalommal egy jeruzsálemi népiskolát látogatott meg, a midőn a tanító történetesen künn járt. A látogató egyet-mást kérdezett, mire a fiúk pontosan megfeleltek. Erre a gyermekek azt indítványozák, hogy ők is tehessenek kérdést, még pedig oly föltétellel, hogy a ki a kérdésre meg nem tudna felelni, az birságképen kabátját

<sup>1)</sup> Áboth II, 14.

<sup>2)</sup> Áboth di R. N. I. 30.

<sup>3)</sup> Zebáchim 116. b.: ... מקרי ליה רבא לבניה ורמי קראי אהרדי וכו'.

<sup>4)</sup> Ékha rab. prooemium I. L. Bacher i. m. I. 174. és k. l.

adja oda. A tanulók erre egy talányt adtak fel, melyet a vendég nem bírt megfejteni, s ily formán kénytelen volt megállapodásukhoz híven felöltőjét ott hagyni. Midőn aztán az athenaei a tanítónak elpanaszolta felöltője elvesztését, ez mindjárt sejtette a történeteket, hogy alkalmasint valami talányról lehet szó és megtudván a talány mibenlétét, elmondta emberének a megfejtést. Ez visszament és elmondta a megfejtést; a gyermekek, kik neszét vették e hirtelen tudás eredetének visszaadák a ruhát, Sámson következő mondását idézve (Bírák 14) »ha nem saját üszömmel szántottál volna, talányomat bizony meg nem fejtetted vala.«

A tanítás sikerének biztosítása czéljából mint a tanulók, úgy a tanítók túlterhelésétől is óvakodtak, ezért egy tanító vezetésére több mint 25 gyermeket nem volt szabad bízni; ha azonban a körülmények úgy hozták magukkal, hogy a gyermekek száma felülmúlta a 25-öt, de nem érte el az 50-et, hogy még egy másik tanító alkalmazása vált volna szükségessé, ily esetben az iskolatörvény egy segédtanító alkalmazását rendelé el, kinek költségeit azonban, mellesleg megjegyezve, a község tartozott viselni.<sup>1)</sup> A segédtanítói teendők gyakran az iskola legjelesebb növendékére, mint a talmud mondja, a Res-Dukhánára (רֵישׁ דּוּכָנָא = az első a padban) lőnek bízva, kinek feladata főként abban állott, hogy a gyöngébb tanulókkal ismétlje az előadottakat, nehogy miattuk a tanítás menete a jobb tanulók kárára megakasztassék.<sup>2)</sup>

A népesebb városokban, hol több tanító működött, egy főtanítói állás (סוֹפֵר מַהַל = városi főtanító) is volt szervezve, ki a többi tanítóknak följeje volt rendelve, azon hivatással, hogy azokat vezérelje és ellenőrizze.<sup>3)</sup>

A Simon b. Setach által kezdeményezett és Jósua b. Ga-

<sup>1)</sup> Bábá Bathrá 21. a.

<sup>2)</sup> U. o. I. Rasi e helyhez. Ezen elv, mely szerint egyik tanuló tanítja a másikat, legteljesebben R. Chijja módszerében érvényesült, Kethubóth 103. b.: אָמַר לִי ר' חִיָּיא אָנָּה עֹבֵדֵי דְלָא מִשְׁתַּבְּחָה תּוֹרָה... וְסֵלִיקָא לְמַתָּה דְלִית בָּהּ מִקְרֵי דְרַדְקֵי וְכַתִּיבָנָא חֲמִשָּׁה חֲמִשָּׁה לְחֲמִשָּׁה יְנֻקֵי... לְכָל חַד וְחַד אֲמַרֵי לִיה אַתְּנִי סֹדֶרֶךְ לְהַבְרִךְ וְהֵינֵנו דְאִמְרֵי רַבִּי כַּמָּה גְדוּלִים מַעֲשֵׂי חִיָּיא.

<sup>3)</sup> Bábá Bathrá 21. a. Igy fogja fel Rasi is, R. Chananel nézete szerint városi jegyző (I. Toszafoth a helyhez), de az összefüggés Rasi mellett bizonyít, hogy t. i. csak is tanítóról lehet szó és így az itt előforduló סוֹפֵר עִבְרִים »pogány tanító« jelent, mint j. Jebámoth III, 1. סוֹפֵר כּוֹתִים samaritan tudóst.

mala által tökéletesített és általánossá tett nagyszerű intézmény azonban, mely, mint láttuk, Izrael minden korbéli nagyjainak odaadó ápolása alatt oly szép fejlődésnek indult, nem soká virulhatott Palesztina földjén; az üldöző türelmetlenség romboló hatalmának, mely a negyedik század óta egyre vesztetesebben nehezedett Judeára, mint minden egyéb, úgy ez is áldozatul esett. De a mindenétől megfosztott, földönfutóvá lett nép magával vitte az iskola létföntartó jelentőségének tudatát s a hol zsidó község volt, bármily szegény is, két dolog sohasem hiányzott: a zsinagóga és iskola. S ezen iskola minden időben hűségesen teljesítette magasztos feladatát: az ősök igaz hitét, tiszta erkölceit megőrizni a népben. Ennek köszönhető, hogy — a mivel kevés nép dicsekedhetik — a zsidók között már századok óta alig akad olyan, ki legalább egy nyelven írni, olvasni ne tudna.

Anélkül, hogy párhuzamot akarnánk vonni akár az ókori, akár az újkori népek paedagogiai elvei és a zsidókéi között, általában azt az egyet még is meg kell jegyeznünk, hogy a fent tárgyalt paedagogiai elvek java része mind a mai napig az általános nevelésben mint sarktételek foglalnak helyet. Ha Comenius vagy Pestalozzi munkáit olvassuk, nem egy olyan helyre akadunk, mely élénken emlékeztet bennünket zsidó forrásokra. Különösen gyakran vagyunk így Comenius munkáival, úgy hogy nem ritkán azt kellene hinnünk, hogy közvetlen zsidó forrásokból is merített, ha egy helyen nem tapasztalnók, hogy R. Chanina egy tételért<sup>1)</sup> Fortiust<sup>2)</sup> dicséri meg.

<sup>1)</sup> Táanit 7. a.

<sup>2)</sup> Raumer, i. m. 76. l.

Budapest.

ROSENBERG EDE.

(Vége).

## A zsidók Szt-Jeromos műveiben.

## I.

Az ebionita eretnokség, melyet Jeromos következetesen zsidó felekezetnek tart, nem volt az egyetlen pártosság a zsidóság kebelében ezen időben; a régibb korból átöröklődött még ama mélyen gyökerező meghasonlás is, mely a zsidóság néprétegei közt lábra kapott s a mely idők jártával oly éles ellentétet fejlesztett a miveltszál (chaberim) s az alsóbb népréteg közt (am haárez). Amint már a 2. században ezen ellentét külsőleg is nyilvánult az alsóbb népréteg viseletében, a mennyiben ez a tefillin s czicith viseletéről nem akart tudni (b. Ber. 47<sup>b</sup>), míg ellenkezőleg a törvénytudósok épen e külső jelvények folytonos viseletében tetszelegtek maguknak (b. Chullin 89<sup>a</sup>, Máté 23, 5<sup>k</sup>), ép úgy állt a dolog még a 4. század végén is. A palesztinai zsidók mint valami érdekes furcsaságot beszélnek el Jeromosnak, hogy »Babiloniában a mesterek mind e mai napig pergamenre írják a dekalogust<sup>1)</sup> s azt fejük köré kötik.<sup>2)</sup> Ezen dísz fejük legszebb ékességének tartják s gondjuk van rá, hogy mindig szemök előtt mozogjon.<sup>3)</sup> Ugyanezen »babonás mesterek, a nép kegye után törvén s könnyen hívő asszonyoktól (mulierculae) nyereséget hajhászván, nagy imarojtokat készítenek s azokba igen éles szálkákat dugnak,<sup>4)</sup> oly czélből, hogy akár sétálnának, akár ülnének, néha-néha megszurassanak;<sup>5)</sup> s azon férfiak, a kik ezen

<sup>1)</sup> Alig pusztá tévedés. Jeromos hallhatta, hogy a szokásos szakaszok bizonyos módon a dekalogusnak felelnek meg, Jerusalmi idézve Tosafoth Berach. 12b s. v. בקשו.

<sup>2)</sup> in Ezech. 24, 15.

<sup>3)</sup> in Matt. 23, 5. »ut semper ante oculos moverentur,« csak képletesen van mondva s nem ellenkezik a LXX. ἀνάστυα-jával, mint azt az újabb kiadó, Vallarsi hiszi.

<sup>4)</sup> et acutissimas in eis spinas ligabant., v. ö. b. Menach. 42a אין ציצית אין אלף ענה stb.

<sup>5)</sup> in Matt. 23, 5. superstitioni magistri captantes auram popularem atque ex mulierculis seotantes lucra . . . ut videlicet ambulantes et sedentes interdum pungentur. — A zsidó nők a talmudistákat táplálni szokták; . . . mulieribus, quae iuxta morem Judaicum magistris de sua substantia ministrabant. Lib. I. adv. Jovinianum c. 25 (II, 277).

jelvényeket viselik, kiválnak a nép közül s felette jámboroknak tartatnak.«<sup>1)</sup> Miként a görög phylacteria név is mutatja, a tefillinnek régi idők óta bizonyos varázserőt tulajdonítottak s egyszerűen talizmannak használták, úgy, hogy mindig attól lehetett tartani, hogy a nép kezén nem is a ritualis tefillin, hanem csak annak hasommása, a talizman forog (M. Erubin X, 1), s nem hiányoznak jelek, hogy a tefillinnel összekapcsolott ilyen képzetek Palesztinában sokáig divatoztak,<sup>2)</sup> s hogy mint minden babonában, úgy ebben is a nőknek kiváló szerep jutott.<sup>3)</sup> Jeromos idejében a keresztény »asszonykák« is nagyon beleérték magukat e babonába, eklatánsan mutatván, mint fogják fel a mózesi törvényeket lerontó szellemi kereszténységet, a mennyiben még a feszületet, a kis evangéliumokat s egyéb szent tárgyaikat is teleaggatták ily philakteriákkal, azon hiszembben, hogy Isten előtt nincs ennél jámborabb cselekedet.<sup>4)</sup> Babiloniában jobban álltak a viszonyok; ott a philakteriákat megparancsoló »pharisaeus« tan az alsó néprétegben is érvényre jutott<sup>5)</sup> s talizmannak való használata mindazonáltal határozottan kétségbevonatik.<sup>6)</sup> Ily jelenségek után ítélve s azt is tekintetbe véve, hogy Jeromos állítása szerint a philacteriák viselése az ő napjaiban általános divat volt az indoknál, perzsáknál s babilonaiaknál,<sup>7)</sup> akaratlanul erőt vesz rajtunk azon gondolat, hogy a philacteriák viselése pogány eredetre vezetendő vissza; ellenben mélyebb behatolás a dologba csakhamar tarthatatlannak fogja bizonyítani ezen felületes nézetet.<sup>8)</sup>

Mint régebben, úgy most is a rabbik maguknak követelték az első helyet a lakomáknál s a zsinagógában<sup>9)</sup> s az akkori zsi-

<sup>1)</sup> in Matt. 23, 5.

<sup>2)</sup> l. Masech. Tefillin, ed. Kirchheim 19. l. sokszor קמיע kifejezés, mely a babilonai talmudban mással pótoltatik.

<sup>3)</sup> Bekhoroth 30b קומעת והיה לחבר נשאת אחת שהיתה נשאת מעשה באשה אחת שהיתה נשאת לחבר והיה קומעת על ידו

<sup>4)</sup> in Matt. 23, 5. quae habent quidem zelum dei, sed non iuxta scientiam.

<sup>5)</sup> Menach. 35b אמר ר' יוסף לאבין פוק חזי מאי עמא דבר

<sup>6)</sup> b. Erubin 96b אמר רבא וכי אדם טורח לעשות תפילין כמין קמיע

<sup>7)</sup> in Matt. 23, 5. usque hodie Indi et Persae et Babylonii faciunt [philacteria].

<sup>8)</sup> l. Levysohn kárhóztató ítéletét a Kobak-féle Jesurunban I, 17. l.

<sup>9)</sup> in Matt. 23, 5 et passim. Of. Ep. 32 ad Marcellam (I, 150) quasi vero Pharisaerum teneam cathedram.

nagóák építési módjánál fogva, mely mindjárt eleve feltüntetett a kiválóbb egyéneknek szánt helyeket, <sup>1)</sup> csakugyan nem mondhattak le abbéli előjogokról, anélkül, hogy méltóságuknak ne ártanának s csak az oly elfogult ítélet, a minő Jeromosé, láthat ebben nagymérvű dőllyöt. <sup>2)</sup> Egyébiránt tagadhatatlan, hogy azon mértékben, a hogy a talmudisták tanai mindinkább érvényre jutottak, azon mértékben növekedett hatalmuk s befolyásuk is a községekben. Az előbbi időkben a községek vezetése egyes előkelő férfiakra bízott, a talmudisták azonban, habár becsültettek, még sem tartoztak a község hivatalnokai közé; <sup>3)</sup> most azonban, legalább Palesztinában, a tudósok egyszersmind vezetői s előljárói is a községeknek, a kik megválasztásuk alkalmával csak a ritualis kérdésekben való jártasságukat tartoznak bizonyítani. <sup>4)</sup> Ezen hivatalbeli rabbikat görögösen σοφοί névvel jelölték, <sup>5)</sup> mely név s czím ugyanezen értelemben görög eredetű községekben, pl. Sziciliában, az egész középkoron át fenntartotta magát. <sup>6)</sup> A zsidó méltányosság nem tűrhette, hogy azok, akik éjjelnappal az isteni törvénnyel foglalkoznak s vagyonnal nem rendelkeznek, némi kárpótlást ne nyerjenek; azért az ilyenekre ruháztattak a zsinagógái hivatalok. <sup>7)</sup> Am az ily hivataloskodás ezen időben nem jelentett sokat; az előljárók nem ítéltettek jogérvénye-

<sup>1)</sup> v. ö. Reinack, Une nouvelle synagogue grecque, Revue de E. J. XII, 240. l.

<sup>2)</sup> in Matt. 23, 5. Quumque superfine dilatent phylacteria et magnas faciant fimbrias, gloriam captantes ab hominibus . . . et in publico gulam sectentur et gloriam.

<sup>3)</sup> Schürer, Gemeindeverfassung der Juden in Rom 30. l. k. k.

<sup>4)</sup> Ep. 121 ad Algasiam, quaest. X. Praepositos habent synagogis sapientissimos quosque, foedo opere delegatos, ut sanguinem virginis sive menstruatae, mundum vel immundum, si oculis discernere non potuerint, gustu probent.

<sup>5)</sup> ib. Doctores eorum σοφοί hoc est sapientes vocantur. Héberül: חֲכָמִים.

<sup>6)</sup> Güdemann, Geschichte des Erziehungswesens der Juden in Italien 289. l.

<sup>7)</sup> Lib. contra Vigilantium c. 14. (II. 399.): hac in Iudaea usque hodie perseverante consuetudine, non solum apud nos, sed et apud Hebraeos, ut qui in Lege Domini meditantur die ac nocte et partem non habent in terra, nisi solum Deum, synagogarum et totius orbis foveantur ministerijs, ex aequalitate dumtaxat, non ut alijs refrigerium et alijs sit tribulatio, sed ut aliorum abundantia aliorum sustentet inopiam. — Világos, hogy ez eredeti zsidó szokás a keresztényeknél csak utánzás.

sen, minden a római hatóságok ügykörébe tartozott. »Nincsenek nekik tulajdon bírái sem« — úgy mond Jeromos — »alá vannak vetve a római bírának, olyannyira, hogy még előljáróik felett is, kik látszólag meghagyattak nekik, a római előljárók ítélnék.«<sup>1)</sup> Ez alól a patriarchatus sem tesz kivételt; az ő hatásköre is szűkebbre szorítottat s inkább a végyonaglás tünetei mutatkoznak rajta, mint a valódi életé. De azért a patriarcha követei, apostolai még rendesen eljárak az egyes községekbe, hogy a szokásos járulékokat a patriarcha számára beszedjék.<sup>2)</sup>

Ekként a palesztinai zsidók meg lévén fosztva mindennemű önállóságtól, nagyon természetes, ha már külső megjelenésükben is meglátszott rajtuk az alárendeltség bélyege. »Nem csuda« — úgy mond Jeromos — »ha a zsidóknál megszűnt minden férfias magatartás: hisz nem katonáskodhatnak, kardot nem forgathatnak, fegyvert nem hordozhatnak.«<sup>3)</sup> A mennyire a »törvény« nem huzott korlátokat körülöttük, a mennyire tehettek, e tekintetben sem mulasztottak el semmit: még mindig fenntartotta magát azon ősi szokás, »hogy falvakban, városokban s kastélyokban nehéz gömbölyű köveket használnak, melyekkel az ifjak gyakorolják magukat olyképen, hogy erejüköz képest majd a térdig, majd a derékig, majd a vállig s fejig, az erősek pedig egyenesen kinyújtott kézzel még a fejtetőn tulra is felemelik azokat.«<sup>4)</sup> Az ujpertzsa birodalomban, ahol a zsidók több szabadságot élveztek harczképességüket is tovább őrizték meg; azon erődben, melyet Josephus állítása szerint még Dániel építtetett, s a mely a perzsa királyok temetkezési helyéül szolgált, zsidó volt a várkapitány s zsidó pap őrizete alatt állott a vár.<sup>5)</sup>

De mindez csak elszigetelt jelenség; a mostoha idők rászoktatták a zsidókat, hogy kiki a maga fedele alatt csendesen vonja meg magát s egész életét a családnak szentelje. A zsidók

<sup>1)</sup> in Is. 3, 2.

<sup>2)</sup> in Ep. ad Galatas 1, 1. usque hodie a patriarchis Judaeorum apostolos mitti. Grätz, i. h. 476. l. csak Eusebiust s Epiphaniust említi, mint előljárókat, a kiknek a tudósításán ezen tény alapszik. Jeromos minden tekintetben érdekesebb, közölvén a héber שַׂרְיָה nevet is.

<sup>3)</sup> in Is. 3, 2.

<sup>4)</sup> in Zach. 12, 13.

<sup>5)</sup> in Daniel. 8, 2. custos sive aditus ac sacerdos eiusdem loci Iudaeae est; v. ö. חֲכָמִים שַׂרְיָה b. Jebam. 45a, ki azonban palesztinai.

családi életének bensőségéről Jeromos is közül pár vonást. Gyermeküket oly gondosan ápolták, hogy csak 5, sőt 12 éves korban választották el az anyamellől<sup>1)</sup> s még felnőtt korukban is kosarakban s vállukon hordozták fiaikat s leányaikat.<sup>2)</sup> Életmódjukban egyszerűek s józanok; válogattak ugyan az ételekben s nem elégedtek meg mindennel, de azért a finnyáság nem uralkodik náluk.<sup>3)</sup> Erős lévén a palaestinai bor, azt rendszeren vízzel vegyítették.<sup>4)</sup> — Tisztaság dolgában előnyösen kiválnak az ország többi lakosai közül;<sup>5)</sup> nem is igen haltak meg előbb, míg el nem jutottak az emberi élet legtávolabb határához.<sup>6)</sup> Minden halál esetet az egész község részvételével találkozott: fenntartotta magát azon szokás, hogy asszonyok jártak körül feloldott hajjal s meztelen mellel, siránkozó hanggal mindenkit gyászolásra szólítván fel.<sup>7)</sup> A világ nagy szinpadát pótolta a csendes házi tűzhely; az elzárkózás annál szorosabbra huzta a kötelekeket saját maguk között, s hogy a korlát sem gátolja a szellemet a sokoldalúságban azt még látni fogjuk.

## II. Mivéltység és vallásos élet.

A zsidó családi élet egyik főkéességét mindenha azon kiváló gond képezte, melyben a gyermeknevelés részesült. A palesztinai zsidók azon szerencsés helyzetben voltak, hogy ez erényt kiterjedt mértékben gyakorolhatták. Jeromosnak epés kifakadásokkal kísért tudósítása szerint minden zsidó család bővelkedett a fölnevelendő gyermekekben<sup>8)</sup> és ugyancsak ő tesz

<sup>1)</sup> Quaest. Hebr. in Genesin 21, 14.

<sup>2)</sup> in Is. 50, 18. ridiculum est more judaico grandaeos filios et filias in ulvis humerisque portari. Ellenben l. Genes. rabb. 21, 14 (53. szakasz).

<sup>3)</sup> Ennyi vehető ki e szavakból: Non parcut Judaei corporibus suis in assumptione ciborum, contemnentis interdum quae habent et quaerentes quae non habent. Ep. 121 ad Algasiam [I, 879].

<sup>4)</sup> in Amos 2, 12 neque: possunt more Judaicorum cauponum miscere aquam vino. Tehát zsidó korcsmárosok már akkor azon hírben álltak, hogy a bort vízzel vegyítik! De ez alkalmasint csak ráfogás; a talmudi מין a szövegben adott értelmet javasolja.

<sup>5)</sup> in Ez. 4, 13. usque hodie in populo Judaearum servatur ista sententia, ut non comedant panem suum in humano stercore.

<sup>6)</sup> in Is. 3, 2. usque ad decrepitam senectutem saepe venire [Judaeos] conspicimus.

<sup>7)</sup> in Jer. 9, 17. v. ö. b. Moed katon 28b.

<sup>8)</sup> In Is. 48, 17. usque in praesentem diem instar vermiculorum pululant filios et nepotes.

arról is tanúságot, hogy a feladatnak fényesen megfelelték, mert minden rosszakarata mellett sem bírja az igazságot annyira elferdíteni, hogy az a ríkító burkolat alól a maga tetszetős színében elő ne csillogjon. Már kisedet korában látogatta a zsidó gyermek az iskolát, melyben az oktatás a reggeli órákban folyt.<sup>1)</sup> Nagy gonddal fejlesztették az emlékező tehetséget; e czélből a gyermekek a héber betűket fordított sorrendben is betanulták, hogy memoriájukat gyakorolják. Egyébiránt így tanulták akkortájt a latinok is a görög abécét.<sup>2)</sup> Oly nagy volt a buzgóság a Szentírásnak betéve való megtanulása körül, hogy ez is egyik jellemző sajátosságává lett a talmudisták tanmódjának.<sup>3)</sup> »Ők kis koruktól fogva« — így szól Jeromos — »elsajátítják a saját nyelvüknek a szókincsét és Ádámtól kezdve Zerubábelig az összes nemzetségeket oly pontos emlékezőtehetséggel futják át, miszerint azt gondolná az ember, hogy kiki a maga nevét mondja el.«<sup>4)</sup> Hogy valaki minden nehézség nélkül pusztá emlékezetből el bírta recitálni Mózes öt könyvét és az összes prófétákat, az oly általános dolog volt, hogy nem is ment valami kiváló jelesség számba.<sup>5)</sup> A talmudistáknak ama, a sodálatossal határos, memoriája, melyet mi a talmudból ismerünk, Jeromosnak annál inkább kelthette fel bámulatát, mivel azt élő embereknél tapasztalhatta és az emiatt érzett bosszúságát jónak látja maró guynyal leplezgetni.

Az emlékezetnek ily roppant megterhelését azonban korántsem a könyvek hiánya tette szükségessé: ellenkezőleg, bibliai könyvek nagy mennyiségben forogtak közkézen, úgy, hogy ezen jelenségben csak a minden képzeletet fölulmuló szeretetet kell látnunk, melylyel a szent könyvek iránt viseltettek, »Archiva Judaearum« gyakran használt kifejezés Jeromosnál<sup>6)</sup>; egész

<sup>1)</sup> ib. 19, 14. Iudaei ... in morem parvulorum. qui matutinis horis erudiuntur ...

<sup>2)</sup> In Jerem 25, 26. יִשְׁרָאֵל-hoz.

<sup>3)</sup> Ep. 127 ad Principiam (I, 947), meditationem Legis non in repli-cando, quae scripta sunt, ut Iudaeorum existimant Pharisei ...

<sup>4)</sup> In Ep. ad Titum 3, 9. Pál apostol is a zsidók e tulajdonságára czéloz Ep. I ad Timoth. 1, 4.

<sup>5)</sup> In Is. 58, 2. Libros Prophetarum ac Moysi memoriter revolventes (Iudaei) ...

<sup>6)</sup> Praef. in Esther (IX, 1566). Librum Esther ... ego de archivis Iudaeorum relevans. Gyakran csak a szentírási kánont jelenti.

szekrények és ládák álltak tele könyvekkel a zsidók házaiban,<sup>1)</sup> sőt léteztek oly könyvgyűjtemények is, melyekből idővel valami kölcsönkönyvtár-féle intézmény fejlődött ki. Ugyanis minden zsinagógával egy kis könyvtár is volt kapcsolatban, melyben a szentírási könyvek és alkalmasint másnemű iratok is több példányban foglaltattak (b. Megilla 26 b és 27 a); ezen könyvgyűjteményből az egyes tagok olvasás céljából házhoz is kaptak példányokat s Jeromosnak zsidó tanítója megengedte magának azt a kis visszaélését, hogy a zsinagóga egy példányát az egyházatyának játszotta kezébe.<sup>2)</sup>

Jeromosnak érdekében volt, hogy zsidók által használt példányba nyerjen betekintést; azon héber nyelvű bibliák, melyek keresztény kézen forogtak, még pedig nagy mennyiségben<sup>3)</sup>, nem voltak megbízhatók. Keresztények képtelenek voltak héber bibliát írni, már pedig a héber biblia leírása okvetetlenül megkivántatott mindenkitől, aki bibliai tárgyakhoz hozzá kívánt szólni<sup>4)</sup> és ennél fogva kénytelenek voltak zsidókkal héber bibliákat másolni, akik is ebbeli szívességüket busásan megfizették.<sup>5)</sup> Így aztán divattá vált a zsidókkal bibliákat másoltatni, csak hogy természetesen nem értették a héber szöveget, mert oly kiváló képesség, hogy valaki keresztény léte héberül birjon olvasni, mint azt Paula és Eustachium, Rómának ezen két előkelő hölgye tette, a ritkaságok közé tartozott.<sup>6)</sup> Az elagott társadalom, melyet a barbár hordák már is alaposan megrázkódtattak, egyéb beteges szimptomái közt a biblia irányában is csak lázas kapkodást tanusíthatott: ott forgott, mint valami divatcikk, boldog-

boldogtalannak a kezében a biblia, megvolt a nagyvilági hölgy boudoirjában, ép úgy, mint a szolgáló leány kamarájában, figurált a lakománál nem kevésbé, mint a vallásos körmeneteknél; egyszerűen csak a töméntelen bibliapéldányok szánandó sorsra jutottak, a hasznavehetetlen könyveket egyszerűen makulaturának használták; szóval a biblia elveszítette szentséges jellegét s a jobbérzelműek megbotránkozására mitsem segített a dolgon, migsem 680-ban Constantin Pogonatus császár alatt szigorú törvények véget vetettek ezen nemtelen üzemeknek.<sup>1)</sup> Ily botrányos eljárás a bibliával az éber talmudistákat ellenintézkedésre készítette és így már régen állt a tilalom, hogy Palesztinában készült bibliákat nem szabad a külföldre vinni, ha csak nem irattak mindjárt eleve a külföld számára, azaz egyenes megrendelésre idegenek részéről.<sup>2)</sup> A zsidó másoló ekként már vallásos aggodalomból sem ruházhatta fel a megrendelt könyvet mindazon kellékekkel, melyek a héber szöveghez egyébként megkivántatnak s így bocsájtattak világgá azon nagyszámu megrendelésből készült héber bibliák, mely pontosság dolgában messze mögötte álltak mind a latin, mind a görög nyelvű bibliáknak.<sup>3)</sup> Csak egy »authenticus«, azaz a zsinagóga által használt példány leírása tette Jeromosnak lehetővé, hogy a fordítási munkálataihoz szükséges javításokat eszközölhesse.<sup>4)</sup>

A Jeromos kezében levő bibliáról nagyjában megtudhatjuk, hogy körülbelül mint nézett ki a 4. században egy héber biblia. Jeromos megjegyzéséből kitinik, hogy az ő correct bibliája négyzetes betűkkel volt írva; a szavak nem folytak egybe, hanem el voltak egymástól különítve; megvoltak benne a külön alaku végbetűk is, úgyszintén a k'thib s k'ri megjelölése, valamint a puncta extraordinaira is; ellenben hiányoztak, amint természetes, a vocalisok és hangjelek; Jeromos sokszor beszél ugyan accentusról, de más értelemben használja a szót.<sup>5)</sup> Bib-

<sup>1)</sup> A kutforrások és részletek Zieglernél: Die lateinischen Bibelübersetzungen vor Hieronymus 2 l. kk.

<sup>2)</sup> J. Synh. 13 a. fent a berlini kiadás szerint. Az ottani tudósításokat és eseteket figyelmesen vizsgálva, lehetetlen a polemikusz czélzást félreérteni.

<sup>3)</sup> Praef. in Genesis (IX, 6.): emendatiore sunt exemplaria Latina, quam Graeca, Graeca quam Hebraea.

<sup>4)</sup> In Ep. ad Titum 3, 9. nobis curae fuit omnis veteris Legis libros, de Caesariensi bibliotheca descriptos, ex ipsis authenticis emendare.

<sup>5)</sup> Nowack, Die Bedeutung des Hieronymus für die alttestamentliche Textkritik 41 l. kk.

<sup>1)</sup> In Matt. 23, 5. Iudaei alioquin armaria et arcae habent libros. Cf. M. Kelim XVI, 7. שְׁמַיִם שֶׁל סֵפֵרִים (ἀναλογεῖον) אַנְלוֹגִין

<sup>2)</sup> Ep. 36. ad Damasum (I, 158). Subito Hebraeus intervenit, deferens non pauca volumina, quae de Synagoga quasi lecturus acceperat et illico habes, inquit, quod postulaveras...

<sup>3)</sup> Ep. 27 ad Florentium (I, 115) multis voluminibus sacrae bibliothecae (Hebraeae) abundamus. Cf. Praef. in Esther (IX, 1586). Vos autem... tenentes Esther Hebraicum librum.

<sup>4)</sup> Lib. II. c. Ruffinum (II, 580).

<sup>5)</sup> Ib. magno sumpta sibi a Iudeis describere festinavit etc. A bibliamásolók gazdagságára nézve v. ö. b. Pesachim 50 b. עֲשִׂירִים וְאַרְבַּע הַעֲנִיּוֹת יֵשׁבוּ אֹנִישֵׁי נִסְתֵּי הַמְדוּלָּה עַל כּוֹתְבֵי סֵפֵרִים שֶׁלֹּא יִתְעַשֵּׂר.

<sup>6)</sup> Praef. in Esther (IX, 1586). Vos autem, o P. et. Eu., quoniam et bibliothecas Hebraeorum studuistis intrare... Cf. Ep. 108 ad Eustachium (I, 714) ita ut Psalmos Hebraice caneret (Paula)...

liájának szövege, ha mutat eltéréseket a massoreticus szövegtől, nagyjában megegyez a bibliának mostani szövegével.<sup>1)</sup> Meglehet, hogy a versekre való beosztás is megvolt Jeromos bibliájában; legalább ő azon kitételrel értesíti barátjait munkásságának gyorsaságáról, hogy ő naponként ezer *verset* is fordít.<sup>2)</sup> Ily munkásság mellett az egész ó-testamentum fordítása nem tartott volna egy hónapig sem, ami tiszta képtelenség. Nyilvánvaló tehát, hogy a Jeromos említette versek sokkal kisebbek a mieinknél, azaz más szóval oly biblia forgott a kezén, mely a Palesztinában divott *apró versekre való beosztást tüntette föl*. (b. Kidd a., Nedar. 38 a)<sup>3)</sup>, amint egyébiránt Jeromos abban is megegyez a talmudistákkal, hogy egyetlen egy szócskát is »versiculus« névvel jelöl.<sup>4)</sup> Azt azonban egész határozottsággal lehet állítani, hogy Jeromos héber bibliája már fejezetekre volt fölosztva, amelyek gyakran különböztek a Septuaginta fejezeteitől; az e nemű beosztás végig vonult az egész Szentírásán, a próféták könyveiben ép úgy, mint a pentateuchusban.<sup>5)</sup> A héber betűk alakjára nézve Jeromos felette tanulságos adatokat szolgáltat; a részletezést kerülve, itt csak azt jegyezzük meg, hogy a héber bibliák rendkívül apró betűkkel voltak írva, úgy hogy a belőlük való olvasás nappal is nagy ügyvel-bajjal, lámpavilágnál pedig éppenséggel kínos volt őket kibetűzni.<sup>6)</sup> Például szolgálhat azon ránk maradt adat, hogy Jeremiás 10, 1—16 s alkalmasint még

<sup>1)</sup> Igy Eichhorn és Wellhausen, más nézetén van Thenius és Nowack i. h. 23 l. Ez utóbbiak nézetéhez csatlakozik újabban még Hoberg is, De Sancti Hieronymi ratione interpretandi (Friburgi Brisgoviae 1888), 18 l.

<sup>2)</sup> In Ep. ad Ephesos (bevezetés) 3, 1: sciatis... me... per singulos dies usque ad mille versuum pervenire.

<sup>3)</sup> Delitzsch, aki e passust idézi, ezt a megjegyzést teszi hozzá: **סוק** *versus* hiess ursprünglich nicht der massoretische Vers, sondern die einzelne im Accentuationsystem durch einen grossen Distinctivus bezeichnete Sinnzeile *στίχος*. Comm. Jóbhoz (Leipzig 1864) p. 9. — U. o. p. 24. cizitálja D. Jeromos azon tudósítását, hogy Jóbnál a LXX-hoz a Hexaplából 700—800 versust (*στίχους*) kellett neki kiegészíteni.

<sup>4)</sup> Pl. **ב** (Zsolt. 2, 12) szót, Lib. I. c. Ruff. (II, 476).

<sup>5)</sup> In Soph. 3, 14. Non videatur mirum, ut saepe diximus, aliter Hebraica capitula et aliter LXX. Graeca videlicet et Latina finiri. Cf. in Mich. 6, 9: In Hebraico alterius hoc capituli exordium est, apud LXX finis superioris.

<sup>6)</sup> In Er. 20 (Proimion). ad nocturnum lumen nequaquam valeamus Hebraeorum volumina relegere, quae etiam ad solis dieique fulgorem, litterarum nobis parvitate saecantur (sic).

több is — ami elég jókora darab — egy lapra iratott,<sup>1)</sup> ami oly embernek, aki latin betűkhöz volt szokva — tudvalevőleg a 4. században még inicial-betűk használtattak — nagyon is igénybe vehette a szemét. Ekként a héber bibliáknak egész kiállítása magán hordta az üzletszerű másolás bélyegét.

Mint mivelődési mozzanatot tekintve, a palesztinai zsidók másolói képessége nem megvetendő dolog, hisz még a hirneves R. Méirnek is ott találjuk az egyéb jelességek közt másolói ügyességét is magasztalva. Az intelligentia egy más neméről is beszél Jeromos; említi ugyanis az orvosokat, kik nyilvános bolt-helyiségeket birtak és kiknél a törvénytudósok gyakori vendégek voltak.<sup>2)</sup> Azonban a köznép sem volt minden ismeret nélkül; Jeromos feltételezi, hogy a Szentírást illetőleg minden zsidó kivétel nélkül szolgálhat felvilágosítással.<sup>3)</sup> Természetesen a héber eredetiről van szó, görög s latin nyelvű bibliákban a keresztények maguk is eligazodtak. A bibliának ismerete jövedelmező volt a zsidókra nézve: minden felvilágosításért pénzzel fizettek a keresztények.<sup>4)</sup> A keresztényekkel való sűrű érintkezés kényszerítette a zsidó tudósokat az összes meglévő bibliai irodalom felülelésére; névszerint ismerhették a Septuagintát, Aquila fordítását, az apokrif könyveket, Apollinaris Laodicenus műveit, amint egyáltalában minden új jelenséggel szemben a bibliai kutatás terén rögtön állást foglaltak.<sup>5)</sup> Érdekes körülmény, hogy a zsidók egész fesztelenül mozognak az Új-testamentum terén is, sőt annyira jártasak benne, hogy amit az egyház hivott szószóli nem birnak kideríteni, azt a zsidók, még pedig a talmudisták, könnyű szerrel megfejtik.<sup>6)</sup> Jeromos zsidó tanítója Vergilből idéz sententiát s lefordítja elegáns héberre,<sup>7)</sup> a föld-

<sup>1)</sup> Ex. rabba 16. szakasz: **בן אהרן**

<sup>2)</sup> Praef. in Osee: in tabernis medicorum etc.

<sup>3)</sup> Praef. in Samuel (IX, 450): interroga quemlibet Hebraeorum.

<sup>4)</sup> Lib. II. invectiv. Ruff. c. 29 (II, 658). Tudaeus... verba vendat ad pretium.

<sup>5)</sup> A tárgyalás folyamán minderre visszatérünk.

<sup>6)</sup> In Is. 11, 1. Illud quod in Evangelio Matthaei (2, 23) omnes quaerunt Ecclesiastici et non inveniunt ubi scriptum sit, eruditi Hebraeorum de hoc loco assumptum putant.

<sup>7)</sup> Praef. in (Daniel IX, 1362), adhortante me quodam (Hebraeo et illud... in sua lingua ingerente: Labor omnia vincit improbus.

rajzban való jártasságát pedig számos európai helynévnek az ismeretével árulja el.<sup>1)</sup>

Amily jó fogalmat nyerünk Jeromos tudósításai alapján a dárómi<sup>2)</sup> zsidó *köznépről*, ép oly visszás világításban tűnnek fel a *talmudisták*. A talmudistákkal kikötni, kedves mulatsága az egyházatyának s azért össze is hord mindent, ami képes rájuk rossz fényt vetni. Azt azonban meg kell hagyni, hogy sokban igaz a van. Palesztina déli vidéke már rég megszűnt a talmudi *productio* termőföldje lenni. Megváltoztak a viszonyok: a déli vidék törvénytudósairól kicsinylő véleménnyel találkozzunk mindkét talmudban (j. Pesach. 32 a, b. ib. 62 b). A valódi talmudtudomány északra költözött s a dárómi tudósoknak csak becsületére válik, hogy északi testvéreik elsőbbségét elismervén, a Szentírás egyes kitételeit a Tiberiásban székelő tudományosságra vonatkoztatták.<sup>3)</sup> »Ki kell jelentenem« — ugymond Jeromos — »hogy senki sincs náluk, aki sikra birna szállni a törvény terén, akinek elegendő tudománya volna a dolgok megítélésére.«<sup>4)</sup> »Ritka madár (rara avis) a zsidóknál egy (valódi) mester, mert ezek is pénzt s gyönyöröket hajhásznak, többet törődnek a hasukkal, mint a szívökkel s azt gondolják, hogy az már tudomány, ha az egész világ dolgáról trécselnek az orvosok boltjainban.«<sup>5)</sup> De különösen a dárómi mesterek *gögössége* az, amit Jeromos ostoroz s ebben ismét megegyezik a talmuddal. Az elfogult egyházatya gunyolódásaiból egy-egy vonást azonban csak más szemmel kell nézni, hogy ama törvénytudósok magatartását gáncs helyett dicsérettel illessük. A talmudisták hangosan szok-

<sup>1)</sup> Pl. in Obadjam 20: **דָּרְוֹס** szerinte = Bosphorus és Konstantinápolyban laktak zsidók Hadrian óta; v. ö. M.-Zs.-Szemle VII., 122.

<sup>2)</sup> Jeromos így nevezi a déli vidéket az On. sacrában; v. ö. Grätz cikket: Die politische Geographie Palaestinas im vierten u. fünften Jahrhundert (Monatschrift 1876, p. 7). Ugyancsak Grätz u. o. p. 4 bővebben szól ama átlukasztott körül is, mire fentt (májusi füzet 270. l.) tévedésből nem történt utalás. Ezt ezennel Goldfahn bács-topolyai rabbi úr szives figyelmeztése folytán helyreigazítom.

<sup>3)</sup> Quaest. Hebr. in Genes. 49, 21. Hebraei volunt, propter Tiberiadem, quae Legis videatur habere notitiam... prophetarum. — Ezt alkalmasint *überiasai* tanítójától hallotta, a Q. H.-ban foglalt tradíciók tehát ennek voltának vindikálándók.

<sup>4)</sup> In Is. 3, 2: nullus sit apud eos bellator in lege etc. A kifejezéshez v. ö. מלחמתה של הורה.

<sup>5)</sup> Praef. in Osee.

tak imádkozni<sup>1)</sup>, imádkoztak pedig nemcsak a házukban, hanem a nyilvános utcán is,<sup>2)</sup> s mint ilyenkor szónokoltak, a szónoklatokban egész a kiáltozásig felhevültek.<sup>3)</sup> Nem igen sanyargatták magukat, jó étkezésnek épen nem voltak ellenségei;<sup>4)</sup> azért Jeromos nem igen hajlandó elhinni, hogy hetenként kétszer — alkalmasint hétfőn s csütörtökön — böjtölésre is rászánának magukat, s ha teszik is, nyilván — úgy okoskodik — csak gögösségből teszik.<sup>5)</sup> A halákha tudósainak *σοφος* (sapiens, doctor, magister) a nevek, az agadistáké *δευτερώτης*, sokszor mindkettő promiscue. Az egyének hajlama szerint kiki más-más disciplinában vált ki.<sup>6)</sup> A talmudistákhoz számíttatni nagy dicsőségnek tartott; Eusebius s Jeromos véleménye szerint, Dosithaeus azért pártolt át a szamaritánusokhoz, mivel a talmudisták nem vették őt fel keblükbe.<sup>7)</sup>

<sup>1)</sup> In Is. 58. 4.

<sup>2)</sup> Ib. in angulis platearum. — Tehát tartottak isteni tiszteletet az utcán is s hiába polemizál Lőw L. Der synagogale Ritus című cikkében (Monatschrift 1884, 166) Neander ellen, aki e tényt Tertullian-ból de jejuniis c. 16 bizonyítja be. A misna szerint is a piacához némi szentség fűződik, mit a talmud (b. Megilla 26 a) megokol **ובמערות ובמערות** **בו מתפללין בו** **ומתפללין בו**. Ez babiloni megokolása egy palesztinai jelenségnek és ebből nem következik, hogy Palesztinában közönségesen is, nemcsak ünnepeken, az utcán nem tartottak volna istentiszteletet.

<sup>3)</sup> Ib. ad orationem deferatis clamorem.

<sup>4)</sup> In Is. 58, 3. opulis saturatus Pharisaeus. E vonás oly gyakran viszatér, hogy nem lehet koholmány.

<sup>5)</sup> Ib. bis in sabbatho se jejunare jactabat (Pharisaeus). »Bis in sabbatho« érdekes rabbinizmus. V. ö. Praef. in regulam S. Pachomii c. 5 (II, 55) quarta et sexta sabbathi.

<sup>6)</sup> »Chaldaeus«. Ep. 18. ad Damasum (I, 52). Jóbbhoz oly tanítót vesz, aki különösen e könyvben jártas, ugy Dánielhez is.

<sup>7)</sup> Dialog. adv. Luciferianos I.

Bulapest.

KRAUSZ SAMUEL.

(Folytatása következik).



## Izraél kiválasztása.

Az ezen cím alatt megjelent cikksorozat azok közé tartozik, melyeket csak elolvasni kell, hogy az ember igazságukról meg legyen győződve, és ez bizonyítéka annak, mennyire híven fejezte ki a cikksorozat szerzője a történelemben és jelenben uralkodó fölfogást — természetesen a vallásos eszmék hivatott kifejezőinek nézeteire kell gondolnunk első sorban.

E fejtegetéseknek talán az a pontja legkevésbé meggyőző, melyben a cikkíró azt állítja, hogy a kiválasztás kötelesség jog nélkül, szolgálattétel jutalom minden reménye nélkül s csak erre nézve óhajtanék egy megjegyzést kockáztatni.

Az kétségtelen, hogy az egyes zsidó nem kéri és nem kérheti soha a kiválasztás jogán Isten különös kegyét és áldását, de az is tagadhatatlan, hogy létezik jutalom, vagy inkább a jutalom reménye, mely a szentirási s hagyományos irodalomban, valamint imáinkban is szoros összefüggésbe van állítva a kiválasztással, és ez annak tudata, hogy Isten, ki Izraélt kiválasztá, egyuttal »Sómér Jiszráél«, Izráél őrizője is.

Az egyetlen jutalom tehát, mit Izraél szolgálata fejében remél, az, hogy Isten Izraél népét elpusztulni nem hagyja, hanem megengedi neki, hogy örökké szolgálhassa őt.

Ez az oka annak, hogy miért könyörgünk szünetlenül azon állapot eljöveteleért, midőn akadálytalanul szolgálhatjuk Istent, és miért hivatkozunk a kiválasztásra akkor, midőn egész Izraélért könyörgünk, de sohasem akkor, midőn az egyes kéri Istentől szükségleteit.

A cikkíró alapos és kimerítő tanulmányával szemben csak utalni óhajtok erre és azt hiszem, a kiválasztás eszméjét senki sem nevezheti igazságos ítélettel önzőnek vagy szűkkeblűnek, ha a Blau úr cikksorozatában kifejtettekhez hozzáadjuk még ezen mellékgondolatot, mely abban tényleg foglaltatik.

Abony.

VAJDA BÉLA.

## A zsidó népiskola a hagyomány korszakában.

Egy pár megjegyzés.

Rosenberg Ede úr az iskola fölszereléséről szóló szakaszban (l. fentt 211. l.) nem említi azon baraitát (Megilla 21. a.), mely szerint Rabban Gamliel koráig állva tanultak és csak azután a rosszabbult egészségi állapotok miatt kezdtek a tóra tanításánál leülni. A talmudnak egy másik helyén (Baba mecia 84. b) találunk egy adomát az említett Gamliel fiának, R. Simon b. Gamlielnek iskolájából. Ebben az mondatik, hogy S. b. Gamliel és Jósua b. Karcha padokon ültek, előttük pedig földön Eleázár b. Simon és Jehuda, Simon b. Gamliel fia, a leendő patriárka. De megjegyzendő, hogy e helyeken nem népiskoláról van szó, hanem felnőttek tanulásáról. — Az iskola nevei közt (220. l.) kellett volna még azon szót is említeni, mely mai napig is majdnem minden miveltnél és a magyarban is jelöli az iskolát: a görög-római származásu מַסְכּוּלָה (σχολή, schola), mely a midrás-irodalomban elég sokszor található. A targumban találjuk ezt a szót is: מַסְכּוּלָה.

Párkány.

SELTMANN LIPÓT.

## Hol halt meg Jóchánán ben Zakkái?

Sajátságos, hogy a talmudi és midrási források semmit sem mondanak arról, hol született és hol halt meg Jóchánán b. Zakkái. Az első pont kevésbé fontos levén, kutatás tárgyává sem tesszük, mióta tudtunkkal sem a talmud, sem a midrás nem tartalmaz semmit, mi ennek felvilágosítására bennünket vezethetne. Annival érdekesebb a második pont, azaz: hol halt meg R. Jóchánán b. Zakkái, Jamniában, avagy Berur Chájl városában?

Jamniában halván meg, föl kell tennünk, hogy élete végéig patriárka vagyis nászi volt; ha máshol, tüzetesen Berur Chájlban, végezte pályáját, nincs kétség benne, hogy kénytelen volt, méltóságáról lemondani, Jamniából kivándorolni és a nevezett kis városba, melynek fekvése különben ismeretlen, visszavonulni. Mert nem valószínű, amit Jost föltesz<sup>1)</sup>, hogy Berur Chájlban

<sup>1)</sup> Geschichte des Judenthums und seiner Sekten, II., 17. lap.

lakván, mégis egyidejűleg a jamniai akadémiát is vezette. Ha már Jamniában patriárka volt, mi szükség kényszerítette arra, hogy Berur Chájlban alapítson más akadémiát és a jamniaival rivalizáló itélőszéket? Bizonyos tehát, hogy ugyanazon időben nem működhetett két helyiségben.

E szerint ha igaz, hogy Jóchánán Berur Chájl városában halt meg, föl kell tennünk, hogy patriárkai méltóságáról saját akarata ellen lemondott. Most az a kérdés; miféle körülmény kénytelenítette R. Jóchánánt, hogy a jamniai akadémiát elhagyja? *Geiger*<sup>1)</sup> és *Bacher*<sup>2)</sup> azt vélik, hogy az ellenségesség, mely R. Jóchánán és R. Gamliel között fönnállott, az elsőt pátriárkai méltóságáról való lemondásra kényszerítette volna.

E vélemény, meggyőződésünk szerint, nincsen eléggé támogatva. Mindaz, amit *Geiger* véleményének megerősítésére fölhoz, elégtelennek tetszik előttünk, hogy ezzel megbarátkozunk. *Geiger* nagy súlyt fektet arra, hogy R. Jóchánán Berur Chájlban itélőszéket prezidiált, mely nagy hirre kapott. A tény igaz, csak hogy ő elfeledi, hogy R. Jóchánán, amint a misnából kiderül<sup>3)</sup>. Arab városában is, melyet *Frankel* szerint *Sepphoris* közelében kell keresnünk<sup>4)</sup>, lakott egy időben és szintén nagy tiszteletben részesült.

Emlékezzünk meg arról, hogy R. Jóchánán Jeruzsálem pusztulásakor már aggastyán volt. Ő tudvalevőképp Hillel tanítványa volt; ez, mint általánosan elfogadjatik, Jeruzsálem elpusztulása előtt hatvanöt évvel halt meg. Ha R. Jóchánán Hillel halálakor csak 20 éves volt volna, mégis 80—90 éves aggastyánnak kelle lennie, midőn a jamniai akadémia élére állott. Ha jamniai működését a lehető legrövidebb időre szorítjuk, mindazonáltal két-három évig feltétlenül kellett élnie Jamniában, másként lehetetlen volt volna annyi intézkedést, mikről a talmud említést tesz, hozni. Tegyük föl tehát, hogy a R. Jóchánán Jeruzsálem pusztulásakor 90 esztendő volt, adjunk hozzá két-három évet, miket Jamniában töltött, vajjon nem valószínűtlen-e, hogy még

<sup>1)</sup> Jüdische Zeitschrift, 1867, 271. lap; 1868, 132. l. és köv.; Nachgelassene Schriften, IV., 322. lap és köv.

<sup>2)</sup> Monatschrift 1882, 243. lap, 4. jegyzet. (Die Agada der Tannaiten I. 76).

<sup>3)</sup> Sabbath 16, 7., 22, 3.

<sup>4)</sup> Mebo Hajerusalmi 5. ö.

azután Arab és Berur Chájl városokban élt volna? Ugy tetszik, hogy sokkal természetesebb azt mondanunk, hogy R. Jóchánán Hillel halála után Arab és Berur Chájlban lakott, a háború kitörése idejében Jeruzsálembé menekült, honnan a város meghódítása előtt Vespasianus kegyéből Jamniában telepedett, hol is, 2—3 évnyi működés után, meg is halt.

Nézetünket még más tény is támogatja.

Tudvalevő dolog, hogy R. Jóchánánnak öt kiváló tanítványa volt, kik sok időig vele együtt éltek és kik őt különösen elhalálásának órájában környezték. Ez utolsót *Bacher* szerint *kétségbe nem vonható tény gyanánt kell tekinteniünk*.<sup>1)</sup> Ugy van, de hát akkor miért találjuk, hogy míg R. Jóchánán Berur Chájl városában lakott, *R. Jósua* és csakis *R. Jósua* őt meglátogatta. Hol maradtak R. Jóchánán többi tanítványai? Ha R. Jósua őt mindig környezte, miért mondja a jerus. talmud és a tószefta<sup>2)</sup>, hogy látogatába jött hozzá? Nem mutatja-e ezen körülmény is, hogy akkoriban, midőn R. Jóchánán Berur Chájlban tartózkodott, még nem volt körülveve ismert öt tanítványa által, mert ezek csak későbbben, valószínűleg Jeruzsálemben csatlakoztak hozzá, hogy őt ezentul el ne hagyják, míg meg nem halt?

Azon tényből, hogy R. Jóchánán Berur Chájlban élvén, *R. Jósua* és csakis *R. Jósua* által látogattatik meg, következtethető, hogy a patriárka nem Berur Chájlban, hanem Jamnia városában halt meg.

*Bacher* számos bizonyítékkal erősíti *Landau*<sup>3)</sup> és *Graetz*<sup>4)</sup> véleményét, kik azt állítják, hogy II. Gamliel R. Jóchánán tanítványa volt<sup>5)</sup>, amit különben a talmudban és a Pesziktában is olvashatunk.<sup>6)</sup>

Érintkezésükről világosan tanuskodik a misna is. Szukkában az tanítatik, hogy sátoros-ünnepen keveset szabad enni és inni a sátoron kívül. Mindazonáltal megtörtént egykor, hogy R. Jóchánán b. Zakkáinak ételt hoztak, hogy izelje, R. Gamliel-

<sup>1)</sup> Ugyanott.

<sup>2)</sup> Tószefta Maaszeroth 2. fejezet; jerus. Demái 3. fejezetben; jerus. Maaszeroth 2, feje. 49. d.

<sup>3)</sup> Monatschrift, I., 1852, 286. lap.

<sup>4)</sup> Geschichte der Juden VI. 15. l.

<sup>5)</sup> L. Agada der Tannaiten I. köt. (a II. Gamlielről szóló fejezet több helyén).

<sup>6)</sup> Bába bathra 106; Peszikta, Sekalim ed. Buber 12. b. lap.

nek pedig két datolyát és egy korsó vizet, mire azt mondták: Hozzátok a sátorba<sup>1)</sup>! Valószínű, hogy mindketten együtt ültek, midőn az evéssel megkínálták és hogy mindketten ugyanazon sátorba mentek, hogy az ajánlott ételből egyenek.

Ugy tehát arra sem hivatkozhatunk, hogy a R. Jóchánán és II. Gamliel közötti egyenetlenség arra birta volna az elsőt, hogy patriárkai méltóságáról lemondván, Jamnia városát elhagyja és Berur Chájilba költözzék ki.

Ugy hiszszük, hogy sikerült bizonyítanunk, miként R. Jóchánán b. Zakkái már előbbi korban lakott Arab és Berur Chajil városokban és hogy Jamniában mint patriárka végezte életpályáját.

Bukarest.

BECK MÓRICZ.

### Egy gnostikus vallású nő a midrásban.

Az »Agada der Tannaiten« című munka az imént e helyen megbeszélte második kötetében azt mondja a szerző (170. lap, 2. jegyzet), hogy a R. Jósze b. Chalafthával vitatkozó »matrona« pogány minőségét bizonyítja azon párbeszéd, mely Exodus rabbában a 3. fejezetben (Mózes II. k. 4. fej. 3. versére) találhatik; csak hogy ez nem igen sokat dönthet, a mennyiben e munka a midrás-irodalom késő termékeihez való. Erre először az a megjegyzésem, hogy az Exodus rabbában, bármily késő időben is szerkesztetett, mégis előfordulnak a legrégebb időkből származó egyes részletek is, és ily régi részletnek tartom én a kérdéses párbeszédet. Azonkívül pedig úgy hiszem, hogy a párbeszédnek tartalma nem bizonyíthat a vitatkozó »matrona« kereszténysége ellen, ámbar a kigyóról azt mondja, hogy isten gyanánt tiszteli. E vallomás a keresztény gnostikusok egy nemére utal. *Szt. Hippolytus* szerint ugyanis (refutatio omnium haeresium 5. könyv 16. fej. ed. Duncker et Schneidewin 1859. pag. 192.) a gnostikusok egy része, az úgynevezett »peraták« azt mondták volt: »A kik Egyiptom földjéből, azaz a testből és ezen világból ki-költözködnek, csak akkor boldogulhatnak, üdvözülhetnek, ha a legtökéletesebb, az igazi kigyóban bíznak, abban a hatalomban,

<sup>1)</sup> Szukka 2, 5.

amely küldte volt Mózeset, abban a botban, aki átváltozott kigyóvá. Ezen egyetemes kigyó (ὁ καθολικός ὄφις) a végső napokban Herodes idejében emberi testben megjelent; ő megmentette volt Káint, míg ezen világ istene (ὁ θεὸς τοῦδε τοῦ κόσμου) Káin áldozatát el nem fogadta volt, hanem csak Ábel véráldozatát; mert ezen világ ura (ὁ τοῦδε τοῦ κόσμου δεσπότης) csak a vér áldozatoknak örvend. «A kérdéses nő tehát azon gnostikusokhoz tartozott volt, kik ellen R. Jósze Ch. f. egy másik mondata is (Szifra Móz. III. könyv, 1. fej. 2. verséhez, ed. Weisz 4 c.) irányozva van, mire különben már Bacher maga is figyelmeztetett munkája I. köt. 422. lapján). Végtere megjegyzem, hogy a 10. és 11. számú párbeszéd szintén gnostikusokra vall, amit adott alkalommal majd bővebben szándékom fejtegetni.

Bács-Topolya.

GOLDFAHN S. H.

### Bibliai nevek magyarsága.

A »Magyar-Zsidó Szemle« hasábjain régóta szúrja szemem egy csekélység, melyet nem tudok összeegyeztetni e folyóirat azon — czime szerint is — első sorban kitűzött feladatával, hogy a zsidó tudományt magyar nyelven és magyar szellemben meghonosítsa és terjessze. E feladatával határozott ellentétbe jut — véleményem szerint — a folyóirat, mikor idősebb és ifjabb dolgozótársainak egyaránt megengedi, hogy a bibliai nevek magyar írásában és ejtésében valóságos forradalmat vigyenek végbe és ezáltal azt a föltevészt keltsék maguk iránt, hogy nem ismerik vagy — ami rosszabb — nem akarják ismerni a magyar nyelvnek szellemét.

Valóban nem tudnám más magyaroztatást adni annak a törekvésnek, annak a jobb üggyhöz méltó buzgóságnak, melylyel a Szemle írói törzskara — majdnem kivétel nélkül — irtó háborut indított a magyar biblikus nevek iránt. Ez a törekvés nem kevesebbet akar, minthogy ezentúl a magyar zsidó ne viselje Izrael népe nevét, hanem *Jiszraél*-ét, ne legyen ezentúl az ő istene Ábrahámnak, *Izsáknak*, Jákobnak, hanem Ábrahámnak, *Jiczcháknak*, Jákobnak istene, ne sirjon többé *Jeruzsálem* pusztulásán *Jeremiással*, hanem *Jerosolaim*-én *Jirmijah*-val, végül, hogy a példákat végtelenig ne szaporítsam, sohase várja a *Messidást*, mert neki legfőljebb *Masiäch*-ja jöhet.

Akik ezt a harczot megindították és folytatják, azok nem tudják, vagy megfélemedeznek arról, hogy a magyar nyelvű bibliának körülbelül félezredes multja van, amely hosszú idő alatt magának örök jogokat szerzett. E jogaiban megtámadni nem szabad, de nem is lehet; mert ez támadás volna a magyar nyelv és a nyelvben nyilatkozó magyar szellem ellen. A magyar nyelvnek olyan birtokává lettek a bibliából átvett nevek, mint a környező élő nyelvekből magába olvasztott szavai. Átalakította, meghonosította őket a saját szája ize szerint és ezzel rájuk nyomta a maga szellemének bélyegét. Ezen mindenképen, akár megszerzés, akár elbitorlás czimén jogos vagyonától nem engedi magát megfosztatni a magyar nyelv és aki ezt megkíséríti, nemcsak kegyetlenséget követ el, hanem tetteért meg is lakol, még pedig a legérzékenyebb büntetéssel, t. i. a nevetségességgel, amely éppen úgy utoléri, mint elérte Kazinczyt, mikor a meghonosodott idegen szavak közül egyiknek-másiknak helyébe az eredeti nyelvbéli formáját akarta ültetni, pl. *paradicsom* (éden) helyett *paradízt*.

Akik ellen fölszólalásom irányul, előre is tudom, mivel fogják eljárásukat igazolni. A tudományos igazságra fognak hivatkozni. Az a kiejtés és írásmód, melyet használnak a tudománynak, ha nem is megdönthetetlen, de legutolsó megállapodása.

De ezzel az igazolással még ferdébb pedantériába esnek bele. Nem lehet minden tudományos igazságnak a gyakorlatban érvényt szerezni, és nem lehet az évezredes felfogást a legújabb tudományos megállapodáshoz kényszeríteni.

Ez hiú, sőt balga, mert lehetetlen törekvés volna. Ám próbálja meg bárki kiirtani a művelt emberiség gondolkozásából ezt a közmondást és a hozzáfűződő fogalmat: *Et tu mi fili Brute!* Jóllehet a történeti kritika bebizonyította, hogy Caeser sohasem intézte e szavakat Brutushoz. Galilei is rég kimondta már hires *Eppur si muove*-jét, de nem keltene-e az óriási kacaját, aki a nyelvből száműzni akarná e szólásokat: *A nap feljő, a nap lemegy?*

Különb ez az irány magán viseli a pedantériának egy másik ismertető, egyszersmind neveltető bélyegét. Azon tudákos kasztszellemet, melyről azt hittük, hogy rég sírban nyugszik, mely a tudással kerülteti a nép száján élő kifejezéseket, ha még

annyira beválnának is terminus technikusoknak, a mely a század első felében különösen a magyar tudósokon uralkodott, midőn a képtelennél képtelenebb természetrajzi, fizikai, khemiai stb. műszavakat és műkifejezéseket gyártották, a helyett, hogy a régi és né nyelv kincses házából előkeresték volna a használható anyagot.

Felsőzólalásomnak e ferdeségekre óhajtottam a »Magyar-Zsidó Szemle« tisztelt dolgozótársainak becses figyelmét felhívni és ha csak egyet-kettőt meg tudok nézetem helyességéről győzni, az eredményteljesen meg vagyok elégedve, ámbár az igazat megvallva, messzibbre is céloztam. Néhány évvel ezelőtt éppen e folyóirat indítványára a magyar zsidó tudomány kiváló képviselői egy nagy feladatra vállalkoztak, elhatározták a bibliát a mai zsidó tudománynak megfelelően magyar nyelvre átültetni. Bármily bebiztosítékot nyújtanak is a nagy munkában résztvevők csupán nevével, a munkának még sem jósolhatok teljes sikert, ha a fordítók is azon felfogásnak hódolnak, amely a bibliai nevek használatában nyilvánul, ha ők is tabula rasanak tekintik a magyar biblia-fordítás terét, ha ők is figyelmen kívül hagyják azon jogokat, és megtagadják azon eredményeket, amelyeket a magyar nyelv és szellem ezen területen egy félezred alatt szerzett és kivívott.

Szentes.

KARDOS ALBERT.

\*

Tisztelt munkatársunk megjegyzéseit, melyek nemcsak a M.-Zs. Szemle cikkeinek szerzőit, hanem első sorban a szerkesztőket is illetik, nem közölhetjük anélkül, hogy néhány igazoló észrevételt ne csatolnánk hozzájuk. Abban igaza van Kardos urnak, hogy pedantéria volna, rég bevett és a magyar nyelvben teljes polgárjogot nyert bibliai tulajdonneveknek más hangzást és más alakot adni, mint a melyet a magyar fül és magyar olvasónak szeme régen megszokott, csak hogy az eredeti héber szóalakot, a magyar átírásban hozzuk érvényre.

Tényleg nem is hiszem, hogy ily szavaknál még a »legpedánsabb« doldozótársaink is igyekeztek volna a régi ismert alakot a héberhez jobban alkalmazkodóval helyettesíteni. Senki sem írná »Selómó« Salamon helyett, vagy »Móse« Mózes helyett. Ábrahám Ibn Ezra fiát Izsáknak irtuk (M.-Zs. Sz. II., 184) és

nem »Jiczchak«-nak. Említettünk (V, 33) egy Izsák b. Mózes nevű rabbít. Jóh könyvéről közöltünk egy érdekes értekezést és nem »Ijjób« könyvéről. Jeremiás és nem »Jirmejáhu« siralmaít fordította a pécsi rabbi (V, 97. s. köv.). Az Izraél nevet, mely mellett csak nem rég kardoskodtunk, sohasem igazítottuk »Jiszráél«-re. Azt sem hiszem, hogy valahol Jeruzsálemet engedték Jerusálájimra javítani. Sámuel sohasem íratott Semúélnak, se nem Mihály Mikháélnak; bár lehetséges, hogy itt-ott még szokásosabb bibliai neveknél is a héber akribia győzött a magyaros hangzás fölött. Rendszeresen azonban a héber akribiát vagyis a héber szóalak pontosabb átírását csak ott engedjük érvényre jutni, hol kevésbé ismeretes, ritkábban használt és »magyaros« alakjukkal még, úgyszólván, teljesen vagy egyáltalában össze nem forrt tulajdonnevek forogtak kérdésben. Az ilyenekben nemcsak joga, hanem tudományos kötelessége is az írónak, még nem nyugodni abban az átírásban, melyet valamikor kevésbé pontos bibliafordító többnyire nem is a héber eredeti, hanem a görög vagy latin fordítás alapján adott egy bibliai tulajdonnévnek, hanem a magyar átírásban mennél hívebben és következetesebben tükröztetni a szónak eredeti hangzását és írását.

Körülbelül úgy járunk el a klasszikai ó-kor, a görögök és rómaiak tulajdonneveinél, csakhogy még sokkal kevesebb név nyert — átídomított alakjában — oly teljes polgárjogot a magyarban, hogy pedantériának neveztetnék az eredeti alaknak használata; mert a görög és római irodalom nem gyakorolt soha oly befolyást és nem lett soha oly népszerűvé, mint a szentírás. Ki írná Julius Caesart Gyulának, vagy Antoniust Antalnak! Legfeljebb Sándor oly név, melyet Nagy Sándornál is (nem Nagy Alexandros) szoktunk használni. Szívesen megvallom, hogy az itten megállapított különbség használtabb és kevésbé használt, vagy ismeretes és kevésbé ismert tulajdonnevek között sok ingadozásra és kételyre ad alkalmat, mert van elég oly név, melynél nem lehet egészen határozottan dönteni, melyik kategóriába tartozik. Itt az egyéni tapintatnak és izlésnek kell tért engedni, legalább addig, míg valamikor a magyar zsidóság keblében létesült és általa elismert magyar bibliafordítás a tulajdonnevek átírásában is fogja tekintélyét érvényesíteni. Mert a protestáns és katolikus bibliafordításoknak nem tulajdoníthatjuk azon tekintélyt, hogy szerintük szabályozzuk a nem közkeletű bibliai neveknek átírását,

annál kevésbé, mert ezen fordítások igen fontos esetekben lényegesen eltérnek egymástól. Ha pl. azon nagy prófétának a nevét, kit Jesájának mond a héber szöveg, a magyar bibliafordítások nyomán akarnók írni, Károli Gáspártól azt tanuljuk, hogy Ésaías, a Tárkányi által földolgozott Káldi Györgytől, hogy Izaiás (a Vulgata szerint). Sába királynője (ki most földink és hitsorsosunk dalműve által oly népszerűvé lett), Károlinál Sébá királynéasszonya, Tárkányinál szábai királyné. Semája próféta (I. Király. 22, 22), kinek neve zsidók közt most is elég divatos, Károlinál Sémaja, Tárkányinál Szemeiás. Menasse helyett Károli Manasse-t ír, Tárkányinál Szemeiás. De minek szaporítani a példákat, különösen oly neveknél, melyekre nézve a magyar nyelv szelleme vajmi kevés döntési joggal bír, mert rájuk nézve népies megszokás és irodalmi hagyomány csak kivételesen képződhetett. Tényleg — hogy összefoglaljam az eddigieket — a bibliai nevek átírásának meghatározásában egyrészt a magyar nyelv szokás bir döntő erővel, oly neveknél, melyeknek a hébertől bárhogy eltérő alakja a népnek és az irodalomnak szentesítését nyerte, míg másrésztől, hol ily szentesítés nem forog fenn, a »hebraea veritas« tekintendő döntőnek, vagyis a minden más idegen nyelvbéli tulajdonnevek átírásának szabálya a héberre nézve is érvényesítendő: az átírás lehetőleg híven alkalmazkodjék a szó eredeti alakjához. Kétes esetekben legalább nekünk, zsidóknak, mint akik első sorban a héber szöveget tekintjük szentírásunknak, szabadságunkban van, valamely tulajdonnevet az eredeti héber kiejtését legjobban kifejező alakban írni.

*Budapest.*

BACHER VILMOS.

## IRODALOM.

A KÉT ASKENÁZI (ASKENÁZI JAKAB ÉS CHACHAM  
CWI.)

Művelődéstörténeti elbeszélés a XVII.—XVIII. századból. A zsidó nép számára írta, és a magyar zsidó tanítók létesítendő árvaháza javára fölajánlotta *Mtr. Stadler Károly*. Ára 60 kr. Veszprém, 1890. Az árvaházi alapot gyűjtő bizottság kiadása.

Jelen művecske megismerteti az olvasót a zsidók történetének Mendelssohn előtti korszaka egyik felével, ennek kiváló mozzanataival, néhány kimagasló alakjával. Valamint a fényes és melegelet árasztó nap fölkelését sűrűbb homály, sokszor nagyon érezhető hűvösség szokja megelőzni, úgy a fölvilágosodás hajnala csak akkor derengett hitfelekezetünk-, szent vallásunkért buzgólkodó őseink számára, miután a félreértések- és tévedéseknek küzdelmekben gazdag ideje lejárt. Az 1618. évtől kezdve, midőn Spanyol és Portugáliában az inkuiziczió által annyira üldözött és megkínzott zsidók Hollandiában és különösen ennek fővárosában *Amsterdamban* emberséges otthont, *egy új, nagy Jeruzsálemet* találtak, egészen a Mendelssohn aerájáig, tehát majdnem másfél századon át a zsidók és általában a zsidóság sorsa sok mindenféle fázison ment keresztül. Ezen szenvedésekben gazdag korszak fölmutathat auto-da-fékat Madridban, különböző üldözéseket és bántalmazásokat más országokban és csak a végén találjuk benne azon szebb időt is, midőn az angol parlamentben a zsidók egyenjogusíttatása komolyan tárgyalatott. A zsidó vallásra szintén beállott a megpróbáltatás ideje. A lengyelországi híres talmudiskoláktól kezdve föl egészen Spinozáig, vagy lefelé a chassidéizmusig kiállotta ez a tűzpróbát. Azonban a sabbataizmus keletkezése, terjedése és leginkább szerencsés elnyomása sütötte ezen korszakra bélyegét. A zsidóság ezen küzdelmeinek közepette kimagaslak két alak, melyet az író jelen művecskéjében szakavatottsággal és a történeti tények

bő ismereteivel az olvasó előtt kidomborít. Kiinduló pontja a XVII. századbéli ama kozák-lázadás, melynek a Kis-Oroszországban lakott zsidóság szolgáltatta a nagy vérfürdőt. Ennél nagyobb veszedelem fenyegette a zsidó vallást Sabbatái Czevinek messiási föllépésével és a sabbatáizmus rohamos terjedésével. Hogy miképen küzd Chacham Czevi lelkesedéssel és a tudomány minden fegyvereivel e tévesztő utra vezető tanok ellen, a zsidóságért lelkesülni és lelkesíteni tudó szerző történetihűen adja elő a magyar-zsidó irodalomban számot tevő eme művecskéjében. E mellett a zsidó népelet vonzó ismertetése Kompert novelláira emlékeztet. Az elbeszélésbe szőtt reflexiók pedig nemcsak erkölcsnemesítő olvasmányú teszik a mindkét nembeli serdülő ifjúság számára, hanem több megszívelésre méltó tanulmányt és célzást tartalmaz a magyar zsidóság és hitközségi élet jelen viszonyaira.

A mi e művecske értékét még jobban emeli, azon körülmény, hogy a hazai történelem egy érdekes részét, Budavár viszfoglalását is érinti, miután az elbeszélés hősei az ottani zsidó hitközség vezérférfiai közt szerepelnek. Nyelvezete sima, zamatos magyarságu; általában megismerhetni rajta, hogy szerzője nem ujoncz az irodalom terén. Különben szerencsés gondolat, a zsidók történetének ismeretét elbeszélés alakjában vinni be a zsidó családoka. Lélektani igazság, hogy csak azt becsülhetjük, a miről közelebbi tudomásunk van. A zsidó öntudat és a zsidósághoz való ragaszkodás a zsidók történetének ismerete által ébred és erősül. Már száraz történetnek olvasása nem szokott laikusnak dolga lenni, hanem ilyen alakban nyújtva, mint ahogyan szerző jelen művecskéjében előadja, nemcsak hasznos, de élvezetes olvasmányyná válik. Tekintve még azt, hogy ilyenmü magyar termékekkel nem igen bővelkedünk, szerző jelen művecskéjével a zsidó történeti ismeret terjesztésének és így a zsidó öntudat megszilárdításának széles körben nagy szolgálatot tett.

Az itt felsorolt érdemek, jelességek után a művecske gyengéi elenyészők és csak azért említettessenek föl, mivel az igazságos kritika ezt megkívánja. Könnyen összeolvashatók és úgy kell azokat keresni. Az elbeszélés egysége szenvedett, mivel szerző Graetz művét nagyon helyesen egyik kutforrásul használva, a történeti tényeket hiven visszaadni iparkodott és így

az írói képzeletnek korlátok voltak szabva. Az egy-két immár elavultnak mondható szóösszetétel, mint *láthatár* a szemhatár helyett, *küzdter* a küzdőtér és *mérvadó* a mértékadó helyett, tán inkább tollhibának nevezhető. Nagyobb gyengéje a héber kifejezések nem egységes, némely helyen nem helyes írásmódja. Így az 58. old. áll *Sz'lichosz*, a 24. old. *Tánith*, a czimen és egyéb helyen *Cwi*. A 114. oldalon: »isó chasóvo.« De mindemellett szép munkát végzett az író és nemes gondolkodásmódját bebizonyította azzal, hogy a létesítendő zsidótanítói árvaház alapja javára ajánlotta föl és ő maga is 15 példányt rendelt. Ez által nemcsak az árvaházi alapot gyűjtő bizottság köszönetét, de az egész zsidó tanítóóság háláját is kiérdemelte. A könyv kiállítása csinos, még a kényes igényeket is iparkodott Krausz Ármin fia czége kielégíteni úgy, hogy ehhez képest az árcekélynek mondható. Tekintve pedig a nemes czélt, kívánatos volna, hogy minél nagyobb elterjedésnek örvendjen.

—t.

## SÁMUEL HANÁGID DIVÁNJÁBÓL.

Elegiák bátyja halála felett.

1.

Mikor bátyja felett ruháját szaggatá:

Ruhámat sírva, reszkető	E szakadást bevarratom
Kézzelem mit szaggatom,	S alig marad nyoma,
Hisz szétszakítja szívemet	De a szívem sajtó sebe
Keserves bánatom!	Be nem heged soha.
Jajgatva az utcák sarát	S majd újra fényes lesz ruhám
Ruhámra mért verem,	Nem látszik rajt' e sár,
Hisz szívem gondolatja most	De az eszem ily zavaros
Megannyi sárverem!	Marad örökre már.
S a fájdalom már csontomat	Eltört csontommal egybeforr
Izekre széttöré,	Az égő fájdalom,
Minek széttörni kelyheket	S szívembe már nem fér soha
E gyászos hely köré!	A boldog nyugalom.

2.

Temetés után:

Veszszén a nap, mely kezdte életemet  
De vágyva várom azt, mely életemet!

A csendes sírban majd nyugodhatom,  
Hol el nem ér nehéz bubánatom.  
Hol van keserv enyémhez fogható!  
Hol fájdalom oly szívetszaggató!  
Keserves panaszmom ki érti meg?  
Balsorsomon kinek szíve remeg?  
Ki fogja fel, mily fájdalom emészt,  
Hogy abban szíve szárvá venne részt?  
Oh jaj! Hogy értem halnom nem lehet,  
S nem válthatá meg éltem életed!  
Bátyám, szívem sziveddel egy vala,  
S tovább éljek, ha szívem meghala!  
Halálot őta minden percznyi lét  
Meggzette szívünk szent, szilárd frigyét.  
Atyám elsőszülötte! — Szüntelen  
Rád gondolok e gyászos éjjelen,  
S szemembe a komor emlékezet  
Álom helyett csak könyveket vezet.  
Mikor enném, a kínos gondolat  
Hogy étlek fekszől a föld alatt,  
Méregre változtatja ételtem,  
Mely széjjel marcangolja kebelem.  
Innám, de elgondolkodom azon,  
Hogy ott alant epedve szomjazol,  
Mióta eltakart a sírhalom —  
S legott ürömmé válik italom.

3.

E résztvevő tömeg	Számomra nincs öröm,
Azzal vigasztala:	Ha bátyám elhagyott,
Majd, újra felderül	Boldogság, nyugalom —
Élted szép hajnala.	Mind legyen átkozott!
S boldog öröm között	Irgalmas Istenem,
Nyugalmadm megfeled!	Oh vedd el életemet,
Szívemből szomorúin	Mert ennyi bánatot
Fakadt a felelet:	Elbírom nem lehet.

4.

Egy vigasztalónak:	Oh hagyj el és ne szaporítsd
Mit ér a biztató beszéd,	E pusztá szavakat,
Melylyel vigasztalál!	Beszéded balzsama mit ér,
Vigaszt ily vesztesség után	Ha szívem megszakadt.
Szívem már nem talál.	Siess, keres a rengeteg
Setét, sivár az életem,	Pusztában egy sakált,
Terhemre van e lét,	Mely elveszítve kölykeit
Mióta sírba temetém	Keservesen kiált.
Szívemnek szebb felét.	

Majd elkieserem bánatom,  
 Aztán keserűjen ő,  
 S meglásd, fájdalom az övéin  
 Mily messze túlmenő.

Enyémmhez fogható keserv  
 Nem volt, nem lesz soha,  
 S mely nem borzadna sorsomon,  
 Nincs sors oly mostoha.

5.

Másnapon bátyja sirjánál:

Ah! visszatértem hozzád  
 S keserűem elkísért,  
 Jöttemben hő imákat  
 Rebegve lelkedért.  
 Egy kínos hosszú napja,  
 Hogy elhantoltalak  
 S lelkem már összeroskad  
 A fájdalom alatt.  
 E csendes, néma sirban  
 Nyugalmaid megleled.  
 Oh hallod-e, ha búsan  
 Kiáltozom feléd.

Elhallik-e füledhez  
 Keserű gyászdalom,  
 Melyet könyörbe fulaszt  
 A tompa fájdalom.  
 Bucszom töled, bátyám,  
 Te lenge fényalak!  
 Az Úr kegyes kezére  
 Im bizva biztalak.  
 Határtalan kegyelme  
 S békéje lesz veled —  
 De én tovább kesergek,  
 Szívem el nem feled.

6.

Bátyám, ki éltem öröme valál  
 S kit sirva temeték e domb alá, —  
 Fájdalmam addig enyhet nem talál,  
 Mig melléd nem temet a zord halál.

7.

A gyászshét letelte után:

Elmultanak a komor gyásznapok,  
 De balszámot sebecsem nem kapok.  
 Eltölti kínnal éjjem s nappalom  
 A telhetetlen, tompa fájdalom.  
 Szívemben a keserv vadúlva dúl,  
 Sebecsem sajog kimondhatatlanul.  
 Oh mért esett ez osztályrészemül,  
 Mért sújta sorsom ily kegyetlenül,  
 Lelekem sötét fájdalom borult,  
 Mert fejem koronája porba hullt.  
 Emelte vón' ellenség rá kezét,  
 Vitéz hadammal vertem volna szét,  
 Lehetne kincsesel visszaszerzenem,  
 Érette odaadnám mindenem,  
 De most sorsom meg nem másítható,  
 Mert ő akarta — a Mindenható.

8.

A gyászshónap után:

Egy holddal ily kemény,  
 S nehéz csapás után  
 Enyhítsen már öröm  
 Szívem bubánatán.  
 Bizony, ha ily hamar  
 Hegedne be a seb,  
 Nem volna szív sehol  
 Szívemnél hütlenebb!  
 De nem! Ily hütlennül  
 E gyászt meg nem töröm,

Száműzve lesz soká  
 Szívemből az öröm.  
 Vidám vendégeket  
 Ne lásson asztalom,  
 Mert szenvedő szívem  
 Meg nem vigasztalom.  
 Ha kedves alakod  
 Már nem szemlélhetem  
 S nem hallhatom szavad —  
 Mit ér ez életem.

9.

Mikor ismét elutazott bátyja hazájába sirját meglátogatni

Távol hazámból eljövök megint,  
 Szívembe rejtve olthatatlan kint.  
 Mert nem hegeszthető be szenvedő  
 Szívem sebé a tova folyt idő.  
 Árjába elmerült nap nap után,  
 De egy sem könnyít szívem bánatán.  
 Mily kint okoz, hogy üdvözöltelek  
 S nem csendül ajkadon a felelet!  
 Nem vársz ujjongva, mikor érkezem  
 És hasztalan nyujtom feléd kezem!  
 Nem látsz, de én se látom alakod,  
 Mert mélyen fekszik szűk, setét lakod. —  
 Egyetlenem e földnek kerekén!  
 Béke veled, honomba térek én.

10.

Kegyetlen sorsom, oh miért  
 Raboltad el e hű fivét!  
 S elnézheted könyörtelen,  
 A bú mint marja kebelem.  
 S szemem mikép homályosul,  
 Könyezve szakadatlanul.  
 Oh add, add vissza már nekem  
 Világító szövétnekem!

Add vissza bátyám életét,  
 Ki nélkül éltem oly setét.  
 Bátyám mióta elhagyál,  
 Éltem hideg, mint a halál.  
 Megesalta szívem a remény,  
 Hogy mindörökké léssz enyéim;  
 De sorsom másképp rendelé —  
 S szívem nem nyugthatik belé!

11.

Midőn városából idegen levelek érkeztek:

Mint szomjazó, találva  
 Hideg forrásvizet,  
 Szívem minden sorában  
 Oly gyönyört érzett.

De most, hogy városából  
 Levelem érkezett,  
 Szívemben lángra lobbant  
 A bus emlékezet.



Látván férfiakat, kik szintén elveszték bátyjukat, megemlékezék bátyjáról és velük sirt keservesen:

12.

Testvérek éltek itt	Fájdalmam fellobog
Egy anya fiaí,	Bátyám, gondolva rád
Elválhatatlanok	S színetlen hullatom
Mint gönczöl csillagi.	Könnyeim záporát.
De szemük fénye volt	S a gyászolók között
Ő, az elsőszülött,	Mint gyászoló ülök,
Mindegyikük az ő	S mikor jajgatnak, ő
Üdvére esküdt.	Én jajgatok velök.
De im a zord halál	S ha elmulasztja egy
Lakukban megjelen,	Gyászolni a fivért,
S letépi életük	Azt megpirongatom
Diszét könyörtelen.	E hütlenségeért.
Ezért jajgatnak ők	Mintha minden kebel
Siratva sorsukat,	Érted keseregne,
Én nézem, hallgatom —	S téged siratna mind —
Szívem majd megszakad.	Szívem egyetlene.

13.

Midőn egy év mult el halála után:

Tizenkét teljes holdja nyugszol itt  
 Viselve a halál bilincseit.  
 A göröngyök koporsód oldalán  
 Oly édesek, oly ingerlők talán?  
 Vagy sírod férgeit úgy kedveled,  
 Hogy szíved mindnyájunkat elfeled?  
 Oh kelj fel és a rémes sir helyett  
 Foglald el köztünk fényes diszhelyed!  
 Dicső ceatám dallom el neked,  
 Győzelmeimről zengek éneket.  
 Eldallom a legujabb diadalt,  
 S a legszebb, legfenségesb háladalt! —  
 De jaj! Szavamra senki sem felel,  
 Setét sirjába hangom nem hat el,  
 S hiába is, már nem kelhet fel ő,  
 Hisz husa vész s csontjában nincs velő.  
 Elporlad teteme a féregraj között —  
 De lelke, szelleme a mennybe költözött.

Budapest.

LEDERER IGNÁCZ.

## TÁRSADALOM.

### A zsidó-tanítók országos árvaháza.

Régi mondás, hogy jó gyümölcs soká érik: de ennek igazsága nemcsak a természetben, hanem más téren is gyakran bebizonyul. Különösen pedig érvényesül a szellemi világban és az időnként föl-fölmerülő új eszmék foganatosítása körül. A czimben megnevezett jótékony intézmény szintén nem tehet kivételt ezen általános természeti törvény alól; azért nem csodálhatni, ha még most mint gyengé hajtás az ápoló és gondozó kezeket várja, nemes érzelmű, áldozatkész pártfogókra szorul, hogy a köztudatban megerősödve, virágzása lehetővé tétessék és az érleléshez, a megvalósuláshoz mindinkább közelebb vitessék.

Két éve már, hogy e tárgyra vonatkozólag igénytelen nézetemet e folyóiratban közzétettem, megvilágítani iparkodván a létesítendő intézmény lényegét, időszerűségét és foganatosítása módozatait. Most az egész ügy új stádiumba lépett és hasznos dolgot vélek teljesíteni, midőn e nagyjelentőségű társadalmi, jobban felekezeti kérdést újra a megbeszélés tárgyává teszem és eddigi fejlődésének mozzanatait előadom. Hála Istennek, akadnak mindig nemesen érző és fennkölt gondolkodásu uri emberek, kik a létesítendő orsz. zsidótanítói árvaházat nem hagyják árváskodni.

Ilyen ember- és tanítóbarát a bakony-szombathelyi urad. és körorvos, *Mtr. Stadler* Károly ur, ki az orsz. zsidó tanítói árvaházról irt és fönt említett fejtegetésemet szintén elolvasta és követve szívénnek nemes sugallatját, megírta »A két Áskenázi« czimű művelődés-történeti elbeszélést, melyet a létesítendő árvaház alapja javára följánlott és melyet a sajtó különös elismeréssel fogadott. A művecskét az árvaházi bizottság köszönettel elfogadta, kiadta és most már közkézen forog és segíti a zsidók

történetének ismeretét terjeszteni, de még azon árvaház alapját is gyarapítani, melynek megteremtéséből némelyik ügytársunk — mint *Klingenberg J.* ur, ki megengedi, hogy alább nézeteire reflektáljak, — még mindig csak kérdést csinál. A művecske t. szerzőjét illeti meg az érdem, hogy ezen nemes ügyet újra megindította és az árvaalap számára — ha a megrendelt közel 400 példányon kívül a többiek is elkelnek — majdnem 400 frtnyi tiszta jövedelmet biztosított.

Az »orsz. magy. izr. tanító-egyesület«-nek m. évi augusztus hóban tartott közgyűlése szintén foglalkozott a zsidó tanítók árváinak sorsával és az árvaház eszméjét továbbra is a gyűjtőbizottság gondozásába ajánlotta. Sőt az »Izr. tanügyi értesítő« f. é. 1. sz. szerint a központi választmány egyik ülésében elhatározta, hogy »minden nagyobb hagyományból, a mennyiben a hagyományozó másképpen nem intézkedik, bizonyos összeget egy »árvaalap« létesítésére fog elkülöníteni és külön kezelni.« Tényleg már meg is tette a *Wolfner Gyula*-féle hagyományyal, melyből 200 frtot e célra juttatott. Miután pedig az alapszabályok módosítása van itt napirenden, reméljük, hogy az egyesület új elnöksége szívesen ragadja meg az alkalmat, hogy a nemes eszme megvalósítását elősegítse. A nagy-választmány megbízásából általam kidolgozott alapszabálytervezet tartalmaz erre nézve is egy pontot. A legközelebbi közgyűlés bölcsességének van fönn tartva az ebbeli javaslatot határozatra emelni és ez által az árvaház létesítését hathatósan előmozdítani.

De nemcsak az egyesület maga, hanem tudtommal egyik derék tagtársunk: *Lévai Izor* ur, szintén tüzetesen foglalkozott az árvaház ügyével, mire a bács-bodrogmegyei kör azon határozatot hozta, »hogy az orsz. zsidótanítói árvaház létesítését üdvösnék és szükségesnek tartja és tagjai erkölcsi kötelességüknek tekintik ezen célra gyűjtést eszközölni.« Ilyen értelemben nyilatkoztak más vidéki körök is.

Előttem fekszik még a zsidó tanítók orsz. árvaháza ügyében hozott határozata egy olyan hitközségnek, mely hazánkban mindenképen vezérszerepre van hivatva. Értem a *pesti* izr. hitközség előljáróságának *Wahrmann Mór* elnökének aláírásával ellátott 835/88. sz. feleletét, melyet fölhívásunkra a gyűjtő-bizottság elnökéhez küldött. Ebben »a pesti izr. hitközség teljesen méltányolja a létesítendő orsz. zsidó tanítói árvaháznak ügy általános

emberbaráti, mint különösen zsidó felekezeti szempontból való kiváló fontosságát és az ügy iránti meleg érdeklődéséből kifolyólag ama határozatot hozta, hogy évi *subventióval* fog az árvaház létesítésének előmozdításához járulni.«

Még fölemlítem, hogy *Bischitz* Dávidné urnő a legközelebbi mult alkalommal tudatta a bizottság elnökéhez, dr. *Steiner* Kálmán ügyvéd urhoz czimzett levelében, »hogy a célba vett árvaház ügye teljes rokonszenvével találkozik és ha alkalma nyílik, ez ügy, e szép és nemes ügy érdekeit előmozdítani, örömmel fogja tenni.« Ezen szép erkölcsi sikeren kívül legujabb időben némi anyagi eredményt is birunk fölmutatni. Az első 1000—1200 frt már együtt van. Eltekintve az Amerikában lakó *Emerson* Teréz urnő részéről e célra befolyt nemesszívű adományától, e napokban *Berger* Lipót ó-budai hitoktató ivén a budai *Goldberger* Sámuel F. fiai czég 50 frtot frt alá az alap gyarapítására és ezen kívül megígérte, hogy évi 10 frttal járul majd az egylet alapjához. Ez a legelső nagyobb szerű nemeslelkű adakozás, mely a közmondásossá vált zsidó jótékonyág mellett fényes tanúságot tesz.

Ezen előterjesztések után kérдем: Talál-e még hívókra *Klingenberg J.* kartárs urnak e becses lapok 1888. évfolyam 558. l. kifejezett ama nézete, hogy »az intézménynek létesítése — ezen időre legalább — teljes lehetetlenség.« Mint jól tudom, K. ur ezen ügy megindítása előtt más véleményben volt, mert egy általa jól ismert vidéki kartárs az ő tudomásával, buzdításul nekünk már akkor 2000 frtnyi nemesszívű adományt helyezett e célra kilátásba. Nagy eszmék foganatósítása mindig nehézségekkel szokott járni és ha jelen időben nem is valósul, adjuk át az utódonkak jól előkészítve, de ne mentsük föl magunkat ilyenféle kifogásokkal a cselekvés alól.

Azonban legyen megengedve, hogy az ügy tisztázására K. urnak viszonzásához, a személyi dolgokat nem tekintve, egy pár megjegyzést fűzzek. Az árvaházra vonatkozó az a nézete, »hogy egyelőre csak a jelenleg szűkölködő árvákról gondoskodjanak.« Szívesen acceptáltam és akárki közülünk csak örülhet, ha ilyen szegény biztos menedékhelyet lel. Így tudjuk, hogy a pesti fiárvaház nemesszívű vezérférfiai ez évben két ilyen szereucstlen gyermeket fogadott be. Hanem ez kivételes állapot, miután a tényleg már fönnálló izr. árvaházak működése csak a maguk helységére szorítkoznak, azonban mit csináljanak a széles e hazánkban még

élő apátlan vagy anyátlan szegény gyermekei az elhalt tanítónak? Csak elismeri K. ur, hogy ezekről is gondoskodni kartársi, emberbaráti kötelesség.

De K. ur említett cikkében az árvaügyről nem is értekezik tüzetesen, mert csak utolsó részében teszi ezt úgy mellékesen. Neki jobban fáj, hogy a 13 év óta elejtett zsidó tanítói nyugdíj-intézmény nem vált valósággá és — mint már hat évvel ezelőtt egy közgyűlésen fejtegettem — a büszkeségünket képező olvasókönyvekre nézve fejezi ki óhajtásait. Jellemző, hogy előbbire hasonló panaszokat hallottam már az »orsz. magy. izr. tanító-egyesület« visszalépett elnökétől. Azonban tisztelem az egyéni meggyőződést, de azért az enyimet föl nem áldozom, különösen ha az ellenkezőnek helyességéről meg nem győznek és a tények mellett bizonyítanak. De most, midőn majdnem 15 év után állításom, következtetésem helyessége bebizonyul, még inkább tartom fenn az akkor tervezett zsidó nyugdíj-intézményről a Pester Lloyd 1875. évi 232. számában közzétett nézeteimet. Ugy látszik, hogy az ugyanazon tanulmányban kifejezett reményem, mely szerint az orsz. nyugdíj-intézmény életbeléptetésétől számítandó 20 év múlva javíttatni fog, a valósításhoz még előbb közeledik. Birjuk már *Csáky* Albin miniszter megnyugtató ígérését és ennek beváltását legnagyobb bizalommal várhatjuk. Ha t. barátom az árvaügy mellett is oly szívóssággal és kitartással buzgólkodnék, biztosnak vehetjük azon esetet, hogy vidékéről az ígért 2000 frtnyi adomány könnyen befolyna az árva-alap számára és így az első tizezer forinthez ismét egy lépéssel közelebb volnánk. Dr. *Perls* Ármin főrabbi az ő ebbeli fáradozását bizonyosan elő is segítené.

Igaz ugyan, hogy a gyűjtő-bizottság ennyi anyagi sikert még nem mutathat föl, de megnyugvással tekinthet az eddig végzett munkálkodására és azon erkölcsi támogatásra, melylyel az árvaház ügye még döntő körökben is részesül. Az úgy annyira elő van készítve, hogy tömegesen közakarattal egy szívvel-lélekkel a megvalósításhoz, az alapgyűjtéshez kellene erélyesen fogni.

És kik első sorban erre hivatvák? A dolog természeténél fogva azok, kik kötelesek az első lépést megtenni, kik az árvaház létesítésével leginkább képezik az érdekelt félt. Ha mi zsidó tanítók magunk nem buzdulunk az ügyért és nem teszünk semmit,

milyen joggal várhatjuk, hogy a társadalom, felekezetünk tehetősbei tegyék az első lépést, hozzák meg az áldozatokat?

Föl tehát kedves kartársak! kopogtassunk a zsidó iskola áldozatkész főntartóinál, hitközségeink jótékony és nemesszívű tagjainál, nyerjük meg közös ügyünk számára fennkölt lelkű papjainkat, használjunk föl minden kínálkozó alkalmat az árvaházi alap gyarapítására és nem sokára meg lehet teremve akár a gyűjtőbizottságnál, akár az orsz. izr. tanító-egyesület központjánál — ez a dolog természetén semmit sem változtat — amaz alap, melylyel a zsidó tanítók szegény árváinak megélhetését, neveltetését biztosítjuk. Ezzel a zsidó tanítótság maradandó emléket állít magának és intelligenciájáról szép bizonyítékot szolgáltat. A kis Szászországban — mint *Lederer* Ábrahámtól a közgyűlés alkalmával hallottuk — létezik nagyszerű árvaház, melyet tanítók teremtettek, tanítók főntartanak és mely oly kiváló jó hírűvé, hogy előkelő uri családok szerencsének tartják, ha gyermekeiket oda befogadják. Miért nem birna hazánk zsidó tanító-sága hasonló életbe léptetni? Találóan írta »A két Áskenázi« című művecske nemesen gondolkodó írója egyik levelében: »Árvaházat létesíteni minden körülmények közt nagy dolog. A magyar zsidó tanítók kara elég imponáns, elég szellemi hatalom, hogy szavával és tetteivel testé tömörítse az indokolt kívánalmak és szép remények eddig fix támaszpont híjában csak a levegőben röpködő töméntelen sokaságát.« Bizonyítsuk be, hogy ilyen véleményre minden művelt ember részéről érdemesek vagyunk és az árvaház megteremtésével maradandó emléket állítsunk magunknak; akkor bevonul a béke a gondozás nélkül álló ártatlan kisdetek szívébe, kik abban egy második otthon találnának.

Veszprém.

SZÉP LIPÓT.

### Anyakönyvvezető „rabbi” Trencsénmegyében.

Engedje meg, tek. Szerkesztőség, a M.-Zs. Sz.-nek egyik igénytelen olvasójának, hogy b. lapjában oly ügyben felszólalhasam, mely méltán megérdemli, hogy az illető körök vele foglalkozzanak.

A ki a hazai zsidó felekezet előbbre vitelét, fejlődését szíven hordja, benső örömmel üdvözölte most négy éve a m. minisz-

teriumnak az anyakönyvvezetés rendezése tárgyában kiadott rendeletét, mint olyant, mely azt valóban czélozta s mely hivatva volt, hogy a valóban abnormis állapotokat a hazai zsidóság kebelében megszüntesse, ha az — egyes hiányaiban pótolva — szigorúan végre is hajtatik.

Nem akarok jelen felszólalásomban az idézett szabályrendelet elemzésébe bocsátkozni, hiszen már eléggé vitatták azt meg a hazafias papok és mások, a kik örvendetesnek tartották, hogy a rendelet az anyakönyvvezetést a *rabbiknak* tartotta fenn és a kik méltán abbéli reményüknek adtak többször kifejezést, hogy az ösztönözni fog számos hitközséget, hogy a megüresedett rabbisági széket *képzett* emberekkel betöltsék. De »*spes vanae sunt!*« A határszéli Trencsén megyében azon remények nem valósultak meg, mert ott tizenkét kerületben oly »anyakönyvvezető rabbik« működnek, kik semmiféle qualificatióval nem bírnak, kik nem qualificált rabbik, négy középiskolai osztályt nem végeztek s magyarul nem tudnak. E hitközségek, melyek évszámra el tudnak lenni az ige hirdetése nélkül — szegyenünkre legyen mondva — a papi teendőket nyomorúságos módon sakterek, sammeszek, kántorok és tanítók által végeztetik, kik egytől egyig a szó teljes értelmében »amhaáreczek«. Nem akarom — a »nomina sunt odiosa« elvét szem előtt tartva — példákat felhozni, ha meg is érdemelnék, hogy pellengérré állíttassanak. A kerületek megalakulásához a megyében 6 *ideiglenes* anyakönyvvezető lett tudomásul véve, kik még akkor qualificatiót nem tudtak felmutatni, és kik mind a sakterek és sammeszek sorából kerültek ki. Az utolsó négy év alatt 6 rabbisági szék, részint elhalálózás, részint lemondás folytán jött az említettek kivül üresedésbe, mely közül csak 1, azaz egy a rendelet értelmében qualificált rabbi-val, a többi a sakterek és tanítók köréből lön betöltve.

E hitközségek nem szégyelnek ilyen avanszirozott »rabbik« árnyékában nyugodni, általuk még esketési functiókat is végeztetni, noha mindenki tudja, hogy az előtte kötött házasságok a fennálló törvényes szabályok értelmében semmisek. Vagyis tizenkét anyak. kerületben csupa tetőtől talpig rabbiknak avanszirozott »am-haárecz« végzi a papi teendőket, anyakönyvel, esket, dönt rituális kérdésekben saját »Schulchan Aruch«-ja szerint, melyben sokan az említettek közül alig betűzni tudnak. Nézzük már most, hogy mi módon jöttek lassankint létre ezen türhetet-

len, valóban megbotránkozató állapotok. Az anyak. kerületek alakulásakor hat rabbisági szék volt üresedésben és ezekben vagy a sakter, vagy a tanító volt a hitközség részéről megbízva az anyakönyvek vezetésével. Az alakuló és választó közgyűlés ezeket választotta anyakönyvvezetőknek, de a m. miniszterium csak ideigleneseknek ismerte el, mert rabbioklevelet nem mellékeltek a jegyzőkönyvhez. Ezen hat uri ember rövid idő múlva megszerezhetett egy ilyennek csúfolt héber iratot, melynek alapján a m. miniszterium kénytelen volt őket tudomásul venni. A hitközségek látván, hogy ilyen eljárás mellett könnyen spórolhatnak meg pár száz pengő frtot, követték azok példáját, ha a rabbisági szék üresedésbe jött. A saktert, a sammeszt vagy legjobb esetben a tanítót választották meg ideiglenes anyakönyvvezetőnek és ezek ugyanott, hol az előbbieket, szerezték meg a hatharat és így lett ezekből is a szolgabíró, a közigazgatási bizottság pártolása mellett »anyakönyvvezető rabbi«. A »Vágvölgyi Lapok« 45. számában »Sincerus« beszél meg ezen tarthatatlan állapotokat s ostorozza a hitközségek — szeliden mondva — takarékoságát, illetőleg egyes áldozatképes, de nem áldozatra kész tagjainak indolentiáját, és felhívja a közigazgatási bizottság figyelmét az említett miniszteri rendeletre.

»Sincerus« ezen cikkére, mely kevésbé a rabbiqualificatióra, illetőleg annak hiányára, mint a rendelet egyéb pontjainak szigorú megtartására utal, megjelent egy »válasz«, mely a hitközségek gondolkodásmódját híven tükrözteti vissza. Körülbelül ezt mondja »Aufklärung«-jában, mely rossz németiséggel és nyakatekert logikával meg van írva: »Ki meri állítani, hogy a megyében sok izr. község szűkölködik pap nélkül? Hiszen minden zsidó *pap*, mert az egész zsidóság képezi a »papságot« (mamluheth Kóhanim). Ön képességünket támadja meg? A sammeszek, kántorok, sakterek, tanítók ép oly képesítettek, mint a végzett emberek, a kik évtizedekig fáradoznak. Jesája próféta szavai szerint: »És minden fiad az Úrtól tanfoltak lesznek.« (L. M.-Zs. Sz. 1886. évf. 124. lap.)

Kérdés már most, hol szereznek azok »rabbioklevelet«. A M.-Zs. Szemlének tisztelt olvasói talán nem tudják, hogy ezek is gyárilag készülnek. Ezen honi gyártmányok a csejtnei »Első magyar szab. rabbioklevélgár«-ból kerülnek ki, hol 200—500 frt vagy feljebb az ára egy — rabbioklevélnek. Boldog-boldog-

talán rendelheti meg az ottani rabbinál az — árúczikket, mely pontosan utánvét mellett szétküldetik. A tek. Szerkesztőség és a t. olvasóközönség talán kételkedik állításaim igazságában; sziveskedjék csak ez iránt a trencsén- és nyitramegyei rabbiknál kérdezősködni! Ezek majd szolgálnak fölvilágosítással és esetleg — be is bizonyíthatják. — Jól tudom, hogy ezen kóros állapotok nem oly könnyen orvosolhatók, de legalább résen kell lennünk, hogy a baj elharapódzását — idejekorán meggátoljuk. Hogy ezen baj már nagyobb mérveket kezd ölteni, mutatja azon körülmény, hogy már a *tizenharmadik* megyebeli község, melynek rabbisági széke a múlt nyáron üresedett meg, egy tanítót akar »rabbinak« előléptetni. A járás szolgabirája már hivatalosan beiktatta rabbinak, jóllehet azt a választó közgyűlés nem előzte meg. A szolgabíró már most egyengeti a hitközség számára — az utat a cél elérésére. Hogy az »egyengetés« eredményes szokott lenni, bizonyítja az, hogy járásában már 1 sammesz, 1 kántor és 1 tanító végzi a papi teendőket, esket, anyakönyvez, dönt — képzélhető mily nagy szakértelemmel — rituális kérdésekben.

Ezen bajnak csak úgy lehetne elejét venni, ha az ország iroda és a hazai jeles rabbik, a rabbi-intézet tanári karával egyetemben, oda hatna, hogy a miniszteri rendelet kibővítették olyformán, hogy a *papi képesség is meghatározottassék* és hogy a választó közgyűlés jegyzőkönyve a mellékletekkel együtt pontosan *megvizsgáltassék*.

Ne álljunk veszteg — hanem felekezetünk fejlődése érdekében előrel!

*Magyarfalva.*

DALLOS SÁMUEL.

### Bözöd-Ujfalu.

Ujabb adakoztak: *Dr. Pfeiffer Fülöp* úr, Győr, 5 frt, a következő sorok kíséretében: »Tek. Szerkesztőség! későn ugyan, de remélem, nem elkésve küldöm e csekély összeget a b.-ujfalviaknak avval a kijelentéssel, hogy ily összeget a nevezettek támogatására *minden évben* szivesen följánlok. Fogadja a t. szerkesztőség tőlem is köszönetem kifejezését, a miért befolyásos folyóiratában a nemes ügyet oly meleg szavakkal fölkarolta. Legbensőbb

óhajom, hogy az *évi tagsági díjak* minél jobban szaporodjanak, mert most is az a meggyőződéselem, hogy csak ily uton lehet az elhagyottakat igazán segíyezni.«

*Kron Sámuel* ur. Szegszárd, újabb gyűjtése április 25-ről:

Lichter M. ur Bécs . . . . .	1 frt — kr.
Schön A ur Bécs . . . . .	1 » — »
N. N. . . . .	— » 60 »
H. Engländer Söhne Bécs . . . . .	1 » — »
Fridrich Pollak Bécs . . . . .	1 » — »
N. N. . . . .	— » 30 »
Gustav Goldscheid urtól . . . . .	1 » — »
Összesen . . . . .	5 frt 90 kr.

*Kron S.* úr legújabbán még 5 forintot küldött be.

Ujabb gyűjtésünk összege készpénzben: 1890. febr. szám (116. l.) és márcziusi szám (177. l.): 50 frt 60 kr., áprilisi szám (230—32. l.): 84 frt, e fizetben kimutatva 15 frt 90 kr., *összesen 150 frt 50 kr.* Azonfelül egy diszes ezüstserleg *Dr. Pillitz Benedek* urtól Veszprémben és 30 drb könyv *Löwy M. E.* fia urtól Budapesten.

Febr. számunk 115. l. szerint régibb gyűjtésünk összege 272 frt 57 kr. Ebből azóta kiadott f. é. márczius 3-án *Kovács Ásernek* Budapesten B.-Ujfalutól segíyezésre 8 frt; *Ábrahám Lipótnak* M.-Vásárhelyről Budapesten, a b.-ujfalviak részére végzett több rendbeli nagyobb írásbeli munkálatért f. é. május 21-én 5 frt; végül *dr. Berger Leo* orvos urnak *Csik-Szent-Mártonban*, az iskolaépítéskor felmerült hiány fedezésének visszatérítéseként 21 frt 12 kr. Összes kiadás 34 frt 12 kr. Levonva a 272 frt 57 krból, *marad 238 frt 45 kr.*

Fölötte örvendetes hírként közölhetjük olvasóinkkal, hogy fötiszt. *Dr. Kohn Sámuel* ur értesítése szerint a *bécsi Allianz* 1890-, 1891- és 1892-re 300—300 frt segélyt szavazott meg iskolai célokra és a folyó évi részletet *Dr. Kohn* ur kezeihez folyóvá is tette, a ki szives volt abból *Hirsch Izsák* tanító fizetését és az iskola-berendezés költségeit fedezni.

## ÉRTESÍTŐ.

## Országvilág.

A Beni-Israel Indiában.

Bombayból egy angol levelet vettünk, melyet a következőkben szóról-szóra adunk magyar fordításban.

Israelite-School-Khuddak  
Bombay, márczius 5-én, 1890.

A »M.-Zs. Szemle« szerkesztőjének

Magyarországban.

Igen tisztelt uram!

Bátor voltam önnek a mai postával egy kis történeti vázlatot küldeni<sup>1)</sup> fajomról, a Beni-Israelről, melyről alaposan föltehetem, hogy az ismeretes »Hungarian Hebrew Review« (M.-Zs. Szemle) számos olvasója közül százra sem esik egy, a ki róla valamit tudna.

Tisztelt uram és hiténél fogva drága tesvérem! Ép oly komolyan és sürgősen, mint teljes tisztelettel kell kérnem, közöljön Szemléjében oly kivonatokat e vázlatból, a minőket szükségeseknek vél arra, hogy alapul szolgáljanak egy sürgős felhíváshoz a szabad és áldott Magyarország számos izraelita hitközségeihez, legyenek segítségünkre hogy — nem zsinagógát, hanem *iskolát* építhessünk *gyermekünk számára*, hogy a rendszeres elemi iskolai nevelés, a szükséges vallásos és erkölcsös oktatással kapcsolatban őket és utódaikat megváltsa és kimentse a szegénység, az inség és a társadalmi, politikai és vallásos elhanyagoltság és balsors azon örvényéből, melyben elzárkózottságának két évezrede — vagy csak Isten a megmondhatója, tán még hosszabb idő óta szenved!

Ezért nem tudunk semmit a világról, mely viszont kézzelfoghatólag mirőlünk nem tud semmit. Most azonban, hogy figyelmesekké tettek bennünket Izraél szétszórt törzseinek csodálatos és fölötte dicső létezésére, szívünk, lelkünk, minden tehetségünk föl van csigázva és mi, a rég elveszett, ha nem elfeledett Beni-

Israel, azon törekszünk, hogy ép oly műveltek legyünk és fölvilágosodottak, mint szabadok és buzgók és előrehaladtak a mi közös *Él-Saddái*-nk megismerésében, tiszteletében és imadásában — mint boldogabb testvéreink, Júda királyságainak maradványai, a kikre az Úr árássa ezentúl is szerető és dús áldását és pártfogását.

Nem törekszünk egyébre, nem kérünk egyebet, nem könyörünk egyébert, mint hogy gyermekeinknek *jó iskolájuk* legyen, a hol megszerezhetik az elemi ismereteket és a hol fölvilágosodott vallás-erkölcsös nevelésben részesülnek. Az Ön közvetítésével fordulunk testvéreinkhez Magyarországon egyenként és községenként, támogassanak és segítsenek bennünket e szent ügyben, mert mi szegény, fáradó, nehéz munkát végző emberek vagyunk, és nem tudunk és nem bírnak segíteni e nagy és sürgős szükségünkben.

Hallottuk mit tett Ön *Bözöd-Ujfalú* javára; fordítsa kegyesen őseink Istene az Ön szívét és minden testvérünk szívét Magyarországon mi felénk, hogy *érettünk* ugyanannyit, ha lehet, még többet tegyenek.

Midőn szent ügyünket ismételve ajánlom figyelmébe és jóakaratóba, maradtam a legmélyebb tisztelettel és testvéri érzülettel

HACEM SAMUEL KEHINKER,  
az izr. iskolai bizottság elnöke.

\*

A történeti vázlat, melyet Kehinker úrtól vettünk, 38 lapon mondja el röviden a mit a Beni-Israel, a szerezcsen zsidók multjáról bizonyosnak hisznek. Ime rövid kivonatja:

16 vagy 18 századdal ezelőtt éjszakeről vándoroltak be a fekete zsidók ősei Indiába. Hajón jöttek s a Hessery és Kenery szigetek mellett az Indiai oceánban törést szenvedtek. Ezek a szigetek 15 mértföldre vannak Cheul-tól, mely hely 2000 évvel ezelőtt a Vörös-tenger felé fontos kereskedői emporium volt. A hajótörésből csak hét menekült meg, s ezek Navaon-ban, a mondott szigetektől hat mérföldnyire, telepedtek meg. Az ily módon teljes szegénységre jutott családok olaj-préselésre és földművelésre adták magukat, ugyanazon foglalkozásra, melyet, mint sejtik, szülő helyükön is folytattak. A nép úgy nevezte el őket, hogy *Shanvar Telis*, a mi szó szerint annyit tesz, mint »szombati

<sup>1)</sup> Az egyik füzet czíme: A sketch of the history of Beni-Israel and an appeal for their education, Bombay; a másiké: The israelite-school of the Anglo-jewish Association, Bombay.

olajos«. Ugyanis az egész héten dolgoztak, de szombati napon minden munkától szigorúan tartózkodtak. Ezért hiszik kétségtelennek, hogy zsidófajbeli eredetűek. Most körülbelül tizezren vannak és valamennyi Bombay tartományban (in the Bombay Presidency) lakik.

A mi kis füzetünk helyesen indul ki abból, hogy a szerencsen zsidók nemzetiségéről, Indiába telepedéséről stb., teljesen bizonyosat nem tudhatni; de másrészt kétségtelennek tartja, hogy a Beni-Israel ünnepei és ceremóniái hitelesek, tanubizonyosságul szolgálhatnak. Ezek a következők: *Navyacha San*: újév; *Kiricha San*: aratás ünnepe; *Darfaivicha San*: engesztelő nap; *Holicha San*: purim; *Anasi Dhakacha San*: átlépés ünnepe; *Birdiacha San*: az első templom lerombolása. Ezek voltak az ő ünnepeik egész 900 évvel ezelőttig, a midőn *David Rahabi* Cochimból, Malabarban, őket fölkereste és vallásos ujjászületéseket megindította; az ünnepek neveit *hindustani* nyelven jelölik, ugyanazon, a melyen Rahabi beszélt a Beni-Israel őseivel.

A Rahabi óta főnálló ünnepeik a következők: *Ramzan*: Ellul; *Navyacha Roja*: Gedalja bőjtje; *Sababi Roja*: Téthethavi bőjt; *Elijah Hannabicha Oorus*: Ros-hassána Leilanuth<sup>1)</sup>; *Sababi Roja*: Tammúz havi bőjt.

Megjegyzendő, hogy az újév ünnepének második napját Rahabi előtt nem ülték meg; hogy az engesztelő napi ünnep neve náluk szóról szóra »az ajtók bezárásának ünnepe«, mert ekkor étlen-szomjan, zárt ajtók mögött töltöttek 24 órát fehérbe öltözve; hogy az engesztelő napot követő nap is ünnep volt *Shila San*, a mikor meglátogatták barátaikat és ismerőseiket. Sajátos hitök volt, hogy az elhaltak szelleme az engesztelő ünnep előnapján haza látogatnak és a Shila San-kor térnek ismét nyugalmukba. A törvényadás vagy pünkösdi ünnepét nem ismerték és ezt csak mindössze 100 év óta ünneplik. A kovásztalan kenyeret sem ismerték, valamint azt sem tudták, miért ünneplik meg 8 napig az Anasi Dhakacha San-t. Tórájuk sem volt s elfeledték az összes héber imádságokat. Minden ceremóniát azzal az egyetlen héber mondással kísérték, melyet tudtak: Halljad Izráel, istenünk urunk egyetlen egy!

Rahabi három ifjat megtanított héber olvasásra a Shirat-

<sup>1)</sup> Talán tinjánúth = תינאנו, másodszer, tehát Újév második napja.

ker, Shapurker és Rajpurker családból; megtanította őket a ritualéra is, valamint a házasságkötéskor ő hozta be a ketubát. Rahabit azonban három év mulva meggyilkolták s bár tanítványai — a kazis: funkcionáló papok — terjesztették a vallás ismeretét, nemsokára újra nagy hanyatlás állott be, elannyira, hogy sokan közülök pogány nőt vettek feleségül.

Századunk elején végre újabb vallásos föllendülés állott be, mely a következő nevekhez fűződik: Juda David Askenázi Reodandában, Hacham Samuel Alibagban, Mihály és Ábrahám Sargon Bombayben, majd Selomo Salem Shurrabi, Chajem József Halegoa, Baruch és Juda Azkenázi. Mindezek Cochimból valók voltak és több évig fáradoztak a Beni-Israel érdekében, különösen *Mihály Sargon*, ki harmincz évig volt köztük. Ez a különös férfi keresztény hitre tért zsidó volt, de Bombayben, Reodandában és Pallezben iskolákat nyitott számukra, hol fölváltva magyarázta nekik szombatoként az ó-testamentomot. »A kereszténységről csak akkor beszélt nekik, a mikor erre kényszerítve volt.« (He only spoke on Christianity when he was forced to do so.)

Nagy befolyással volt rájuk Hacham Selomo is, ki 20 évig volt köztük pap, előmádkozó, metsző, körülmételő és tanító. Hindustani és marathi nyelven magyarázta nekik a szentírást. Az új zsinagógát Bombayben ő alapította, valamint templomokat Alibagban, Reodandában és Panwellben. 1856-ban halt meg. Azóta megint hanyatlás tapasztalható a Beni-Israel között és többeket a misszióknak megnyerni sikerült.

Legnagyobb részök Bombay-ban él; szegény mesteremberek és napszámósok, napi keresményök alig átlag egy rupia. A Konkanban lakók kisbérlok, olajpréselők és apró szatócs-üzlet birtokosok. Vannak köztük katonák és kórházi segédek is és ezek között nem egy előkelő katonai rangra emelkedett az angol hadseregben; így Samajee Hassajee ki a 6-ik ezred benszületett parancsnoka lett s több csatában dicsőséges részt vett; ő alapította a legelső Beni-Israel zsinagógát Bombay-ban 1796-ban; a következő évben halt meg Cochiban, hová azért ment, hogy ott tőratekereset szerezzen az általa alapított templom számára. Ma már van köztük építőmester, felügyelő és mérnök is.

Első iskolájuk 1881. április havában lett megnyitva; ehhez hozzájárul az Anglo-Jewish Association évi 200 fonttal Rs. 3000

évenként, a bombayi kormány 2000 évenként, a Sassoon család 1000, a Beni-Israel községe 1000 — összesen Rs. 7000, a mi pénzünk szerint körülbelül 6800 frt.

Szükség van azonban még iskolára a következő helyeken: Alibag, Reodanda, Pen, Panwell, Poona és Tanna. Megjegyzendő, hogy még a bombayi iskola is csak alkalmatlan bérházban van elhelyezve. 2000 gyermek nő fel tudatlanságban, a nyomor és inség biztos prédájaként.

Ezek után szükségtelen részünkről még valamit hozzátoldani. Nincs kizárva, hogy akad olvasóink közül, ki Kehinker urnak — ki maga is ez érdekes faj ivadéka — meleg hangu fölhívására és kérelmére kész a szent cél megvalósításához járulni. A szerkesztőség örömmel ajánlkozik a jótékonyág közvetítőjének szerezsen hitrokonainkkal szemben.

## Berlini felolvasások.

### II.

A »Lehranstalt« javára az intézet curatoriuma által rendezett felolvasások a »Gesellschaft der Freunde« dísztermében, mely Berlin legszebb termének hírében áll, lettek tartva. Azon czélt tűzte ki magának a hallgatók ügyét felkaroló felügyelő bizottság, hogy a felolvasások iránt a legelőbbkelők figyelmét is felkeltse, kik csak dísztermekben tartott felolvasások iránt lelkesednek. Midőn arról értesültem, hogy a »barátok egylete«, tekintettel a jótékony célra, a termet hatszáz márkáért engedte át, kételkedtem, ha vajjon látni fogja-e a »Lehranstalt« ösztöndíj-alapja a felolvasások hasznát. A nagy látogatottság, melynek az első felolvasás örvendett, arról győzött meg, hogy a kiadások már fődözve vannak. Lazarus tanár, a híres tudós és ünnepelt szónok nyitotta meg az előadások sorozatát »Átöröklés és jellem«-ről tartott előadásával.

Kiindulva a próféták korában dívott példabeszédből »a szülők éretlen szőlőt ettek s a gyermekek fogai vásottak lettek« azon eredményre jut, hogy az átöröklést már azon időben is elismerték, de minden megszorítás nélkül. A mai tudomány az átöröklést elismeri, de csak a szervezetre vonatkozva. Eszméket, képzelteket, szóval beltartalmat nem kapunk átöröklés útján. Sokat beszélnek anyanyelvéről, noha helytelenül, mert a gyermekben csak a

szervi képesség van meg átöröklés folytán, a nyelv maga nem a gyermekkel születik. Példa reá, ha egy csecsemőt a szülők idegen országba visznek, akkor a gyermek anyanyelve más lesz, mint a szülőké. A jellem nem öröklődik át, hanem a saját cselekedetek műve. Kant specificus újjáteremtésnek mondja.

Prófétáink és bölcseink — úgymond Lazarus — már az 6-korban azon fokon állottak, melyen a modern tudomány. »Nincs új az ég alatt« a prédikátor ezen szavait bölcseink úgy értelmezik, hogy az ég alatt, a fizikai világban nincs, de az ég fölött, az erkölcsi világban van. A zsolnártöltő még Istentől várja a jellem alkotását, midőn így esd: »Tiszta szívet teremts nekem Istenem, és szilárd akaratot — azaz jellemet — ujjts meg bennem.«

Jeremiás mindenkit felelőssé tesz magáért, nem fogják mondani — úgymond — a jövőben a szülők ettek éretlen szőlőt, a mitől gyermekeik fogai lettek vásottak, de kiki saját büne miatt fog meghalni, a ki éretlen szőlőt eszik, annak fogai lesznek vásottak. Ezekielben érte el ezen tudat a legnagyobb fokot, ki arra hívja fel a népet »uj szívet« jellemet alkossatok ti magatoknak.«

Steinthal tanár nem felolvasást, hanem inkább prédikációt tartott, melynek témája a talmud egyik mondása volt: »Amit Isten tesz, jól van téve«, minthogy pedig minden Istentől ered, tehát minden jó. A sok baj, mely az életben valakit ér, szintén jónak mondható, amennyiben rossz nélkül nem lenne emelkedés s tökéletesedés. Már a szerencsében gondolni kell a bekövetkezhető szerencsétlenségre. Az orvos testgyakorlatot ajánl az egészségesnek, de ezen gyógymódot nem fogja beteg embernek előírni, úgy a szellemi orvos is arra figyelmeztet, hogy a jó sorsban képzeljük el a balsorsot, akkor egyrészt a bajt fogjuk türelemmel elviselni, másrészt együtt fogunk érezni a balszerencse által sujtotakkal.

A harmadik felolvasást Dr. Löwenfeld Róberté »Ghetto költőkről« képezte volna, kit rosszulléte miatt, bátyja Dr. Löwenfeld egyetemi tanár helyettesített »A pápaság eredetéről« tartott felolvasásával. Azért választottam ezen témát, minthogy ez ugyanazon helyre vezet bennünket, hová öcsém előadása kísért volna, a ghettóba — így szölt a felolvasó:

Már Pompejus hurczolt zsidó foglyokat Rómába, kik ott szolgálnak lettek eladva. Minthogy szombaton nem akartak dolgozni s enni sem akartak a rómaiaknál, bezárattak, végre szabá-



don bocsájtották őket mint libertinusokat, félpolgárokat. A néhány ezer lélekből álló zsidók a XIV-dik régióban laktak, a Tiber kikötőjénél. Néhány év alatt vagyonra tettek szert s számuk folyvást emelkedett. Tiberius idejében 60,000 zsidó lélek lakta Rómát, s hét zsinagóga emelkedett a városban.

Rómában élő zsidók összeköttetésben állottak a Jeruzsálemben lakó testvéreikkel, kiktől vallási kérdésekben feleletet kaptak. Rómából viszont pénzt küldtek régi hazájukba. Már antisemitákkal s philosemitákkal találkozunk, az előbbieknél tipusa Cicero, kik az étkezési törvények, a szombat megtartása s más ceremóniák miatt gúnyolták a zsidókat, a philosemiták képviselője Caesar. A magasabb körökben tanulmányozták a zsidók törvényeit s azok szerint éltek is.

Rómát ez időben 2 millió ember lakta, kiknek tizedrésze oly szegény volt, hogy a szükséges kenyérről és — circusról az állam gondoskodott. Az erkölcselenség diadalát ülte. A gyermekek neveltetése 400.000 szolgára volt bízva, kik a legsiralmasabb állapotban születtek.

Krisztus tana elhatolt Rómába, mindenütt az új tanról beszéltek. Nagy zavaroktól tartottak s — a zsidókat kiutasították a városból, kik Róma környékén telepedtek meg.

A zsidók kebelében egy kis egyet alakult, melynek tagjai az új vallás híveinek vallották magukat s így a római kereszténység alapját képezték. 64. július 18-án tűz ütött ki, mely majdnem egész Rómát elhamvasztotta, a keresztény zsidókat okolták, kiket halálra ítélték.

Titus bevette Jeruzsálemet. Tacitus szerint nesz hallatszott: az ég templomból »elköltöznek az Istenek.« Ekkor távolodtak el a zsidó-keresztények testvéreiktől s Rómára vetették szemüket, a collegiális egylethől monarchiai lett, hivatalnokokra volt szükség. Ezen alapon lett szervezve a római püspökség.

Dr. Karpeles G. témája is igen nagyszámú közönséget vonzott a felolvasáshoz. »Mi keresni valójuk van a zsidóknak Afrikában!?« így hangzott a téma, a mire felolvasó azzal felelt, sokat találunk Afrikában — az elveszettnek hitt tíz törzs maradványát. Már a talmud beszéli, hogy Nagy Sándor Afrika zsidó bölceit fogadta. A kereszténység alapításától a középkor közepéig zsidó uralkodókkal találkozunk Arábiában, Ethiópiában, a kazarok között. Sőt az amerikai rézbőrűekben is a 10 törzs

maradványát vélték már feltalálni. A saracénok is azoknak tartották magukat. Az angol népből sokan most is hiszik, hogy Britannia népe a 10 törzs maradványa. Angolszász = Szák fia kiejtésük szerint. Dan törzse pedig Dánia s Donan-ban van meg. Mesékkel is támogatják állításuk hitelességét. Sokkal közelebb fekszik, hogy a 10 törzs maradványát a falasákban keressük, kik fölött a IX—XII-ig uralkodó királyok magukat Salamontól, származottaknak tartották. A falasákról misszionáriusok utján értesültünk, kik 1868-ban át akarták őket téríteni, de munkájokkal semmi czélt nem értek el. A párisi Alliance 1869-ben Halévyt, az ismert utazót küldte ki, ki határozottan állította, hogy a falasák jámbor zsidók, kik jómkippur napját úgy ülik meg, mint a bibliában élő van írva, naponként, szombatot kivéve, áldozatokat hoznak. A talmudot, Chanukka és Purim ünnepeit nem ismerik. Rabszolgakereskedést nem ismernek, a szolga a hetedik évben szabadabb lesz. Halévy szerint tudományoszomjasok, egyet közülök Franciaországba vitt, hogy misszionárius legyen saját testvérei között.

Ezekkel kellene többet törődnünk — így végzi Karpeles — mert testvéreink ők.

Majd Dr. Ritter olvasott fel »bibliai szempontok Ibsen Henrik drámáiban« című értekezést. Felolvasó nagyon messzire találta elvetni a sulykot, mert Ibsen nevezetesebb drámáinak főbb alakjaiban, azok szólásmódjaiban bibliai alakokat vél látni s a biblia hatását tapasztalni.

Végül Dr. Cohn Meyer tanácsos saját tapasztalatai alapján beszélt »a zsidókról Angolországban.« Ecsetelte a zsidók mély vallásosságát, mely becsülést és tiszteletet vív ki számukra a vallásos angolok részéről. Vázolta állásukat a társadalmi életben, mely minden idegent bámulatba ejt. Felolvasó maga is néhány havi tartózkodása alatt a legszigorúbban megtartotta a szertartásokat, annyira hatott reá angol ismerőseinek példája. Mikor fogjuk mi üdvözölhetni azon idő bekövetkezését — ezek voltak zárszavai — mely számunkra is ki fogja vívni a társadalom elismerését s véget fog vetni azon közönynek vallásunk iránt, mely — fájdalom — magának mindinkább tért hódít.

Berlin.

## KÜTFÖK.

202. sz.

Ministeri döntvény prozeliták esketése ügyében.

Vallás- és közoktatási magyar királyi Minister 12540. szám. Vasvármegye közönségének! Pohl Jakob szombathelyi lakosnak Spiegler Juliával az izr. ritus szerint kötni szándékolt házassági ügyében a megye alispánjának 1889. évi november hó 22-én 31127/890. sz. a. kelt jelenítésével bemutatott iratokat, valamint Pohl Jakabnak két rendbeli sürgető kérvényét idezártan a következő megjegyzésem mellett küldöm meg a Vármegye közönségének megfelelő további eljárás végett: A mellékelt anyakönyvi kivonatból és munkakönyvből kitetszik, hogy Pohl Jakob (azelőtt Henrik) akkor, midőn 1877. évi szeptember hó 6-án Bécsben a zsidó vallásra áttért, születésénél fogva is osztrák állampolgár volt és mint ilyen, saját hazai törvényei szerint a zsidó vallásra át is térhetett. Azon további kérdésnek nyomozásába, hogy Pohl Jakob 13 év óta Magyarországon tartózkodása következtében a magyar állampolgárságot elnyerte vagy nem, nem bocsátkozom, mert ha még magyar állampolgárrá lett is, ilyené már mint zsidó lett. Zsidó vallású pedig zsidó vallásával kétségtelenül köthetvén össze a zsidó ritus szerint érvényes házasságot; nem forog fenn akadály az ellen, hogy Stier József szombathelyi rabbi Pohl Jakobot Spiegler Juliával a zsidó vallás szertartásai szerint egybeadhassa. Budapest, 1890. márczius hó 18-án. A miniszter megbízásából Gömör Oszkár s. k., miniszteri tanácsos.

Küzi: STIER JÓZSEF.

203. sz.

Ministeri döntvény a rituális válás ügyében.

15818. szám.

Vallás- és közoktatási magy. kir. minister.

Dr. Goldberg Raphael a budai izr. hitközség rabbija  $\frac{1}{4}$ . a. csatolmányaival együtt idezárt beadványában azon kérdéssel fordult hozzám, vajjon Schw. A. és neje szül. N. M. elválási ügyében a bemutatott törvényszéki ítélet folytán a rituális levél átadása megengedettnek tekinthető, vagy pedig a curiai ítélet is bevándó-e? Minthogy pedig az iratok szerint a ny. kir. törvényszéknek ezen váló ügyben hozott 1889. évi 12350. sz. ítélete, melyben a felek mindkét részről megnyugodtak, a csatolmányok közötti 103/890. sz. törvényszéki végzés szerint immár jogerőre

emelkedett, annak pedig, hogy ezen ügy felülvizsgálat végett a felsőbb bírósághoz hivatalból felterjesztetett volna, nyoma sincsen és miután a zsidó felek közti elválási ügyekben az 1863. évi november 2-án 15950. számú kir. udvari kancellariái rendelet szerint, *oly esetekben, midőn az illető felek ezen rendelet 18. pontja értelmében a bíróság előtt azt bizonyítják, hogy mind az elválás iránt, mind a vagyont is tartást érdeklő feldételekre néve maguk között megegyeztek, a bíróság aként elválást minden további vizsgálat nélkül megengedni tartozik* — annál fogva Dr. Goldberg Raphael rabbi a fent említett jogerős ítélet alapján magát a fentnevezett házasság felek rituális elváltásának fogantatására minden további bírói intézkedés bevárása nélkül jogosítottnak tekintheti, miről is ő említett beadványa elintézéséül a közönség által mielőbb értesítendő lesz. — Budapest, 1890. április 19. A minister meghagyásából: Gömör Oszkár, s. k. min. tanácsos. Budapest főváros közönségének.

Küzi: GOLDBERG RAFAEL.

204. sz.

A trencsényi hitközség multjából.

*A trencsényi község folyamodeánya a városi tanácshoz, melyben tekintettel a mellékelt helytartótanácsi s megyei rendeletekre, azt kérelmezi, hogy a magánhasználatra behozott s vásárolt kóser bor után külön adó ne szedessék. Kérvényük helyben hagyatott.*

Amplissime magistratus!

»Ex incidenti latae Anno 1801. Die 10 Julii ad exigentiam Benigno-Gratiosi Excelsi Consilii Regii Locumtenentionalis Hungarici sub Dato 11. 9<sup>bris</sup> Anni 1800, et No 26703. emanate Intimatí, Magistratualis Determinationis, hieci in Paribus humillime adlateratae, supplices sumus apud Amplissimum Magistratum demississime orantes, quatenus nos in expressata in praeadvoluta Magistratuali Determinatione, a defixae videlicet Taxae ab inducto pro sua privata necessitate Vino, solutionis Immunitate, ulro quoque gratiose conservare dignaretur. Proqua gratia conorimur. Amplissimi Magistratus Clientes infimi Caetus Judaerum Trenchiniensis. — Extractus Prothocolli Sessionis Magistratualis in Curia Civili C Trenchiniensis A<sup>o</sup> 1801 Die 10 Julii Celebratae: Tandem Iudaeis hujatibus ex interventu Gratiosi Excelsi Consilii Regii Ltllis Hungei sub Dato 11. 9<sup>bris</sup> Anni 1800 et N<sup>o</sup> 26703 emanati Intimatí, semet ad aequalem cum Christianis quoad Praestationes ad Cassas Civitatis repoi, consequenter et a depensione Taxae ab inducto pro sua privata Necessitate Vino, immunitari expentibus; quando quidem praeprovoacatum Intimatum eosdem quoad Taxationes aequaliter cum Christianis considerandos inueneret: In consequentiam igitur ejusdem provocati Intimatí praefati hic degentes Iudaei a defixae talismodi Taxae ab inducto

pro sua Necessitate Vini, solutione immunes redduntur, verum illi tantum, qui Vini non epocillant, non autem epocillatores quibus octava inducti Vini Urna jam aliunde a solutione eo fine eximitur. Ne autem per hanc, inducti pro sua necessitate Vini a solutione exemptionem quaequam fraudes interveniant; poena f. 12 ex eo, qui de Vino pro sua Necessitate advecto sive mediatim, sive sub caculis quidpiam distrahere praesumeret toties quotico desummendas statuta est: Cujus poenae una testialitas denunciandi, duae vero Cassae Civitatis Domesticae edent. Sign: p. Paulum Vagyon mp. jur. ord. Notarium. (L. S.)

A trencsényi megyei levéltárból közli:

DIAMANT GYULA.

205. sz.

Az irsai hitközség multjából.

Auf die Klage der Richter der Juden Gemeinde zu Irsa, dass viele starkköpfige von der Gemeinde Ihre Gerichtsbarkeit nicht anerkennen wollen, sich auf ihre Citation nicht stellen, und so das Ansehen der Richter vor den Klägern zu vermindern suchen, wird der Gemeinde zu wissen gegeben, dass ich das Ansehen der Juden-Richter zu Irscha, in allen Sachen, die vor ihnen gehören, wie auch in allen Streitsachen, die sie bisher entschieden haben, kräftig unterstützen werde, daher auf Ihre Citation, sich ein jeder stellen, und Ihnen zur Rede stehen muss; sonst wird der entgegen handelnde mit 24 Stockschlägen bestraft. Die Apellation aber zu mir wird immer zugegeben.

Ferner auf die Klage des Toleranz-Einnehmers, dass viele von der Gemeinde, die Restanzen, die unter dem Namen des Toleranzgeldes verstanden werden, zu zahlen sich weigern wird festgesetzt, dass die Richter noch einmahl mit Hilfe meines Hayduken, die Eincassirung versuchen werden; und der sich zu zahlen dennoch weigert, oder mit den Richtern zu streiten sich unterstehet, anser der Execution, wird er einer harten Strafe ausgesetzt. Welche meine Verordnung der ganzen Gemeinde vorgelesen werden muss. Gegeben zu Irscha den 21-ten Dec. 1800.

Andreas v. Fáy  
Stuhlrichter (P. H.)

Az irsai izr. hitközség levéltárból közli

BÜCHLER ZSIGMOND  
ker. rabbi.

## VEGYES.

**Irodalmi hírek.** Megjelent és beküldetett: Deuteronomium vagyis Mózes ötödik könyve masszoretikus szöveggel magyarra fordította és nyelvtani s tárgyi magyarázatokkal ellátta *Deutsch Henrik*. Budapest. — *Hoffmann Emil*. Salamon király legendája. Budapest. — *Schück Salamon* (karczaghi rabbi). Tekanot utfilot (héberül). Munkács. — *A. M. Luncz*. Jerusalem. Jahrbuch zur Beförderung einer wissenschaftlich genauen Kenntniss des jetzigen und des alten Palästina. III. Jahrgang. Jerusalem. — *S. Maybaum*. Jüdische Homiletik nebst einer Auswahl von Texten und Themen. Berlin. — *Isidore Loeb*. Le juif de l'histoire et le juif de la légende. Páris. — *Ad. Neubauer*. Notes on the Jews in Oxford. — *Fenyessy Ferencz*. A görög nyelv tanításának kérdése Magyarországon. Révai testvérek. — Felhívás a francia középiskolák multja és jelene czimü munka megrendelésére, mely 16—17 ivnyí terjedelemben f. é. júniusban fog *Dr. Finácsy Ernő* igazgató tollából megjelenni; az előfizetés díja 1 frt 80 kr. vagy szerzőhöz (Budapest, Verbóczy-utca 3.) vagy Lampel R. könyvkereskedésébe (Wodianer F. és fia) küldendő.

**Hildesheimer Izrael**, a berlini rabbiszeminarium nagyérdemü igazgatója május 17-én számos tanítványainak és tisztelőinek nagy részvétele mellett ünnepelte 70 éves jubileumának a ritka buzgalmu és fáradhatatlan tevékenységü tudós férfit azelőtt Magyarországon működött, mint a kismartoni hitközség rabbija és egy világi tudományokat is tanító rabbiképző iskolának vezetője. Az ünnep alkalmából egy tudományos tartalmu terjedelmes jubileumi irat is megjelent.

**Zsidók a porosz egyetemeken.** Egy német felekezeti lap a hivatalos porosz statisztikai közleményekből (1890. Heft 102. 65—6. l.) a következőket idézi: 188 $\frac{6}{7}$ -ben a porosz egyetemeken tovább tanult 7 félévnel a jogi karban  $\frac{0}{10}$ -ban evang. 7'89, kath. 7'39, zsidó 4'32; tovább tanult 10 félévnel az orvosi karban  $\frac{0}{10}$ -ban: evang. 9'43, kath. 7'72, zsidó 5'18; tovább tanult 8 félévnel a filozófiai karban  $\frac{0}{10}$ -ban: evang. 22'65, kath. 22'00, zsidó 18'03. A mihez — forrásunk szerint — a hivatalos közlemény a következő magyarázatot csatolja: »Das Ergebnis der obigen Ermittlungen geht somit dahin, dass die Juden, wie sie in jüngerem Lebensalter die Universität beziehen, so diese auch früher verlassen, als die Angehörigen der beiden christlichen Hauptbekenntnisse, die sich im Ganzen nicht wesentlich von einander unterscheiden. Die jüdischen Studirenden scheinen darnach durchschnittlich mehr Befähigung zu besitzen und mehr

Fleiss zu entwickeln als die Christen. « Nem egyoldalú-e a magyarázat? legalább a *filozófiai* karbeli adatokat igen könnyen lehetne antisemita szellemben a zsidók rovására is magyarázni.

**Achawa.** Németországban éppen 25 éve áll fenn ily ezimti egylet, melynek célja a zsidó tanítók özvegyeik és árváik segélyezése. Közöljük az egyletből a főbb adatokat, zárjelben melléjük vetve a mi tanító-egyesületünk adatait, mely éppen 24 év óta áll fenn. Az Achawanak van rendes tagja 292 (458), pártoló tagja 929 (42). Évi segélyezésre fordított 1950 márkát (1887 frt). Az egyleti vagyon tesz 164,065 márkát (22,916 frt). Világos ebből, hogy a mi tanítóegyletünk igazán *önsegélyező* egylet, míg Németországban más köröknek is élénk pártolására talál; ennek megfelelően, vagy inkább ennek daczára, nálunk 700 frttal költenek többet évi segélyezésre; a mi egyletünk vagyona végül elenyésző csekélység a németekéhez képest, holott a mi 500 tagunkkal szemben ott mégis csak 1221 tag van.

**A német birodalmi gyűlés** izr. vallású képviselői: Bamberger Lajos, Dr. Hirsch Miksa, Singer Pál, Stadthagen Artur, Wurm Immánuel. Az antisemitái meg ezek: Böckel, Liebermann von Sonnenberg, Pickenbach, Werner, Zimmermann.

**Héber oktatási intézet.** Boroszlóból vettük a »Jahresbericht der hebr. Unterrichts-Anstalt über die Schuljahre 1888<sup>8/9</sup> und 1889<sup>9/0</sup>. vom Dirigenten *Rab. Dr. P. Neustadt.*« E szerint 146 növendék részesült ott héber oktatásban 6 tanító és 2 tanítónő által, összesen 10 osztályban. Templomukban minden nap van isteni tisztelet a gyermekek számára. Magában Boroszlóban 279 tagja van az intézménynek, a kik évenként 1743 márkát fizetnek. 109 tanuló ingyen-oktatásban részesült, könyvtárt is gyűjtenek. Az intézet 25 év óta áll fenn. Évi jövedelme 5885<sup>91</sup> márka, ebből nem boroszlóiak tagdíja 3159<sup>70</sup> m., községeké 551 m. Minthogy a tartalékalap 390<sup>50</sup> m. tesz, világos, hogy tagjainak évről-évre megújuló buzgósa tartja fenn e hasznos intézményt.

**Zsidó-statisztika.** *Soljczban* 1850-ben összesen 3145 zsidó lakott, 1860-ban 4216, 1870-ben 6996, 1880-ban 7373, 1888-ban 8386. Ezek így oszlanak meg: Zürichben lakik 1416, Bernben 1247, Luzernben 215, Uriban 3, Schwyzben 2, Unterwaldenben 0, Glarusban 15, Zugban 18, Freiburgban 127, Solothurnban 154, Baselban 1243, Schaffhausenben 26, Appenzellben 26, St.-Gallenben 574, Graubündenben 0, Aargauban 1064, Thurgauban 61, Tessinben 13, Waadtban 332, Walliesen 4, Neufchatelben 774, Genfben 723.

## TUDOMÁNY.

### A zsidók Szt-Jeromos műveiben.

II.

#### *Műveltség és vallásos élet.*

Eusebius s Jeromos ez alkalommal oly kifejezéseket használnak, melyekből félreismerhetetlen módon kiderül, hogy a törvénytudósok lehetőleg távol tartották magukat az alsó néprétegtől s ha nem is akarjuk feltenni, hogy még ez időben is, miként régente, olynemű zárt kört alkottak, melynek sorompóit csak bizonyos formák mellett lehetett átlépni, mégis legalább egy külön társadalmi osztályt kell bennük képzelniünk, mely a maga körét meglehetősen szűkre igyekezett vonni. Láttuk már, hogy a tefillin s eziczith dolgában csakugyan fennállott még a különbség cháber s ám-haárecz között; mi sem valószínűbb tehát, mint az, hogy a cháber szövetkezet legjellemzőbb vonását, a levitikus tisztaság épentartását, színtén meg fogjuk találni. Ámde nyilvánvaló, hogy az egyházatya tudósításai e tekintetben csak úgy bírnak érvénnyel, hogyha megegyeznek a talmud tudósításaival; minden állítás, mely ezen kor életének leghűbb tükrével, a talmuddal, ellentétben áll, már eleve tarthatatlan. Miként pedig a tükör más-másképen adja vissza a kívánt képet, a szerint a mint közelebb vagy távolabb állunk hozzá, ép úgy más eredményt hozhatunk a talmudból, ha fölületesen, s mást, ha tüzetesen vizsgáljuk. Talmudi adatok nyomán kiderítették, hogy a levitikus tisztaság megtartása nem tartott tovább a hadriánusi kornál; ) hogy mily távol áll ezen állítás az igazságtól, vizsgálódásunk folyamán meggyőzően ki fog világolni. A megfigyelésnél tekintetbe jönnek a következő szempontok: az essenus szekta maradványainak nyomai; a cháber szövetkezet s ám-haárecz közti

) Igy Neubürger, a ki — tudtommal — az egyetlen, ki e kérdéssel tüzetesen foglalkozik. (Monatsschrift 1873, 433. l. sz.)

ellentét fennállása; a közönséges ételek tisztántartása;<sup>1)</sup> az emberi test szervezetéből folyó tisztátalansági források nyilvántartása;<sup>2)</sup> a bálványképek tisztátalanító hatása; a holttetemek s temetőktől való őrizkedés. Ezen különféle, de egymással szerves összefüggésben álló ágazatok kiegészítő részei egy s ugyanazon törzsnek, a levitikus tisztaságnak; hogy ezek nem enyésztek el végkép, hogy nemcsak theoreticus értékük, hanem gyakorlati fontosságuk volt a IV. században, azt tanúsítják a talmudnak s Jeromosnak adatai egymással összevetve.

Először is konstatáljuk, hogy a levitikus tisztaság megőrzésének nagymesterei, az essenusok, nem sodortattak el a föld színéről sem a templom pusztulásakor, sem a hadriánusi vérengzések alkalmával: általánosan elterjedt nézet, hogy R. Pinchasz ben Jáir, a III. század elején élő törvénytudós, essenus volt;<sup>3)</sup> ugyanezen időben, tehát valamivel előbb vagy később, szerepel a »jeruzsálemi szent község«, mely nem más mint essenus gyülekezet;<sup>4)</sup> egy más csoport, »a dárom vénei«, melynek egyes tagjai szereplésökkel benyulnak az amorák korszakába, minden valószínűség szerint essenus frakció;<sup>5)</sup> igaz, hogy ezentúl csoportosan nem találjuk többé az essenusokat, de igenis szórányosan, úgy hogy Frankel szerint, csak egy erőszakos fordulat, a Gallus-féle háború 360-ban, adja meg nekik a végdöfést.<sup>6)</sup> De ezzel már is Jeromos korában vagyunk; bizonyos, hogy egy vallásos irány, mely félezer éven át tartotta fogva az emberek szellemét, még akkor sem mosódik el teljesen az emlékezetből, midőn már nincs is neki semmi külső nyilvánulása, s így van az az essenus világgal is. Szóltunk már róla, hogy ez időben sok volt az orvos s — a mi különösen megfigyelendő — a talmudisták szoros viszonyban vannak velők;<sup>7)</sup> még látni fogjuk, hogy a

<sup>1)</sup> Így jelölöm כּוּל חוּלִין בּוֹטְרָה.

<sup>2)</sup> A női observanciáktól azonban, mint a melyeknek gyakorlati érvényük nem szenved semmi kétséget, eltekintünk.

<sup>3)</sup> Bacher (Agada der Tannaiten, II, 497. l.), szintén elismeri essenus jellegét, ha nem is nevezi essenusnak.

<sup>4)</sup> L. Frankel, Die Essäer nach talmudischen Quellen. (Monatsschrift 1853, 32. s 36. l.)

<sup>5)</sup> L. Levy, Oezar Nechmad című héber folyóiratban, III. (1860), 30. lap.

<sup>6)</sup> Frankel, i. h. 73. l.

<sup>7)</sup> Fent, júniusi füzet, 343. s 344. l.

szombatot kelletnél szigorúbban ülték meg: már pedig ezek essenus vonások. Ez időben keletkezett a coenobiták (κοινοβίωσις = együttélni) szerzetes rendje; ezek akként szervezkedtek, a mint régente az essenusok; essenus szokásra hivatkozva, pünkösdtől kezdve az őszig ebéd helyett reggeli étkezést tartottak.<sup>1)</sup> Ámde ilyen vonás a régi essenusokról nem közöltetik; midőn tehát mégis ráhivatkoznak, előttiük kellett lebegni egy mintaképnek, mely ezen szekta későbbi fejlődését tünteti föl, azaz alkalmuk volt még az ő idejükben is essenus életet megfigyelni.

Hasonló félreismerhetetlen jelek tanuskodnak a cháber szövetekezett létezése mellett is. A Hadrianus utáni időben R. Méir az, a ki különösen megfigyeli a cháber s am-haárecz közti különbséget, szerinte am-haárecz az, a ki közönséges ételeknél nem tartja a levitikus tisztaságot.<sup>2)</sup> Mintegy 100 évvel később R. Josua ben Lévi szól e thémáról R. Antigonosz nevében: midőn zsidó férfj s zsidó nő védelme forog szóban, akkor a ruhaadást s a fogságból való kiszabadítást illetőleg, a misna szerint, a nő jön első sorban tekintetbe, hogy megmeneküljön a gyalázattól; erre a nevezett törvénytudós, mint az az összefüggésből kitünik, azt a gyakorlati érvényű döntést hozza, hogy midőn egy cháber feleségének a becsülete s egy am-haárecznek az élete forog kockán, a cháber iránti tekintetből előbb is ennek feleségét kell ruhával ellátni, hogy a megbecsületlenítést kikerülje.<sup>3)</sup> Különbség cháber s am-haárecz felesége közt említettik még másutt is, a hol szintén Hadrianus utáni időkről van szó.<sup>4)</sup> Hogy pedig teljesen bizonyosak legyünk a chábetség késői voltáról, épen Jeromos idejéből említettik egy törvénytudós, R. Pinchasz, a kinek »cháber« az állandó jelzője.<sup>5)</sup> Mindezek után egész más szemmel

<sup>1)</sup> Ep. 22 ad Enstochium (I, 118.) a Pentecoste coenae mutantur in prandia... Tales Philo... tales Josephus... Essenos refert. — Jeromos nem idézi Philo s Josephus szavait, csak neveiket említi; minthogy tehát csak emlékezetből idéz, tévedésbe esik, a mi így esetben gyakori nála.

<sup>2)</sup> V. ö. Berákh. 476, Szóta 22a, Gittin 61a, Peszach. 49b; l. Rosenthal, Vier apocryphische Bücher 26. l.

<sup>3)</sup> J. Horajoth III, 4 (12a berlini kiadás).

<sup>4)</sup> B. Bekhóroth 30b alant.

<sup>5)</sup> יְהוֹמָה ר' יוֹמָה ר' יוֹמָה Ex. r. c. l. V. ö. Zunz, Gottesdienstliche Vorträge 320. l. e).

fogjuk nézni Jeromosnak tudósításait a chábérség s köznép közti különbségről.

Miután pedig e szerint így *formailag* is fennállott a vallásos élet e nemének kinyomata, lássuk most már annak benső lényegét. A közönséges ételek tisztántartására nézve olvassuk (Chullin 106a): »R. Jóchanan így szólt: Megkérdeztem Rabban Gamalielt, Rabbi fiát, a ki tisztán tartotta a közönséges ételeket, s azt mondá, hogy *Galilaea összes nagyjai így járnak el.*« Tehát a III. század derekán Galilaea törvénytudósai, s ez ez időben annyi mint az egész Palesztina értelmisége, szigoruan megtartják a levitikus tisztaságot.<sup>1)</sup> Hogy R. Meir is, a kinek nevével már fent is találkoztunk, így járt el, az rég megállapított dolog.<sup>2)</sup> Még sokkal későbbi időben R. Ammi — a ki kóhen volt — a theruma evésénél végrehajtotta a testi tisztítás legszigorúbb nemét; ez alkalommal megjegyzi a talmud (Chullin 107b. l. Rasi): »Ne gondold, hogy csak R. Ammi jár így el, mivel kóhen — hanem ellenkezőleg R. Majsa is, a ki csak levita, a közönségest egyaránt úgy tartotta mint a therumát.« Ugyanott még a következő történetet olvassuk: »Midőn R. Zeirá fölment [Palesztinába, rátalált R. Ammi s R. Aszira, a mint épen étkeztek ruhával körülkötözött kezekkel, (hogy az étkeket ne érintsék pusztá — tisztátlan — kezekkel). Mondá nekik: Két oly nagy ember, mint ti vagytok, így tévedhessen! . . . A kezek körülkötözése megengedhető a theruma evésénél, de nem a közönséges ételek tisztántartásánál« (mert ennél még szigorúbbak az elővigyázatok). — Ily szigorú elvek mellett nem csoda, ha a legaprólékosabb elővigyázat nyomaira is akadunk; voltak gondos s jámbor háziasszonyok, a kik a kenyeret s bort a legbehatóbb vizsgálatnak vetették alá, hogy azoknak tiszta voltak iránt meggyőződjenek.<sup>3)</sup> A kegyelet, a soha meg nem szünő remény a templom közeli restaurációja iránt érthetővé teszi előttünk e jelenségeket. Ulla törvénytudóstól származik azon tudósítás, hogy a »chábérim« Galilaeában tisztán tartják olajukat és borukat, mintha csak oltáron akarnák bemutatni; így aztán, ha

<sup>1)</sup> A megjegyzés: ואוכל טהרות, kifejezi, hogy a többinek az eljárása szintén ez okból származik.

<sup>2)</sup> N. Brüll, Beth Talmudban, II, 569. l.

<sup>3)</sup> J. Nidda II. 1 (17a) על כל הבית והבית ועל כל בניו ובנותיו.

eljövend Eljahu próféta, meg fogja náluk találni a tisztaságot.<sup>1)</sup> — Jeromos is ismeri a zsidók ebbeli kényességét. Egyik, zsidóktól származó magyarázata azon fölfogáson alapszik, hogy oly mártást, mely a megelőző napokról maradt (jus hesternum), nem szabad megenni; ellenkező esetben *mind az étkező ember, mind az edény: tisztátlan.*<sup>2)</sup> Azon körülmény, hogy Jeromos az ily ételt egy meglehetősen elavult görög szóval (ἑσθιον) jelöli, a mellett tanuskodik, hogy adata a zsidók mindennapi életének megfigyeléséből ered, ez időben ugyanis a zsidók görögül beszéltek. Bajos ugyan belátni, hogy miért volna régi étel csupán régiségénél fogva tisztátlan, de ránk nézve elég az, hogy ők annak tartották, valószínűleg csupa aggodalomból, hátha netalán tisztátlan ember, csuszó-mászó állat vagy más tisztátlansági forrás érintette<sup>3)</sup> s ez csak a szigor mellett szól, mely e tekintetben uralkodott.

Nagyon természetesnek fogjuk most már találni, hogy a zsidók, a kik a levitikus tisztaságot ennyire hecsben tartották, akarva nem akarva kénytelenek voltak az oly embereket, a kik azt elhanyagolták, már távolról is kikerülni. Az őskeresztények, ebioniták, nazareusok szigorúan megőrizték a levitikus tisztaságot: a halákha szerint ők e tekintetben teljesen megbízhatók<sup>4)</sup> s azért látjuk, hogy hirneves rabbik, mint pl. maga a patriarcha, I. R. Jehuda, egy asztalnál étkeznek zsidókeresztényekkel (Chullin 87a). Máskép áll a dolog a pogánykeresztényekkel: ezek e tekintetben mitsem különböznek a bálványimádóktól. Azért tér vissza oly gyakran Jeromosnál azon panasz, hogy »a szamaritanusok s a zsidók, valamint az eretnek felekezetheliek kikerülik a keresztényeket, mint a tisztátlanokat.«<sup>5)</sup> Első sorban említi a

<sup>1)</sup> B. Chagiga 25a הברייא מרביי בני לילא. Ez Grätz megjegyzése Neubürger cikkére (Monatsschrift 1873, 445 l.). Ez adatot azonban már korábban felhasználta Frankel, i. h. 71 l. 6 j.

<sup>2)</sup> In Is. 65, 4. מרק פגלים כליהם. . . et jus hesternum, quod Graeci vocant ἑσθιον, avidis faucibus devorabant. Unde tam ipsi quam vasa eorum immunda erant. (Vallarsi megjegyzi: Pridianum scilicet sive hesternum cibum aut potum . . . ἑσθιον cum tenui dicunt Graeci. Nálunk divatosabb ἑσθιον cum aspero.)

<sup>3)</sup> I. a tárgyalást Chullin 9b s 10a.

<sup>4)</sup> M. Nidda IV, 2. R. Jósze véleménye: בניו ובנותיו . . . לעולם הן כשרות.

<sup>5)</sup> In Is. 65, 4. Samaritani et Judaei . . . omnesque Haeretici Christianos fugiunt quasi immundos.

szamaritánusokat, mint a kik tényleg a levitikus tisztaságot illetőleg még a zsidókon is túltesznek mind e mai napig;<sup>1)</sup> de az eretnekek is (ebioniták, nazareusok, manichaensok stb.) hasonló magaviseletet tanúsítanak a keresztényekkel szemben, mert ők is tartanak levitikus tisztaságot.

A megelőző korszakban, midőn Palesztina szent földjét éléktelenítette a sok bálványkép s pogány templom, a pogányság monumentumainak tisztátalanító hatás tulajdonítottatott; így tanítja a misna: »nem szabad elhaladni a bálvány alatt; a ki elhalad alatta, az tisztátlan.«<sup>2)</sup> Ennek gyakorlati érvénye is volt; egy ízben Gamaliel Zuga nevű törvénytudós R. Simeon b. Lákisra támaszkodva, eljutott egy bálványképhez; habozván elmenni előtte, kérdezte társától, hogy mit csináljon? Erre emez: »Csak menj el előtte«, úgy mond. »s szúrd ki a szemét« (azaz, ne törődj vele).<sup>3)</sup> Hasonló eset beszéltek el R. Jósua ben Léviről s R. Jóchananról, a kiknek neveivel már találkozunk e fejtegetés folyamán, bizonyosságára annak, hogy e rabbi a levitikus tisztaság minden nemét megőrizték.<sup>4)</sup> — Jeromos mintegy 100 évvel később élt: ekkor a bálványképek már tüdődeztek, a pogány templomok romba dőltek; helyettök felmagasodik a feszület, a romhalmazon fölépülnek a keresztény bazilikák. Hogy járnak el a zsidók — s elvtársaik — ezekkel szemben? »Igy tesznek velünk a szamaritánusok s a zsidók s mind az eretnekek. Csak a minap is egy eszelős mester vezetése alatt csak úgy hemzsegték Galliában; a vértanuk bazilikáit kikerülvén, előlünk, a kik ott szokás szerint isteni tiszteletet akartunk tartani, mintha tisztátalanok volnánk,

<sup>1)</sup> R. Jóchananra nézve Neubürgernek erős bizonyítéka van azon rényből, hogy ő magával hordta tizedik meghalt fiának a csontját, b. Berákh 5b. Ámde nézetem szerint ביר נרמא דעשראה ביר csak annyit mond, hogy esetleg a szobájában őrizte s onnan mutogatta, így pedig ily kis darab csak מוטב שתתקלקל בו לעולם, de nem באהל מ. Oholoth II, 3. — Más a hadriánusi kor utána vonatkozó adatokat Neubürger is ismer, csakhogy ő czéljához képest érzéskosan kiforgatta azokat egyszerű értelmükből.

<sup>2)</sup> In Is. 65, 4. . . quemadmodum Samaritani et Judaei omnesque Haeretici, quales nuper sub magistro cerebroso in Gallia pullularunt, qui basilicas Martyrum declinantes, nos qui ibi orationes ex more celebramus, quasi immundos fugiunt.

<sup>3)</sup> A szamaritánusokat illetőleg l. különösen b. Nidda 56b s 57a. Egész történetük folyamára nézve l. Kirchheim, Karne Somron 19. s 25. l.

<sup>4)</sup> M. Aboda Zára III, 11. לא יעבור חתיה ואם עבר חתיה טמא

messziről kitérnek.«<sup>1)</sup> Most már legyen jogosult vagy nem jogosult azon felfogás, hogy a keresztény szentélyek nem különbek a pogányokéinál, vagy legyen bár ezen eljárás csupán következménye a megszokásnak az előbbi időkből, annyi bizonyos, hogy az okadatolás kétségtelenné teszi, hogy eljárásukban a levitikus tisztaság megőrzése volt a zsinórmérték, mely szerint igazodtak.

A holttemek- s a tetemekről származó tisztátlanság szintén e körbe tartozik. A hadriánusi kor után mint factumot olvassuk, hogy »Jósze, a babyloni, tisztátlanlanná vált [holttetemen] s kiköltözött Palesztinából R. Jószehez Czeidanban«;<sup>2)</sup> Tiberiasban, mely sirok fölé volt építve, nem akarnak a zsidók lakni, míg nem R. Simon b. Jochai módozatot talál a tisztátlanság elhárítására;<sup>3)</sup> sokkal későbbi időben R. Máni nem akar a temetőkre vonatkozólag szigorúan döntenit, mert az esetleges vigyázatlanság így még nagyobb megrovásra volna érdemes,<sup>4)</sup> tehát a temetők még későbbi időben is tisztátlanoknak tartattak. — Erről is van Jeromosnak tudomása; megfigyelte a zsidóknál, hogy ezek a holttemeket tisztátlanoknak tartják s hogy az edények, melyek a halottas házban vannak, szintén megfertőztetnek.<sup>5)</sup> E tekintetben ismét egy nézetet vannak szamaritánusok s zsidók. Csakugyan ránk maradt azon tudósítás, hogy R. Jóchanan b. Zakkai halála előtt kiirított a házat, hogy kevesebb edény essék a tisztátlanság alá.<sup>6)</sup>

Mindezekből szemlátomást kitérünk, hogy a levitikus tisztaság még a IV. században is megtartotta gyakorlati értékét s fontosságát.

Ezen hosszú, de szükséges digressio által mely bepillantást nyerünk a palesztinai zsidóság miveltebb osztályának vallásos

<sup>1)</sup> J. Aboda Zára III, 11 (15a) . . . עובר קומי וסמי עניה

<sup>2)</sup> Szemáchoth IV, 29 מועשה ביום הבבלי שנמשט stb. Máskép b. Ab. Zára 13a.

<sup>3)</sup> L. Grätz, i. h. IV, 197. 473. Neubürger ezt is kiforgatja a valódi értelméből, minthogy másképp kényelmelen neki.

<sup>4)</sup> J. Sekálím I, 3 (a Babli kiadásában 2d) מוטב שתתקלקל בו לעולם ואל יתקלקל בו לעולם

<sup>5)</sup> Ep. 109 ad Riparium (I, 719). . . Samaritanum et Judaeum, qui corpora mortuorum pro immundis habent et etiam vasa, quae in eadem domo fuerint, pollui suspicantur.

<sup>6)</sup> B. Berákh 28b. V. 5. Neubürger i. h. 436. l.

életébe s azon férfiak, a kik oly döntő befolyást gyakoroltak a későbbi zsidóság alakulására, bizonyára megérdemlik, hogy megismerkedjünk ténykedésükkel s gondolkozásukkal.

Hogy a talmudisták tanai még mindig nem hatották át az első népréteget kellőképen, azt számos jelenség mutatja. Ha ez történt volna, bizonyára nem fordulhat elő az a merőben pogány szokás, hogy haláleset alkalmával némelyek vágásokat tettek a karjaikon s kopaszra tették a fejüket;<sup>1)</sup> az ilyesmi nem épen rosszakarattól származik, hanem azon szívós ragaszkodásból, melyet a köznép régi szokások iránt tanusítani szokott, a nélkül, hogy az új tanok náluk érvényre juthatnának. — A stabilizmus egy más neme mutatkozik az adás-vevésnél. Láttuk már, hogy Palesztinában ez időtájt a zsidó elem volt többségben;<sup>2)</sup> azt vártuk volna tehát, hogy a *talmudisták* által megállapított formák szerint történjék az adás-vevés: ámde Jeromos arról értesít bennünket, hogy még mindig a régi divat uralkodott, úgy a mint Jeremiás próféta vásárlása van megírva.<sup>3)</sup> — De előfordult nyílt ellenszegülés is: a köznép közül voltak olyanok, a kik a talmudisták tanait nem akarták elfogadni; az ilyenek aztán ki lettek közösítve a zsinagógából.<sup>4)</sup> Hogy valóságos gyűlölség mindamellett *nem* volt a két néposztály közt, arról biztosít bennünket Jeromos — hallgatása: ha ilyesmi létezik, bizonyosan kárörvendve fölemlítette volna.

Sokkal érezhetőbbé vált azonban a zsidóságra nézve e korban a vallásos irányok azon neme, mely elkülönödvén a tényleges zsidóságtól, mégis minden áron azzal a pretenzióval lép

<sup>1)</sup> In Jer. 16, 5. Mos hic fuit apud veteres et usque hodie in quibusdam permanet Judaeorum, ut in luctibus incidant lacertos et calvicium faciant. — Látszik hogy Jeromos óvatos: rágalmazási kedvének daczára nem mondja, hogy a zsidók általában teszik ezt, hanem csak némelyek, idioták.

<sup>2)</sup> Fent, májusi füzet 267. l.

<sup>3)</sup> In Jer. 32, 6. Baruchi praecipitur, ut assumat libros, unum signatum, alterum opertum, quae emptio consuetudo huc usque servatur, ut quod intrinsecus clausum signacula continent, hoc legere cupientibus opertum volumen exhibeat, utrumque in vase fictili, ut permanere possit diebus multis. V. ö. b. Kidd. אמר שמואל... במכר לא קנה עד שיתן דמים, de azért שמואל a talmudban is szerepel.

<sup>4)</sup> In Is. 59, 15. . . intantum ut quicumque a traditionibus Judaeorum cupierit recedere, statim pateret insidiis et persecutionibus, ita ut caecum a nativitate, qui oculos receperat, expulerint de Synagoga.

föl, hogy ő zsidó, még pedig valódi, romlatlan zsidó. A felekezetek s szekták ama zürzavarában, mely a kereszténység fölléptével egykorú, midőn egy-egy eretnekesség gombamódra hirtelen fölüti fejét, hogy ép oly hirtelen ismét eltűnjék, ama szakadatlan tusa idejében, midőn még nem tudják, hogy vajjon a kereszténység a zsidósághoz húzzon-e inkább, vagy a pogánysághoz simuljon: a vallásos életnek e forrongása közt a zsidóságnak bizony nehéz volt az állása. A kikeresztelkedett zsidók, a kik mindig a legveszedelmesebb fajtájú emberek szoktak lenni, ez időben még azzal is növelték a zsidóság bajait, hogy erőszakkal zsidóknak akartak tartatni. »Figyelj meg bárkit a kikeresztelkedett zsidók közül« — így ír Jeromos Szt. Agostonnak — »s azt fogod tapasztalni, hogy nem mulasztja el a körülmételést végrehajtani, ha neki fia születik; látni fogod, hogy megtartja a szombatot, hogy tartózkodik a tiltott ételektől, hogy Niszán hó 14-én bárányt hoz áldozatul.«<sup>1)</sup> — A rajz olyan, mintha csak mintázva lett volna az u. n. *vulgáris ebionitákra*,<sup>2)</sup> annál föltünőbb, hogy Jeromos nem adja meg nekik a kellő nevet. Nyilvánvaló, hogy ezen emberek, a kik, látván a kereszténységet Róma trónján, engedtek az uralkodó áramlatnak s keresztényekké lettek, tiltakoztak volna az ellen, hogy őket valaki ebionitáknak nevezze, mert hát ezek az uralkodó vallás részéről legalább is oly mértékű üldöztetéseket szenvedtek, mint a zsidók s így hitehagyásuknak nem látták volna hasznát. Hogy pedig lelkiismeretüket is megnyugtassák, faragtak maguknak oly vallásos rendszert, mely épen nyültre volt s épen e miatt az e fajta emberek szemet szúrtak a mindenre éber talmudistáknak. A talmudisták nem is nézték egykedvűen a dolgot. Erős fegyverük, a Szentírás, támadó eszközül szolgált nekik. A kikeresztelkedett zsidók paskhaáldozata ellen irányul egy régibb fejtegetés a Mechilthában. Ex. 12, 43 e szavaihoz: »Semmi *idegen* ne egyék belőle« [a paskhaáldozatból], e megjegyzést fűzték: »*Idegen* alatt értetik mind a *kikeresztelkedett zsidó*, mind a pogány [keresztény], mert írva vagyon (Ezekiel 44, 9): »Bármintemű *idegen*, körülmételetlen a szívre nézve, s körülmételetlen a testre nézve, ne tolakodjék az én szentélyembe, sem-

<sup>1)</sup> Ep. 112 ad Augustinum (I, 744), suscipe aliquem Judaeorum, qui factus Christianus, natum sibi filium circumcidat etc. — A zsidókeresztények bizonyos módosítással megtartották az áldozatok intézményét.

<sup>2)</sup> L. Schliemann, Die Clementinen 489. l. 24. j.



minemű *idegen* Izraél fiai között.<sup>1)</sup> E deductionnak korántsem oly irtatlan a természete, mint az az első tekintetre látszik: Jeromos értesít bennünket, hogy vitatkozások alkalmával a zsidók Ezekielnek idézett szavaira szoktak hivatkozni s azokkal sarokba szorították a keresztényeket.<sup>2)</sup> — A kikeresztelkedett zsidók szombattartása ellen irányul talán a talmudnak azon kánonja, »*idegen*, a ki szombatot tart, halált érdemel».<sup>3)</sup> — Vége a circumcisio ellen kikeresztelkedett zsidóknál erős polemiát folytat (II.) R. Berechjah.<sup>4)</sup> Jeromosnak kortársa. A midrásban fellép három árnyalat: ebioniták, *kikeresztelkedett zsidók* s »Izraél gonoszai« azon pretenciójával, hogy ők, miután megtartják a circumcisíót, a zsidókkal egyenrangúak; erre R. Berechjah megérteti velök, hogy ily elvek mellett biztosan számíthatnak a gyehenna tűzére.<sup>5)</sup>

Tehát három árnyalat nyugtalanította akkor a zsidóságot, eltekintve a samaritánus világtól, melylyel a tusa most sem nyugodott.<sup>6)</sup> Ama három közül ismeretes előttünk immár az ebioniták s a kitért zsidók frakciója; lássuk, kik azok, a kik »Izraél gonoszainak« vannak nevezve. Miután ezen embereket oly előkelő társaságban találjuk, mint a minő az ebionitáké s kitért zsidóké, eleve is föltehetjük róluk, hogy jelentőségük nem csekélyebb amazokénál. Az ember önkéntelenül a nazareusokra gondol. Ezen ősrégi szektával<sup>7)</sup> a zsidóknak bizonyára meggyűlt

<sup>1)</sup> Mechiltha Ex. 12, 43-hoz (ed. Friedm. 17a). אחד ישראל משומר אחר בני במשמע ערל לב = kikeresztelkedett zsidó; ערל = pogánykeresztény; mindkettő בן נכר, azaz kívül áll a zsidóságon.

<sup>2)</sup> In Ez. 44, 9. Urgent nos in hoc loco Judaei et Ebionitae, quomodo possimus praesentem locum exponere incircumcisos corde et incircumcisos carne.

<sup>3)</sup> b. Synh. 58b מיהא חייב מיתה נכרי, a hol a נכרי ugyanaz, mint az előbbi בן נכר.

<sup>4)</sup> Korára nézve l. Frankel, Introductio in Talm. Hieros. p. 54b.

<sup>5)</sup> Ex. rabba c. 19. מנין משומרין רשעי ישראל.

<sup>6)</sup> A samaritánusok s zsidók közti viszonyra jellemzők a következő szavak: Hostili inter se Samaritani atque Judaei discordant odio et quum omnes oderint gentes, proprio contra se furore bacchantur, dum utriusque de Legis possessione contendunt et intantum se mutuo persequuntur, ut . . .

<sup>7)</sup> Csak Mosheim tartja a szektát újabb keletűnek, mivel egész Epiphaniusig s Jeromosig nem fordul elő a nevek; l. az irodalmi vitát e kérdésről Fritz-nél, Ketzer-Leyicon III, 1. Az egyházatyák, úgy hiszem, nem

a bajuk; az összes keresztény felekezetek közt a nazareusok mindvégig legközelebb álltak a zsidókhöz: ők az egyetlen felekezet, mely folyton *héberül* olvasta az Ó-testamentomot, mely folyton birtokában volt a héber nyelvnek.<sup>1)</sup> Jeromosnak egyik tanítója a héberben nazareus szektabeli ember volt.<sup>2)</sup> Ezek a nazareusok ez időtájt tömegesen laktak Szíriának Palesztinával érintkező határán.<sup>3)</sup> Az Új-testamentomot is héber, helyesebben aram (b. Sabb. 116b) nyelven olvasták, melyet tudvalevőleg a »héberék« evangéliumának neveztek,<sup>4)</sup> a névvel is arra utalva, hogy ezek zsidóknak tartják magukat. Lehetetlen, hogy ezen felekezet s a zsidók közt nem lettek volna erős surlódások. Honnan van mégis, hogy a terjedelmes talmudi irodalomban még csak nevével sem találkozunk?<sup>5)</sup> A felelet egyszerűen abban áll, hogy igen is voltak nevezve a nazareusok, csakhogy a középkori cenzura addig nyomozta e nevet, míg egészen kiirtotta a talmudból. Ugyanis kezdetben a nazareus név nem egy bizonyos szektabeli keresztényt jelentett, hanem a keresztényt általában,<sup>6)</sup> a palesztinai vulgaris nyelvjárás pedig még Jeromos idejében is e név alatt ismerte a nem nazareus felekezeteket is.<sup>7)</sup> mig nem átmént az irodalmi nyelvbe s manapság a zsidó irodalomban nazareus annyit mint keresztény. A keresztény cenzura közömbösen láthatta az egyes felekezetek neveit a talmudban figurálni, de a nazareus nevet, mely megszokásképpen az egész kereszténységre szólt, nem tűrhette. — Hogy a zsidók csakugyan átlátták azon veszedelmet, mely őket a nazareusság részéről

használhatták e nevet egy szektának az elnevezésére mindaddig, míg az a kereszténységgel általában confundálható volt.

<sup>1)</sup> L. K. Werner, Geschichte der apologetischen u. polemischen Litteratur der christl. Theologie (Schaffhausen 1861) I, 59.

<sup>2)</sup> Catalog. script. eec. c. 3.

<sup>3)</sup> Werner i. h.

<sup>4)</sup> In Evangelio Hebraeorum, quod lectitant Nazaraei; in Ez. 16, 13 et passim.

<sup>5)</sup> Az csak conjectura, hogy בני נצרים (b. Sabb. 116a) = בני נצרי. A מין szó nem alkalmazható a nazareusokra is, mivel ezek a későbbi időben annyira szétváltak a többi zsidókeresztényektől, hogy egységes név alá nem lehetett őket foglalni.

<sup>6)</sup> On sacra 143, 16 (ed. Lagarde 2. p. 175.) et nos apud veteres . . . Nazaraei dicabamur.

<sup>7)</sup> Ep. 112 ad Augustinum (I, 744). Quid dicam de Ebionitis . . . quos vulgo Nazarenos nuncupant?

fenyegeti. azt bizonyítja az u. n. mineusok elleni benedictio. Ez ima hivatalosan szerkesztetett a II. században. Ha a kérdéses imarész csak az ebioniták ellen tartalmazott volna szitkot, úgy érthető az, hogy ezen eretnokségnek oly elkeseredett üldözői, minők Epiphanius s Jeromos, annyi fölháborodással emlékeznek meg róla? Nem-e járulnának ők is készségesen hozzá az ebionitákra szórt szitokhoz? Nyilvánvaló tehát, hogy ama benedictio tartalmazott oly kifejezést, mely által a katolikus kereszténység is sújtva érezhette magát. S mi lehet ez? Erre Epiphanius s Jeromos világosan felelnek, midőn azt írják, hogy a zsidók a nazareusokat átkozzák,<sup>1)</sup> sőt Jeromos nagyra tartja magát azon fölfödözése miatt, hogy a zsidók voltakép a nazareusokat átkozzák ugyan, de a keresztényeket értik azon a néven; azért valahányuk csak visszatér e tárgyra — s ez nagyon gyakran történik — soha sem mulasztja el e fölfödözésével büszkélkedni.<sup>2)</sup> Nem szenved tehát kétséget, hogy az incriminált benedictio tartalmazta a nazareus szót, mely nálunk a mostani alakjában természetesen hiányzik. csak Rásinak egyik, a mi kiadásainkban természetesen hiányzik. csak Rásinak egyik, a mi kiadásainkban természetesen hiányzik. csak Rásinak egyik, a mi kiadásainkban természetesen hiányzik. csak Rásinak egyik, a mi kiadásainkban természetesen hiányzik.

<sup>1)</sup> Epiph. haer. 29, 9. Ἐπιζαρωμένοι οὗ θεοῦ Ναζωραίουσ. V. ö. Schürer, Geschichte des Volkes Israel II, 387. Justin Martyr ellenben, a kinek idejében nazareus még = keresztény, csak általánosságban beszél: Dialog, c. 16. ζαζαρωμένοι ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑπὸν τοῦ πιστεύοντος ἐπὶ τὸν Χριστῶν. V. ö. Goldfahn, Justin Martyr (Monatsschrift 1873, 56. 1.)

<sup>2)</sup> In Is. 2, 18. sub nomine Nazarenorum anathematizent vocabulum Christianum. — Ib. 49, 7. [Christo] . . . sub nomine Nazaraeorum maledicunt. — Ib. 52, 4. sub nomine, ut saepe dixi, Nazarenorum ter in die in Christianos congerunt maledicta etc. etc.

<sup>3)</sup> Régiabb forrásból közli M. Bloch, Institutionen des Judenthums I., 193.

<sup>4)</sup> J. Berach. 5d (krotoschini kiadás). תני מולל של מינים ושל הרשעים. — A régiabb irodalmat a mineusok elleni benedictióról közli Buber, Tanchuma ס"ו, eleje.

<sup>5)</sup> M. Dersch Ereez r. II. eleje. הצדוקים והמסורות והרשעים.

egy ily módon jelölt szektával van dolgunk s miként az egyház-atyák tudósításából kitünik, a nazareusok szektájával. A benedictio mai alakjában tényleg ירשע kitétel körül sok a variatio. a mi mutatja, hogy csak kénytelen-kelletlen használnak parafraszt egy sajátos kitétel helyett.

Könnyen elképzelhető, mily nehéz állása lehetett a maroknyi palesztinai zsidóságnak az őt mindenünnen környező, minden irányban át meg átszelő eretnokségekkel szemben, melyek közül mindegyik maga-magát tartotta a valódi Izraelnek, mindegyik ugyanazon fegyverrel, a bibliával a kezében szállott a kiüldötterre. Valóban, ezen szellemi harcnak győzedelmes végigküzdése nem kevésbé válik a zsidóság elévülhetetlen becsületére, mint ama hősiesség kitartás, melyet a szenvedések eltűrésében tanusított. S ha kérdezzük, mi azon védő paizs, mely mögött a zsidóság sikeresen ellenállt minden támadásnak, úgy a hagyományra kell utalnunk. A lelkes férfiaknak egy kis csoportja, az oly sokat ocsárolt talmudisták, csodálatos elmeéllel s még csodálatosabb emlékezőtehetséggel megálvva, átörökítették a hagyományt s így megállapították a Szentírás szövegének olynemű fejtegetését, a mely kizárja annak a zsidóság szellemével össze nem férhető alkalmazását. Jeromos elég okos s elég — ravasz arra, hogy rátaláljon a dolog nyitjára. »Mind e mai napig« — úgy mond — »azok, a kik zsidó értelemben fogják föl a Szentírást, üldözik Krisztus egyházát; nem Isten törvényeinek tanulmányozása folytán« — így okoskodik tovább — »hanem mivel az ő embeerek rászédik őket a traditiójukkal.«<sup>1)</sup> A zsidó nép mintegy ösztönszerűleg érezte, hogy e traditio s annak kezelői azok, kiktől létének föltételeit nyeri; azért szeretettel csüngött hivatott előharczosain, a talmudistákon; mondhatni, szeretetreméltó naiv-sággal leste az igét a mesterek ajakáról. Engedjük át a szót Jeromosnak: »Egymásnak mondogatják; Jertek, hallgassuk meg ezt meg azt [a rábbit], a ki szónoklatában oly csodálatos ékes-szólással adja elő az igét; — azután taps keletkezik, helyesléseket kiáltanak s kezeikkel hadonáznak.«<sup>2)</sup> Látni való tehát, hogy

<sup>1)</sup> In Ep. ad Galat. I, 13.

<sup>2)</sup> In Ez. 33, 33. Venite audiamus illum et illum, mira eloquentia predicationis suae verba volventem, plaususque commovent et vociferantur et iactant manus. — Panaszkodik, hogy már az egyházban is utánozzák ezen szokásokat.

előg élénkség uralkodott az ily gyülekezetekben; a szónokot megtapsolták; ha nem tetszett nekik, közbekiáltottak; jellemző, hogy midőn Jeromos azt akarja kifejezni, hogy valamiben egyetértenek a zsidók, úgy mondja, hogy ebben s ebben »öszhangzanak a zsinagógák összes padjai.«<sup>1)</sup> »Elhíthetik a néppel, hogy igaz az, a mit kigondolnak: s miután ekkép a *szinpad módjára* tapsot s kiáltásokat idéznek elő, . . . . föllépnek nagy büszkeséggel, jól mérlegelt s megfontolt beszéddel s bitorolják maguknak a »mesterek« tekintélyét.«<sup>2)</sup> Jeromos jó megfigyelő volt: a zsidó szónokok színpadias modoráról megemlékezik a vele egykorú Arany-száj sz. János is.<sup>3)</sup> »Bizonyos napokon fejtegetik a traditiójukat tanítványaik előtt; ekkor azt szokják mondani: *οἱ σοφοὶ δευτεροῦν*, azaz a mesterek fejtegetnek.«<sup>4)</sup>

Ezen utóbbi passzusból egyszersmind azt is megtudjuk, hogy a dáromi zsidók társalgási nyelve a görög volt, vagy a mint Scaliger óta a zsidók görögségét nevezni szokás, a hellenista dialektust beszélték. A görög nyelvet itt-ott még a liturgiában is alkalmazták,<sup>5)</sup> nincs tehát kizárva az a lehetőség, hogy a fent vázolt szónoklatok is görög nyelven tartattak. Ez állhat a szónoklatokra nézve, de a Szentírás fölolvasására határozottan nem áll. Jeromos *héber* nyelven ismeri s olvassa azon számos fejtegetést, melyeket műveiben a zsidók nevében fölvesz,<sup>6)</sup> már pedig ezen fejtegetések ama toldásokból származnak, melyek a Szentírás fölolvasásához fűződnek. Úgy kell a dolgot képzelnünk, hogy a Szentírás fölolvasásánál két rendbeli fejtegetés volt szokásban: a

<sup>1)</sup> Ep. 36 ad Damasum (I, 165.) *synagogarum consonant universa subaellia*. Ezzel ellenkezik Zunz, i. h. 339. l. »Niemand unterbrach den Redner« stb. Zunznak bizonyítékai közül az egyik, Peszáchim 110a, nem tartalmaz erre vonatkozólag semmit; a másik Móéd K. 5a csak annyit mond, hogy R. Jannának egy tanítványa kérdést intézett hozzá minden nap, csak az ünnepekre eső szombat nem; erre R. Jannái alkalmazza Rá Zsolt. 50, 23 szavait. Különbözik még erről alább lesz szó.

<sup>2)</sup> In Ez. 34, 31. *qui quam populo persuaserint vera esse quae fingunt et in theatralem modum plausus concitaverint et clamores, immemores fiunt imperitiae suae, et adducto supercilio, libratique sermonibus, magistrorum sibi assumunt auctoritatem.*

<sup>3)</sup> Chrysost. Opp. ed. Montfaucou I, 656. *οἱ παῖδες [οἱ οὖν πατριάρχαι τῶν ἁγίων] καθάπερ ἐν τῇ ἀρχῇ*, V. ö. Gans, Zunz-féle Zeitschrift I, 236.

<sup>4)</sup> Ep. 121 ad Algasium. V. ö. שני הכתבים

<sup>5)</sup> L. Frankel, Introductio in Talm. Hieros. 5. l.

<sup>6)</sup> Ezt alább más összefüggésben fogjuk tárgyalni.

fordítás s a hozzá fűződő traditio.<sup>1)</sup> Ezen traditio közvetlenül a fölolvasott szentírási helyhez fűződött, azaz a traditio, (vagy nevezzük meg a valódi nevével), az agáda nem más, mint szabad excursus a fölolvasott szentírási hely kapcsolatában; ha már ismeretes volt is az agáda, mégis újra elreicálták, midőn egy oly szentírási helyhez érkeztek, a hol az illető agádát ismét lehet alkalmazni;<sup>2)</sup> csak is így mondhatja Jeromos, hogy a zsidók az agádát olvassák a zsinagógákban, körülbelül úgy, mint egy paraphrasticus targumban, a hol a fordítást alig lehet külön tartani az agádától. Voltak aztán olyan agádák, a miket nem engedtek fölolvasni a zsinagógában, így különösen obscoen tartalmú agádák, ha még oly régiek s még oly kedveltek voltak is.<sup>3)</sup>

A mi a szónoklatok rendes tartalmát illeti, arra nézve Jeromos igen szabatos adatot szolgáltat: »A zsidók« — úgy mond — »bizonyos napokon a zsinagógákba rohannak s elmélni kednek Isten törvényeiről, azt kívánván megtudni, hogy mit miveltek Ábrahám, Izsák s Jákob s a többi bibliai személyek (caeteri sanctorum).«<sup>4)</sup> — A bibliai személyekről költött mondák, a minők ezerével találhatók a midrásirodalomban, nem mindig nyerték ki a közönség tetszését: megkivánták, hogy e költött dolgok kedvezők legyenek a hősré nézve. Egy ízben Jeromosnak zsidó tanítója Mózes s Ezsajás közt párhuzamot vont; midőn Ezsajásra nézve kedvezőtlenül végződött az összehasonlítás, azon kijelentéssel áll el a gondolat továbbfejlesztésétől, hogy jól tudja, *mily veszedelmes dolog a »szentek« érdemeiről*

<sup>1)</sup> In Michaeam 2, 11. *iuxta id quod nobis ab Hebraeis est traditum exponamus et . . . postea de eorum translatione tractabimus.*

<sup>2)</sup> Quaest. Hebr. in Gen. 14, 18 beszél a zsidók traditiójáról, hogy régente az elsőszülöttek voltak a papok, aztán in Gen. 27, 15 ismét mondja: *Et in hoc loco tradunt Hebraei . . . ugyanazt.*

<sup>3)</sup> Szó van azon traditióról, mely szerint Babyloniában könnyen hívők átengedték magukat esabitó férfiaknak azon reményben, hogy messiás fog tőlük születni, in Jer. 29, 21. *Unde et a plerisque ac pene omnibus Hebraeis, ipsa quasi fabula non recipitur nec legitur in Synagoga eorum.* — N. Brüll, a ki e traditiót oly szerencsésen összekötötte hozzá Zsuzsánna történetével, (Das apocryph. Susanna-Buch, Jahrbücher III, 2. k.) nem olvasta e helyet végig s csak az elejét idézi p. 9. Különben láthatta volna, hogy a zsidók szándékosan elnyomták e traditiót, a mit Brüll csak gyanít, továbbá hogy zsidó, s nem babyloni nőkről, messiásról s nem prófétáról van szó. V. ö. in Malach. 2, 7.

<sup>4)</sup> In Jo. 58, 2.

vitatkozni.) Az ily eljárás veszedelmes volta jobban domborodik ki, ha háttérül odagondoljuk a különböző felekezeteket; egy igazhívőnek nem volt szabad úgy gondolkoznia, mint egy szektáriusnak; már pedig ezek különös kedvüket lelték abban, ha az őökön valami kifogásolni valót találhattak; így volt az a szamaritanusoknál<sup>2)</sup> s különösen félelmetes módon az ez időben terjeszkedő manicheizmusban.<sup>3)</sup>

A zsinagóga volt a vallásos élet középpontja. A zsinagógák meglehetősen nagy számban fordulhattak elő; Jeromos ezt sem hagyja szó nélkül.<sup>4)</sup> A zsinagógákban nappal és éjjel könyörögtek Istenhez.<sup>5)</sup> Az imádkozásnál nem térdeltek le s mint hogy ez merőben elüt a keresztény felfogástól, Jeromos ebben is a zsidók gögősségét látja.<sup>6)</sup> Voltak oly mindennapi imák, melyek most már nem divatoznak; egyet Jeromos is közöl.<sup>7)</sup> Különösen figyelemre méltó, hogy voltak imáik, a melyekben egyenesen a várva-várt messiás apostrofáltatik.<sup>8)</sup> Az istenitisztelek legünnepélyesebb mozzanatát a zsolotárók éneklése képezte. Ezen éneknek különösen magasztosnak kellett lennie, miután oly mértékben fölkelthette a kereszténység irigységét, hogy e kor három nagy egyházatyjánál nyer kifejezést: Jeromos, Szt. Ágoston s Arany-szájú sz. János semmiért sem bosszankodnak annyira, mint a zsinagógákban fölhangzó zsolotárók éneklése miatt.<sup>9)</sup> Irigyelhették is méltán ez ősi zsolozsmákat a zsidóktól; a kereszténység zenéje mind ez ideig csak abban állt, a mit az őskeresztények közvetlenül

<sup>1)</sup> Ep. 18 ad Damasum (I, 56). Nec ignoro . . . periculosum esse de sanctorum meritis disputare etc.

<sup>2)</sup> Bacher, i. h. II, 34.

<sup>3)</sup> Diestel, Geschichte des alten Testaments in der christl. Kirche, 114. lap.

<sup>4)</sup> In Is. 57, 12. eos Synagogarum turba . . . liberare non valeat.

<sup>5)</sup> In Jer. 18, 17. usque hodie diebus ac noctibus in Synagogis invocant nomen Dei.

<sup>6)</sup> In Is. 46, 2. genua flectere . . . quod Judaei, mentis superbiae demonstrantes, omnino non faciunt.

<sup>7)</sup> Az ima így hangzik: Super his omnibus Domine sustinebis et affliges (var. sustinebis et afflige) nos atque humiliabis vehementer; in Is. 64 vége. — Előtte a darab érthetetlen.

<sup>8)</sup> In Zach. 9, 13. O Christe, quem speramus esse venturam . . .

<sup>9)</sup> In Amos 5, 23. Judaeorum . . . Psalmi, quos in Synagogis canunt . . . tumulus (sunt) . . . Domino. — Aug. adv. Jud. 2. inaniter canunt [Ps. 18.]. — Chrysostomusra nézve l. Werner i. h. I, 60.

a zsidóságtól átvittek az egyházba, ez pedig vajmi tökéletlen lehetett, miután amaz őskeresztények épenséggel nem tartoztak az igen művelt emberek sorába; javulás pedig csak épen e korban állott be milanoi Ambrosius compositiói folytán, a mik aztán kapósak is voltak az egyházban, mert nyakra-főre siettek azokat alkalmazni az isteni tiszteltetnél.<sup>1)</sup> A zsidók zsolotáréneke mindenestre általános vonásaiban megegyez az e kori egyházi énekkel; e szerint róla is áll, hogy symphonicus ének volt, mely szerint a zsolotárvers kezdete inonáltatván (versus), az egész község rázen-dítette a versnek másik részét (reponsorium) az egész zsolotár-darabon át.<sup>2)</sup> Az ilyenmű énekre főképen alkalmas a 117. zsolotár hallel, a melyet Jeromos jelentése szerint, tényleg igen gyakran énekeltek a zsinagógákban.<sup>3)</sup> Hogy pedig ennek éneklése tényleg az említett módon történt, arra nézve talmudi források is szolgálhatnak bizonyítékkal.<sup>4)</sup>

Amaz szónoklatok, melyek oly ellenállhatlan vonzóerőt gyakoroltak a nép fölött; a zsolotárók lélekemelő hangjai; az a község, mely oly hívő lélekkel járult Istene elé s ama méltóságos férfiak, kik annyi malasztal hirdették az Isten igéjét — mindez együttvéve a zsinagógát valami felsőbbrendű, isteni helynek tün-tette föl az álmélkodó keresztények szemében. Jeromos panaszkodik, hogy mennyire utánozzák a keresztények a zsinagóga szokásait.<sup>5)</sup> Arany-szájú sz. János pedig, kinek az a szerep jutott, hogy nagy világvárosokban a szöszékről dörömbölhessen a zsidók ellen, a tehetetlen dühnek legegésőbb kifakadásaival ostromozza híveit a zsinagóga iránt tanusított szimpatiajukért.<sup>6)</sup> A nagy ünnepeken a keresztények seregesen tódultak a zsinagógák felé.<sup>7)</sup> Antiochiában történt 386-ban, hogy egy férj, fontos ügyben esküt

<sup>1)</sup> Neumaier, Geschichte der christl. Kunst (Schaffhausen 1856) I, 265.

<sup>2)</sup> Neumaier, i. h.

<sup>3)</sup> Ep. 20 ad Damasum (I, 66). — A Máté 26, 30 említett himnusz a keresztény theologusok erőszakkal Jézus költeményének igyekeznek feltüntetni (Neumaier, i. h.), holott az nem más, mint a hallel a paskha elköl-tésénél.

<sup>4)</sup> V. ö. Mekhilita Ex. 15, 1-hez (ed. Friedm. 35a); b. Peszáchim 117a.

<sup>5)</sup> In Ez. 33, 33. Tales sunt usque hodie multi in Ecclesiis etc.

<sup>6)</sup> Grätz, i. h. IV, 385. l.

<sup>7)</sup> Krakauer, Monatschrift 1872, 112. l.

követelvény feleségétől, a papság kimondhatatlan bosszuságára makacsul ragaszkodott azon követeléséhez, hogy az eskütétel a zsinagógában menjen véghez, mint olyan helyen, mely titokzatos varázsgáló szent áhitatra készíti az embert.<sup>1)</sup>

A zsinagógák látogatása különösen szombat- s ünnepnapokon történt; a nép ilyenkor órákig elhallgatta az előadásokat, míg az isteni tisztelet egyéb teendőivel nyakra-főre sietett.<sup>2)</sup> Hazamenve, derekasan lakmároztak, aztán tétlenül üldögéltek vagy egy kis álomra szenderültek.<sup>3)</sup> A szombat kellő megünnepeléséhez tartozik a jó étel s ital; elvben a zsidó soha sem kedvelte az askeizist, annál kevésbé foszthatta meg magát a jó lakmározástól a szombatnapon. Számos intés van a talmudban, melyek a jó életet javasolják az embernek, félreismerhetetlen polemiával az askezisre hajló ebioniták ellen.<sup>4)</sup> Bizonyára szombati lakomára készültek ama válogatott csemegék is, melyekről Jeromos megemlékezik. Biztos jelek mutatnak arra, hogy ez időben a zsidó asztalon megfordult a hagyományos — egyiptomi hagyma, római pecsénye, colchisi fácán s jóni gyöngytyúk;<sup>5)</sup> mondani sem kell, hogy a bor sem hiányzott.<sup>6)</sup>

Midőn pedig az étkezéssel meg tudták becsülni a szombatot, a munkától való tartózkodás is olynemű volt, mely a szombat essenus szigorúságú felfogását adja tudtunkra. Nem bírtak kibontakozni a szombati parancsnak szószerint való szigorú értelmezéséből. Jeromos bizonyára, legalább részben, zsidó mestereitől hallotta a szombatnak ilyenmí definícióját: »A törvény parancsolja, hogy szombaton ne végezzünk szolgálai munkát, ne

<sup>1)</sup> Krakauer, i. h. 103. l. Az évszám Wernernél található, i. h. I. 61.

<sup>2)</sup> Kötünk in Is. 58, 2-161: decantant divina mandata stb.

<sup>3)</sup> In Is. 56, 2. neque enim prodest sedere in sabbatho, sive dormire et epulis inhiare.

<sup>4)</sup> A talmudnak s Jeromosnak idevágó nyilatkozatait összeállította Löw, Ben Chananjah II. (1859), 537. kk.

<sup>5)</sup> In Zach. 14, 11. Judaei . . . bulbos et vulvos et aves Phasidis et attagenem, nequaquam Jonicum, sed Judaicum repromittunt [sibi]. Hogy Jeromos az életből merített, mutatják a (vulva kivételével) görög szavak; hogy tényleges állapotokról beszél, bizonyítja a megjegyzés, hogy nem jóni — miként most — hanem zsidó gyöngytyúkot várnak a jövőben; végre a — hagyma is bizonyít az állítás valódisága mellett. — A neveket Pauly Realencyclopaediája szerint adtam vissza; vulvát szabadon fordítottam.

<sup>6)</sup> In Michaeam 2, 1. . . non in vino et epulis, ut carnaei Judaei astimant . . .

éleszszünk tüzet s hogy egy helyen maradjunk, hogy csak is azt tegyük, a mi az élethez okvetlenül szükséges. . . . Ki bírja azt ki, hogy egész nap s egész éjjel ülvé maradjon, egy helyről ne távozzék a másikra, szóval, hogy csak egy cseppet se mozduljon? «<sup>1)</sup> Ismeretes, hogy réges-régen csakugyan ilyképen fogták föl a szombatot s hogy enyhébb alakulása történeti fejlődésnek a műve.<sup>2)</sup> Jeromos így azt veti a zsidóknak szemére, hogy hisz ők sem tartják a szombatot, miután a beléje fektetett jelentőségnek egyáltalában lehetetlen eleget tenni; pedig a zsidók nagyra tartották magukat a keresztények előtt a szombat megtartásával.<sup>3)</sup> A mikor a zsidókat felelősségre vonják a következetlenség miatt, melyet gyakorlatuk mutat az elmélethez képest, nem az a felelet, hogy a szombati parancsot enyhébben kell felfogni, hanem az, hogy megállapodás történt ez iránt. »Mint hogy meg van parancsolva, hogy szombatnapokon mindenki üljön a maga házában s ne menjen ki, se ne mozduljon el arról a helyről, a hol lakik, ha most már a szószerinti törvény szerint elkezdjük őket sarokba szorítani, hogy ne fekiüdjenek, ne járjanak, ne álljanak, hanem csak üljenek, ha csakugyan meg akarják tartani a törvényt, akkor azt szokták felelni s mondani, hogy R. Akiba, Simon és Hillel, a mi tanítóink, tradáltak nekünk, hogy kétezer lábnyira járhatunk a szombatnapon s több effélet: így emberi tant többre becsülvén az isteni tannál.«<sup>4)</sup> A dáromi zsidóknál jobban mint másutt emlékezetben lehetett a szombatnak egykori szigorú alakja. — A többi ünnepekre nézve Jeromos nem közül semminemű figyelemre méltó adatot.

<sup>1)</sup> In Is. 58, 13. ne leviter quidem se commoveat.

<sup>2)</sup> V. 5. Joel, Blicke in die Religionsgeschichte I, 64.

<sup>3)</sup> Quest. Hebr. in Gen. 3, 2. de otio sabbathi gloriantur.

<sup>4)</sup> Ep. ad Algasiam (ed. Martianay IV, 207) . . . si quando eos juxta litteras cooperimus arctare, ut non jaceant, non ambulent, non stent, sed tantum sedeant, si velint praeccepta servare, solent respondere et dicere, Barachibas et Simon et Helles magistri nostri tradiderunt nobis, ut bis mille pedes ambulemus in sabbatho . . . Héberül körülbelül így hangzana: קבלה קבלה היתה בידנו מפי רבותנו ה' עקיבא מישום ה' שמעון שאמר מישום ה' אלל stb. — N. Brüll, (Grätz Jubelschrift p. 191) megbeszéli e helyet s fölhozza a midrásból a szemrehányással szemben védekező helyeket.

Budapest.

KRAUSZ SÁMUEL.

(Folytatása következik).

## A trencsényi chevra kaddisa története.

### I.

Az egylet alapítása. — A legrégebb alapszabályok. — Az egylet tagjainak száma. — Egy évi kiadás részletezése. — A község első rabbija. — Alapszabály módosítása.

Trencsén zsidó községe hazánk legrégebb községei közt foglal helyet. Évszázadok előtt telepedtek le egyes zsidók e városban. Mint hiteles forrásból értesülünk, 1300-ban egy Dániel nevű zsidó telket vásárolt magának Trencsénben.<sup>1)</sup> Tömegesen a XVII. és XVIII. század elején költöztek be a szomszédos Morvaországból és Sziléziából. Számuk növekedtével községet alapítottak s gondoskodtak arról is, hogy oly egyletet alapítsanak, mely a zsidó községeknek nélkülözhetetlen feltétele, 1736-ban chevra kaddisát szerveztek.<sup>2)</sup> Az egylet legrégebb jegyzőkönyve meg lőn semmisítve, az alapszabályok azonban a második jegyzőkönyvhöz vannak kötve. Ezen könyv első lapján következő felirat olvasható: *הנסק הלו שיהן להחביר קדישא דקרבנים וניה בה*. Ezen meglevő könyv első lapjai a jargon nyelven írott, gyakorta héber kifejezésekkel tarkított legrégebb alapszabályoknak vannak szentelve, melyeket hű magyar fordításban közlünk.

Az alapszabályokat következő sorok vezetik be: »Ma a hét első, Ijjar hó negyedik napján, 5496-ik évben (1736.) összegyűltünk mi trencsényi lakosok s mindnyájan közös akaratral ki-mondottuk: chevra kaddisát akarunk szervezni, hogy legyenek férfiak, kik a beteget meglátogatják, a mitől Isten óvjon bennünket, és kik a halottal foglalkoznak szent törvényeink értelmében, hogy ne legyen megvetve a halott és e miatt mondani fogja az Örökkévaló az angyalnak: hagy abba foglalatosságod s a halál elenyészik örökre.« — A statutum maga 21 pontból áll.

1. Akár beteghez, akár halotthoz sors útján küldetnek ki a tagok, oly számban, mint a gabbáj jónak fogja látni, a ki pedig

<sup>1)</sup> L. Kohn A zsidók tört. Magyarországon. I. 127. l.

<sup>2)</sup> Löw Immanuel és Klein Salamon összeállítására szerint »A szegedi chevra 1787-től 1887-ig«, a trencsényi chevra korra nézve az ötödik helyet foglalja el a hazai szent egyletek között.

engedetlenkednék, köteles a chevranak 2 $\frac{1}{2}$  garast fizetni büntetésül, vagy pedig maga helyett egy 20 éven felüli férfit küldeni.

2. Hetipénzt minden chevra tag havonként egy krajczárt fizet; ha a tag kohanita, havonként két krajczárt fizet, ha pedig kisorsolják beteghez vagy halotthoz, akkor vagy 2 $\frac{1}{2}$  garast fizet a chevranak, vagy maga helyett mást küld.

3. Ha valaki be akar lépni a chevra tagjai sorába, akkor fizetni tartozik felvételi díjúl, ha chevra tag fia, egy forintot, ha chevra tag veje, 15 garast és egy fél forintot. Ha idegen tagja akar lenni a chevranak, akkor az egylet szabja meg a felvételi díjat. Ha a belépni szándékozó a község adófizetője, akkor illetménye öt körmőczy arany (in specie), ha pedig nem községi adófizető, de türelmi s más adókat velünk együtt fizet, akkor felvételi díja legalább 10 körmőczy arany, tíz éven át nem választható gabbájnak. Szolgálatának első évében mlatsenak<sup>1)</sup> nevezetik s ezen év nem számítatik be szolgálati évül.

4. Az egylet évenként csak egy tagot vehet fel, felvételnél tag fia előnyben részesül. Újonnan beválasztott tag három éven át szolgálja az egyletet s nem választható a kandidáló bizottságtagjának.

5. Ha tag fia elhalálozik, következő illetményeket szed a chevrá: időtlen szülött után 5 garast, 1 évig 20 krt, 1-től 18 éves halottig egy fél forintot, 18 évet túlhaladott után egy forint 8 krt. A chevra szolgálja (liberer) évi fizetése négy forintban állapíttatik meg, mellékjövendelmét a körülmételeseknél befolyt illetmények képezik (lásd 19-ik pontot).

6. Ha valaki a halott imaköpenyéről leveszi az aranyat vagy ezüstöt, mely a chevra tulajdona s nem szolgáltatja át a gabbájim kezeihez, addig kényszerítettessék s szoríttassék, míg visszaadja.

7. A chevra halálesetnél nem engedheti el az illetményt, szegény vagy gazdag után egyaránt fizetendő a szabály szerint.

8. Tag egy kr. erejéig sem tehet kiadásokat, csak a gabbájim beleegyezésével.

9. Évenként pészach felünnep első napján közgyűlés tartandó az első gabbáj házában s ugyanekkor két gabbáj és egy pótgabbáj választandó.

<sup>1)</sup> Szláv szó, jelentménye fiatalabb.

10. Ha a gabbájuk ellenségei lennének a tagok között, kik vonakodnak házába menni a választáshoz, akkor szavazatukat írásban kötelesek beadni.

11. A kandidáló bizottság tagjai nem állhatnak rokonságban gabbáimmal.

12. A kandidáló bizottság szavazattöbbséggel dönt.

13. Ha egyenlők lennének a szavazatok a gabbáj választását illetőleg, akkor egyik félnek sem áll jogában véleményéről lemondani a másik javára, hanem a sorshúzás dönt.

14. Három év leteltével mindkét gabbáj újra nem választható. A két gabbáj és pótgabbáj egyike a környék chevra tagjai sorából választandó.

15. Ha a közgyűlés alkalmával egy tag illetlenül beszél, vagy czivakodni kezd, akkor zálog veendő tőle. Három tagu bíróság választandó, mely az ügyben ítéletet hoz, mely jogerős.

16. Szüretkor az egyik gabbáj egy akó bort köteles készíteni s ezt magánál tartja a közgyűlésig, ezért egy fél forint jár neki.

17. Niszán hó újhöldjét megelőző napon 10 chevratag, kik sorshúzás útján választatnak, a temetőbe köteles menni s egész napon át, a csillagok felkeltéig böjtölni. Este a gabbáj tízüknek egy rénus forintot át, hogy azt elköltsék. Ha a sorshúzás által kijelölt nincs helyben, akkor  $2\frac{1}{3}$  garast fizet s a gabbáj ezen díjért mást állít helyette.

18. Sirkő állításaért 5 garas fizetendő az egylet pénztárába.

19. Esküívó előtt a vőlegény az egyletnek 5 garast tartozik fizetni. Körülmetelési ünnepély alkalmával az újszülött atyja 7 krt fizet, ezen díj a szolga jövedelme.

20. Ha tag halottját máshová viszi eltemetni, 22 garas 2 kr. jár az egyletnek.

21. Az egylet kohanita tagja a szokásos illetményeken kívül 8 garast fizet.

Ezen alapszabályok hű képét adják a régi chevráknak, melyeknek szerény anyagi támogatás állott rendelkezésre, de annál nagyobb áldozatkészséget fejtett ki minden egyes tag, betegek és halottak körül személyes szolgálatot végezvén. Híven tükrözteti a másfél század előtti zsidók mély vallásosságát és asketikus irányát a 17-dik pont. Csekélyebb fegyelmi kihágások is előfordultak, az egyik ellene szegült a gabbáj parancsának, a miért egy

évre kizárták az egyletből, mások egy év alatt lefizetendő 25 garas 15 kr büntetéspénz erejéig lettek megbírságotva.

A chevra birtokában levő legrégebbi könyv, mint a czimlap mutatja [5]533, azaz 1773-dik évből való. E könyv kimutatása alapján a tagok száma ez évben 40-re rugott. Családi nevük nem lévén még a zsidóknak, héber nevük szerint vannak megnevezve, de mivelhogy több tagnak volt ugyanazon héber neve, megkülönböztetésül az atya, vagy ha ez sem elegendő, az após neve is hozzá íratik. Ezután évről-évre gyarapodik szép számmal az újonnan belépők száma, úgy látszik tehát, hogy figyelmen kívül hagyták a felvételt annyira korlátozó pontot, mely szerint évenként csak egy tag vehető föl.

A chevra pénzügyi kiadásait eléggé megvilágítja azon zárszámadás [5]537 (1777-ik) évről, melyet egész terjedelmében közlünk s mely a legrégebbi, melyet ma is bírunk:

Peszach hetedik napján virrasztás . . . . .	3 garas
Becsínált beteg számára . . . . .	25 (hagrin?) 1 kr.
Ajándék a chevra-főgabbájnak egy iteze bor . . . . .	8 kr.
Sírásónak . . . . .	24 (hagrin)
Gyermekágyban fekvő szegény nőnek . . . . .	$2\frac{1}{3}$ garas
Egy érdemes szegény betegnek . . . . .	1 garas
Egy csirke beteg számára . . . . .	8 kr.
Deszkákért kifizetett . . . . .	13 gar. 1 kr
Falépcső csináltatása . . . . .	$21\frac{1}{3}$ gar.
Egy beteg számára két csirke . . . . .	21 (hagr.)
Egy csirke beteg nőnek . . . . .	2 gar.
Halott után kiadás . . . . .	11 gar.
Ajándék chevra gabbájnak iteze bor . . . . .	2 gar.
Egyleti szolga évi fizetése . . . . .	4 forint
Egy szekrény a börtön számára . . . . .	14 gar.
Két mosó eszköz . . . . .	20 kr.
Egy lapát . . . . .	3 gar.
A húsvéti lakoma többlete . . . . .	48 hagr.
Ajándék a gabbájnak 1 iteze bor . . . . .	8 kr.
Ajándék a rabbinak két beszéd után . . . . .	16 gar.
Niszán újhöld előtti napon kiadás . . . . .	3 forint 2 gar.
Ajándék egy iteze bor . . . . .	2 gar.
Ugyanaz . . . . .	2 gar.
Két idegen szónoknak ajándék fejében . . . . .	15 gar.
Virrasztásért . . . . .	3 gar.
Négy drb deszka . . . . .	12 gar.
Tizenhat száll deszka . . . . .	25 gar. 3 hagr.

A rabbinak illetménye az egylettől . . . . .	2 forint
Tojásokért a választás alkalmával . . . . .	22 gar.
Borért ugyanakkor . . . . .	5 forint
A kántor és hitközségi szolgának . . . . .	1 forint
A számadást átvizsgáló bizottság számlája	14 forint
Egy ólom-tányérért kárpótlás fejében . . . . .	8 garas
Egylet tartozásáért kiízetett . . . . .	8 forintot

A kiadások főösszege            negyven frt

A rabbi, kiről e számadásban szó van, a trencsényi hitközség első rabbija volt. Addig Ungarisch-Bród (Morvaország) rabbi-jának fennhatósága alá tartozott a hitközség. Trencsén első rabbija a »jámbor« Kohen Dávid (רודר בן הריד) volt, ki 543 (1783.) évben halt meg, mint a helybeli temetőben található sírköfelirat mutatja. Ő a város s az egész környék rabbija volt, fölötté nagy jámborságáról sokat beszél a tradíció. Emlékét a responsumirodalom is fentartotta, kérdést intézett ugyanis Landau Ezekiel prágai főrabbihoz, kinek responsum-gyűjteménye נדע ביהודה II. rész 22-dik szám, megőrizte az adott választ.

Az egylet alapszabályait több ízben volt kénytelen módosítani, vagy megtoldani [5]538 (1778-ik) év óta a Hazkárath nesámóth pénzek a chevra pénztárába folynak s a gabbájim kötelesek házról-házra járni a perselyekkel.

A következő évben tartott gyűlés értelmében más községekből hozott halott nem temetendő el helyben. Az [5]540 (1780.) gyűlés elrendeli, hogy a melátsék, kik a falvakban laknak, mint-hogy személyes szolgálatot nem tehetnek, váltságdíjúl egy frtot fizessenek évenként, hogy ezentúl minden közgyűlés öt tagot válasszon, kik pörös ügyben döntsének. Azonfelül el lett határozva, hogy szabad akarat szerint választott helyért legalább 1½ frt illeti meg az egyletet a szokásos díjakon kívül, kivételes esetben oly helyért a chevra nagyobb összeget is követelhet. Mint emlékeztetné méltó tény van felemlítve a chevra évkönyvében, hogy egy tag választott sírhelyért 300 rénus forintot adományozott, mely összeg árán a temető kőfallal lett körülvéve.

Trencsén.

DIAMANT GYULA.

(Vége következik).

## IRODALOM.

### ZSIDÓ HOMILETIKA.

1. Dr. L. Philippson, Die Rhetorik und jüdische Homiletik. In Briefen und Abhandlungen. Nach dem Tode des Verfassers herausgeben von Dr. M. Kayserling. Leipzig, 1890. — 2. Dr. S. Maybaum, Jüdische Homiletik, nebst einer Auswahl von Texten und Themen. Berlin. 1890.

A zsidó irodalom minden barátja nagy örömmel vesz tudomást e munkák megjelenéséről, melyek széles körű irodalmunkban mindinkább érezhető irt vannak hivatva kitölteni s melyeknek tárgya mélyen bevág a mai zsidóság életébe. Mert a zsidó irodalmi működés különösen korunkban nagyobbára oly irányban mozog, hogy az csak egyes szakférfiak érdeklődését kelteti föl, de a nagyközönség édes-kevé hasznot meríthet belőle. A zsidóság vallásának és történetének megismeréséhez fülhalmozzák az építő anyagot, a zsidó tudomány nagy épületének egyes részeit megalkotják, bővítik, kidolgozzák, de rendszeres ismeretet nyújtó munka ritkán foglalja össze a szerény munkálkodás eredményeit; a speciális búvárkodással nem egyesül az általános ismertetést és bevezetést célzó alkotás. Már ezért is örömmel kell fogadnunk a jelzett munkákat, melyek a zsidó egyházi élet sarkalatos pontjai egyikének rendszeres tárgyalását nyújtják s a melyeket ugy a szakférfiu, mint a laikus egyaránt élvezettel s haszonnal olvashat.

A zsidó homiletika mint tudomány egészen új. Jelen munkák vitték azt be először az irodalomba. Zunz idevágó munkája nem tekinthető e helyen uttörőnek, minthogy az az összes istentiszteleti előadásokat felöleli, azoknak csak történeti fejlődését adja, de nem terjed ki a zsidó predikáczióknak, mint olyannak rendszeres tárgyalására, nem állapítja meg szabályait, nem körvonaloza kizárólagos jellemző sajátosságait. Zunznak ezéja tu-



lajdonképen csak az volt, hogy bebizonyítsa, hogy századunk elején Németországban oly hatalmas lendületet vett zsidó predikáció semmiképp sem a protestáns hitzónoklatok utánzata, hanem tisztán zsidó termék; a zsidóknak nem kellett a protestánsoktól eltanulni a predikálást, predikáltak ők már jóval a kereszténység előtt is.

Igaz. Ha a zsidók körében gyakorolt s predikálásnak nevezett istenitiszletei előadások történetét tekintjük, akkor el kell ismernünk, hogy a zsidó predikáció ép oly régi, mint maga a nép, s távolból sem állítható, hogy a zsidók a predikálásra, mint *eselekvényre* s annak az istenitiszteleet alkotó részévé való tevé- sére idegen felekezettől kaptak volna impulzust. Emnyiben igaza van Zunznak s mindazoknak, kik irtóznak azon gondolattól, hogy a zsidóságtól elütő, idegenszerű befolyásnak csak legparányibb nyomát is elismerjék. Maga a predikálás tisztán zsidó produktum, mely ugy tartalmilag, mint formailag magával a nép szellemi fejlődésével arányosan változott. Ámde ha megtekintjük az összes reánk maradt — az istenitiszteleten kívül elmondott — vallásos tartalmú és irányu beszédeket, s az istenitiszteleet keretén belül megtartott előadásokat, akkor látni fogjuk, hogy a jelleges sajátossággal bíró speciálisan zsidó predikáció, több mint két évezredes fejlődésén keresztül, akár tartalmát s alakját, akár pedig a gyakorlati életre való befolyását s célját tekintve, oly esekély változást mutat fel az egyes korszakokban, hogy azon egész történeti fejlődés bátran tárgyalható egy kalap alatt. S ha ezzel szembeállítjuk a zsidóknak e század elején nagy lendületet vett szellemi fejlődésével kezdődő s ma már virágzó — ugynevezett — modern predikációt, ugy be kell látnunk, hogy az utóbbi ugy tartalmilag és alakilag, mint gyakorlati célját illetőleg olyannyira elüt az előbbitől, hogy távolból sem tekinthető az a zsidó predikáció történeti fejlődése természetes kifolyásának, mely szerint a megelőző kor predikációja rejtette volna már magában a csírát, melyből a mai modern hitzónoklat fejlett ki, minél fogva a zsidó homiletika ezen egészen új fázisa külön tárgyalandó, keletkezési oka külön keresendő, jellegzetessége a megelőző korszakok istenitiszletei előadásaitól teljesen függetlenül állapítandó meg.

Ezért épen nem tarthatjuk helyesnek Maybaum azon állítását, hogy: »a tudományos zsidó homiletika megállapítása

megköveteli a zsidó predikáció történeti fejlődésének figyelembe vételét, mert csakis ez uton ismerhető meg a zs. pred. fogalma s célja, amennyiben a történet folyamán mutatkozó állandót kiválasztjuk az időszaki járulékok közül.« Folytonosan állandónak mutatkozik tagadhatatlanul a szentírás, miért is Maybaum azon definícióhoz jut (22. l.): Die Predigt ist ein auf dem Schriftworte beruhender gottesdienstlicher Vortrag, der die vorhandene oder herbeizuführende Übereinstimmung des Lebens mit der Lehre zum Inhalte hat. E definíció egészen helyes s alkalmazható is a mai zsidó predikációra. De vajjon a mai zsidó predikáció kriteriuma lehet-e kizárólagosan csak szentírásmagyarázat? A zsidó istenitiszletei előadás alapját mindenkor a szentírás képezte s ma is kell hogy az képezze, de ezzel már meg van-e adva a speciálisan zsidó pred. jellegzetes sajátossága? A pred. csakis céljához mérten alkotja meg tartalmát s külalakját, s így a tartalmi s alakai különbségtől el is tekintve, vajjon a predikációnak célja ma ugyanaz-e, mint volt fejlődése más korszakában? Mig a zsidó minden szombatra elkészült a hetiszakaszszal, mig vallását minden tekintetben ismerte s gyakorolta, és vallásában meg is lelte boldogságát, addig az istenitiszletei előadásnak nem kellett másra kiterjeszkednie, mint csakis szentírásmagyarázatra, mely utóbbinak módja persze az egyes korok szerint változott; ezen előadásoknak célja ugyszólván kizárólagosan tanítás volt, mely úton az előadó a szentírás mélyebb értelmével akarta hallgatóságát megismertetni. Ma, midőn a predikátor a szentírás egyszerű értelmének ismeretét is alig tételezheti fel hallgatósága körében, midőn a vallás iránti elhidegülést, midőn a történet s nemcsak a tradícionális, de a szentirati törvényekkel szemben is teljes tudatlanságot s közönyt tapasztal, akkor a templomnak nem szabad többé tisztán előadóteremnek lennie, akkor a szószéken oly módon hangozzék fel a tanítás, hogy általa első sorban vallásos »épülés,« a vallás iránti lelkesülés legyen elérhető. Ezt kell folyton szem előtt tartanunk, midőn a modern zsidó pred. teoriájáról akarunk beszélni; ma a predikációi hallgató közönség egészen más, mint volt valaha, ezért a pred. célja is ma más, mint volt azelőtt, mely cél olyannyira új tartalmat s új formát alkotott a mai zsidó homiletikában, hogy a benne előforduló szentírásmagyarázat távolból sem tekinthető a zsidó pred. általános történeti fejlődésében tapasztalható olyan állandó.

jellegetességnek, hogy az a speciális zs. pred. kriteriumának állittassék fel.

Sokkal biztosabban s határozottabban körvonalozza Philippson a zsidó predikáció mibenlétét, midőn mondja: Die Bestimmung des isr. Predigers nach aussen ist: 1. Die Weltgeschichtlichkeit des mosaischen Glaubens muss bekannt und verkündet werden. Wie aus der mos. Offenbarung alle wahre Erkenntniss der Gottheit entsprungen sei; wie alle Begriffe von Offenbarung, vom Glauben, vom Leben mit Gott, von der unmitelbaren Verbindung der göttlichen Waltung mit der gesammten Menschheit und dem einzelnen Menschen aus der mos. Religion und ihrer Entwicklung hervorgegangen seien; wie das isr. Volk zum Träger der Offenbarung und zu ihrem ewigen historischen Beweise bestimmt sei. 2. Der höchste Rationalismus der mos. Religion, ihre Befähigung zur vollendeten philosophischen Religion, zur Religion der höchsten, harmonischen Geistesbildung, zur Religion der Menschheit, muss bekannt und verkündet werden. Wie dennach die Synagoge bestimmt sei, diese Religion ferneren Jahrhunderten und der höchsten Entwicklung des Menschengeschlechts entgegenzubringen. — Nach innen: 3. In diesem Sinne muss die mos. Religion sowohl in theosophischer als moralischer Beziehung den Israeliten an und für sich entwickelt werden; und 4. wie sich die eigentliche Tendenz der mos. Religion in den ceremoniellen Gesetzen verkörpert hat, um dadurch den Israeliten im religiösen, heiligenden Leben durch die ganze Zeit des irdischen Daseins zu erhalten und zu befördern. (53. s k. l.) . . . Es ist eine schöne Bestimmung, eine erhabene die des neuern jüd. Predigers. Eine verstossene Religion, welche dennoch die Mutter alles religiösen Seins und Lebens ist, nicht allein zu Ehren zu bringen, sondern ihr die ihr zukommende Stelle des höchsten Patronats einzuräumen und zu vindiciren; in diese Religion zugleich das rechte Verständniss zu bringen, und in allen ihren Tiefen und Höhen das alte verglommene Feuer wieder anzufachen, ferner ihren Besitzer von dem unbekanntem Werthe des Kleinods zu überzeugen, und mit der Freude über den Besitz eines solchen zu durchströmen. (57. l.) S azon eredményre jut, hogy: Predigt ist die Darstellung des Lehrinhalts der Religion in populärer Weise durch Vortrag beim Gottesdienste. (60. l.).

Helyszüke miatt csak ennyit közölhetünk Philippson munkájából, melyet azonban elég méltóan csakis az egész munka lenyomásával lehetne ismertetni. Igénytelen megjelenésű kis munkája (109. old. kis 8<sup>o</sup>), melyben a tulajdonképeni zsidó homiletika csak 50 oldalt foglal magában, felőlel mindent, ami jellemző sajátossága a mai zsidó predikációznak s kielégítő feleletet ad a zsidó homiletikát illető minden kérdésre. Philippson, nagyon helyesen, a pred. gyakorlati céljából következtetve vonja le a zsidó hom. teoriát. Nem a pred. története mutatja meg azt, hogy miként kell prédikálnunk, hanem maga a predikációt hallgató közönség. Egyedül a tartalom adja meg a pred. speciálisan zsidó jellegét, nem pedig a héber idézet, mely csakis autoritativ erővel bír.

Philippson kifejtéséből azonnal szemünkbe ötlök a különbség a zsidó s a protestáns predikáció közt, de Maybaum munkájából minden igyekezet mellett sem nyerhetünk pontos feleletet. Pedig Maybaum egész munkája, mely a mai kor zs. predikációjának teoriáját akarja kifejteni, tulajdonképen csakis azon föltevésen alapul, hogy a zsidóknak ősrégi időktől fogva volt már predikációjuk speciális jelleggel, mely sajátosság keresztülvonul az egész történeti fejlődésen. Ezen föltevés egyik hibát a másik után vont maga után. Először is kénytelen volt a modern predikációt a zs. istenitiszletei előadás történeti folytonosságának szüleményeképp tekinteni, csakhogy protestáns befolyást ne kelljen elismernie. Pedig hiába erőlteti a kérdést; nem alaptalan föltevésekből, hanem határozott tényekből kell következtenünk. Leghatározottabban mutatkozik e befolyás, hogy csak egyet említsünk, első modern predikátoraink közül Salamonnál, kinek predikációi nagy részét, a héber idézetek elhagyásával, bármely protestáns templomban elmondhatuák; predikációi tartalmában semmi zsidó jellegzetesség sem mutatkozik, mindenütt csak az általános emberivel foglalkozik; s ezt csakis a protestánsoktól tanulhatta, kik közt ép akkor uralkodott a racionalizmus s kik a szószékről a dogmákat teljesen mellőzve, csak az általános morált hirdették.

Föltevésének, mely szerint minden predikáció alapjául szentirási vers veendő, szükségképi következménye az volt, hogy a pred. történetének vázlatát csak Ezrától kezdje, s a prófétai beszédeket a következő okok miatt mellőzze: 1. a prófétai be-

szédek nem istenitisztelet alkalmával tartattak; 2. a pred. célja nemcsak tanítás, hanem épülés is; 3. a prof. beszéd független volt idő s helytől, holott a pred. rendszeres időközökben s meghatározott helyen tartatik; 4. a próféta pillanatnyi lelkesülés közben, a prédikátor pedig csak előleges készülés után beszélt. — Nem tudjuk, van-e, kire ez okok bizonyító erővel hatnak. Úgy látszik, csak azért hozatnak fel, hogy annál hatásosabb legyen az 5. ok: a próféta a Seregek Urának tórájából, melyet a nép nem ismert, beszélt, de a predikátor a tóráról tartja előadásait. Persze Maybaum theoriájába nem illik a próféta beszéd, mint prédikáció, minthogy az csak Isten tanának hirdetése, nem pedig szentírásmagyarázat.

Föltevése kényszerítette a 21 oldalra terjedő, rendkívül hiányos történeti vázlatot munkájához, mint bevezetést adni. E történeti vázlat egészen Zunzból való, s az olvasó szinte kiérezheti belőle, hogy a szerzőt genálja az, hogy mi újat sem mondhat, ezért oly vontatott, oly túlságosan vázlatos azon történeti ismeretét. De szüksége volt rá, mert a pred. történeti fejlődésében mutatkozó állandó jellegzetességre akart kilyukadni. Igazán kár volt e bevezetéssel magának a munkának, mely valóban nagy beccsel bír, értékét csökkenteni.

Maybaum oly szigorúan ragaszkodik a prédikációról alkotott definíciójához, mely szerint a prédikációnak kizárólagosan szentírási versen kell alapulnia, hogy ezáltal a speciális zsidó prédikációról lehúzza a jellegzetes sajátosságot s teljesen megfelel a protestáns homiletika főkövetelményének. A zsidó és protestáns préd. közti különbségnek nemcsak a tartalomban, ami magától értetődik, de a formában is meg kell nyilatkoznia. A prot. predikátor keze meg van kötve, szigorúan kell ragaszkodni a sztíráshoz, mely hitének s üdvének egyedüli forrása, kizárólagosan azt kell s csak azt szabad hirdetnie. Gerade die jüd. Predigt — mondja Philippson (64. l.) — hat, vermöge ihrer Freiheit, sich nicht streng an einen Schrifttext halten zu müssen, sondern Talmud und Midrasch, Gebetsprüche und selbst Erklärungen alter Autoritäten, Deutung der Symbole und Ceremonien heranzubringen zu können, der mannichfaltigsten Formen, der wechselndsten Einkleidung sich zu erfreuen. Bár azon körülmény, hogy a prot. predikátor mindig sztírási versre alapítja prédikációját, a mit ép úgy Maybaum is megkövetel a zsidó

prédikátortól, tulajdonképen szintén csak külsőséghez tartozik, de ez esetben tartalom s külső forma oly szoros összefüggésben állnak egymással, hogy nemcsak azon szabadság s kötetlenség, mely a zs. pred. sajátja, nem nyilatkozhatik meg ilyenmő prédikációban, de az ily pred. magában még nem érheti el azon célt, melyet elérni a zs. pred. hivatva van. Unsere Zeit — mondja Philippson — will nicht nur Gefühlsregung, sondern auch Belehrung und Überzeugung durch den Verstand. Hierin begegnet sie gerade dem jüd. Geiste, der nach beiden Seiten hin, nach der Verstandes- und Gefühlsseite beschäftigt, angeregt, erfasst werden will. Es ist daher Bedürfniss, neben die Predigt eine andere Vortragsweise zu stellen, um der jüd. Kanzel ein lebendigeres Interesse, die Befriedigung eines vielseitigeren Bedürfnisses zu schaffen.

Maybaum vaskos munkájában szóval sem tesz említést ezen derásának nevezett pred. vagy — mondjuk — előadási mód jogosultságáról, a mi különben theoriája szerint természetes is. Mert ő a pred. elméletének megállapításánál legkevesebb figyelemre a publikumot méltatja, holott első sorban a pred. célját kell tekinteni, a publikum igényeit kell kielégíteni, s itt lokális viszonyok okvetetlenül figyelembe veendőek. Ám itt sohasem szabad a publikum izléstelenségét követni, hanem a prédikátor kötelessége, hogy publikumát kiművelje. Erre való tekintettel Philippson pontosan meghatározza a derása módját, midőn mondja (67. l.): Während die Predigt entweder einen Text an ihre Spitze stellt und dessen Erläuterung in ihren Theilen und Momenten gibt, oder eine bestimmte Lehre ausspricht, deren Inhalt sie erörtert, ist der Gegenstand der Derascha eine Frage aus dem religiösen und sittlichen Gebiete, welche in ganz entgegengesetzter Weise beantwortet werden kann und wird, zwei verschiedene Meinungen, die gegeneinander aufgewogen und entschieden werden sollen. Die Frage wird irgendwie eingeleitet, formulirt, die entgegengesetzten Ansichten gegenübergestellt, und für beide Stellen aus der Schrift oder Aussprüche unserer Weisen, welche Belege für Beide zu geben scheinen, angeführt. An diese Einleitung lehnt sich nun zuerst die Erörterung und Beweisführung für die eine Ansicht; ihr folgt die Erörterung und Beweisführung der zweiten Ansicht; hieraus ergiebt sich die Schlussfolgerung, welche durch einen bestimmten Text ge-

krönt wird, und an die sich eine kurze Ansprache, Mahnung, Anwendung schliesst.

A zsidó predikáció ezen speciális sajátosságát Maybaum egészen kihagyta homiletikájából. Pedig ha valamit, úgy bizonyára ezt választhatta volna ki a zs. pred. történetéből, mint folytonosan állandót.

Mindezekről eltekintve, Maybaum munkája határozottan nagy becses bir a mai zsidó szónokra; meglátszik rajta, hogy rendkívül finom ízlésű, nagy gyakorlottsággal bíró s elegáns szónoknak munkája. Bár eredetileg a berlini Lehranstalton zsidó homiletikából tartott előadásokra volt csak szánva, de kiadásával nagy szolgálatot tett a zsidó irodalomnak s a zsidó predikátoroknak. — Bő s mély tanulmányozásra való tartalma a következőkre oszlik:

A 21 lapra terjedő történeti áttekintés után a *pred. fogalmát s célját adja*, melyben igen szépen fejtegeti a pred. viszonyát az istenitisztelethez. Ezután (29. l.) I. a pred. tartalmát tárgyalja a különböző minőségek szerint. Először is A) a rendszeres időkből tartandó beszédek veszi sorra; még pedig: a) szombat beszédet (31. l.), melynél mindig a hetiszakasz nyugtató sztirási verset kívánja a pred. alapjául s csak a legkivételesebb esetben a haftárát. E fejezetben szól a midrás alkalmazásáról. Nézete e tekintetben igen túlzott. Abban igaza van, hogy (46. l.) mi nem állunk oly viszonyban a midráshoz, mint a talmudisták állottak a sztiráshoz, hogy a midrás maga is csak predikációtörödédek, s ezért nekünk a sztirást kell magyaráznunk, nem pedig a midrásban előforduló nehézségeket kiegyenlitenünk, s furcsának találja, elgondolni azt, hogy majd 500 év múlva Plessner predikációiban előforduló nehezen érthető mondatok magyarázását tűzné ki valamely predikátor feladatául. Talán ez utóbbi gondolat lebegett előtte, midőn korunkban a derása lehetőségére épen nem tudott utat találni. De fontosnak tartja a midrást, ha nem is autoritativ értékénél fogva, de szép elbeszélései, hasonlatai, legendái miatt, melyek a pred. díszére válhatnak, s melegen ajánlja az öncsinálta midrásokat, mint tették Friedländer, Holdheim stb., b) Ünnepi beszédek (49. l.); még pedig 1. Peszach (53. l.), 2. Sabuoth (59. l.), 3. Újév (62. l.), 4. Engesztelőnap (67. l.), 5. Sátoros ünnep (73. l.), 6. Semini Aczereth (76. l.) 7. Chanukka, Purim s a négy kiváló szombatról (78. l.). A leg-

különbözőbb szempontokból fejtegeti ez ünnepek jelentőségét s rendkívül termékeny adatokat nyújt a predikációra. — B) Alkalmi beszédekkel foglalkozik e résznek második fele; sorra veszi: 1. az esketési (85. l.), 2. temetési (88. l.), 3. konfirmáció (93. l.), 4. templom-, temető-, iskola- s zászlóavatási (97. l.) 5. hazafias (100. l.) s végre 6. a beköszöntő s búcsúbeszédeket (103. l.) — A munka második része a pred. alakjával foglalkozik. A) Tárgyalja a predikációt mint szerkesztendő beszédet, a mennyiben bőven fejtegeti a textus (114. l.), thema (122. l.) kidolgozását, a dispozió (127. l.) s kivitel (131. l.) követelményeit, s a pred. nyelvezetét; — B) a predikációval mint megtartandó beszéddel foglalkozik (157. l.) s kitűnő tanácsokkal szolgál az előadást illetőleg (165. l.) — A munka ezen első részéhez mint függelék van csatolva egy »a rabbi« című ellátott fejezet, melyben a rabbinak köti szívére, hogy mikép működjenek községekben (174. l.) — Kitűnő szolgálatot tesz nemcsak a kezdő, de a gyakorlott szónoknak is a munka második része. A textusok s themák bő tárházát találjuk ott. A szidrákról s ünnepnapokról tartott s nyomtatásban megjelent predikációknak nemcsak bibliográfiáját nyújtja, de feltünteti az egyes predikációk textusát s röviden egybefoglalt tartalmát is. Pontosan megadja minden pred. nyomtatási helyét s évét; első pillanatra ugyan feltűnik, mintha felesleges módon ismételné az egyes kiadásokat, de közelebről tekintve, szükségesnek tartjuk azt, ha figyelembe vesszük, hogy pl. Kley, Holdheim, Salomon stb. ugyanazon szidrákról s ünnepekről többféle predikációt nyomtattak különböző helyen s időben. E textusok a munkának 191—382 lapjaira terjednek. Minden szidra átlag 20 beszéddel van képviselve; Sabbath Sekalim 14, Zakar 15, Para 10, Hachodes 12, Hagadol 9, Suba 9, S. Ros-chodes 3, Peszach 163, Sabuoth 101, Újév 141, Engesztelő nap 181, Sátoros ünnep 79, Semini Aczereth 65, Szimchath Tóra 17, Chanukka 50, Purim 14, s Ab kilenczedikére 22. — Van továbbá: esketési beszéd 97, gyászbeszéd 56, konfirmációra 73, különböző alkalmakra szóló fölszentelő beszéd 70, hazafias beszédek 89, végre beköszöntő 31 s búcsúbeszéd 8.

Philippson munkája nem lép föl oly nagy igényekkel, mint az előbbi. Nem tárgyalja az egész zsidó homiletikát bő részletességgel, csak egyes kérdéseket fejteget, melyen azonban meglát-

szik a világosan gondolkodó, éles látású, a zsidóság közérdekeiért küzdő mester. Az első rész (1—51. ll.), mely egy barátjához intézett levélsorozatból áll, általában a retorika szabályait tárgyalja. A második rész foglalkozik a zsidó homiletikába vágó kérdésekkel. I. A zsidó szónok hivatása (51. l.); II. A predikáció (59. l.); III. predikáció és derása (62. l.); IV. midrás s zsidó predikáció (69. l.); V. az újabb s régibb szónok (78. l.); VI. a pred. leírva és extemporálva (80. l.); VII. előadási mód a szószéken (84. l.); VIII. zsidó hitszónoklás (91. l.); IX. a zsidó szószék (104. l.). — Mindmegannyi önálló értékkel bíró külön értekezések.

Philippson s Maybaum munkái egymást egészítik ki. Ami Philippsonnál a részletes tárgyalásban hiányzik, azt megtaláljuk Maybaumnak ritka ügyességgel kidolgozott munkájában; s amiben Maybaum a pred. általános elméletére vonatkozólag tévedett, arra megtanít bennünket Philippson.

Nagy hézagot pótolnak irodalmunkban, minden előmunkálat nélkül lettek megalkotva; mély tanulmányozás, sok évi tapasztalat s fáradságos munka gyümölcsei azok; legszélesebb körű elterjedtségükhöz nincs szükség jóakaró elnézésre.

*Budapest.*

VENETIANER LAJOS.

## Ú J É V R E.

Úgy elfáradtam Istenem  
E fáradalmas év utján,  
Miképp egy sebzedt férfiú  
Nagy, hosszantartó harez után.

Ismét egy év a vállamon,  
És úgy lenyomja lelkemet,  
Hogy látni vélem már a sírt,  
Hová bus gondom elvezet.

Fehérebb lett sötét hajam,  
És reszketőbb erős kezem,  
De lankadt szívem elborult,  
Sötét nagyon, mert bűn velem!

Nem láttam fényben, nappalon,  
Kegyelmeidet jó Istenem!  
Sötétben látlak oh Uram!  
Te nagy! te szent! te végtelen!

Felsűgött minden éjszakán  
A gondnak serge úgyamon,  
S párnámról álom elrebbent  
Lassúdan lengő szárnyakon.

Idáig jött ez üző raj,  
A gond, a bú lelken baján,  
Kajánul várnak már reám  
Ört állva házad ajtaján.

Te szírtfokom! te jó Uram!  
Riasszad szét a rémeket!  
Hadd fussanak, oszoljanak  
Ha megzendítem éneked!

Bizó ének, hívó ének  
Kergessen szét minden rémet,  
S lágyan zengő, szelíd dallam  
Fogadja a jövő évet.

Az új esztendő t hirdetőn  
Riadjon meg hát harsona!  
S a mult időnek árnyai  
Örökre szálljanak tova!

*Budapest.*

KIS ARNOLD.

## TÁRSADALOM.

### A hittanítók állása.

Az »Izr. Tanügyi Értesítő« 6-ik számában »a hittanítók állása« cím alatt közzé tett közleményben Kondor Ignác úr panaszkodik a hittanítók mostoha állásáról és hosszas okadatlással igyekszik kimutatni annak szükségét, hogy a hittanítók is a törvény oltalma alá helyeztessenek, azaz a véglegesítés, nyug- és segélydíjra vonatkozó törvény és intézkedések reájuk is terjesztessenek ki ép úgy, mint a többi néptanítókra.

Nézetem szerint Kondor úr téves alaphól indul ki, és azért kér olyasmit, ami tényleg már meg van, illetve az 1868. évi 38. t.-cz. meghozatala óta mindig meg volt.

A tisztelt cikkíró axiómaként fogadja el Csukási Fülöp úrnak, az orsz. izr. tanító egyesületnek a múlt év őszén tartott közgyűlés alkalmával »azon körülményre történt rámutatását, hogy az országos tanügyi törvények hitoktatókra — még ha okleveles tanítók is azok — nem vonatkoznak.«

Honnan veszi Csukási úr ezen állítását, hol zárja ki a törvény az okleveles hittanítót a néptanítók sorából?

Ellenkezőleg. Az 1868., 38. t.-cz. 133. §-a szerint néptanító csak azon egyén lehet, ki erre nézve oklevelet nyert. Ugyanezen törvényezük 134. §-a szerint tanítói vizsgát egyes szakokról is lehet tenni. E szerint a kinek csak egyes szakról van oklevele, az is már néptanító számba megy. A törvény értelmében tehát nemcsak azon hittanító tekintetik néptanítónak, kinek általános oklevele van, hanem az is, ki egyedül csak a hittanításra bir minősítvénynyel, azaz oklevéllel. Mert a hittanítást illetőleg e tekintetben nem lehet kivételt megállapítani. A hivatkozott törvény 55., 57., 64., 74. és 75. §§-ai szerint ugyanis a »köteles« tantárgyak közé első sorban a »hit- és erkölcsant« tartozik. Ezen érte-

lemben intézkednek a közép iskolákra vonatkozó 1883: XXX. és az 1885: XI. t.-cikkek is.

A törvény általános intézkedései szerint tehát hit- és erkölcsant, mint »köteles« tantárgyat, nem is szabad más által taníttatni, mint egy olyan egyén által, ki igazolt képesítéssel bír és miután a dolog természetében fekszik, hogy azon egyén, ki a népiskolákban egy »köteles« tantárgyat tanít, az néptanító, ennél fogva azon egyén ki a »köteles« hit- és erkölcsant tanítja szintén néptanítónak tekintendő.

Összevetve tehát a törvény általános intézkedéseit, miután az általános szabály alól kivételt csak ott tehetünk, hol a törvény azt nyíltan megteszi, el kell fogadnunk, hogy a népiskolai törvény IX. fejezete, mely a néptanítók jogairól intézkedik azon képesített vagy okleveles tanítóra, ki az egyébként »köteles« hit- és erkölcsant tanítja ép úgy vonatkozik, mint azon képesített vagy okleveles tanítóra, ki a »köteles« magyar nyelv- vagy szám- tant tanítja. Ezen fejezet 138. §-a értelmében pedig a tanítók élethosszig választatnak és miután a törvény kivételt nem tesz, semmi okunk nincsen azt állítani, hogy azon képesített vagy okleveles tanító, ki véletlenül a különben szintén »köteles« hit- és erkölcsant tanítja, ezen kedvezményben nem részesül.

Sőt ezen általános szabályt a 141. §-ban megállapított kivétel, megerősíti.

Ezen szakaszban ugyanis a tanítókra vonatkozó incompatibilitás szabályoztatik és kivételképen kimondatik, hogy a »hitfelekezeti iskolatanítók az isteni tiszteleten és temetéseken segédkezhetnek.« Ez tehát az egyetlen kivétel, melyet a IX. fejezet megállapít, a miből a *törvény-magyarázat* általános szabályai szerint az következik, hogy miután csak ezen kivétel van megállapítva, mást tenni nem szabad.

Ezeket szem előtt tartva igazán megfoghatatlan, hogy honnan vette magát azon téves nézet, hogy azon képesített vagy okleveles tanító, ki véletlenül a különben első helyen »köteles« tantárgynak felsorolt »hit- és erkölcsant« tanítja az IX. fejezet általános intézkedései alól ki volna véve? Ugy hallom, hogy a törvény 57. §-ára állapítják nézetüket. Ezen szakasz szerint »a hitfelekezetek tartoznak a hit- és erkölcsant tanításáról gondoskodni.« De hogy ezen szakaszból, miként lehet azon állítást kimagyarázni? az még csodálatosabb.

Szerény nézetem szerint ezen szakaszból legfeljebb azt magyarázhatni ki, hogy a hit- és erkölcstan tekintetében a *hitfelekezetnek nagyobb kötelességeik* vannak, mint más tantárgyra nézve; de nem azt, hogy azon képesített vagy okleveles tanítónak, ki véletlenül azon tantárgyat tanítja, *kevesebb jogai* legyenek, mint más tanítónak. Furesa észjárás volna az, hogy a hitfelekezetre rótt terhet azon egyénre hárítsuk át, ki véletlenül a hitfelekezet kötelességének teljesítésében segítkezik.

Egyébiránt ezen szakasz nem is óhajt a hitfelekezetekre kötelességet róni és a törvényhozás magasztos intencióját tekintve ezen *intézkedés nem kötelesség, hanem jog.*

A törvényhozás ugyanis az elismert vallások *szabadságát* szintén elvül kimondotta. Ezen elvet tekintve, a hitfelekezet jogai csorbát szenvednének, ha az állam a hit- és erkölcstanításról is épen úgy gondoskodnék, mint a többi köteles tantárgyak tanításáról. Mert tudvalevő dolog, a *vallási érzület* szempontjából nem elég az, ha a hittanító a kellő képesítéssel bír, hanem sikeres működéséhez feltétlenül szükséges a vallásos életmód. Annak elbírálásába tehát, hogy bir-e valaki ezen vallásos érzülettel, különösen tekintve a hitfelekezetek különböző voltát, az állam nem bocsátkozhatik; ezen tantárgy tanítását tehát magára nem válthatja és pedig épen a hitfelekezetek vallási érzületére való tekintettel. A hivatkozott szakasz e szerint nem is kötelességet akar a hitfelekezetekre róni (a mint az tényleg anyagi szempontból sem történik, a mennyiben az állam e czímen iskolaátalányokat ad), hanem csak kényszeríti azokat, hogy jogukkal éljenek. A törvényhozás ezen intenciója kitűnik az 1883: XXX. t.-cz. 9. §-ából is. E szerint a hitfelekezetek a hit- és erkölcstan tanításáról maguk gondoskodnak és erre nézve az általuk választott egyént bejelentik, azonban »a miniszter a bejelentett *egyén* elfogadását csak *erkölcsi* vagy *állami* szempontból tagadhatja meg.« Világos, hogy a törvényhozás nem korlátolni, hanem ellenkezőleg a különféle vallási érzületre való tekintettel nagyobb szabadsági kört engedni kívánt és csak társadalmi és politikai szempontból gyakorolja itt az ellenőrzést; ellenben a képesítés, illetve vallási érzület kérdését az illető hitfelekezetre *bízza*.

Meglehet azonban, hogy a téves felfogásnak más keletkezései is vannak. Sokan t. i. mivel a hittant katolikusok és reformátusoknál rendszeren papok, illetve lelkészek tanítják, azt

mondják, hogy azon egyén, ki a hit- és erkölcstant tanítja, a — *papi állományhoz* tartozik és így (most következik az okoskodás láncolatában az ugrás) az izr. vallású hittanító nem tekinthető néptanítónak; — tehát a népiskolai törvény nem vonatkozhatik rá. Ezen okoskodás helytelen volta szembeötlő. Először azon körülményből, mert egyik hitfelekezetenél a pap vagy a lelkész tanítja a hittant, nem lehet azt következtetnünk, hogy mindenki, ki hittant tanít a papi állományhoz tartozik; mert hiszen a *papi minőséget* nem a hittan tanítása adja meg; másodsor, ha az első állítást elfogadjuk, akkor azt kell helyes okoskodással vitatnunk, hogy a hittanító is azon jogokban részesül, a melyekben a papok; ezek pedig szintén *életösszig választatnak meg*. De helytelen ezen okadás azért is, mert az 1868: 38. t.-cz. 57. és az 1883: 30. t.-cz. 9. §§-ai értelmében csak jogukban áll a hitfelekezeteknek a hit- és erkölcstant a papok vagy lelkészek által taníttatni és pedig azért, mert ezeket a törvény arra képesítettnek tekintti; de semmi esetre sem lehet ebből azt következtetni, hogy egy oly egyén ki néptanítói oklevéllel bír, azért mert hittant tanít, néptanítói minőségéből kivetkőztetik.

Egy további ok, mely a jelzett téves felfogásra vezetett, valószínűleg az, hogy a miniszterium egy esetben a »*talmudóra*« tanítót nem ismerte el néptanítónak. Igen ám, csak hogy ezen esetben a *törvény rátiója fenn nem forogván, természetes, hogy a törvényes dispositiók nem is alkalmazhatók*. A hit- és erkölcstant a törvény kötelezőnek mondja ki, de nem rendeli, hogy *talmudot* vagy ehhez hasonló theologiai tudományokat tanítsunk a nép- és középiskolákban; vagyis, az nem volt a »köteles« hit- és erkölcstan és így természetes, hogy a törvény azon egyénekre, kik nem ezen »köteles« hit- és erkölcstant tanítják, hanem theologiai vagy vallástudományt, az 1868: 38. t.-cz. IX. fejezetében meghatározott intézkedéseket nem vonatkozathatja.

De képtelenség és a törvény megsértése is volna, azt állítani, hogy a törvény azon okleveles tanítót, ki a köteles hit- és erkölcstant tanítja, a népiskolai törvényben jelzett kedvezményekben nem részesíti. Hiszen a törvényhozás a vallás iránt a legnagyobb tisztelettel viseltetik, mindenütt *első* sorban említi a »hit- és erkölcstant,« kivételt ilyen tanítóra nem teszen, és így sem előtt kell tartanunk azon általános jogi szabályt, hogy ott a hol ugyanazon törvényes rátió forog fenn, ott ugyanazon tör-

vényes dispositiók bírnak érvénnyel. Hogy pedig törvényes rátió az, hogy azon egyén, ki a törvény szerint a népiskolákban a »kötelezett« hit- és erkölestant tanítja, különösen akkor, ha képesítéssel, vagy pláne népiskolai oklevéllel bír, népiskolai tanító-nak tekintessék és mint ilyen az ezen törvényben meghatározott jogokban is részesüljön, azt Csukási és Kondor urak is elismerik, és így semmi ok nem forog fenn arra, a törvényből olyasmit ki-magyarazni, a mi abban nincsen és a mi annak szellemével el-lenkezik.

Budapest.

BERGER J. LIPÓT  
hitoktató.

### A hitoktatás és a rabbiképző.

E füzetekben talán egy tárgyról sem irtak annyit, mint a hit-oktatásról. Örömmel olvastam itt több nagy gonddal készült ál-talános és részletes tantervet; el-elnéztem a »dióhéjba zárt« tananyag kijelölését, talmud-tórák szervezetét stb. De egy valami rejtély előttem: hol nyerik a hittanárak kiképeztetésüket? Tulajdon-képen a rabbiképző-intézet volna hivatva erről gondoskodni, amint ezt az intézet szabályzataiban olvassuk, de tudtommal ott nem képesítettek eddigelő hittanárokat. Pedig azt hiszem, épen nem csekély fontosságú, hogy kikre bízuk gyermekeink hitok-tatását. Más felekezetek csakis a lelkeszre bízzák e fontos fel-adat teljesítését, nálunk pedig mindenki lehet hitoktató vagy hit-tanár, a kit csak megválasztanak.

Kétségkívül vannak szép számmal derék és minden tekintet-ben megfelelő hittanáraink, de legnagyobb részük két csoportra osztható. Sokaknak meg van a kellő héber tudományuk, azon-ban hiányzik náluk a pedagógiai képzettség, sőt fájdalom, néha a kellő műveltség is. Pedig középiskolai tanulókat csak azon módszerrel lehet hittanra tanítani, melyekkel a többi tár-gyakra tanítják. Másoknál meg lenne a kellő pedagógiai képzett-ség, ezek ismét kellő héber ismeretek nélkül szűkölködnek. Ezek eléggé ismert tények, a melyeket megszoktunk nyugodtan szem-lélni és még csak nem is gondolunk javításukra. Az ifjabb nem-zedék rabbijai legfőbb gondjukat a hitoktatásra fordítják és jog-gal, mert Izraél jövője lebeg szemük előtt. De vajjon gondosko-dott-e a rabbiképző-intézet, hogy növendékei kellő pedagógiai is-meretekkel bírjanak e téren? Fájdalom, eddigelő nem, és így a

kezdő rabbi éveket kénytelen kísérletekkel eltölteni, míg végre szilárd módszert talál a hitoktatásra, ami pedig csak a növendé-kek rovására megy. — Az a pedagógia, melyre egy fél évig az egyetemen iratkoznak, bizony nem sokat használ az üdvösségre. Más felekezetek nem érik be ily kevéssel, és csak azt az egyet akarom felemlíteni, hogy a budapesti tudomány-egyetem theolo-giai fakultásán a kisedneveléstan, hitoktatástan, lelkipásztor-ságtan stb. rendes tantárgyak. Az is köztudomású, hogy a refor-mátus felekezetek mily súlyt fektetnek a papnövendékek elméleti és gyakorlati pedagógiai kiképzésére.

Mi persze ilyen valamire nem is számíthatunk. Pedig al-kalma kitűnő volna az intézetnek, hogy növendékei gyakorlati tapasztalatokat szerezzenek a hitoktatás terén. A pesti hitközség, ha jól értesültem, már tavaly felkérte az intézetet, hogy bocsa-sson néhány érettebb hallgatót rendelkezésére, mint kisegítő hit-oktatót. Az intézet azonban ezt eleinte nem tette. Miért? Közel-álló felelet volna, hogy az intézet növendékei nagyon is el van-nak foglalva. De vajjon jobb-e mostani helyzetük, midőn csak-nem mindenki 3—4 órát kénytelen naponkint lezkeadással töl-teni, nem egyszer az előadások rovására, hogy a legszüksége-ssebet előteremtse, mert az Ecz-Chájim-egylet jelen szűk visz-onyai közt senkinek sem nyújthat még legszükségesebb fentartási segélyt sem. Eltekintve egy pillanatra attól, hogy ily módon mily derék hitoktatókká képződnének a hallgatók, gondoljuk meg, mily üdvös hatása lenne, ha az érettebb hallgatók, megszabadulva a mindenféle lezkeadásnak jövő és már jelen állásukhoz se-igen illő kényszerétől, annyi szabad időt nyernének tanulmányaik-hoz, másrészt pedig a nyomasztó anyagi gondoktól is mentek lennének. A kik az intézetet közelebbről ismerik, többet értenek e sorokból, mint a mennyit írok. Nagy bűn a közönyösség, mely mind a két táborban egyaránt dívik, t. i. nagy bűn az a közö-nyösség, melylyel hazánk zsidósága a jövődöbeli rabbikkal, hitörökkel és tanítókkal szemben viseltetik! Míg a rabbikká képesített növendékeket a legnagyobb ünnepélyességgel igtatják be, a növendékek sorsával senki sem törődik. De ezt csak mellé-kesen említem.

A fődolog az lenne, hogy a rabbinövendékek kellő gyakor-lati pedagógiai kiképzést nyerjenek. Minden alapvizsgázott növendék taníthatna hetenkint 6—8 órát, kezdetben népiskolában,



majd középiskolában, később azoknak felsőbb osztályaiban. — Ezáltal elkerülhető volna a pesti hitoktatók oly túlterhelhetése, mint a hogyan az most van, és a hitoktatók is sokkal jobban teljesíthetnék kötelességüket. Sőt ha egy lépéssel tovább megyünk, közel áll a gondolat, hogy ily módon lenne legsikeresebben megoldható a hittanárképzés ügye. A legjobb hittanárok bizonyára a rabbiképzőből kikerült rabbik lennének, és a nagyobb községek kétségtelenül örömmel igyekeznének ilyen hittanásra szert tenni. Másrészt sok fiatal rabbira üdvös lenne, ha mint hittanár bővebb tapasztalatokat szerezne úgy tanulmányai, mint a községi élet körül, a mint ezt más felekezettek lelkeszei teszik. A mi pedig a hallgatók elfoglaltságát illeti, arra inkább volna most panasz, mint akkor. Könnyű volna a tanári karnak a tanrendet oly módon változtatni, hogy a hallgatók e téren való működését lehetővé tenné, mert míg most töménytelen időt kénytelen lezkeadásokra fecsérelni, úgy csekély heti 6—8 órai tanítás némileg gondatlan életmódot biztosítana számára. Mily nagy haszon háramlanék ebből a fiatal rabbik kiképzésére!

A mint a »M.-Zs. Szemle« f. é. 3. számában »külföldi levél« című tudósításból kivehető, a boroszlói hitközségben az általam ajánlott eszme régóta gyakorlásban van.

Mindezek után ez ügyet a szakkörök és t. kartársaim figyelmébe ajánlom.

Békés-Csaba.

KOHN E. H.  
rabbi

### Egy miniszteri válasz.

A M.-Zs. Szemle VI. évf. 611. l. fölvetett kérdésre a vallás- és közoktatásügyi m. k. miniszter a következő *választ* adta, melyet közérdekű tartalmánál fogva imitt közzétesz

*Egy anyakönyvvezető rabbi.*

28077. sz. Vallás- és közoktatásügyi miniszter. A. K. izr. hitközség anyakönyvvezető rabbija /. alázrt beadványában aziránt kért utasítást, hogy egy házasságtörésből származó olyan gyermek születési esetének anyakönyvi bejegyzésénél, kit természetes atyja tőle származott gyanánt kíván kitüntetettetni, az anyakönyvben miként járjon el. Az előterjesztésben előadott tényállás szerint a hitvestársak közötti házasság még ma is fenáll.

Ilyen körülmények között törvényeink szerint a gyermek *törvényes* születésének tekintendő és ilyenek is vezetendő be az anyakönyvbe, miután a házasság fenállása alatt született gyermekek törvényes születésűek. Az atya rovatába ennek következtében az illető nő férjének neve vezetendő be és az anyakönyvi hivatalnak nincsen joga sem a jegyzet, sem az anyakönyvnek más rovatába bevezetni azt, hogy más valaki a gyermeket magától származottnak vallja. De még az sem engedhető meg az anyakönyvi hivatalnak, hogy magyarul vagy héberül, vagy bármely nyelven a jegyzet rovatába kitegye azt, hogy a házasságon kívül tiltott viszonyból született, mert ennek kitüntetése illetve kimondása hazai jogszabályainkba ütköznék és a törvényes ágyból született gyermek csak bírói ítélettel mondható ki törvénytelen születésűnek és ezen minőségben az anyakönyvben leendő fölüntetése csak jogerőre emelkedett bírói ítélet alapján történhetik. Értesitse ezekről a közönség mihezertarts végett felterjesztő izr. anyakönyvvezetőt.

Budapesten, 1890. június 25-én.

Gróf Csáky, s. k.

S. vármegye közönségének.

Eddig a miniszteri válasz. Már most azt vagyok bátor újból kérdezni, nem-e válik semmissé e válasz által a mamzért illető zsidó egyházjog?

### Válaszul.

A Magyar-Zsidó Szemle folyó évi 6. számában Dallos Sámuel úr ujra feltámasztotta halottjaiból az anyakönyvvezetői ügyet, panaszkodván a sok avatatlan kontárkodása ellen és ennek elharapódzása főokául a híres csejthei »rabbigyárát« nevezzi meg.

Ki kell jelentenem, hogy engem személyes érdek nem vezérel, sem pedig valakinek védelmére kelné felszólítva nem lettem, hanem amidőn nézetemet e dologban elmondani akarom, szándékom a folyóirat b. olvasói előtt az ügyet úgy megvilágítani, amint az előttem ismeretes, hadd jusson érvényre az »audeatur et altera pars« elve, s ne tekintsek ama »rabbiknak előléptetettek« valami tudatlanoknak, kiknek képességök a templomsöpítés mesterségén kezdődik.

A Trencsén megyében utóbbi időben újonnan alkalmazott és D. úr által kifogásolt anyakönyvvezetők ketteje előttem ismer-

rós és fájdalmasan érintett, hogy ők »a szó teljes értelmében ambaáreczeknek« kürtöltetnek ki a nagy világ előtt.

Az egyik hosszú évek során át vezette az anyakönyveket, úgy is — mint az addig szokásban volt — mint hitk. jegyző, de mint »paszkener« is, van tanítóképesítője is. Az illetőt már rég megkínálta több előkelő rabbi hattárával, de mindannyiszor szerényen visszautasította, mondván: »inkább állítsák, hogy N. a héber tudományokban jártas jegyző, mintsem, hogy egygyel több a kis rabbik közül. Ha ő most, az anyakönyvek rendezése alkalmával, nehogy hivatalát veszítse, a többi közt ama »gyárat« is igénybe vette (bár nem tudom, hogy vette-e?), D. úr biztosra veheti, hogy hivatalának ezután is becsülettel fog megfelelni.

A második — a tanító — már legalább 20 éve, hogy hattárja van, tudomásommal elődje általa vezettette az anyakönyveket, minthogy maga nem volt erre képes, minden tekintetben művelt ember, mi csoda tehát, ha közséje az öreg rabbi elhalta után őt — a legalább is 35 éven át iskoláján működő tanítót — ültette a rabbiszékbe? Én itt semmi különöset nem látok. — Tudok én »doktor-rabbit«, ki a héber ismeretekben tanítványa lehetne. Hanem, hogyha másutt néznénk körül, sokkal különböző dolgokat látnánk. Így pl. hány olyan sakter lett anyakönyvvezető, ki valamely polgári iskolán kapott 4 osztályról bizonyítványt, jóllehet azt sem tudja, miféle tantárgyak taníttatnak ott, s azok aztán azzal negélyeznek, hogy rabbivizsgát tettek le.

Tessék elhinni, hogy azon községek csak szorultságból intézkednek úgy, mert tanítót és rabbit alkalmazni és őket tisztességesen díjazni képtelenek, de mivelhogy iskolát fenntartani előbbre valónak tartják, mint rabbit alkalmazni, az anyakönyvek vezetésével tanítójukat bizzák meg. S akárhányan közülök sokkal helyesebben végzik ezt, mint holmi sakterből lett »helyettes rabbi.«

H. J.

## ÉRTESÍTŐ.

### Országvilág.

A szentföldről.

Jeruzsálem, 1890. június 30.

Tisztelt Szerkesztőség!

Majdnem nyolcz hónapja múlt, mióta Dél-Ausztráliának minden tekintetben gyönyörű és sok szempontból páratlan fővárosát, Adelaide-t elhagytam.

Nem általánosan gyakorolt dús vendégszeretetéért nevezem Adelaide-ot »páratlan városnak«, hanem azért, mert ritka gyönyörűséges fekvése, belső berendezése, építészete, térei, kertjei, utcaí és nyilvános épületei csakugyan mintául szolgálhatnak az egész világnak. — Én épen sátoros ünnepeink alatt, mindössze egy hónapig voltam ott, és ezen rövid idő alatt nemcsak a derék rabbi, tisztelendő Boáz A. T. úr, Marks Frigyes hitközségi elnök, Saunders Salamon bankár és városi pénztárnok, nemcsak Salamon Sámuel gyarmati (azaz országos) fő-bíró, Schlank Manó arany-ékszer gyáros és béke-bíró, Cohn Lipót fő-polgármester, Herzberg Ármin gyarmati (állami) fő-ügyész; de maga a dél-austráliai alkirály, Earl of Kintore ő excellenciája által is vendégül fogadtattam; nem is említve sok más kisebb, más felekezetű kitünőségeket, kiknek szép fogatain majdnem naponkint hosszabb-rövidebb kirándulásokat tettem a szép tengerparton, vagy az édeni hegyes-völgyes környéken; de mégis nagy hálátlansággal vádolnám önmagamot, ha e tárgyban kedves emlékeztető testvéries jó barátaimat, Sansome Fülöp, Bailey H. J. és Skuce A. G. urakat különös hála elismeréssel nem említeném.

Adelaideben mindössze vagy százötven általánosan jómódú, de nem gazdag zsidócsalád lakik; kiváló nagy részök Angol- és

Németországból bevándorolt mindenemű kézművesek, szatócsok és kereskedők; csinos és kiváló központon fekvő templomuk és iskolaházuk van, mely utóbbiban azonban csak szombaton délután és vasárnap délelőtt nyer mintegy kétszáz számú mindkét nembeli ifjúság angol és héber nyelvben két-két órányi hitoktatást, míg hetenkinti öt napon eljárnak a nyilvános állami iskolák, kollegiumok és akadémiákba és többen az egyetemre is.

Feltűnően jó és előnyös állapotot találtam nemcsak az Egyesült-Államokban, de különösen az egész földgömböt szélesen övező roppant számú kisebb-nagyobb angol gyarmatokban is, azon az általános vallásosságot és a felekezetek egymásiránti jóakarátát hathatósan előmozdító körülményben, hogy, a Jezsuita-szerzetet kivéve, minden nyilvános állami alsóbb és magasabb iskola, mint szintén illetén magánintézetek is, *szombat és vasárnapokon* ép oly kevésbé tanítanak, mint akármelyik más hétköznapra eső nagy ünnepen sem; minthogy az öt hétköznapos húsz-huszonöt tan-órai általány — a közbeeső nagyobb ünnepnapok levonásával is a vallás és különféle szertartás sajátágságosan különböző kívánalmainak is teljes elégséget ad és a vallásbeli hanyatlást és közömbösséget nem is tökéletesen elnyomni, de mindenesetre hathatósan ellensúlyozni lehet.

Igy történik ez mindenütt, hol angol nyelv, ész, szellem és befolyás alatt az emberiség, a jog, a testvériség tanai jutnak érvényre.

Singapore városban, Batávia és Sumatra szigetein is bár igen rövid látogatást tettem, mely alatt csak arról értesülhettem, hogy e helyeken nem nagy számban létező hitrokonainknak van zsinagógájuk és metszójük, mely utóbbit egyenesen Jerusálemből küldették maguknak. A szingaporei zsidók zöme Hollandiából, Lengyel- és Oroszországból származók, nagyon vallásosak; az étkezési törvényeket szigorúan tartják; néhányan kézművesek, kis- és nagy kereskedők, illetőleg európai czégek ügynökei, stb. külsőleg a hollandi orthodoxia fiók eklézsiáinak tarthatók.

Múlt év november 30-án értem »Salier« szép és kényelmes német posta gőzösön *Colombo*-ba, *Ceylon* szigetének fő- és legnagyobb városába, mely kívülről annyira megtetszett, hogy tizen-négy napos tartózkodásra kértem és kaptam engedelmet; t. i. a legközelebbi német posta gőzös megérkeztéig. Igen említésre méltónak tartom itt megjegyezni, hogy a Bremer Lloyd német

posta gőzösök e tájékon gyorsaság, biztonság és kényelemre nézve a legjobbak. Bár az osztrák-magyar Lloyd-ról mondhatnánk hasonlót. De had írjak *Colombó*-ról, *Candj* és *Point Egál*-ról, mint *Ceylon* szigetének három legnevezetesebb városairól. Zsidó szempontból? ott zsidó nincs. De van kevés, és még is tán harmincz felekezetre oszló kereszténység mellett több száz ezer Budhista, Brahmin, Mohamedán, Tamil, Singhalese, Bengalese, Urdú, Hindostani, Malay, Caffir, és az Isten maga tudja csak, mi másféle nemzetiség és törzsfajok.

Nagy Isten, mily olcsó az ember itt! A könnyű kis fiakerhintőt, melybe persze csak egy ember fér, nem lovak húzzák, de egy-egy ember, mely egy huszonöt krajczárnál sokkal kevesebb összegért elüget egy-egy óráig — harminczöt krajczárért két óráig, ötven krajczárért három óráig is, szünet nélkül.

A Singhalézek nagyrészt majdnem meztelenül járnak és a férfiak gyönyörű két, három lábnyi és nem ritkán még hosszabb fekete hajat viselnek, melyet tisztán kifésülve többnyire kontyban kötnek. A bőrük nem fekete, hanem piszkos réz-színű, melyet gyakori szagos olaj által tesznek fénylővé és a szörnyű hő nap-sugarakat elviselhetővé.

És kérdi a tisztelt szerkesztőség, hogy egész két héten át mit tettem én ott, oly idegen pogány és barbár népfajok között?

Hát kérem szépen, van azért a három nevezett városban, a katonaságot és hivatalnokokat beleértve, összesen mintegy nyolczezer többé-kevésbé művelt európai, és ezeken kívül a nevezett ázsiai fajok mindenikéből kisebb-nagyobb számú egyén, kik hittérítők vagy mások, és különféle körülmények és kedvező viszonyok által, nemcsak az angol nyelvet tanulták meg, de az irodalom és művelődés csarnokaiba is behatoltak, és ilyen vegyes hallgatóság előtt adtam én *Ceylon*-ban köz-kívánatra öt nyilvános felolvasást, melyek közül egyet az úgynevezett *Paramatta* templomban tartottam a Wellawatta bennszülöttek protestáns árvaháza javára; mely alkalomkor *hatszáz tizenkét és fél rupee* folyt általam az említett árvaház pénztárába.

Felolvasásom tárgyát a »*Vallástalan vallások eredete fejlődése és hanyatlása*« képezte és a »*Colombo-Times*« azt mondta róla: Those that had the privilege of hearing the learned eloquent and instructive lecture, will never in their life forget the great spiritual and ethical truths and the abundance of

philosophical beauties it evolved. Ceylonból Madras-ba érkeztem épen Albert Victor angol királyi herczeg ott tartózkodása alatt, kinek tiszteletére népiünnep népiünnepet ért. Itt néhány szefárdi zsidó kereskedőn kívül nem lakik hitrokon, és sem zsidó templom, sem iskola nem létezik. A hőség szinte elviselhetetlen, az éghajlat egészségtelen.

Deczember 24-én értem a zanzibári szultán egy kis aczél gőzhajóján Calcuttába, melynek két millio lakosai közt felalálható a földgömb minden fajának képviselője, minden országának polgára. De míg a szefárdiaknak három szép, és gazdagon felszerelt imaházuk van, addig az ottani európai, illetőleg lengyel, orosz és néhány bukovinai zsidóknak, kik között egy aradi és egy nagykanizsai egyént is találtam, semmi vallási vagy társadalmi intézményük nincs, de a helyett van üzletük oly alávaló, és nemtele, hogy annak bővebb leírásába e helyütt nem is bocsájtkozhatom. Megjegyzem azonban, hogy Calcuttában állítólag mintegy négyszáz zsidó eredetű szabad személy van, melyek lengyel, román, orosz, galicziai és bukovinai szülők által részint tudva, részint tudatlanul adattak volna el. Igy szóltak legalább az én komoly forrásból merített tudósításaim.

Örömmel említem ezek után, hogy dr. Salzer Lipót és Groszman Ignác urak, mindketten pozsonyi származásúak, mint szintén Ábrámovich H. és Feuchtnér F. jóhírnévben álló kereskedő honfitársaink is vannak Calcuttában, hol a Palugyai borok javát  $2\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{2}$  rupee-ért  $\frac{7}{10}$ -es palaczkokban a Babu-tól a Rája és Máhárájá-ig minden tehetős ember megkedvelte, csakhogy hát a népség nagy tömege szegény, a munka olcsó és a pénz nagyon drága.

Bábu Yaddu Lal Mullik, Mánákjee Rostumjee és Chakravarti Lebjee urak fölszóllítására a »*Calcutta Psycho-Religious Society*«-ben három nyilvános felolvasást tartottam, melyeken nagy hallgatóság volt jelen.

Meg kell említenem, hogy a calcuttai szefárdi zsidóság-nak a három imaház mellett még szép fiú- és leányiskola-házai is vannak, melyeket úgy, mint a létező új zsidó kórházat *Ezra József* Bagdádból eredő hitrokon építtetett saját költségén. Ezra úr jótékonyága oly általános elismerésben részesül, hogy az alkirályi palota közelében lévő szép, bár rövid utcza »Ezra«-ut-

czának neveztetett el. Jótékony adományainak és alapítványai-nak összege sok millióra rüg.

Majdnem két hónapot töltöttem Allahabad, Lucknow, Cownpore, Jeypore, Hyderabad, Lahore, Agra, Delhi, Mysore, Kurachee és Poonah városokban, melyik mint építészeti, mint nemzetiségi, de különösen vallási szempontból is érdekelték: zsidó itt egyáltalán nem lakik, minthogy szerintem a zsidó szel-lem az ily durva pogányságot nem nézheti, nem is tűrheti. Végre márcziusban el jutottam Bombay-ba, Hindosztán fővárosába, melynek modern része diszül szolgálja bármely európai nagyvárosnak. De bezzeg nyomorult ám a hindúk, bráhmínok, parseek, arabok, a tízezernyi szegény Beni-Israel-ek, a Tamil, Malay és egyéb nemzetiségek város-részei, utcái és lakhelyei.

A zsidóknak a *várban* és az úgynevezett Byculla csinos és kényelmes lakhelyül szolgáló városrészben egy-egy kívül és belül igen csinos és a *Sassoon* család által Dávid atyjuk emlékére épített és ugyanezen család által fentartott sudaras toronnyal és torony-órával is ellátott templomuk van, melyek mellett egy-egy jókora több termeket stb. tartalmazó iskolai épület is áll. Ezen két iskolában a *Sassoon* család mintegy háromszáz mindkét nembeli zsidó gyermeket tanítat ingyen, egy tetemes részt könyvek, írószerek és még ruházattal is ellátva. A tantárgyakat a héber, arab, angol és márati nyelvben való írás és olvasás, szám-tan, földrajz képezik. *Sassoon* Albert báróné (a kinek Bombay-ban létem alatt Sans-souci palotájában vendége voltam) megkeresése folytán mind a várbeli, mind pedig a bycullai iskolában vizsgálatot tartottam és a nagylelkű bárónéhoz tett írás-beli jelentésemben kinyilatkoztattam, hogy a nagy áldozatokba kerülő iskolák minden tekintetben tökéletesen megfelelnek. Bombay-ban van ázsiai központjuk a Párszi tűz-imádó felekezetnek, számunk magában Bombay-ban százezernél is több és szerintem legnagyobb különbözősék abból áll, hogy míg a zsidók, keresztények és mohamedánok halottaikat eltemetik, míg a hindúk és brahmínok halottaikat elégetik és a fennmaradó csekély hamvakból színeket készítenek, melyekkel a rossz szellemek elleni védelemből, nem ritkán pedig jó szerencse és boldogság elnyeréseért homlokukat, orrukat, két arcukat, füliüket és nyakukat vörös, sárga vagy fehér pontok és vonalakkal befestik; addig a halottaikat minden tűz-templommal összekötött úgynevezett »*Csendes*»

ség torony» (tower of silence) tetejébe helyezik, hol a kányák a preparált hullát fölfalják.

A *Bené Izraél*-ek nem szerezsen-zsidók; van köztük sok barna, de számos szöke is. A szerezsen vagy fekete zsidók nem is Ázsiában, hanem Afrikában, csupán csak Abbyssiniában találtnak és *Aden*-ben közülök többekkel is találkozom. A *Bené Izraél* tiszta sémi eredetűek és kőművesek, kovácson, ácsok, asztalosok, kőfaragók, kertészek, víz-hordók és kocsisok, van köztük pár száz fiatal ember, kik állami, vasúti, ügyvédi és kereskedelmi irnokok, és van talán száz, ki az államtól huszonöt egész százharmincz rupee-ig való havi nyugdíjat húznak, de ezek rendszeren nagyon öreg és nagyszámú családot fentartó egyének. Sok közülök katona és a hindosztáni és bengáli kormányok egyformán kedvelik őket e minőségben és azért is kap a *Kehimker* úr által igazgatott, az *Anglo-jewish Association* és a *Sassoon* család által is pártolt *Khudduk* városrészben felette alkalmatlan bérházban levő fiú és leány iskola évi két ezer rupeet a *bombay-i* kormányzóságtól.

Másfél hónapon át, naponkint három óráig tanítottam én ezen iskolában a tanítókat és a magasabb osztályokat, és tudom, hogy fáradozásom híre eljutott Londonba az *Anglo Jewish Association* nemes szívű tagjai elé.

A *Bené Izrael* mintegy 200-at tevő ifjúságának van egy »Szellemi képződést elősegítő egyesületük« máráti nyelvben »*Su-bodha Prakashaka Samaj*«, mely előtt a *Framjee Cowasjee* intézet nagy termében nyilvános felolvasást, a nagy ima-teremben pedig szombat délutánokon hosszabb oktató beszédeket is tartottam, és személyes tapasztalásom arra késztet, hogy a szegény, de becsületes, tisztességes és munkás *Bené Izraél* javára a *M. Sz. Sz. f. h.* füzetének 372—373. lapjain foglalt levél értelmében segedelemért könyörögjek, mely, mint nemrég a *bagdadi* üldözöttek számára, a *bombay-i Bené Izrael* részére is bizonyára meg fog kerülni.

*Bagdad* városában is találtam mintegy harmincezer lélekre menő zsidóságot, kik fájdalom a kényuralom legkeményebb módjával felettük uralkodók bűneit és rossz tulajdonságait elcsajátították a nélkül, hogy netalán mégis létező nemi erényeiket is eltanulták volna, és így nem is csoda, ha a vakbuzgóság, tudatlanság és lustasággal mindíg tőszomszédos szegénység, és inség

oly annyira ostromozza őket, hogy a *bagdadi zsidó-arab* polgártársa példájára, nejét, vagy leányát a legtöbbet ígérő vagy inkább készpénzben fizetőnek eladja.

Innen fáradoalmas úton *Ádenbe* és a *Bab-el-Mandeb* és a vörös tenger egész hosszán keresztül *Suezbe* és onnét vasúton *Cairóba* értem, hol húsz napi tartózkodásom alatt főképen azon csodákat bámúltam, melyeket a tisztelt olvasó az enyinnél sokszorosan ékesebb tollak leírásából bizonytal ismer; ezért csak azt mondom el, hogy *Blum pasa*, *Cattani bey*, *Heller*, *Hyman Doktor* és más többé-kevésbé magas rangú urak és társadalmi és politikai kitünőségek fáradozásainak daczára általában az európai, de különösen a szefárdi zsidók állapota a lehető; legsajnálatosabb, úgy, hogy a zsidó gyermekek nagy része a különféle nemzetiségű hittérítők iskoláit kénytelenek látogatni. Örömmel tudatom azonban, hogy már is harmincz ezer frank subventiót ajánlott az amerika *Bené Beríth* egy *Cairóban* alapítandó zsidó-arab-angol iskola fentartására, ha az ottani zsidók magokat kötelezik e célra további évi tíz ezer frankkal járulni a mibe ezek, úgy hallom, bele is egyeztek.

*Alexandriát* illetőleg a zsidókra nézve majdnem ugyanaz áll, a mit *Cairóról* irtam, csak hogy az utóbbi helyen a karaiták játszik az első szerepet, minthogy majdnem mind jó móduak, holott *Alexandriában* az európai zsidók nagy része lenézett és megvetett, azon üzletnél fogva, melyet *calcuttai* mód szerint űznek.

*Baró Manássé*, *Tilché lovag*, *Goár*, *Bondi hitrokonok* és *Rosty Zsigmond* osztr. magy. főkonzul mind sokat tesznek az iskolai ügyben hitrokonainkért, de a sok is elnyelődik itt, mint a csepp a tengerben.

Június 5-én értem *Alexandriából* *Jaffába* és három napi itt tartózkodás után végre *Jeruzsálembe*, ezen csodálatos romokból még csodálatosabb romokon épült ősi szent városba, melyet már is egész négy hétre terjedt ittlétem alatt, mint az egész földgömb legsajjátóságosabb, legmegalázottabb, legérdekesebb és szerintem az általános szánalom, őszinte részvét és kegyeletre legméltóbb várost eléggé bámolni és szánni nem tudok.

A *jeruzsálemi* keresztény felekezetekről s egymáshoz való ellenséges viszonyokról hallgatok. Engem itt csak a magam felekezete érdekel. Nos, a zsidók közt, fájdalom, az a nagy baj szerintem, hogy főképen *Orosz*-, *Lengyel*- és *Oláhországból* mintegy

húsz év óta ide tódult zsidó népség, mely közt Magyarország zsidóságának aljából is van talán száznál is több család, (tisztelet becsület a kivételnek) — ezeken kívül a nagyszámú szefárdi vagy spanyol zsidók, melyekhez igen sok yemeni és marokkai család is csatlakozott.

Kevés kivétellel mind a chaszidizmus hive. Igaz ugyan, hogy a Pészach Tikvé, Risón Leczijón, Zichrón Bássziá (vagy Ekron), Kátra, Zichron Jákob (vagy Számárin), Rós-Pino, Jeszód-Hámááló, Veád Chánin és Jehódiá zsidó-gyarmatok néhány ezer zsidó földművelő család és mezei munkásoknak eddigi fényes sikerük, különösen a bor- és gyümölcsstermelés térein szép jövővel kecsegtetnek; de hát ezek mind kívül vannak az országban és csak nagyon ritkán jönnek ide, míg itt Jeruzsálemben a chaszidizmus féktelen rajongással ront, bont, bonyolít és összezavar mindent, mit nemes szívek, nagy lelkek, jámbor elmék és jótékony kezek igen nagy áldozatok árán az örökkévaló dicséretére, az ittlevők hasznára és az összes zsidóság becsületére és örömére alkottak.

Az ilyen alkotások közül csak azokat említem fel, melyeket nagyrészen barátságos meghívás folytán személyesen meglátogattam és alaposan megvizsgáltam. Ezek a:

Német zsidó kórház, Bikkur Cholim.

Spanyol zsidó kórház, Miszgab Ladach, (melyben bármely honbéli hitsorsos is felvétetik és ingyen ápolás és gyógyításban részesül).

Rothschild kórház.

Mosaf Zekénim. Egy ausztráliai régi barátom *dr. Saunders Sámuel* által alkotott és főképp ausztráliai könyöradamányok által fentartott aggápoló intézet.

Ezrász Nidachim, szegényeket segélyező egyesület.

Chevra Alina, mely szegény betegek ágyai mellett viraszt, ápol és segít.

Boté Machsé, szegények és zarándokok *lakházai*, melyekben mindössze mintegy kétszázötven szoba van, melyek a szegényeknek részint három évre ingyen, részint egy-egy hónapra csekély bérért engedtetnek át.

A párisi Alliance Israelite Universelle nagyszerű fiú- és leány-iskolája.

Ugyanannak szabó, cipész, asztalos, bádogos, lakatos és kovács kéziművel tanító intézete, mely bár jótékony és nagyszerű, olesó munkája és kérlelhetetlen konkurrencziája által vagy hat-száz helybeli zsidó kézművest bizonyosan tönkrevittat.

Német árvaház, dr. Herzberg vezetése alatt, melylyel mintegy száz kis fiú által látogatott iskola és különféle kézműveket tanító intézet van összekötve.

Spanyol talmud tóra, melyet mintegy háromszázötven fiú látogat.

Blumenthal-féle talmud tóra, melyben negyvenöt fiú tanul.

Német zsidók talmud tóra intézete, melyben mintegy háromszáz fiú nyer oktatást.

Chassidok talmud tóra intézete, hol majdnem kilencven fiú nyer oktatást.

Rothschild-féle leányiskola, melynek mintegy százötven bennlakó és látogató kis leány tanulója vannak, de melyet itt azért részesítenek majdnem általános gyűlöletben, mivel hogy állítólag az írás, olvasás, számolás és kézimunkára több gondot fordítanak, mint a kóser főzésre és a Niddah, Callah és Hádlákász hánér meggyökereztetésére.

Ezeket én mind meglátogattam és dicséretes állapotban találtam. De a fentebbieken kívül is vannak még negyven *Boté midrásim*, melyekben néhány vénebb egyén tanul, vitat. — Ezek a vallási rajongók melegágyai.

Még ezeken kívül van *húsz magán leányiskola*, melyben mintegy háromszázötven leányka nyer oktatást héber olvasásban és némi kézimunkában is.

Nyilvános zsinagóga csak három van Jeruzsálemben, melyek közül az askenázi és a chaszidoké elég csinos volna némely kisebb magyar megyei székvárosban, míg a szefárdiké több mint háromszáz éves, minden részleteiben szegénység és elnyomatásról tesz szomorú tanuságot. A három jeruzsálemi főrabbival is kötöttem ismeretséget. Első köztük: Eliásár Jákob Saul a szefárdik Chacham Basija. A másik: Szalantha Sámuel, az askenázik főrabbi, végre: a hires Rabbi Mosé Léb Dinszkey, volt briusky főrabbi, a chaszidok elismert főnöke.

El nem mondhatom, mily fájdalmasan csalatkoztam minden várakozásaimban Jeruzsálemre nézve. — Láttam én már Ázsiában is, Afrikában is elég kisebb-nagyobb arab várost, de

ennél szegényebbet soha sehol! — Csak egy egyetlen valóban szép és nagyszerű épülete sincs a várfalakon belül és pedig itt van mindene a jelen és felette szomorú, de még is dicső multból. — A »Köszél Máárovisz« szomorú és fájdalmas benyomást tesz a zsidó szemlélőre, és az óriási kövek már sok helyütt megrepedtek. — Az Omár mecsetje, mely állítólag az ősi szentély helyét fedi, sem kívül, sem belülről nem nyújtott bármi szempontból is valami különös érdekes látványt; de maga a gondolat, hogy fajunknak mennyi dicsőségét fedi a tán 100—150 lábnyi romok felett épült elég egyszerű mecset, ez maga elég hő fohászok, majdnem könyvek előidézésére. — Az utcák mind, mind felette keskenyek, görbék, lépcsőzetesek, hegyes-völgyes, meglepő rossz kövezetűek, és a mi több, felette rondák. Bármily kocsi, szekér vagy hintó a városba nem jöhet; hiszen még a főutcák is alig egy hintó szélességűek, bár a nép annyi, mint a méh a kasban, úgy sűrög, forog, lármáz és alkudozva ad-vesz.

Ilyen a város, de hát még a lakosok!

A világ minden részéből, de különösen Galiczia, Bukovina, Cseh-, Felső-Magyarországról, de még az áldott Alföldről is oly csöcselék tödul ide a szent városba, mely hónapban haszontalan naplopóknak neveltetvén, a megélhetésért való küzdelmet, a bármi úton-módon való munkálkodást nem értvén, vagy szándékosan kerülvén, kapják magukat és eljönnek Jeruzsálembe, hol szerintük minden munka és legcsekélyebb erőmegfeszítés nélkül is pompásan meg lehet élni, nem ugyan az imádságból, mely végre is nem munka; hanem a *Chalukából*, melyet minden itt lakó zsidó lélek hetenkint vagy havonkint pontosan megkap. De az illetén okoskodás csak olyan, mint a főpinczér nélkül gondolatban készített számla. Ugyanis *először*: *Chalukát* nem kap senki, ki legalább is két évig itt nem lakott, de még azután is csak családi összeköttetései, barátai, pártolói stb. igen körülményes és sokoldalu feltételek tekintetbe vételével.

*Másodszor*. Az előbbiből következik, hogy igen-igen számos esetben, ki minél jobb módu, annál többet; ki minél szegényebb, öregebb, gyámoltalanabb, annál kevesebbet kap a *Chalukából*. De ugyancsak boldogok azok, kiknek atyjuk, nagybátyjuk, öcsük, első vagy második unokatestvérük vagy sógoruk van a *Chaluka-osztó bizottságban*. — Az olyan egyén vagy családnak van aztán az itteni viszonyokhoz képest szép ingyen lakása s van na-

ponként a házban nemcsak friss kenyér, kávé, thea, cukor, hanem hús, bor és ruházat, míg a szegény családok százainak napról-napra százaz kenyérrrel és egy-egy vöröshagymával kell életüket tengetni.

Ismerek számos egyéneket, kiknek van saját házuk, liszt és más üzletük és tetemes nagy összeg pénzük kamatra kiadva. Ezek kapnak a *Chalukából* évi ezernégyszáz (1400), ezerhatszáz (1600), ezernyolczszáz (1800) és kétezer frankot és ingyen lakást, míg tisztességesnek mondott öregek és aggastyánok egészségtelen lyukakban siratják Jeruzsálem pusztulását.

Mindenek aztán sokféle következménye van; első sorban a *korai házasságok*. Liebrecht uram tizenhárom éves fia elvesz egy tizenkét éves leányt, ki egy év múlva a család nagy örömére anyává lesz, és így — az egy lélekre eső *Chaluka* a Liebrecht családot boldogságra juttatja. S-i születésű és P-ban tanult *Sonnenfeld Chájim* uram hozzáadja tizenhárom éves csinos leányát egy állítólag már szinte tizenhárom éves, de valóban csak tizenegy évesnek látszó sápadt arczu, gyenge kis fiúhoz és vejét magához veszi házába. Nagy szerencse ez *Chájim* rabbira nézve, mert alig egy év múlva veje és leánya gyermeke által a *Sonnenfeld* család két lélekkel szaporodott és ennek alapján *Sonnenfeld Chájim* rabbi, ki mellékesen megjegyezve az itteni felső-magyarországi zsidók mogulja, évi százötven forinttal több *Chalukát* kap. Még egy »honi« példát! *Kohn Mendl* P.-i születés, mintegy húsz éves, hosszú péjeszt viselő csinos és tiszta külsejű fiatal ember, ki sem magyarul, sem németül, sem arabul nem tud és csupán a zsidó jargonban képes, nem ugyan társalogni, hanem gagyogni; de azért van ám neki nemcsak csinos és fésületlen létere is elég takaros neje, hanem három élő iczi-piczi kis gyermeke is. Nos, ez a tudatlan, faragatlan és ostoba férfiú évi *négyszáz forintot felül rugó* *Chalukát* húz, tisztességes szabad lakás mellett. De *Kohn Mendl* uram tudatlansága daczára is felette találékony. Mintegy tucatnyi közelebbi barátjai és földije, különösen *Sonnenfeld Chájim* és valami *Goldberg Tóbiás* közreműködése mellett hetenkint új és új *chevrat*, társaságot, ekléziát alkotnak, hol szabad konyha, hol új talmud tóra, hol iskola gyermekeknek ingyen ebédet osztogató és ruházatot ajánló, hol aggastyánokat ápoló és gyógyító, hol szegény kis

leánykakat férjhez adó, vagy modern nyelveket és kézműveket és jó orthodox módon tanító egyleteket és intézeteket alapítanak, pecséteket készíttetnek és az egész földgömb minden városát elárasztják csinosan és ékesen nyomtatott kérő-kolduló levelekkel, melyeknek összes, nem ritkán igen tetemes eredményeit aztán Kohn, Sonnenthal, Goldberg et Comp. a selyem kaftának mély zsebeibe süllyesztik.

De legyen elég! Nem olvashatja ezeket senki oly csalódással, mint a mily kelleetlenül írtam...

Hebronban is van mintegy ezer zsidó lélek, két zsinagóga (szefárdi és askenázi), két kisebb imaház (Boté Midrásim) és a mi különösen említésre méltó, egy jó zsidó szálloda, mely Kamenitz czég alatt itt Jeruzsálemben is és Jáffában is, az itteni körülményekhez képest, pompás fogadót, valódi otthont nyújt a fáradt utazónak. A Machpéla barlangot illetőleg meg kell az utazónak elégedni azzal, a mit már tud, mert a miket itt láthat, még a legnagyobb kegyelettel párosult kíváncsiságot sem elégítheti ki, míg másrésről a Jeruzsálemből lóháton alig egy fél órányira levő Ráchel ösanyánk nagy, de egyszerű sírja már azért is megatható, mert a kegyelettel párosult szeretet e szent sírt az elmúlt évezredek daczára is oly szépen és épen megtartotta egyszerű egyszerűségében. — Gyönyörű, örökre feledhetetlen látvány az olajhegy tetejéről tisztán látható Jordán folyó és a Holt tenger.

*Beyruth, Sziria, július 27. 90.*

Jáffából és a zsidó gyarmatokból pár nappal ezelőtt érkeztem ide. — Röviden a következő fontos híreket közlöm. Jeruzsálem rabbijai, a kiket levelemben névszerint fölemlítettem és velük együtt sok más, kimondották és kihirdették a nagy átkot (chérem) a következő intézmények ellen: az Alliance Isr. Univ. valamennyi iskolája, ipari és kézmű iskolái ellen is; a lady Eveline de Rothschild leányiskolája ellen, a melyben 2—300 leányt ingyen ellátnak, tanítanak és nevelnek; a Rothschild fiú- és leányiskolák ellen, melyek a legkitünőbb berendezésűek; a berlini, a M. m. frankfurti és mainzi árvaház, fi- és ipariskola ellen. Minden a mi tanít, mindenki a ki elfogad tanítást, a ki megengedi,

hogy gyermekei iskolát látogassanak, átok alatt van. Nem szabad egybűt tanulni, mint az ő iskoláikban (boté midrásim).

Szegény Jeruzsálem! Szegény hitfeleim!

ROSENSPITZ SÁNDOR.

### Hochmuth Ábrahám sírkövének leleplezése.

*Veszprém, 1890. júniusban.*

Tekintetes Szerkesztő Úr. Ismerve a viszonyt, melyben a tek. Szerkesztőség boldogult Hochmuth Ábrahám főrabbi úrral állott, ismerve ama nagy kulturális befolyást, melyet a megboldogult a zsidó szellemi s egyházi élet fejlődésére gyakorolt, jó szolgálatot vélek tehetni a tekintetes Szerkesztőségnek akkor, midőn a megboldogult halálának évfordulójakor, síremlékének leleplezésével párosult ünnepélyességről, mely június 2-án a veszprémi izraelita sírkertben lefolyt, tudósítást írok.

A hitközség előjárósága, a boldogult iránt való kegyeletből — ismerve annak felülmúlhatatlan szerénységét — csak az ő emlékéhez híven járt el, midőn síremlékének leleplezését a legnagyobb csendben akarta megünnepelni. Mégis már a kora délutáni órákban, daczára az 5 órára kitűzött ünnepélynek, nagy csoportban gyülekeztek sírja körül a megboldogult barátai, ismerői és tisztelői. A hivatalosan képviselt testületek, jótékony egyesületek, melyeknek a megboldogult buzgó tagja, nagy pártfogója s úgyszólván valóságos lelke volt,  $\frac{3}{4}$  5-kor kezdtek kivonulni a veszprémi izr. templom udvarából. Legelől az izraelita fiú- és leányiskola növendékei tanítóikkal élükön teljes számmal vonultak ki, hogy számos éven át volt igazgatójuk, atyai barátjuk, igaz tanácsadójuk iránt való kegyeletüket leróhassák. Utánuk vonult az izr. hitközség képviselő testülete Rosenthal Nándor elnöktől vezetve, kiket a chevradisa-egyesület tagjai követtek Pillitz Dávid vezetése alatt. Az izraelita jótékony-nőegylet Weisz Elekne úrhölgygel élén, a megboldogult nejeének nevét viselő »Hochmuth Anna« Krajezár-egylet Deutsch Emma úrnő vezetése alatt teljes számmal volt képviselve.

A sír körül összegyűlt szép számú közönség néma üdvözléssel s valódi meghatottsággal fogadta a megboldogultnak az izraelita-nőegylet tagjaival érkező fájdalomtól megtört özvegyét.

Midőn 5 óraker az ünnepély a kórus énekével kezdetét vette, számoan alig tudták elfojtani zokogásukat. Majd Spitzer Vilmos rabbi helyettes artott megható imát a megboldogultért, mire a kántor a kórus éne-



kétől kísérve a kadis imát mondta el. Ezután Rosenthal Nándor elnök lelkes szavakban ecsetelve a megboldogult érdemeit, átadta a sírt a chevra-kadisa-egylet elnökének, kérve őt, hogy gondolja, ápolja azt, »nem azért, mintha nekünk, jelenben élőknek szükségünk volna emlékére, mert hisz emléke mélyen kitörölhetetlenül van benn szívünkben, hanem hogy a jövő nemzedéknek méltó példaként szolgáljon, s nagy neve világító fáklyaként mutassa nekik az utat.«

Erre lebulott a lepel s ott állt a síremlék, mely egyszerűségében méltó jelképe a megboldogultnak. A sírkövet az izr. hitközség előljárársága emélteté. Nagy elismerést érdemel a chevra-kadisa-egyesületnek nemes eljárása, mely mint a temetkezés alkalmával, úgy most is megkérte a hitközség előljárárságát, hogy a megboldogult iránt való kegyelete jeléül a síremlék költségeihez 100 frttal járulhasson.

Az ünnepély a kórus énekével végződött s a nagyszámú gyülekezet meghatottan oszlott szét.

PILLITZ SÁMUEL.

## KÜTFÖK.

206. sz.

Rendeletek a zsidók összeírásáról.

Copia 16240.

Ilmi etc. Quamvis medio quidem almarum Resolutionum Rearum Ais 1735, 1737, 1769 et 1771 tam Dnia terrestria serio monita fuissent, ne vagabundos Judaeos ad sua Bona recipiant, qui et cunctis Jurisdictionibus publicis comissu haberetur, ut in circumeuntes Judaeos serio investigetur, Passualibus destituti detineant, et nonnisi Legitimatione subsecuta ad habitationem suam remittant Ingressus vo ex aliis Dominibus Caes. Reis ad Regnum Hungariae erga passuales dumtaxat suo Loco extradandas admittant, nec ipse intraregnavo emeatus (?) ipsis abq simili cautela concedatis nihilominus providae haec dispositiones ad praepediendam nimis onerosam Judaeorum multiplicationem, extraneorumq Immigrationem identidem facto tantum abest ut effectum sortito fuissent, ut potius Natio haec speculationibus egentiori plane clavi noxiis dedita Regnum isthoc lapsu Temporis copiosis si minus, ac plerumq misere conditionis exteris Regnum inundaret.

Proinde altefata Sua Mattas Ssma ex paterna sollicitudine conservandi boni ordinis, et ad praepediendo haec incomoda, in nexu qq sub Comitibus Regni Ai 1802 diaetaliter motarum querelarum bgne ordinare dignata est ut vis ulterior Judaeorum Immigration pro futura simpliciter prohibeat, novorum vero ejusdem nationis hominum ad regnum Hungariae admissis nonnisi peculiaribus in casibus, et quidem praecise erga elargiendum a Consilis isthoc Loetti Rea specialem indultam, quem Judaeus Hungariam fine figendi Domicilii accedere volent, adhuc a priori habitationis suae Loco inpetrandum habebit, ea dumtaxat sub conditione concedatis ut talis praeter Testes ac Dimissionales concernentis, sub qua constituitur, Jurisdictionis, semet tam dehonesta vitae ratione, quam et certo quopiam conditioni suae commensurato subsistentiae fundo legitimet, et ultra hanc Legitimationem, simul etiam respectivae Jurisdictionis intraregnarae, in ejus gremio se defigere vult, de secutura sui receptione sonantem assecurationem producat.

Quo autem plenus certusq effectus Altni Mandati hujus procuretur, ne quispiam Judaeus claudestine regnum ingredi, aut illud jam ingressus impune isthic delitescere valeat, bgne decernere et ordinare dignata est eadem altefata sua Mattas Ssma

1<sup>o</sup> Ut limitanea Tricesimae offa oem Judaeam Igtmis Passualibus concernentis suae Jurisdictionis destitutum simpliciter reinvient, si vero has exhiberet, illa autem sine defigendi in Regno Hgris Domicilii extradatae essent, elargitas eatenus Csilli hujus Loctlis Rei Consensuales Literas, solita visa signandas exigent, quos si exhibere non posset aut nollet, mox rursus reinvient, et si in Regno absq his quis Judaeorum extraneorum deprehenderem, instar vagabundi tractem.

2<sup>o</sup> Ad Locum in quo Domicilium fixurus est, . . . comparem has ipsas Consilii Locttis Rei Cnnales Lras coram Jurisdictione, in cujus gremio se confert, producere atq ita ab eadem receptus semet communitati etiam Judaicae, si quae in Loco est, secus alteri, ad quam dei naps pertinerit, sistere teneat, ab hac separato Chatalogo inserendus.

3<sup>o</sup> Cuius autem Judaicae Commitati incumbet, singulo ao concernenti Jurisdictioni publicae Individualem eamq adaequatam eunctorum Judaeorum in sui gremio degentium Conscriptionem exhibere e que si haec Jurisdictio observaret aut alia vix intelligeret clandestine ingressos Judaeos ibidem tolerari, hoc ipso Communitates ad Responsionis onus attrahat, et Individua illegaliter ibid degentia expensis ipsius ejusdem Communitatis Judaicae ad originis Locum reinviare obligabant, denique

4<sup>o</sup> Quodd Judaeos, qui Nundinarum, aut alius ejusdam negotii causa ad Hungariam proficisci intendunt, bgne constitutum habetur, ut Jurisdictiones, in cujus gremio Domicilium tenent, de casu in Casum Passuales ipsi extradant, personalem Descriptionem, Itineris rationem ac Tempus suae soliditatis expressurus; his autem destituti, et profato scopo Regnum ingredi volentes ad idem nec per Tricesimae offa, neq per politicas Jurisdictiones admittantur, qui autem ultra Terminum passualium suorum alicubi invenirent, aut a via iisdem iudicata absque sufficienti motivo deflecterent, vagabundorum instar tractentes.

Cum autem sub praetextu invisendarum Mendinarum extraneorum Judaeorum divagatio, et occulta in Regno permansio multum facilis sit sine majoris precautionis Communitatibus Judaicis de Bgno Jussu Reo id disertim publicetur ut illo in tempore detegendis similibus transgressionibus non modo sub onere procurandae suis sumptibus illorum Reinviationis eos Mansuro, omni cum solertia invigilent, sed et singulos Patres familiaris superinde prae Moneant, quod vis familia Judaica quae de poenatis conviventia hoc in merito testata, aut plane occultatione Immigrantis Studiose procurata convinctur ipso facto beneficium praehabita in regno mansionis amissura, sequaciter ad instar extraneorum sine Indultu in Regno Commorantium tractanda sit.

Bgnam hanc Dispositionem Ream relate ad inevitabilem passualium Necessitatem ad Intra-Regnanos quoq Judaeos, quascunq peregrinationes, aut Nundinarum frequentaciones suscepturos extendendam Bgne jussit Alfata sua Mattas Rec, cui tanto majori cum rigore insistendum erit, quod saepius dictae nationis Individua itineraonum opportunitate in fraudem cautelarum ipsorum Immigrationem respicientium haud difficulter abuti possent, et ideo cuius Jurisdictioni incumbet, Judaicis in sui gremio de-

gentibus de casu in Casum praescriptas passuales cum diserta personali descriptione, ne alter iisdem abuti possit, expedire.

Caeterum quoad Judaeos qui post annum 1790 immigrarunt, elementissime mandat sua Mattas Ssma, ut facta idmodi serius Immigratione Judaeorum adaequale conscriptiones hi nunc statim coram concernente Jurisdictione tam anteaetae vitae rationem quam et dimissionem, prout et sufficientia vitae media legitimize teneantur Secus ipso facto ad Locum originis relegandi, prae fixo tamen his congruo Emigrationis Suae Termino, quo elapso in misse . . . amovendi venient.

Quae Bgna normalis Dispositio Rea Pttis Dvris sine publicationis in specie vero Judaicis Communitatibus penes copiae hujus extra dationem faciendae, exactaeque observantiae, eo cum mandato praesentibus intimatur, ut mox Individualis Immigratorum Judaeorum in sui gremio Commorantium adaequata Conscriptionis suscipiatur cujusvis qualificatio relate ad Commorationem, aut honestum vitae rationem exponatur, et opus Conscriptionis per Judaicam Communitatem sub proprio, ut praemissum, Responsionis onere subsignetur et hujus ductu Legimitatio cujusvis . . . immigranti Judaici Individui excipiatur et examinetur. Datum ex Consilio Reo Loett Hungarico Budae die 18 Mensis Augusti A<sup>o</sup> 1806 celebrato. Praetarius Dorarum Benevolus ad offa partssmi Paulus Almassy m. p. Franciscus Darvas mp. Michael Thuroczy mp.

1806-dik Esztendőben karátson havának 9-kén folyvást tartott köz Gyűlékezétebűl költ

#### V é g z é s

Ezen kegyes rendelés az ő valóságos Mássában Szolgá Birák Urakk a' végett fog ki adadni, hogy azt Járásaikban levő zsidó községekkel szoros meg Tartás végett közölvén — és egyszersmind annak meg Tartására azokat szorítsák ébreszik. Szolga Birák Urak pedig ezen kívül a' bejött zsidókk személyeiket maradások helyét, életék Rendit s' módjait az adott főbb utasítás szerént össze írják 's ezen össze írást a zsidó községekkel, mellyek kebeleekben származott zsidók felül mindenkor felelni 's jót állani tartoznak aláíratatván bé mutatni fogják. Kiadom *Stablica Inre* Feő Jegyző által mp.

Nagy-Kanizza városi levéltárából. Közli:

NEUMANN EDE.

**Irodalmi hírek.** Megjelent és beküldetett: *Blau Lajos*, Izrael kiválasztása. Budapest. — *Bloch Mózes*. A mozaiko-talmudikus örökségi jog (az orsz. rabbiképző intézet 1889—90. évi értesítőjében. Németül is ezimén: Das mosaich-talmudische Erbrecht). — *Steinherz Jakab*. Gyászbeszédék. Ára 1 frt 50 kr. Székesfehérvár. — *Kohlbach Bertalan*. A hit-tan elemei az izr. ifjuság számára. Temesvár. — *Kriszhaber Béla*. Kimchi József élete és művei. Bölcsészettudori értekezés. Budapest. — *Ungár Simon*. Beresith Rabba exegese. Tudori értekezés. Budapest. — *Erdélyi Lipót*. A zsidó népiskolai vallásoktatás módszertanáról. — *Zadoc Kahn*. Discours d'installation prononcé au temple israélite de la rue de la Victoire. Paris. — *Jubelschrift zum siebzigsten Geburtstag des Dr. Israel Hildesheimer*, Rabbiner und Rector des Rabbiner-Seminars zur Berlin. Gewidmet von Freunden und Schülern. Berlin (német és héber; héber czime: שי לטנדן). — *Ad. Neubauer*. The authorship and the titles of the Psalms according to early Jewish authorities (a Studia Biblica cz. gyűjteményből). — *L. M. Simonson*. The letter of consolation of Maimon ben Joseph. Edited from the unique Bodleian Arabic Ms. and translated into English. London. — *Kis János* a Szent-István-társulat igazgatója, Hittudományi folyóirat I. Évfolyam. Budapest.

**Az újszövetség héber fordítása.** A »Debreczeni Protestáns Lap«-ban »Kü fordította először az újszövetséget bibliai héberre?« cz. alatt a következő sorokat olvassuk *Dézi Lajostól*: »Hogyan hangzanának Jézus fenséges tanításai Ézsaiás tömör, magasatos prózájában; megrendítő halálának története Jeremiás epedő panaszos hangján; az apostolok tanító vagy feddő levelei a Példabeszédék vagy Predikátor könyve nyelvén; az Apokalypsis egy Dániel vagy Ezékiel képdús, festői nyelvezetén: sok ideig senki sem gondolt a keresztyének közül. Az első keresztyének egészen el voltak a keresztyén vallás terjesztésének nagy munkájával foglalva, s erre nem is gondoltak; midőn az egyház diadalra jutott, világi hatalmának kivívására s megszilárdítására fordította minden erejét; a középkor sötét századai alatt pedig a héber nyelv ismerete csaknem teljesen kihalván: ha gondoltak volna is rá, nehezen lett volna már kivihető. Mint annyi sok más tudományág, úgy az újszövetség bibliai héber nyelvre való fordítása is a reformáczióknak köszönheti létrejöttét, a midőn a hit s tudomány megújulásával a héber nyelv ismerete is feléledt. Ekkor gondoltak egyes héber nyelvtudósok az újszövetség héber nyelven való megszö-

laltatására. Eddig Hutter Ilyés lipcsei tanárt (szül. 1553.) tartották a téren első munkásnak, ki az általa Nürnbergben 1600. évben kiadott 12 nyelvű polyglott bibliában saját újszövetség-fordítását is közzé tette, — pedig már 2 évvel előbb, 1598-ik évben jelent meg Thuri Györgynek hasonnemű dolgozata. E Thuri György életéről keveset tudunk. Hol született s kiktől? erre nézve nincsenek biztos adataink. 1597. márczius 14. napján a wittenbergi egyetemre iratkozott be, hová Rákóczi Zsigmond, Torna és Munkács urának költségén ment, itt van még 1598-ban is. 1600. július 29. a heidelbergi egyetem polgára lesz, jogot és theológiát hallgatván. Itt tanárának Pareus Dávidnak tetszését megnyervén, »poeta laureatus« lett s versei a Pareus által kiadott »Deliciae poetarum hung.« 1619-ben megjelent gyűjteményben jelentek meg. Ennyi, mit életéről tudunk. Még Wittenbergben létele alatt (1598.) adott ki egy kis művet »Epistolae Pauli Apostoli ad Galatas et Ephesios e graeca in pure Hebraeam linguam translatae etc.« czimén s ebben hat levelen adja a Galatákhoz írt, öt levelen az Efézusi levél fordítását. Ez az első kísérlet az újszövetség héberre való fordítására. Ezt követte aztán 2 év múlva a Hutter Ilyés fennemlített egész újszövetség-fordítása (első kiadás Nürnberg 1600., 2. kiad. London 1661., 3. kiad. 1798. n. o.); 1668. évben Jónás B. János áttért zsidó négy evangéliom fordítása, ajánlja IX. Kelemen pápának. Egyik fordítása sem levén hű az eredetihez, s a mellet sok a rabbinai nyelvhasználatból kölcsönzött szót használván: 1816-ban Frey több tudós hebraistával szövetkezve, újra lefordította az egész új szöveget s ezt fogadta el a britt és külföldi bibliaterjesztő-társulat is terjesztés végett. (Megjelent 1818.). Idővel ebben is több lényeges hiba fedeztetvén fel, Gesenius bizatot meg az átnézéssel s kijavítással, ki annak egy részét átnézvén: jegyzeteit Dr. Neumann áttért zsidónak, borozlóli egyetemi lectornak adta át továbbfolytatás végett. Neumann át is nézte az egész fordítást. Midőn aztán Bagster polyglott bibliája számára az újszövetség héber fordítását is meg akarta szerezni: elkérte a jegyzeteket s ezeknek felhasználásával készült a Greenfield fordítása 1831. 1839-ben jelent meg M. Caul, Alexander S., Reichard J. C. és Hóga által készült fordítás. Mindezeket azonban jóval fölülmúlta a Delitzsch Ferencz fordítása, kitél 1872-ben jelent meg az egész új szöveg s már 1885-ben hatodik kiadást ért. Mindezen fordítások, mint jobbak és teljesebbek, idővel elfeledtették s leszorították a Thuri fordítását, de az első fordítás dicsőségét tőle el nem vehetik, az mindig övé fog maradni!«

**Hochmuth Ábrahám emlékezete** czimén egy 74 lapra terjedő füzet hagyta el a sajtót, mely mindazon résztvételre szól, melyeket

a veszprémi hitközség és az özvegy testületektől és egyesektől vett, közli továbbá a temetés alkalmával mondott gyászbeszédeket, valamint a dr. Perlsz A. pécsi rabbinak Veszprémben tartott emlékbeszédét. Bevezetésül az elhunytak naplójából, 1844-ből, van egy fölötté érdekes rész közölve, mely Hochmuth fejlődésére vet világot. A füzetet *Dr. Pillitz Benedek* orvos Veszprémben, *Dr. Stiller Bertalan*, egyet. tanár Budapesten és e folyóirat egyik szerkesztője adta ki.

**Magyar közmondások könyve** cz. a. egy igen érdekes könyv hagyta el a sajtót *Sivisaka Andor*-tól Pécsen. Egy hosszabb bevezetés elég talpraesetten értekezik a közmondák fogalmáról, fejlődéséről, módjáról, a közmondás rokontársai és irodalmáról stb. Azután következnek 254. lapon a közmondások abecé-rendben és további 25. l. értékés szemelvény Szenczi Molnár Albert, Pázmány Péter, Mikes Kelemen, Kis-Viczay, Faludy stb. munkáiból és gyűjtéseiből. A becses könyv ára 2 ft; ajánljuk megszerzését iskoláinknak.

**Bözöd-Ujfalú.** A b.-ujfalvi hitközség temploma sürgős javításra szorul. Magáról a folyó és már befejezéséhez közeledő munkáról legközelebb bővebben szólunk. Ezuttal csak a felekezeti türelmesség egy ritka és részünkről őszinte hála érdemes jelét akarjuk fölemlíteni. A templom helyreállítása feletti felügyeletet gyakorolják Hirsch Izsák izr. tanító, *Opra György görög kath. lelkész*, Kovács Dán, Nagy József és Teichmann Salamon. Midőn a szerkesztőség tiszt. Opra György úr e készsége fölött örömeinek és köszönetének adott kifejezést, a tisztelendő ur a következő sorokkal kereste föl a szerkesztőséget: »Igen tisztelt uram! Afelzben kelt julius 24-éről datált nagybecsű levelét Hirsch úr által tudomásul vettem, s meglepett azon szeretetteljes kifejezése, hogy örömeim vált az, hogy a helybeli izr. imaház kijavításával a felügyeleti tisztet elfogadtam. Kedves uram! eddig nem méltóztatott egészen ismerhetni; nekem velem született sajtáságom, hogy felekezeti különbség nélkül bármely faj közczélja iránt melegen érdeklődöm s így a helybeli imaház és hívek iránt is, a kikkel egy községben születtem s mindig szerető békében éltem és remélem, élni is fogok; sőt még jó néven vettem a bizalmat. Igérem jövőre is, míg a sir el nem takar, hogy a hitközség kulturális és egyházi czéljainak tehetőségem szerint egész odaadással szolgálni fogok. Fogadjia tisztelt Doktor ur szívből eredő üdvözetemet, különösen azért, hogy a b.-ujfalvi prozeliták ügyét ily fáradhatatlan melegséggel felkarolni méltóztatott. Kész szolgálja stb. *Opra György, g. kath. lelkész.*»

## TUDOMÁNY.

### A zsidók Szt-Jeromos műveiben.

#### III. Eklézsia s zsinagóga.

Az a félnék meghunyászkodás, melyet a zsidók a középkoron át az uralkodó kereszténység irányában tanúsítottak, hallatlan valami a IV. században. A zsidók ekkor még nagy kiméletlenséggel bonczolgatták a kereszténység alaptételeit; ritka szemeséggel kilestek annak gyenge oldalait, a hol aztán egymásután beküldözgették pusztító lövegeiket az ellenfél megrontására. A kereszténység pedig, mint amolyan fiatal s erejében elbizakodó harczos, annál kihívóbban viselte magát, minél inkább érezte, hogy higgadt s öntudatos ellenfele küzdés nélkül már eleve győztesnek tartja magát, a saját álláspontját tartván az egyetlen helyesnek; így hát harczolni kellett minden áron, hogy a zsidóság valamikép kizavartassék nyugodt önérzetéből. Ezen szünet-nélküli harcznak oly különbözők a fázisai, hogy szükségesnek látszik az egyes álláspontokat, a miket a küzdő felek elfoglaltak, külön-külön szemügyre venni.

1. **Társadalmi érintkezés.** Palesztinában, a mint láttuk,<sup>1)</sup> jóformán fölülmulta a zsidó elem a keresztényt; a zsidók, ha akarták volna, külön társadalmi életet folytathatnak s elzárkózhatnak a keresztények elől; de távol voltak ily gondolattól, sőt ellenkezőleg, minden jel arra mutat, hogy az érintkezés a két felekezet közt elég sűrű volt. Jeromos ugyan azt állítja, hogy a zsidók kerülik a keresztényeket, mivel tisztátlanoknak tartják őket; de az okadatolás világosan elárulja, hogy az elkülönödést csak a zsidóknál divatozó levitikus tisztaság megőrzése okozta, a mire való tekintettel a keresztények egy sorba helyeztettek a pogányokkal. Hasonló okból kénytelenek voltak a sza-

<sup>1)</sup> Fent májusi füzet 267. l.

maritánusok is elkülönödni a keresztényektől. Mint embereket, a keresztények épenséggel nem gyűlöltek a zsidókat; meg voltak róla győződve, hogy Isten őket is szereti s megtértőket várja.<sup>1)</sup> Őda még nem fejlődött az ellentét, hogy zsidó szegények keresztény részről ne nyertek volna támogatást; Jeromos határozottan javasolja az alámiznaadást zsidó szegényeknek is,<sup>2)</sup> igaz, hogy csak azon esetben, ha az adakozó emberbarát rendkívüli bőkezűséget akar tanúsítani.<sup>3)</sup> Visszont a zsidók is segélyezték a keresztényeket, még pedig oly nagy mértékben, hogy a keresztények közül e miatt sokan vonzódtak hozzájuk, a mi miatt Jeromos keservesen panaszkodik.<sup>4)</sup> — Csupán az irodalom igyekezett a békés együttélést megzavarni; nem csak papok, hanem laikusok is írtak műveket a zsidók ellen s egy ily irányú, egyébként ismeretlen könyv Jeromosnak is esett a kezébe.<sup>5)</sup> Ámde az irodalmi harc éppen az ellenkezőt érte el, mint a mit iparkodott; a keresztények s zsidók egymásra szorultak véleményök kölcsönös kicserélése miatt, a mire legjellemzőbb magának Jeromosnak a viszonya a zsidókhoz, a mint még látni fogjuk.

2. Apró csipkelődések. A két felekezet szoros együttélése nyilatkozik azon gúnyolódásokban is, melyekkel egymást illették s a melyek minden komolyabb jelleg híján csak a kicsinyeskedésnek a szüleményei. A két felekezet gúnynevekkel illette egymást: a zsidó nép egyszerűen csak circumcisio,<sup>6)</sup> ellenben a zsidók nazareusoknak gúnyolták a keresztényeket, mely névvel valami kifejezhetetlen megvetést kapcsoltak össze.<sup>7)</sup> Csupa daczból a keresztények a Nazareth szót azért is »virágzó«-nak magya-

<sup>1)</sup> In Osee 3, 1. Notandum . . . quia Judaei praesens tempus diliguntur a Domino.

<sup>2)</sup> Ep. 120 ad Hedibiam (I, 814) non quod in pauperes Judaeos . . . prohibeamus faciendam elemosynam.

<sup>3)</sup> Liber contra Vigilantium c. 15 (II, 399) nec nos negamus cunctis pauperibus etiam Judaeis et Samaritanis, si tanta sit largitas, stipes porrigendas.

<sup>4)</sup> Ep. 52 ad Nepotianum (I, 263). Aut aurum repudiamus cum caeteris superstitionibus Judaeorum: aut si aurum placet, placeant et Judaei, quos cum auro aut probare nobis necesse est, aut damnare.

<sup>5)</sup> Ep. 34 ad Marcellam (I, 155). Legi et cujusdam librum et elegantem in eo sensum reperi excusos Judaeos dici a templo et lege et gratia Domini pro eo quod est reprobos. — A darab egyébiránt elég homályos.

<sup>6)</sup> In Osee 2, 15. Circumcisio et nostri Judaisantes . . . Sokszor így.

<sup>7)</sup> Quasi pro opprobrio . . . On. sacra 143, 16. (Lagarde 175.)

rázták.<sup>1)</sup> A zsidók ördögös lények, daemonok a keresztények előtt,<sup>2)</sup> zsinagógájuk a sátán zsinagógája;<sup>3)</sup> ezt a gyöngédséget a zsidók azzal viszonyozták, hogy magát Jézust nevezték kuruzslónak, magusnak.<sup>4)</sup> A keresztények, ha tehették, az Új-testamentom révén gyűlöletessé vált személyneveket gúnyképen az akkori zsidókra alkalmazták; így nevezte Ruffinus, Jeromosnak ellensége, ennek zsidó tanítóját, Barhaninát, gúnyosan Barrabaszak,<sup>5)</sup> magát Jeromost pedig rabbinak.<sup>6)</sup> A zsidók e tekintetben sem maradtak adósok; minden ok nélkül a Szentírás egyes passusai- ban czélzást találtak Jézus megbélyegzésére; erre nézve elég volt egy kétértelmű szó,<sup>7)</sup> vagy egy általánosan kifejezett, de specialis alkalmazást megűrő sententia.<sup>8)</sup> — Az ily mesterfogásokhoz a keresztények még jobban értettek: régibb íróknak a tudósításait oly értelemben fogták föl, a mely a zsidókra árnyékot vet. Josephusnak azon tudósítását, mely szerint szózat hallatszott a jeruzsálemi templom rejtékéből, mely az égiet ezen helynek odahagyására inti, a legnagyobb önkénnyel Jézus halálára vonatkoztatták, holott Josephus a templom végpusztulásáról szól.<sup>9)</sup> Teljesen koholt, minden alapot nélkülöző, sőt egyenesen képtelen ráfogások ilyképen nem maradhattak el; nem átalják a zsidókat a Jézus-képekkel való oly bánásmóddal

<sup>1)</sup> Ep. 46 Pauli et Enstochii ad Marcellam (I, 207), flos Galilaeae etc.

<sup>2)</sup> Breviarium in Psalm. 50, 8. Judaeis sive daemonibus. — Mousseaux, a hírhedt *Le juif* stb. szerzője, sajnálhatja, hogy e hely kikerülte figyelmét, mert így sohajt fel: Démoniaques! A peine oserions — nous prononcer ce mot, s'il n'était de saint Jean Chrysostome (p. 68). Megjegyzendő, hogy a B. nem Jeromosé.

<sup>3)</sup> Lib. II. invec. Ruff. c. 29.

<sup>4)</sup> Ep. 45 ad Ascellam (I, 196) Magum vocant et Judaei Dominum meum.

<sup>5)</sup> Lib. I. contra Ruffinum (II, 476) et passim.

<sup>6)</sup> Ib. (II, 486).

<sup>7)</sup> In Is. 2, 22 כִּמְהָרָה

<sup>8)</sup> In Ep. ad Galatas 3, 14; Deut. 21, 23-ra vonatkozólag. Dicebat mihi Hebraeus, qui me in Scripturis . . . instituit, quod possit et ita legi: Quia contumeliose Deus suspensus est. — E pont állandó vitának volt a tárgya.

<sup>9)</sup> Ep. 18 ad Damasum (I, 52). Vallarsí a jegyzetben összeállítja azon helyeket, a hol J. ily hamisan értelmezi Josephus szavait s kiemeli, hogy in Is. c. 66. J. elárulja, hogy igen is jól tudja Josephus szavainak valódi értelmét. Tacitus is, a ki ebben csak Josephust követhette, helyesen alkalmazza a tudósítást, Hist. V, 13. audita major humana vox, excedere deos.

terhelni, a minőre ezek távolról sem gondolhattak.<sup>1)</sup> A tévedés onnan eredt, hogy a zsidók a Purim ünnepen Hamant föl szókták feszíteni; rágalmozó keresztények ezt fölhasználván, a császárnál jelentést tettek; de ez elég emberségesen szokott ilyenkor eljárni. (L. Monatsschrift 1872, 108. 1.)

3. Vitatkozások. Természetesen nem hiányoztak a komolyabb jellegű, tudományos alapon álló vitatkozások sem. Az ecclesia militans ekkor még fiatal korát élte: kedve is volt, ereje is volt a harczolásra. Az a képesség, hogy valaki ki bír állani egy viadalt a zsidókkal, nagy jelesség számba ment;<sup>2)</sup> minden áron kellett vitatkozni, nehogy a zsidók tudatlanoknak tartásák a keresztényeket.<sup>3)</sup> — A kifejezésekből ítélve, a vitatkozó felek nagyon föl szóktak hevülni; keresztény részről ez eljárás a csatározásnak műszavaival jellemeztetik,<sup>4)</sup> zsidó részről pedig oly nagy volt az erőlködés a beszédben, hogy majdnem utánozhatatlan más nyelven az a jellemzés, melyet Jeromos róla ad.<sup>5)</sup> Hogy a zsidók csakugyan szívesen ereszkedtek volna vitatkozásokba s »sajnálták, midőn nem kínálkozott alkalom arra, hogy rágalmozassák s gúnyolhassák a keresztényeket,«<sup>6)</sup> legalább is kétséges, ámbár ez időben sokkal bátrabb föllépést kell náluk föltételezni, mint a minőt a későbbi századokban tanúsítani kénytelenek voltak. Jeromos szerint akként kerülték ki a hozzájuk intézett nehéz kérdéseket, hogy kicsapva a vitatkozás tárgyának keretéből, más irányba terelték a disputációt;<sup>7)</sup> ámdé igen közel fekszik az a föltevés, hogy Jeromos csak a maga módja szerint értelmezi a zsidók eljárását, holott e magatartás

<sup>1)</sup> In Matth. 27, 50. neque hodie Judaei . . . aceto e felle potant Jesum et dant ei vinum myrrhum et eum consopiant, ut mala eorum non videat.

<sup>2)</sup> Praef. in Psalm. Aliud Judaeis singula verba calumniantibus respondere . . .

<sup>3)</sup> In Is. 7, 14. nequaquam . . . praebemus eis risum nostrae imperitiae.

<sup>4)</sup> Ib. ut cum Judaeis conferamus pedem . . . , contentioso fume . . . etc.

<sup>5)</sup> P. o. in Ep. ad Titum 3, 9. ut non magnopere pertimescamus supercilium Judaeorum, solutis labiis et obtorta lingua et otridente saliva et rasa sauce gaudentium.

<sup>6)</sup> Praef. in Josuam.

<sup>7)</sup> In Is. 44, 6. Judaei . . . in locis difficillimis liberae disputationis excursu nascentes fugiunt questiones.

épen azt bizonyítja, hogy a zsidók tartózkodtak a vitatkozásoktól. Tagadhatatlan, hogy mindamellett elég gyakran történtek vitatkozások s így lehetséges, hogy a zsidóknak sok pontra nézve egyszerű s mindenkorra megvolt az adandó válasz már előlegesen. A legegyszerűbb s alkalmasint az igazságnak is megfelelő válaszuk az szokott lenni, hogy a keresztények bibliái eltérnek a héber eredetitől.<sup>1)</sup> Egyes, elégszer megcsepelt dolgokra már a keresztények is tudták előre, minő választ fognak adni a zsidók; midőn a keresztény allegorézis az ekléziára gondolt, akkor a zsidók egyszerűen a zsinagógát vonták be a fejtegetés körébe.<sup>2)</sup>

4. A zsidókelevbarátai. A zsidók nem álltak a maguk fölfogásával elszigetelve, álláspontjukra helyezkedtek többé-kévéb az eretnek felekezetek, valamint a pogányság is. Az a váratlan fordulat, mely az apostata Julianus császár rövid uralkodása alatt beállott, sokkal érzékenyebben sújtotta a kereszténységet, mintsem ez idő szerint kiszorulhatott volna az emlékezetből.<sup>3)</sup> A császár támadásai a kereszténység ellen nagyjában megegyeztek a zsidó fölfogással; ő is szemére hányja a kereszténységnek, hogy a Szentírásnak Izraélre vonatkozó czélzásait az egyház számára foglalja le.<sup>4)</sup> Voltak ez időben nagyon előkelő állású egyének, kik elvben a zsidóknak adtak igazat s Jeromos, ki egyébként nem igen válogatós a szavaiban, itt jónak látja legalább a neveket elhallgatni, nehogy kellemetlenségekbe kerülje magát.<sup>5)</sup> Pogányság s kereszténység közt elkeseredett irodalmi harcz folyt, még pedig oly hangon, mely messze túllép a tiszesség határán.<sup>6)</sup> Legnagyobb bosszúságot okozott mégis az egyháznak

<sup>1)</sup> Lib. II. in vect. Ruff. c. 36 (II, 664) Frequenter si disputatio occidisset, vel immutata esse aliquanta, vel deesse, vel abundare in nostris scripturis mentiebantur.

<sup>2)</sup> Ep. 42 ad Principiam (I, 236). Interrogemus Judaeos, quae sit ista filia [Ps. 45] . . . non dubito, quin synagogam respondeant . . .

<sup>3)</sup> V. ö. Herzog, Real-Encyclopaedie für protest. Theologie s. v. Julian (VII, 152). — A zsidók sok helyet a Szentírásban Julianusra s Alexander Severusra magyaráztak.

<sup>4)</sup> In Osee 11, 1. Julianus Augustus . . . hunc locum [Matth. 2, 15] calumniatur et dicit, quod de Israel scriptum est, Marcus Evangelista ad Christum transtulit. V. ö. in Matth. 1, 16. ib. 9, 9 stb.

<sup>5)</sup> In Soph. 3, 14. Si quis ergo Christianorum et maxime novorum prudentium, quorum nomina taceo, ne quamquam laedere videar etc.

<sup>6)</sup> In Matth. 21, 21. Latrant contra nos Gentilium canes in suis voluminibus . . .

az a töméntelen judaizáló keresztény, kik lépésről-lépésre a zsidókkal tartottak s minden vitás pontra nézve a zsidók mellett emeltek szót.<sup>1)</sup>

5. Az egyház előnyei a zsinagóga felett. Ha a vitaközlésekben elfogytak az érvelések, akkor a keresztények a bizonyítékokat a tényleges helyzetből szokták meríteni, mely a zsidókra nézve épenséggel nem volt kedvező. Elég gúnyt s kárörömet kellett a zsidóknak hallaniok. »Sok bünt kövétél el, zsidó!... Mikép lehet az, hogy az az egykoron igen kegyelmes Isten, a ki rólad soha sem feledkezett meg, most már annyi idő óta nem könyörül a nyomorúságon, hogy megszüntetné a fogásodat, vagy — hogy helyesebben fejezzem ki magamat — a várva-várt Antichristust (értsd a messiast) elküldené neked? . . . Emlékezzél apáidnak a szavára: »Az »ó« vére szálljon ránk s fiainkra.« (Matth. 27, 25).<sup>2)</sup> A zsidók ilyenkor vagy a jövőre vagy a multa utaltak; a kilátásba helyezett dicsőség teljesülni fog a messiási korban vagy már teljesült a makkabaeusok idejében.<sup>3)</sup> — Legérzékenyebben sújthatta a zsidókat azon tudat, hogy a központi szentély hiánya miatt nem képesek a törvényt egész terjedelmében gyakorolni; a keresztények szerint éppen ezen körülmény bizonyítana a mellett, hogy a régi törvény hatályon kívül helyezettett s a zsidóktól gúnyosan kérdeztették, vajjon nem érzik-e magukat sújtva azon rég kimondott ítélet által, mely szerint »átkozott az, a ki nem tartja meg ezen törvény minden szavait« (Dent. 27, 26); sőt azzal vádolták őket, hogy készakarva kitörölték a »minden« szót a Szentírás szövegéből, csakhogy menekülhessenek a szemrehányásoktól.<sup>4)</sup> — A helyett beférkőzött a zsidó vallásba olyas valami, a mit hasztalan keresnének a Szentírásban, t. i. az angyalokban s démonokban való hit s különös,

<sup>1)</sup> Számítalan helyen Judaei et nostri Judaizantes. — S. Cassel. *Juden* czikkében, [Ersch u. Gruber II. seria, 27. kötet, 22. l., 67. jegyzet] elég furcsán csak egy ily helyet látszik ismerni: »Ebenso spricht Hieronymus bei einer exegetischen Deutung von Judaei et nostri Judaizantes in Ez. 38.«

<sup>2)</sup> Ep. 41. ad Dardanum (ed. Martianay II, 589).

<sup>3)</sup> In Zach. 10, 3. Duplex Judaerum expositio. Alii . . . arbitranter in adventu Christi universa complenda, alii sub Macchabaeis iam esse completa.

<sup>4)</sup> In Ep. ad Galatas 3, 1. Szövegkritikai szempontból a hely nagyon fontos; Jeromos sorban idézi a versiókat; a szamaritánoknál megtalálta a kérdéses  $\text{כָּל}$  szót.

hogy a keresztények, kik e hitet jóval tovább fejlesztették a zsidóknál, még ebből is fegyvert kovácsolnak a zsidók ellen.<sup>1)</sup> A többek közt azt hitték, hogy ezen földöntúli lények jótéményeket osztogatnak az embereknek.<sup>2)</sup> Jeromos előtt nem maradtatott titok azon nevezetes szerep, melyet Mikháél arkangyal a zsidó gondolkozásban vitt, a ki a talmudi tudósítások szerint is mintegy közvetítője Izraelnek Isten előtt.<sup>3)</sup>

6. A zsinagóga előnyei az egyház felett. A zsidók általában imponáltak a keresztényeknek a héber nyelv ismerete s a Szentírásban való jártasságuk által. Keresztény ember nem birt e tárgyról dolgozni zsidók segítségével nélkül. Egy Rheticius nevezetű szerzótől, a ki commentárt írt az Énekek énekéhez, azt kérdi Jeromos, vajjon nem volt-e neki legalább . . . néhány »szükséges« zsidója, hogy megkérdezhetze vagy előolvas-tathatta volna magának a neki ismeretlen részeket?<sup>4)</sup> — Olykor-olykor mégis kénytelenek voltak bevallani, hogy a zsidók egyenes folytatását képezik a régi Izraelnek. »A zsidókra bízott Istennek ígéje, ígérete, törvényhozása s szövetségének teljesítése. Mindamellett az idősebb fiút [Ézsaut, a kereszténység prototypját] sem taszította el Isten egészen magától, mert ha egykoron beáll az összes nemzetek egyesülése, akkor egész Izrael üdvözülve lesz.<sup>5)</sup> A zsidók dicsekedtek is ebbeli előnyükkal.<sup>6)</sup> annál inkább is, mivel még ellenfeleik is bevallották, hogy ők a

<sup>1)</sup> In Matt. 12, 45. Multo enim nunc majore daemonum numero possidentur . . . quam in Aegypto possessi fuerunt ante Legis notitiam.

<sup>2)</sup> In Osee 1, 4. noque hodie sequuntur daemones et Dei beneficia ad illos referunt, qui cultorum suorum animas perdidierunt.

<sup>3)</sup> In Zach. 1, 8. hunc Hebraei Michaelum Angelum putant, qui ultor iniquitatum et peccatorum sit Israel. (A Chanoch-Metatron-Michael-fogalom összeesk, v. 6. Levy, Hebr. u. Chald. Wörterbuch s. v. מִיכָאֵל). Az itt közölt vonás Michaelról megegyezik a Rubin fordította ספר החובלים 4, 31 e szaváival: והוא נתן להם כסף את פושטן והוא יאח העניש לצמיחתו וכל רעה יצא: והוא נתן להם כסף את פושטן והוא יאח העניש לצמיחתו וכל רעה יצא: והוא נתן להם כסף את פושטן והוא יאח העניש לצמיחתו וכל רעה יצא.

<sup>4)</sup> Ep. 37 ad Marcellam (I, 171). E commentár más tekintetben is érdekes.

<sup>5)</sup> Ep. 36 ad Damasum (I, 169) quibus [Judaeis] sunt credita eloquia Dei et reponmissio et legislatio et confectio testamenti. Neque tamen majorem filium penitus fuisse despectum, quia quum subintraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus erit.

<sup>6)</sup> In Isaiam 24, 6. Judaei, qui se solos legem accepisse Domini gloriantur.

Szentírásnak valódi letéteményesei.<sup>1)</sup> — S ha a keresztények utaltak a tényleges helyzetre, úgy ebben a zsidóknak is volt módjuk. A meghasonlott, szétforgácsolt, számtalan szektákra osztott kereszténységgel szemben imponánsan kivált az egész zsidóságnak tömör egysége, a melyben legalább a gyakorlati életben nem fordultak elő véleményeltérések.<sup>2)</sup> A Szentírásnak egy s ugyanazon alakja az összes zsidóságnál szintén előnyösen kivált a meghasonlott kereszténység kezén levő bibliák sokfélesége közt; vitatkozásoknál, melyek első sorban a biblia körül forogtak, nagy előny volt a zsidókra nézve, midőn azzal bosszanthatták ellenfeleiket, hogy mindegyik bibliájuk más-mást mond.<sup>3)</sup> Ez annál inkább is leverőleg érintette a keresztényeket, mivel belátták, hogy igaz.

7. A vitatkozások tárgya. Mondani sem kell, hogy a viták a két felekezet közt a Szentírás s az a körül csoportosuló irodalom felől folytak, névszerint az Ó-testamentom, Új-testamentom, régi bibliafordítások, apokryph könyvek s az időnként megjelenő bibliai munkálatok körül. A két fél folyton szemmel tartja egymást, lépésről-lépésre egymás nyomában járnak, minden talpalattnyi tér a Szentírásban egy-egy küzdelemnek a színe helye, minden szó egy-egy fontos positio, melyből az ellenséget előbb ki kell szorítani. Ezen küzdelemnek csak a legjellemzőbb phasisait akarjuk a következőkben föltüntetni. — A Szentírás elbeszélése Kain s Lamech esetéről idejekorán christologice lett magyarázva; ezzel szemben a zsidóknak is meg volt a maguk megszabott fölfogásuk e helyről, még pedig írásba foglalva. Lamech, a zsidók nézete szerint, melyet Jeromos egy héber könyvben, alkalmasint valamely midrás-munkában olvasott, önként, azaz nem véletlenségből ölte meg Kaint.<sup>4)</sup> A Lamech bün-

<sup>1)</sup> Lib. II in vect. Ruf. c. 29. apud ipsos solum Scripturarum veritas permanet.

<sup>2)</sup> Lib. II adv. Jovinianum c. 18 (II, 355) omnis Hebraeus aequale habet Pascha, aequales scenopegias, aequale sabbatum, aequales neomenias.

<sup>3)</sup> In Ez. 37, 12. Solent ridere de nobis et attollere supercilium et inflatis buccis ructare scientiam Scripturarum, si non dicam sensuum discrepantiam — qua si fuerit, jure reprehenditur — si verborum dissonantiam in nostris codicibus potnerint demonstrare.

<sup>4)</sup> Ep. 36 ad Damasum (I, 161) Lamech . . . non sponte, ut in quodam Hebraeo volumine scribitur, interfecit Cain . . .

tetésénél szereplő 77-es számot is, melyből a keresztények Jézus születésére szoktak következtetéseket vonni, állandó magyarázattal látták el a zsidók. Egy zsidó ember Jeromosnak tudtára adta, hogy valamely apokryph könyv szerint ez a szám 77 leket jelent, melyek Lamechtól a vízözön beálltáig származni fognak.<sup>1)</sup> — Figyelemre méltó, hogy a Szentírásához csak mondanaként fűződik, de igen régi időre visszamenő traditio is alapul szolgált a vitatkozásra. Ezsajás prófétának szörnyű halála (b. Jebam. 49b) történeti tény számba ment; hogy csakugyan megtörtént a szörnyű gyilkolás, abban senki sem kételkedett, csak az volt a kérdés, mely okból történt? A válasz zsidó részről az volt, hogy a próféta megérdemelte a halált, mivel nem átalja kimondani, hogy ő, az ő emberi szemével, látta a seregek urát a trónusán (Ezs. 6, 9).<sup>2)</sup> A keresztényeknek kapós volt ez a válasz; közel feküdt az ellenvetés, hisz Mózes is hasonlót állít magáról, daczára, hogy maga állítja föl azt a tételt, hogy élő ember nem láthatja az Istent (Exod. 33, 20); erre a zsidók azzal álltak elő, hogy a Mózesé nem volt valódi látás, olyan, mely Isten lényének a megismerését eredményezné, hanem csak futólagos megpillantás, a mennyit Isten épen megengedett.<sup>3)</sup> Ámde a zsidók így kelepezébe kerültek; a hogy Mózes látását magyarázzák, úgy lehetne magyarázni Ezsajásét is; »ha nem ölték meg Mózeset, miért ölték meg Ezsajást, ha Ezsajást megölték, miért nem ölték meg Mózeset is?« kérdék a keresztények. Itt a zsidók elhallgattak. El lehet képzelni, hogy a dilemma nem igen tetszhetett nekik. — Állandó vita tárgyát képezték az Új-testamen-

<sup>1)</sup> Ib. Referebat mihi quidam Hebraeus in apocryphorum libris septuaginta septem animos ex Lamech progenie reperiri, quae diluvio deletae sint et in hoc numero de Lamech factam esse vindictam, quod genus ipsius neque ad cataclysmum perseveraverit. Nem a büntetés fokára, hanem a nemzedékekre vonatkoztatja a Szentírás kitételét Onkelos is; határozottabban Gen. rabba c. 23 (4, 23-hoz) קין דגן ונתלה לו ה' דרוית ואני שלא דריתי אנו דין שיתלה לו עין s egészen így Pseudo-Jonathannál is. V. ö. Geiger, Nachgelassene Schriften IV, 92.

<sup>2)</sup> Ep. 18 ad Damasum (I, 54). Aiunt Hebraei Isaiam a majoribus suis idcirco interemptum, quia . . . Dominum Sabbatho oculis carnalibus vidiose se scribat. Grätz, Hagadische Elemente bei den Kirchenvätern czímű dolgozatában (Frankel-féle Monatschrift 1854) összeállítja az e kérdésre régebbi irodalmat.

<sup>3)</sup> Juxta possibilitatem Deum visum, non ut est, sed ut voluit se videri.



tom nem pontos idézetei is. Máté evangelista 27, 9 idéz egy helyet Jeremiásból, a mely ott nem találatik. Erre nézve így ír Jeromos: »A minap egy héber kötetben, melyet egy nazarenus szektabeli héber ember nekem hozott, olvastam Jeremias apokryphumát, a melyben ezeket szóról-szóra írva találtam.<sup>1)</sup> Az idézett szavak, a 30 ezüstdarabról, tudvalevőleg Zakariás prófé-tánál találhatók s ezen már az evangelista által is christologice értelmezett helyre szükségképen a zsidóknak is megvolt a maguk fölfogása. Volt is nekik magyarázatuk rája, még pedig nagyon különös. Beszéltek 30 parancsról, melyre a törvény őket kötelezi s 36 tilalomról, melytől tartózkodniuk kell.<sup>2)</sup> — A zsidók továbbá hevesen megtámadták Jézus genealogiáját az evangeli-umokban. Kár, hogy Jeromos nem közli annak a keresztényt játszó zsidó embernek a nevét, a ki úgy látszik, Rómában alapo-san felbolygatta e kérdést.<sup>3)</sup> A zsidók mindenesetre nagy fon-tosságot tulajdoníthattak ez ügynek: képeseknek tartották őket a Szentírás szövegének meghamisítására, ha ez által eleje véte-tett azon lehetőségnek, hogy Jézus a Júda törzséből származott-nak tünhetik fel.<sup>4)</sup> — A Septuagintát, a keresztények utolsó for-mát, kritikus szemekkel vizsgálták; tudták, hogy csak Mózes öt könyvének a fordítása régi, nem úgy a többi részeké.<sup>5)</sup> A for-

<sup>1)</sup> In Matt. 27, 9. Legi nuper in quondam Hebraeo volumine, quod Nazaraena sectae mihi Hebraeus obtulit, Jeremiae apocryphum. in quo haec ad verbum scripta reperi. — Tudtommal apokryph Jeremiásról másutt nincs szó.

<sup>2)</sup> In Zach. 11, 13. Judaei istum locum malitiose interpretantes, triginta argenteos triginta Legis mandata commemorant, quae facere jubentur in Lege et rursus triginta sex alia, quae prohibeantur in Lege. — B. Chullin 92a alant olvassuk e versre: **עשרה אשר אלו שלשים מצות שקבלו**; **עליות בני נח**; **לא תפישו**; j. Ab. zára II, 1 **בר נח**; **שעתידין בני נח**; **הוא בישם רב**; ezen mondat s J. traditiója közt mindenesetre van relatió. J. sajnos, csak rövidítve közli a zsidók beszédét, még csak azt mondja, hogy . . . et dici eis, ut argentum mandatorum Domini platae suae atque factori reddant Deo . . .

<sup>3)</sup> In Ep. ad Titum 3, 9. Audivi quondam de Hebraeis . . . Romae . . . de Christi genealogiis facere questionem.

<sup>4)</sup> In Michaelém 2, 2. de veteribus libris erasum . . . malitia Judaeorum, ne Christus de tribu Juda ortus videretur.

<sup>5)</sup> In Ep. 5, 11. omnis schola Judaeorum quinque tantum libros Moysi a Septuaginta Interpretibus translatos asserant.

dítások közül legtöbbre becsülték az Aquiláét,<sup>1)</sup> de ennek is csak a második edícióját, a melyet igen pontosnak tartottak s azért külön névvel is jelölték;<sup>2)</sup> de épen e miatt nem tetszett e fordítás a keresztényeknek, a kik más is szerettek volna a Szent-írásból kiolvasni, mint a mi benne tényleg áll;<sup>3)</sup> ha keresztény mégis használta Aquila fordítását, úgy csak oly szándékkal tette, hogy ennek segítségével bebizonyíthassa a zsidók hamisítási törekvéseit.<sup>4)</sup> A Septuaginta hozzátoldásait a zsidók kigúnyolták; az Ezekiel 31. fejezetében levő toldalékos verset mindannyi-szor kinevették,<sup>5)</sup> a Dániel könyvéhez való toldalékokat s Susanna történetét valami obscurus görög ember koholmányának tartot-ták.<sup>6)</sup> — Jól megkülönböztették az apokryph iratok révén elter-jedt tanokat az autentikusoktól; így pl. tudták, hogy apokryph könyvből, azaz midrásból, származik az a hit, mely szerint Eljahu egyenlő Pinchászszal.<sup>7)</sup> — A zsidók résen álltak minden új jelen-séggel szemben; alig jelentek meg Apollinaris Laodiceus mun-kálatai a biblia terén, a zsidók már is véleményt alkottak fölé,<sup>8)</sup> valamint Jeromos munkáival szemben is, mint még látni fogjuk, rögtön állást foglaltak.

8. Kölesönhatás a két felekezet közt. A kereszténység soha sem bírta magát teljesen kivonni a zsidó vallás hatása alól, elsajátított tőle egyes szokásokat öntudatosan, meg-tartott szertartásokat korábbi időkből hallgatagon. Nem is sejtve, hogy mit tesznek, használták a tefillint (l. fent 335. l.), utánozták a zsinagóga szertartásait (l. fent 401. l.), megtépték a ruhájukat valamely haláleset alkalmával.<sup>9)</sup> Ez időtájt keletkezett

<sup>1)</sup> Ep. 36 ad Damasum (I, 165) Aquilam . . . proprie transtulisse omnis Judaea conclamat.

<sup>2)</sup> In Ez. 4, 15. Aquillae vero secunda Editio, quam Hebraei *אֲרִיֵּלָא* nominant.

<sup>3)</sup> Ep. 57 ad Pammachium (I, 234). Aquila jure proicitur a nobis. . .

<sup>4)</sup> Ep. 32 ad Marcellam (I, 150).

<sup>5)</sup> Ep. 57 ad Pammachium (I, 234).

<sup>6)</sup> Praef. in Daniel, a Graeco nescio quo diceret esse confictum.

<sup>7)</sup> Vall. V, 813.

<sup>8)</sup> In Eccles. 5, 17. nec Judaeis placere nec Christianis.

<sup>9)</sup> Az adat Jeromos kortársainál, nyssai Gregornál találatik *Παπὶ τοῦ βίου τῆς μακαρίας Μαρτίνης* című értekezésében, Oehlernél, Bibliothek der Kirchengäter I, 188. Az anyáról, hallván leányának elhunytát, mondatik *παρρησίᾳ τὸ θάνατον*. A dolog Pontus vidékén történik, tehát a közvetetlen

Photinus pártfelekezete Galatiában, mely szándékosan előkeresett régi zsidó szokásokat, hogy életmódját a szerint rendezze be, a miért is dogmájukat zsidó dogmának nevezték el s még ellenségeik sem tagadhatták, hogy sok jeles dolog van e felekezetben.<sup>1)</sup> Még nevezetesebb azon jelenség, hogy még most is súlyt fektettek arra, hogy a püspökök zsidó származásúak legyenek.<sup>2)</sup> Akkor volt a függés, hogy Ruffinus boszusan állíthatja, hogy ha most egy pár zsidó új törvényeket gondolna ki, az eklézsia még azokat is elfogadná.<sup>3)</sup> Különösen az alsó néposztály csüngött makacsul a zsidó szokásokon, azt gondolta, hogy a zsidó szertartás a bölcsesség összfoglalattja; Jeromos aztán derekasan le is hordja őket.<sup>4)</sup> — Visszont a zsidóságban is érvényesült a kereszténység hatása, habár csak egész más természetű dologban. A keresztények támadásai s az egyháznak allegorizáló hajlama kényszerítették a zsidókat, hogy tartózkodjanak a Szentírás azon részeinek olvasásától, helyesebben commentálásától, melyekből az egyház első sorban szedi fegyvereit. A meddig valaki nem töltötte be a papi szolgálatra alkalmas életkort, azaz 30 évet, addig nem volt szabad neki olvasnia Genesis első részeit, Énekek énekét, Ezekiel könyvének elejét s végét.<sup>5)</sup> Azon föltevésből indultak ki, hogy az említett részek mély tartalmának megismerése csak a legértettebb elmének adatik meg.<sup>6)</sup> A mi Genesis s Ezekiel

zsidó befolyáson kívül eső helyen. — Ugyanitt az imádkozó leány kelet felé fordul.

<sup>1)</sup> Chronicon Sancti Hieronymi ed. Vall. VIII, 816. Photinus in Galatia moritur (379), a quo Photinarum dogma Judaicum, qui multa continentiae et ingenii bona uno superbiae malo perdidit.

<sup>2)</sup> In Is. 61, 3. Quotus enim quisque Ecclesiarum princeps est de Judaeis non de alienigenis atque externarum gentium hominibus? — Azt mondja tehát, hogy ritkán, de mégis előfordul zsidó származású egyházi.

<sup>3)</sup> Ruff. in vect. lib. I, c. 5. (II, 589). nisi forte a Judaeis aliquibus nova nunc lege promulgatur Ecclesiae, ut etiam ista discamus.

<sup>4)</sup> Ep. 121 ad Algasiam (I, 878). Videntur igitur observationes Judaicae apud imperitos et vilem plebeculam imaginem habere rationis humanaeque sapientiae.

<sup>5)</sup> Prolog. in lib. II. Comm. in Ezechiel. Nisi quis apud eos actatem sacerdotalis ministerii, id est tricesimum annum impleverit, nec Principia Geneseos, nec Canticum canticorum, nec huius voluminis exordium et finem legere permittitur.

<sup>6)</sup> Praef. in Ezechiel. . . . ut ad perfectam scientiam et mysticos intellectus, plenum humanae naturae tempus accedat.

elejét illeti, elég ismeretes a tartózkodás oka a talmudból, habár itt nincs szó valami határozott rendszabályról a kort illetőleg; Jeromos is tudja a nagyon közel fekvő okot, midőn kőrörmel említi, hogy e részeknél »némák« a zsinagógák, mivel e dolgok az emberi ész fölfogási körén kívül esnek.<sup>1)</sup> Bajosabb megtalálni a tartózkodás okát Ezekiel végére s az Énekek énekére nézve. Egy másik helyen, a hol az Énekek énekéről nem történik említés, Jeromos Genesis elejére s Ezekielre nézve azt hozza föl okul, hogy e részek nagyon is homályosak, nehéz őket megérteni; azért inkább nem is olvassák.<sup>2)</sup> Az ok elég érthető s Ezekiel végétől a talmudban is van szó, ámde itt épen azt látjuk, hogy igen is igyekeztek magyarázni e résznek nehézségeit.<sup>3)</sup> Mindamellet Jeromos tudósítása oly határozottsággal lép föl, hogy valóságán alig lehet kételkedni s így nem marad más hátra, mint a kereszténység hatásának tulajdonítani a tartózkodást, mely csak épen ez időben állt volna be. Még kevésbé lehet kétségbe vonni Jeromos állításának hitelességét az Énekek énekére nézve, habár — a mint megjegyeztük — egy helyen maga Jeromos sem említi föl; az Énekek énekének olvasásától való tartózkodás ugyanis másutt is documentálva van, még pedig Jeromostól függetlenül s elég hitelesen; ugyanis Theodoret egyházatyja is határozottan állítja, hogy a zsidók a férfi-kor elérte előtt nem olvassák az Énekek énekét.<sup>4)</sup> Ellenben a keresztények közt alig volt e korban valami nevezetesebb író, a ki a hexaemeront valami módon behatódiban nem tárgyalta volna; Ezekiel végét pedig már rég megszokták a dolgok új rendjére vonatkoztatni s hogy az Énekek éneke sem kiméltetett meg tőlük, magától értetődik<sup>5)</sup> s így a zsidók kénytelenek voltak valami módozatról gondoskodni, mely a tapasztalatlanokat közlők a kelepczéből kimentheti. Ha egyéb jelenség nem volna is, már ez a tény egymagában is fölötte alkalmas annak a föltüntetésére, mily nagy mértékben kell a zsidó élet alakulásában a

<sup>1)</sup> In Ez. 1, 14. in cunjs interpretatione omnes synagogae Judaeorum mutae sunt, ultra hominem esse dicentium.

<sup>2)</sup> Ep. 53 ad Paulinum (I, 277). . . . tantis habet obscuritatibus involuta, . . . ut apud Hebraeos . . . non legantur. V. ö. Zunz, i. h. 168.

<sup>3)</sup> Elég példa van rá Menáchoth tractatusban.

<sup>4)</sup> Praef. in Cant. cant. Migne-nél XVI, 148.

<sup>5)</sup> Ilyen a fent, 455. l. említett Rheticius-féle commentár is.

kereszténységhez való viszonyukat folyton háttérül szem előtt tartani.

9. A zsidó aspiratiói. Mindezekből kitűnik, hogy az egyház nem igen dicsekedhetett érdemleges pozitív előnyökkel a zsidóság felett. Annál melegebben s buzgóbban ápolta azon reményt, hogy jövendő egy kor, midőn a diadalmas egyház végkép agyonszorítja vesztes, de magát meg nem adó ellenfelét. Meg voltak győződve, hogy a zsidó népnek meg kell szűnnie,<sup>1)</sup> remélték, hogy a zsidók gőgje meg fog töretni,<sup>2)</sup> hogy az egyház egykoron szét fogja osztani hívei közt a zsidók vagyonát.<sup>3)</sup> A helyett ő fog oktatást nyerni s elfogadni az egyháztól, el kell jönni a kornak, midőn a megtért zsidók az egyház kebelébe olvadnak, miként gyengélkedő juhok vágyva fölkeresik az aklot.<sup>4)</sup> — Egyelőre igaz, beérték azzal, hogy békés eszközökkel szüntessék meg a zsidóságot, azt gondolták, hogy rábeszélés által ki lehet szakítani oly mélyen gyökerező hitet, a minő a zsidó. A 400-ki jeruzsálemi synodus azt a jámbor ohajtást fejezi ki, hogy »vajha a szentek beszédjei folytán megszűnnének a zsidó kigyók s a kifejezhetetlen vallású szamaritánusok bennünket nyugtalanítani . . . , a kiknek roppant tömege, teljesen elzárván füleit a *prédikációk igazsága* elől, farkasok módjára veszik körül Krisztusnak nyáját.«<sup>5)</sup>

A zsidóság teljes megszűnését azért várták oly keservesen, mert a pogány népek beleolvadását a kereszténységbe késlelte a sokat üldözött felekezet szívóssága.<sup>6)</sup>

<sup>1)</sup> In Eccles. 3, 1 tempus perendi populum Judaeorum stb.

<sup>2)</sup> In Ez. 48, 8 decutitur supercilium Judaeorum.

<sup>3)</sup> Brev. in Psalm. 67, 5. Ecclesia, devictis hostibus Judaicis . . . spolia partiantur. (Ezen munka a kritika szerint nem Jeromosé, de jellemzésül mégis fölhozható.)

<sup>4)</sup> In Is. 27, 12. Vel certe, o Apostoli . . . Judaeorum multitudine non credente . . . vos . . . quasi oves morbidas, referte ad caulas Domini et congregare eas . . .

<sup>5)</sup> Ep. 93 Jerosolomytanae synodi (I, 549). Atque utinam sanctorum orationibus non nos inquietarent Judaici serpentes et Samaritanorum incredibilis stultitia . . . quorum turba quam plurima et ad veritatem praedicationis omnino auribus obturantes in similitudinem luporum gregem Christi circumcipientes . . .

<sup>6)</sup> In Is. 8, 2. sine interitu Judaeorum [non potest fieri] ut credat gentium multitudo.

10. A zsinagóga aspiratiói. Szívesen elfordultak a zsidók a jelen sivár képeitől s szemlélődésök nyugodott egy ragyogó káprázaton, melyet phantasiájuk eléjük rajzolt. Egykoron, a távol jövőben, a zsidó nép megint a régi dicső Izrael lesz, az az Izrael, mely közel áll Istenhez, mely büszke lehet önmagára, mely bátran kihívhatja Istenének s az emberiségnek ítélését.<sup>1)</sup> A római exilium sem jelenti Izrael végenyészétét: Isten, ki velök volt Egyiptom vizeiben, Babylon folyóinál, Macedonia tüzeiben, az velök van Rómának lángja közt is.<sup>2)</sup> Megfogyva bár, de mindig elegendő számmal megmarad egy töredék Izrael, mely megéri a Messiás eljövételét s tapasztalja Istennek irgalmát.<sup>3)</sup> Azon időben összegyűjtetnek Izrael számfűzöttjei s visszatérnek Jeruzsálembe. Nagy lesz akkor Izrael boldogsága. Isten átszolgáltatja nekik a rómaiak fiait s leányait s a zsidók eladják azokat rabszolgáikúl, nem a persáknak, még csak nem is az aethiopoknak, a mely népek közel esnek hozzájuk. hanem a sabaeusoknak, a legtávolabb nemzetnek.<sup>4)</sup> — »Valahányszor sarokba lettek szorítva a [tényleges] történelem által, hogy mégis kimutathassák mindannak a teljesültét, a mi mondatott, rögtön áttérnek a jövő messiási időkre s mindazzal, a mit ez időtájt nem lehet megfejtetni, a késő századok után biztatják magukat s azt mondják, hogy mind Moab, mind Ammon fiai, mind Egyiptom s Philistim s Idumaea, a melyek ez idő szerint bántalmazzák a zsidókat, amaz időben meg lesznek büntetve. De kérdezzük meg tőlük, miért büntetné Isten épen ezen népeket s nem az egész földkerekségét, a melyen a zsidók széltiben-hosszában elszórvák. Ép úgy meg kellene büntetni akár Galliát, Britanniát, Hispaniát, Italiát, Afrikát, szóval az összes népeket, minthogy az egész

<sup>1)</sup> In Is. 58, 3. Est alia temeritas Judaeorum, quasi fiduciae bonae conscientiae, judicium postulant itum [4 25, 12] et appropinquare deo desiderant.

<sup>2)</sup> In Is. 43, 2. Igy magyarázták e verset.

<sup>3)</sup> In Is. 44, 6. Judaei et nostri judaizantes dicunt Israel ad modicum derelictum, ut in adventu Christi ejus misereatur Deus.

<sup>4)</sup> In Joel 2, 7. Promittunt sibi Judaei immo somniunt, quod in ultimo tempore congregantur a Domino et reducantur in Jerusalem. Nec haec felicitate contenti, ipsum Deum suis manibus Romanorum filios et filiasasserunt traditurum, ut vendant eos Judaei, non Persis et Aethiopiis et caeteris nationibus, quae vicinae sunt, sed Sabaeis, genti longissimae.

világ fogságban tartja a zsidókat.<sup>1)</sup> Bizony, tényleg úgy gondolták, hogy az összes népek fognak bünhödni. — S hogy teljes legyen a dicsőség, maguk az égiek fognak építeni egy új Jeruzsálemet, szépet s fenségest, drágakövekkel s arannyal díszítve.<sup>2)</sup> Most kezdődik az ezeréves uralom; csak hogy a rendkívüli eseményeknek nem lesz békés lefolyásuk: midőn már Jeruzsálem restaurálva lesz, akkor Istennek kiválasztott népe ellen harczra kél a legszörnyűbb ellenség, a mit képzelné lehet, Gog s Magog.<sup>3)</sup> Nagy lesz az öldöklés; ámde a szentek mind föl fognak támadni, még pedig testeikben s emberi tulajdonságokkal, hogy élvezhesenek gyönyöröket, mulatságokat s minden elképzelhető örömeiket.<sup>4)</sup> A lakomák az ezer éves uralom alatt a legkecsegtetőbb színben lebegtek a hívők szeméi előtt; kimondhatatlan gyönyöröket képzeltek maguknak e lakomák alkalmával s ezt hallván, sok keresztény is kísértetbe jött csatlakozni oly valláshoz, mely

<sup>1)</sup> In Soph. 2. 8. E hely több tekintetben érdekes. Először is, ha a nagyítástól »totis orbis« eltekintünk, a névszerint fölemelt országokban biztosan laktak a zsidók, a mi teszem Britanniára nézve nincs másutt határozottan documentálva. (Afrikának s Ázsiának zsidók által lakott vidékeit Jeronios más alkalommal jelöli meg, a miről később lesz szó.) Főképen tanulságos ezen adat ama viszony megismerésére, melyben J. a zsidókkal állt: a zsidók Ammon Moab stb. alatt bizonyára tényleg létező népeket értettek, csak hogy nem fejtették ki ebbeli célzásukat az egyházatya előtt, ámbár másrészt ez magától is rájött arra, hogy a zsidók Rómát Idumaeának nevezik, in Is. 21, 11 (רומא, דימרא) semper in Idumaeae nomine Romanos existimant demonstrari. — Végre bepillantást enged e hely a zsidók eljárásába a vita tközásoknál.

<sup>2)</sup> In Is. 49, 14. Judaei et nostri Judairantes . . . putant auream atque gemmatam [Jerusalem] de caelestibus ponendam.

<sup>3)</sup> In Joel 4, 13. Judaei et nostri Judairantes arbitantes ultimo tempore, quando Jerusalem fuerit instaurata, sub mille annorum imperio contra Dei populum esse venturas [gentes Gog et Magog].

<sup>4)</sup> Ruff. invest. lib. I, c. 5. (II. 589). Est Judaeorum vere de resurrectione talis opinio, quod resurgunt quidem, sed ut carnalibus deliciis et luxuriis caeterisque voluptatibus corporis perfruantur. — Megjegyzendő, hogy az ily természetű adatok csak tartózkodva fogadandók el; a keresztények sokszor változtatták nézetüket e tekintetben s a szerint mindig a magukéval ellenkező nézetet tulajdonítják a zsidóknak. Így pl. Justin, Dialog c. Tryph. c. 80, szerint a zsidó kérdezi, vajjon csakugyan azt hiszik-e a keresztények, hogy Jeruzsálem drágakövekből föl lesz építve [v. ö. Baur, Vorlesungen über christl. Dogmengeschichte, Leipzig 1866, I. k. I, 701], akkor ugyanis még így hitték a keresztények, tehát a zsidónak mást kell

ilyesmit helyez kilátásba.<sup>1)</sup> — Még az időt is, a melyben a messiás bevonulását fogja tartani, pontosan körülírta a vallásos képzelet: régi hagyomány szerint az új megváltás hasonlítani fog az egyiptomihoz; a messiás Niszán hóban fog megjelenni, még pedig a peszáchének közepén, egészen úgy, mint Egyiptomban történt.<sup>2)</sup> Ebből kitünik, hogy a nép gondolkozásában R. Jósua, s nem R. Eliezer fölfogása uralkodott (Mekh. Ex. 12, 42). A traditio azt is megállapította, hogy a messiás Babyloniából veszi útját; innen először is Egyiptomra tör s azt alázza meg, aztán bevonul Palesztinába.<sup>3)</sup> Most általános béke fog uralkodni a földön: a pompásan restaurált Jeruzsálemben a messiás fog székelni s maga köré gyűjti mind a jámbor népeket.<sup>4)</sup> Akkor elégtétel fog szereztetni a zsidó népek; a sok szenvedés s üldöztetés kútforrása, a Szentírás birtoklása a keresztények által, egy csapással meg fog szünni: a Szentírás elvétetik a keresztényektől s kizárólag a zsidóké lesz.<sup>5)</sup> Ez által eleje vétetik minden viszálynak: a népek nem fognak más-más törvényt kiolvasni ugyanazon könyvből, hanem mindnyájan ugyanazon hitet fogják vallani, mindnyájan a szent nyelven, héberül fognak beszélni.<sup>6)</sup> — Ez volna körülbelül halavány utánzata, ama ragyogó képnek, melyet

hinni. A feltámadást illetőleg ez időszerint a resurrectio carnalis járta a keresztényeknél, hogy tehát a zsidókról is azt állítják, még pedig igen sokszor, bizonyára igaz. Ez pedig fontos momentum a talmudi korszakra nézve, a mely fölül tudvalevőleg későbbben igen eltérő nézetek merültek föl.

<sup>1)</sup> In Is. 59, 5. Qui audiens traditiones Judaicas ad escas se mille annorum voluerit preparare . . . בשעה שיחזקו יושב ודורש ריבה נים מתורה V. ö. Sir r. Zuznál i. h. 345. c.

<sup>2)</sup> In Matt. 25, 6. Traditio Judaeorum est Christum media nocte venturum in similitudinem Aegyptii temporis, quando Pascha celebratum est . . . Az eszmemenet megkívánja, hogy az ismert mondat מנין עתידין ליגאל e részletekkel kiegészítettessék.

<sup>3)</sup> In Dan. 12, 6.

<sup>4)</sup> In Joel 4, 16. Judaei et nostri Judaisantes putant, Christum habiturum in Sion et in Jerusalem aurea atque gemmata sanctorum populos congregandos.

<sup>5)</sup> In Mich. 7, 9. hoc sibi Judaei usque hodie pollicentur . . . et ajunt: In die illa . . . Scripturas sanctas Legis et Prophetarum, quae nunc tenentur a nobis, tolli de manibus nostris et tradi populo Judaeorum. Különösen polemizál Ex. r. c. 47. בית לך בן

<sup>6)</sup> In Soph. 3, 9. conversis omnibus ad cultum veri Dei loquutores Hebraice.

a zsidók maguk elé varázsoltak; oly kép ez, melyet csak a zsidó géniusz volt képes megalkotni, mely fölülemelkedve e gyászos siralomvölgyön, továszárguldozott a végtelenség felé, hogy onnan szedjen színeket, onnan válaszszon alakokat mesteri alkotása számára.

Kapcsolatosan nem lesz érdektelen egy pár képzetet föl- említeni, mely e korban a messiás személyéről uralkodott. Elő- ször is lássuk, mi a neve a messiásnak zsidó körökben. A héber messiás szó nem divatozik a görögajkú e korú zsidóknál; a görög eredetű Krisztus szó, mely idővel tulajdonnévvé vált, nem akar folyni a zsidók ajakáról, miután megélték azt, hogy e név jelszava lett az emberek millióinak s hogy miatta ezereknek az élete sem- misített meg. Alkottak tehát egy új nevet: ἡλεμμενος, mely a szóköttal egyértelmű s mégsem riasztja el a zsidót, hogy aja- kára vegye.<sup>1)</sup> E név most már szemben áll a keresztények Krisz- tusával. — Hogy *ki* a messiás? arra néve nem uralkodtak oly zavaros képzetek, mint a minőkkel sok helyütt találkozunk: egy József törzséből származó messiásról szó sincs; de igenis arról, hogy a messiást meg fogja előzni Elijáhu próféta.<sup>2)</sup> — A messiás lényegét kimeríti azon *egy* meghatározás, hogy ő az *örök igaz- ságosság*, iustitia sempiterna;<sup>3)</sup> a messiás mintegy vihar s fer- geteg, a ki Izrael elleneit eltörli a föld színéről.<sup>4)</sup> — Mintha csak szemtől-szembe állna velük, egyenesen megszólítják:<sup>5)</sup> »Oh mes- siás, a kiről hiszszük, hogy eljövend, te, ki uralkodni fogsz az egész föld legszélső határain.<sup>6)</sup> a te szövetségednek vérében,<sup>7)</sup> a melyben Ezekiel szerint (16, 6. 22) a bemocskolt Jeruzsálemet

<sup>1)</sup> Nem hozhatom föl az összes helyeket, melyekből ez kitünik; ime egy pár: Antichristus, ut dicitur, ἡλεμμενος suns; in Is. 27, 13. — Judaei sub ἡλεμμενος suo; in Zach. 14, 15. — . . . referunt ad ἡλεμμενον, id est Christum suum; in Malach. 3, 1.

<sup>2)</sup> In Malach. (vége). Judaei et judaizantes haeretici ante ἡλεμμενον suum Eliam putant esse venturum.

<sup>3)</sup> In Dan. 9, 24. a zsidók nevében. V. ö. Jerem. 33, 16.

<sup>4)</sup> In Is. 4, 6. hunc locum Judaei ad Antichristum referunt, quem per turbine et tempestatem rignificari aestimant. . . .

<sup>5)</sup> Vonatkozik Zach. 9, 11. 12. magyarázatára. A héber szöveg belé van szöve.

<sup>6)</sup> ומשלו . . . עד אפסי ארץ

<sup>7)</sup> בדם בריתך

találtad s egybekeltél vele (?),<sup>1)</sup> a mely [szövetséget] kötöttél Ábrahámmal a borjú, kos s kecske szétdarabolásánál, te elbo- csájtottad a te népedet Izraél a fogságból<sup>2)</sup> s a kaldaeusok kemenczéjéből, a kinnél nem volt semmi szánalom.<sup>3)</sup> Azért ti is, oh izraeliták! kik letetek győzve, mégis fogtok bizni az Úrban; térjetek vissza az igen megerősített Jeruzsálembe,<sup>4)</sup> minthogy még most is birjátok az Istent, a ki igéri, hogy a fog- ság rövid szenvedéseinek fejében kétszeresen fogtok mindent visszanyerni,<sup>5)</sup> a mint olvassuk Jóbról, hogy visszanyerte. — Látjuk, hogy az ima egy jól kikerekített egészet képez.<sup>6)</sup>

<sup>1)</sup> Quo conspersam Jerusalem iuxta Ezechielem in suo sanguine repe- risti et inisti. . . .

<sup>2)</sup> שלחתי אסיריך מבור

<sup>3)</sup> אין מים בו; szabad midrásszerű alkalmazás.

<sup>4)</sup> שובו לבצרון

<sup>5)</sup> גם היום מניד משנה אשיב לך

<sup>6)</sup> Ezen darab mintául szolgálhat, hogy milyen jellegűek Jeromosnak a zsidóktól fölvev midrásai.

Budapest.

KRAUSZ SÁMUEL.

(Folytatása következik).

## Adalékok a hazai zsidó községek történetéhez 1830—1848.

### I.

Letelepülések. Községi szervezet. Magyar rabbik. Viszályok N.-Abonyban, Moórrott, Gyöngyösön, Pásztón, Szécsényben, B.-Gyarmaton, N.-Kanizsán. Löw Lipót N.-Kanizsán.

Hitsorsosaink számaránya Magyarországon a múlt század utolsó évtizedei óta évről évre növekedett. A kedvező helyzet, melyet II. József türelmi rendelete előidézett volt, az országgyűléseken nyilvánuló szabadelvű irányzat, mely a zsidó érdekeknek is rokonszenvezett, valamint az a körülmény, hogy hazánk a napoleoni harcok alatt a háború viszontagságainak nem volt kitéve, számos külföldi zsidót vonzott Magyarországra. Franciaországból a forradalom és rémuralom, Németthonból a hadjáratok zaklatásai, Lengyel-, Orosz-, Cseh- és Morvaország-ból a türhetetlen törvények indították a zsidókat hazánkba, a hol a bevándorlásnak misem állotta útját. A városok és megyék többször emeltek ugyan szót, hogy a zsidók betödulását megakadályozzák, de tiltakozásuknak nem igen lett eredménye. Pest vármegye az 1825-iki országgyűlésre küldött követeinek azt az utasítást adja, hogy hassanak oda, miszerint a zsidók csak korlátolt számban költözködhessenek be, mert különben »mind a kereskedelemre, melyet mindenek előtt elfoglalni igyekeznek, mind pedig más egyéb állapotokra káros következés fog szállani.«<sup>1)</sup> A beköltözködők közül némelyek a régi, meglevő hitközségekben, mások pedig oly nemesi birtokokon települtek meg, hol mindaddig zsidó nem lakott és itt a földesúr fenhatósága alatt állottak; a földesúr beleegyezésétől függött, hogy ki és hány család tartózkodhassék birtokán és tetszése szerint el is úzhatta zsidó alattvalóit. A zsidó lakosság gyarapodása maga után vonta az új hitközségek alakulását; főleg nagy számban keletkeztek a kisebb községek »jissub«-ok, a régi községek pedig azáltal, hogy a bevándorlók egyrészt kebelükbe felvették, népes, előkelő községekké váltak. A községek egymástól függetlenül intézkedtek, a szoros csatlakozást megakadályozta az a körülmény, hogy mind-

<sup>1)</sup> Galgóczy, Pestmegye története, I. köt. 133. l.

egyik községnek más-más földesura volt, ki csak kárát látta volna annak, ha zsidó jobbágyait holmi érdekközösség fűzte volna egy más földesúr fenhatósága alá tartozó községhez.<sup>1)</sup> Egyedül a türelmi-adó behajtását illetőleg létezett a megyei községek közt némi összefüggés, melynél fogva az adó behajtása könnyebben volt eszközölhető. A megye kerületekre volt osztva, minden kerületnek, melyhez bizonyos számú község tartozott, meg volt a maga főnöke, kinek hivatásához az adó behajtása tartozott; a kerületi főnökök évenként értekezletre gyűltek össze, melyen a községekre részarányosan kivetették az adót és országos érdekű események felmerülése alkalmával megválasztották egymás közt az általános zsidó-gyűlésre küldendő megyei képviselőket. A községek közti testvéries összetartást leginkább a beállott szerencsétlenségek hozták létre, amidőn a községek a tőlük kitelhető módon törekedtek a károsultak nyomorán enyhíteni, így midőn Lakompakot 1828-ban tűzvész pusztította el, a leégett zsidók számára országszerte megindult a könyörödomány-gyűjtés és Kanizsa 2000 frttal járult a szerencsétlenek felségélyezésére.<sup>2)</sup>

A hitközség belügyeinek elintézése első sorban a földesúr hatásköréhez tartozott; ő nevezte ki az elnököt, a rabbi, tanító és a többi községi hivatalnokok választása csak az ő jóváhagyása folytán vált érvényessé, adminisztratív ügyekben őt illette a döntő szó, egyenetlenkedések alkalmával ő volt a bíró, ott pedig, ahol a földesúr nem gyakorolta jogát, a városi hatóság vagy a szolgabíró irtotta magát a községi ügyekbe. A szolgabírói önkényeskedést élénken illusztrálja a nyéki (Fehér m.) község esete, mely régentül fogva Kajászó-Szt-Péterhez tartozott, azonban 1835-ben néhány lovasberényi zsidó, hogy községüknek és

<sup>1)</sup> Az 1830-iki lipótnapi vásáron 22 megye tartott Pesten értekezletet, melyen elhatározták, hogy a magyar zsidóság ügyeit egy 4 férfitől álló bizottság vezette, amely állásra Löwenstein N.-Kanizsáról, Holländer Eperjesről, továbbá egy pesti és pozsonyi lakos volt ajánlva. A bizottság költségeinek fedezésére a türelmi-adó-alapból 800 frt utalványoztatott ki, mely intézkedés ellen az ó-budai és több más hitközség hevesen tiltakozott. A megyék tudakolódtak a bécsi kancelláriánál, vajjon beleegyeznek-e a kormány határozatukba, a kancellária azonban elutasító válaszában megtiltotta nekik minden további intézkedést. Rosenthal Salamon levele Prossnitzer Dániel pozsonyi daján-hoz 1831. Nisan 25. Az itt idézett levelek, melyeket héberről Magyarra fordítottam, még eddig nem jelentek meg nyomtatásban.

<sup>2)</sup> Ulmann Ábrahám levele (1829. Tamuz 5.) Rosenthalhoz.

papjuknak jövedelme gyarapodjék, Nyéket Lovasberényhez kívánták csatolni és ennek kereszttüvelével a szolgabíróat bízták meg, ki megizentette a sz. péteri rabbinak, hogy megbotoztatja, ha lábát a nyéki határba meri tenni. <sup>1)</sup> A gyöngyösi szolgabíró pedig büntetés terhe alatt megparancsolta az ottani rabbinak, ki a metszöt felfüggesztette állásától, hogy a metszöt helyezze vissza hivatalába, mert érti a mesterségét. <sup>2)</sup>

Közsegeink állapota a 30-as és negyvenes években szerfölött viaszos volt, egyenetlenkedés és pörpatvar volt mindenütt napirenden, melynek előidézői rendszerint a megtelepült idegenek voltak. A mindenfelől egybekerült elemek közt az elterjedt szokások és különböző életmód folytán bajos volt a békés megférés, ehhez járult még, hogy a bevándoroltak által egyik-másik régi lakónak keresetforrára is megcsappant, mi által a községben kenyéririgység és gyűlölet kapott lábra, a fejtelenségnek se hossza se vége nem volt. Ami az egyik félnek jónak látszott, az a másiknak ellenére volt, a mit ezen család helyesnek vélt, azt a másik kárhóztatta, ha néhányan javaslatlalt álltak elő, többen megakadályozták annak kivitelét, élve a gyanúval, hogy az illetők a maguk hasznát tartják szem előtt és természetesen ezen folytonos harcznak a községi hivatalnokok estek áldozatul, mivel egyik pártnak sem tudtak a kedvében járni. A községi alkalmazottaknak száználmas helyzetük volt, csekély fizetésben részesültek és emellett fárasztó munkát kellett végezniök; az összes községi teendőket egy vagy két személy végezte és csak kevés számú község létezett Magyarországon, hol minden egyes hivatásnak külön alkalmazottja lett volna. A metszőket, kántorokat és tanítókat túlnyomólag Lengyelország szolgáltatta hazánkunk, a rabbik bel- és külföldi jesibákból kerültek ki, a magyar és német származású rabbik előnyben részesültek, míg a lengyelek ellen, főleg a dunántúli vidékeken, ellenszenvvel viseltek. <sup>3)</sup> A pásztoi rabbi panaszkodik, hogy a lengyel rabbik álláshoz jutnak hazánkban, noha nem érdemesek erre. <sup>4)</sup> Schreiber Mózes, pozsonyi

<sup>1)</sup> Sternfeld Izsák moóri rabbi levele Rthl.-hoz 1835. Tamuz 18.

<sup>2)</sup> Lipmann gyöngyösi rabbi levele Rthl.-hez 1828. Ab 15.

<sup>3)</sup> „ein Pollak, die שׂוּרָה selbst wäre es nicht recht (Saphir Gottlieb levele Rthl. Józsefhez 1830. aug. 25. a moóri rabbi jelöltekről) . . . kurz ich hab sie (a moóri előjáráságnak) aufgetragen in Pest זׁוּרָה זׁוּקֵן zu sein, aber bei Leute, welche זׁוּרָה sind auf solche שׂוּרָה (rabbi).

<sup>4)</sup> Gedaljah pásztoi rabbi levele Rthl Józsefhez 1830. júl. 24.

rabbi keményen megdorgolja a keszthelyieket, mivel a lengyel Sabbatai Seftel-t választották rabbijuknak. »Igazán csodálkozom — írja az ottani előjáráságnak <sup>1)</sup> — a hazai községekben észlelhető jelenségek fölött, hogy örülten hánykolódnak, mint a kormányos nélküli hajó. Országunkban jelenleg nagy számban vannak olyan talmudisták, kik méltók a keszthelyi rabbi állásra és híresek jámborságukról és képzettségükről; az országunkbeli talmudtudósok nyomorognak, önök pedig egy jött-mentet választottak anélkül, hogy előéletéről kérdezősködtek volna és nem tudták: vajon örült vagy ostoba-e?« Az új községek alakulásával nagy kelendősége lett a rabbiknak, a mi a gyarmati rabbít, Mayer Asch-t mélyen elsomorítja, azt tapasztalván ugyanis, hogy a községek rabbijuknak megválasztása alkalmával nincsenek tekintettel az illetőnek képzettségére; »Oh Uram — írja Rthl-nak <sup>2)</sup> — mennyivel jobb volt a mult a jelennél! Akkor sok volt a lamdan és kevés a rabbi, most pedig sok a rabbi és kevés a lamdan.« Azonban a magyar zsidóságnak nem volt hiánya előkelő, a rabbinikus tudomány terén elismert tekintélyeknek, kikhez messze vidékekről tödultak a tanítványok és érkezték a vallási kérdések. Schreiber Mózes pozsonyi, Münz Mózes ó-budai, Rapoport Wolf pápai, Deutsch Dávid vágújhelyi, Löw Lázár szántói, Kohn Eljakim bajai, Aszod Juda szerdahelyi stb. rabbik hírnevet szereztek a magyar zsidóságnak a külföld előtt is. Kiváló hitszónokok és tudósok gyanánt szerepeltek: Lipmann gyöngyösi, Wiener Simon lovasberényi, Sternfeld Izsák moóri, Ulmann Ábrahám lakompaki, Löw Izrael (Löb bonyhádi dáján fia) dárdai rabbi és Freyer Jakab (a hírneves Kohen Izrael

<sup>1)</sup> 5590 Tebeth 12. Münz Mózes ó-budai rabbi szerette volna József fiát Keszthelyre juttatni, mivel Tabon, ahol akkor rabbiiskodott, »rossz a levegő, a vidék nedves és a lakók, különösen azok, kik nem születtek ott, ritkán egészségesek s mióta családjával ott tartózkodik (Münz József), folyton betegeskedik és fogy ereje. Féltém őt és aggódom fiatal éveieért. Kérem Uraságodat, sziveskedjék őt Abonyba, Szabadkára, Keszthelyre, Rendekre vagy más községbe ajánlani.« Münz Mózes Rthl.-huz 1830. Sivan 10. Seftel ezen édeszü lengyelt, ki Kant és az újabb philosophusok műveiben ép oly otthonos volt, mint a zsidó irodalomban, a rabbi méltósággal ellenkező cselekedetei és magaviselete következtében két évi hivataloskodása (1828—30) után elmozdították a keszthelyiek. Viselt dolgai el vannak mondva a n.-kainizsai tanuvallomásban 1830. Adar 20.

<sup>2)</sup> 1832. 26 Ab.

utódja) szegedi másodrabbi, kik Rosenthal Salamon mérvadó ítélete szerint »lauter wichtige Männer.«<sup>1)</sup> Olyan rabbi, kinél a zsidó tudomány világi ismeretekkel egyesítve volt, nagyon kevés létezett Magyarországon; Kunitz, Chorin, Schwab, Löw Lipót, Schiller-Szinessy és Zipserral ki van merítve a művelt rabbik sora a 30-as és 40-es években.<sup>2)</sup> A fogyatékos műveltségnek róható fel, hogy sok rabbinak még csak fogalma sem volt az illem és modor követelményeiről. Löb puchói rabbi két óra hosszúságú tartó templomi szónoklata alkalmával annyira felhevült beszédében, hogy levetette felső ruháját és ingujjban folytatta előadását.<sup>3)</sup> A n.-abonyiak elmozdították rabbijokat, Wolf Löböt (azelőtt vágyúj helyi dáján), mivel szónoklataiba oly durva kifejezéseket szőtt, melyeknek hallatára szégyenpír borította el híveinek arcát.<sup>4)</sup> Midőn Rosenthal értesíti a moóri rabbit, hogy Kriszhaber Kálmán (Izsák paksi rabbi fia) közreműködésével Paksra ajánlotta, inti őt a jövőre nézve, hogy ne feddje híveit haragos kifakadásokkal, és ha valaki meg is szegi a szombati tilalmat, ne átkozza el azt, kívánván neki, hogy gyermekei árvákká és neje özvegygyé válják, mert sem Istennek, sem embernek nem tetszetős ilyesvalami.<sup>5)</sup> Több rabbi nyers fellépésével vélt híveire hatni, melynek sohasem volt meg a kívánt eredménye, sőt ellenkezőleg, a rabbi sértő modoránál fogva magára vonta a községi tagok gyűlöletét, melyet még fokozott a rabbi tapintatlansága; hasonlítottak a mesebeli bűvész-inashoz, ki a felidézett vízhordó szellemet úgy hitte eltávolítani, ha megüti botjával, azonban a hányszor rásújtott, annyi szellem keletkezett, melyek addig hordták a vizet, míg az inas belefűlladt. Sok község pedig, mely nem volt képes vagy már meguntta volt a rabbit eltartani, maga provokálta rabbiját a durva fellépésre, sok helyütt a rabbinak apró, jelentéktelen tévedéseit ürügyül használták, hogy megrövidítsék fizetését vagy, hogy elmozdítsák hivatalából. Ro-

<sup>1)</sup> Rthl levele a miskolczi előjárósághoz, 5595 Tebeth 8.

<sup>2)</sup> Stern S. G. Rthl-hoz 1839. Adar 18.

<sup>3)</sup> Idegen nyelven írt könyveket — írja Rthl Löwenstein gailingeni rabbinak 5594. Kislev 22. — kevesen vásárolnak, a vidékünkbeli rabbik nem szoknak ilyenfélét olvasni, mert nincs nyelvismeretük s főleg a tiszta, szabatos nyelvhez nincs érzékük, a tömeg pedig nem kívánczodik ilyesmire után.

<sup>4)</sup> Rthl a moóri rabbihoz 1841. Nisan 24.

<sup>5)</sup> U. o.

senthal csodálkozik a moóri rabbin, hogy Paksra kívánczodik, »ahol sohasem szűnetel a vizsály, a községi tagok verekedő természetűek és nem szolgáltatják ki pontosan a rabbi bérért.«<sup>1)</sup>

A községi tagok gyűlölködése folytán beállott súrlódások bénítólag hatottak a községi intézmények fejlődésére, lealacsonyították a községnek és rabbinak tekintélyét. Wallerstein Fülöp, moóri rabbi (1820—30), kit községe elmozdítani akart,<sup>2)</sup> panaszkodik, hogy a községében dúló vizsály következtében a papnak és betegápolónak tekintélye egy fokon áll.<sup>3)</sup> Gyöngyösön az ottani »igen szerény, jámbor és tudós« rabbi megtiltotta a községi metszőnek, hogy mesterségét gyakorolja, mivel az előírt követelményeknek nem tudott megfelelni. A metsző, hogy bosszút álljon a rabbin, felbujtogatta a községet rabbija ellen, elhíresztelvén, hogy a rabbi alapos ok hiányában függesztette fel állásától. A metsző rágalmazásának az lett az eredménye, hogy a község nagy része és a szolgabíró követelték, hogy a rabbi tegye jóvá hibáját és engedje meg a metszőnek, hogy tovább működ-hessék, azonban a rabbi mereven ragaszkodott álláspontjához és

<sup>1)</sup> Rthl a moóri rabbihoz 1841. Nisan 28.

<sup>2)</sup> Az érdekes jegyzőkönyvi kivonat így hangzik: **בנתחשבי יחד אלוהי** ונתחשבו בענין הוצאות והמנוסות וקהלתנו וקדלהי וזו unsere grösssten Leidweisen einsehen, dass unsere Verhältnisse nun nicht mehr existiren können שההוצאות יתרות על ההמנוסות והייט die Gemeinde schon ansehnliches Kapitel schuldig ist und auch die herrschaftliche Arenden zu tilgen nicht im Stande sind ועסק לה die schlechte Zeitumständen verursachen, dass mehrere hier nicht im Stande sind etwas zu leisten und beizutragen wie wirklich schon einige gar heimlicher Weise von hier entwichen sind; wie es forderlich ist die möglichste Ökonomie einzuführen und als ein ehrlicher Mensch die nöthige Bedürfnisse und Befriedigung der hohe titulirte Grundherrschaften und Komitat, nebst k. k. Toleranz-Tax zu bestreiten, folglich sind wir nicht im Stand einen Rabbiner mit Familie zu unterhalten, sondern sehn uns gezwungen so wie in mehrere Orten wo die Judengemeinde nicht von grosser Zahl sind mit einen Juristen, Schachter und Schulzinger in einer Person vereinigt zu begnügen, folglich wird hiermit unsern bisher gewesener Rabbiner durch diesen unsern Judenbeglaubten und herrschaftlichen Kerkermeister aufgekündet und zwar bekomme er seinen Gehalt von heute bis 6 Monat und es stehe ihn frei auch einige Monat früher fortzugehen und es wird ihm dennoch sein Gehalt ganze 6 Monat von heutigem dato ersetzt, so wie bis dato, so geschehen Mohr am 18. Juni 1828.

<sup>3)</sup> dass der Spittaler und בך ein Gewicht haben. Rosenth. Józsefhez. 5588. Marchesvan 22.



semmi szín alatt sem volt hajlandó a község kívánságát teljesíteni. A község nem riadt vissza semmiféle eszköztől, melylyel rabbiját megalázkodásra kényszerítse, kiköltöztették lakásából és a községi szolga házában szállásolták el, fizetéséből levontak és emellett 48 frtnyi büntetést szabtak reá, mivel a metszőt megfosztotta keresetétől. A sokat zaklatott rabbi sérelmeinek orvoslásáért Pozsonyba utazott, a hol kitüntető szívveliséggel fogadták és kérelmére a pozsonyi rabbi haladéktalanul levelet intézett a gyöngyösiökhöz,<sup>1)</sup> melyben megfenyíté őket, szívükre köti, hogy a pap fizetését levonás nélkül szolgáltassák ki és óhajtja, hogy a vizsály lehetőleg hamar véget érjen. Azonban a községi tagokra nem hatott Szófer Mózes levele »és nem fordulának Izrael szentjéhez, — írja Lipmann rabbi Rth-nak<sup>2)</sup>. — Isten és Mózes ellen szóltak. Mit is használhat ott a jámbor, ahol a tisztelet és illem alapjai elpusztultak? Naponkint gyarapodik a pártoskodás. Minek is szült engem anyám, miért is nevelt fel, valjon, hogy rókának legyen feje? Minek az életem? A zúgolódó párt feje W. J. és sógora A. J. és B. J., hozzájuk pedig a csöcselék, hitetlen népség szit. Uraságod kétségkívül beváltja majd ígéretét és meginti a nevezett embereket ezen Korach családból származó nemzetséget. — De tudom, hogy ha esőként csepegne feddő szava és mint a harmat hullana intése és nyelve édes lenne mint a méz, mindez nem használna ezen bűnös, nyakas népnek, mely gúnyolja a bölesek, terveket forral a tekintélyek ellen és büszkén mondja: »ez a mi akaratunk, ki parancsol nekünk.« Az elkeseredett küzdelem, melynek színhelye a gyöngyösi község volt, arra bírja a pásztói rabbit, hogy elszabaduljon »vad népe« köréből, a hol már 6 éve tartózkodik és csakis különös tapintatosságának köszönheti, hogy mindeddig nem kergették el. Aggódik, hogy községét megmételezei a szomszédos gyöngyösiökhöz rosszasága és ha ez megtörténik, úgy el van készülve, hogy három frt. heti bérét is megrövidítik és mindenféle baj s kellemetlenség fogja ellepni.<sup>3)</sup> A gyöngyösi rabbi

<sup>1)</sup> 1829. Januz 29. A pozsonyi rabbi annyira boszontotta a gyöngyösiökhöz irányában tanúsított magaviselete, hogy szóra sem méltatta őket, midőn tanítványa Löbl M. Baruch lipót-sz.-miklósi daján felkérte, miszerint ajánlja őt Gyöngyösre.

<sup>2)</sup> 5589. (נישי בנהר סאור) Ab. 15.

<sup>3)</sup> Rosenthal Józsefhez 1830. jul. 24.

megsokalván a folytonos perpatvart azon volt, hogy »háta mögött hagyja a bűn fertőt« és mindent mozgásba hozott, hogy elnyerhesse az akkor üresedésben levő rabbi állomásokat egyikét.<sup>1)</sup> Lipmann rabbi készségesen elfogadta a moóri község meghívását és már ki volt tűzve installatiójának ideje, midőn kevéssel ezelőtt a gyöngyösiökhöz belátván az igazságtalanságot, melyben rabbijukat érdemtelenül részesítették, rábírták őt, hogy ne váljon meg tőlük. Lipmann rabbi már csak rövid ideig tartózkodott Gyöngyösön, a honnan Szerdahelyre távozott a fiatalon elhalt Büchler Ahron utódjaként. A Lipmann rabbi után következő Feitel Nathan gyöngyösi rabbi alatt újra kitört az elébb elesendesült vizsály, de körültekintésével és tapintatával sikerült neki a kedélyeket megnyugtani és a békét helyreállítani.<sup>2)</sup>

Rendelenség és vizsály dolgában a szécsényi község még a gyöngyösit is fölülmuta. Rabbi és község szünet nélkül hadilábon állott, egy emberöltő óta több rabbi fordult meg Szécsényben, de egyik sem dicsekedhetett azzal, hogy a községi tagokkal békességben élt volna. Benedek Ezekiel (későbbben paksi és nyitrai rabbi) alatt épűgy forrongott a község, mint Poll Mayer és a lengyel származású Sabbatai Seftel működése alkalmával. A szécsényiek az utóbbit elmozdítani akarták, levontak kialakított fizetéséből és sem a b.-gyarmati rabbinak csillapító levele<sup>3)</sup>, sem Rosenthalnak azon fenyítése, hogy a helytartóság útján fogja a rendet helyreállítani, nem hatott a szécsényiekre.<sup>4)</sup>

B.-Gyarmat, Mayer Asch, Schreiber Mózesnek ezen legkiválóbb tanítványának székhelye sem volt megkímélve a vizsálykodásoktól. A község holmi ügyben hosszabb ideig pörösködött és midőn az ítélet az ellenfél javára dőlt el, a rabbit gyánúsították, hogy az ő besűgásai folytán veszítette el a község pörét.<sup>5)</sup>

<sup>1)</sup> Surány, Szerdahely, Komárom, Szabadka, Csabrendek, Győr kerestett ez időben rabbit. Győrbe a pápai rabbi Rapoport ajánlotta Lipmann rabbit, ugyancsak ide kívánczolt Freyer Jakab győri rabbi helyettes és Löwisohn Zelig, a költő bátyja.

<sup>2)</sup> Feitel rabbi levele Rthl.-hoz 1838.

<sup>3)</sup> 1835. Tamuz 18. a gyarmati rabbi Rosenthalhoz: A nevezett rabbi (Seftel) megkért, hogy írjak másodsor is (a szécsényieknek), de azt hiszem, hogy Uraságodra inkább hallgatnak, míg ellenben engem azzal gyánúsítanak, hogy a magamféle emberekre hallgatok és ezeket (a rabbiakat) pártolom.

<sup>4)</sup> Rthl levele a szécsényi előjárósághoz dátum nélkül.

<sup>5)</sup> Maier Asch Rthl.-hoz 1835. Elul 2.

Ez alaptalan vád mélyen sértette a rabbit és elhatározta, hogy községét, mely szükmarkúan javadalmazta, felcseréli Ungvárral, a hol Heller Hirsch (Charif) távozta óta üresedésben volt a rabbihivatal. Elhatározását még erősítette az a körülmény, hogy községe nem is marasztotta, és ez annyira felingerelte az érzékeny tudóst, hogy midőn később községe és az előjáróság felszólítása folytán Rosenthal is könyörgött előtte, hogy ne hagyja el Gyarmatot, mit sem akart hallani az ottmaradásról. »Páj ugyan eltávozni kedveseim köréből — írja Rosenthalnak<sup>1)</sup> és a messze idegenbe költözni, hol a lakosok szokása és természeté ismeretlen előttem, de megteszem, mert életemet csaknem megútáltam itt.« Maier Asch távozta után a gyarmatiak még mindig reménykedtek, hogy rabbijuk visszatér hozzájuk és az odapályázó rabbikat: a moórit, körmendit és verpeléit azzal utasították el, hogy Mayer Asch három év után ismét rabbijok leend.<sup>2)</sup>

Míg a legtöbb községben jelentéktelen események forgatták fel a rendet, addig N.-Kanizsán a reformeszmék támasztottak hosszas egyenetlenkedést. A harminczas évek elején több jómódú községi tag korszerű istentiszteletet tartott meg Kanizsán, az ottani rabbi, Szántó Mayer és egy kis párt heves ellenzése daczára.<sup>3)</sup> Szántó Mayer halála után az előjáróság oly rabbit kívánt megválasztani, ki a rabbinikus képzettségen kívül, jeles szónoki tehetséggel is bírjon és emellett a hírneves kanizsai zsidó népiskolában a hittant is előadja. A község meghívta a hohemsi rabbit és Benedek Naphtalit, a morva tartományi rabbi fiát, de egyik sem nyerte meg tetszésüket, az első fogyatékos rabbinikus ismeretei miatt, az utóbbi pedig, mert nem volt hit-szónok.<sup>4)</sup> E közben Eisik Misoel, a pásztói rabbi (Gedaljah) fia, Benedek Mardochai, nikolsburgi rabbinak »fiatal, tudós és mindenben tökéletes«<sup>5)</sup> tanítványa megtudta, hogy Kanizsának papra van szüksége, 1833-ban Rosenthal ajánló levelével Kanizsára érkezett, a hol egy szombati szónoklata és rokonainak fur-

<sup>1)</sup> U. o.

<sup>2)</sup> Rthl a moóri rabbihoz 1838. Ab 10. A verpeléti rabbit tanítója Schreiber Mózes ajánlotta.

<sup>3)</sup> Rthl Prossnitzer Dánielhez 1431. Nisan 25.

<sup>4)</sup> Doneberg Mihály Rthl-hoz 1841. márczius 14.

<sup>5)</sup> Rthl a moóri rabbihoz.

fangja megszerezte neki három évre az ottani jövedelmező rabbiszéket.<sup>1)</sup> Azonban az új rabbi száka volt az ottani dájánnak, Jakab Lőb szemében, ki kenyérrigységtől ösztönözve, felolvalta rokonait a rabbi ellen,<sup>2)</sup> a kik nem találván kifogásolni valót a papon, a papné ellen fordultak, ki boszankodásukra a divatos asszonyt játszotta.<sup>3)</sup> A rabbi, eltekintve a dáján áskálódásaitól, a terhes hivatalos teendők miatt, Kanizsát egy oly községgel kívánta felcserélni, hol nem kellene németül szónokolnia.<sup>4)</sup> A három évi próbaidő elteltével a község újra megválasztotta Eisik rabbit három évre, az ellenpárt tiltakozása daczára. Midőn a három év ismételen elmúlt, az elégületlenek kieszközölték, hogy a rabbi elmozdittassék, gratifikációul 1000 frtot ajánlottak neki és megengedték, hogy egy éven át, 1841-ig viselhesse még a rabbihivatalt. Mialatt Eisik rabbi még Kanizsán időzött »a rabbinikus irodalomban jártas, jeles szónoki képességű és gazdag paedagogiai ismeretekkel felruházott« Löw Lipótót hívta meg a kanizsai község, ki két havi ott időzése után — négy család ellenzése daczára — megválasztatott rabbihelyettesnek.<sup>5)</sup> Löwnnek megválasztása sürölódásokat provokált Kanizsán, mivel ellenei nem tudták neki megbocsájtani, hogy Chorin יקניס ילי-jához előszót írt, iskolázott férfiú volt és hogy egyedül a pesti rabbitól, Schwabtól bírt rabbiképesítő okmányt felmutatni.<sup>6)</sup> Löw ellenéi, hogy a választást megsemmisítsék, a pozsonyi rabbihoz, Schreiber J. W.-hez fordultak, Löwnnek előéletéről felvilágosító adatokat kérvén tőle. A pozsonyi rabbinak megnyugtató válasza sem tudta az ellenpártot lecsillapítani, mely most a körmendi rabbi,

<sup>1)</sup> Doneberg i. l. 10 frt heti fizetése volt. Ily jövedelemben csak kevés község részesítette rabbiját.

<sup>2)</sup> Eisik rabbi Rthl-hoz 1835.

<sup>3)</sup> Rthl intő levele a kanizsai rabbihoz 1834. Ab 15.

<sup>4)</sup> Miskolczra kívánczozott, ahol a bécsi rabbit Horovitz Eleazárt akarták megválasztani. Rthl. fent idézett levele a miskolczi előjárósághoz: »hat hat-tores (Horovitz) von Pressburger רב, welcher seine תלמידים auch מלמדי תורה recomedirt. 1841-ben a nagyváradi rabbihivatalt óhajtja Eisik rabbi elnyerni Rosenthal segítségével, aki azonban a moórit és a matersdorfi rabbit Szemmit Józsefet ajánlotta oda, miután Wahrman József a volt pesti rabbi fia visszautasította a nagyváradiak meghívását.

<sup>5)</sup> Doneberg i. l.

<sup>6)</sup> Doneberg i. l., Blau Mózes Rthl-hoz 1841. febr. 19. és Königsberg Eljakim Rthl-hoz 1841. Elul 10.

Königsberg Eljakim közvetítésével újra felkérte a pozsonyi rabbit, hogy részletesen tudósítsa őket Löw viselt dolgairól. A pozsonyi rabbi információt szerzett ez ügyben és a körmendi rabbihoz intézett válaszában <sup>1)</sup> Löwöt rossz oldaláról mutatja és sajnálatának ad kifejezést, hogy a kanizsaiak Löwöt rabbijoknak választották. A pozsonyi rabbi levele még inkább feltűzelte Löw elleneit, sőt Rosenthal Salamon is, ki Eizik rabbinak újlagos választását sürgette, kitartásra buzdította őket. Löwnek állása ingadozott, midőn az ügy váratlan fordulatot vett. Löwnek pártja Rosenthalhoz és Löwnek előkelő pesti barátjaihoz fordult, az igazságnak megfelelően előadván az eseményeket, mire Rosenthal felhagyott az agitálással és barátjaival együtt Rapoport, prágai rabbihoz fordult, hogy küldjön Löw számára rabbiképesítő okmányt. Rapoport teljesítette kívánságukat, mint az itt közölt levélből <sup>2)</sup> kiténik, és a prágai rabbi bizonyítványa következtében Löwnek ügye győzelemre jutott.

»Megtisztelve érzem magam általatok, barátaim! A tudós Löwnek kívánságát már az esetben is teljesítettem volna, ha közületek csak egy is levelet intéz hozzám. Igazán örvendtem, hogy néhány nap alatt kiváló, hírneves tudósokkal érintkezhettem. Itt küldöm Löw számára a kívánt bizonyítványt és örülnék, ha ezzel használhatnék neki. Ezenkívül írtam neki egy baráti levelet, melyben — noha hivatlanul — a rabbihivatalt illetőleg, tanácsal látom el; hogy ezen tisztség a mai nap kétélű fegyver visezőjé kezében, akár ha megszilárdítani és dicsőséggel eláraszteni törekszik a vallást, úgy hogy a népek bámulják és hírt hallva felőle, azt mondják: bizony okos és értelmes nép ez — akár pedig, ha — Isten ments — a szép veteményeket kiirtani akarja a vallásból. Olvasd el barátom mind a rabbihoz (Schwab), mind pedig a Löwhöz intézett levelemet és ha egészséged engedi, írd meg felőlük véleményedet. Egyedüli óhajom, hogy tartson meg az isten életben és ifjúi erőben, tisztelő és kiválóan szerető barátod *Rapoport S. L.*»

<sup>1)</sup> 1841. Ab 1.

<sup>2)</sup> Rthl-hoz 1841. Sivan 1. Löw köszönő levele Rthl-hoz 1842. Ijár.

Budapest.

BÜCHLER SÁNDOR.

(Folytatása következik).

## A trencsényi chevra kadisa története.

II.

Az egylet vagyona. A község temploma. Alapszabályok módosítása s ujjakkal való bővítése. Rabbik.

A szerény apparatussal dolgozó egylet, melynek jövedelme kizárólag jótékony célra lőn fordítva, évek múltán oly megtakarított összegre tett szert, hogy egyes vallásos czélokra szolgáló eszközöket vásárolhatott, melyeket a község templomában tételenyezett le. Az első templom alapításának idejét egész pontosan nem határozhatjuk meg. A hűen megőrzött hagyomány, mely ily esetekben megbízható adatok fölött rendelkezik, mindössze annyit tartott fenn számunkra, hogy az első templom építése oly időbe esik, midőn egynéhány oly család telepedett meg a városban, melyek Morvaországból és Sziléziából vándoroltak be. Azt határozottsággal konstatálja a tradíció, hogy a templom már oly időben is fönnállott, midőn Trencsén községet nem képezett, hanem az *Ungarisch-Brod*-i községhez járultak illetményeikkel, oda mentek a Rós-hassána és Jóm-kippur ünnepeken át. Valószínű, hogy az első zsinagóga építése a XVII-dik század első felébe esik. A zsinagóga helyét teljes pontossággal állapíthatták meg olyanok állítása szerint, kik az épület romba döntött meg látták. Ezek szerint a városon kívül az országút mentén állott s az egész épület fából volt készítve. 1787-ben egy nagy tűzvész alkalmával a lángok martaléka lett. Ezen fából készült zsinagógában helyezte el a chevra vagyont, mely következőkből állott:

Egy kárpit (paróchet) s thóra-takaróból, melyet 5527 (1767)-ben vásárolt az egylet 16 forint 3 garasért. A kárpiton levő ezüst súlya 6 lat volt.

5530 (1770) évben két értékes és finom kivitelű ezüst gyertyatartó lőn vásárolva 35 forintért. Ugyanazon évben egy ezüst szelenczét szereztek meg 6 forintért. A következő évben (1771) a chevra vagyona három ezüst gyertyatartóval gyarapodott, vételáruk 33<sup>1</sup>/<sub>2</sub> forint volt. 1772-ben egy ezüst medenczét vásároltak 24 forintért. 1774-ben két gyertyatartót 16 forintért; rá következő évben ezüst gyűjtőpersely lőn beszerezve 23 forintért. 1787-ben ötven rénus forint lett fordítva a temető bekerítésére. Mindezen értéktárgyakon kívül, melyeket az egylet törzskönyve

főlsorol, mint látni fogjuk, birt a chevra több ezüst tárggyal, melyek részint előbb lettek vásárolva, mintsem följegyezhetők volna, részint a hiányos följegyzés következtében nem bírjuk részletezve lajstromukat.

Az 1787-dik év nagy szerencsétlenséget hozott a városra. Borzasztó tűzvész dühöngött, melynek sok ház esett áldozatul, köztük a fából épült zsinagóga is. A község régi irattára is ekkor lett a lángok martaléka. Hogy a kárt vallott keresztény családok nyomorán segítve legyen, a városi tanács hatszáz forintot követelt a községtől, mely összeget a leégettek közt akarta szétosztani. Minthogy úgy is fölötte meg vagyunk terhelve adókkal s nincs módunkban előteremteni a szükséges összeget — így szól a jegyzőkönyv — elhatároztuk s mindannyian megegyeztünk, hogy a chevra birtokát képező ezüst s más értéktárgyakat, melyekre föltétlenül nincs szükségünk, elárúsítjuk s az ekképen befolyt összeget a reánk kivetett rendkívüli adó törlesztésére fordítjuk. Elárúsítottak 238 lat súlyú ezüstöt 238 forintért s a pénzt rendeltetési helyére juttatták.

A község hiányolván a templomot, újnak építésére gondoltak. Minthogy a szükséges pénz nem voltak képesek önjerejükkel előteremteni, idegen hitrokonok jótékonyágát voltak kénytelenítve igénybe venni. Három községi kiküldött beutazta a Dunán inneni kerület nagyobb községeit, hogy pénzt gyűjtsenek egy építendő templomra. Különösen Ó-Buda községe tűnt ki bőkezűsége által. 1790-ben régi modorban épült templomát avathatta föl a község, mely most is megfelel céljának, csak egy részt építettek hozzá húsz évvel ezelőtt, midőn a község fölszaporodott tagjait nem volt képes a régi templom magába foglalni.

A régi alapszabályok több ízben mentek módosításokon s változtatásokon keresztül. 1789-ben, tekintettel a fölvételre jelentkezők nagy számára, elhatározták, hogy ezentúl a régi szabály hatályon kívül helyeztetik s minden jelentkező fölvehető. Kimondták továbbá a rabbi indítványára, hogy a tisztújító gyűlésen öt talmudtudósnak is részt kell vennie.

Niszán hó újhaldját megelőző napon az egylet minden tagja, ki sors útján ki lesz jelölve, börtölni tartozik, minthogy akadt oly tag is, ki e köteleességet nem teljesítette, az 1801-dik évben tartott nagygyűlésen elhatározták, hogy azon tag, mely vonakodik börtölni, büntetésképen 2½ garast fizet. Az 1831-dik

évben ezen büntetéspénz két váltó forintra lett emelve. Minthogy nagy volt azoknak száma, kik a reájuk rótt büntetéspénz lefizetése által kivonták magukat a börtölés alól, 1864-ben a rabbi beleegyezésével határozatba ment, hogy ezentúl a börtölés csak délig tartson, a ki pedig még így sem tehetne eleget köteleességének, 80 krt fizessen az egylet pénztárába. Elvárja azonban az egylet a tagoktól, hogy a pénz lefizetésével való megváltást csak a legritkább esetben alkalmazzák. Ezen törvény ma is érvényben van a chevranál s tényleg ritkán áll be azon eset, hogy a 10 kisorsolt tag valamelyike eleget nem tenne köteleességének.

Az 1801-diki gyűlés a chevra-lakoma megtartásáról is intézkedett. Ezen gyűlés értelmében a lakoma a két gabbáj házában tartandó s csak 20 frtba kerülhet, ha drágasság lenne azon évben, 40 frt fordítható e célra. Az egyleti lakomára előirányzott összeg később nem volt elegendő s így az 1823-ban tartott gyűlés intézkedése oda irányul, hogy a niszan hó újhaldját megelőző napon tartott lakoma 20 váltó forintba kerülhet, melyre meghivandók: a tiz börtölő, három gabbaj, két mlatse, öt sírásó. A tisztújító gyűlést követő lakomán tojást s bort kell adni a tagoknak, mint ezelőtt. A számvizsgáló bizottság is tartson működése után lakomát, melyre 25 váltó forint irányoztatik elő. Erre hivatalosak: a két számvizsgáló, öt dajján, kik e célra választatnak, öt kandidáló, öt sírásó, három gabbáj, két mlatse, összesen huszonkét személy. Ha többre kerülne a lakoma az előirányzott összegnél, a résztvevőknek oly bűnül tudandó be tettük, mintha sertéshúst ettek volna.

A tagok illetménye több módosításon ment át. Az 1801-ik gyűlés határozatánál fogva minden szolgálatot tevő tag évenként 8 garast fizet, kohanita pedig 12 garast. Hat évvel később egy forintban állapították meg az évi járulékot, az ezt követő évben tartott gyűlés 12 garasra reducalta a fenti összeget, míg 1813-ban az évi illetmény fél váltó forintban állapított meg. Az egyletbe való fölvételi díj 1806 óta a chevra tag fia 3 frtot, tag veje 4 frtot s a községhez tartozó fölvételre jelentkező 40 forintot fizet.

Ha szegény asszony a községi kórházban gyermeket szül, az egylet köteles a gyermekágyas nőt eltartani illően az 1801-iki gyűlés határozata szerint; koma, ily esetben, csak sors útján választott chevra-tag lehet, ki két forintot köteles fizetni ezért az

egyletnek, úgyszintén körülmételő is sorshúzás útján jelöltetik ki s egy forintot fizet. A benedictió mondása a gabbajt illeti meg.

Különösen a személyes szolgálattétel alól akarták a tagok mindinkább kivonni magokat, ezért 1803-ban el lőn rendelve, hogy a virasztani nem akaró tag büntetésépénze öt, 1812 óta nyolcz garas legyen. Faluban lakó tag személyes szolgálattételét 2 frton válthatja meg, mely összeget pontosan minden évben köteles lefizetni. Kivált a mlatsek vonakodtak a reájuk rótt egyes lefizetést elvégezni, ez okból az 1812-ben tartott évi gyűlés elrendeli, hogy a köteleességet pontosan nem teljesítő mlatse szolgálati ideje három évvel meghosszabbítatik. De idővel a mlatsek száma nagyon fölszaporodván, 1819-ben azon intézkedést hozták be, hogy a mlatse hat forint lefizetése által megválthatja magát a személyes szolgálattétel alól.

1840-ben egészen el lett törölve a mlatsek személyes szolgálattételére vonatkozó intézkedés.

A rabbi ajánlatára elrendelte az 1803-ban tartott gyűlés, hogy ezentúl legalább 10 sorshúzás útján választott tag köteles kisérni a koporsót a sirkertbe. Kis gyermek kíséretét a mlatsek képezik. Ha az elhunyt nem volt a chevra tagja, s az örökösök ohajtják, hogy kikisértesék egyleti tagok által, úgy ezért 18 garas és 18 kr. fizetendő.

Az 1806-diki gyűlés a gabbájim köteleességévé teszi, hogy oly beteggel, ki három napon át az ágyban fekszik, a bünvallomási imát (vidduj) mondják el. Ugyanezen gyűlés elrendelte, hogy választott sírhelyért hat forint jár az egyletnek.

1811-ben határozatotott el egy főgabbáj választása. Önhatalmilag nem áll neki sem módjában pénz utalványozni, csak tisztársai beleegyezésével. A gabbájim ezentúl előtte kötelesek beszámolni; ő pedig a kandidáló bizottságnak tartozik beszámolni. A következő évben tartott gyűlés megszüntette a főgabbái hivatalát.

1811-ben öt sfrásó lett választva, kiknek a virasztás szegény beteg ágyánál is köteleességükévé tétetett; mindegyik sfrásó húsz forint évi fizetésben részesül s Súsán Purim napján a chevra-tagokhoz házról-házra járhatnak adományokat gyűjteni.

Ugyanezen gyűlés szigorúan megparancsolja, hogy tilos bármely tagnak, ha a gabbájim valamelyikével szóvitába elegyednek, a chevra kadisa avagy gabbáj nevet említeni.

1819-ben el lett határozva, hogy a gabbaj, ha a reá esett választást nem fogadja el, négy arany birságot fizet. Ha pedig évközben lép le, hat aranyat tartozik fizetni, biztosításul tehát megválasztása alkalmával zálogot köteles az egyletnek adni. Az 1824-diki gyűlés elrendeli, hogy azon esetben, ha az örökösök elhalt atyjuk vagy anyjuk sírjára emlékkövet nem állítanak, az egylet állítja a sirkövet s ezért az örökösöktől 18 frtot szed be. Az 1833-ban alkotott szabály kimondja, hogy a hazkára h dja 20 pengő frt. A hazkáraért fizetendő illetményre vonatkozólag 1868-ban elrendelték, hogy ezentúl harmincz évi hazkáraért hatvan forint, örök hazkára dja minimum 400 forintot tevő alapítvány. Ezen díjért évenként kétszer kell fölolvadni az elhunyt nevét. Hogy négyszer évenként emlékezzenek meg az elhunytól, a fönti összeg kétszerese fizetendő.

Nagyobb mérvű átalakítás s módosítás alá az egylet alapszabályai 1878-ban estek, a midőn a revisióval megbízott bizottzág, más hazai chevra k mintájára, új alapszabályokat dolgozott ki. ezeknek közlése azonban, minthogy más ily egyletek, csekély kivétellel, hasonló alapszabályokkal bírnak, fölösleges.

A chevra történetének ismertetése után, minthogy az egylet gyűlései több ízben fölemlítik az akkoriban működött rabbi nevét, kinek tanácsára valami újítás lett behozva, a helybeli rabbik lajstromát is adjuk. *Dávid Kohen Chaszid* halála után *Jiszroel Chájim* volt a község rabbija 1795-ben bekövetkezett haláláig. Ezen idő óta a község élén egy rabbi s két dajjából álló collegium állott, ezen összeállítás azonban csak a rabbikra van tekintettel. Harmadik rabbi *Áhron Spitz* volt, ki a proz-nitzi rabbiszéket a helybelivel cserélte föl. Helyben azonban a talmudtudósokkal való meghasonlása miatt csak három évig működött, a midőn a holitsi község meghívásának engedve, az ottani község vezetésére vállalkozott. Holitson a legnagyobb elismerésben részesült mindenki részéről, működési köréből azonban korán kiragadta a halál. Kéziratban hátrahagyott művei, melyek nyolcz vaskos kötetet tesznek ki, a három hó előtt elhunyt Blumgrund W. H. bolesói rabbi tulajdonába mentek át.

Őt követte *Wolf Lichtenstern*, közönségesen לייזל-*ל*-nak nevezve, ki Landau Ezekiel prágai főrabbi iskolájában nyerte kiképeztetését. Jeitelesz Jóna hirneves orvos Báruch (a »Taam hamelech« című mű szerzője) fiának nevelését reá bizta. Báruch,

ki többször nyilvánította ohaját, hogy Mendelssohn előadásait hallgatni akarja, egy napon szülői tudta és beleegyezése nélkül Berlinbe utazott. Az aggódó szülők Lichtensternt utána küldték, ki Berlinbe érve, Mendelssohn házába sietett. Oda érkeve, találkozik a szembe jövő tanítványával, kit azon ígéretre birt, hogy a szülői házba visszatér. De péntek levén, vasárnapig Berlinben maradtak. Lichtenstern, tanítványa kérésének engedve még az nap délután látogatást tett Mendelssohnál s öt legnagyobb csodálkozására a hetiszakasz olvasásánál találta, ki nem akarván az olvasást megszakítani (mafszik), kezével intett az érkezőnek, hogy foglaljon helyet. Néhány évvel később Lichtenstern a trencsényi rabbiszéket foglalta el s több ízben beszélt e ezen esetet híveinek, annak jellemzésére, mely conservatív állásponton állott Mendelssohn s mily alaptalan vádakkal illeték tehát személyét.. Lichtenstern irodalmilag is működött, szerzője a "קדושה ישראל" című két kötetes novellagyűjteménynek Kethuboth és Gittin tractatusokra. A mű első részét szerző maga adta ki (1788), második része két évvel halála után fia által lett kiadva, Bécsben 1829-ben. A munkát több nagyhirű rabbi approbálta, mint Marcus Benedict morvaországi országos főrabbi, Móses Szófer pozsonyi, Moses Mincz óbudai, Hirsch Heller Charif bonyhádi és Lázár Löw (Semen rókéach) lipót-szentmiklósi főabbik. Lichtenstern 1827-ben halt meg a legnagyobb tisztelet és becsüléssel környezve. Az árván maradt rabbiszék betöltésére *Ezekiel Löwy* künfalvi kiváló talmudtudós rabbit hívták meg. A responsum-irodalomban nevével Májer Eisenstädter "אשר אשר" című művének II-dik részében találkozunk. Ezekiel Löwy működési teréről korán kiragadta a halál, 1838-ban vált meg az élettől. Őt fia *Josef Samuel Löwi* követte a hivatalban, ki a hírneves Wolf Löw, műve után "שערי תורה" nak nevezett verbói rabbi veje volt. Negyvenkét évig állott a trencsényi hitközség élén. Békeszeretetének s türelmességének több ízben fényes tanujelét adta. Mély vallásossága mellett sem ellenezett némely újítást. 1882-ben húnyt el, siratva nagyszámú tisztelőktől. 1883-ban dr. *Diamant Mór* losonczy rabbi lett meghiva a rabbiszék elfoglalására.

Trencsén.

DIAMANT GYULA.

## IRODALOM.

VANDORÚTON.

— Juda Halévi —

I.

Hová, háová a messzeség ködébe  
Virágtalan, sivár ösvényeken?  
Hová iramlík fáradtan zihálva.  
Mint üldözött vad erdei homályba  
Vándor hajdó viharzó tengeren?

A földi gondok örökös nyügében  
Ily szenvedélyre mondd, mi lelkesít?  
A hosszú vándoréletet megúna.  
Nem tart-e vissza hullámok vad útja,  
Hol örvény csalja kóbor lépteid?

Oh rég letűnt az ifjúkor varázsa,  
Rideg valóság sarjados helyén;  
Múló gyönyörnek voltam eddig rabja,  
De földi nyüg bilincseit lerakva,  
A pálmafák honába vágyom én.

Isten veled Spanyolhon büszke népe,  
Zarándok úton üdvözöl fiad;  
Nincs oly gyönyör, mely engem foglalj eljethet,  
Míg hontalan szív rabigába szenved,  
Hajóm a czéltől vissza nem riad.

Isten veled! Nem méla búcsú-ének,  
Más dal rezeg kéjittas ajkamon,  
Más szenvedély, mely szárnyait kibontja,  
Míg a köröttem tajtékzó habokba  
Hosszú barázdát ír le csolnakom.

Hiéna fajzat! sirdombok lakója,  
Felelj: hazámba merre visz az út?  
Vad ordításod nem fagyaszítja vérem,  
E tompa hang, mely átdördül az éjen  
A legszebb dal, mely lelkesíteni tud!

Hatalmasoknak hordani igáját?  
Jobb még a koldús száraz kenyere;  
Jobb, mert szívében a szabadság lángja  
Vet fényugárt kietlen éjszakába  
S rabszolga járom nem görnyesztí le.

Oh szórjakot csak rágalmat fejemre,  
Nehéz a vád — de szótlan türom el:  
Míg élnék bennem szenvedélyek, vágyak,  
Miként ha ködbe burkolt ocezánnak  
Csendes vizét az orkán szántja fel.

Került a fény; sötét volt virradáskor,  
S minden köröttem: elhagyott, sivár:  
Hiába habzott bor a serlegembe,  
A szív sugalmát, egyedül követve  
Repülni vágytam, mint a rabmadár!

Előre hát! s a gyors felhő uszályhoz  
Kötözd a veszteg földi szárnyakat;  
Az éj se hintsen álmokat szemedre,  
A míg a föld, hol Áron eltemetve,  
A mult esodáit elregéli majd.

Mit ér Egyiptom kincsek halmazával,  
Mit ér az ihlet hűnyó lángja itt?  
Hol a próféták hirdetéik ígédet,  
Ott szebb a dal s a szunnyadó természet  
Ölébe rejti ősök hamvait.

Az ifjú vétke hadd legyen feledve,  
Ne ölje bí galambósz fejemet;  
Oh mind a bűn, mit ifjan elkövettem,  
Mély gyökeret nem verhetett szívében —  
S ah! bűnhődésnek átka fenyeget.

Ki megszabod a földi lét határát,  
Érzem, közelg a gyilkos téli fagy . . . . .  
Kürtök riadnak; itt a végétélet!  
Hol minden, minden pusztulás, enyészet,  
A változatlan irgalom Te vagy!

## II.

— A vihar. —

Ötven évnek terhe nyomja roskadozó  
Válladat;  
S még se bánt a szegényérzet annyi sujtó  
Vád alatt?  
Hát az aggkor gondját-buját hiréből se  
Ösmered?  
Nem való már vidám ajkú mulatókhoz  
Ősz fejed.  
Szenvedélyed rabja voltál, most is még a  
Régi vagy,  
Lepereg az idő halkán, majd felráz a  
Téli fagy!  
Hiú vagy és dőre álom mért heviti  
Szívedet,  
Nem találod, hogy szebb élet sarjadosz a  
Sír felett?  
Mint a koldús utcasarkon, úgy hajolsz meg  
Szerényen;  
Míg az oltár lángja előtt daczczal állsz meg,  
Kevélyen!  
Nincsen még a cél elérve, bajba sodor  
Önhibád;  
Eljútssza az Ég kegyelmét, ki helyette  
Mást imád.  
Gyorsan múlnak napok, évek, hogy nem vetted  
Észre még!  
Az elkorhadt törzsek helyett kihajt ifjú  
Nemzedék . . .  
Boldog az, ki földi útját bizalommal  
Járja át;  
Ki szívében féltve őrzi Alkotója  
Láng-szavát;  
Ki leküzdi szenvedélyét s indulatján  
Végre győz:  
Bátrabb lesz az oroszlánál s gyorsabb mint a  
Fürge őz;  
Majd ha egyszer tenger árja mint a vulkán  
Háborog  
S összefutnak sápadt arcczal a megrémült  
Vándorok,  
Ha kigyúl az Ég haragja, milyen nem lesz  
Irva több —

S tompa jajjal megírog majd ezredéves  
 Sziklatömb . . . . .  
 Habzanak a bős hullámok s elringatják  
 A hajót;  
 Míg a szél sivitva-zúgva mondja rá az  
 Altatót.  
 Kővé vált a matróz karja, szólni sem tud  
 Ajka már,  
 Körülfutkos a hajóban, mint elejtett  
 Rabmadár.  
 Erre van a part, vagy arra? . . A míg lehet,  
 Vissza még! . . . .  
 Jobbra, balra száll a hajó s nincs sehol se  
 Menedék.  
 Szél a habnak enyelegve vall szerelmet  
 Csalárdúl,  
 Felugrik, mint bős oroszlán, majd szeliden  
 Alá hull . . . .  
 Reng az árbóc, mint a nádszál, reszket, ropog  
 A fedél;  
 Ugy lobog a sok vitorla, mint faágon .  
 A levél,  
 Most üldözi, most szoritja egy hullám a  
 Másikat,  
 Sisteregve kigyómódra, csalfa csókot  
 Váltogat . . . .  
 Hah! Mi történt a hajóval? . . Most az örvény  
 Elnyeli —  
 Összetört az evező is, vad hullámraj  
 Környezi.  
 Jaj kiáltás, tompa hangok . . . elveszünk. oh  
 Szörnyű vég! . . . .  
 Minden ember meneküljön, kinek élte  
 Drága még!  
 Mit ér itt a bölcs tanács, ha gyáva lesz a  
 Bátor is;  
 Elpusztúl a gonosz fajzat, de elvész a  
 Jámbor is!  
 Szállj magadba oh halandó! Talán lesz, ki  
 Megsegít,  
 Ha a bűnös megtisztulva veti égre  
 Szemeit? . . . .  
 S míg köröttem sápadt arcú ember, állat  
 Jajt kiált:  
 Reszkető ajakkal zengek, ünfeledten  
 Halk imát.

Ki a rabigában sínylő nemzetet meg-  
 Hallgatád.  
 S tenger árját elapasztva, karjaidon  
 Hoztad át;  
 Ki halottnak életet adtál, aszú esontba  
 Új erőt.  
 Oh tekints le s ne boríts ránk szennyes hullám-  
 Szemfedőt! . . . .  
 S ime újra csoda történt! Tenger habja  
 Csillapúl,  
 És az Ég tüzes haragja elvonult már  
 Szótlanul . . . .  
 Este van; felhők mögé aláhanyatlott  
 Már a nap —  
 S mint a nyáj hűs alkonyatkor, lenyugodni  
 Tér a hab.  
 Este van; a hold szegélye mint a fáklya  
 Ugy lobog:  
 És az égnek csillagai, mint megannyi  
 Vándorok . . . .  
 Egy lehullott a nagy ürbe; ott van az ő  
 Hazája,  
 Mélyen a tenger szívében most iramlik  
 A párja. —  
 Leszállott az ég szegélye és a habnak  
 Csókot ad;  
 Most üritik egybefonva tán a béke-  
 Poharat?  
 Talán mind a kettő tenger? . . Fele: hullám,  
 Fele: ég? . . . .  
 S bele önti lelkem is a dal zsiszongó  
 Tengerét? . . . .

*Budapest.*

MAKAI EMIL.



## TÁRSADALOM.

### Zsidó középiskola.

Nem új dolgról szólok. Évek óta, különböző helyeken, felmerült már a kérdés: kell-e zsidó középiskola, vagy sem? A kérdés fölött ma is foly a vita s időről-időre az teszi aktuálisabbá a nem épen általános népszerűségnek örvendő ügyet, hogy egyik-másik hitközség, nem törődve az ellenvéleményekkel, mozgalmat indít egy-egy felekezeti jellegű középiskola létesítésére.

Legutóbb — ha jól emlékszem — a nyitrai hitközség határozta el, hogy zsidó középiskolát állít fel. A hír bejárta a hazai sajtót; egy hang sem emelkedett ellene. Miért is? Amint csak örülni lehet, ha egy katolikus vagy református iskolát nyer az ország, épen oly örömmel kell és lehet fogadnunk a zsidó középiskolát is.

Véleményem szerint, amelyik zsidó hitközség teheti: állítson fel középiskolát. Szükség van erre épen úgy, mint az elemi iskolákra. Mert avval a téves felfogással, hogy elemi zsidó iskola kell, de középtanoda nem: ideje már szakítani. Vagy bir a zsidó iskola általában oly előnyökkel, melyekkel az állami, városi vagy más felekezeti, esetleg magánintézet nem rendelkezik, s akkor szükség van rá; vagy nem bir, s ekkor el kell ejteni. Szerintem a zsidó iskolának létjogosultsága, hézagpótló feladata van. A többi tantárgyakon kívül, melyeket minden iskolában előadnak, oktatást adni a héber tárgyakban, a vallási nevelés szabványaiában, beoltani a gyermekbe a zsidó érzést, rászoktatni az isten- és emberszeretetre, tanítani a jóra, nemesre s így erősíteni, fejleszteni a gyöngye csemetét, hogy egykor erős törzse, kitartó védője legyen a zsidóságnak. Szüksége van ilyenekre. Ma inkább, mint valaha.

Az elemi iskola héber tanítása s vallási oktatása megadják a kellő alapot; ez igaz. De csalódik, aki azt hiszi, hogy az

alap már elég erős ahhoz, hogy rája egy egész élet terhét, megpróbáltatását, csábító kísértéseit annak veszedelme nélkül lehetne súlyosítani, hogy az alap elég erős lesz. Ahogy a gyermek a középtanodába jut és érintkezik a többi felekezeti tanulókkal, lassan-lassan lekopik róla az a máz, amelyet a zsidó iskola nevelése rajta hagyott. A szombati írás, mely alól ritka tanuló menekülhet és ha igen, akkor is többnyire a tanár urak zaklató, gúnyos megjegyzései, sőt sokszor nagyobb áldozatok árán; az első nagyobb és legveszedelmebb lépés. Az az egy-két órai hittan, amelyre úgy, ahogy, eljár a tanuló, nem segít rajta; nem hozza helyre azt, amit a hét elront. Előbb-utóbb egészen olyan lesz, mint a többi. Hijával a vallásos érzésnek, az erkölcsi fogékonyságnak; örvendő annak, hogy nem kell feszélyeznie magát zsidó volta miatt, melyet gyakran el is tákol és haladva azon az úton, amelyen zsidóvá semmi esetre sem lehet.

És elmarad társaitól. A keresztény felekezetiek fölött öröködik az ő lelkésziük s igazgatójuk; a zsidó gyermek, ha benső hajlama nincs vallása iránt, vallástalan lesz.

Mire vezet ez? Nem attól rettegünk, hogy a gyermek, ha ifju, férfi lesz, nem fog templomba járni, szivarozni fog és »tréffli« eszik. Hanem, hogy kihál belőle a legkisebb érdeklődés is azok iránt, akik vele egy hiten vannak; nem fogja odatartozónak tekinteni magát a zsidósághoz; nem vesz részt azon teendőkben, melyek minden zsidóra várnak. — És egyre jobban közeledik a kereszt felé, a melyhez csábítják s amelynek épen úgy nem lesz híve, mint nem volt Ábrahám oltárának.

Sem túlzás, sem pesszimizmus nem vezetni tollamat. Ismerem a középiskolai viszonyokat s csak halvány vázlatot nyújtottam azokról. Távol van tőlem a különböző felekezetűeket eltávolítani, növelni a már is s még is fennálló válaszfalat; a közeledést én is helyesnek, szükségesnek tartom. De ha azt akarjuk, hogy ifjaink zsidók is legyenek: szükséges a zsidó középiskola. A hittanítás soha sem mehet annyira, hogy pótolja és megadhatta azt a befolyást, amit egy felekezeti iskola megadhat tanítványainak. Nézzük a kath. és ref., meg a gör. szertartású iskolák növendékeit; erős együvé tartozóság, vallási érzés kapcsolja őket össze. A rendes tantárgyakon kívül nagy súlyt fektetnek a hitbeli tanításra is s higyjük meg, hogy aranypánczél az az ifjunak, ki az életbe kilép.

Az egyetemek, akadémiák úgy is szabadjára bocsátják az ifjúságot. Ott nem kötik őket vallási s más szorosabb kötetmek sem. De ha az ifjú 4 elemi és 8 középtanodai éven át hallotta az isten igéjét, a bölcsek tanításait, megértette azokat, beszívta az intézet szellemét és a mellett, hogy képzettséget szerzett, zsidó is maradt: ez oly vívmány, melyet *csak* zsidó középiskola érhet el, s mely — mert a jövőben bőven meghozza jutalmát — érdemes a tettekre és áldozatokra.

Amelyik község teheti: állítson fel zsidó középiskolát. Szolgálatot fog vele tenni a zsidóságnak; melynek így derék zsidó ifjakat ad; a többi középiskoláknak, melyek úgy sem nagyon szeretik a zsidó tanulókat, sőt némely helyen csak a többiek után és magasabb tandíj mellett veszik fel őket; megmentik magukat a tanulókat a valláskülönbség miatti gyakori kellemetlenségektől és csarnokokat állítanak a tudománynak.

Az ifjúság nem veszít avval, ha zsidó középiskolába jár. A 8-ik osztályon túl van még elég alkalmá összejönni más felekezetek ifjaival. És ekkor már megőrzi őket azt a vért, melyet vallásos hitük, meggyőződésük képez és melyre bizton számíthat a zsidóság mindenkor.

Fontolják meg e szerény sorokat azok, akiket illet. Talán megbeszélésekre, vitákra adnak alkalmat s kifejlődhetik belőlük valami jó. Boldog volnék, ha az ügynek, mely s szerintem, érdemes és méltó a fáradságra, csak egy porszemnyit is használhattam.

*Nagyvárad.*

ADORJÁN (AUSPITZ) ÁRMIN.

### Anyakönyvvezető »rabbik.«

(A vita befejezéséül.)

Tekintetes Szerkesztőség! A magas kormánynak a zsidó felekezeti ügyek egységes rendezését célzó rendeleteit örömmel üdvözlék mindazon körökben, melyek a tarthatatlanokká vált állapotok káros voltát tapasztalták és melyek a hitközségi élet feladatait magasabb szempontból megbírálni képesek. Visszatetszéssel legfeljebb ama körökben találkozott, melyek a rendnek és haladásnak ellenségei.

El beces folyóirat szerkesztősége ez ügynek állandó rovatot és tért nyitott, hogy a tapasztalt hiányok és visszasságok mielőbb orvoslást nyerjenek, de országos alkalmazást — nem.

Ezeknél fogva a tek. Szerkesztőség készsége helyet szorított e beces folyóirat hasábjain »*Anyakönyvvezető »rabbik« Trencsénmegyében*« című cikkemnek, melyben e határszéli megyében uralkodó és mindinkább tért hódító visszás állapotokat az igazságnak és a tényeknek megfelelően vázoltam. A mit ekkor említett cikkemben mondtam, fentartom most is és nincs okom H. J. úrtól megretírálni. Az újonnan alkalmazott anyakönyvvezetők — még azok is, kiknek védelmére kelt H. J. úr — még most is »a szó teljes értelmében amhááreczek«, s még most sem méltók arra, hogy az ősi bevett szokás szerint és országos törvényeink értelmében csak rabbit megillető functiókat végezzenek.

Már cikkem megjelenése óta is akadt két megyei hitközség, a mely tanítókat alkalmazott anyakönyvvezetőknek, egyszersmind a rabbi functiókat is rájuk ruházván.

Végül engedje meg a tek. Szerkesztőség, hogy egyes helytelenségeket, melyek H. J. úr »Válasz«-ában előfordulnak, helyreigazítsak. Nem igaz, hogy azt az úri embert, ki »anyakönyv-

vezető, jegyző, »paskener«, képesített tanító, stb. stb. stb.«  
 »több előkelő rabbi megkínálta volna hattárával és hogy ő azt  
 visszautasította volna. Tartozom ennek kijelentésével igazán  
 előkelő rabbiknak, kik az illetőt egy pár évvel ezelőtt el akarták  
 tiltani a saktolástól is. Hogy H. J. úr »semmi különöset« nem  
 lát abban, hogy ilyen embereket ültetnek a rabbi székbe, az fö-  
 lötte sajnálatos.

Az meglehet, hogy »azon községek csak szorultságból in-  
 tézkednek úgy«; de hát ha az egyes kerületek olyan gyengék,  
 hogy megfelelő rabbit nem választhatnak, akkor olvadjanak be  
 a szomszéd kerületbe, amint az számos helyen megtörtént.

Már hosszúra nyúlt e levelem, tisztelt Szerkesztőség! Nem  
 szoktam a nyilvános pennaforogatóshoz és félek, hogy az olvasót  
 érdemesebb olvasmánytól ütöm el.

Maradtam a tek. Szerkesztőség kész szolgája

DALLOS SÁMUEL.

## ERTESÍTŐ.

### Országvilág.

#### Oroszországból.

Most, hogy legújabb zsidóüldözése Oroszországot megint  
 oly emlegetetté teszi, azt hiszem, az olvasót érdekelni fogják a  
 következő feljegyzések.

A »*Drjevnjaja i novaja Rosszija*« című orosz folyóirat  
 1879-iki évfolyamának 5-ik száma néhány érdekes adalékot közöl  
 az oroszországi zsidókra tolt rituális vérvádak történetéhez, me-  
 lyeket itt annál czélszerűbb lesz ismertetni, minthogy a szakértő  
 közönség előtt is valószínűleg ismeretlenek lesznek <sup>1)</sup> s másrészt  
 maga az illető folyóirat is ma már csak nehezen volna hozzáfér-  
 hető a kutatónak.

Különös figyelmünkre méltó az 1690-iki Zabludovi vérvád,  
 minthogy egyúttal némi világosságot vet arra is, hogy miként  
 áll összefüggésben némely keresztény búcsújáró hely és szent  
 ereklye ártatlan zsidók kiontott vérével. A boldogult Zunz be-  
 széli, hogy Németország Belitz városában évenként bizonyos  
 napon nagy búcsújárás szokott végbemenni a Judenberg nevű  
 hegyre, melyben bő adakozások történnek egy ottani kápolna  
 részére. E szép cultus eredete pedig a következő: 1243-ban, a  
 nevezett város területén egy meggyilkolt gyermek teteme került

<sup>1)</sup> Ismeretes, hogy *Chvolson D. A.*, a híres orosz tudós egész könyvet  
 írt »Némely középkori vádakról a zsidók ellen« (O njekotorych srjednjevje-  
 kovyh obvinenijach protiv Jevrejev), melynek igen üdvös befolyása lett  
 az oroszországi zsidók ellen táplált előítéletek eloszlatására nézve. Sajnála-  
 tomra e munkát nem kaphattam meg Budapesten s így nem nézhettem meg,  
 vajjon nincs-e megemlítve ott is egyik vagy másik eset az itt ismertettek  
 közül. Azt hiszem az idézett mű mindenesetre megérdemlené e folyóirathoz  
 való ismertetését.

valahonnan elő. A tett gyanújával a zsidókat terhelték, de az egészből csak annyi vált bizonyossá, hogy kiengesztelő áldozat gyanánt az egész zsidóhitközség lett máglyán felajánlva a hármasegy istennek. Ugyanilyen eset emeli Trient dicsőségét is, hol 1475-ben egy Simon nevű gyermeknek kellett a zsidóktól meggyilkoltatnia, hogy az ily módon nyert mártyr és búcsújáró hely által egy kicsit jobb virágzásnak induljon egy ottani templom g'seftje.

Oroszország grodnói kormányzóságában (közel a német határszélhez) is uralog egy afféle »martyr-ereklyé«-nek nevezett fetis, mely különösen a rémes husvéti hónapnak, áprilisnak 20-ikán szokta malasztjait osztogatni. E napon nagy a búcsújárás a szluczki szentháromságról nevezett monostorba, s a miséhez még egy különös »szelicha« is toldódik »Az egyház és az ő szolgálai...« kezdettel. Hogy miért, így beszéli el jámbor áhítattal az idézett lap: »A grodnói kormányzóságban, harmincz versztnyire Zabludov városától van egy Zvërki-nek nevezett falu. Ebben éltek hajdan Gavdel Péter és az ő felesége Nasztaszja, igazhitű parasztok. 1684. márczius 20-ikán született Gavril nevű fiujok, ki körülbelül 6 éves lehetett, midőn egyszer az anyja ebédet vitt ki a mezőn dolgozó férjének. Ezalatt Scsntko zsidó, Zvërki falunak árendása magához csalogatta az otthon hagyott gyermeket és elvitte aztán a közel fekvő Sjëlyj-Sztok nevű községbe. Az ottan összegyülekezett zsidók elkezdék kínozni a gyermeket: mindenekelőtt egy sötét szobába vitték, aztán kifeszítették és vért eresztettek az oldalából. Rövid idő telve ütögetni kezdték különféle szerszámmal és miután összes vérét vették, ki-dobták a holt testet a mezőre. Három napig futkostak a kutyák az agyonkínzott gyermek körül és elkergették ugatásukkal a ragadozó madarakat. Ugatásuk a lakosoknak is felhívta a figyelmét és a bűn teljesen nyilvánvalóvá lett. A megkezdett nyomozás a zsidókra derítette ki a gyilkosság bűnét.« Hogy miként történt ez a bűnfelderítés és hogy mi volt a büntetés, arról bőlcse hallgat forrásunk; de számos más ugyanezen korbeli analogia után biztosnak vehetjük, hogy papság és nép bőségesen kedvét tölthette a »hundsjud«-ok »falká«-ján, és nem maradt el a szokásos máglyaműlátságot, meg a ráadásba jövő zsákmányszedés heccze sem. »Harmincz év múlva — így folytatódik a historia — midőn egy másik gyermeket temettek volna Gavril mellé,

azt találták, hogy Gavril teteme nem rothadt meg; miért is mint isteni csoda jelét fölverték a sírból s egy templomi fülkébe helyezték.« Értsd: egy újabb zsidóüldözés inscenálásának tervével a papság egy újabb mártyr-ünnepélyt követett el. »Midőn Zabludovban a templom légezt az isteni malaszt engem még a tűzben is megőrizett« — így szól lengyel versekben az üdvözült Gavril, a mint ezt Kozacsinszkij Mihály archimandrita a főt említett szluczki monostor templomában epigrapháltatta. Ez a szóban levő tűzvész 1746-ban volt és 1755. május 9-ikén került szent Gavril teteme mai helyére.

Hogy ilyen »szent Gavril«-ok és zsidómészárlások orgiáit visszahangoztató szegényünnepek — vulgo: búcsúnapok — még nagy számmal lehetnek a fehér csár sötét palástja alatt: eleve is elképzelhető, minden különös kutatás nélkül. Hiszen az összes zsidóságnak csaknem felerésze lakik az orosz területen, s ha valamely népnek, úgy az oroszoknak nyíltatott legkönnyebb módja megúnni őket. Van is itt annyi csodatevő hely, s oly virágzó szentek cultusa, mint talán sehol sem a föld kerekességén. Az ember alig utazik pár órát s majd egy bűvös erejű forrással, majd egy különös hatalmú sírral találkozik; — de ha már egyéb nem, egy kápolna mindenesetre akad elébe, hol valami embercsont végez fetisüzelmeket, vagy valamely szent képnek hiteles másolata könyörül a zarándokló bűnösökön, illetőleg még inkább a bűneikből hízakodó papocskákon.

A fentebb közölt épületes legenda commentárja is tartalmaz még néhány tanulságos adatot arra, hogy milyen buzgón lettek felhasználva időnként orosz zsidók a mártýrgyártásra. Idézzük ezt azért egész terjedelmében: »Minden népnek — így nagyképűsködik lapunk — meg vannak a maga babonás fanatikusai. A mint nálunk (t. i. az oroszoknál) vannak önmagukat égető, magukat kihérelő<sup>1)</sup>, boszorkányégető sectánsok: úgy minden bizonyly

<sup>1)</sup> Ezen igen érdekes keresztény secta — melynek tagjait oroszúl skopey-nak nevezik — minden üldöztetés dacára jó számban el van terjedve Oroszország éjszakkaleti részén és száműzve nyugati Szibériában. Főjellemvónásuk, hogy a férfiak herezacskójukat, a nők petefészéküket kivágtatják, a Máté evangélium következő mondatára támaszkodva: »Vagnak herélt emberek, kik az ő anyjok méhéből úgy születtek; és vagnak herélt emberek, kik magok herélték meg magokat a mennyeknek országáért. A ki bévelheti ezt, vegye bé«

létezett és létezik ma is a zsidók közt egy secta, melynek akármilyen okból multhatatlanul szükséges bizonyos időben keresztény gyermekeknek meggyilkolása. Természetesen az ilyen igenis különös és szerfölött szomorú tényekből senki sem vonhat le valamely sarkalatos következtetést sem az orosz népre, sem a zsidókra nézve általában. Mindamellett ezt a régi s mindenki előtt tudvalevő igazságot a zsidók — s különösen az úgynevezett »műveltek« nem akarják tudni. A mint csak az említett kereszténygyilkoló zsidó sectának valamely bűne akár a sajtóban, akár a törvényszéknél napfényre jön: ezek a »tudós« zsidók és az ő védőik rögtön irtózatot »gewalt!«-ban törnek ki. De akármit is mondjanak, íme még néhány factum, mely még nem igen ismeretes. Az 1865. esztendőben a sávelji kerületnek vizsgáló bírója, Panin úr, a következő beadvánnyal fordult a vilnai központi archivumhoz (augusztus 8-ikán, 1136. sz. alatt): »A sávelji kerületi törvényszéknek folyó évi május elsején 927. sz. alatt jegyzett felszólítása értelmében van szerencsém alázatosan kérni a vilnai központi archivum igazgatóságát, hogy méltóztassék számomra történeti adatokat gyűjteni a következő kérdésre nézve. Nem található-e az archivumban valamely határozata a vilnai bünfenyítő törvényszéknek, vagy az igazgató senatusnak, esetleg valamely felsőbb bíróságnak — melylyel végleges megerősítést nyert, illetőleg megváltoztatott volna a Sável városi törvényszéknek 1799. szeptember 24-ikéről kelt ama végzése, mely a sáveli és kursáni zsidóktól meggyilkolt *Jankevics Jurija* nevű fiúgyermek és *Griskova Magdaléna* asszony ügyéről szól. Tisztelettel kérném ez adatoknak minél hamarább való elküldését, hogy praecedensképen számba jöhessenek az eltűnt s holtan megtalált Gelazsiszovna parasztleány ügyében, a melyért fogsági zár alatt tartatik Iezikzon.« Mivel végződött a Gelazsiszovna és Iezikzon ügye, előtünk ismeretlen; de íme mit a vilnai archivum válaszképen küldött: 1. a vilnai központi archivumban nincs a sávelji városi törvényszéknek semminemű acta- vagy decretum-gyűjteménye az 1799-iki évből; ez időből összesen egy piszkos könyvecske ma-

(19, 12). Különben igen jóra való, munkás emberek, kolostorban élnek, közös gazdálkodást űznek — természetesen nők és férfiak együtt. A ki a vogulok földén utazik — mint Ahlquist beszéli — bőven részesülhet vendégszeretotükben.

radt fenn, melyben ügyészi vizsgálatok és tanúvallatások vannak bejegyezve. Föl lehet tenni, hogy magát az acták könyvét — a melybe a törvényszéki határozatok is feljegyezve voltak — megvásárolták a zsidók, vagy pedig czélzatosan megsemmisítették./ Ez a föltevés a következő adatokon alapszik: a Kovnyj városbeli törvényszéknek 1788-iki actakönyvében május 10-iki keletszám alatt följegyeztek egy bünfenyítő okmányt két kiskorú leány ügyében, kiket a zsidók kínoztak agyon. Az ezen ügyben hozott törvényszéki határozatnak hiteles másolatát az eredetivel való összehasonlítás czéljából bemutatta egy köztisztviselőben álló személyiség. No de magának, az eredeti okmányoknak semmi nyoma sem volt található az actakönyvben; minélfogva határozottan lehet állítani, hogy az illető okmányt kiszakították onnan, mit a lapszámozás és egyéb okmányokon történt későbbi javítgatás bizonyít. Ugyanezen vérvád ügyében fennmaradt egy másik okmánymásolat is, a Litván Főtribunál végzése, mely szerint ama két meggyilkolt leánynak főgyilkosa fölnégyelésre (négy darabba való szétkoncsolásra) lett ítélve; de maga az eredeti végzésokmány sehol sem található. A Főtribunálnak 1790-iki decretumkönyvét — a melybe ama végzés be volt jegyezve — nem adták át a központi archivumnak és ennélfogva valószínűleg egészen elveszett. 2. Ami pedig a fő litván törvényszék 1799-iki actakönyvét illeti — mely esetleg a sáveli gyilkossági ügyhöz adatot tartalmazhatna — ez meg van ugyan a központi archivumban, de összesen csak 11 törvényszéki végzés van benne, melyek közül egy sem vonatkozik afféle föben járó büntényre. Valószínű, hogy volt még más okmánygyűjtemény is ebből az évből, a mely szintén elveszett. Ezen tudósításaihoz a vilnai archivum még a következő három megjegyzését csatolja: a) a breszti városi törvényszék 1577-iki actakönyvének 991-ik lapján az ügyésznek egy följelentése foglaltatik egy meggyilkolt keresztény gyermek ügyében, kit Vogina helységben a zsidók kínoztak agyon; b) hasonló följelentés található a szlonimi városi törvényszék actái közt, mely különben nem beszél határozottan zsidókról; hanem csak általában arról, hogy az erdőben egy gyermektetetemet találtak, mely rettenetesen össze volt verve s a kíznásnak világos jeleit viselte; c) ugyancsak a breszti városi törvényszék 1569. évből való actakönyvében (a 2205-ik lapon)

egy pör van leírva, melyet Peleczkij Grigorij tartott egy Veljki falubeli zsidóval, ki agyonkínózta volna leányát.\*

Eddig a »Drjevnaja i novaja Rosszija« közlése, mely a rituális vérvádak szomorú történetének kutatóját hat adatra figyelmezteti. Időrend szerint összeállítva, ezek a következők: 1. az 1569-iki a breszti törvényszéknél; 2. az 1577-iki u. o.; 3. a zabludovi vérvád 1690-ben *Gavríl* »martyr«-ért; 4. a kovnyji vérvád 1788-ban; 5. az 1799-iki sávelji vérvád *Jankevic Jurija* fiúért és *Griskova Magdaléna* asszonyért; 6. az 1865-iki sávelji vérvád *Gelaziszuvna* leányért. Ezekhez csatlakozik, mint 7. adat a zolbiczkai *Jákov* nevű »martyr«-ért 1761-ben tartott vérvád, melyről egy más helyre (ugyan-e folyóirat 1879-iki IV. füzetére) való utalással történik említés.

Budapest.

MUNKÁCSI BERNÁT.

### Gleichenberg.

Csak ne is tessék úgy megijedni, semmiféle szándékom sincs fürdői levelet írni. A tek. szerkesztő urak csak nem tartanak oly kegyetlennek, hogy egészen idáig a »Szemle« hasábjáig üldözsem Önöket egy — fürdői levéllel.

Más valamiért akarom én a hazai zsidóság figyelmét Gleichenbergre irányítani. Ott Gleichenbergben egy kis szerény épület áll ezen felíráttal:

»Israelitisches Hospital  
Zur Barmherzigkeit«.

Ide vessünk egy pillantást. Szíves készséggel fogadják, kaulauzolják az embert. Megmutatnak mindent, ami csak mutatni való van. Persze sok nincs. A belépő mindjárt az előcsarnokban egy tisztas ósz férfiú olajfestésű arczképét pillantja meg ezen felíráttal:

»Dem verdienstvollen Präsidenten und Begründer des irs. Hospitals  
Herrn Moritz Steiner  
zu seinem siebenzigsten Geburtstag seine Verehrer«.

1882-ben alapította a kórházat ez a jószívű, nagylelkű ember; *Steiner Móricz*, aki különben egyszerű bécsi kereskedő.

Egy szomorú véletlenség adta neki az impulzust hozzá. Abban az évben ugyanis hirtelen meghalt Gleichenbergben egy

oros zsidó. Hozzá tartozója, ismerőse nem volt neki, elszállítani nem lehetett, a keresztény temetőbe nem hagyta a plébános eltemetni, nem lehetett egyebet tenni, mint a szántóföldek végébe, jeltelen gödörbe elhantolni. Ezen megrendítő eset nagyon meghatotta az ott tartózkodókat. Köztük volt Steiner M. úr is, aki, hogy többé hasonló eset elő ne fordulhasson, mindjárt letéteményezett a fürdőigazgatóságnál egy alapító tőkét és lankadatlan buzgalommal hozzá látott a gyűjtéshez. Egyletet alakított: »Verein zur Errichtung eines isr. Hospitals in Gleichenberg« czímen, telket vett zsidó temető számára a szomszédos Trautmannsdorfban (tilos lévén magában Gleichenbergben temetkezni). A kórház elkészült, *Jellinek dr.* remek beszéd kíséretében felszentelte és azóta az irgalom és emberszeretet csöndes hajlékot talált ott.

Világos, mintaszerű tisztasággal berendezett szobákban vannak a betegek elhelyezve. Egy szobában csak ketten laknak. Hat hétig maradhat ott minden beteg. Egy-egy saisonban 30—35 szegény ember nyeri ott vissza, legalább részben, a megroggalt egészségét. Persze az évenként jelentkező 140 beteghez képest a fölvehetőek száma (35) meglehetősen csekély, mert épen az egylet nem rendelkezik nagy vagyon fölött. Most azonban a kórház nagyobbítása céljából mozgalom indult meg, mert a szomszédos telket a nagylelkű Wickenburg Ottokár gróf odaajándékozta az egyletnek. Ha a kórház nagyobb lesz, a szenvedő emberek jóval nagyobb számát részesíthetik majd a gleichenbergi kura jótéteményében. Ezen soroknak is az a célja, hogy fölhívja a hazai zsidóságot, hogy eme nemes, emberbaráti vállalatot minél többen hathatósan támogassák pénzbeli segélyükkel. Az idén a kórházban fölvevett betegek<sup>1/3</sup>-a magyar volt, tehát a magyar zsidóságnak úgyszólván becsületbeli kötelessége eme igazán nemes vállalatot tőle telhetőleg támogatni. Az egyletnek tagjává lesz, aki évi 3 forintot fizet, de azért csekélyebb összeget is elfogadnak. Örökös tag, aki legalább 50, jótévő, aki legalább 100 forintot fizet egyszersmindenkorra. Az egylet évenként kimutatást küld cím működéséről a tagoknak. Az adakozások a pénztárhoz számítandók:

Dr. Gustav Kohn, Eslinggasse 8. Wien.  
Budapest.

## Tanügy.

## Iskolai értesítők.

A későbbi művelődés-történész becses forrásnak fogja majd tartani az iskolai értesítőket. Igénytelen kis füzetek, de belőlük látható lesz majd a jelenkori zsidók műveltségi állapota. »Le peuple qui a les meilleurs écoles est le premier peuple, s'il ne l'est aujourd'hui, il le sera demain.« A nép — mondja Jules Simon — melynek legjobb iskolái vannak, az az első nép; ha még nem ma, holnap bizonyosan az lesz. Örvedetes jelenség felekezeti életünkben, hogy községeink nagy része mennyire méltányolja az iskola fontosságát és a hol még külön izr. felekezeti iskola fennáll, azt lehetőleg fejleszti. Néha igazán megható jeleire akadunk a buzgalomnak és áldozatkészségnek a községek részéről, melyek iskolájuk fényének öregbítését czélozzák. Egy egész sor értesítő fekszik előttünk és bizonyos, hogy bármilyen rövid és hiányos legyen az ismertetés, olvasóink meg fognak róla győződni, hogy a községek erős alapot akarnak teremteni a zsidóság épületének. Sorban, a mint épen kezünkhöz jutott, fogjuk őket ismertetni.

*A nagy-kanizsai izr. hatosztályú elemi fiu- és leányiskola, és kereskedelmi iskola értesítője.*

Az értesítő joggal s büszkén mondhatja »hogy a község előljárósága újabb bizonyítékát adta annak, hogy ahol gyermekeinek alapos kiképzéséről, iskoláinak emeléséről és felvirágoztatásáról szó van, ott semmi áldozattól vissza nem riad és mindent tenni kész, a mi a nagy-kanizsai izr. hitközség fél évszázad óta e téren kivívott hírnevét nemcsak fentartani, de messze túlszárnyalni is képes.« — Az előljáróság ugyanis elhatározta, hogy ezentul nemcsak eddigi iskoláit, hanem polgári iskolát is fog fentartani. Lesz tehát a községnek hat osztályú leányiskolája, négy osztályú elemi fiu-, négy osztályú polgári fiu-, és három osztályú középkereskedelmi iskolája. Hogy ily derék községben a szegénysorsu tanulók támogatásáról is bőkezűen gondoskodnak, alig kell kiemelni.

A bevégzett tananyag csak a kereskedelmi iskolából van feltüntetve; a népiskolákról csak a tanulók névsorát látjuk, bár mi erre kevésbé lennénk kíváncsiak és inkább azt szerettük volna látni, hogy különösen a hittanítás mily eredményt mutat az elemi

iskolában. A 3 kereskedelmi osztályban bevégzik a zsidók történetét, tekintettel a zsidók tudományára és foglalkozására a középkorban. Fordítják és fejtegetik az imakönyvben előforduló zsoltárokat és Schwab Lőw hittanából a hittani ismereteket szerzik. — A tanítói könyvtár gazdag; szép számmal vannak a filozófiai, paedagogiai és zsidótartalmu könyvek képviselve. Tartanak több folyóiratot is, zsidó érdekűt természetesen nem.

*A nagyváradí orth. izr. hitközség polgári és elemi iskolájának értesítője* eléggé mutatja, hogy orth. hitfeleink körében is erős a törekvés, hogy hitsorsosainkat magasabb műveltségi színvonalra emeljék. A három év előtt életbelépett polgári iskolát a múlt évben 135 tanuló látogatta és a jövő esztendőben már a negyedik osztály is megnyílik, melyre a tananyag már ki is van tűzve.

A világi tantárgyakban elért eredménnyel bármely iskolával versenyezhetik; a héber tananyag méltó, hogy megemlítsük. A heti szakaszt minden évfolyamban átveszik Rási — a 2., 3. és 4-dik évben egyéb kommentátorok magyarázatával. A másodikban Sámuel könyvét a harmadikban a Példabeszédeket, a negyedikben a Zsoltárokat tanulják. Héber nyelvtant minden osztályban, az utolsó háromban »Chajé-Adam-«-ból vesznek át egyes részeket. Hiba, hogy zsidó történetet csak a 3-dik és 4-dik osztályban tanulnak. Egy év alatt a bab. fogságtól az ujkorig lehet ugyan elvégezni a történetet, de akkor nem is lesz köszönet benne. — A polgári iskolával kapcsolatban áll talmud-tóra iskola, a hol talmudot tanulhatni. Megemlítjük még, hogy »Szavaló-kör« alakult a tanulók közt.

A héber oktatás az elemi iskolában is ritka eredménnyel jár. A 4 év alatt elvégzik M. 5 könyvét, Józua egy részét és Birák könyvét és még a héber nyelvtan elemeire is jut idő.

*A nyitrai izr. hitközségi népiskola értesítője.* A tananyag és tanterv el van hallgatva, de a jelentés 3-dik pontja, miután »nemely tanárnak« dühös vágásokat osztogat, bátran állítja, hogy a tanczél elérték. Nagyon örvedetes e pont annyiban, mert azt konstatalja, hogy »tanítványainak legnagyobb része, hozzájuk jöve a »kótyavetyés« házi nyelven kívül mást nem tud, az iskolát elhagyva, a magyar nyelvet teljesen elsajátították.« Hogy a bibliát Nyitrán magyarul tanulják, ezt mindenki örömmel fogja tudomásul venni. A tanulótestülethez teljesen méltó a hitközség

is, mely két jótékensági egyletet tart fenn az iskola részére. Az egyik a 4 év óta fennálló »Ruházási egylet,« mely fennállása óta már 1212 firt áru ruhát osztott ki. A másik a »Népkönyhai egylet,« mely mult évi november elejétől ez év márczius végeig működött és ez idő alatt 4841 tanulónak ingyen ebédet adott. A tanítói könyvtár szerény ugyan, de vannak elég érdekes paed. könyvei. Az ifjusági könyvtár magyar része egyedül Árpássy Imre iskolaszéki elnöknek köszönhető, ki egyébként is buzgóan működött az iskola érdekében.

*A bajai izr. hitközség elemi-, felső-, leány- és polgári iskolájának értesítője.*

Az elmúlt év szeptember havában nagy ünnepélyességgel avatták fel az újonnan épült nép- és restaurált polgári iskolát. »Az épület minden tekintetben megfelel úgy a paedagogia, mint a higiénia követelményeinek.« Az építkezés kezdeményezésének dicsősége a község előjáróságát, különösen Rosenberg Mór elnök és dr. Bruch Samu iskolaszéki elnök urakat illeti.

A héber tanterv három csoportra van megállapítva. Az első csoport M. III. és IV. könyvét, a második M. IV. és V. könyvét, a harmadik csoport M. V. könyvét tanulja. Az első két csoport zsidó történetet tanul a II. templom elpusztulásáig, a 3-dik csoportnak folytatnia kellene a történetet, de ezt nem teszik s az időt inkább a rendhagyó igék ragozására fordítják. — A leányiskolában imákat fordítanak és történetet tanulnak és a zsidó szertartásokat, különös tekintettel a házban végzendő rituális szokásokra. — Az elemi iskolában suly fektettetik az ima fordításra, a héber nyelvtanra és bibliára is.

A polgári iskolát 103 tanuló (5 ker.), az elemi iskolát 365 tanuló (16 ker.) látogatta. — A hitközség 3122 firttal járult az évi kiadás fedezéséhez.

*A kaposvári zsidó hitk. népiskolájának értesítője.*

A község emelte minden tanítónak a fizetését 100 firttal, a mi ritka és örvendetes tény. Az iskolával kapcsolatban áll egy héber ismétlő tanfolyam *leányok* számára, hol a népiskolát végzett lányok gyarapíthatják hittani s héber ismereteiket. Ez idén volt 16 növendéke. Az iskolával összefügg tovább a két csoportos Talmud-Tora iskola. Az első csoportnak az év végén volt 18 tanulója, (tanító Gömöri Ármin), a második csoportnak 12 növendéke volt, kiket dr. Herzog Manó főrabbi tanított. — Az

elemi iskolákban a héber oktatás az imafordításra, a Szentírás válogatott fejezeteinek fordítására, szertartástanra és bibliai történetre terjeszkedik ki. A 3. és 4. osztály növendékei esténként  $\frac{1}{8}$  óraker tartottak istenitiszteletet, a midőn az előimádkozói tisztet egy-egy fiu végezte. A rabbi tevékeny részt vesz az iskola munkálkodásában. Tankönyveken kívül az Orsz. izr. Tanítóegylet kiadványai használtaknak.

*A pozsonyi izr. hitközség Primár-főiskolájának értesítője. Jahresbericht der izr. Gemeinde-Primär-Hauptschule.*

A közösiügyes című értesítő tartalma is hű a dualizmus-hoz, mert egyik fele német, a másik fele (a tananyag s a nevek) magyar. Egyébként alig lehetne kifogásolni a tantestület működését. Gyűléseiken fontos s közérdekű kérdéseket vitattak meg, így a biblia s a héber nyelv tanítását is. — A hibert illetőleg említésre méltó, hogy M. 4 könyvét egyes fejezetek kivételével befejezik, tanulnak bibliai történetet, héber nyelvtant s imafordítást és szombatoként istenitiszteletet tartanak. A 4 osztálynak összesen 72 tanítványa volt.

*A topolyai izr. népiskola értesítője.*

Az értesítő az ottani körülményekhez képest elég szép eredményről számol be. A IV. osztályban bevégezik M. II. könyvét, az ötödikben M. V. könyvét veszik át. Azonkívül imafordításra és a hittanra s a bibliai történetre fektetnek sulyt. A tanító-testület reményének ad kifejezést, hogy a jövő tanévben az orsz. izr. tanítóképző-intézet gyakorló iskolájának mintatantervét iskolájukban alkalmazni fogják. Az iskolának keresztyén tanuló is voltak.

*Az újvidéki izr. népiskola értesítője.*

A bibliából a harmadik osztályban öt egész fejezetet fordítottak, daczára annak, hogy 6 heti órát szenteltek rá. A negyedik osztály egyik csoportja összesen 16, másika 30 fejezetet vett át. Az eredmény tehát fölötte csekély, a mit inkább az ottani viszonyok jellemzésére emelünk ki. De az már tün a tanítók dolga, hogy a negyedik osztályban még héber olvasási gyakorlatokat kell tartatni, mert oda nem szabad belépni olyannak, ki folyékonyan imádkozni nem tud. — Hittan- s imafordításra heti három órát szánnak. A bibliát németre fordítják és a tanítóegylet egy könyvét sem használják. Hiszen a tanítók csakis



a maguk érdekeit szolgálnák, ha az egyeslet kiadványait vezetnék be iskoláikba. — Az iskolának összesen 167 tanulója volt.

*Az orsz. ívr. tanítóképző-intézet értesítője.*

Utolsónak hagytuk, hogy ismertetésünket méltóan fejezzük be. Az intézet két év óta reorganizálódik, és rohamos léptekkel halad fejlődésének legfelsőbb foka felé. A mi eddig nem volt, de kellett volna rég lennie, azzá csakhamar válni fog: mintaintézeté lesz és feje az ország zsidó iskoláinak. Eddig csak jó tanítókat, ezentul tantervet és irányt fog adni az iskoláknak. — A tanító-testülettől ez évben megvált legkiválóbb paedagogjaink egyike, Lederer Ábrahám, ki 30 évnél tovább működött az iskolánál. — A tanítóképző-intézet tanterve ez idén is üdős változásokat kapott; különösen az ének- és zenetanítást kell kiemelniünk, melyre heti 20 órát szánnak. A jövőben kikerülendő tanítók e téren is meg fogják állni helyüket, a mit a régiekről bizony nem mondhatunk. A végleges tanterv még a miniszteriumnál van és csak a jövő évben lesz bemutatható. Az intézet elválaszthatatlan része a gyakorló iskola, melynek új tantervét a miniszter már helyben hagyta és hivatalos organumában, a Néptanítók Lapjának hivatalos részében közölte is. Az igazgatóság minden iskolának, mely ez iránt hozzá fordul, szívesen küldi meg a tantervet, melyre e helyen is figyelmeztetjük a tanító urakat. Az idő és a hely nem engedték, hogy az egyes iskolákban használt tanterveket részletesen kiemeltük volna, de annyi változatosság és rendtelenség uralkodik e téren, hogy örömmel üdvözöljük a kezdeményezést, melylyel az intézet a visszásságot meg akarja szüntetni. Ismételtlen ajánljuk a tantervet a tanítók figyelmébe.

Az istenítisztelet is megváltozott és hathatósan fogja a kántortanítók kiképzését előmozdítani. Remélhető, hogy az intézetből kikerülő jobb tanítók a liturgia vezetésére is lesznek alkalmasak.

Az intézetnek 110 képezdei növendéke volt; képesítőt 29-en tettek. Bánóczy József id. igazgató urnak volt köszönhető az is, hogy számos növendék téli ruhával láttatott el és hogy a könyvtár ez idén nagyobb és értékes gyarapodást tüntethet fel.

Beküldetett még a *budapesti kereskedelmi akadémia értesítője* is, melyről csak annyit jegyzünk meg, hogy 404 tanulója közül 269 zsidó volt, a mi eléggé mutatja, hogy a zsidók nemcsak a tudományos pályák felé törekzenek.

Budapest.

t. r.

## KÜTFÖK.

207. sz.

Zsidó hitközségi katona 1831-ben.

Mi Fejér vármegyének közönségessen egybegyűlt rendei adjuk tudtára mindenknek, a' kiknek illik, hogy minekutánna a' Haza' védelmének és a' Magyar Hadi Sereg' állopotjának tekintetéből, a' most közeldbb tartott Ország-Gyűlésén hozott Törvény' értelmében 's rendelése szerént az országossan ajánlott katona újonczoknak ezen Vármegyé' részéről való kiállítás is illetőképpen eszközésbe vétett volna, ezen alkalmatossággal Moóri zsidóság' részéről No. 302. Goldberger Löbl állítatott légyen katonának; a' kit is ezen tellyes hitelességű Levelünkkel bizonyossá teszszük e' következendőkről:

1-ször. Hogy a' most nevezett katona az emlegett Ország-Gyűlési Törvénynek VII-dik czikkelyében világossan elhatározott Tíz esztendőnek, mely ezen legénynek bé állítása napjától számittatik, elforgása után minden fizetés, vagy más legény' állítás nélkül, elmulthatlanul haza fog botsájtatni, azon idő alatt is ugyan azon Törvénynek kedvezéseiben érdeme szerént fog részesülni.

2-szor. A' tíz esztendő' elmultával haza botsájtatván, ezentül soha soha katonáskodásra kénszeréttetni nem fog, sött a' mennyire a' környül-állások megengedik, ugyan azon egy kenyéren élő nemzetségére is a' netalán jövendő katona állításkor különös tekintet lészen.

3-szor. Ha illető Előjáróinak bizonyító levelével példás és vitéz maga viseletét megmutathatja, a' személyes adótól és Vármegyei személyes terhektől is, még áll, fel fog szabadittatni.

4-szer. A' fenn emlegett Törvény-czikkely 1-ső Šsának 10-dik pontjabeli rendelés' következésében, az itthon maradt vagyonai, ha szokott honnyi gondviselés nélkül maradnának, az illető Tisztviselő által tüstént öszveirattatni, és az illető polgári Törvényhatóság által színtéugy, valamint az árva-vagyonok, köz gondviselés alatt tartatni fognak.

Melly, jutalomképpen engedett 's engedendő szabadságokra nézve, a' fenn is nevezett Goldberger Löbl katonának nagyobb 's bizonyosabb bátorságára ki adtuk e' jelenvaló, hiteles pötsétünkkel megerősített Bizonyáságtévo levelünket. Költt Székes-Fejérváron Januarius' 18-ik napján 1831-dik esztendőben tartatott Köz Gyűlésünkéből.

Kiadta *Kandó József*  
a fentiszteelt Vármegye  
Első Al Jegyzője.

A nyomtatott és kitöltött eredeti formuláreből közli

BÜCHLER SÁNDOR.

## A zsidók letelepedéséről.

Tekéntetes Nemes Zala Vármegyének 1820-ik Esztendei Május Hónapnak 29-én Zala Egerszegi Mező Városban folyvást tartatott Közgyűlékezete Jegyző Könyvéből.

885. Copia <sup>19,340. A. 1819.</sup> <sup>10,417. A. cur.</sup> Illustrissimi Reverendissimi etc. Ad obtinendum id, ut Altissimae Resolutionis Regiae quoad Judaeos in Regno hoc, Partibusque eidem adnexis restringendos, aut pro Re nata amovendos, debitum suum sortiantur Effectum, Sua Majestas Sacratissima e paterna sollicitudine conservandi boni Ordinis ad impediendam in Regnum hocce amplioem Judaeorum Immigrationem benigne demandare dignata est, ut circa qualiter observandos sine Passualibus circumeuntes vagabundos Judaeos, impediendamque Nationis hujus Hominum ex aliis Ditionibus Caesareo Regiis ad Regnum Hungariae Immigrationem, Altissima Normalis Resolutio Regia Anno 1806-o edita, et Practitulatis D. Vris dd-o 18-ae Augusti Anni ejusdem Nro 16240 per Consilium hoc Lettle Regium intimata, pro futuro in Vigore suo relinquatur, et ad amussim observetur; ideoque nenes Regni Jurisdictiones quarum in Gremio Judaei fixis Domiciliis provisus sunt, ea ulteriori cum Altissima Ordinatione Regia republicetur, ut quippe

a) nullus extraneus Judaeus recipiatur, qui prius Indultum Consilii hujus Regii Lottlis superinde non produrerit.

b) Ut extranei Judaei advenientes, in quantum tali Indulto provisus non essent, per limitanea Tricesimae officia statim reinvietur.

c) Ut immigrantes Judaei Conscriptioni locali Judaeorum semet inseri faciant.

d) Ut quaevis Communitas judaica obstricta sit, omni anno Conscriptionem Judaeorum Jurisdictioni exhibere.

e) Ut Judaeus extraneus semet alicubi detinens, Expensis respectivae Communitatis reinvietur.

f) Ut illi Judaei, qui extraneum Judaeum apud se toleraverint, ipsi eliminentur.

g) Ut extranei illi Judaei, qui praescriptum in Passualibus commorationis suae Tempus, aut Iter, Reditus transgressi fuerint, qua vagabundi tractentur, Denique

h) Ut interdictum sit, ne quis extraneum Judaeum sub specioso quopiam Servitii titulo apud se detinere audeat, casum vero in contrarium tales peraeque ita, prout alii extranei tractentur.

Quo vero Dispositionis hujus Effectus procuretur, Index judaicus in omni Communitate constituatur, qui quasvis in Conscriptione se exerentes mutationes rite semper connotet, et Conscriptioni inserat, ac sub Poena Religationis attendere obligetur, ne quis extraneorum Judaeorum in Communitate eadem Domicilium figure ausit, pro hac interim obligatione dicti judaici Judices, vel Conscripatores titulo Fatigiorum nullam Taxam defixam habeant, verum Remuneratio horum Commitatibus relinquatur.

In reliquo statutum illud penes quasdam Regni Jurisdictiones jam ab antiquo vigens, virtute ejus Creditum Contribuentibus pro Potu ultra 51-um xros facere, aut Fruges super Potu accipere Judaeis ne licent, ad pristinum Vigorem reponendum erit ea ratione; ut Transgressores Judaei initio quidem Amissione Pecuniae, seu Vini Pretii, in reiteratis vero Casibus pro Re nata etiam Poena Religationis mulctentur.

Quantum porro Judaeos illos attinet, qui inde ab Anno 1790-o usque 1806-um immigrarunt, benigne praecipit Altesata Sua Majestas Sacratissima, ut hi secundum Regulas normativas eorum vigentes, uti et ii, qui post Annum 1806-um immigrarunt, secundum Ordinationes illius Anni, ubi nemque, et in quantum hae publicatae sunt, in illis Jurisdictionibus vero, ubi hoc factum non esset, illi, qui sustentationis suae media, vel merendi modum comprobare non possent, eoque magis tales, qui se Criminis ejusmodi reos reddidissent, secundum existentes pro omnibus praescriptas Regni Leges tractentur.

Quae positiva Altissima Resolutio Regia Eisdem Fraetis D. Vris eo cum mandato nota redditur, ut in obsequium hujus mox congrua disponere, procurandoque debito ejusdem Effectui, quam exactissime invigilare non Intermittant. Collimitaneis Tricesimae Officiis quoad observandos quosvis extraneos immigrantes Judaeos Via Camerae Regiae Hungarico aulicae jam edoctis. — Datum ex Consilio Regio Locumteli Hungarico, Budae Die Decima Octava Aprilis, Anno 1820-o celebrato. Praetatarum D. Vrarum Benevolus Ad officia paratissimi Josephus Comes Brunzsvik m. p. Ferdinandus Helm m. p.

## V é g z é s.

Ezen Kegyes Intimátum párban Járásbéli Fő Bíró Uraknak magokat ahoz leendő alkalmaztatás végett ki fog adattatni; egyszersmind pedig az, az Urodalmakkal, és Zsidó Községekkel is tudomány, és szoros meg tartás végett Közöltetni; mely végett is annak foglalatlja 100 példázatokban ki nyomtattatni rendeltek. —

Olvastatott, és ki adatott *Koppány Ferencz* m. p. Hites Első Allgyező által.

*Nagy-Kanizsa* városi levéltárából. Közli:

NEUMANN EDE.

**Irodalmi hírek.** Megjelent és beküldetett: *Tosifla*, juxta Mischnarum ordinem recomposita et commentario instructa auctore Adolpho Schwarz, Rabbinu Karlsruhano. Pars I. Ord. Seraim. Wilna. — Magazin für die hebräische Literatur und Wissenschaft, editirt von *Eisig Gräber*. III. Jahrgang. Jaroslau. — Dor wechachaiaw. Geschichtsbilder aus der Gegenwart von Moses Reines herausg. von E. Gräber. Erster Band. Krakau. (Mind e két héber nyelvű munka 3 forinton kapható a Jaroslawban élő kiadótól). — Acten und Gutachten in dem Prozesse *Rohling* contra *Bloch*. Erster Band. Wien. — *Ad Frankl-Grün*. Die Varianten in den biblischen Parallelen verglichen und erklärt. I. Theil. Kremsier. — *M. Grünwald*. Über den Einfluss der Psalmen auf die Entstehung der katholischen Liturgie. II. Heft. — *Monatsblätter für Vergangenheit und Gegenwart des Judenthums*. Her. von *B. Königsberger*. Oktoberheft. Berlin. — *Berger J. Lipót* és *Kaufmann József* fõv. tanítója, **הגדה בקריא**, Héber olvasókönyv genetikai tanmód szerint, I. oszt. számára. Ára 16 kr. Szerzők sajátja. — *Die Heilige Schrift des Alten Testaments*, in Verbindung mit Professor Baethigen u. s. w. übersetzt und herausgegeben von *E. Kautsch*. Erste Lieferung. Freiburg i. B. 1890. Mohr (ezen első füzetet a kiadó kívánatra ingyen küldi). — *Hoffmann Mór*, Magyar nyelvtani gyakorló könyv, az elemi isk. II. oszt. számára. Tanító egy. kiadv. — *Meull L.* Német nyelvkönyv a népisk. II. oszt. számára. I. Theil. Unterstufe. Az orsz. m. ízr. tanító-egy. kiadványa. — Hittudományi folyóirat, szerk. és kiadja *Kiss János*, szt. István Társ. igazgatója. I. évf. III. és IV. füzet. Budapest. — *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, szerk. Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond. II. k. 5. és 6. füzet. *Horvádszky Viktor*. — *Kohn Dávid*. A gabona határüzlet. A magy. tud. akadémia által Dóra-díjjal koszorúzott pályamű. Budapest.

**A berlini egyetemen** összesen 52 zsidó tanerő működik, és pedig: 2 rendes tanár, *Dr. Goldschmidt Levin* titkos igazságügyi tanácsos és *Dr. Kronecker Lipót*, akad. tagja; 1 tiszteletbeli tanár *Dr. Lazarus Móricz*. Rendkívüli tanárok a jogi karon 3: *Rubo*, *Bernstein*, *Gradenwitz*, az orvosi 8: *Jacobson*, *Munk*, *Senator*, *Hirschberg*, *Bernhardt*, *Wolf Gyula*, *Mendel*, *Wolf Miksa*; *filozófiai* 7: *Steinthal*, *Pinner*, *Liebermann*, *Geiger*, *Magnus*, *Barth*, *Gabriel*. Magántanár van 31; az orvosi karon 24, a jogi 1, a filozófiai 6. — 24 orvosi magántanár közt 8 ezimzetes tanár van.

**Bírósági hivatalnokok Németországban.** Németország 4000 bírósági hivatalnoka közt 118 zsidó van; Poroszországban 89, Baden és

Hamburg 8 – 8, Bajor 7, Szászorsz. 2, birodalmi országokban 1. Ezek közt van 2 államügyész, 1 Reichsgerichtsath, 3 Oberlandesgerichtsath, 20 Landesgerichtsath, 13 Amtsgerichtsath, 9 Landrichter, 1 Oberamtsrichter, 65 Amtsrichter, 4 Handelsrichter.

**A Károli jubileumról**, melyet a hazai protestáns felekezetek Gönözön »az istenes vén ember«-hez méltó fénynyel ülték meg, nekünk is illik megemlékeznünk. Károli Gáspár a mi bibliánknak hódította meg az országot s most széles e hazában a kitünõ fordító nagyhatalmú tevékenységét dicsõítették, az bizonyára egyúttal hódolat volt a monotheizmus népe szellemének. — A felekezeti sajtó közül a *Sárospataki Lapok* a jubileum alkalmából kitünõen szerkesztett ünnepi számot adott ki, mely egészen a Károli emlékének van szentelve. Örömmel jegyezzük föl, hogy »vegyes közleményei« egy adalékát a *M. Zs. Szemle* szolgáltatta (1885, 275. l.) e czímen: *Bárány József* a biblia-fordítások jelentőségérõl.

**Berlinben** szeptember 21-én egyhangúlag megválasztották rabbivá *Dr. Stier Józsefet*, szombathelyi rabbit. Figyelemre méltó és a magyar zsidóságra nézve elég örvendetes körülmény, hogy ezentúl négy magyar származású rabbi tölti be a nagy berlini hitközség által fentartott lelkési hivatalokat. Kettõ közülök, a miskolczi születésű *Dr. Maybaum Zsigmond* és a vágújhelyi születésű *Dr. Stier József*, Boroszlóban nyerte kiképeztetését. *Dr. Ungerleider* nyitrai származású, *dr. Roseuzweig Adolf* az árva megyei Turdosinba való és a berlini Lehranstalton végezte tanulmányait.

**»Grundsätze der jüdischen Sittenlehre.«** Ezen czím alatt és háromszázharminczhárom aláírással ellátva, szétküldték e napokban Bécsbõl a zsidó erkõlestan azon tizenöt alaptételét, melyet már régebben közöltek és megvitattak a zsidó felekezeti lapok. Bár nem lehet az említett aláírásokat consensus omnium-nak nevezni, és bár magukhoz a tételekhez szó férhetne, úgy némely mondat fogalmazását, mint az egésznek összeállítását illetõleg, mindazonáltal Izrael erkõlestanainak ezen legújabb — a berlini Lazarusnak köszönhetõ — megállapítása is alkalmas vallásunk ethikai tartalmát egész tisztaságában és magasztosságában feltüntetni és mint e tartalom rövid és világos összefoglalása, mindazoknak ajánlható, kik más módon nem tudnak vagy nem akarnak tudomást venni róla. Reánk nézve érdekes, hogy a 333 aláírás közt van vagy ötven Magyarországbán mûködõ rabbi, még pedig — ez is vigasztaló tény — a legkülönbözõbb színezetűek, a kik így is tanúságot tesznek felekezeti egységünk mellett. Magyarországon kívül csak Ausztria és Németország (Angolország csak a londoni fõrabbival) vannak képviselve a zsidóság hiva-

táisserü tanítóival és ismerőivel, kik hozzájárulásukkal megerősíteni kívánták az első sorban ellenségeink és vádolónk elnémítására szánt alaptételek erkölcsi súlyát és hatását. — Az alaptételeket és aláírásokat tartalmazó félívnvi nyomtatvány szerkesztőségünk által is kapható.

**Unitáriusok Magyarországon.** *Kanyaró Ferenc*: tanár és ismert írónak »Unitáriusok Magyarországon, tekintettel az unitarizmus általános történetére« cz. sajtó alatt levő művére hirdetnek előfizetést *Lehmann* és *Beldi* könyvkiadók *Kolozsvártt*. E mű áttekintést fog nyújtani mind az első századok, mind a későbbi idők unitárius mozgalmairól. Ismeretlen adatok alapján tárgyalja a pannoniai ős ariánus kereszténység történetét, a Photin-féle unitárius irányt, az Árpád- és vegyes házbeli királyok alatt feltűnt valdi és bogumil sectákat. Körvonalozza az unitarizmus XVI-ik századi viszontagságait; festi a genfi tragoediát, az unitárius egyház megalakulását Lengyelországban és Erdélyben; hogyan lép ki a nagyváradi zsinattal Magyarország földére; mint terjed el Husztól Temesvárig, Belényestől Szeged vidékéig; mikép foglalja el Baranyában Pécest s emelkedik a laskói és tolnai, a nagyharsányi, kozári, küllädi, budai és pécsi disputációkkal tekintélyes állásra a Dunántúl s virágzik a török alatt Nagy-Harsánytól Nagy-Marosig, Tolnátl Szigetvárig csaknem másfél századon keresztül. A mű 13 ívnvi terjedelemben illusztrációkkal ékesítve f. évi október végén fog megjelenni és előfizetési ára 1 frt, mely a nevezett kiadókhoz (Kolozsvár, Hid-uteza) küldendő.

**Zsidó zsunalisztika.** *Johannisburghban* egy zsidó-német jargonban írt újság jelenik meg április óta e czímen: »Der Afrikaner Israelit.« — *Szmirnában* egy kéthetenként megjelenő zsidó lap indult meg franczia nyelven, a »Le Nouvelliste.«

**Statisztikai adatok.** Egy keresztény statisztikus azt állítja számadatai alapján, hogy M. m. Frankfurtban a keresztény lakosság *átlagos életkora* 36 év 11 hónap, a zsidó lakossága pedig 48 év 9 hónap volna. — A német *antisemitizmus* terjedését érdekesen illusztrálja, hogy míg 1887-ben 11,593 antisemita szavazat volt, 1890-ben 48,536 ilyen választó volt. — Poroszországban 1882—87-ig 1087 zsidó *tért át* evang. hitre és 59 protestáns lett zsidóvá. — *Bécsben*, egy másik forrás szerint, 257 zsidó *tért* keresztény hitre és 60 keresztény lett izraelitává. »A kikeresztelkedett zsidók száma 1889-ben óriási.« — Amsterdamban a zsidó *gyémántkőszőrülők* számát közel 10,000-re teszik, a mi alighanem túlzott.

## TUDOMÁNY.

### A zsidók Szt-Jeromos műveiben.

#### IV. A héber nyelvről.

Jelen fejezetben röviden általános szempontok szerint — a részletezést kerülve — összehasonlítjuk azon tanulságok egy részét, melyek a héber nyelv állapotára nézve a IV. században Jeromos terjedelmes műveiből vonhatók. Daczára annak, hogy Jeromosnak e nembeli tudósításai fontosságuknak megfelelőleg már több ízben kellő méltánylásban részesültek s csak ujabban is tüzetesen értekezik e tárgyról Siegfried a Stade-féle folyóiratban (*Zeitschrift für die alttestamentl. Wissenschaft* 1884, p. 34. kk.)<sup>1)</sup> — mindamellett nem lesz fölösleges a már meglévő megfigyelésekhez újabb észrevételeket csatolni, melyek amazokat részint megerősítik, részint kiegészítik, részint pedig helyreigazítják<sup>2)</sup>.

#### a) A keresztények botlásai a héber nyelv kiejtésében.

Joggal feltehetjük, hogy a héber nyelvnek azon kiejtése, melyet Jeromos mint a palesztinai zsidóknál divatozót ránk származtatott, lényegében megőrizte az egykoron élő héber nyelvnek a sajátosságait s minthogy ilynemű adatok egyetlen egy részről sem jutottak ránk oly bőségesen, mint Jeromos részéről, azért az ő művei ránk zsidókra nézve e tekintetben felette nagybecsűek. Ő több ízben nyilatkozik e tárgyról, a mely nyilatkozatok közül íme ide iktatjuk a legfontosabbat:

<sup>1)</sup> A következőkben Siegfried dolgozatát a Stade-féle folyóirat lap-számai szerint fogom idézni.

<sup>2)</sup> A héber szavaknak latin átírását Jeromosnál Siegfried oly hiányosan állította össze, hogy több száz szó hiányzik a lajstromból; egyéb hiányokra még lesz alkalmunk visszatérni.

»A zsidók abban henczegnek s azzal fitogtatják a törvényben való jártasságukat, hogy az egyes személyek neveit meg bírják tartani; mi pedig, minthogy e nevek barbárok s etymológiájukat nem ismerjük, többnyire hibásan ejtjük ki azokat. — Ha tehát történetesen tévedünk az accentusban, a szótág hosszúságában vagy rövidségében, akár aképen, hogy a rövideket megnyújtjuk, vagy a hosszúkat röviden ejtjük, akkor ki szoktak bennünket gúnyolni tudatlanságunk miatt, leginkább pedig akkor, midőn a hehezetekben vagy oly hangokban [tévedünk], melyeket torokcsiszolással kell kiejteni. . . . Ha tehát a neveknek s a nyelvnek ezen sajátosságait, minthogy t. i. barbárok, nem úgy ejtjük ki, a mint a hébernek kiejtik, akkor kacagásra fakadnak [a zsidók] s esküdjöznek, hogy ők épenséggel nem értik, hogy mi mit mondunk.«<sup>1)</sup>

Ha az itt jelzett eltéréseket a helyes s hibás kiejtés közt egyenként szemügyre vesszük, akkor arra a nem igen vigasztaló eredményre jutunk, hogy e hibák jó része most már a zsidóknál is elharapódzott s bizony e tekintetben már mi sem állunk jobban, mint az akkori keresztények. — Vizsgáljuk Jeromos adatait közelebbről:

1. *A tulajdonnevek helytelen kiejtése.* Valamely nyelvnek a tulajdonnevei legkönnyebben szoktak átmenni egy más nyelvet beszélő népnek a szájába s ennél fogva legelőbb is őket éri az eltorzítás. A héber tulajdonnevek eltorzítása a keresztényeknél különös nagy mértékben mutatkozhatott, mert a zsidók ebbeli elsőbbségüket majdnem gyerekes módon aknázták ki: ha a keresztényekkel csipkelődni akartak, csak az unokák, dédunokák, ősök, nagyapák s szepapák hosszú lajstromát kellett nekik elmondaniok s biztosak lehettek afelől, hogy a keresztények nem rendelkeznek semminemű oly képességgel, mely ezzel felért volna<sup>2)</sup>. A Septuagintának olykor különös névferdítései még

<sup>1)</sup> In Ep. ad Titum 3, 9. Judaei, qui in eo se jactant et putant Legis habere notitiam, si nomina teneant singulorum; quae quia barbara sunt et etymologiae eorum non novimus, pierumque proferuntur corrupte a nobis. Et si forte erravimus in accentu, in extensione et brevitate syllabae, vel brevia producentes, vel producta breviantes, solent irridere nos imperitiae, maxime in asperationibus et quibusdam cum rasura gulae litteris proferendis. . . .

<sup>2)</sup> Ib. si forte non ita novimus, putant se in nominibus referendis . . . in nepotibus, abnepotibus, avis, proavis et atavis doctiores. — Ismeretes á

csak megjárták volna ahoz képest, amit ez időben lehetett halálni. Már maga az »Izraél« név oly furcsán hangzott keresztény ajkon, hogy a zsidók kacagtak rajta<sup>1)</sup>; hozzá járult még, hogy a latin embernek irtózása a hiatustól a héberben oly alakokat, szült, a minők Israhel, Samuhel, Danihel, Ismahel stb.<sup>2)</sup>. — A kovásztalan kenyérnek ünnepe a zsidóknál *Phase*, a keresztényeknél pedig, akár görögül, akár latinul, *Pascha*<sup>3)</sup>. A különbség tehát jó nagy. Tudvalevőleg a P-hang ismeretlen a héberben, a nyelv virágzásakor a  $\varpi$  állandóan lágyan ejtett ki, a mely hang Jeromos szerint a görög  $\varphi$  erejével bír<sup>4)</sup>. Hangsúlyozzuk, hogy a görög  $\varphi$ , nem pedig a latin *f* egyenlő vele: e kettő közt ugyanis nagy a különbség. A rómaiak az *f* kiejtésével az alajkat gyöngéden a felső fogakhoz vonták, úgy hogy a hehezet kihatolt a felső és alsó fogak közti hézagon át, míg ellenben a görög  $\varphi$  kiejtésénél az ajkakat egymáshoz szorították. A görögök nem bírták a latin *f*, a latinok a görög  $\varphi$  hangot tisztán kiejteni<sup>5)</sup>. A latinok kezdetben igyekeztek a  $\varphi$  hangot a magukétól a *ph* írásával megkülönböztetni; de a későbbi időkben nem igen törődtek az ily distinctiókkal s promiscue irtak *f* vagy *ph* betűt a  $\varphi$  helyett. Ugyanez történt a héberrel is. Jeromos, a kinek nyelvezete természetesen késői latinság, úgy bánik a héber  $\varpi$ -vel, mintha  $\varphi$ -vel volna dolga, azaz majd *f* majd *ph* betűt ír helyébe; ebbeli következetlenségéből tehát a  $\varpi$  kiejtésére nézve nem következik semmi, ép oly kevésbé mint a  $\varphi$ -re nézve nem következik semmi a latin orthographiának következetlenségéből<sup>6)</sup>. Máskép

talmduból s midrásból, hogy a családfák megállapításánál költött nevekkel is éltek, hogy ezzel ellensúlyozzák a mythológiájukkal kérkedő görögöket.

<sup>1)</sup> Ib.

<sup>2)</sup> Siegfried önönmagával jut ellenkezésbe, midőn p. 69 ezen jelenséget az *N* hehezetes voltának, p. 80 pedig a hiatus elkerülésének tudja be. Az *N* hehezetes volta nem lehet az ok, mivel ily nyelvérzék nem tehető fel e korban, hanem igen is a hiatus, amint ezt más adatokkal bebizonyítja Brachet, Dictionnaire étymologique de la langue française, bevezetés p. LXXXIII.

<sup>3)</sup> In Sach. 1, 3. prima festivitas est Azymorum Phase, quod apud nos Graeco Latinoque sermone Pascha dicitur.

<sup>4)</sup> Phe, cujus vim Graecum  $\varphi$  sonat; Siegfried p. 65.

<sup>5)</sup> L. Georges Edon, Ecriture et prononciation du latin savant et du latin populaire (Páris 1882) p. 53.

<sup>6)</sup> Helytelenül tehát Siegfried, p. 64. »Es bedarf dieser Punkt demnach noch einer textkritischen Aufklärung.«

áll a dolog a tulajdonnevekre nézve: itt az átírásban Jeromos következtesen P-t ír  $\text{z}$  helyett; miért? nyilván azért, mivel Jeromos egy-egy tulajdonnévnek az átírásánál nem tekintett be a héber szövegbe, mert amugy is ismerte a szót, tehát úgy írja a nevet, amint általánosan ejtették s amint alkalmasint ő maga is ejtette; azaz más szóval: a tulajdonnevek átírásánál nem a héber etymologia s orthographia volt nála a döntő, hanem a *kiejtés*, a miből következik, hogy *a nép ajakán a z már a negyedik században tenuissá vált*<sup>1)</sup>, a közneveknél pedig, melyekkel nem a nép, hanem a tudósok foglalkoznak, az orthographia fluctuál f s ph között, de soha sem p, a miből következik, hogy *a helyes kiejtés szerint a z a IV.-ik században mindig megtartotta hehezetes jellegét*. Azért a nép ajkán Pascha, helyesen pedig Phase<sup>2)</sup>. — Ami specialiter a  $\text{פז}$  szót illeti, van rá adatunk más irónál is, hogy a zsidók még mindig helyesen, azaz hehezetesen ejtették. Ugyanis az e korbeli nazianzi Gergely azt a magában véve is érdekes adatot közli, hogy a helyes zsidó kiejtés: *פאָסאַ*, csak a keresztények szándékosan csempészték be mindenhova a *πάσχα* alakot, hogy így a *πάσχα* ige révén Jézus lénszenvedésére gondolhassanak<sup>3)</sup>. Bármilyen legyen is ebből igaz, annyit kivehetünk belőle, hogy még Kappadokiában is, a hol nazianzi Gergely élt, a zsidóknál divatban volt a helyes  $\varphi$ -féle kiejtés. Továbbá tanulságos ezen példa arra nézve, hogy mire képes a népetymologia, a mi pedig akkortájt jóformán azonos volt a keresztény »tudósok« etymológiájával. Egy-egy talpraesett magyarázat mikép, mikép nem, csakugyan megmaradhatott egész napjainkig valamely tulajdonnév különös alakjában. A zsidók pedig, a kik soha sem voltak teljesen a szent nyelv ismerete nélkül, bármint állott is a műveltségük egyébként, a keresztények illetén erőlködéséin okkal-móddal jóízűen kacaghattak.

2. Az *accentus*. Ezen fogalommal gyakran él Jeromos, de többnyire oly összefüggésben, ahol az értelmét bajos eltalálni. Mindamellett megkísértjük ezen kivétel értelmét Jeromosnál egy pár példa által tisztába hozni. — a) »Bersabee (= *בַּרְסַבֵּי*) autem pro varietate accentuum vertitur in linguam nostram

<sup>1)</sup> Siegfried, p. 63 nem magyarázza e jelenséget.

<sup>2)</sup> »Phase« az aram  $\text{פָּזָה}$  késői (syr) kiejtése.

<sup>3)</sup> H. Weiss, Die grossen Kappadocier Exegeten (Braunsberg 1872) pag. 33.

*putens iuramenti* aut *putens satietatis* ac *septimi*<sup>1)</sup>. Az eskü fogalma tulajdoníttatik e szónak magában a szentírásban Gen. 21, 31, míg a hetes számra utalás történik Gen. 26, 33. Most már csak az a kérdés, honnan veszi Jeromos a harmadik jelentését a szónak? Nyilvánvaló, hogy  $\text{שבע}$  alakra gondol, amint csakugyan egyebütt is kimutatható az e forma eltérése az olvasásban<sup>2)</sup>, s a melyhez hasonlólt már a legrégebb midrás is tüntet fel<sup>3)</sup>, sőt elég sajátosságosan Josephusnál mint az igazi olvasásmód lép fel<sup>4)</sup>. Ha ez áll, úgy az accentus különféleségén ez alkalommal a betűcomplexnek a rendestől eltérő vocalisatióját kell érteni<sup>5)</sup>. — b) »Potest quippe Issa (=  $\text{יֵשׁוּעַ}$ ) secundum varietatem accentus et *assumptio* intellegi.«<sup>6)</sup> Igy akarja ugyanis Jeromos igazolni Theodotion fordítását, melyben  $\text{יֵשׁוּעַ}$  Gen. 2, 23 *assumptio* ( $\text{ἀρῆσις}$ ) szóval adatik vissza; mondani sem kell, hogy ezen különös fordítást az idézett versben foglalt szómagyarázat idézte elő. Jeromos szavainak értelme iránt itt sem lehet kétség; mi sem könnyebb, mint a rövid *i* helyett *ē* hangzót olvasni, ami a Septuagintában lépten-nyomon előfordul; hozzájárulván még a  $\text{ש}$  változása, előáll  $\text{יֵשׁוּעַ}$  (=  $\text{יֵשׁוּעַ}$ ) alak, a midőn aztán *assumptióra* lehet gondolni, a mely processus semmivel sem meglepőbb, mint midőn maga a szentírás az előbbi példában  $\text{שבע}$  szót *שבעה* vagy  $\text{יֵשׁוּעַ}$ -val hozza összefüggésbe. Az accentus változása tehát itt is a betűcomplexnek más pontozásában áll, még pedig mindkét esetben más lesz mind a vocalis, mind a consonans<sup>7)</sup>. — c) Csakis a vocalis változik a következő példában:

<sup>1)</sup> In Amos 8, 14.

<sup>2)</sup> I Sám. 2, 5  $\text{עַד עַקְרָה יִלְדָה שְׁבַעֵה$  a Vulgátában: Donec stérilis peperit plurimos, a melyhez analogia Jalkut II, §. 84  $\text{וְיַנְחִינָהּ בְּנֵי בְנֵי שְׁבַעֵה בְנֵי בְנֵי}$ ; így Rahmer szerint, — Grätz Jubelschrift p. 320.

<sup>3)</sup> Sifre Deut. §. 10. és §. 47. Zsolt. 16, 10-lez  $\text{יֵשׁוּעַ שְׁמֹחֵה}$  helyett  $\text{יֵשׁוּעַ שְׁמֹחֵה}$ , l. Bacher, Agada der Tannaiten II, 146, 2. j.

<sup>4)</sup> Antt. I, 12, 1  $\text{Βηρσοβαί}$ ; ib. VIII, 13, 7  $\text{Βηρσοβός}$ , a mely alakok  $\text{יֵשׁוּעַ}$ -ra mennek vissza.

<sup>5)</sup> A »varietas accentuum« csak a *putens satietatis* igazolására szükséges, míg *putens iuramenti* ac *septimi* egyenlő alaknál is áll.

<sup>6)</sup> Quaest. Hebr. in Gen. 2, 23.

<sup>7)</sup> Siegfried p. 66 azon állítása, hogy Jeromos nem tesz különbséget  $\text{ש}$  s  $\text{שׁ}$  közt, nem felel meg a valóságnak, v. ö. Quaest. Hebr. in Gen. 26, 33. Nescio quomodo in Septuaginta Interpretibus habetur . . . E contrario . . .

»... in Jeremiae principio verbum soced (= שָׁקֵד) si varietur accentus et *nucem* significat et *vigilias* . . .<sup>1)</sup> Hogy miben áll itt az accentus változása, maga kifejti egy más helyen: »Seced (Vallarsi: saced = שָׁקֵד) *nux* dicitur: vigilia autem vel vigil sive vigilare appellatur soced (= שָׁקֵד). Unde . . . pardus vigilans (Jerem. 5, 6)<sup>2)</sup>. Tehát az accentus változása ez ízben *jól észrevehető* hangzókülönbségből áll. — *d) Csekélyebb* hangzókülönbség értetik a következő példában: »Salem (midőn annyi mint Sichem) = consummata, perfecta; Salem (midőn annyi mint Jeruzsálem) = pacifica; utramque enim accentu paululum declinato, hoc vocabulum sonat<sup>3)</sup>. Itten csak a kifejezés: az accentus »elhajlása« vezethet bennünket az értelem nyomára. שָׁלֵם szóban a második alkatrész a kiejtésben három tagu, az írásban két tagu, az aramban egy tagu; *béke* a héberben שָׁלוֹם, az aramban (st. abs.) שָׁלֵם, míg שָׁלֵם mint város neve alkalmasint az aramban is csak úgy hangozott, amint ezt Jeromos szavaiból ki lehet venni<sup>4)</sup>, mint melléknév pedig az aramban שָׁלֵם. Az által, hogy Jeromos környezete aramul beszélt, ő neki is folyton az aram lebeg szemei előtt, amint az egész héber nyelvezetéből kitűnik; az accentus vagyis a vocalis »elhajtása« tehát nem más, mint az aram alak, a midőn a voltaképi hangzó az első szótagról »lehajlik« a másodikra; שָׁלֵם tehát, midőn annyi mint Sichem, a vocalis lehajlása folytán, azaz aram alakban = שָׁלֵם s jelentése *tökéletes*; midőn pedig שָׁלֵם alkatrésze שָׁלוֹם-nek, akkor a vocalis elhajtásával, azaz aram alakjában = שָׁלֵם, ami Jeromosnak közelebb állhatott שָׁלֵם alakhoz, mivel e két hangzó fölcserélésére szintén gyakori nála s azért jelentése *békés*. Hogy pedig Jeromos csakugyan שָׁלֵם s שָׁלֵם közti különbségre gondolt, kitűnik egy más helyről, ahol azt mondja, hogy »nec refert utrum Salem an Salim nominetur<sup>5)</sup> ahol az első hangzó שָׁלֵם jelölése, míg a második az aram alakból való. Ez alkalommal

pro stridulo Hebraeorum sín, a quo sabee (שָׁבֵעִי) incipitur, Graecum sigma, id est Hebraeorum samech posuit. — Óvatosabb Novack i. h. p. 6.

<sup>1)</sup> In Eccl. 12, 5.

<sup>2)</sup> In Jerem. 1, 11.

<sup>3)</sup> Quaest. Hebr. in Gen. 34, 18.

<sup>4)</sup> Ep. 73 ad Evangelium (I, 443). Salem . . . oppidum juxta Scythopolim, quod usque hodie appellatur Salem.

tehát az accentus változása igen finom distinción alapszik. — Az egészét összefoglalva, mondhatjuk<sup>6)</sup> hogy accentus Jeromosnál a hanglejtés bármely alakja, mely a más-salhangzók complexén belül felléphet<sup>7)</sup>. Midőn tehát Jeromos a keresztények ebbeli tévedéseiről szól, úgy azon tévedésekre kell gondolnunk, melyeket egy pontozatlan szöveg a járatlan olvasónál előidéz.

3. *Botlások a magánhangzókban.* Jeromos, miután elmondta, hogy Selem s Salim közt semmi különbség, így folytatja: »Hangzókkal a betűk közepén igen ritkán élnék a zsidók; az olvasók önkénye s az egyes vidékek szerint ugyanazon szavak más-más hangokkal s accentusokkal ejtetnek<sup>8)</sup>. Itt először is jegyezzük meg, hogy Jeromos nyilván téved, midőn a széltiben-hosszában hallott s homiletikai célokra alkalmazott tetszés szerinti olvasásmódokat úgy képzeli, mintha azok a zsidóknál használatos rendes szövegolvasatok volnának; de ne mulasszuk el arra is ügyelni, hogy az egyes vidékek szerint való változása a pontozásnak, amint az a talmudban Babyioniára nézve csak úgy odavetésképen említették<sup>9)</sup>, itt az egyházatyánál egész határozottsággal lép fel. Magyarázatra szorul még azon kifejezés, hogy »hangzókkal a betűk közepén ritkán élnék a zsidók«, ami arra enged következtetni, hogy ritkán ugyan, de mégis volt eset reá, hogy a betűk közt magánhangzók is voltak a szövegben. Erre nézve nemcsak az, שָׁלֵם betűk ismert szerepére kell gondolnunk, hanem arra is, hogy Jeromos az שָׁלֵם betűket is vocalisoknak tartja<sup>10)</sup>. Az egyes hangzók természetét Jeromos jól ismerte, olykor-olykor neki veszi magát s megírja, hogy a héberben itt meg itt hosszú, amott rövid a hangzó, de nyomban rá maga is téved s helytelenül sorol fel rövid hangzóju szavakat hosszúak

<sup>1)</sup> Ib. V. 5. Novack, i. h. 56. I. L. még Jeromos e szavaira nézve Gesenius, Hebr. u. Chald. Wörterbuch s. v. שָׁלֵם; továbbá Ep. 44, Paulae et Eustochii ad Marcellam (I, 250), urbem trinominem Jebus, Salem, Jerusalem. Primum nomen calcata, secundum pax, tertium visio pacis.

<sup>2)</sup> Hupfeld szerint (Novacknál i. h. p. 47) »alles was der Buchstabenschrift noch zur lebendigen Rede fehlt.«

<sup>3)</sup> Ep. 73 ad Evangelium (I, 443).

<sup>4)</sup> L. Geiger, Kerem Chemed IX, 70. Fürst, Wörterbuch (Leipzig 1870) p. XL.

<sup>5)</sup> Siegfried p. 69.

közt s fordítva<sup>1)</sup>, annál könnyebben képzelhető, hogy más keresztények sokat tévedtek e tekintetben. A zsidók nem indultak a mássalhangzók után, jól tudták, hogy ugyanazon szó ugyanazon betűkkel írva, más-más hangzásu s különböző értelmű lehet<sup>2)</sup>, azaz a zsidóknak volt biztos hagyományuk, a keresztényeknek nem.

4. *Hehezet*. Az a páratlan zavar, mely Jeromosnál a hehezet átírását illetőleg uralkodik, lehetetlenné teszi valamely törvénynek a megállapítását<sup>3)</sup>. Általában megkülönböztetjük a hehezetek 3 csoportját: 1) Itt-ott fellép a hehezet magánhangzóval kezdődő szóknál, a mely jelenségből természetesen a héberre nézve nem deriválódik semmi, miután ez az általános emberi szervezetnek sajátjának alapszik. — 2) Az *š* s *ʃ* elméletileg majd magánhangzó, majd mássalhangzó;<sup>4)</sup> az átírásban többnyire elmarad a hehezet megjelölése. A hehezet erőssége a két betűnél különböző, *š* soha sincs mássalhangzóval átírva, míg *ʃ* g-féle hangot is mutat<sup>5)</sup>. Basilius szerint, aki szintén e korban élt, a Septuagintában egyenlő alakú két Amos, Ἀμὼς (אָמוֹס a próféta, יְהוֹשָׁע Jesája atyja), abban különbözik egymástól, hogy az egyiknek sokkal erősebb a hehezete mint a másiknak<sup>6)</sup>; már most tekintve azt, hog Basilius csak igen kevés hébert tudott s így ezen distinctiót csak az élő (zsidó) kiejtésből leshette el, kétségkívül bizonyos, hogy a zsidók a IV. században élénk tudatában voltak a két jegy külömbségének. — 3) A tulajdonképeni aspiraták: *š* s *ʃ*. Az átírásban *š*-nél aránytalanul többször mellőztetik a hehezet megjelölése, mint *ʃ*-nél; ez utóbbi Jeromos szerint »duplici aspiratione profertur«<sup>7)</sup> azért elvéve ch-vel is írja át<sup>8)</sup>, ez pedig *ʃ*-nak is az átírása, a két jegy tehát hasonló hangzású s így a mostani kiejtésük is helyes, miután Jeromosnál elég hitelesen van documentálva, hogy az ő idejében is olyan volt, mint most nálunk.

<sup>1)</sup> Ib.

<sup>2)</sup> Ep. 36 ad Damasum (I, 165).

<sup>3)</sup> L. Siegfried p. 67. kk.

<sup>4)</sup> Nem mint Siegfried mondja, hogy csak socialis. Jeromos ép annyiszor nevezi littera — mint vocalisnak.

<sup>5)</sup> Példák Siegfriednél p. 70.

<sup>6)</sup> Weiss, i. h. p. 32.

<sup>7)</sup> On. sacra ed. Paul de Lagarde 4, 10. Siegfried p. 71.

<sup>8)</sup> Példák Siegfriednél p. 64.

5. *Torokcsiszolással ejtendő mássalhangzók*. Hogy melyek legyenek az ily természetű mássalhangzók, azt Jeromos azon helyen, mely e fejtegetésnek alapul szolgál, nem mondja ugyan, mindazonáltal elég biztossággal rá lehet jönni. Emlékezzünk vissza, hogy a keresztények botlásai közt az mondatik a legnagyobbnak, mely a torokcsiszolással ejtendő jegyek körül adja magát elő; ez pedig olyan biztos jel, hogy általa könnyen felismerhetjük az illető hangokat. Ugyanis Jeromos minduntalan visszatér azon nehézségekre, melyeket a többrendbeli héber *sziszegő* hangok kifejezése a nemzsidóknak okoz; *š*, *ʃ* s más-más módon lettek a zsidók által kiejtve s mind e hangokra nézve a latinak csak az egy *S* jegye s hangja van; *samech* közönségesen ejtetett ki mint a latin *S*; a *sin* valami különös süvöltést tüntetett fel, melyet a latin nyelv nem ismert; a *sade* hangjától pedig épenséggel irtóztak a latin fülök<sup>1)</sup>. *Israel* szóban a *sziszegő* hang oly rítul éktelenített el a keresztények által, hogy a zsidók annak hallatára hangos kacajra fakadtak<sup>2)</sup>, s *Seon* (= שֵׁעוֹן) kiejtésével sem jártak jobban<sup>3)</sup>. A *sziszegő* hangokat ejtették ki tehát a keresztények legügyetlenebbül, még pedig azért, mivel a zsidók valami utánozhatatlan torokhangot vegyítettek hozzájuk<sup>4)</sup>. Hogy Jeromosnak ebbeli tudósításra menyire felel meg a valóságnak, bizonyítja azon körülmény, hogy oly oly kiváló fiziologusok, a minők *Lauth*<sup>5)</sup> s *Du Bois Reymond*<sup>6)</sup> még a mi napjainkban is azt a megfigyelést tették a németországi zsidóknál, hogy ezek az *S* (német sch) hanghoz valami sajátos torokhangú ellemet vegyítenek; azonkívül is az indogermán

<sup>1)</sup> On. sacra 10, 1—11 (Siegfriednél p. 66), apud Hebraeos tres S sunt litterae. Una quae dicitur *Samech* et simpliciter legitur quasi per S nostram litteram describitur, alia *sin*, in qua stridor quidam non nostri sermonis interstrepit, tertia *sade*, quam aures nostri [nostrae] penitus reformidant. Ef. in Ep. ad Titum 3, 9 et passim.

<sup>2)</sup> Ep. ad Titum 3, 9.

<sup>3)</sup> Ib.

<sup>4)</sup> V. ö. azon alphabétát, mely a Septuaginta kiadásában Jeremia sivalmaiban foglaltatik, a hol *š* átírása  $\chi\sigma\upsilon$ ,  $\eta\sigma\upsilon\gamma\zeta$ ; továbbá שֵׁעוֹן I Krón. 26, 14 =  $\epsilon\sigma\gamma\lambda\epsilon\mu\iota\alpha\zeta$ ; 1. erről s egyéb a *š* torokcsiszolását illető jelenségekről Frankel, Vorstudien zu der Septuaginta p. 94 s 124.

<sup>5)</sup> Lauth, Universal-Alphabétik p. 147.

<sup>6)</sup> Du Bois-Reymond, Kadmus p. 162. »Die Juden haben die Eigenthümlichkeit dem S ein fauciales Element beizumischen.«



nyelvcsaládban fellépő egyes tünemények egész meglepően tüntetik fel a sziszegő s torok hangok között levő közeli viszonyt; ha csak arra emlékezünk, hogy pl. a latin c (-k) az összes modern román nyelvekben többé-kevésbé sziszegő hangba ment át, úgy eléggé meg lehetünk győződve, hogy ezen tünemény az ember szerzet egyik alaptörvényére megy vissza <sup>1)</sup>. A torok s sziszegő hangnak illetén egymásba játszása azt eredményezte, hogy a gondatlan kiejtésnél a torokhang helyébe a sziszegő lépett <sup>2)</sup>. Magából a sziszegőből pedig a héberben manapság tökéletesen kiveszett a faucalis elem, a minek a nehéz kiejtés miatt okvetlenül be kellett következnie, valamint bekövetkezett a nép száján a latin nyelvben is <sup>3)</sup>. A most divatos kiejtésben tudvalevőleg a spanyol zsidók a  $\Psi$  sajtáságos süvöltését még megőrizték (francia c e i előtt);  $\Psi$  s  $\Psi$  közti különbség végkép elenyészett, a faucalis elemnek nyoma sincs. A kihalás processusát, fájdalom, nem birjuk tovább kísérni; zsidó írók nem igen törődtek ilyesmivel s a kereszténységnek soká, igen soká nem akadt második Jeromosa, a ki azt megírta volna. A IV. században, láttuk, még erre nézve teljes erőben volt a nyelvtudat, de alighanem akkor is csak Palesztinára szorítkozott; Basilius Kappadokiában, úgy látszik, nem ismeri a sziszegők különbségét, mert különben alkalma lett volna ez irányban is különbséget konstatálni ענין s ינין között, amint ezt Jeromos a maga részéről tényleg disertis verbis teszi <sup>4)</sup>.

b) *A héber nyelv hatása a latinra.*

A fentebbiek szerint a keresztényeknek bizony elég bajt okozhatott a héber nyelv elsajátítása, főképen midőn nem elé-

<sup>1)</sup> A tünemény magyarázatát s a száj állását illetőleg l. Corssen, Aussprache u. Vocalismus, I<sup>o</sup> 49. Végszavai: »Diese Assibilation des c vor e u. i rührt also her von einer Verminderung der Energie bei der Articulation« stb. — Jeromos (IV, 155) szerint: »est enim [sonus sade] stridulus et strictis dentibus vix linguae impressione profertur.« — A sziszegők torokhangba való átmenéséről l. Brachet, i. h. s. v. cercueil = sarcophagus, viszont angol surgeon = chirurgus stb.

<sup>2)</sup> Így érthető Josephus átírása:  $\mu\alpha\sigma\sigma\alpha\beta\alpha\lambda\alpha\gamma\eta\varsigma = \text{מַסְסָבָאֵלֶיִץ}$  (s y helyett sziszegő),  $\Sigma\alpha\pi\alpha\sigma\alpha = \text{סַפְּסָפָא}$  stb.

<sup>3)</sup> Az x-ből kivész a torokhang s marad a sziszegő, a nép ajkán vixit = vixit stb. L. Corssen i. h. I<sup>o</sup>, 297.

<sup>4)</sup> In Is. 1, 1.

gedtek meg azzal, hogy csak értsék — már mint az aféle holt nyelvvel szokás — hanem a midőn a helyes kiejtést is elakarták lesni. Jeromos barátójének, a Scipiók véreből származott Paulának ez oly teljesen sikerült, hogy zoltáréneklésnél a hébert ki birta ejteni a latin nyelv sajtáságainak hozzávegyülése nélkül <sup>1)</sup>.

Maga Jeromos még tovább vitte: oly hévvel látott a héberhez, hogy nem a latin nyomta rá bélyegét a héberre, hanem a héber a latinra; különösen az a »fertelmes« süvöltés a sziszegők-nél a latin beszédben sem hagyta el többé <sup>2)</sup>.

A héber nyelv befolyása azonban korántsem szorítkozott csak a kiejtésre, hanem még inkább érvényesült a latin stílusban, a melyet egészen kiforgatott sajtáságaiból. Chaggai profétához írt commentárjának végén Jeromos így apostrofálja olvasóit: »Esedezve kérek oh olvasó! légy elnéző irányomban, ha ily gondatlanul fejezem ki gondolataimat s ne keresd nálam a kifejezés szépségét, a melyet a héber nyelvnek tanulása miatt már annyi idő óta elveszítettem!« <sup>3)</sup>.

A héber nyelv vagy helyesebben a biblia, amint átalakította a latin társadalmat úgy átalakította a latin nyelvet is; pápák s püspökök fennen dicsekedtek, hogy ők Isten igéjének hirdetésénél dehogyan hagyják magukat megkötni a »grammaticusok« kieszelte törvényektől s ismeretes Szt. Ágostonnak azon mondása, hogy a nyelv olyan mint az álom: kiki úgy értelmezi s úgy kezeli, amint neki tetszik. Az egyház szolgálai azon nyelven beszéltek a melyen szokva voltak, bibliai fordulatokkal, héber hanglejtéssel, romlott héber szövegyületekkel, a nép pedig, melyhez beszéltek, rájuk kényszerítette a maga romlott latinságát; így keletkezett ama kölcsönhatás papság s nép között, mely lasként a modern román nyelveket szülte s a mely végső elemzésben minden esetre a biblia nyelvére megy vissza. Georges

<sup>1)</sup> Ep. 108 ad Eustochium (I, 714), ita ut Psalmos hebraice caneret [Paula] et vermonem absque ulla linguae proprietate personaret.

<sup>2)</sup> Panaszkodik — omnem sermonis elegantiam et Latini eloquii venustatem stridore lectionis Hebraicae sordidatam esse; Praef. I. III in Ep. ad Galatas.

<sup>3)</sup> Zöckler, Jeromos biográfusa, a kinek munkáját sajnálatomra nem bírtam megszerezni, alkalmasint e helyre gondol, midőn J. stílus romlásáról szól; Siegfried p. 67, sehát téved, midőn Zöckler ez állítását hibáztatja.

*Edon*, francia filologus, összeállítja az ide vonatkozó adatokat Jeromos s kortársainak műveiből, s arra az eredményre jut, hogy a héber nyelv közvetve nagyban befolyásolta a modern román nyelvek keletkezését s továbbfejlődését<sup>1)</sup>.

Egy zsidó-latin jargonnak a keletkezése a legszebb folyamatban volt, úgy mint annak idején keletkezett a zsidó-görög dialectus; talmudi (rabbinicus) szólásmódok, fordulatok, szavak elég számosan lépnek fel Jeromos műveiben, a melyekre alkalom adtán a fentebbiekben már történt is utalás<sup>2)</sup> s a melyre ismét csak alkalomadtán még majd rá fogunk mutatni s bizonyára nem volna hálátlan munka Jeromos munkáit ily szempontból is tüzetesen áttanulmányozni.

### c) A héber nyelv Egyiptomban.

A héber nyelv virágzásáról e korban Jeromos oly rendkívül meglepő adatot közöl, hogy mindazok, a kiknek alkalmuk van e tárggyal foglalkozni, a világért sem mulasztanak el ezt is felhozni. Ezen ritka érdekességű tudósítás szerint még teljes épségben élt volna a héber nyelv 400 körül Kr. u., tehát mintegy 600 évvel később, miután magában Palesztinában megszűnt élő nyelv lenni, még pedig élt volna Egyiptom bizonyos városaiban. Egyiptom! a csodák s rejtélyek klasszikus földje, a sphinxek hazája. Hogyne rejthetne ezen ország olyas valamit is magában, ami a zsidókat igen közelről érinti? Azon tudósok, akik a régi egyiptomi nyelvnek sémi voltát tagadják (Ewald, Renan stb.)<sup>3)</sup> azzal magyarázzák a sémi elemnek ezen nyelvben való tagadhatatlan elfordulását, hogy a zsidóknak sok százados ott tartózkodása alatt elég átmehetett az ő nyelvökből az egyiptomiba: ámde innen azon állításig, hogy még volt egy talpalatnyi föld e kerek világon, melyen a zsidók révén héberül beszéltek az emberek, csak egy rövidke lépés s nem is kell tulságos élénk fantázia annak a kiszínzéséhez, mint maradhatott meg egy töredék héberség ama országban, mely némileg bőlesője a héber népnek, mely menedéke volt első nagy katastrófája után, mely majdnem második

<sup>1)</sup> Fent idézett munkájában, *Ecriture et prononciation* stb. p. 138.

<sup>2)</sup> Fent júniusi füzet 344. l. 4. j. s 345. l. 5. j.

<sup>3)</sup> A nézeteket összeállítva I. E. Meiernél, *Die Semiten in ihrem Verhältniss zu Chamiten u. Japhetiten*, p. 70 k. bővebben szól róla Lenormant, *Histoire ancienne de l'Orient*, 9. kiadás I, 275 s II, 46.

hazája gyanánt szolgált életszikkrajának utolsó fellobbanásában. Jeromos adatán magában véve tehát épséggel nem lehetne megütközni.

Am legyen, ez adat képzelhető volna, érdekes volna, tanulságos volna; a baj csak az, hogy — nem létezik ily adat.

Vegyük közelebről szemügyre Jeromosnak ide vonatkozó szavait: »Mindenki tudja«, úgy mond, »hogy öt város Egyiptomban mind e mai napig *kanaanita*, azaz *szír* nyelven beszél«<sup>1)</sup>. Kérdjük már most, hol van itt szó a héberről? Igen is, a modern nyelvészet mondhatja, hogy a héber nyelv nem más mint a régi kanaanita; Philo nevezheti a héber nyelvet kaldeusnak; Josephus s az Uj-testamentum nevezhetik az aram nyelvet hébernek: de a héber nyelvet kanaanitának nevezni — az nem jutott e korban senkinek sem az eszébe. Mi oka is volna Jeromosnak a héber nyelvet, melyet műveiben számtalanszor említ, egy csapással kanaanitának nevezni? s vajjon a héber nyelv szorul-e arra a magyarázatra, hogy az a szír nyelv? sőt ellenkezőleg: nem-e arra való ezen magyarázat, hogy egy kevésbé ismert nyelvet, a kanaanitát, egy szokottabb kitételrel, a szírral, magyarázza, s akkor lehet-e ezen kevésbé ismert nyelv a héber? bizonyára nem!

Tartsuk tehát egyelőre meg, hogy a kanaanita nyelvről van szó, mely oly ismeretlen, hogy Jeromos szükségesnek tartja olvasói előtt azt közelebről megmagyarázni. Hol ismerkedett meg Jeromos ezen nyelvvel? Halljuk őt magát: »Érkeztem Egyiptom folyójához, Siorhoz (שִׁיָר) . . . s átmentem öt egyiptomi városra, a melyek kanaanita nyelven beszélnek«<sup>2)</sup> Ezen helyet senki sem szokja idézni, midőn a kérdéses adatról van szó — igaz, hogy Jeromos terjedelmes műveiben egy kicsit félre esik — holott épen itt van a dolog nyitja. *Jeromos bibliai nyelvezetet használ*, (hisz a folyót is Siornak nevezi), Egyiptom pedig a biblia nyelvén Ham (חַם) is, ami meg Jeromos idejében is úgy volt<sup>3)</sup>, már pedig Hamtól származik Kanaan; aki tehát Egyp-

<sup>1)</sup> In Is. 19, 18. — civitates, quas usque hodie in Aegypto lingua Chanaanitide, hoc est Syra loqui, manifestum est.

<sup>2)</sup> Ep. 86 ad Eustachium (ed. Mart. IV, 677) veniam ad Egypti fluvium Sior . . . et quinque Aegypti transeam civitates, quae loquuntur lingua Chanaanitide.

<sup>3)</sup> Quaest. Hebr. in Gen. 9, 18. usque hodie Aegyptiorum lingua Ham-dicitur.

tom nyelvét *bibliai kifejezéssel* akarja jelölni, annak »Kanaan nyelve« jut eszébe, minthogy ez meg van a szentírásban, de »Egyiptom nyelve« nem fordul elő sehol. Magának Jeromosnak távolról sem jutott eszébe, hogy egykoron az ő »kanaanita nyelvet« valaki héberre fogja magyarázni, midőn maga világosan mondja, hogy »a kanaanita nyelv középső valami egyiptomi s héber közt s rokon a héberrel«<sup>1)</sup> de bizonyára nem a héber!<sup>2)</sup>

Képzeli el a helyzetet: Jeromos utazik Egyiptomban, hogy a biblia említett helyeket saját szemével nezhesse; Jeromos nem bir pontos megfigyeléseket tenni, mivel egy egész sereg pajzán fiatal lányra kell neki ügyelni<sup>3)</sup>; Jeromos nem ismeri az egyiptomi nyelvet, amint ő ezt maga bevallja<sup>4)</sup>; Alsó-Egyiptom egészen elgörögösödött, a régi lakosságból s nyelvből alig maradt más, mint valami reminiscencia<sup>5)</sup>; aki most már utazik egy elgörögösödött vidéken, oly czélből, hogy felélénkítse a bibliai emlékeket s egyszerre megütik a füleit sajátos szokatlan hangok, a melyek töredékei vagy vegyülékei a régi egyiptominak — mondjuk az alakuló kopt nyelv — s nem tudja miféle nyelv az, nem is bir utána járni, csak annyit vesz észre, hogy némi hangokat is hall, hisz az kétségkívül van az egyiptomi nyelvben — nem-e jut eszébe Ezsajás jövendölése, hogy öt város Egyiptomban kanaanita nyelven fog beszélni? főképen, midőn ezen öt város — keresztény s az utazó — Jeromos? referálhat-e másképen a maga bibliai nyelvezetével, mint úgy, hogy kanaanita nyelvet hallott? a melyről nem tudja, hogy voltaképen micsoda, hisz nem ismeri, de élő és sémi és élő sémit csak egyet ismert, a szírt, nem-e ehhez kell hasonlítania?

Ideje tehát, hogy Jeromos ez adatát a valódi értékére redukáljuk.

<sup>1)</sup> In Is. 19, 18. Lingua Chanaanitide, quae inter Hebraeam et Aegyptiam media est et Hebraeae magna ex parte confinis.

<sup>2)</sup> Mégis Winer, Bibl. Rwb. s. v. Sprache szerint, nem csak öt városban, hanem »in den östlichen Grenzprovinzen Aegyptens« divatozott volna a héber (!).

<sup>3)</sup> Thierry, i. h. 210. s 274. l.

<sup>4)</sup> Lib. I contra Rufinum c. 10. Ego philosophus, rhetor, grammaticus, dialecticus, hebraeus, graecus, latinus, trilinguis stb. A ki így beszél magáról, nem volna szerény az egyiptomi nyelv ismeretét is felhozni.

<sup>5)</sup> L. erről Brugsch, Reiseberichte aus Egypten p. 18.

### V. Jeromos viszonya a zsidókhoz.

Mondani sem kell, hogy Jeromos összes tudományát a biblia terén a zsidóknak köszöni.<sup>1)</sup> Nem szorítkozott arra, hogy zsidó tanítókkal vévén magát körül, ugyanazoktól állandóan taníttassa magát, hanem majd az egyikhez, majd a másikhoz fordult felvilágosítás végett, még pedig mindig a legműveltebbekhez.<sup>2)</sup> Innen van, hogy nem *egy* zsidónak közli a véleményét, hanem sokakét, minthogy alkalma volt sokkal közülök érintkezni.<sup>3)</sup> Ezen zsidó barátjai nemcsak otthon juttattak neki oktatást, hanem kíséretében voltak még utazásaiban is az országon keresztül.<sup>4)</sup> Fizetett s állandó útmutatója csak *egy* volt neki, a ki a többek közt Elkos helységet, Nahum prófétának szülőhelyét, mutatta meg neki.<sup>5)</sup>

Közelebről csak *három* zsidó tanítóját ismerjük.

Az egyik tanítója *Lydda* városából (Lyddaeus) való volt; ezt tulajdonképen csak azért csatolta magához, mivel nála nélkül Job könyvét nem értette volna meg, ezen tanító pedig — kit egyszerűen Lyddaeus-nak nevezhetünk — a Szentírás nyelvi oldalában nagyon jártas volt.<sup>6)</sup> Jeromos munkáinak számtalan helyéből kitűnik, hogy Lyddaeus csak fordításra s exegesisre szorítkozott, tradíciókat (midrást) nem igen hall tőle. Lyddaeust egyszerűen Hebraeusnak szokja nevezni; ez a fordítást *görög* nyelven adja, a magyarázatot *latin* nyelven.<sup>7)</sup> Egy izben — Kóheleth

<sup>1)</sup> Voltaképen igen is *kell* mondani, mert keresztény részről szeretnek hallgatni e factumról: így pl. Goldwitzer már idézett munkájában, Patrologie stb. II, 58. úgyszintén Baur, idézett munkájában, Vorlesungen stb. II, 36, csak azt tudják, hogy J. egy *kikerestelkedett* zsidótól tanult.

<sup>2)</sup> Praef. in Osee, diceremque . . . quid ab Hebraeorum magistris vix uno et altero acceperim. Ep. 73 ad Evangelium (I, 443) haec ab eruditissimis gentis illius didicimus.

<sup>3)</sup> Igen sokszor quidam Hebraeorum.

<sup>4)</sup> Praef. in Paralip. I, Nobis curae fuit cum eruditissimis Hebraeorum . . . ut circumiremus provinciam.

<sup>5)</sup> Praef. in Nahum (VI, 535), egyenesen circumducens-nek nevezi.

<sup>6)</sup> Praef. in Job, meminisse me ob intelligentiam hujus voluminis Lyddaeum quandam praecceptorem, qui apud Hebraeos primus haberi putabatur, non parvis redemisse nummis.

<sup>7)</sup> Kiténik ezen s hasonló más megjegyzésből: in Ezek. 9, 3. *קָרָא* quum ab Hebraeo quaererem quid significaret, respondit mihi Graeco sermone appellari *καλαμάτιος*, ab eo quod in illo calami recondantur.

magyarázata alkalmával — Lyddaeus midrás-szerű magyarázatot ad, Jeromos ekkor meglepetve »vir desertus«-nak nevezi. 1) Ugyancsak Kóheleth tanulásakor Lyddaeus vonakodik a szöveget mélyebben fejtegetni; alkalmasint feszélyezve érezte magát az egyházatya előtt a szöveg különös tartalma miatt. 2) Egyébiránt Jeromos igen sokszor nem elégszik meg Lyddaeus magyarázatával s felesel vele. 3) Nem is igen dicséri s legfeljebb azt szokja kiemelni, hogy Lyddaeus segítette neki a szöveget — olvasni, — Lyddaeus előolvasott neki; 4) a héber kiejtés tehát, a mi Jeromosnál találtatik, ezen tanítónak tudandó be, úgyszintén nyelvtani s fordítási megjegyzései is. Rosszsalását Lyddaeus felől még határozottabban fejezi ki, midőn azt mondja, hogy »nagyon kérdéses, vajjon használt-e az ő tanítása; annyi bizonyos, hogy most is csak annyit értek a Szentírásból, mint azelőtt.« 5)

Jobban megkedveltette magát második zsidó tanítója, Barhanina (ברחנינא). Barhanina azonosságát valamelyik találati vagy midrási tekintélyvel még eddig nem sikerült kideríteni 6) s nem is fog sikerülni mindaddig, mig nem a Barhaninától származó Jeromos közölte midrások össze nem fognak vetetni a megfelelő auctornak mondásaival az internus forrásokban. Barhanina nagyon előkelő törvénytudós lehetett: megszerzése roppant fáradságába s roppant pénzébe került Jeromosnak. Ezen előkelő ember átalott nappal az egyházatyához menni, attól tartván, hogy a zsidók megszólják; azért nappal egy bizonyos Nicodemust, alkalmasint szintén zsidót, állított maga helyett. 7)

1) In Eccl. 3, 1 sq. Miror quomodo vir desertus rem ridiculum (eza midrás) in hoc loco dixerit.

2) In Eccl. 5, 1 sq. Szó van egy angyalról, qui unicuique adhaeret comes . . . Non diligenter eventilians, ita intellexit . . .

3) Pl. a megelőző jegyzetben idézett helyen: Nobis vero alter sensus videbitur . . .

4) On. sacra 90, 12. Hebraeus quo praelegente Scripturas didici . . . in Eccl. 4, 14. Hebraeus . . . quum . . . mecum . . . legeret . . . ib. 5, 3. Hebraeus, quo Scripturas Sanctas institute perlegi . . . stb., stb.

5) Praef. in Job. cuius doctrina an aliquid profecerim nescio, hoc unum scio, non potuisse me interpretari, nisi quod antea intellexeram.

6) Rahmer nézetét, hogy ez R. Chána bar Chanina, megezőfőljá Weisz, Beth Talmud I, 131, 3 j.

7) Ep. 84 ad Pammachium et Oceanum (I, 520). quo labore, quo pretio Baraninam nocturnum habeo praeceptorem. Timebat enim Judaeos et mihi alterum exhibebat Nicodemum . . .

Barhanina Tiberiásból származott; ő tőle közli Jeromos a tradíciót, a mi olykor e tradíciók tartalmából is kitünik. 1)

Harmadik tanítóját különösen a Szentírás aram nyelven írt részeihez vonta maga köré; ezen tanítója — a kit Chaldaeusnak nevezhetünk — jártas volt mindkét nyelvben, a héberben s aramban egyaránt; hitsorsosai nagyra becsülték s úgy látszik, hogy sokat fáradozott az akkori zsidók romlott nyelvezetének kijavításán. 2) Chaldaeus tanításával Jeromos meg van elégedve; ezen nyelvmester ügyesen oldotta meg a feladatot, hogy tanítványával az aram nyelvet megkedveltesse s midőn csüggedni látta Virgil mondatával s annak héberre fordításával bátorítja, 3) a mely eljárás folytán Jeromos csakugyan elérte a célját. 4)

Ezen három tanító természetesen nem egy s ugyanazon időben volt körülötte; viszonyál, mely első sorban anyagi érdekeknek köszöni létezését, a felbontásra elég bármely külső ok s úgy látszik, hogy Jeromost otthagyták tanítói s ő folyton mással próbálkozott. Mintegy 40 évig tartózkodott Palesztinában s ezen idő alatt, úgy látszik, folyton tanult a zsidóknál. 5) Ellenségei nem szüntek meg őt e miatt gyalázni; de ő büszke arra, hogy a zsidóknak a tanítványa s találóan jegyzi meg: »Mit árthat az egyház iránti hűségnek, ha az olvasó arról is tudomást nyer, hogy a zsidóknak hányféle módon magyaráztatik egyetlen egy versecske 6) . . . Miért ne volna nekem szabad a latinokat arról értesíteni, a mit a héberektől tanultam? . . . Pedig mily haszonnal jár a mesterek küszöbét gyakran átlépni s a művészetet magától a mestertől megtanulni! 7)

1) L. fent, juniusi füzet 344 l. 3. j.

2) Praef. in Tob. Utriusque (Hebraeae et Chaldaeae) linguae peritissimum loquacem reperiens . . . Ep. 18 ad Damasum (I, 52). Est vir quidem, a quo ego plura didicisse gaudeo et qui Hebraeorum sermonem ita elimarit, ut inter Scribas eorum Chaldaeus existimetur. — Bármely legyen is ez utóbbi passus értelme, mindenesetre figyelemre méltó cultur-történeti adat.

3) L. fent, juniusi füzet 343 l. 7 j.

4) Praef. in Daniel. et qui mihi videbatur sciolus inter eos, coepi sursum discipulus esse Chaldaicus . . .

5) In Nahum 2, 1. a quibus (Judaeis) non modico tempore eruditus . . .

6) Lib. I, c. Ruff. (II, 476) quibus modis apud Hebraeos unus versus explanatur. Jellemző az akkori zsidó exegezisre!

7) Ib. quid utilitatis habeat magistrorum limina terere et artem ab artificibus discere.

Ezek bizonyára nagyon dicséretre méltó elvek. Ámde korántse gondoljuk, hogy ezen elvek azok, melyek Jeromost vezérelték. A valódi elvét e tekintetben a következő szavakban fejezi ki: »Miért ne volna nekem megengedve . . . a zsidók megozáfólásának czéljából, ugyanazon szentírási példányokat forgatni, a melyekről ők maguk bevallják, hogy igazak; így aztán ha a keresztényeknek disputációjuk van ő velők, ne legyen nekik semmi kibuvójuk.«<sup>1)</sup> — Ezért oktatták őt tehát a zsidók, ezért kísérték őt a »zsidók legtudósabbjai«, hogy ily rútol hálálja meg nekik!

De a zsidók is tudták, hogy mit kell Jeromos felől tartaniok s alkalomadtán bosszúságot okoztak neki. Ez alkalom Afrikában adta magát elő.

A zsidók igen régi időktől fogva sűrűn laktak Afrika északi részén, Mauritaniától kezdve Africa tartományon s Egyiptomon át szakadatlan lánczolatban benépesítették a zsidók Palesztinát, Phoenikiát, Coelesyriát, Osrhohenet, Mesopotomiát, Perzsiát egész Indiáig.<sup>2)</sup> Az afrikai kereszténység némikép önállóan fejlődött: a határozatok a bibliai kánont illetőleg a hippói (393) s karthágói (397) synoduson ellentétet fejlesztettek az afrikai egyház s Italia között.<sup>3)</sup> Ily mozgalmak, azon nexusnál fogva, mely akkor még zsidóság s kereszténység közt létezett, nem hagyhatták a zsidókat érintetlenül; azért az afrikai zsidók némi gyanakodással nézték a keresztények üzenleit a bibliával s eljárástól összehasonlítva a palesztinai zsidókéval, ugyancsak hidegen viselkedtek a keresztényekkel szemben. Ha kérdezték őket bibliai dolgokról, akkor vagy nem válaszoltak vagy félrevezették a keresztényeket,<sup>4)</sup> vagy nem oly választ adtak, a minőt a keresztények akartak.<sup>5)</sup> Így történt, hogy Szt. Ágoston legjobb igyekezete mellett sem tanulhatott tölők héberül. — A meghasoulás zsidók s keresztények között még jobban elmérgesedett

<sup>1)</sup> Lib. III c. Ruff. (II, 554).

<sup>2)</sup> Ep. 129 ad Dardanum (I, 956). a Mauretania per Africam et Aegyptum Palaestinamque et Phoenicem, Coelen Syriam et Osrhohenem, Mesopotamiam atque Persidem tendunt ad Indiam. Haec est, Judaeae, tuarum longitudo et latitudo terrarum . . .

<sup>3)</sup> Diestel, I, h. 72 s 73 l.

<sup>4)</sup> Ep. 112 ad Augustinum (I, 744). Sed forte dicis (S. Augustinus) quid si Hebraei aut responderent noluerint, aut mentiri voluit . . .

<sup>5)</sup> Ep. 104 Augustini ad Hieron. (I, 630). Hoc accedit, quia etiam consulti Hebraei possunt aliud responderere . . .

egy kis incidens által. Afrikába levél érkezett Jeromos nevében, melyben ez a zsidókat azzal vádolja, hogy hazugságokat mondtak neki, a mik becsúztak a fordításába. A levelet Ruffinus Jeromos ellenfele, hamisította, hogy Jeromos fordításának kedvezőtlen fogadtatást készítsen elő az afrikai kereszténységnek.<sup>1)</sup> Ruffinus esküvel erősítette, hogy nem ő a levél szerzője, de az semmit sem változtatott a dolgon; a levél megtette a kívánt hatást: mindenütt rosz vért szült. A zsidók most már joggal attól féltek, hogy ime, egy hamis, hazugsággal telt biblia fog a kereszténység kezébe adatni: mi mindent nem lehet majd ebből kiolvasni! Sz. Ágoston értesíti erről Jeromost s aggódik azon körülmény miatt, hogy a zsidók nem hajlandók az új bibliafordítást az eredeti szöveg hű másának tekinteni, a mi nagyon árt az egész munkának. A dologról természetesen könnyű lett volna bizonyosságot szerezni, ha a zsidók összehasonlították volna Jeromos fordítását a héberrel s ekkor bizonyára az ő fordítását megbízhatóbbnak találták volna, mint az addig divatozó fordítást (Kovj vagy Itala). Jeromos számított is ezen ítéletre s bosszantja, hogy a zsidók nem védelmezik az ő művét, holott mindenki, a ki héberül ért, belátja, hogy mennyi előnye van az ő művének az előbbi fordítások fölött.<sup>2)</sup> Az egyházatjának igaza van, csak hogy az afrikai zsidók most az egyszer el voltak tökével, hogy ellenségük műveinek csufondáros fogadtatást készítenek Afrikában, részint azért, mivel Ruffinus levele félrevezette őket, részint pedig — a mint Jeromos nem minden ok nélkül sejtí — azért mivel maguk sem igen értették a héber eredetit s így ítéletet nem alkothattak, leginkább pedig azért, mivel bosszut akartak állni Jeromoson, a ki oly hálátlanak mutatkozott a zsidók iránt. Valóságos összeesküvést szerveztek ellene, a melyhez, úgy látszik, csatlakoztak az összes afrikai városok zsidó lakói.<sup>3)</sup> S a mi oly jól elő volt készítve, keresztül is vitetett. Az eseményről így ír Szt. Ágoston Szt. Jeromosnak:

<sup>1)</sup> Lib. III c. Ruff. (II, 554). Epistolam . . . ad Afros sub nomine meo in qua confitear, inductum me a Judaeis, mendacia transtulisse.

<sup>2)</sup> Ep. 112 ad Augustinum (I, 744). Tota frequentia Judaeorum in mea interpretatione reticebit? nonnullusque inveniri poterit, qui Hebraeae linguae habeat notitiam?

<sup>3)</sup> Aut omnes imitabantur illos Judaeos, quos dicis in Africae repositos oppidulo, in meam conspirasse calumniam? íb. (I, 748).

»Egy püspök, a mi kartársunk, elrendelte a maga ekleziájában a te (Jeromos) fordításodnak az olvasását. Ezalatt előfordult valami, a mit te nagyon eltérőleg adsz vissza Jónás prófétánál, egészen máskép, mint a hogy mindenkinek megszokott volt s amint annyi nemzedékek során át fel szokott olvasatni az egyházakban. Erre akkora zaj támadt a népben — különösen a görögök nyugtalankodtak, hamissággal vádolván téged — hogy a püspök kénytelen volt a zsidók tanuságtételét kikérni. Vajjon tudatlanságból vagy rosszakaratból cselekedtek-e, azt nem tudom, annyi bizonyos, hogy azt felelték, hogy a héber bibliákban szintén az áll, ami a (régii) görög s latin fordításokban. Mi történt tovább? az a püspök kényszerítettett (a vitás helyet) mint valami hazugságot kijavítani, nem akarván — miután már a nagy veszedelmet kiállotta — község nélkül maradni.«<sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> Ep. 104 Augustini ad Hieronymum (I, 630). Nam quidam frater noster Episcopus, quum lectitari instituisset in Ecclesia, cui praesertim, interpretationem tuam, movit quiddam longe aliter ab te apud Jonam prophetam quam erat omnium sensibus memoriaeque inveteratum et tot aetatum successionebus decantatum. Factus est tantus tumultus in plebe, maxime Graecis arguentibus, inflammantibus calumniis falsitatis, ut cogeret Episcopus... (ea quippe civitas erat) Judaeorum testimonium flagitare. Utrum autem illi imperitia, an malitia hoc fecerint atque dicebant, nescio; sed hoc esse in Hebraeis codicibus responderunt, quod et Graeci et Latini habebant. Quid plura? coactus est homo velut mendositatem corrigere, volens, post magnum periculum non remanere sine plebe. — Ezen szavak: ea quippe civitas erat, furcsábbnál furcsább conjecturákat idéztek elő, melyeknek reprodukálásáról előllok; valószínűleg »Episcopus« után ki volt írva eredetileg azon városnak a neve, melyben az eset történt, s minthogy kezdetben a név nem volt említve, hozzá teszi a kérdéses szavakat: »azon város volt ez ugyanis«. — Különböztetve sokkal részletesebben jártam el ezen esemény tárgyalásánál, mintsem a dolog fontossága megkíváná; tettem ezt pedig azért, mivel zsidó írók nem igen vettek e dolgokról tudomást, keresztény írók pedig rosszakarólag a tényállást elferdítik, úgy hát kötelességemnek tartottam a dolgot egész tárgyilagosan előadni.

Budapest.

KRAUSZ SÁMUEL.

(Vége következik).

## Adalékok a hazai zsidó községek történetéhez 1830—1848.

### II.

Reformmozgalmak. Agitatio rabbiképző intézet alapítása és a braunschweigi congressus ellen. A puchói inquisitio. Weisz N. Márkus, Chorin Ahron, Liebermann Eleázár, Alexandersohn Jonathan.

A 30-as és 40-es években a magyar rabbik főtörekvését képezte, hogy a Németországból kiinduló vallás-reform áramlatnak útját állják. Friedländer, Creizenach, Bloch, Ladenburg és Geigernek iratai, melyeknek hazánkban is akadt olvasó községe — arra birta a rabbikat, hogy részen álljanak és a reform-eszmék megfészkelését hazánkban lehetőleg megakadályozzák. A német rabbik viselt dolgairól szárnyra kelt hírek aggodalomba ejték a magyar rabbikat a vallás jövője miatt és megragadtak minden alkalmat, hogy a szószékről és írásban kárhóztassák a reform intézményeket, hiveikben elnyomják az emancipáció iránti hő vágyat.<sup>1)</sup> A magyar rabbik magatartását a reformáramlattal szemben, jellemzi a braunschweigi rabbigyülekezet ellen kibocsátott enuncziatiojuk, melyben kimutatták a reformtanok tarthatatlanságát, veszedelmes voltát és intik kartársaikat, hogy ne vegyenek részt a hirhedt congressuson. A rabbik éber körültekintése és ügybuzgósága<sup>2)</sup> dacára, a reformtanok, a körülmé-

<sup>1)</sup> »Az általános szabadság, az úgynevezett emancipáció nem válik hasznunkra sem utódaink üdvére« — írják a sáros-megyei rabbik körlevélükben 1844. A magyar rabbik idegenkedését az egyenjogusítástól még fokozta az a hír, melyet az egykorú hírlapok a francia consistoriumról terjesztettek. Ugyanis 1834-ben a júliusi forradalom évforduló napján rendezett népnépélyen a zsidók is résztvettek és a királyi család tagjai fesztelenül mulattak a zsidó nőekkel, ennek láttára a consistorium kihirdette, hogy a »golusz« véget ért és eltörülte a Tamuz 17. és Ab 9. bójtót. Rthl. a moóri r.-hoz 1834. Midőn Rthl a pesti előjáróság megbízásából felkéri Zunz Lipótot, hogy ajánljon Pestre hírneves német rabbikat, kijelenti, hogy nincsen inyre az olyan rabbi, ki az emancipációt sürgeti.

<sup>2)</sup> A komáromi rabbi önérzetesen büszkélkedik, hogy a reformokat gyakran elátkozta a szószékről. Frieden l. 1844. A moóri rabbi büniül róttá

nyekhez képest, elég nagy mértékben hódítottak; reformközség alakult Pesten, Kanizsán, Pozsonyban (1831.) sőt az utóbbi — amint akkor híresztelték — Schreiber Mózes előleges beleegyezésével alapított. <sup>1)</sup> A magyar rabbik közt csak néhányan szítottak a reformpárthoz, de ezek is titokban, mert tudták, hogy szabadelvűségük folytán nagyobb kellemetlenségeknek lennének kitéve, mint Geiger Ábrahám wiesbadeni rabbi vagy Frankel teplitzi (Csehor.) rabbi, kinek lakásán felbőszült hívei bevették az ablakokat, mivel ez »az imákat cenzura alá fogta, elrendelte, hogy a thórát három év alatt egyszer fejezzék be és csakis Karó József döntéseit tartotta irányadóknak.« <sup>2)</sup>

A braunschweigi congressus elleni agitációt megelőzőleg a rabbik heves küzdelmet fejtettek ki, hogy csirájában elnyomják a rabbiszeminárium alakításának eszméjét, mely az 1843/44-iki országgyűlésen került napirendre. 1843. július havában a megyék felküldték követeiket a pesti országos eléértekezletre, melyen elhatározatott, hogy az országgyűlés tartama alatt kilencz férfiú képviselje a hazai zsidóságot, kik a türelmi adónak megszüntetése céljából alkudozásokba bocsátkozzanak a rendekkel. A követek választása hosszabb vitát szült; sokan a zsidóság képviseltetése ellen emeltek szót, mivel félték, hogy a követek a válás árán fognak engedményeket kicsikarni, mások pedig a megválasztandó képviselők személyét illetőleg nem értettek egyet. A képviselők megválasztattak és noha csakis a türelmi adó eltörlése iránt nyertek utasításokat, két követ (Holländer és Steinitz?) a pesti értekezlet határozata daczára, az összes magyar zsidók nevében rabbiszeminárium felállítását sürgették a

fel Pillitz székesfehérvári rabbinak, hogy 1843. pünkösd napján német hitkönyvet tartott, Zipserral pedig csak oly föltétel alatt kötött barátságot, hogy Z. nem szegődik a ref. párthoz, a templomban nem esket és nem fogja megengedni, miszerint Sz.-Fehérvárott a zsidó halottakat — a pestiek módjára — keresztény halottas kocsin szállítsák a temetőbe. Pillitz mentegődő levele 1843. és Zipserhez 1844. Lipmann szerdahelyi rabbi קיינארט צייטונג צימור רִפְּרָאטָאבֵּן fejtette az almemor megváltoztatásának törvényellenességét (Pozsony 1843); utóbbira vonatkozólag l. Chath. Sof. Or. Ch. 28. resp.

<sup>1)</sup> Kikötötte, hogy az énekesek ne öltsenek magukra »galchusz« kötést és a pintok közül egyetlen egy se semmisítették meg. Rthl i. l. Prossnitzerhez.

<sup>2)</sup> Rthl. Hirsch Chajeszhez 1835. Geigerről azt állítja, hogy Wiesbadenből hirtelen el kellett távoznia.

rendeknél, amely intézetet azon kiváltsággal öhajtották felruházni, hogy csakis innen kikerült növendékek működhessenek hazai hitközségekben. <sup>1)</sup> A dolog a hirlapok útján kitudódott és a sáros-megyei rabbik rögtön kérdést intéztek az országgyűlés kiválóbb férfiaihoz, hogy vajjon alapos-e a hír? Alig, hogy az igenlő válasz megérkezett, körleveleket küldözgettek a magyar hitközségekhez, <sup>2)</sup> melyekben felszólítják őket, hogy haladéktalanul bízzák meg a pozsonyi előljáróságot, a mely nevében óvást emeljen a két képviselő beadványa ellen. A pozsonyi előljáróság-hoz csakugyan számos megbízó levél érkezett a községek részéről <sup>3)</sup> és kétségkívül ezen erélyes fellépésnek tudandó be, hogy a rabbiszeminárium ügye ekkor hajótörést szenvedett.

A reformeszmék terjedését sok rabbi az által vélte meggátolni, hogy elnyomott minden olyan intézményt, mely hivatva volt a nép körében felvilágosodást és műveltséget terjeszteni; támadásaik czéltáblája első sorban az ifjúság korszerű oktatása volt. A zsidó tanügy terén szerzett érdemeinél fogva kellett mindenféle zaklatásokat eltűrnie Stern S. G.-nek, az ismert tudosnak, ki Púchón a zsidó ifjúság számára nyilvános tanintézetet nyitott, mely ezen felvilágosult férfiú vezetése alatt csakhamar jó hírnévre és nagy látogatottságra örvendett. Azonban az ottani rabbinak (Löb) szemet szűrt, hogy a gyermekek Johlsohn »Alume Josef« című katekismusából nyertek vallás-erkölcsi oktatást és hogy talmud helyett, az általános műveltség elemeit sajátították el s főleg azért, mivel a fiatal Stern, ki a rabbit a rabbinikus és világi ismeretek terén jóval fölülmultra, néhány vallásos intézményt haszontalannak, elvetendőnek nyilvánított. A rabbi felzavarta híveit Stern ellen, kik gyermekeiket gyorsan kiragadták a »sátán« körmei közül, az »Alume József«-et ünneppélyesen elégették, Sternt pedig törvény elé idézték, ahol vallásos meggyőződéséről és tetteiről számot kellett adnia.

<sup>1)</sup> A rabbik körlevele.

<sup>2)</sup> A circuláre kelte 5604. kedő Mispatim hetizakasz. Az előttem fekvő körlevél két felhívást tartalmaz, az egyikken Tannenbaum Joab, a másikon Lichtenstadt József zborói rabbi és ש"ס צ"ב"ב van aláírva.

<sup>3)</sup> Nem a rabbik tiltakoztak, hanem a községi előljáróságok, mert különben az a látszata lett volna a dolognak, hogy a rabbik a saját érdekeiket tartva szem előtt agitálnak a rabbiszeminárium ellen.

»Előző levelemben — írja Stern Rthlnak<sup>4)</sup> — megírtam, hogy nem akarom Uraságodat a velem történt botrányos dolog elbeszélésével fárasztani és várok, míg Langfelder J. L. úrtól fogja megtudni: most azonban a szükség kényszerít, hogy Uraságodat ez ügyről értesítem és az eseményeket az igazságnak megfelelően előadom. A rabbi több ízben kikelt ellenem és a gyermekek iskoláztatása ellen, mondván, a szülőknek, hogy a vallás elveinek előadása az »Alume Josef« nyomán időpazarlás, merő haszontalanság s szintűgy a földrajz, stb. is. Mindezek a miatt ébresztették fel haragját, mivel a városi előkelőségek s mi több a keresztény lelkészek is meghivattak a vizsgálatra (ezen eljárásom által kivívtam az előkelő urak tetszését, akik, midőn hallották a gyermekeknek a vallás elveire vonatkozó feleleteit, mint pl., hogy tilos az embereket megcsalni s egyéb más humánus tanokat, elismerőleg nyilatkoztak hitünkéről). A rabbi kijelentette, hogy nem fogja tűrni, miszerint a vizsgán keresztény pap is jelen legyen, azonban Langfelder barátom eltéríteni akarta ezen nézetétől és kifejtette előtte, hogy megjelenésük által irántunk való tiszteletüknek és nagyrabecsülésüknek adják jelét és kötelesek vagyunk, hogy vallásunkat kedvezőleg bemutassuk előttük. Ezen időtől fogva egészen megváltozott és azon volt, hogy állásomból elmozdítsanak, mert meg volt győződve, hogy nekem fogalmam van tudatlanságáról, ilyen embert pedig nem akar oldala mellett megtűrni. Ugyanis én tanítottam egy német dictióra, melylyel Mednyánszky elnököt üdvözölte, midőn ez Sukkoth utolsó napján városunkon keresztül utazott, ezen kívül Kol Nidré este ugyanazon prédikációt tartotta, melyet én készítettem neki, stb., stb. A szónokláshoz és más efféle dologhoz mitsem ért, szóval, üres ember, gonosz emberek besűgásaira hallgat és viszonyban van egy megvetett tanítóval, kinek léhaságait nem akarom hosszasan fejtegetni. A különböző besűgások oly jól estek fülének, mint akár az ének; a templomban fellármázta híveit és az istentisztelet után magához hivatott néhány jómódú hitközségi tagot, mondván nekik: uraim, menjete s álljatok boszút Istenért, irtsátok ki körötökből a veszedelmet, mert Stern bűnös, epikuráus és gyermekeitek elkárhoznak általa. Így cselekedett naponkint és képzelheti, Uram, hogy

<sup>4)</sup> 1839. A terjedelmes levelet érdekességénél fogva részben ide iktatom.

minő felfordulást okozott ez a tömegben. Továbbá kihirdette, hogy nem engedi, miszerint hívei általam taníttassák gyermekeiket, a falusiaknak pedig megizentette, hogy mentse ki gyermekeiket a sátán karmai közül, a mi tényleg meg is történt. Noha nem is hallgattak mindnyájan a szavaira, mégis úgy állottam, mint száraz földön a fa, melynek kevés a gyökere. A zavar egyre nagyobbodott és távollétem alatt elhatározták, hogy addig üldöznek, míg el nem hagyom a községet. Azonban, hála Istennek a hitközség néhány tekintélyes tagja, kik kedvelnek, mivel meggyőződtek gyermekeiknek sikeres előmeneteléről s főleg a Langfelder család pártfogolt és gondoskodott, hogy ne essék bántódásom az életem után törekvők részéről, továbbá a katolikus s lutheranus lelkészek, a kir. törvényszék főtisztviselői és a városi hatóság elismerő bizonyítvánnyal láttak el, minélfogva a viszály egy kevésbé megszűnt. Barátim ez alatt kieszközlötték, hogy a rabbi elnöklete alatt törvényt lássanak fölöttem, büntessenek meg, ha megérdemlem s ha ártatlan vagyok, tudassák ezt a világgal. A rabbi már megidéztetésem előtt felszólította híveit, hogy üzzenek el, ne ítéljenek igazságosan, sőt az említett férfit is (a tanító) ily módon áskálódott ellenem. A dolog hasonló volt jizreéli Náboth esetéhez, melynek Izebel volt előidézője. Vájjiggás szidra hetének egyik éjjelén barátaimmal megjelentem előttük, de mindjárt belépésemkor ijedség fogott el, látván ezen kegyetlen inquisitorokat, kiknek gonosz szándéka arcukról volt leolvasható. A következők a rabbinak kérdései és az én ellenvéteim:

1. Miért mondad, hogy a pozsonyi rabbi többször olyat cselekszik, a mit tilos tenni, vajjon nem tudod-e, hogy ő Isten angyala?

Feleletem: Így mondtam és tényleg így van s míg élek küzdeni fogok a balhit ellen. Elbeszéltem nekik a dolgot, melyet már megírtam Uraságodnak<sup>1)</sup> — a köldök füstölésre vonatko-

<sup>1)</sup> Szokásban volt, hogy a körülmelés alkalmával a gyermeknek köldökét megfüstölték azon hitben, hogy emiatt állandó szerencse kísérje a gyermeket. A Tur H. (I. D. 178 f.) ép úgy I. D. 179. f. 17. és 18. szakasz és ugyanott Szifszé Kohén, továbbá Maim. a »Tévelygők Utmutatós-jában szigorúan eltiltják ezen babonás intézményt. A pozsonyi rabbi hivatkozva mid. r. Gen. 47. f., elrendelte, hogy ezen szokás megtartandó. Stern Rthlnak 1834.



zól a körülmelés alkalmával, melyről Szófer Mózes egy midrástra támaszkodva úgy nyilatkozott, hogy zsidó intézmény és nem vette tekintetbe a Tur Hazahab döntését s hogy betegeknek amuletteket osztogat. Aki így cselekszik — mondám — vét a vallás szabványai ellen.

2. Miért állítottad, hogy a zsidóknak gyermekeik megőrzése céljából, tilos amulettet függeszteni lakásaikban; nem tudod-e, hogy ezen szokás meghonosult egész Izraélben, tehát miért szólaltál fel ellene?

F. Így mondtam és mindig így fogom mondani, mert aki naponkint a »Sema Jiszroel«-t mondja és így cselekszik, az ostoba epikuráus. A gyermekeknek illetén megőrzése a kis Szirachban van először említve, már pedig ezen mű nincs zsidó szellemben írva. <sup>1)</sup> Bölcséink eltiltották ezen könyvnek olvasását, annál is inkább tilos, hogy valaki útmutatásai szerint cselekedjék. A »Maszá Baaráb« elbeszélése szerint, a babonás arabok is hiszik, hogy ilyen talizmanok elűzik az ördögöket; de többet mondok, a »Magen David«-jelvény görög eredetű s azonos a symbolum salutis-sal, a hegyvidéki keresztények ezt rajzolják gyermekeik ágyára (Drudenfuss) azon meggyőződésben, hogy ez által gyermekeiket nem lehet elcsérlni.

3. Miért tanítottad az ifjúságot, hogy az esti homályban ne féljenek boszorkányoktól és rossz szellemektől, melyek nem léteznek? Hogy tagadhatja ezt egy zsidó?

F. Így mondtam, mert kötelességemnek tartottam, hogy az ifjúság szívét és agyát a balga tévhittől megszabadítsam. A rossz szellemek létezését Izraélnek legkiválóbb mesterei tagadják. <sup>2)</sup>

4. Többek előtt állítottad, hogy a zsidónak tilos »mezuza«-t az ajtófélfára függeszteni.

F. Nem így szóltam, hanem midőn többen azt állították, hogy a »mezuza« rossz szellemek és boszorkányok elűzésére szolgál, felvilágosítottam őket, hogy ily célból és ily szándékkal tilos a Thora parancsát teljesíteni. Így nyilatkozik Maimonides is. <sup>3)</sup>

<sup>1)</sup> Eljah Levitas: Tisbi, Lilith cz. a.

<sup>2)</sup> Maim. H. Akum 11 f. 5 és 17. sz.

<sup>3)</sup> Maim. H. Mezuza 5 f. 4 és 6 f. végén.

5. Miért monád, hogy a széder alkalmával használatos három pászka a trinitást jelképezi?

F. Nem ezt mondtam, hanem én a »Beér Hétév« szerzője ellen szóltam, ki a 3 pászka jelentőségét Lurja Izsák kabbalisztikus nyilatkozatával okolja meg. <sup>1)</sup>

A magyar zsidók közt egyedül három férfinak volt annyira bátorsága, hogy nyíltan a reform-eszmék szolgálatába állottak és irataikban a reformnak üdvös voltát hangoztatták; buzgalomnak eredménye szenvedés és üldöztetés lett. Az egyik, Weisz N. Márkus, e század kezdetén vállalkozott e nehéz szerepre, de már tevékenységének legelején utolérte őt a szomorú végzet: könnyelmű szókimondása miatt, hitsorsosai nyomorba süllyesztették családjával együtt. 1802-ben: »Der Jude wie er ist« című kéziratos művét akarta a rendeknek bemutatni, a melyben a magyar zsidók megjavításának szükségességét, lehetőségét és az ezt előmozdító módokat fejtegette. Az irat, mielőtt rendelkezési helyére jutott volna, hitsorsosai kezébe került, kik a hazai és külföldi zsidóságot rögtön értesítették Weisznak vállalatáról, melynek meghiusítását Weisznak és családjának üldöztetésével tudták elérni. Weisz, hogy álláspontjának helyességét bebizonyítsa és becsületét a világ előtt megóvja 1803-ban közrebocsátotta: »Der bedrängte Markus Nissa Weis an die Menschen« című művét, de könyörgő szavai nem keltettek visszhangot s a hazai zsidóság önelégülten gyönyörködött a szerencsétlen Weisz bukásán.

Weisz sorsában részesült Chorin Ahron, kinek élettörténetéhez Rosenthal Salamon levelei néhány becses adatot szolgáltatnak. Rthl. csaknem két évtizeden át szoros barátságban élt Chorinnal, ki gyakran megfordult nála, és több ízben tudományos tárgyú leveleket is váltottak egymással. <sup>2)</sup> Midőn 1826-ban az »Iggereth Elasaph« megjelent, Rthl. néhány barátjával együtt csitította a rabbik haragját és rámutatott azon káros követke-

<sup>1)</sup> Beér Hétév H. Peszach 473 f. 8. jegyzet.

<sup>2)</sup> Rthl. Reggióhoz 1833. 1806. Elul 24-éről kelt levelében Chorin. Többek közt, ezt írja: Megemlékezem az Úr kegyéről, ki megsemmisíté ellenem gyűlöletét, áldva legyen Isten, ki visszahelyezett állásomba és községem nagy része — kivéve azokat, kik 1805. Elul 1-én Pesten voltak és a rabbiktól félrevezetve, még most is ragaszkodnak álláspontjukhoz — kibékült velem és a megyei hatóság is támogat.

ményekre, melyeket a Chorin ellen irányuló támadásuk maga után vonhat. »E napokban — írja Rthl. Saphier Gottliebnek<sup>1)</sup> — az ó-budai, nikolsburgi és pozsonyi rabbi együttesen éles, sértő levelet intéztek az aradi községhez, hogy az ottani rabbit állásától elmozdítsák, ki legújabbán megjelent művében vallásos intézményeinket felforgatni akarja — és újra jogérvényre emelik az Ó-Budán 16 év előtt hozott ítéletet. Felszólították a rabbit, hogy ha nem akarja őket — kik ellenségei — bírakul elfogadni, jelenjen meg három<sup>2)</sup> általuk választott rabbinak ítélőszéke előtt: az egyik az amuletteket osztogató s.-a.-ujhelyi rabbi, a második az élesezű bonyhádi rabbi, ki 150 argumentummal tudja a tisztátlant tisztának nyilvánítani, a harmadik a váguj-helyi rabbi. A múlt héten az aradi rabbi levelet intézett egyik pesti barátjához, melyben elmondja, hogy az ó-budai rabbi viszálykodó természetű ember, ki a nálánál jámborabbakat üldözi, mint a boldogult Boskowitz Wolf rabbit és a pesti (Wahrmann Izrael)<sup>3)</sup> és nikolsburgi rabbit, sőt az utóbbit az ismeretes tefillin ügyben rítul meggyalázta. Az ó-budai levelére még nem válaszoltak az aradiak, hogy vajjon rabbijuk javát akarják-e, vagy alávetik magukat az ó-budai rabbi határozatának? Mi figyelmeztettük az ó-budai rabbit, hogy ne viszálykodjék az aradival, mert ezen összetűzés nem válik majd becsületére és hogy sok kellemetlenséget kell majd e miatt eltűrnie, de nem hallgatott reánk, hanem szíve és barátai tanácsának engedett. Kíváncsiak vagyunk, hogy mi fog az ó-budai rabbival történni, mert az aradi nem fog nyugodni és ügyét a kormány elé fogja terjeszteni?

A Chorin ügy mindenütt élénk érdeklődést keltett, hazai és külföldi talmudisták vitatkoztak, hogy az »aradi«-nak állításai mennyiben helyesek, vagy tévesek; ellenei azon voltak, hogy ártalmatlanná tegyék, barátai pedig köréje gyűltek, hogy ne essék bántódása gyűlöli részéről. A kedvezőtlen fogadtatás, melyben az »Iggereth Elasaph« részesült, nem lankasztotta Chorin tevő-

<sup>1)</sup> 1826. Elul 24.

<sup>2)</sup> Teitelbaum Mózes, Heller Hirsch, Deutsch Dávid.

<sup>3)</sup> Pesten Wahrmann eszközölt legelőször választ (ט) és alatta adták át rendeltetésének a váci-körúti régi zsidó temetőt. E két intézmény által az ó-budai község nagy kárt szenvedett, mivel azelőtt csakis ott adatott valólevél és ugyancsak ott temették el a pesti zsidó halottakat. A választi ügyre nézve l. Z. Margolies ז"ל י"ט י"ט a városnevek rovatában 29. old.

kenységét, 1830-ban már be volt fejezve: »Der treue Bothe« cz. műve, azonban ezt, elleneinek elkeseredett fellépésétől félve, csak 1831-ben merte kinyomatni és a megjelent példányokat Pesten házról házról küldözgette.<sup>1)</sup> E munka megjelenése után vége szakadt a Chorin és Rthl. közti barátságoknak s a kölcsönös rokonszeny gyűlöletté fajult el. Rthl. mitsem akart többé Chorin felől tudni, kiről — szerinte — még csak a keresztvíz<sup>2)</sup> hiányzik, hogy teljesen keresztényné váljék. A hevesvérű Rthl., ki fiatal korában a »Noda Bihúd« tételeit röpiratban akarta megczáfolni, felszólította a pozsonyi rabbit, hogy német levélben kérje meg a pesti előjárókat: Ullmann Gabrielt és Stern Márkust, hogy tiltás ki házuktól Chorint, ha ellátogat hozzájuk, mert ezen megszégyenítés folytán talán felhagy vallástalan üzelmeivel.<sup>3)</sup> Rthl. nem talál elegendő hálálkodó kifejezést Reggióval szemben, ki בריית דהה cz. művében Chorin állításaira találó csapásokat mért; »nem akarom hosszasan fejtegetni Chorin hibáit — írja Reggiónak<sup>4)</sup> — mert nem érdemesek, hogy időt és papírt pazaroljon értetők az ember. Chorin kiváló tanítványa Liebermann Eleázárnak, az אר"י<sup>5)</sup> szerzőjének, ki gonosz tanainak magvát Chorin szívébe hintette, mely most kiburjándzott és meghozta gyűmölcsét.«

A 30-as években a Chorin-affairen kívül a porosz származású Alexandersohn Jonathan csabai rabbi ügye,<sup>6)</sup> mely a reformeszmék elnyomatásával áll összefüggésben, foglalkoztatta a hazai zsidóságot. Alexandersohnt a csabai község 1833-ban nagy lelkesedéssel megválasztotta rabbijának, de egy év elmúltával máris eltűnt az örömhangulat, melyet ezután zavar s rendtelenség váltott fel. A vizsályt maga a rabbi és fondorkodó

<sup>1)</sup> Rthl. a pozsonyi rabbihoz 1834. Rthl. állítása szerint ezen műben közölt dialogus Chorin és Dormitzer Mayer barátja közt folyik, ki a misnéban előforduló idegen szavakat németre fordította. Mimájott hécsi kiadás 1815.

<sup>2)</sup> Rthl. Geiger Ábrahámhoz 1836. Tamus 5.

<sup>3)</sup> Rthl. i. l. a pozsonyi r.-hoz.

<sup>4)</sup> Teut i. l.

<sup>5)</sup> Dessau 1820. Liebermann homonnai lakos volt és az általa kiadott műben Chorin is közöl hosszabb dolgozatot. Hogy mily visszahatást szült e mű, l. Chath. Sof. VI. köt. resp. 84—94.

<sup>6)</sup> Terjedésmesen ismertetve Alexs. művében: Ehrenrettung ז"ל י"ט י"ט m. Frankfurt 1847.

ellenei létesítették. A csabaiak elhíresztelték rabbijukról, hogy a vallási rendeleteket könnyelműen megszegi, tagadja a túlvilági hitet, vallási ügyek elintézésénél a törvényeket semmibe sem veszi, hanem a maga tetszése szerint cselekszik.<sup>1)</sup> 1824-ben házasságok válópöre volt Csabán elintézendő és mivelhogy Csabán zsidó rítus szerinti válás még sohasem eszközöltetett, Alexandersohn Löw Lázár szántói, Rottenberger J. sz. péteri és Oppenheimer Hirsch temesvári rabbihoz fordult tanácsért, kik közül az utóbbiak megengedték, hogy Csabán válólevél kiadassék, az első pedig eltiltotta, azonban Alexandersohn a szántói rabbi válaszát, községre kívánságának engedve, nem vette tekintetbe.<sup>2)</sup> A rabbinak ellenei elérkezettnek látták az időt, hogy boszútervöket megvalósítsák; a szántói rabbi előtt, ki Alexandersohnt különben is gyűlölte, bevádolták rabbijokat, hogy tilalma daczára válást eszközölt Csabán, erkölcstelen s vallástalan életet folytat és a miskolci megyei törvényszék előtt feljelentést tett, hogy a hazai zsidók Palästínába pénzt küldenek.<sup>3)</sup>

A szántói rabbi megidézte a csabaiakat és ezeknek előadása nyomán, Al-t felfüggesztette hivatalától, amely ítéletet az újhelyi, b-gyarmathi és bonyhádi rabbi is megerősítette. A borsod-megyei alispán, felülbírási céljából, az ügyet a pozsonyi rabbihoz küldte, ki mindeddig nem ártotta magát a dologba, noha Alexs. és ügyvéde véleményadás végett, két ízben felszólították és Schreiber Mózes annyiban módosította az ítéletet, hogy Alexandersohnnak megengedte, miszerint Csabán kívül, mindenütt vállalhat rabbihivatalt. Alexs. nem lévén megelégedve az ítélettel, a pesti hitközséghez fordult, előadván, hogy merő rágalom, mit a csabaiak ellene felhoztak és hogy a rabbik ítéletére befolyással volt azon gyűlés, melylyel irányában viseltetnek. A pesti előljárási Rthl. Salamonnal együtt alaposan megvizsgálták a csabai rabbi ügyét és miután meggyőződtek, hogy a vádak, melyekkel Alexs.-t illették, koholtak, az ellenszenv s fondorlat szüleményei, felszólították a pozsonyi rabbit, hogy a régi tanuvallomások felülbírási végett, küldjön ki egy három tagú rabbi-bizottságot. A pesti előljárási által kijelölt hét rabbi közül sorshúzás folytán a lovasberényi Wiener Simon, az aszói

<sup>1)</sup> A pesti előljárási határozatában 1835.

<sup>2)</sup> A pozsonyi r. Rthl.-hoz 1835, Ab. 15.

<sup>3)</sup> U. o.

Hirschfeld A. és a pásztoi Lewi G. választattak bírának, kik a tanukat Miskolcra újra kihallgatták és ezen vallomásokat a régiekkel összehasonlítván, azon eredményre jutottak, hogy Alexs.-t nem terhelik az ellene felhozott súlyos vádak. Az újabb információk daczára, a pozsonyi rabbi szilárdan megmaradt előbbi határozatánál,<sup>1)</sup> azonban a Kohn Eljakim bajai rabbi elnökle alatt Pesten összeült törvényszék ép úgy a pápai és prágai rabbinatus a pozsonyi rabbi ítéletét semmisnek nyilvánították.

<sup>1)</sup> A pozsonyi rabbi Rthl.-hoz intézett levelében védi a maga álláspontját, mely miatt sokan szemrehányással illették. Így cselekedett (t. i. engedékeny volt) — úgymond — a boldogult Münz Mózes is, és mi lett ennek következménye? — az aradi borjú... Ma így beszél (Alexs.) holnap meg úgy és adáz gyümölcsöket termelhet, mint az aradi. A bölcsnek helyén legyen a szeme. Uraságnak ajánlata, hogy (Alexs.) fogadjon el 600 frt gratifikációt, igen méltányos, és ha nem fog beleegyezni, úgy legeljen, míg meg nem szakad, a csabaiak pedig rakják holmijukat szamarukra, mivelhogy porosz vagy lengyel származású rabbit választottak, daczára annak, hogy van elég jámbor talmudista hazánkban, kik oly szegények, hogy rászorulnak a rabbiságra és emellett nem oly alakoskodók, mint a külföldről bevándoroltak. Uraságod jól tudja ezt, csakhogy szánakozik (Alexs.) feleségén és gyermekein, én azonban nem ismerem könyörületet az ítéletben. Sofer M. i. l.

Budapest.

BÜCHLER SÁNDOR.

(Vége következik.)

## IRODALOM.

### KOMMENTÁR A TÓSZIFTÁHOZ.

Tosifita juxta Mischnarum ordine recomposita et commentario instructa. Auctore Adolpho Schwarz Rabbino Karlsruhano. Pars I ordo Seraim. Vindobonae 1890. XXVI és 430 lap.

A nagy tannaitikus irodalomból, a mely még az amórák előtt ismeretes volt, a mint egyenes adatok és számtalan idézet bizonyítják, a misnához hasonló gyűjtemények közül csak egy maradt ránk: a tószifta. Csoda, hogy nem tűnt el az is az idők folyamán, mert nagyon mostoha sorsban részesült, mivelhogy tekintélye csak a vallásos életet szabályozó misnának és talmudnak volt és ennek következtében a tanulmányozók buzgósága kizárólagosan ezek felé fordult. Míg a misna és a talmud kommentárainak száma egész légió, addig a tószifta régibb időből egy kommentárral sem dicsekedhetik. Az elhanyagolás folytán a szöveg is nagy mértékben megromlott.

A múlt idők mulasztásait pótlendő, a legújabb korban a figyelem nagyobb mértékben irányult a tószifta felé, de nem állítható, hogy ezen fáradozások gyümölcseként a tószifta mivelta világosan állana előttünk. Először egy féltucat hipotézis is került felszínre a tószifta szerkesztéséről és keletkezési koráról egy elkeseredett vita kíséretében, míg egy évtizeddel később az első fontos lépés történt szövegének egy és részben két kéziratból való kiadása által. Habár a szöveg még ezen kiadásban is nagyon fogyatékos, mégis szilárdabb alapot nyújt a további kutatásoknak.

A legnagyobb érdem azonban a tószifta-kutatások terén kétségtelenül Karlsruhe neves rabbiját illeti meg, a ki az első között volt, a kik a tószifta megismerése körül fáradoztak. Első dolgozata e téren több mint másfélévtized előtt jelent meg; átkutatta és megvilágította Ros Hasána, Sabbath és Érubin tószifta-traktusait és előttünk fekvő legújabb munkájában, minden ed-

digi kutatást e téren elhomályosítva, az első »rendnek« Zeraím-nak szövegét kommentárral ellátva nyújtja.

A szöveget szerző újból rendezi, mert azon általa már régebben kifejtett nézetet vallja, hogy a tószifta főképen a misna szerzője által föl nem vett hagyományok gyűjteménye. Sőt azt is állítja, hogy minden misnaszerkesztést nyomon követett egy tósziftaszerkesztés, hogy a misnából származott hagyományok a tósziftában gyülekezhessenek. Ha tehát a tószifta nem egyéb, mint toldalék, supplementum a misnához, akkor ugyanazon sorrendet kell követnie, a mely a misnában uralkodik, a hol az ellenkezőt látjuk, ott a ránk maradt szöveg nincs rendben, tehát rendezni kell, a mit szerző meg is tesz.

Nem akarunk e nézet taglalásába bocsátkozni, már azért sem, mert szerző, ki, úgy látszik, élete czéljául tűzte ki a tószifta átkutatását és kommentálását, egész műve megjelenése utáni időre igéri nézetének újból való kifejtését és bővebb megokolását. A mű becse azonban szerencsére teljesen független e nézet sorsától, mert a régiek alaposágával párosult filológiai tapintattal és kritikával kommentáltatik benne a tószifta, a melynek ezen része, minthogy a babiloniai talmud csak az első traktatushoz létezik, a nehezebbek közé tartozik. E kommentár által a tószifta önálló művé válik a tanulmányozóra nézve, mert nem szükséges többé megértése végett a misna és talmud után nyúlni. De e kommentárnak nemcsak a tószifta, hanem a misna is hasznát látja. A misnának számos helye nyer új világosságot, gyakran meglepő magyarázatot.

Szerző évek fáradságos munkájának gyümölcse által hagyományunk minden kutatóját és barátját hálaára kötelezte és mindegyikben azon kívánságot ébreszté, hogy adjon az Isten neki erőt, hogy a maga elé tűzött nagy feladatot a jelentős kezdethez méltóan oldhassa meg.

Budapest.

BLAU LAJOS.

## TÁRSADALOM.

### A zsidók helyzete hadseregünkben.

Sokféle dologról közölnek a szaklapok cikkeket: héber nyelv tanításáról, bibliafordításról, zsidó közművelődési egyletről; némelyik még holmi üzleti utazás unalmas leírásának közlésére is vállalkozik, nagy hangon mesélve el benne fecsegését külföldi zsidókkal, elleneinkkel s jóbarátainkkal s a mondottakat viszonyainkra vonatkoztatva; de hasztalan kutatók a lapok tömkelegében cikk után, mely időszzerű leírását foglalná magában amaz okoknak s körülményeknek, melyek a szép és magasztos idea: az igaz, önzetlen jámborság megvalósítását és zsidó érzület szilárdítását akadályozzák, hogy a visszás állapotok megvilágításával a jó útra s okvetetlenül szükséges teendőkre irányozná vezérfőfiaink figyelmét. Távol legyen tőlem ezzel rabbijainkat s kitűnőségeinket henyeséggel vádolni: elég a teendőjük, de minden nagyobb zsidó községben találkozik több oly férfiú, kik napi foglalkozásuk mellett társadalmi állásuk, eszük és műveltségük fölhasználásával papíron és az életben, célhoz vezető lépéseket tehetnek.

Gyermekeink az iskolákban és templomokban eléggé taníttatnak, vallásos érzületük erősbül s legtöbb nem hallgatja lelki haszon nélkül isten igéjének hirdetését. Egész más fordulatot vesz azonban lelkületük ama percztől kezdve, midőn katonai szolgálatba lépnek. A merő új foglalkozás, bánásmód, környezet s több efféle apró körülmény mindmegannyi eszköz, mely képes arra, hogy a jámborságnak még csiráját is kitörölje. Hozzávéve még, hogy zsidó tisztjeink zsidó létiüket tőlük telhetőleg palástolják, majdnem tagadják, elképzelhető a helyzet. Távol övéitől, sanyargatva és kigúnyolva idősebb társaitól és följobbvalóitól, a szigorú bánásmódnak s drákói katonai fegyelemnek, jobban mondvá önkénynek alávétve, olyan mint a farkasok közé tévedt bárány s vallásos érzülete teljesen elenyészik.

De beszéljenek a tények!

Mult év október elején történt városunkban, hogy az ujoncz önkéntesek közül 2 lelkes zsidó fiú ama bátorságot véve magának, hogy »Jom Kippur« előnapján elment osztályuk parancsnokához ama kérelemmel, engedné a zsidó<sup>1)</sup> vallásúakat a szent napra szabadon, hogy ájtatosságukat elvégezhessek. Mire tagadó választ nyertek, ama kicsinyes okadatolással, hogy az »Instruction« szerint az önkénteseknek az évben csak 4 szünetnapja van s különben is a *kiképzést akadályozza*; mintha bizony egy nap annyit számolna! Szomorú szívvel indult másnap a kis csapat a gyakorlatra, bosszankodva a visszás helyzeten. Természetes, hogy még a vallásosabbak is, belátván tehetetlenségüket, sokat engedtek. Nem tudom, úgy történt-e más ezrednél is, de alig hiszem, hogy egyébként lett volna.

Másik eset a »Peszách« ünnep. Kiki tudja, hogy némely községben ama dicséretes és igazán elismerésre méltó szokás uralkodik, hogy az első 2 napra szegényebbek asztalaihoz »szertartatják« a zsidó katonát, hol rituális étkeket nyerhet és a szertartásoknál (széder, kiddus) jelen lehet. De túlnyomó azok száma, kik szolgálatuk egész ideje alatt egyszer sem részesülnek e szerencsében. Mi történik ezekkel? Ha anyagi viszonyai engedik, fölkeresi a zsidó vendéglőt, de nem jut a családi körbe, nem látja szertartásait, nem hallja magasztos énekeit a fölzsabadulás szent ünnepén; legfőlebb rituális étkeket eszik, a mi nem egyedül a lényeges. Fődolog volna az is, hogy ne felejtse mindent s katonai szolgálata után is zsidó maradjon. Mert gyakran találkoztam egyénekekkel, kik ifjúságukban a szent könyvek olvasásában és magyarázatában is jártassággal bírtak s a köteles 3 év után jóformán az olvasást is elfelejték, vallásos szertartásokról a legnagyobb kicsinyléssel szólnak. Az ilyenek azután atheisták lesznek, a leghaszontalanabb okokból, nyereségvágyból kikeresztelkednek és utóbb a legnagyobb antisemiták.

Gyökeres javítása lehetne ennek oly intézmény szervezése, mint a »Militär-Pfarrer«. Hadseregünk 15 cs. és kir. hadtestre<sup>1)</sup> »Corps« van osztva. A mintegy 32000 zsidó fiúból, kik jelenleg

<sup>1)</sup> Krakó, Bécs, Grác, Budapest, Pozsony, Kassa, Temesvár, Prága, Josefstadt, Lemberg, Przemysl, Brassó, Zágráb, Innsbruck, Szarajevó és Zara katonai parancsnokság.

állományban vannak, egy-egy hadtestre átlag 2000 zsidó katona jut. Elégséges volna minden egyes hadtest számára egy-egy rabbinust kinevezni, kinek kötelessége legyen — mint a Militär-Pfarreré — évenként többször kerületét beutazni, didaktikai jellegű istenítiszteletet tartani, hol a megjelenés kötelező volna; az évben legalább Róshásónó és Jom-Kippur, de ha lehetséges, Peszách első 2 napjára a parancsnokságoknál hitfeleink számára nemcsak a szolgálat alól való fölmentést — Dienstfrei — kieszközölni, hanem gondoskodni arról, hogy ott, hol állandó állományban vannak, testületileg isteni tisztelethez vezetessenek, a miről különben a »Szolgálati szabályzat« I. részének 58. §-a szerint (435. pont első bekezdés) a csapatparancsnokok kötelessége gondoskodni. Előimádkozóról, helyről és felszerelésről szívesen gondoskodna az illető község. Hiszen nincs a katonának a vallásosság megtiltva, sőt megparancsolva.

A »Szolgálati szabályzat« mindjárt az általános viselkedés előírásának szánt fejezet után *különös fejezetben tárgyalja bőven az istenfélelmet (2. §.) és külön fejezetet (58.) szán az istenítiszteletnek.* Csak egy kis részletet akarok előbbi fejezetből idézni: »Ajtatosságának s vallásos kötelmeinek teljesítését, a mennyiben a szolgálat lehetővé teszi, mindenkinek a kellő időben meg kell engedni.« Már pedig a szolgálat legtöbbször megengedi; mert csak nagy ritkán fordul elő oly eset, hogy a zsidó katonának nem is tudták, mikor van Jom-Kippur, vagy, mint egy barátom levelében olvastam: »Róshásonó ünnepén — katonát kivéve — még zsidót sem láttam, bár több nagyobb zsidó községen mentünk keresztül; a zsidó markotányost is csak az ünnep végén láthattuk.« Legfőlebb majd jobban ápolják az elvet, mely néhány ezrednél már is szokás, hogy nagyobb keresztény ünnepeken, midőn gyakorlatok úgy sem fordulnak elő, zsidókat küldenek szolgálatba.

A mi az eszme kivételét illeti, ez korántsem oly nehéz, mint első pillanatra látszik. Alapul veszem a hadtestbeosztást. Minden hadtest területén több nagyobb zsidó község létezik. Ezeknek nem nagy költségébe kerülne közösen egy rabbit directe fönt említett czélra fogadni, kinek a fölveteli sanctiót, czímet, rangot és jogkörét megadni az illető parancsnokságok nem volnának oly szűkkeblűek megtagadni. Épen úgy katonai kötelékbe tartozna mint a kapitányi rangban álló, jelenleg csakis háborús időben használatos »Feld-Rabbiner«. Ha igaz, mit nem régiben egy

szaklapban olvastam: »a zsidó emancipációját és jogait nem tekintheti kegy gyanánt, de követelheti«, ez a kedvező alkalom a jogkövetelés jogát teljes érvényre juttatni. Nem esnének ezzel az állam terhére, szívesen viselné azt minden község s a szakminiszter is szívesen látná e nehéz kérdésnek ily könnyedén való megoldását, annál is inkább, mert a »Szolg. szab.« I. részének 435. pontja szerint »a csapatparancsnokok gondoskodjanak, hogy...« és hogy katonáik hitfelekezetük vallásos szertartásaiban részt vehessenek«, a melyre való figyelmeztetés a följebbvaló parancsnokságok részéről nem mindig történik s nem is mindig lehetséges.

A mi a zsidó honvédeket illeti, ezek úgyis csekélyebb számban s a közös hadseregbeliekkel egy garnizonban lévén, be lehetnének azokhoz osztva, a mit parancsnokai meg is türnének.

Szellőztessék e kérdést bővebben a szaklapok, szóljon hozzá, ki képes: a szent czél elérésére érdemes; vegyék kezükbe tekintélyeseink, vessék latba műveltségüket, intelligenciájukat, társadalmi állásukat s tekintélyük egész súlyát: az ész ereje győzni fog s a szent, magasztos czél elérhető is lesz.

Szeged.

SOLD EMIL.

### Kortörténeti adalék.

»Anyakönyvvezető rabbi« cím alatt e folyóirat októberi füzetében egy befejező czikk jelent meg Dallos úr tollából; mint-hogy én nem polemizálok, remélem, hogy a t. szerkesztőség közölni fogja soraimat már érdekes kortörténeti voltuknál fogva is. Igenis, Dallos úrnak igaza van abban, hogy nemcsak a trencsénmegyei amhaárecz-társaság oka a részletezett rendetlenségnek és kóros állapotnak, hanem maguk a hitközségek is. Ennek bebizonyítására legalkalmasabb a következő példa: Talán három éve annak, hogy próbaelőadásra való meghívás folytán egy trencsénmegyei hitközségben jártam, hol pályázat rabbihelyettesi állásra volt kiírva. Mindazon bizonyítványokkal és okmányokkal, a minőket kívánni szoktak rabbihelyezettől, elegendően voltam felszerelve, t. i. három hírneves rabbi által kiállított hattárával, 4 középiskoláról és a kereskedelmi akadémiáról szóló bizonyítványokkal, stb., stb. De az illető hitközség nem igen volt tekin-

tettel se bizonyítványra, se képesítésre, hanem nála a fő volt: az énekítés. De mivel engem a természet nem áldott meg oly fenségesen csengő hanggal, a minő talán a hitk. elnök úrnak tetszett volna, a hitközség visszatartván magánál okmányaimat, engem három hónap múlva visszautasított. De a közben meg lett híva valahonnan egy »chazan«, kinek, tudomásom szerint, nem volt képesítése, de tudott szépen énekelni, vagy hogy egy elterjedt kifejezést használjak, »die Hände auf die Backen stemmen.« Elénekelte a Lecho-Dódit és megvolt a rabbihelyettesi állomásra való képesítés.

De most be kellett ám terjeszteni a megyéhez a képesítési okmányokat! Chazan uram azokkal nem bír, de se baj! könnyű segíteni, mert ott van D. úr által említett csejthei »Első szab. magyar oklevélgvár«, onnét majd kikerül egy szépen stilizált 200 frtos rabbi-oklevél.

Megengedem még, hogy az említett Chazan úr jesibába is járt. De mivel a Szerencse asszonyság neki hátat fordított és talán nem bírt »jichusz-levéllal«, kényszerítve volt elfogadni a »samesz« állást. Szép hangja lévén, avanszirozott »sakter«-re és ime, most már a sameszből rabbi is lett. Ha francziául megtanúl, egy kis világi tudományt szerez, el sem képzelhető, mi minden lehet még belőle. Igy forog most a művelt XIX. század végén Fortuna kereke — Trencsén-megyében.

Hátszeg.

FRISCH EDE,  
rabbihelyettes.

### Bözöd-Ujfalú.

Jeleztük már, hogy a b.-ujfalui hitközség konszolidálása körül ismét jelentős, tán az összes eddigiek között a legjelentősebb lépés történt: templomuk, mely annyira rozzant és dűledékeny volt, hogy benne már csak életveszély közt tarthattak istenitiszteletet, alaposan és teljesen restauráltatott. Hogy ez a M.-Zs. Szemle olvasóinak eddig gyakorolt áldozatkészsége nélkül meg nem történhetett volna, nyilvánvaló. Övék az érdem, övék a hálánk.

E nagy munka keresztülviteléről közlünk az ez ügyben folytatott levelezésből némely részleteket és egy-két ide tartozó okiratot és jelentést.

Tek. Szerkesztő úr! Mult hó 24-én kelt nagybecsű levele folytán egykeztem az árlejtési árverést folyó hó 3-án a felügyelő-bizottság jelenlétében három szakértővel megtartani és az eredményt igazolandó, a jegyzőkönyv egy példányát tisztelettel megküldeni.

A mennyiben nem a legolcsóbb, hanem a legjobb vállalkozóval akartunk szerződni, Fodor Antal és Elek fiával kötöttünk szerződést, kik több helyen ily vállalkozásokat tettek és minden helyről jó ajánlással igazolták magukat és különben is közeleső községbeliek.

A 263 frton fölül még megtörténhetik, hogy lesz 5 frtig számítható költség, mire mulhatatlan szükség van.

Az utalványozott 100 (egyszáz) frt összeget vettem, mit annak idején a bankár úrnak levelezőlapon igazoltam.

Tisztelettel küldöm a Leopold Károly úrnak utólagosan kiadott 5 frtos nyugtáját.

Végül van szerencsém értesíteni, hogy f. hó 5-től 24 óráig főtiszt. dr. Beck Mór szerény házamnál időzött s elválásakor mindenekben megelégedését nyilvánította. További intézkedését mielőbb várva, maradtam stb. B.-Ujfalú, 1890. augusztus 8-án alázatos szolgálója

Hirsch Izák.

### Árlejtési jegyzőkönyv.

Főlvétetett Bözöd-Ujfaluban 1890. aug. 3-án az ugyanoda való izraelita hitközség munkakiadó gyűlésében.

Jelen voltak alóírtak.

### Tárgy.

A főntemlített hitközség imaháza az idő haladásával megromogtatván, azt kijavíttatni határozta a mint következik:

1. Az imaház zsindelelyel újra földendő.
2. Az imaház két helyen egész kereken kemény ráfokkal, még pedig az ablakokon alul és fölül körülkötendő.
3. A repedések kő, esetleg téglanyaggal kijavítandók, a lehullásoknál bevakolandók, egy szóval mindenféle nemű nevezendő munkát megcsinálni, és ezek után kétszer az egész imaház színes mészzsel kívül-belül bemeszelendő, a színek közül az alkalmaszandót a felügyelő-bizottság utólagosan állapítja meg, a vakolásoknál az imaház kívülről a föld színétől egy méter magasságra bespriczelendő.

4. Az imaház eszterhéja ömlése egész kereken megkátrányozott fenyőfa-csatornába veendő.

5. A hitközség az álláshoz megkivántató faanyagokat megadja, a szükséges vas és föllállítási munka a vállalkozóé lesz.

6. Ha ezen árlejtési jegyzőkönyv alapján a szerződés mai napon valamely vállalkozóval megkötetik, azon esetben a leendő vállalkozó a zsindeley és szeg anyagokat köteles 8 napok alatt a helyszínére szerezni s a zsindeleyeztetést azonnal megkezdeni és szünet nélkül folytatni.

7. Mihelyt a zsindeleyezés annyira haladt, a még megkivántató munkát szakadatlanul folytatni, úgy hogy folyó évi szeptember 10-ig befejezve legyen.

8. Ezen kijavítás anyagára s munkájára a hitközség árlejtésre följárl 280 frtot, azaz kétszáznyolcvan frtot.

9. Árlejtési kívánók kötelesek a följárlott árnak 10%-át bánatpénz czímén letenni, a mely a felügyelő-bizottság elnökénél fog a munka befejeztéig maradni; a többi árlejtőknek bánatpénzeik visszaadtnak.

10. Vállalkozónak nem szabad szombat és vasárnap napokon dolgoztatni.

11. A munka felügyeletével Hirsch Izsák, Opra György, Kovács Dániel, Nagy József és Teichmann Salamon lesznek megbizva, kiknek egyhangú utasításához vállalkozó köteles alkalmazkodni.

12. Vállalkozó a fönn elősorolt munkákért öt évig köteles jótállani, a bekövetkehető repedéseket saját költségén és díjmentesen kijavítani.

13. A kiadó bizottság fentartja magának azon jogot, hogy a nyilvános árlejtés befejezésével külön vállalhasson és megállapodjék abban, hogy vajjon a legolcsóbbért vállalkozónak adja-e munkáját vagy egy másnak, mert a czél nem az olcsóságra, hanem a tartós jóságra irányul.

14. Ezen árlejtési jegyzőkönyv befejezése után szerződésnek tekintendő és mindkét félre kötelező erővel bir s ebből egy példány vállalkozónak ki fog adatni.

15. Az anyagokat köteles vállalkozó sajátjából beszerezni! és csak akkor fizetetik ki, midőn az anyag a helyszínén lesz és a bizottság által beveendőnek találtnak; az ígért munkabér a munka haladása szerint fog fizetettetni.

A fönti kiadásra szánt munkát, a hozzá kötött föltételek és kötelezettségek mellett elvállaltam 263 frt, azaz kétszázhatvanhárom o. ért. forintért és ígérem és egyszersmind kötelezem is magamat, hogy a kivánt föltételeknek eleget teszek.

A bánatpénzemet behagyom.

Bözöd-Ujfalu, 1890. augusztus hó 3-án.

Elöttünk:  
Gvidó Mózes,  
tanú.  
Zélig Dávid,  
tanú.

Fodor Antal,  
Fodor Elek,  
vállalkozók  
névirójuk  
Gvidó Mózes,  
esküdt.

Hirsch Izsák,  
Opra György,  
Teichmann Salamon,  
Nagy József,  
Kovács János,  
munka kiadók.

A B.-Ujfalura küldött pénzről a következőkben számolunk be. Küldtünk Hirsch Izsák vallástánító úr kezéhez a templomi építkezésre augusztus 2-án 100 frtot, továbbá szeptember 2-án 100 forintot és szeptember 3-án ismét 100, összesen 300 frtot, 263 frt helyett, mivel Hirsch úrnak augusztus 26-iki levele szerint »asztalos munkára is okvetetlen szükség van, mert a kiszéssel sok szék elromlott, úgy szintén ablakok is; szükséges volna nagyon a templomot, bár csak az út felől, bekeríteni. A pénzből mindenféle szükségét fogok fedezni, a nyugtákat pedig föl fogom terjeszteni.«

A b.-ujfalvi segélypénz állása már most a következő. Juniusi számunk szerint (371. l.) volt akkor készpénz 238 frt 45 kr a régibb gyűjtésből; az újabb gyűjtés kitett márcziusban 50 frt 64 krt, áprilisban 84 frtot, juniusban 15 frt 90 krt, összesen 150 frt 50 krt. Ehhez járult legújabbban (szept. 20.) Kron Sámuel úr gyűjtése Szegzárdon: N. N. 50 kr, Schulmann (Bécs) 50 kr, Susny 1 frt, Lax 1 frt, összesen 3 frt. — 153 frt 50 kr. Főösszeg 391 frt 95 kr. Ebből kiadás márcz. 31-én 3 frt 3 kr postadój; ennyibe került a kimutatott ajándékkönyvek elküldése. A levelezés és kisebb küldemények (könyvek, pénzek, dr. Pillitz Bene-



dek kelyhe stb.) portóját különben évek óta a szerkesztőség fedezi. Templom helyreállítására küldöttünk a fönti kimutatás szerint 300 frtot. *Összes kiadás 303 frt 3 kr.* E szerint volt pénz: 391 frt 95 kr, a kiadás tett 303 frt 3 krt, *maradt pénz 88 frt 92 kr.*

Látni való, mily égető szükség volt az újabb gyűjtésre; ennek eredménye nélkül B.-Ujfalunak ma már temploma sem volna. Látni való továbbá, mily csekélyke összeg az, mely még rendelkezésre áll. . . .

Folytatjuk a b.-ujfalvi közléseket. Okt. 1-én kelt levelében Hirsch úr többek közt ezeket írja: »Hivatkozással m. hó 18-ról N.-Marosról keltezett nagybecsű levelére, a helybeli prozeliták mostani helyzetéről egy jelentést rövid vázlatban azon kijelentéssel vagyok bátor betérjeszteni, hogy a mostani javításokról a számadást azért nem küldöm, mert a felügyelő-bizottság, egyik tag indítványára, hogy a munka állandóságáról meg lehessen győződni, legalább pár hét várakozásra van szükség, és a bizottság csak azután fogja átvenni és a számadást betérjeszteni. A vállalkozónak kifizettem ugyan, de tőle a munka még nem véteztett át, a vett pénzre biztosítékot adott.«

Ime a beérkezett jelentés:

Tekintetes Szerkesztőség!

Elérkezettnek vélem azon időt, melyben a bözödujfalvi prozeliták kultusz állásáról egy rövid s lehetőleg kimerítő jelentést tegyek úgy a mélyen tisztelt szerkesztőség, mint a M.-Zs. Szemle t. olvasói számára, még pedig azért, hogy a tek. szerkesztőséget eddig s különösen a kultusz czélokra közvetített fáradságának eredményéről meggyőzhessem s kegyes adakozó hitsorsosainknak örömet szerezhessek, elmondván, hogy azon filléreik, melyeket a bözödujfalvi prozeliták fölsegelésére ajánlottak, nem éppen terméketlen talajra találtak. Reméljük, ez közre fog hatni arra, hogy azon hitsorsosaink, kik kegyesek voltak eddig rólunk megemlékezni, nem szünnek meg ezentúl sem jótékonyágunk gyakorlásával, sőt oda fognak hatni, hogy a kik idáig rólunk nem tudtak, azok is tevékeny érdeklődést tanusítsanak a szegény, elhagyatott prozeliták iránt.

Mindenekelőtt bátor vagyok kijelenteni, nem annyira a tek. szerkesztőségért, mert azt a nélkül is méltóztatott tudni, mint a t. olvasók fölvilágosítására, hogy az én B.-Ujfaluba való belépé-

sem (1889. évi május 1-je) előtt az imaház már föl volt építve, sőt a földélt elrongyolva, a kőfalazatok tetemesen megrepedezve, az iskolaház, rituális fürdő és a tanítói ház munkában, azaz félig föl voltak építve, ez utóbbiak a tek. dr. Berger Leó úr, volt erdőszentgyörgyi községi orvos, mint a M.-Zs. Szemle közvetítő főgondnoka fáradságtalan vezetése alatt.

Midőn dr. Berger urat a gondviselés innen nagyobb hatáskörre, Csik-Szt.-Györgyre, szőlította el, a M.-Zs. Szemle szerkesztősége, az ő ajánlatára, a prozeliták vezetését reám bízta. Ezek után rátérek jelentésemre az imaház mikénti kijavításáról, az iskola, fürdő és a tanítói ház befejezéséről.

A tek. szerkesztőség által e czélra küldött 300 (háromszáz) frtból a templomot két helyen, t. i. az ablakokon alul és a falazat tetejéhez közel vastag vasabroncsokkal körülköztettük, a repedéseket kivakoltattuk, kétszer színes mésszel bemeszeltettük és egészen újra földöttük, s körül a vízcsepegést megkátrányozott fenyőfa-csatornába vétettük, úgy hogy a folyó évi őszi ünnepekre teljesen be volt fejezve, mert a szerződést úgy kötöttük, s a felügyelő-bizottság fejenkint rendre a munkát és a munka folyamát éber szemmel ellenőrizte, úgy hogy a mostani javítás a végromlással fenyegetett templom fennállását századokra biztosítja, miről a szabályszerűen igazolt számadást a tek. szerkesztőséghez be fogom nyújtani.

Az iskolaház a korábban küldött segélyösszegekből a helyi állami iskola mintájára teljesen beburorozva, kifestve használat alatt áll, még pedig úgy, hogy a nyári szünet alatt az iskolaköteles prozelita gyermekekkel rendes iskolát tartottam, mire azon szerencsében részesültem, hogy a bukaresti rabbi, főtiszt. dr. Beck Mór úr folyó évi augusztus hó 5-én itteni járása alkalmával tanítványaimat megvizsgálta s a »Rivista Israelita« 16-ik számában is méltóztatott megelégedését nyilvánítani.

A rituális fürdő és tanítói lakház kényelmesek és a kellő igényeknek megfelelnek, a telek csinosan be is van kerítve.

Az iskolás gyermekek a M.-Zs. Szemle szerkesztősége által évenkint egy-egy rend ruhával és iskolai könyvekkel el lesznek látva, úgy hogy ruha hiányában egyetlen egy se kénytelen az iskolából elmaradni, sőt még a felnőttek is imakönyvekkel láttattak el; a mult évi silány termés után a családok husvétkor pászkával sem láthatták volna el magukat a M.-Zs. Szemle-

segélye nélkül. A templomban dr. Pillitz orvos úr kegyes aján-  
dékából ezüst serleg van.

Mindezt a prozeliták, a M.-Zs. Szemle közvetítésével, ma-  
gyar áldozatkész hitsorsosainknak köszönhetik, mely köszönet  
azért nem fog elenyészni soha, mert az adakozások árán meg-  
szerzett javak örök időkre állandók.

Ezek előterjesztése után, nem mintha követelnék, de bátor  
vagyok kijelenteni, hogy a mi még legszükségesebb, az imaházban  
a *Széfer-tóra teljesen hiányzik*, a mi volt is a múlt évben, hogy  
ideiglenesen használható lehessen, magam javítottam ki, úgy szín-  
tén hiányzik a *frigyláda előtti függöny*.

Végül nem érzem magam hivatva arra, hogy a mélyen tisztelt szerkesztőséget a magam helyzetéről értesítsem; csak annyit  
vagyok bátor elmondani, hogy helyzetem nehéz, mert mindenféle  
funkciót egyedül kell végeznem, de egész jó szívvel teszem és  
örömet, hogy ezzel a magam részéről is hozzájáruljak egy kivá-  
lón fontos felekezeti ügy sikeréhez. Maradtam a tekintetes  
Szerkesztőségnek mint kegyes pártfogónknak

Bözöd-Ujfalu, 1890. októb. 1.

alázatos szolgálja  
*Hirsch Izák,*  
vall. tanító.

Ime, sok minden készült és javult a Szemle gyűjtötte pén-  
zel; így egymásután felsorolva annyi, hogy szinte meg lehetnének  
az eredménynyel elégedve, ha meg nem tudnók — csak most és  
mintegy véletlenül, hogy a községnek még tóratekerce sincs. Fájó  
meglepetéssel olvastuk a jelentés e szomorú közlését és nem mer-  
jük reményleni, hogy módunkban lenne még e hiányon is segíteni.  
Mert közönségünk jótékonyága, úgy látszik, ellankadt és kifá-  
radt. Már második fölhívásunkra nagyon csekély volt a vissz-  
hang; egy újabb fölszólítás bizonyára teljességgel foganattalan  
maradna. De talán nem tévedünk ha hazánk valamelyik nagyobb  
községétől azon nemeslelkű és voltaképen áldozatba sem kerülő  
elhatározást várjuk, hogy a birtokában levő tóratekercek fölös-  
legéből egyet följajánl a bözöd-ujfalvi zsinagóga részére.

Hogy a frigyláda még mindig függöny nélkül van, szinte  
föltűnő dolog. Annyi rabbink van, ki e folyóiratot olvassa, s nem  
értjük, miért rejtegetik ők valamennyien a Szemlét — feleségük  
előtt. Mert egy kis függönyt bármely zsidó papné már rég elké-

szített volna maga, vagy másod-, harmadmagával, ha csak tudná,  
hogy mik azok a b.-ujfalvi zsidók, meg hogy soknak a szegény  
falusi embereknek annyiuk sincs, hogy a frigyládájuk elé füg-  
gönyt vehetnének. Magyar keresztény nők az Akadémia dísz-  
terme számára olyan szönyeget csináltak, hogy egy egész falusi  
zsidó templomot be lehetne vele borítani; magyar keresztény és  
zsidó nők pár évvel ezelőtt a jubiláló Liszt Ferencnek egy nagy  
szobát hímeztek tele drágábbnál drágább kézimunkákkal; ma-  
gyar főhercegnők készítette misemondó ruháról meg sem akarok  
emlékezni: az pár év munkája lehetett — és a mi asszonyainktól  
nem telnék ki egy apróság a b.-ujfalvi zsidó templom számára?

## ÉRTEŚITŐ.

### Országvilág.

#### Az oroszországi rémhírek.

Ezelőtt mintegy félévvel a londoni »Times« révén egy rémhír járta be az európai sajtót, melynek szörnyűségénél csak hihetlensége volt nagyobb. A hír azt ujságolta, hogy régi törvények szigorú keresztülvitele vagy — egy más verzió szerint — újaknak létesítése következtében vagy 4 millió orosz zsidó földönfutóvá fog válni. A grászos ujság természetesen hozzánk is eljutott; azonban a hírhozó Fama hosszú utjából — Londontól Budapestig — jóformán meg sem pihenhetett, midőn máris érdekes pszichológiai megfigyelésekre nyílt alkalma azon fogadtatást illetőleg, melyben egyfelől az angol (és egyéb nyugat-európai), másfelől a magyar közvélemény részesítette. Míg ugyanis az angol világlap a muszka kormány eljárását élesen bíráló — mondhatjuk elitélő — megjegyzésekkel kísérte az általa legelőször világgá eresztett rémes hírt (s a londoni lordmayer tiltakozó meetinget készült egybehívni), addig egy szájjasságáról különben is ismert budapesti hírlap jónak látta rögtön hadat izenni — a kegyetlen muszkáknak talán?! Oh nem! — de a szerencsétlen, magukat megvédeni nem képes zsidóknak, a kiknek egy része hihetőleg Magyarország felé fogná útját venni. Nosza megkondukt a vészharang: Hannibal ante portas! Óvjuk meg határainkat a betóduló orosz-zsidó csöcseléktől! Az egy pohár vízben kerekedett vihartól meghökölő lap mellé szép csendben s áhítatos nyugalommal sorakoztak közvéleményünk egyéb organumai, mely s mindenekefelett kényelmes hallgatással jelezve álláspontjuk feltétlen bölcseségét. Miért is buzdultak volna föl? Hiszen csak — zsidókról volt szó!

De lássuk a dolog további fejleményét. Midőn kis vártatva felhivatalos demontik indultak meg orosz részről, melyek a jel-

zett hírt vagy merőben koholmányoknak vagy legalább lényegileg túlhajtott rémlátás következményeképp tüntették fel, talán egy józan ember sem volt a kontinensen, a ki nem hitt volna a czáfolatnak (az angolok akkor is jól tudták, hányadán vannak a muszka igazságszeretettel), — annyira hihetetlennek tünt fel a borzalmasságában példátlan hír, melynek desaveujét azért bizonyára ösztönszerűleg várta mindjárt első olvasásakor mindenki. De mennyire csalódtunk! Időközönként újabb és újabb hírek érkeztek, valóságos Jób postája indult meg, mely az embertelen brutalitás készülő akciójának mind apróbb és borzalmasabb részleteit hozta köztudomásra s bár azóta sem pihent, sőt még ma sem szünetel végkép a muszka demontik-műhely, immár nincs kétség benne: a legszörnyűbb megvalósul, a hihetetlen ténynyé válik, millió ember földönfutóvá lesz! Kétségtelemné teszi ezt egy szavahihető német felekezeti lap értesülése, melyet feltétlenül megbízható részről vett, melyet a »Times« legújabb információi is megerősítenek s melyet a következőkben ismertetünk:

A zsidók az orosz birodalomban összesen 16 kormányzó-ságban lakhatnak. S bár II. Sándor czár 1865-ben megengette a zsidó kézműveseknek és első osztályu kereskedőknek a birodalom belsejében való letelepedést, e jogot az 1882-iki úgynevezett májusi »ideiglenes« törvények ismét megvonták tőlük. Miklós czár idejében elrendeltetett, hogy a zsidók csak 50 versztnyire a határtól lakhatnak, mely rendelet azonban II. Sándor czár alatt figyelmen kívül hagyatott; most ellenben újra kötelező erejűvé tették. 1883-ban összeült az elnökéről, Pahlen grófról nevezett bizottság, mely a kormányzóktól kikért véleményes jelentések alapján volt hivatva a zsidókérdést megoldani, de bár tagjai többségében megvolt hozzá a jóakarát, újabb szigorító törvényeket, a kormányzók nagyrészt előnyös jelentései következtében, nem hozhatott javaslatba. Ez épen elég ok volt arra, hogy a bizottságot feloszlassák s újból kikérjék a kormányzók véleményét az ügyben, mely ezuttal — a czél tudatában — a kormány izlésének megfelelő alakot nyert. Ezeknek alapján most 64 szigorú rendszabályt szándékoznak kibocsátni, melyek, keresztülvitelük esetén, az orosz zsidóságot anyagilag és erkölcsileg tönkre fogják tenni. E rendszabályok közül a következőket emeljük ki: Amaz iparosok és kereskedők, kik eddig az ország belsejében lakhattak, on-

nan kivándorolni tartoznak, minek következtében 200,000 család fog koldusbotra jutni. A zsidóknak eltiltatik az élelmiszerekkel (gabona, liszt, szeszes italok stb.) való kereskedés, tehát eddigi életfentartásuk egyik főága. Körülbelül félmillió zsidó, kik még a májusi törvények életbelépése előtt a falvakban telepedtek le, onnan kiűzetik. Egy 1880-ban kelt miniszteri rendelet folytán mindama zsidók, kik az ország belsejében, a törvény ellenére bár, de a helyi hatóságok engedelmével letelepedtek, megmaradhatnak addigi lakhelyeiken. E rendelet most hatályon kívül helyeztetik, mi által 300,000 zsidó lesz hontalanná. Az a törvény, mely szerint a zsidók csak 50 verstnyire a határtól lakhatnak, eddig csak az osztrák határról szólt; most kiterjesztik az ország többi hatáira is (esetleg 100 verstnyi terjedelemben), mi által több száz ezernyi család lesz kénytelen vándorbotot venni kezébe. A zsidók, kik vagy 120,000 katonát szolgáltatnak az orosz hadseregnek, ezentul elvesztik a kivételes esetekre vonatkozó hadmentességi jogukat, sőt oly egyénnek rokonsága (esetleg a hitközség, melyhez tartozik), ki hadkötelezettségének eleget nem tesz, 300, esetleg 600 rubellel fog megbírságotlanni. A 10 lengyel kormányzóságban lakó zsidók, kikre a májusi törvények nem birtak foganattal, ezentul szintén alávettetnek e rendszabályoknak, minélfogva mindennemű földbirtokon túladni s a falvakat elhagyni kényszerülnek, úgy hogy ismét több száz ezernyi család marad fődél nélkül. — Eddig a tudósítás. Hogy már most a dolgot precizáljuk, összesen körülbelül két millió zsidót akarnak egy területre szorítani, hol már eddig is körülbelül ugyanakkora számmal vannak. Hogy ez mit jelent, a bennlakókra épűgy, mint a jövevényekre nézve, azt bővebben elmagyarázni fölösleges: 4 millió ember halála ez!

A gondolkodó ember esze eláll, midőn eme ördögi furfangal kieszelt drákói rendszabályoknak valamelyes okát és célját keresi. Mert lehet-e vajjon kenyéririgységet feltételezni az orosz zsidók legnagyobb részének rég konstatált végtelen nyomorával szemben? Vagy lehet-e szó erkölcsi megvetésről, melyet a notrice oly mélyen súlydott orosz társadalom önkénytelenül érezne a jórészt persze szintén nem valami kimagasló álláspontra helyezkedett orosz-zsidó chaszidizmus irányában? Avagy lehet-e végre a vallásos érzület nevében arczültni — a vallásos érzületet, melynek nagyobb megbecstelenítése nem is képzelhető, mint mil-

lió embert szántszándékkal anyagilag s szellemileg tönkretenni? Ha a fehér czár, mint a ki az orosz egyháznak feje, nem kíván »atyuskája« lenni zsidó alattvalóinak, úgy csak taposott úton halad; de hol rendeli a »szeretet vallása«, melyhez utóvégre az orosz egyház is tartozik, hogy a muszka pápa alattvalói egy részének hóhéra legyen?! — S mit remél az orosz kormány a zsidók kipusztításával elnyerni? Cui bono? Kinek érdekében végezi a hóhérmunkát? Talán kül- vagy belpolitikai érdekeket vél ilyképen előmozdítani, avagy a közvagyon vagy a közérkölesiség fogja hasznát látni? Nem, egyik sem! A saisi kép, mely a lelkekre áhító vad indulatot ábrázolja az emberi kebelben, még nincs felfedve, a rejtély, melyet a zsidógyűlölet az emberiség történelmében mindenha képezett, még ma sincs s talán soha sem lesz megoldva. Hogyan is lehetne? Avagy nem kell-e a tűznek emésztenie s vajjon tud-e a gyűlölet szeretni? . . .

De mit nekünk a csupán illuzórius értékkel bíró okoskodások! Nem elég-e a mezitelen valóság, a brutális tény, hogy új diaspora van készülőben, hogy nagy zsidó nemzeti szerencsétlenségnek állunk küszöbén, mely terjedelem s jelentőség dolgában egyaránt felülmulja a spanyol zsidók kiűzését 1492-ben? A pirenei félsziget zsidósága, bár virágzásának kora már a 14. században tünőfélben volt, még mindig elég bőséges szellemi táplálékot vitt magával a hálátlan hazából, mely őt gonosz mostohaként elűzhette ugyan kebléről, de szellemi kincseitől meg nem foszthatta. Ezekkel élélhettek volna a spanyol zsidók a ténylegesnél még mostohább viszonyok között is, pedig az ozmán birodalomban s részben Olaszországban is, a hol menedéket kerestek, aránylag jól folyt dolguk. Hozzájárul ehhez, hogy e szellemi tőke részben igen jó kezekben — csak az Abravanel családra emlékeztetünk — volt letéve s utóbb csakugyan bőséges kamatokat hajtott. Végre szem előtt tartandó, hogy a kérdéses zsidó-kiűzés legfőbb »csak« 300,000 embert sujtott, a mi a zsidóknak még akkori csekély számarányához képest sem mondható túlnagynak. Mindeme körülményeket összevéve, ama a maga nemében szintén végtelen nagy szerencsétlenség még sem járt az összes zsidóságra oly nagy veszélylyel, hogy abból esetleg a zsidóság végromlása eredhetett volna.

Ezzel szemben tekintsük az orosz zsidók viszonyait. Említettük már, hogy nem csupán ama két millió zsidó veszedelméről

van szó, kik eddigi lakóhelyeiket elhagyni kénytelenek, hanem ama további két millió siralmas helyzetéről is, a kik a jövővények konkurrencziájától agyonnyomva, amazokkal együtt a végegyészetnek néznek elébe. Minek kell tehát természetszerűleg bekövetkeznie, ha az ördögi tervet a kiviteli koronája fogja ékesíteni? Az orosz zsidók — a többiek csak úgy, mint a lakhelyeikről elűzöttek — óriási tömegekben fognak a szélrózsza minden irányában, új hazát keresve, útnak indulni. S mit visz vajjon magával az orosz zsidók zöme? Ismerjük mindnyájan ama eléggé sajnálatos, bár a viszonyokból könnyen kimagyarázható tény, hogy az orosz zsidóság nagy része anyagi nyomora mellett fenéketlen mély szellemi posványban tresped, hogy a modern civilizációnak alig legalsóbb fokára jutott még el. Mi sors vár e műveletlen, szervezetlen s mindenkép gyámoltalan tömegre, ha belép egy előtte eddig teljesen ismeretlen világba, megszökötlan életbe? A java része beleolvad környezetébe — *s nem épen zsidó környezetébe*. — Avagy az orosz zsidók híres vallásosságára hivatkoznak?! Kell-e hát kinyilatkoztatnunk, hogy az orosz chaszidizmus évszázados penészhez hasonló, mely a mint a fris levegő éri, magától lehámlik, rétegenként vagy néha egyszerre? Kell-e reá utalnunk, mily kevés a chaszidizmusban az igazi zsidóság s hogy mily csekély ellentállást lesz képes ez a felületes vallásos érzés kifejteni a mindenütt jelenvaló lélekkufarok csábítgatósaival s annál kevésbé a keresztény világ erőszakoskodásaival szemben?

Ime ilyen sors vár a kívándorlóokra. De nem mindnyájan fognak számkivetésbe menni. Első sorban az intelligensebb és a tehetősebb elemek fognak visszamaradni — hiába, a pénz még mindig képes zárt ajtókat feltárni, még a tiszta erkölcsű muszka kormányférfiak ajtait is. Ezek a visszamaradók vajjon milyen eszközökhöz fognak folyamodni a megélhetés kedvéért? Már mások is utaltak reá, hogy Oroszországban, a tervbe vett zsidóellenes rendszabályok keresztülvitele esetére, a *marannoknak új korszaka fog kezdődni*, mely állítás már ma sem szűkölködik számos tényleges bizonyító példa nélkül.

Nem mondjuk, hogy nem lesznek sokan szerencsétlen orosz hitsorsosaink között, a kik hűséges kézzel tovább is fennen lobogtatják majd a zsidóságnak évszázados tépett zászlaját; de ha csak részben lesznek is hitehagyottá, így is nagy, igen nagy lesz a zsidóságnak számbeli s erkölcsi vesztesége — s ne feled-

jük, hogy nekünk nincs sok veszteni valónk. Azért a készülő nagy szerencsétlenségben csak másodsorban érdekel bennünket az orosz állami s az általános emberi szempont, melyeket szintén tárgyalni kívánunk néhány szóval, bár hervadt virághoz hasonlít a remény, hogy megértessék az ész és szív szózata ott, hol egyedül az esztelenség sötéte s a szívtelenség hidege honol.

Ha az orosz állam szempontjából röviden akarnánk jellemezni az önmaga által önmaga ellen mért csapást, úgy egyszerűen azt mondhatnánk, hogy Oroszország saját államtestének egyik ütőerét metszi fel, midőn amúgy is gyér lakosságát megtizedelni, a polgárság leghasznavetőbb részét — a milyennek a zsidók mindig s mindenütt bizonyultak — magából kilökni készül. Ennek illusztrálására a sok rendelkezésre álló adat közül hadd álljon itt egy, mint a mely klasszikus tanuvallomás számába mehet az itt felhóztottak mellett.

A dél-orosz molnárok kongresszusán — a pétervári »Novosti« jelentése szerint — a lisztüzlet hanyatlása okának megbeszélése közben Bogomasow kongresszusi tag hangsúlyozta hogy a podolini és kiewi kormányzóságokban ezelőtt a malomipar különösen a zsidó lakosságot foglalkoztatta, mely a szükséges tőke és nevezetesen kitarító energia birtokában volt, de az őket a falvakból kiszorító törvények következtében a zsidók ezen iparágot feladni kényszerültek. B. úr kiemelte, hogy ennek tulajdonítandó az a szomorú körülmény, hogy egész tömege a vízimalmoknak áll üresen. A hol hajdan a malomipar a vállalkozók százait foglalkoztatta és a földbirtokosoknak jövedelmeket biztosított, ott ma a víz felhasználatlanul foly el rombadólt malmok alatt. B. úrnak, ki született orosz, e nyilatkozata mély benyomást tett a hallgatókra. A kongresszusi elnök kiemelte, hogy az említett adminisztratív határozatok az egész vidéket legproduktívabb erőtől fosztják meg. Nem foghatja fel — ezt tevő hozzá mikép lehetséges embereket az iránti joguktól megfosztani, hogy kenyerüket megkereshessék. Valóban a zsidó vállalkozók megszorítása következtében a kereskedelem ezen ága az említett kormányzóságokban teljesen pang. A zsidók vagy más foglalkozásra adják magukat, vagy alkalmatlan helyen építenek malmokat s így tönkreteszik magukat. Abból természetesen senkinek sincs haszna, hogy ez emberek tönkre mennek. A gabona- és lisztke-  
reskedelem pangása mellett maga a pénzügyminiszterium lép föl

tanu gyanánt. Ama hátrányokról, melyek a keresztény lakosságra hárulnak eme szomorú ökonómiai állapotokból, elfogulatlan szakemberek és becsületes orosz hazafiak egész nyiltan szólnak. Ez a politika pedig oly emberektől indul ki, kik a zsidóknak állítólagos vagyonságáról beszélnek, hogy a zsidók jogainak megcsorbitását vigyék keresztül. »Szerencsére — így végzi a »Nowosti« — nincs rossz, melynek ne volna egyuttal jó oldala is. Egy részleges krízis, a milyen a zsidóknak a falvakból való eltávolítása következtében a malom-ipar terén kitört, bepillantást enged ama okok egyikébe, melyek a hazánkat jelenleg ért általános kríziseket életbe hívták.«

Hivatkozunk-e még ezek után Spanyolországnak már az unalomig gyakran idézett példájára, mint a melynek szomorú sorsa intő szózat lehetne a készülő nagy zsidóhajsza rendezőinek? Egy van mégis Spanyolország esetében, a mi — ha a fennforgó gyászos körülmények között ilyesmiről egyáltalán szó lehet — bizonyos tekintetben vigasztaló hatással bírhat s a mit tudunkkal eddigelé nem hoztak fel: az a történelmi tény, hogy a zsidók kiűzésétől datál az abszolutizmus hanyatlása és utóbb elenyészése Spanyolországban. Nem itt a helye s nem ez a kellő alkalom, hogy a két dolog közötti összefüggést pontról-pontra kimutassuk; de ki zárkozhatik el azon tények benyomása elől, hogy Katholikus Ferdinánd absolut monarchiája, miután II. Fülöp alatt egy elhaló gyertyaláng utolsó fellobbanásához hasonlóan még egyszer s utoljára életre kelt, a gyenge királyok egy egész sorának kezében elporlott, hogy — remélhetőleg soha többé — föl ne támadjon hamvaiból? Ez oly tény, melyre a czári hatalom jelenlegi birtokosa, a ki maga is reszkető tanuja a birodalmát minden ízében megrázkodtató forradalmi lázrohalmoknak, joggal irányíthatná figyelmét. S ha a minden oroszok czárja a spanyol zsidók kiűzésének négyszázadik évfordulóját hasonló akcióval készül megünnepelni, — mig Columbus s Amerika felfedezésének ugyanazon évbe eső emlék-jubileumát megülni, eddig legalább, senkinek eszébe nem jutott — úgy az ünnep gyönyöreinek közepette ne feledkezzék meg az emésztési bajokról sem, melyek minden tulságos élvhajhászást követni szoktak.

Am egészen más a hang, melyen, a *humanitás szempontjából* tekintve az orosz zsidók ellen készülő vérlázító brutalitást, szólanunk kell. Ébren vagyunk-e vagy álmოდunk csupán — oh

mily álom! — midőn hűledező tanui vagyunk az emberi *méltóság* szentségtelen kezekkel való lerángatásának ama piedestálról, melyre maga a Teremtő s az emberiség is évezredes eszményi törekvéssel emelte? ama elemi *jogok* vakmerő lábbal tiprásának, melyekkel minden ember van felruházva, már egyedül annál fogva, hogy embernek született? ama *humánus szellem* kegyetlen kigúnnyolásának, mely amint egyfelől legszebb ékessége emberi mivoltunknak, úgy másfelől éltető eleme minden nemesebb törekvésünknek, melynek előkészítése ezek vérebe került s melynek nagyraevelésén millió elme fáradozott?! *Lehet-e* hát a történelmet hátrafelé vinni, *szabad-e* a korszellemet meghamisítani? Nincs-e a *szabad* emberiségnek erős karja, hogy tiltólag emelje fel a zsarnok önkénynyel szemben, mely csatasorba állítja a középkor kísértethadát a modern humanizmus eleven geniuszának ellenében? Nincs-e a *művelt* emberiségnek hangos szava, hogy óva intse az alkohol gőzébe temetkezett butaságot, mely elfelejti, hogy Istentől s az ő képmására teremtett ember úgyszólván — a zsidó is, a kit tehát ép oly kevésbé szabad ép utó vadként megkergetni, mint az »egyedül üdvözítő egyház« kebelében született vagy — oda betért többi halandót?! — — — Avagy túlozunk talán s nem vagyunk megsértve legszentebb érzelmeinkben mindnyájan mint emberek, midőn testvéreink — s dupla értelemben azok ők nekünk zsidóknak! — millió számra martiromságot szenvednek egyedül hitikért, tehát eszük és szívük szabadságáért?! — —

Azonban lesznek kétségkívül olyanok, kik nem véve figyelembe a számos intő jelet s előkészítő tény, melyek az orosz zsidóság katasztrófját a közel jövőben várhatóan tüntetik fel, hanem figyelmüket elringatni engedve a dementi-koncert fülbe-mászó zenéjétől, a Cassandra szerepében tetszelgést s túlsötét színek alkalmazását fogják szemünkre hányni. Nem akarunk arra hivatkozni, hogy elég sokáig vártuk, hogy dezavualják felfogásunkat a tények, mielőtt fejtegetéseinkkel olvasóink elé lépünk s a nélkül, hogy tovább vizsgálánánk, a mi pesszimizmusunk vagy az ő optimizmusuk bir-e nagyobb jogosultsággal e kérdésben? — a fennforgó körülmények közt, melyek olyan természetiek, hogy valamely váratlan esemény hirtelen elváltoztathatja a színt, halomra döntve minden okoskodást, utóvégre bizonyosat mondani nem lehet — elhagyjuk az eshetőségeknek, szerintük

távol, régióját s a tények mezejére hívjuk őket. Bár igazolná a jövő a bizalommal remélők tartózkodó álláspontját s mi lyukas korsót töltöttünk légyen vízzel! Egy engedményre azonban — hisszük — még a legvérmesebb reményeket táplálók is hajlandók lesznek: hogy *idejében, jókor kell módot keresni* a szerintük bár csupán esetleges veszedelem elhárítására. *Tenni kell!* ez legyen közös jelszavunk ez időtől fogva. Tevékenységünk pedig kettős irányra terjedjen: elhárítani, ha lehetséges, a veszedelmet — ez az egyik feladat; s ha csakugyan bekövetkezik a katasztrófa, azt tőlünk telhetőleg enyhíteni — a másik.

A mi az elsőt illeti, máris egész sorozata a javaslatoknak — közöttük furcsábbnál furcsábbak — merültek fel. Tartsunk felettük egy kis szemlét. A legfurcsábbal kezdjük, mely azonfölül már — tárgyaltan is lett. Bizonyos naiv lelkek annak idején, a mikor a német császár látogatásra készült az orosz udvarnál, egy nagy deputáció útján fel akarták kérni II. Vilmost, beszélné rá a czárt, hogy a zsidók ellen tervezett rendszabályoktól álljon el! Egy másik javaslat oda irányult, hogy a nagy befolyású zsidó bankházak kíséreljék meg a rubel árfolyamának csökkentésével kierőszakolni az orosz zsidóellenes törvények visszavonását. Szó volt továbbá tiltakozó-meetingek rendezéséről, a nyugat-európai államok diplomáciai úton való közbenjárásának kieszközléséről stb. Az egyedüli életrevaló eszme, melyet legújabbán Gladstone tekintélye is fedez, abban áll, hogy *a közvéleménynek minél hangosabb megszólaltatásával a sajtóban* kell az embertelen rendszabályok keresztülvitelét megakadályozni. Bár felkarolnák ez eszmét hazai nagy lapjainknál irányadó befolyással bíró hitorsosaink! Eddigél ugyan, fájdalom, semmi kedvet sem mutattak ily irányban való közreműködésre a nagy profilakus munkában; a mit ez érdekből tettek, legfőleg az volt, hogy a külföldi lapok híreit adták vissza a lap valamely félreeső zugában. De szilárd a hitünk, hogy teljesen ők sem zárkozhatnak el a humanitás parancsolta e kötelességük elől s végre is — jobb későn, mint soha.

A jelzett feladat másik része sokkal jelentősebb s sokkal tágabb körre terjedő, semhogy akár csak a praktikus kivitel valamely módosztatának ajánlását is kockáztathatnánk. A társadalom minden rétegében döntő befolyással bíró s mindenekelőtt *tenni képes s tenni kész* férfiak tevékenységére van itt szükség;

s ha a szívek hajolnak a szóra, az elmék tudni fognak cselekedni. A magunk részéről beérjük a tudattal, hogy szívvel-lélekkel állunk az ügy szolgálatában; ékes szóval s még ékesebb tettel sorakozzatok ti, kik hivatottak vagytok, hogy szóljatok s tegyetek!

*Budapest.*

ENVEDI MÁTYÁS.

### Jeruzsálemtől Rómaig.

*Róma, Olaszhon, 1890. október 10.*

כי אם אשחקך ירושלם תשנה ימיה  
Ki is felejthetné el a szent várost, bár életében csak egyszer látta volna is?! Hisz' el lehet róla mondani, mint az emberi nyelvről is, hogy: »Minden jó és minden rossz tőle ered.« De ezt meg aztán csak azok állíthatják, kik nem látták, nem ismerik *Benáres* százötven szent bikát és ugyanannyi szent tehenet tartalmazó ritka szépségű márványból épült, arannyal fedett roppant nagyságú templomát; . . . kik nem látták ugyancsak *Benáres* tiszta arany- és ezüsttel dúsgazdagon felékesített, páratlan szépségű, magas márványoszlopokon nyugvó *Majom* templomát, melyben ezen furcsa aprószentekből nem kevesebb, mint *kétezeröttszáz* nemcsak hízlaltatik, hanem tiszteletben és imádásban és napontai nagymennyiségű gyümölcs és *kecske* áldozatában is részesítettek; mely utóbbiak húsa, bőre és vére persze a majmokat szolgáló, nem csekély számú papságnak esik osztályrészül, míg a haszonvehetetlen részek lármás szertartások közt elégettetnek; . . . kik nem látták *Cándi*-ban (Ceylon szigetén) a *Fehér Elefánt*-nak szentelt, tejfehértésű márványból épült és tiszta arany- és ezüsttel dúsgazdagon ékesített remek művészeti templomot, melyben *Elefántok* imádatnak; . . . kik nem látták *Jeypöre*-nak egészen tiszta ezüsből készített, drágakövekkel ékesített, majdnem megbecsülhetetlen kincset képező *Ezüst-bazilikáját*; . . . kik nem látták *Abu* hegyén a leg-ritkább márvány-nemekből épített, tiszta arany- és ezüsttel gazdagon ékesített és számtalan gyémánt-, rubint-, emerald-, topáz- és szafirokkal cifrán kirakott, leírhatatlan dús és minden szempontból pompás, páratlan és nagyszerű templomot, mely utóbbiak mindkettőjében a *kigyók* legveszedelmesebb nemeiből ejtett fog-

lyok imádtatnak; . . . kik nem látták a számos, nagyszerű, egyszerűségükben is eléggé csodálatos, majdnem száz méter magaságú, négyszögű tornyokkal ellátott és az utálatos kányák tiz ezreivel gyarmatosított *Tüztemplomokat*, melyekben a szónak teljes értelmében rendkívüli áhitattal a *Tüz* imádtatik, míg a tornyok nagy, szögletes tetején a preparált emberi hullák falatattatnak fel az e célra vallásos büzgőséggel tenyésztett kányák és vulturák által . . .

Én azonban, ki mindezt és még sokkal, sokkal többet is láttam, megfigyeltem és különféle szempontokból tanulmányoztam, Jerusálemről még többet, sokkal többet is mondhatnék, mert — ha az emberiségnek bölcsőjéből való *lassú és fokozatos* fejlődését veszem fontolóra, azon meggyőződésre jutok, hogy ős Egyiptom, Syria, Róma és Athénnek már rég romba dőlt, vagy még fennálló szentélyeiből, a fent elősoroltakkal együtt, mind összetéve, sem hárúlt az emberiségre annyi *jó* és annyi *rossz*, mint éppen Jerusálemből. Azért oly *szent*, azért oly áldott, azért oly átkozott Jerusálem.

De hisz' már a múlt levelemben is írtam róla eleget. Bocsanatot kérek e szóért a tisztelt olvasótól, mert tény az, hogy Jerusálemről elég jót, vagy elég rosszat egyáltalán írni nem is lehet, épp oly kevéssé, minthogy az *Alliance Israélite Universelle* százszorosan áldásos működését is eléggé dicsérni nem lehet. Ha az amsterdami, boroszlói, kölni, dürkheimi, norimbergi, poseni fiók-intézetekre gondolok, mély fájdalmat érez szívem és majdnem szégyenpír borítja el arcomat, hogy az Alliance Isr. Univ.-nek egyáltalán tizszer annyi tagja nincs, mint a mennyi van, legalább — Magyarországon.

A rabbik és hitközségi elnököktől függ, hogy Magyarországon huszonötezerrel több: Európaszerte pedig százötvenezerrel több tagja legyen ezen Istenünknek népfajunkra nézve kiváló nagy áldását képező nemes intézetnek, mely majdnem minden nagyobb keleti városban *szembetűnőleg*, mint fajunknak világitó őrangyala magaslik ki a környező szellemi, erkölcsi és társadalmi sötétségből.

Jerusálemből visszatérve, újra Jaffába kellett mennem, hol az All. Isr. Univ. gazdasági intézetét látogattam meg, mely majdnem ötven derék, erős és izmos növendékével csakugyan megérdemli nemcsak egyesek látogatását, de az összes zsidóság

meleg érdeklődését is. Sajnálattal értesültem *Hirsch M.* igazgató úrtól, hogy a múlt évben 62,814'05 frank összes kiadás, 26,283'22 frank összes bevétel mellett, ezen lelette hasznos intézetnek mégis 36,530'83 franknyi deficitje maradt fenn az 1889-ik évről, mely legnagyobb részben beruházásokból származott.

Jaffából több napi tartózkodásra *Beyrútba* indultam, hol mintegy ötezernyi zsidó népség lakik, a melynek kilenczven százaléka szegény munkás, mesterember, kiskereskedő, stb.

Az All. Isr. Univ. itt egy fiú- és egy leányiskolát tart fenn, melyekben 125 fiú és 103 leányka nyer oktatást. Bondi és Bágdádi urak igazgatása mellett a dicséretes rend, tisztaság és a tanulók nagy előmenetele a héber, arab, francia és angol nyelvben kezeskedik.

Beyrútból gőzhajón kirándulásokat tettem *Tripoli*, *Alexandretta* és *Lattaquié* városokba, melyek mindegyikében három-négyszáz főnyi hitsorsos lakik, kik többnyire igen szegény kézművesek és a legnehezebb munkát végző hajó és kikötői munkások.

Lóháton rándultam *Damaskusba*, az ősi városba, mely Ábrahám ős-atyánk idejében is már nagy és híres város volt. De bizony különös nagyságnak, vagy szépségnek manapság még csak a nyomát sem igen lehet látni, mert az ősi híres Dammészek, Eliézer, Ábrahám hű szolgálójának szülőhelye bizony csak oly elhanyagolt, piszkos és ronda, mint minden török, vagy arab város. Van ugyan a keskeny utcákban nagyszámu, rendkívül érdekes bazár és gazdag kirakat, mely London- és Párisban is nagy közönséget vonzana; de itt a szem és szellem már megszokta az ilyen látványosságot.

Zsidó is van Damaskusban mintegy tízezer lélek, köztük számos kereskedő, arany-, ezüst- és másnemű finom kézműves, drágomán, kis szatócs, hordár és mindenféle munkás. Az All. Isr. Univ. iskoláiban *Cohen* és *Caleb* urak és *Behár* Rózsa kisasszony igazgatásuk alatt 198 fiú és 154 leány nyer oktatást héber, arab és francia, vagy angol nyelvben és kézi munkában.

ROSENSPITZ SÁNDOR.

(Vége következik).



## A veszprémi izr. hitközségről.

A közelmúlt Ros-hasana ünnepe Veszprémben töltvén, alkalmam volt az odavaló hitközség belviszonyaival közelebről megismerkedni s mondhatom, a mit ott láttam s tapasztaltam, igen kellemesen lepett meg, úgy hogy nem vélek haszontalan munkát végezni, ha — buzdító például számos más hitközség számára — röviden s szépítgetés nélkül referálok a nagyobb nyilvánosság előtt is ott nyert impresszióimról. A hitközség, noha rabbi nélkül szűkülökdi, mindennemű intézményeiben üde virágzás képét nyújtja, még pedig a kultusz és ritusz, az oktatásügy és általában a szellemi élet terén egyaránt. A mi az elsőt illeti, talán itt lehetne még leginkább kifogást emelni bizonyos reformisztikus hajlamok ellen, melyek különösen az istenisztelet körében nyilvánulnak. Mert ha már ki is békültünk a templomi orgona-kiséret gondolatával, úgy még nem látjuk be egyszersmind, mi szükség forog fenn arra nézve, hogy — főleg nálunk, Magyarországon — vegyes karban dicsőíttessék Isten a zsinagógákban. Azonban ez újítások még boldog emlékeztető *Hochmuth* Ábrahám rabbi idejéből származtak át s a hitközség vezérférfinak állítása szerint hathatósan elősegítik az ájtatos hangulat emelését, de egyáltalán a templomlátogatás intenzitását is. Ne ítéljük meg tehát a jó veszprémieket túlszigorúan e kedvtelésük miatt; hiszen bona fide cselekesznek s mellettük szól a talmud ama mondása is: *גדולה עברה לשמה ממצה שלא לשמה*. Egyébiránt dicsérettel emelendő ki — sajnos bár, de a tények által eléggé megokolt a kiemelés — a példás rend és nyugalom, mely az istenisztelet lefolyása közben a templomban uralkodik s melynek fenntartásáról a magát szívvel-lélekkel a közügyeknek szentelő *Breuer* Gábor kultusz-elnök felügyelete alatt álló tizenkettes bizottság gondoskodik. Maga a templom tágas és igen díszes, már kívülről is igen jó benyomást tevő s dupla női karzattal ellátott impozáns épület, mely nagyjában a budapesti dohány-utcai zsinagóga mintájára készült ezelőtt 25—30 évvel.

A templom tágas udvara köröskörül persze szerény külsejű épületektől határoltatik, melyek részben a hitközségi alkalmazottak lakásai gyanánt, részben pedig iskolai helyiségekkül szolgálnak. A háttérben látjuk a korunk mindennemű higiénikus követelményeinek megfelelő, vízvezetékre s csatornára beren-

dezett metszőhelyet, melynek közelsége a városhoz — azelőtt valahol a határban volt elhelyezve — legalább részben megszüntette azt a sajnos, mondhatjuk fájdalmas jelenséget, hogy a hitközségi tagok egy része nem vette igénybe a metszők szolgáltatását. Szeretjük hinni, hogy idővel s tapintatos vezetés mellett el fog jutni a hitközség a felvilágosodás s a megismerés azon fokáig, melyen a zsidó étkezési törvényt nem tekintjük többé holmi kontár természettudósok bohó agya szülöttének, hanem annak, a minék a modern tudomány világításában felismertetett: korukat megelőzőtt, éles látással, bár nem szisztematikus ismeretekkel bírt genialis férfiak profilaktikus rendelkezésének mindennemű kórok behurcolása s továbbterjesztése ellenében.

E reményünk annál alaposabbnak tetszik, mivel egyrészt a buzgóság a zsidó közügyek szolgálatában, az időt és erőt nem kímélő áldozatkészség a hitközségi intézmények fentartása és felvirágoztatása érdekében, egy szóval a zsidó érzés igen örvendentes módon ébred s erősödik a hitközség legműveltebb s társadalmilag legkiválóbb elemeiben, másrészt pedig a békés egyetértés, a vállvetett munkásságra való törekvés a hitközség kebelében majdnem példátlan egyéb hazai községekhez képest, úgy hogy e szempontból Veszprém egyenesen mintául állítható fel. Ez örvösszellem hatása meg is látszik mindenekelőtt a község iskolaügyén, melynek élén a fáradhatatlan dr. med. *Sándorfi* Miksa áll, mint az iskolaszék elnöke. Több ezer forintnyi költséggel tart fenn a hitközség egy 5 osztályból álló vegyes népiskolát, mely a leányok számára egy 3 osztályból álló ipariskolában nyeri betetőzését. A tanító-testület 5 férfi- és 1 nőtagból áll, megannyi lelkiismeretes, kipróbált erő; közülök névleg csak Szépe, Baum, Krausz és Kron urakra emlékszem. Ugyanők nyújtják a hitoktatást a helybeli gimnázium zsidó tanulóinak is; erre nézve újabban egy rendszeres tanterv dolgoztatott ki, mely a gyakorlatban is helyesnek bizonyult. Kár, hogy — értesülésem szerint — különösen a leánykák még mindig tetemes számban látogatják a nem-zsidó iskolákat.

A hitközség néhány éve terjedelmes telket vásárolt temető számára, melyen többrendbeli épületet is emelt, mi által azonban — sajnos — nehezen törleszthető adósságokba verte magát, úgy hogy az átlag 14,000 frtra rugó budget mindaddig nem volt egyensúlyba hozható. Ha ebbeli információim megbízható, úgy

főleg ez a körülmény tartja vissza a hitközséget attól, hogy már most válaszszen rabbit, de meg az a törekvés is, hogy a leendő lekipásztor minden téren rendezett s a további fejlődést lehetőleg garantáló viszonyokat találjon elő, melyeknek alapján tovább építeni épen az illetőnek lesz hálás és aránylag könnyű feladata. Mi ezt a felfogást mindenkifelett tapintatosnak s feltétlenül helyesnek ismerjük el; bár igazodnának utána más hazai hitközségek is, a helyett hogy zilált anyagi és sokszor rendezetlen szellemi viszonyok közepette gyakran tapasztalatlan fiatal rabbit alkalmaznak, hogy már most ő hozzon mint valamely deus ex machina rendet a rendetlenségbe, szisztemát a káoszba. Csodálható-e ilyenképen, hogy az illető — bocsánat a banális frázisért — baklövést baklövésre halmoz?

A hitközség vezérletében mostanában egy építendő kórház terve merült fel, melynek megvalósítása a hitközségi tagok áldozatkészségének egy újabb, fényes bizonyítéka leszen. Ilyenül szolgált egyébként már eddig is az áldásosan működő izr. nőegylet, melyben a művelt lelkű veszprémi zsidó hölgyek, élükön *Weisz Eleknével*, gyakorolják a legszebb, legszidóbb erényt, az ember szeretetet. Felemlítem még ez összefüggésben azt a Veszprémből kiindult mozgalmat is, mely egy országos izr. árvaház alapítását célozza s melynek élén mint elnök dr. jur. *Steiner Kálmán* áll, de a mely csak lassan közeledik kitűzött céljához, első sorban kétségtelenül azért, mivel nálunk semmiféle mozgalom, mely nem a fővárosból indul ki, sem részesül — hogy joggal-e vagy sem, azt nem akarom eldönteni — a kellő pártfogásban.

Ime, ily mozgalmas, nyüzgő szellemi élet képét nyújtja a veszprémi izr. hitközség. De ez nem lehetne így, ha nem állnának élén, mint a mindeneket mozgató erők, oly férfiak, mint *Rosenthal Nándor* és *Rothauer Mór*, a buzgóságukban fáradhatatlan elnök és alelnök, a kiket tehát — a képviselőtestülettel egyetemben, mely a többi között egy dr. *Pillitz* Benedeket is számíthat tagjai közé — első sorban illet meg a már eddig is kivívott sikerek érdemének oroszlánrésze. Ők megmutatták, mit lehet kivinni egy 300 tagból álló zsidó közösséggel: buzduljanak példájukon hitközségeink hazaszerte!

A mondottak alapján egy nézetem lesznek velem sokan, ha szép jövőt jósolok a veszprémi izr. hitközségnek.

Kivánom is, mert megérdemli.

Budapest.

ny.

## KÜTFÖK.

209. sz.

Az irsai izraelita hitközség multjából.

Nr. 185. Vom k. k. Milit. Stadt Commando zu Ketskemeth. Ketskemeth am 31. August 1849. An die Judengemeinde zu Irsa. Da die durch Seine Exelenz dem Herrn Armee-Ober-Commandanten, FZM. Herrn Haynau auf die Judengemeinden von Ketskemeth, dann auf jenen von Nagy-Körös, Czegled und Irsa ausgeschriebene Contribution an Montur und Pferden, war mit dem ersten Termin am 27. d. Mts verfallen, ohne dass eine dieser Gemeinden auch nur das Mindeste an dieser Contribution geleistet hätte.

Es ist sonach der Fall eingetreten die von S. Exellenz vorgeschriebenen Strafgelder von täglich 500 fl. fünfhundert Gulden Cmze für die Montur und ebenfalls 500 fl. für die Pferde und zwar beides in klingender Münze zu erlegen, aber auch dieses ist von keiner der Gemeinden geschehen.

Ich habe mich daher genöthigt gesehen, durch kräftige Mittel auf die Befolgung des h. Befehls S. Exelenz zu dringen und habe aus jeder Gemeinde einige angesehenere Bürger bis zur Bezahlung der Strafgelder in Arrest genommen. — Sollte aber auch dieses Mittel nicht genügen, um den gehörigen Gehorsam zu erwecken, so warne ich die betreffenden vier Gemeinden, dass ich noch strengere und selbst die allerstrengsten Mittel anwenden werde um die schuldigen Leistungen zu erzielen und mir Alle für Einen — und Einer für Alle hierin gutstehen müssen.

Az aláírás olvashatatlan.

Az irsai izr. hitközség levéltárából közli:

*Büchler Zsigmond,*  
ker. rabbi.

210. sz.

A magyar kir. belügyminiszter körrendelete a törvényhatóságokhoz az anyakönyvi kivonatok kiállítására tárgyában.

38.647/1890.

Á vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter a folyó évi február 14-én 6038. szám alatt intézett átiratában arról értesíti a belügyminisztert, hogy azon tapasztalat által indítatva, hogy az anyakönyvvezető-lelkészi hivatalok az illetékes közigazgatási hatóságok által anyakönyvi

kivonatok kiállítása tárgyában hozzájuk intézett megkereséseknek vagy nem pontosan, vagy nem a kellő időben felelnek meg, a fentébbi napon és ügyszám alatt az összes egyházmegyei főhatóságokhoz kibocsátott köriratában elrendelte, hogy a joghatóságuk alá tartozó anyakönyvvezető lelkészeket oda utasítsák, hogy valahányszor a közigazgatási hatóságok részéről hivatalos ügyiratok fölszerelése céljából szükségelt anyakönyvi kivonatok bekívántatnak, ezeknek kiszolgáltatását az esetleg kitűzött határidő leghigorúbb és legpontosabb betartása mellett eszközöljék, nyomozások esetében a rendelkezésre levő anyakönyveket minden alkalommal tüzetesen és alaposan átvizsgálják, nehogy a csak felületes áttekintés miatt a kérdéses czél veszélyeztessék. Midőn a vallás- és közoktatási magy. kir. miniszter úrnak ebbeli intézkedéséről a törvényhatóságot tudomás végett értesíti, egyszersmind a nevezett miniszter fölkérésére a maga részéről ezen kérdésben jövőre való szigorú alkalmazkodás céljából a következőket rendeli el és fölhívja a törvényhatóságot, hogy az alábbi rendelkezések pontos betartására a járási főszolgabírákat is szigorúan utasítsa. 1. Az anyakönyvvezető lelkészek sok helyütt, de különösen nagyobb városokban tetemes irodai teendőkkel lévén elfoglalva, a különösen nagyobb városokban közigazgatási hatóságoknak sokszor sürgősnek jelzett és a kívánt válaszra záros határidőt is kitűző megkereséseivel ok nélkül túlterheltessek: a megkeresésekben a záros határidő csak azon esetekben tűzessék ki, ha azt vagy a dolog valóban sürgős természete, vagy pedig az illető ügyben a hivatal érdeke teszi szükségessé. 2. A végből, hogy nyomozások eseteiben a közigazgatási hatóságok által kívánt hiányzó adatok felkeresése megkönnyíttessék és gyorsabban eszközöltessék, az anyakönyvi kivonatokot bekívánó közigazgatási hatóságok az anyakönyvvezető lelkésznek az összes rendelkezésekre álló adatokat megküldeni illetve közölni tartoznak. 3. Minthogy pedig a hatóságok és lelkészi hivatalok közti érintkezésben, az együttes működés sikerének és illetve a siker biztosításának a kölcsönös tisztelet a legfőbb biztosítéka: habár elismeréssel kell kijelentenie, hogy e tekintetben konkrét panasz tudomására nem jutott, mindamellett abbéli várokozásának ad kifejezést, hogy a hatóságok részéről gond fog fordíttatni arra, hogy az anyakönyvvezető lelkészekhez intézendő megkeresések mindenkor oly hangon történjenek, mely a lelkészek hivatali állásának megfelel.

A hivatalos lapból közli: BOLESÓI ELEMÉR.

## VEGYES.

**Irodalmi hírek.** Megjelent és beküldetett: *Klein Mór*, A tévelygők útmutatója, írta Mózes ben Maimun, ford. s magyarázó s irodalmi jegyzetekkel ellátta, III. k. 1. f. N.-Beckerek, 1890. — *Friedlber Ignác*, Leo da Modena vizsgálata a talmudhoz és a kabbalához. Budapest. — *Weiseburg Gyula*, A Midrás Leviticus Rabba (doktor-dissertatio). Budapest. — *Julius Fürst*, Glossarium Graeco-Hebraeum oder Der Griechische Wörterschatz der jüdischen Midraschwerke. Ein Beitrag zur Kultur- und Alterthumskunde. Strassburg. K. J. Trübner. — Proceedings of the second biennial convention of the Jewish Theological Seminary association. With an Essay on the Jew in Italy by Sabbato Morais. New-York. — *Findocz Ernő*, A francia középiskolák múltja és jelene. Budapest, 1890.

**A brit Bibliatársulat**, mint dr. Duka Tivadar a »Debreceni Protestáns Lap« egyik utolsó számában írja, eddig több, mint 124 millió példányban tette közzé a bibliát. »Az aequator alatt úgy, mint a lappok és eszkimók hazájában, Labrador és Grönland partjain találkozunk az angol Bibliatársulat áldásos befolyásával.« Magyar példány eddig 900,000 kelt el.

**Zsidó-betűs magyar feliratok.** Az *Ethnographia* 7. sz.-ban olvasuk: »Budapestén és vidéki városainkban mindenütt találkoznak rituális vonatkozású zsidó betűs feliratokkal, melyek rendszeren német szöveget tartalmaznak: Fleischbank, Sechwaren, Geflügel-Handlung stb. A közszokás szinte természetesnek találja, hogy a zsidó-betűs profán feliratok csak német szövegűek lehetnek, a mi pedig nem egyéb megrögzött előítéletnél. Ismerek két esetet, mikor egy-egy bátrabb feliratosináló magyar szöveget írt le héber betűkkel. Néhány év előtt Vajda-Hunyadon jártamban az utczák sarkain sokszor ismétlődő feliratot láttam, szép nagy betűkkel a falakra petronirozva: **עלין בתראי אל-א-א** a mit kibetűzve, ezt olvastam ki belőle, hogy: Éljen Makray Aladár. Megtudtam aztán, hogy e feliratok egy képviselő-választás alkalmából Makraynak egy zsidó kortesétől származnak, a ki ez úton is szerzett jelöltjének szavazatokat. — Egy nyitra-megyei ismerősömtől hallottam, hogy 1867 után Érsekújváron egy 48-as párti zsidó polgártársunk, a ki kóser vendéglőt tartott, nagy büszkén kiírta a kocsmája táblájára:

**בשר ודגהעלם אי פאשיט לאישאחל!**

(kóser vendéglő az Kossuth Lajoshol!) Ha a ritus szokások megkívánják a zsidóbetűk használatát, mért ne olvashatnánk ilyen zsidó-magyar felira-

tokat Budapesten is? *R. L.* « A megrótt helytelen szokás sokkal elterjedtebb, mint *R. L.* hiszi. Páris és London utcáin látott e sorok írója mézsárszék ajtaján francia, ill. angol hirdető táblát, mely e német szókkal kezdődött: מיני פלייש (köser Fleisch). Mintha héber betűkkel csak héber és — német szókat lehetne írni! Ha jól emlékszünk, a *losonci* izr. népiskola tanítja a héber írást magyar nyelvű szöveggel, a mely helyes kezdeményezést, elég jellemzően, sokan nevétségessé iparkodtak tenni. Rituális dolgokat stb. áruló üzlet czégtábláján egyébiránt a héber betűket semmiféle ritus nem kívánja, hanem csak az üzleti praktikus tekintet. — Oroszországban p. o., hol külön adót kell idegen betűs czégtábláért fizetni, ritkábbak, mint nálunk — hogy pedig héber betűkkel épen németül kellene hirdetni, az csakugyan esúnya, megrögzött szokása, de nemcsak a magyar, hanem a francia és angol zsidóknak is.

**A vasút Jeruzsálemben** csakugyan épül; a Jasur és Ramle között öt kilométernyi szakaszon a földmunkálatokat zsidók vállalták el. Remélik, hogy 2 év múlva meglesz Jaffa és Jeruzsálem között a vasúti összeköttetés.

**A berlini hitközségi életből** valóban impozáns adatokat olvassunk a német felek lapokban. E szerint volt a főközség (Hauptgemeinde) adózó tagjainak száma

1860: 3102	1866: 4714	1872: 6100	1878: 8241	1884: 9182
1861: 3252	1867: 4740	1873: 6461	1879: 8748	1885: 10473
1862: 3574	1868: 4988	1874: 6691	1880: 8371	1886: 10667
1863: 4641	1869: 5147	1875: 6825	1881: 8218	1887: 11586
1864: 4255	1870: 5374	1876: 6989	1882: 8492	1888: 11631
1865: 4399	1871: 5665	1877: 7127	1883: 8628	1889: 12261

Van a községnek 4 állandó temploma, 2 hittani iskolája, 1 fiú-, 1 leányiskolája, 1 *tanítóképző-intézete*, 1 kórháza, 1 szinylők háza, 2 aggok háza, 2 árvaháza, 3 temetője, »kilátásba van véve még egy *rabbiképző-intézet* felállítása, kapcsolatban a Berlinben fennálló *Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthum*«-mal. A község költségvetéséből érdekes lesz a következő pár adat közlése: Bevétel és kiadás főösszege 1889-ben 2.658,180 márka. 1888 végén maradt felesleg 372,075 márka, az idénre maradt 974,403 m. Jövedelem az egyenes adókból 633,768 m. Alapítvány tétetett 1889-ben több, mint 400,000 márka. A központi kiadások (3 rabbi, kántorok, iroda) 98,906 m., tanügyi költség 190,075 márka.

## Olvasóinkhoz.

A Magyar-Zsidó Szemle jelen füzeté az utolsó, mely az alulírott szerkesztők nevét viseli homlokán. Midőn az önként abban hagyott szerkesztői munkásságunk törekvéseire és fáradozásaira, sikereire és csalódásaira visszatekintünk, mindenekelőtt őszinte és meleg köszönetet mondunk mindazoknak, kik munkánkban segítettek, kik önzetlen és buzgó közreműködésük által lehetővé tették, hogy folyóiratunk kitűzött céljait elérje és gazdag tartalmánál s benne megjelent dolgozatok értékénél és irodalmi színvonalánál fogva ifjú magyar-zsidó irodalmunknak mindenkor maradandó becsű és némi tekintetben alapvető termékévé váljék. Munkatársaink lajstromai tanúságot tesznek arról, hogy a hivatottak közül senki sem vonta meg vállalatunktól munkáját, érdeklődését, és még nagyobb mértékben arról, hogy folyóiratunk számos új tehetségnek nyújtott alkalmat megnyilvánulásra, fejlődésre és úgy szólván maga nevelte magának, de ez által a magyar zsidóságnak is, irodalmi munkásait. Büszkén és hálásan utalunk e tényre, és annál szívesebben, mert ezen erkölcsi sikerrel szemben aránytalanul csekély folyóiratunk külső sikere: a Magyar-Zsidó Szemle elterjedtsége nem felel meg munkatársai komoly buzgalmának és az általa képviselt érdekek fontosságának. Sajnálattal említjük azt is, hogy az »Irodalmi vállalat«, melyet ismételten megindítani kísérlettünk és melylyel kapcsolatban a hazai zsidóság egy régi óhajának, a szentírásfordításnak is kellett létesülnie, nem talált azon részvétre, melytől tervünk megvalósulása függött. Vajha mások jobb sikerrel karolnák föl e szent és mind sürgösebbé váló ügyet! Nagyobb megalégedéssel szólhatunk a Magyar-Zsidó Szemlének azon kezdeményezéséről, mely a szegény szombatosok segélyezésére vonatkozott. Olvasóink és az általuk buzdítottak adakozásai folytán, megmenthettük a bözd-újfalvi prozelitákat a községüket fenyegető fölbomlásból

és juttathattuk nekik a fenmaradhatásra legszükségesebb segéd-eszközöket. De a segélyezés munkája még koránt sincs befejezve. A jelen füzet kimutatása szerint csak felette csekély pénzösszeg maradt még a bözöd-újfalviak támogatására. Reméljük, hogy ezentúl is, és fokozott mértékben, meg fog történni érdekükben a magyarországi zsidóság részéről mind az, a mit a hitsorsosi részvét, az emberszeretet és a hitfelekezet becsülete kötelességévé tesznek.

Midőn az általunk megalapított és hét évig szerkesztett folyóiratot más kezekre bizzuk, azon megnyugtató tudattal tesszük ezt, hogy utódaink tehetsége és a hazai zsidóság ügyei iránt eddig is tanúsított buzgósága a legjobb biztosítékot képezik a Magyar-Zsidó Szemle továbbvezetésére és fölvirágoztatására nézve. Dr. Blau Lajos és dr. Mezey Ferencz olvasóink előtt jól ismert nevek. Négy év óta sűrűn találkozhattak, e folyóirat minden rovatában, mindkettőnek tartalmas és vonzó dolgozataival. Alkotásunkat, a Magyar-Zsidó Szemlét, szívesen és a legjobb kívánatokkal átadjuk nekik, és azon reményt fejezzük ki, hogy a Magyar-Zsidó Szemle az új vezetés alatt is elfoglalja a hazai zsidóság szellemi életében azt a helyet, melyre, mint összes felekezeti érdekeink komoly organuma, volt és lesz ezentúl is hivatva.

BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF.

## TUDOMÁNY.

### A zsidók Szt-Jeromos műveiben.

#### VI. Jeromosnak héber tradíciói.

Jeromos »héber tradíció« névvel jelöli mindazon elbeszéléseket a bibliai személyekről, melyek a zsidó nép tudatában a bibliai történet kiegészítése gyanánt éltek. E tradíciók tehát nem vonatkoznak a Szentírásnak sem nyelvi, sem exegetikus fejtegetésére, hanem tisztán elbeszélések a bibliában előadott történet kapcsán valamely hézag kitöltésére, a megszakított történetnek kiegészítésére. Innen van, hogy Jeromos ezen tradíciókat elbeszélő jellegüknel fogva *fabuláknak* szokta nevezni.<sup>1)</sup> Ő a zsidó nép tudatában meglevő ilyenmű tradícióknak nagy fontosságot tulajdonít, különösen akkor, midőn ezen tradíciók egész határozottsággal lépnek fel a zsidó nép ajkán,<sup>2)</sup> vagy helyes voltuk iránt nem merül fel semmi kétség;<sup>3)</sup> ellenben a zsidóknak olynemű magyarázatait, melyek biztos hagyomány hiányában csak a *subjectív* felfogás kifejezései, akár aképen, hogy nehéz kitételek bizonyos conjectura segítségével magyarázhatnak,<sup>4)</sup> akár pedig úgy, hogy a keresztény felfogás ellensúlyozására erőltetett feltevések régieknek adatnak elő,<sup>5)</sup> vagy még inkább akkor, midőn a zsidók közt divó *különböző* felfogások már magukban véve is azt árulják el, hogy az illető

<sup>1)</sup> Pl. in Jerem. 29, 21. ugyanazon dolog majd »traditio«, majd »fabula«.

<sup>2)</sup> Pl. in Isajam 57, 1. Ezsájás haláláról: quod apud eos certissima traditio est.

<sup>3)</sup> In Is. 40, 9. nec de hoc re apud eos ulla dubitatio est, Spiritum sanctum lingua sua appellari genere feminino. Rna codsa (ירוא קודשא).

<sup>4)</sup> In Is. 32, 14. עבל זבחן quas Judaei duas turres in Jerusalem fuisset arbitrantur . . .

<sup>5)</sup> In Is. 44, 15. Hebraei stulta contentione nituntur asserere . . .

pontra nézve hiányzik az egységes tradíció:<sup>1)</sup> az ily magyarázatokat nem tekinti mértékadóknak s helyökbe a magáét állítja.

A zsidóknak azon eljárása, mely szerint mindennemű agadájuknak támaszt s biztosítékot birtak találni a Szentírás szövegében, nagyban emelte a tradíciók hitelességét; ha a tradíció magában a Szentírásban jelezve van, ha nem is világos szavakkal, akkor már nem fér hozzá semmi kétség. A zsidók a maguk tradíciójának érvényt akarván szerezni a keresztény felfogással szemben, arra törekedtek, hogy lehetőleg kimutassák a szövegből a tradíció hiteles voltát;<sup>2)</sup> képesek voltak egy-egy tradíciót a szentírási versek egész csoportjából kimutatni,<sup>3)</sup> a szentírási szöveg mindig szolgáltatott nekik egy-egy kapcsolatot, melyre ráakaszthatták a tradíciók hosszú szövevényét.<sup>4)</sup> Mihelyt hiányzott az ily támaszték, a tradíció már is elveszítette hitelességét,<sup>5)</sup> nem használt többé, hogy e tradíciót egyébként vallja az egész zsidóság, hogy e tradíció régi, hogy e tradíció észszerű: a szöveg nem tanuskodván mellettök, a tradíció letéteményesei, a zsidók hitre nem számíthattak, a tradíciójuk csak a »rabbik« koholmánya.<sup>6)</sup> Ebbeli nézetükben nagyban megerősítette a keresztényeket azon körülmény, hogy a tradíciók jó része csakugyan nem tette azon benyomást, mintha a zsidó nép közbirtoka volna s eredetük elvész az őskor homályában, hanem ellenkezőleg, a tradíciók jó része nevekhez volt kötve: már pedig a keresztény világ előtt nem birhattak becsesül oly dolgok, melyek a zsidók saját vallomása szerint egyes törvénytudósoknak s rabbiknak köszönik létezésüket.

Jeromos jól ismeri azon törvénytudósoknak a nevét, a kikre leginkább szokták a zsidók a tradícióikat visszavezetni; alkalomadtán meg is nevezi őket, természetesen egy pár gyűlö-

<sup>1)</sup> Varia opinio Judaeorum — sokszor.

<sup>2)</sup> In Osee 10, 2. tradunt Hebraei fabulam . . . suspicionem suam Scripturarum auctoritate confirmantes.

<sup>3)</sup> Ep. 36 ad Damasum (I, 162) . . . multis Scripturarum locis testimonia contrahentes . . .

<sup>4)</sup> In Dan. 6, 4. hoc illi dixerint, qui propter occasionem unius verbi longas solent fabulas texere.

<sup>5)</sup> Pl. in Isajam 22, 15. hoc traditionis est Hebraicae et Scripturae non loquitur.

<sup>6)</sup> In Ezech. 45, 10. Traditionem accepimus Hebraeorum non lege praecipiam, sed magistrorum arbitrio inoletam.

ködő megjegyzés kíséretében. A zsidó tradíciónak láncolatát a következőképen adja elő:<sup>1)</sup> »Sammai és Hillel, a kiktől kezdetűket veszik az irástudók s farizeusok. Ezeknek iskoláját folytatja Akiba, kit a prozelita Aquilas tanítójának tartanak. Ő utána Meir, a kit követett Jochanan, Zaccai fia; ő utána Eliezer [ben Hyrkanos] s sorban Telphon [Tarphon], majd galilaei József [Jose] s Jeruzsálem pusztulásáig Józsuha [ben Chananjah].<sup>2)</sup> A sok anachronizmust ez összeállításban nem akarjuk érinteni — úgy is inkább a palesztinai zsidóknak rovandó fel, mint a kiktől Jeromos hallotta, mint az egyházatyának — de nem hagyhatjuk szó nélkül azon körülményt, hogy közvetlenül Sammai s Hillel után R. Akiba következik, a mi azon mélyreható nyomokban leli magyarázatát, melyeket e nevezetes férfiú történeti szereplésénél fogva a zsidó nép emlékezetében hátrahagyott. Láttuk már, hogy épen R. Akiba az, a kit a zsidók a keresztényekkel való vitáikban első helyen említenek a tradíció láncolatában.<sup>3)</sup> Oly fejtegetés tehát, mely R. Akibát vallja szerzőjéül, bizonyára szétválaszthatatlan ezen illusztris névtől: a palesztinai zsidók minden bizonnyal kérkedtek egy oly fejtegetéssel, melyet R. Akibának tulajdoníthattak s így történt, hogy Jeromos révén értesülünk egy fejtegetésről R. Akiba nevében, mely a mi inter-nus forrásainkban csak névtelenül közöltetik.<sup>4)</sup> — Az itt nevezett törvénytudósokon kívül Jeromos egy másik helyen Simeont

<sup>1)</sup> Szándékosan idézem e helyet, mert sokan többet akarnak belőle kiolvasni, mint a mennyi benne áll.

<sup>2)</sup> In Is. 8, 11. . . . Sammai et Hellel (sic), ex quibus orti sunt Scribae et Pharisei, quorum suscepit scholam Acibas, quem magistrum Aquilae proseliti autumant, et post eum Meir, cui successit Joannan filius Zachai; et post eum Eliezier (sic) et per ordinem Telphon et rursum Joseph Galilaeus et usque ad captivitatem Jerusalem Josue . . . Geiger (Jüd. Zeitschrift V, 173.) nem idézi e helyet pontosan s azért megesk rajta, hogy Delphon helyett (a mint ő olvassa) egyszerűen Tarphont kíván olvasni, holott a Vallarsi-féle kiadásban csakugyan Telphon a helyes olvasás, a mi eléggé megfelel a héber אֶלְיָאֵר-nak. — Geiger e tradíció közlőinek a zsidókeresztényeket tartja, pedig nem látja be, mi közük lett volna ezeknek oly irány férőkhöz, melyet ők határozottan kárhoztának; a közlők csak a palesztinai zsidók lehetnek.

<sup>3)</sup> Fent szeptemberi füzet 403. l. 4. j.

<sup>4)</sup> In Eccl. 4, 13. Hebraeus meus . . . quum Ecclesiasten mecum legeret, haec Baracibam, quem unum vel maxime admirantur, super praesentem locum tradidisse testatus est . . . A magyarázat áthuzódik 4 versen s majdnem

említi, mint a hagyomány egyik letéteményesét.<sup>1)</sup> Ámde mind ezen törvénytudósok — tannaiták; a későbbi korból, úgy látszik, nem tartatott senki sem eléggé érdemesnek arra, hogy a hagyomány oszlopai között felemlíttessék; mindamellett Jeromos még a későbbi korból is névszerint nevez meg egy törvénytudóst, a ki alkalmasint nem más, mint a híres Zeira (זעירא), a kinek Catina (קטיןא) is volt a neve;<sup>2)</sup> Catinától Jeromos egy fejtegetést olvasott Ezekiel könyvének elején, a mi nagyon megtetszett neki.<sup>3)</sup>

Látjuk tehát, hogy az egyházatya egész buzgóan fáradozott a héber tradíciók megismerése körül; nem elégedett meg pusztán a hallással, hanem ő maga is utána járt, hogy a különböző, kétségkívül már akkor létező midrás-gyűjteményeket belülről olvashassa.<sup>4)</sup> Azon tradíciókat, melyek neki ismeretesekek, igyekezik eredeti formulájukban visszaadni: ezen törekvésében elősegíti őt azon körülmény, hogy daczára annak, hogy zsidó környezete görögül beszélt, a midrásokat vagy tradíciókat tőlük mégis héber nyelven hallja vagy olvassa. Ezen tény kitünik számos nyilatkozatából: »Feladatomnak tűztem ki, hogy a héber titkos tanításnak s a zsinagóga mestereinek rejtett tanát, annyiban legalább, a mennyiben a Szentírásra vonatkozik, a latin fülelnek előljáram«, azaz: a héberből latinra fordítsam.<sup>5)</sup> »Ezen tradíciókat közlöm azokkal, akik a mi [latin] nyelvünket ismerik, oly hűen, amint csak lehet, a mint én magam hallottam [a zsidóktól]«. <sup>6)</sup> »Ezen dolgokat úgy fejezem ki a mi nyelvünkön levő embereknek, a mint nekem a hébernek azokat tradálták«. <sup>7)</sup>

szóral-szóra megvan Koheleth rabba 4. 13-hoz s a secundär forrásokban, mindenütt névtelenül.

<sup>1)</sup> L. fent szeptemberi füzet 403. l. 4. j. — Nem való tehát, hogy Hillel utódjai szándékosan mellőztetnek, mint azt Geiger hiszi.

<sup>2)</sup> L. b. Baba mecia 85-a; b. Synh. 37-a.

<sup>3)</sup> In Ezech. 1, 10. Legi et eujusdam Catinae, quem Syri λεπτόν, i. e. acutum et ingeniosum vocant, brevem disputatiunculam. . . Az általa közölt fejtegetés csakugyan megegyez Zeira szentírásmagyarázati irányával.

<sup>4)</sup> V. ö. fent októberi füzet 457. l.

<sup>5)</sup> In Zach. 6, 9. Semel propositi arcanae eruditionis Hebraicae et magistrorum Synagogae reconditam disciplinam, eam dumtaxat, quae Scripturis Sanctis convenit, Latinis auribus prodere.

<sup>6)</sup> Ib. 6, 1. Haec ut potuimus, immo ut accepimus, nostrae linguae studiosis tradimus.

<sup>7)</sup> Ib. 10, 11. Haec ut a Hebraeis nobis tradita sunt nostrae linguae hominibus expressimus.

Nem szenved tehát semmi kétséget, hogy Jeromos az ő héber tradícióit egyenesen a héberből fordítja, sőt utálja is olvasóit a héber eredetire.<sup>1)</sup>

Ennélfogva természetesnek fogjuk találni, hogy valamint minden fordításban, úgy itt is, olykor-olykor átszillámlik az eredeti szöveg s kibontakozik a reá kényszerített idegen burkolatból. Jeromosnál különösen a midrás szokottabb kitételei azok, melyek a latin nyelvben is félreismerhetetlen módon előláják eredetüket. Szokása ugyanis a zsidók nevében valamely tradíciót közölni, aztán a Szentírás egyes szavaival megerősíteni. A deductiót a Szentírásból épen a midrás szokott kitételeivel vezeti be: »הוּא שְׂמַר הַכְּתוּב « hoc scriptura nunc dicit; <sup>2)</sup> — »הוּא דְּבַר רַבְּתִיב « hoc est quod dicitur. <sup>3)</sup> Ezen formulák annyira meghonosodtak nála hogy az elsőt még nem zsidók szájába is teszi,<sup>4)</sup> a másodiknál pedig megesk rajta, hogy e bevezetéssel egy verset idéz az Ujtestamentumból a zsidóktól hallott egyik tradíció megerősítésére.<sup>5)</sup> — Jeromos, illetőleg az ő héber tanítói, jól ismerik az הָקִי מִשְׁכִּיחַ (szófelbontás) módszerét <sup>6)</sup> valamint mind a midrásban alkalmazott magyarázati eljárásokat, csak hogy ezekre nézve, úgy látszik, nem képződött a midráséhoz hasonló állandó kifejezés.

<sup>1)</sup> Ib. 4, 2. Haec ab Hebraei dicta reperimus.

<sup>2)</sup> In Is. 8, 23. Et hoc — inquit — Scriptura nunc dicit . . .

<sup>3)</sup> Quaest. Hebr. in Genesis 11, 28. Et hoc esse quod nunc dicitur . . . Cf. in Zach. 8, 16, in Soph. 2, 13.

<sup>4)</sup> In Is. 8, 23, zsidókeresztények.

<sup>5)</sup> In Habac. 3, 5. Hoc est ergo quod dicitur (Máté 3, 17.).

<sup>6)</sup> In Zach. 14, 20. מְעַלְוֹת. Quod quum ab Hebraeo quaerem, quid significaret, ait mihi non debere nos legere mesuloth, sed mesaloth (var. mesaloth), quod significat phaleras equorum et ornatum bellicum, et excepto hoc loco, in nullo penitus Scripturarum Sanctorum volumine hoc verbum reperiri. Hasonló felfogást olvasunk e szóról R. Eleazar nevében b. Pesach. 50-a. בְּל מְעַלְוֹת שְׂהוּלֵן לְסוּם בֵּין עֵינָיו.

<sup>7)</sup> In Naum 3, 8. Hebraeus, qui me in Scripturis erudit, ita leg posse asservit: Numquid melior es quam No, Amon et ait: Hebraice No dici Alexandriam, Amon autem multitudinem, sive populus et esse ordinem lectionis: Numquid melior es ab (sic) Alexandria populosa, sive populorum, huae habitat in fluminibus. . . Tehát הַמִּין הַמֵּינִי helyett הַמִּין.

<sup>8)</sup> Pl. in Aggaeum 1, 1. Zorobabel. Apud Hebraeos ex tribus integris nomen ejus traditur esse compositum, zo (זו) = iste; rob (רוב) = magister si ve major; babel (בבל) = Babylon: iste magister de Babylone.

Valamint pedig nyelvezet ez eljárás tekintetében Jeromos héber tradíciói minden tekintetben a midrásra emlékeztetnek, úgy a *tartalom* is egészen ahhoz illeszkedik. A midrásnak azon eljárása, mely szerint az általános tartalomú verseket a Szentírásban specialis esetekre, bibliai személyekre, történeti eseményekre vonatkoztatja, mely szerint csak úgy érthető meg a szentírási szöveg, ha odagondoljuk akár a valódi, akár a költött történeti hátteret — ezen eljárás mutatkozik Jeromos tradícióiban is. A zsidóknak szinte főelvök a verseket a történet szerint (*iuxta historiam*) magyarázni; <sup>1)</sup> abban állott főerejük, hogy a Szentírásban meglették s kimutatták a *jelenlegi* állapotok rajzát. <sup>2)</sup> A közelmúltnak eseményei szintén beékeltek a Szentírás szavaiba; a római világuralom, a császárok s hadvezérek, a kik akár kiváló jóságuk, akár kiváló gonoszságuk miatt élénken foglalkoztatták a nép phantasiáját, meglik helyüket a Szentírásban; a zsidó nép halája abban áll, hogy jöltevéjét örök időkre elhelyezi szent könyvében, bosszuját pedig úgy fejezi ki üldözői ellen, hogy megbélyegzi őket a Szentírás kitételeivel. — Első sorban a templom s a zsidó állam megsemmisítőit üldözi az élénk agáda találó fejtegetéseivel; Vespasianus s Titus, majd Hadrianus császárok állandó tárgyai az agádai elmésségnek Jeromosnál ép úgy, mint saját midrásainkban; a palesztinai zsidó nép a gonoszságairól hirhedt, egyébként nem igen ismeretes *Turannius Rufus* emlékét is megőrizte s egy sorba helyezte Nebuchadnezzár, Vespasianus s Titussal, kik mindannyian oly érzékeny csapást mértek a zsidó népre s államra <sup>3)</sup> — Ép oly élénken emlékezik azonban a palesztinai zsidóságra hatalmas jöltevéire, *Severus* s *Antoninus* császárokra is, <sup>4)</sup> a kiknek áldásos uralkodására vonatkoztat több messiási jóslatot, a melyeket az egyház rendszeren a

<sup>1)</sup> Pl. in Zach. 6, 1. sequentes Historiae veritatem . . .

<sup>2)</sup> In Ecol. 12, 1. super statu conditionis suae explanant [Judaei].

<sup>3)</sup> In Zach. 8, 18, 19. . . aratum Templum, in ignominiam gentis oppressae, a *Turannio Rufo*. . . Úgy hiszem, hogy a palesztinai zsidók elég kompetensek annak megállapítására, hogy mi volt ezen embernek a valódi neve; nem szenved tehát semmi kétséget, hogy a talmudi *טורנוס רופוס* *Turannius Rufus*nak ejtendő, habár a jeruzsálemi talmud *טורנוס* alakot tüntet is fel, a mi nyilván hiba. Grätz még 1884-ben sem bírta magát e név olvasását illetőleg egészen elhatározni, l. *Monatschrift* 1884. p. 39.

<sup>4)</sup> In Dan. 11, 34. Hebraeorum quidam haec de Severo et Antonino principibus intelligunt, qui Judaeos plurimum dilexerunt. Alii . . . vero de

maga hasznára szokott lefoglalni. — Azt pedig, hogy mit jelentett *Julian* császár a zsidóságra nézve, azt sehonnan sem bírjuk jobban felismerni, mint Jeromos műveiből; azon gyér adatok, melyek e császárról a talmudban s midrásban foglaltatnak, korántsem veszik alakját oly nimbussal körül, mint a minővel Jeromos tudósításai szerint a palesztinai zsidók tényleg körülvették: *Julian*, a merész reformator, a kereszténység üldözője, a zsidóság barátja, egyenesen előhírnöke a várva-várt messiásnak, a Szentírás messiási versei ő rá vonatkoznak, az ő megjelenése után nem késhetik a messiás sem soká, az általa nyújtott »kis segítség« előjátéka a végleges, messiás idejebeli segítségnek. <sup>1)</sup> Ezen körülmény leginkább képes kimutatni, hogy mennyire befolyásolják a midrás tevékenységét a napi események.

Mindazonáltal Jeromos tradícióinak azonossága a midrással nem volna teljes, ha hiányoznék belőlük a *halachai* elem. Ámde a halacha sem hiányzik Jeromosnál; gyéren ugyan, de itt-ott, különösen oly helyeken, hol a halacha közvetítésével a szentírási vers jobb értelmet nyer, Jeromos zsidó tanítói nem állják az egyházatyát még a halachába is beavatni, nem sejtven, hogy tanítványuk csak gúny kíséretében fogja az ő magyarázatukat följegyezni. — Mutatványul ide iktatunk egy halachai tradíciót, mely tökéletesen megfelel a talmud ebbeli fejtegetésének, sőt némiképen a latin versio correctivum gyanánt szolgálhat a héber versio számára, mely nem egészen világos. Ezekiel 45, 10-re Jeromos a következőket írja: »Tradíciót kaptunk a héberektől, a mely nem a Szentírásban foglaltatik, hanem csak a mesterek döntése folytán gyökerezett meg náluk . . . a bőkezű gabonájának *negyvenedik* részét adja a papnak [theruma gyanánt]; a fősvény a *hatvanodik* részt; a negyvenedik s hatvanodik rész között szabad volt adni, a mennyi tetszett. Ami tehát a Penta-teuchusban bizonytalanságban hagyott, itt részletlen meghatároztatik a papok kapzsúsága miatt, nehogy többet követeljenek a néptől a termés zsengéjének magadóztatásánál, azaz csak hatvanodik részt kell abból átszolgáltatni, a mit a föld terem. Hogyha

*Juliano imperatore* . L. ezen helyről, Grätz, *Geschichte der Juden*, IV. kötet, 2. kiadás, 486. és 494. l.

<sup>1)</sup> In Dan. 11, 36. Ab hoc loco Judaei de Antichristo diei putant, quod post Juliani parvum auxilium surrecturus sit rex qui faciat juxta voluntatem suam . . . Ilyen nyilatkozatok Julianról igen sokszor.



ugyanis egy *cor*, a mely hébertül homernek (חֲמֵר) nevezetik, a Septuagintában pedig »gomor«-nak, harmincz mérczét tartalmaz, akár száraz, akár folyékony termékeknél, az epha (אֶפָה) is s a bathus (בַּת) . . . a cornak tízed része, tehát megparancsoltatik, hogy mind az epha- mind a bath-nak hatod része a papoknak adassék a termés zsebéjének átszolgáltatásánál, ami három mérczéből ép fél mérczét tesz, amiből világosan beláthatni, hogy a papoknak csak a termés hatvanad részét kell kapniok. Egyelőre elég a betű szerint ennyit közölni . . . <sup>1)</sup> Habár még Jeromos számítása szerint sem egészen világos a versből való deductiója a hatvanad résznek, annyi mégis bizonyos, hogy a tradíció eredeti felfogása Jeromosnál sokkal épebben s észszerűbben tartott fenn, mint a későbbi casuistáknál, kik itt csak nagy erőlködéssel bírnak boldogulni. <sup>2)</sup>

Ebből kitünik, hogy Jeromos midrásai eszközök lehetnek kezünkben, melyek segítségével el lehet mozdítani nem egy nehézséget a talmudi s midrási irodalomban; sok midrás, a mely a mostani környezetében s mostani ruházatában mint valami talány lép elénk, a mely igenlőleg mintegy kihívja az elmeét s elmésség szellemes, de megbízhatatlan játékát, a legegyszerűbb módon leli magyarázatát, mihelyt szembeállíthatunk vele egy más nyelvű, tehát más gondolatmenettel szerkesztett versiót, vagy a midőn egy más talajból látjuk kinőni, a hol keletkezésének szükséges sége valamint felhasználása egyszerre a legvilágosabban s szembeötlőleg áll előttünk. A dolognak azonban van egy bibéje is; Jeromos, igaz, forrásait tekintve sokszor közvetlenebbül s tisztábban meríthetett, mint egyes midrásgyűjteményeink szerzői: ámde ő egy más tábornak az embere, nem átültetni, hanem foglyul ejteni igyekezik a midrásokat, ezekkel ő erőszakosan bánik

<sup>1)</sup> In Ezech. 45. 10. . . qui plurimum quadragesimum partem datat Sacerdotibus, qui minimum, sexagesimum: inter quadragesimum et sexagesimum licet offerre quodcumque voluisset . . . Si enim corus, qui Hebraice appellatur Homer et a LXX dicitur gomor, triginta habet modios, tam in aridis speciebus, quam in liquentibus, epha quoque et bathus . . . decima pars est cori, praecipiturque ut sexta pars tam ephi quam bathi detur Sacerdotibus in primitiis offerendis, quae de tribus modis dimidium facit modium, perspicue supputatur, sexagesimum partem primitiarum Sacerdotibus excipere debere . . .

<sup>2)</sup> V. ö. Jer. Terumoth 42 d (IV. 1). idézve a Tószáfóth által, Kiddúsin 41 a. s. v. יָרִים.

szolgálatára kényszeríti, céljaira felhasználja. Nem szól belőle mindig az őszinte igazság — tendencia s jóhiszeműség két ellentétes dolog — átalakít s ferdit, tévedésből vagy szándékosan a közölt midrásokat másképp fogja fel, mint ahogy a közlők értették s gondolták; szóval Jeromos tradícióiban hálás tere nyílik a kritikának.

Természetes, hogy nem szorítokzik egyszerűen a hallott vagy olvasott tradíciók regisztrálására; megjegyzéseket, észrevételeket csatol hozzájuk, fölülbírálja őket, mintegy concedálja vagy megtagadja nekik a létjogot. Mondottuk már, hogy ő nagyrabecsüli a zsidó tradíciók nagy részét; csak hogy mint mindenben, úgy e tekintetben is ingadozik s ellentétekbe jut önnön-magával; a külvilággal szemben, a kereszténységgel szemben védelmezi s igazolja a héber tradíciókat, hisz ő ebben túlszárnyalja, messze mögötte hagyja összes kortársait, sőt mondhatni az összes keresztény bibliamagyarázókat mind előtte, mind utána: ez tetszik neki, ez hizeleg hiúságának, ezzel sarokba szorítja ellenfeleit s irígyeit. Ámde magában, mint jámbor keresztény, mint hű s lelkes szolgálja egyházának, csak bosszúsággal s gyűlölettel gondolhat a Szentírás olynemű magyarázatára, mely arra van hivatva, hogy az egyház tanait e térről kiszorítsa. Ezen kéttős nézet, ami nem más mint tudatos alakoskodás, vonul végig összes iratain. Ezen kétrendbeli nyilatkozatai közül ide iktatjuk a legvelősebbeket. »Csak kérdezzék meg a zsidóktól, még pedig nem egy tartománybeliektől, nehogy azt hányják fel, hogy én ezeket megvesztegettem — hanem a legkülönösebb vidékekről valóktól s meghallják, hogy igaza van . . . Ezt mondom ellenfeleim ellen . . . « <sup>1)</sup> »Kérdezzék meg [ellenségeim] a hébereket s velök maguktól, a mesterektől, helyeseltessék vagy hibáztassák fordításomat.« <sup>2)</sup> Így beszél a külvilággal, különösen ellenfeleivel szemben.

Más az ő saját nézete; ő egész szívből gyűlöli a zsidó »deuterost.« »Hogy mily ocsmányak« — úgy mond — »azon tanok, a miket manapság deuterostisnak neveznek s mily vén-asszonyiasak azok a mesék (aniles fabulae), nem bírom kife-

<sup>1)</sup> In Ezech. 33. 23. interrogent Hebraeos, non unius loci, ne eos a me redemptos jactitent, sed diversarum provinciarum . . . Haec contra invidos . . .

<sup>2)</sup> Praef. in Ezram (IX, 1524) interrogent Hebraeos et ipsi auctoribus translationi meae vel arrogent vel derogent fidem.

jezni . . .<sup>1)</sup> Ily ítéletre fakasztja az embert az elfogultság! Igaz, hogy sok agáda megérdemli a megszólást, de azt megtenni legkevésbé van jogában épen Jeromosnak, aki a keresztény »agádának« sem lévén nagy barátja, találhatott volna a saját ajtaja előtt is elég sepreni valót, mert a mit az e kori keresztény agáda létrehozott, az még csak jóra való mesének sem válik be. Elég erről ideiktatni Renan ítéletét: »C'est le verbiage fatigant d'une vieille commère, le ton basement familier d'une littérature de nourrices et de bonnes d'enfants. (l'Eglise chrétienne p. 497).

Tapasztalván, hogy az itt érintett szempontok jó része az ügy rovására Jeromos héber tradícióinak feldolgozásánál, mely körül különösen R a h m e r<sup>2)</sup> szerzett érdemeket, figyelmen kívül hagytak; nem különben tapasztalván azt, hogy valamely írónak méltatása akármely irányban csak azon esetben számíthat hitelre, ha őt munkásságának összegéből, nem pedig csak egyes kiragadott részletekből akarjuk megismerni, amint azt Rahmer Jeromos műveivel elkövette: ezen meggyőződésem folytán indítva érzem magamat arra, hogy Isten segítségével Jeromos tradícióit újabb, az egész felölő vizsgálat alá vegyem, mely munkához az itt közölt részeket tájékoztató bevezetésül kérem tekinteni.

<sup>1)</sup> Ep. 28 ad Algasiam c. 10.

<sup>2)</sup> Főmunkája e téren: »Die hebräischen Traditionen in den Werken des Hieronymus I. Quaestiones in Genesis, Bresslan 1861. Továbbá: Die hebräischen Traditionen in dem Bibelcommentar des H. (Ben Chananjah) VII (1864) hasábjain. — Die hebr. Traditionen des H. (Frankl-féle Monatschrift 1866 s 1867). — Rövid kivonatok a Grätz-féle Jubelschriftban 1887.

Budapest.

KRAUSZ SÁMUEL.

## Adalékok a hazai zsidó községek történetéhez 1830—1848.

### III.

Az ó-budai rabbiválasztás Münz Mózes halála után. — Rabbiválasztás Bonyhádon. — Az esztergomi hitközség küldöttsége a hercegprimásnál. — A júliusi nagygyűlés Pesten 1848-ban.

Egy évtized alatt dőlt ki az ausztria-magyarországi zsidóság három hatalmas oszlopa: Benedikt Márkus, Münz Mózes és Schreiber Mózes; sorukból a nikolsburgi rabbi, Benedikt Márkus költözött el elsőnek, másodiknak az ó-budai rabbi, Münz Mózes. Az újabbkori rabbinikus irodalom ezen kimagasló alakjának elhunytával letűnt az ó-budai község fénye, előkelő állása, melyet hírneves rabbija biztosított neki, ez időtől fogva lassanként megszünt; az ó-budai község hanyatlása óta gyarapodott számban és tekintélyben a szomszédos pesti hitközség. Münz Mózes gyászéve még el sem telt, midőn a megüresedett rabbiállomás betöltésére mindenfelől jelentkeztek a pályázók. Kiváló hazai és külföldi rabbik törekedtek maguknak megszerezni ama dicsőséget, hogy Münz Mózes helyét elfoglalhassák. Hirsch Chajesz, zolkiewi rabbi előtt a pozsonyi és a brody-i rabbi,<sup>1)</sup> továbbá Rapoport S. L.<sup>2)</sup> és Rosenthal Salamon egyengették az utat, Éger Salamont, a poseni rabbi fiát ugyanaz a brody-i rabbi karolta fel,<sup>3)</sup> Dabisch Mózes, santini rabbit Oppenheimer Bernát, a םב םב szerzője és Orenstein Jakab, lemergi rabbi pártfogolta,<sup>4)</sup> ezeken kívül még Heller Hirsch, bonyhádi rabbi, ezen »bámulatos éleseszű talmudista, ki a világ folyásáról mitsem tud,<sup>5)</sup> Perls

<sup>1)</sup> Kristanopoller Mihály brody-i rabbi levele Rthl.-hoz. 1833. Si-  
van 20.

<sup>2)</sup> Rthl.-hoz 1832.

<sup>3)</sup> Rthl.-hoz 1833.

<sup>4)</sup> Rapoport Rthl.-hoz 1833. Adar hó.

<sup>5)</sup> Rthl levele a lovasberényi rabbizhoz.

Mózes, kis-martoni és Oppenheimer Bernát<sup>1)</sup> eibenschützi rabbi öhajította az ó-budai rabbi-hivatalt elnyerni. Az 1833. január havában tartott nagygyűlés, melyen Rapoportnak Hirsch Chájész érdekében írt ajánló levele felolvasatott, a rabbiválasztást Münz Mózes gyászévének elmúltáig halasztotta és elhatározta, hogy ezen időpont elérkeztekor Rapoport pártfogoltját kellő méltatásban részesíti.<sup>2)</sup> Rosenthal az ó-budaiak kecsesgető biztatása dacára sem reménykedett a zolkiewi rabbi megválasztásában, mert attól tartott, hogy Hirsch Chájész, épp úgy, mint a legtöbb lengyel, nem üti meg az ó-budaiak által követelt jellemesség mértékét. »Nyilvánvaló — írja Rapop. nak<sup>3)</sup> — hogy a lengyelek éleseszű talmudisták, tiszta felfogásuak, de közülök csak kevesen viselkedhetnek tiszta jellemmel, a gyermek is meg tudná azokat számlálni, kiket kiváló erények díszítenek.« Rapoport, hogy eloszlassa Rthl kételyeit, utnak indított egy újabb ajánló levelet,<sup>4)</sup> mely Hirsch Ch. magasztalásában és érdemeinek felsorolásában túltett az elsőn; meg volt győződve, hogy Hirsch Chájész, a nagynevű ősök sarja, a néhai galicziai főrabbinak és Chaim Jonah, boroszlói rabbi unokája, ki jókora vagyon mellett nagy tudománnyal is rendelkezik, megnyeri az ó-budaiak tetszését.

Rapoportot, eltekintve a baráti érzelemtől, mely őt Hirsch Ch.-hez fűzte, még a lemergi rabbi elleni gyűlölete is sarkalta, hogy a zolkiewi rabbi számára megszerezze az ó-budai rabbi-hivatalt és a lemergi rabbi pártfogoltjának jelöltségét lehetlenné tegye. »Kedves levedben — írja Rapop. Rthl-nak<sup>5)</sup> — megigérted, hogy a zolkiewi rabbi ügyét diadalra fogod vezetni, tehát elmondok neked, mint régi jó barátoknak, holmi discret dologot. Sajnálom, hogy Dabisch Mózes, santini rabbi, kit már régóta ismerem személyesen, az ó-budai rabbi-állásra ki van jelölve. Serdülő koromban együttesen hallgattuk a mostani bonyhádi rabbinak, Heller Hirsch — ki szintén a jelöltek közt van — talmudi előadásait. Ezen Mózes az országunkban fészkelő képmutató párthoz, a chassidésukhoz tartozik, noha azelőtt, épp úgy,

<sup>1)</sup> U. i.

<sup>2)</sup> Boskowitz Hirsch Rthl-hoz.

<sup>3)</sup> 1832.

<sup>4)</sup> i. l.

<sup>5)</sup> Ugyanitt, csak hogy az itt közlött egy kis papírszeletre van írva és a levélhez hozzáillesztve.

mint én, gyűlölte azokat. Jelenleg velük dühöng, gyűlöli az értelmes, művelt embert és mégis oly városban, hol sok eszes és bölcs férfiú van, akarja a hatalmat kezére keríteni. Ha körötökbe jön, elveti a vizsály magvát, mely ádáz gyűlöletet fog országokban teremni, a melyhez ti nem vagytok hozzászokva. Az itteni (lemergi) rabbi, ki ugyancsak a chassidésukhoz szít, halálos ellensége a tudósoknak — példa az én esetem — kétség kívül pártolni fogja őt és ki tudja, vajjon fog-e valami dícséretes dologt írni a zolkiewi rabbiról, ki tudományossága miatt nem tetszik neki, ámbár arczban hizeleg neki és tisztelettel halmozza el. Csodálkoztam, a mint hallottam, hogy Oppenheimer szintén pártolja Dabisch Mózeset. Jelenleg nem szólok ezen »medve« (O. Bär) jelleméről, ez azonban könnyen felismerhető, mert mit talált azon férfiún, hogy Ó-Budára akarja hozni? Azonban hagyjuk ezt. Minthogy jól ismered az illető község (Ó-Buda) lakóit, tehát ajánlj nekem közülök valakit, kivel ezen ügyben értekezhetnék. Azt hiszem, hogy a hitközségi jegyző (Rothenstein Mózes) a legalkalmasabb volna, kivel levelezhetnék; szólítsd fel, hogy értesítsen az ügyállásról és adjon tanácsot, hogy mittévők legyünk. Fáradsága nem vész kárba, mert a zolkiewi rabbi vagyonos ember és jól megfizeti azt, ki érdekében valamit cselekszik. Válaszodat minél előbb elvárva, vagyok tisztelő és szerető barátod Rapoport S. L.«

A választási határidő előtt a többi jelöltek is serényen hozzáálltak, hogy minél tekintélyesebb pártot gyűjtsenek maguk köré. Heller Hirsch új hitközségébe, Ungvárra való utaztában néhány napig Pesten időzött, azt remélvén, hogy megjelenésével annyira imponálni fog az ó-budaiaknak, hogy nem engedik Ungvárra költözni, hanem maguknál marasztják, azonban csalódot.<sup>1)</sup> A bonyhádi rabbi, pesti tartózkodása alkalmával, váratlan meglepetésben részesítette a santini rabbi pártját, ugyanis Heller Hirsch elhíresztelte, hogy Dabisch Mózes az ó-budai lamdanokhoz beküldött talmudi értekezését az ő művéből plagiálta.<sup>2)</sup> A santini rabbi becsületén ejtett sértést a lemergi rabbi ajánló és magasztaló levelekkel törekedett ugyan eltakarni, de befolyása nem használt, Dabisch Mózes jelöltsége szóba sem jött többé.

<sup>1)</sup> Rthl a lovasberényi rabbihoz i. l.

<sup>2)</sup> U. i.

Perls Mózes, kinek Ó-Budán tartott előadása nem aratott sikert, épp úgy az eibeschützi rabbi, a kit csak kis számu párt támogatótt, nem tarthaták számot az ó-budai rabbi-tisztségre.<sup>1)</sup> Az ó-budaiak Éger Salamont is elejtették, mivel sógora, a pozsonyi rabbi nem tudott felvilágosítást adni talmudi képzettségéről,<sup>2)</sup> épp úgy a zolkiewi rabbi is, kit lengyel földie mindenféle rágalommal illettek; elhíresztelték róla, hogy dadog, rossz szónok, együgyű, esztelen ember.<sup>3)</sup> A jelöltek közül egyedül Heller Hirsch maradt a felszínen, a kit az ó-budaiak szótöbbséggel megválasztották rabbijuknak, ez azonban eleinte nem fogadta el az ó-budaiak ajánlatát, mivel ellenpártja fenyegető leveleket intézett hozzá és figyelmeztették, hogy elkészerítik vén napjait, ha Ó-Budára jön, másrészt pedig az ungvári község sem akartá addig Hellert elbocsátani, míg le nem szolgálja azon költségeket, melyeket községe reá fordított.<sup>4)</sup> E bonyolult helyzetet az ó-budai község úgy oldotta meg, hogy az ungváriaknak 2500 frtot fizetett rabbijuk kárpótlásaul, Hellert pedig Rosenthal S. közvetítésével bátorította, hogy ne ijedjen meg az ellenfél fenyegetéseitől, mert a község zöme érette rajong. 1834. Nisan elsején érkezett Heller rabbi Ó-Budára, a hol még ugyanazon évben, Tischri 25-dikén meghalt.

Egy hóval Heller Hirsch halála után a zolkiewi rabbi

<sup>1)</sup> U. i.

<sup>2)</sup> Rthl a pozsonyi rabbihoz 1834. Sivan 22. Ha a pozsonyi rabbi csak néhány dicséző szót irt volna sógoráról, úgy kétségkívül ő reá esett volna a legtöbb szavazat. Az ó-budaiak leginkább azért lelkesültek Éger Salamonnért, mivel őt Landau Eleázár halála után a brodyiak egyhangulag akarták rabbijuknak megválasztani. »Sógoromnak (Landau E.) halála után — írja Kristanpoller Rthl-nak — én is az ő pártján voltam, mert akkor még nem szándékoztam rabbi-hivatalt vállalni. Meggondoltam ugyanis, hogy vagyonos, híres és népes községünk, a hol boldogult atyám, Májor negyedszázadot át működött, mint rabbi, holmi ismeretlen nagyságot válaszson meg rabbijának, holott az említett Salamon bölcsesége és tudománya miatt teljesen méltó arra. Azonban abbéli reményünket, hogy ő lesz rabbink, meghinsította a kormánynak azon rendelete, mely szerint idegen nem vállalhat Galicziában rabbi-hivatalt.«

<sup>3)</sup> Rthl Rapoport-hoz 1833.

<sup>4)</sup> Heller Hirsch ellenpártjáról azt írja Rthl a moóri rabbinak: »Wünschen einen — wie ein Arader.« Heller levele Rthl-hoz 5594. Tisri és Rthl válasza.

újabb kísérletet tett, hogy Ó-Budára juthasson,<sup>1)</sup> azonban az előző rabbi-választások szenvedett kudarca miatt sem *אלה דמצינו* az. vallásbölcseleti értekezése, melyet az ó-budaiaknak azon célzól küldött el, hogy sokoldalú tudományosságáról és alapos rabbinikus ismereteiről meggyőződjenek, sem Rosenthal agítalása nem tudott számára oly erős pártot toborzani, mely őt az ó-budai rabbi-hivataltba emelje. Ezen időben a bonyhádi község is keresett rabbit, ahová Rosenthal a zolkiewi rabbi ajánlotta, ki minden áron távozni akart Lengyelhonból, ahol a chassidikus irányzat és földieinek áskálódása miatt korlátozva volt tevékenységében.<sup>2)</sup> A zolkiewi rabbi sértve érezte ugyan magát, hogy a bonyhádiak felőle és a leipniki rabbinak egyik fiatal tanítványa felől egy időben kértek a lembergi rabbitól információkat és noha szülei és a lembergi rabbi is elleneztek, hogy egy oly községbe távozzék, mely Törökország határán fekszik és ahol — mint a Noda Bihudából kitünik — nem hírneves rabbik, hanem holmi rabbihelyettesek működtek,<sup>3)</sup> mindezek daczára Hirsch Chájesz el volt tökéelve, hogy Bonyhádra költözik, ha a szokásos mellékjövödelmeken kívül 40 frt heti fizetést és 500 frtnyi<sup>4)</sup> utazási

<sup>1)</sup> Hirsch Chájesz Rthl-hoz 1835. Chesvan 22.

<sup>2)</sup> Rthl-hoz 1836. Tamuz 15. Korunk hírneves rabbijaitól vannak ismerő leveleim — írja előző levelében — épp úgy az itteni magistratustól és kerületi főnökségtől, melyek igen dicsérőleg nyilatkoznak rólam. Adjon felvilágosítást, vajjon folyamodványomat a magistratus közvetítésével a praefecthez nyújtsam-e be, a mint nálunk szokásos, vagy hogy egyenesen a hitközség (Ó-Buda) elnökéhez küldjem-e?

<sup>3)</sup> A zolkiewi rabbinak nem volt tudomása arról, hogy Bonyhádon már a múlt század elején is volt rabbi, névszerint a nikolsburgi származású Spitz Izsak, a *בית יצחק* és *בית יצחק* szerzője. Ennek fia, Spitz Mihály, hűgyézi rabbi volt, kinek *בית יצחק* műve 1790-ben jelent meg. A múlt század 70-es éveiben Izrael rabbihelyettes működött ott. L. Nodah Bihuda, Ejen H. 93 resp. stb. Utána Abraham Löb rabbi következett. L. Nod. B. Eb. H. 118. és 127. resp. Ennek utódja Boskowitz Wolf volt, megh. 1817 és ennek helyét Heller Hirsch foglalta el.

<sup>4)</sup> Zolkiewben, a hol Hirsch Chájesz elődjeként a Beth Hillel, Eben Houzer, Tebuth Sor és Jesuth Jaakob szerzői működtek, Hirsch Chájesz 1829-ben választatott meg rabbinak. Ez időben Zolkiewben 800 zsidó család lakott és kerületéhez 16 nagy község tartozott. A bonyhádiak néhánszor kérdezősködtek Hirsch Chájesz felől a lembergi rabbinál, ez azonban válaszra sem méltatta leveleket. »Hogy miért nem válaszoltam a bonyhádiaknak — írja a lembergi rabbi Hirsch Chájésznek — megmondom. Kiválóan szeretem Uraságotat, mert éjjel-nappal Isten tanában buvárkodik és oly

költséget szavaz számára az ottani előljáróság. A bonyhádiak a zolkiewi rabbinak túlhajtott követeléseit nem tudván teljesíteni, helyébe a kis-martoni rabbit, Perls Mózeset választották rabbi-juknak.

»Ich werde meine Hand über euch ausbreiten« — e szavakat intézte a hercegprimás az esztergomi hitközség küldöttségéhez, mely 1839. tél elején, midőn az ország főpapja Pozsonyból rezidenciájába visszatért, üdvözlettel járult elébe és egyszerűsmind kikérte jóindulatát a magyar zsidóság irányában.<sup>1)</sup> A hercegprimás helyt állott szavának és az ő magatartása a zsidó ügyeknek tárgyalása alkalmával buzdítólag hatott a szabadelvűek táborára, mely 1840-től kezdve nyolcz éven keresztül lankadaflan kitartással küzdött a magyar zsidók jogos követeléseinek megvalósításáért. A 40-es évek országgyűléseitől nyert engedményekért a hazai zsidóság az 1848/9-iki mozgalmas időben róttá le halálját. A rabbik szószékről buzdították híveiket az áldozatkészségre és hazaszeretetre, az apák a nemzetőrségbe állottak, a zsidó fiatalok elszántan küzdött a harc tüzeiben, a zsidó hölgyek jótékonyága nem ismert határt. A zsidóság erősen hitte, hogy egyenjogúsításuknak eszméje a szabadság hevében fog megérlelődni. Az időszaki sajtóban lendületes cikkek láttak napvilágot,<sup>2)</sup> melyek a mindenfelől fenyegető veszély közepette a zsidóság emancipációját sürgették és e rokonszenves felszólásoknak talán eredményük is lett volna, ha az 1849-iki válságos események nem következnek be. Az egyenjogúsítás kérdésének

ujjdonságokat hoz felszínre, melyekben kedvét leli az ember. Miért kívánja hírneves községét a távoli Bonyháddal felcserélni, ahol olyan rabbit kívánna, ki nyelvükön tudjon szónokolni (predigen). Legyen meg az akaratjuk, Uraságod pedig maradjon meg tartományunkban. Szóljon, mit is felelhettem volna nekik? Ha azt válaszolom, hogy Ön méltó hozzájuk, akkor ezen nyilatkozatommal megsértettem volna Önt és ha ők azt vélik, hogy Ön hozzájuk méltó, én még azt hiszem, hogy ők nem méltók Önhöz — ezért hallgattam. Ha a külföldiek ismét kérdezősködni fognak Ön felől, én megint nem fogok nekik válaszolni, épp úgy, amint nem feleltem az ó-budaiaknak. Uraságod ezen magatartásomból azt következteti, hogy ellensége vagyok, az én lelkiismeretem tiszta. Barátja Orenstein J.«

<sup>1)</sup> Rothenberg E., esztergomi rabbi levele Rthl-hoz 5600. Chanukka 9-ik napján.

<sup>2)</sup> A legszebbek egyike Ábrányi Emil cikke a Radical Lap-ban 1848. jul. 15.

megoldásával a hazai zsidóság is élénken foglalkozott. 1848. jul. 5—10-ig a magyar zsidóság követei Holländer Leo elnöklete alatt Pesten üléseztek, amidőn kebelükből 10 férfi választotta meg, névszerint: Holländer Leo, dr. Gross Frigyes, dr. Schlesinger Ignác, Diósy Márton, Brüll Sámuel (Mosony), Steinitzer Jakab, dr. Rott Mátyás, Diner Mór, Lichtmann Dávid, Pappenheim Hermann, kiket azon utasítással láttak el, hogy »a Magyar országi s' hozzá kapcsolt tartományokbeli izraelita lakosok képviselői« czímmel az alkotmányozó országgyűlés előtt szorgalmazák a magyar zsidók emancipációját.<sup>1)</sup> Tevékenységük nyomait a bekövetkezett vihar söpörte el.

<sup>1)</sup> A gyűlés kéziratos jegyzőkönyve.

Budapest.

BÜCHLER SÁNDOR.

## Széljegyzetek.

## 1.

Toszefta Sebiit IV. fejr.: ירחם א"י מרשת אשקלון וחותמ מנדל (Cf. Szifré, Deut. 11, 24; Jer. Sebiit 36 c; Jalkút, 874).

Hogy ez a név: מנדל שרשן, avagy מנדול שרשן (a Jalk. helyesebb olvasata szerint, l. Friedmann a Szifré n. h.) semmi egyéb, mint a régi Caesarea<sup>1)</sup> még régibb, korábbi elnevezésének, vagyis »Stráton-Tornyá«-nak (Στρατόνος πύργος), a héber fordítása vagy átírása, mindenki azonnal felismerheti, és minden kétségen felül állónak elismerni fogja. Ámde, hogyan viszonylik e két nevezet egymáshoz — nyelvileg, vagy, ha úgy tetszik, történetileg? — Ez a kérdés ma még megoldatlan.

Legújabbán dr. Rosenzweig Ad., berlini rabbi, hazánkfia, veté fel e kérdést »Jerusalem und Caesarea« című csinos és igen figyelemreméltó kis munkájában (Berlin, 1890; Mayer & Müller). R. elveti Oppenheimnak (Frankel-féle Monatsschrift. 1860, 195—200; 226—230), igaz csak gyöngén indokolt, azon föltevését, miszerint מנדול שרשן vala az erőd őseredeti neve, és csak ebből lett volna később, a görögöknél, pyrgos Strátonos — és állítja az ellenkezőt. De sem Oppenheim nézete ellen, sem a magáé mellett, nem hoz föl semmiféle okot vagy bizonyítékot. Mert az, hogy »die griechische Sprache war seit den Tagen Alexanders an der Küste heimisch«, éppen nem bizonyítja azt, hogy ergo csakis az eredeti görög név hebraizáltatható, és nem megfordítva. Van elég régi ókori palesztinai, phönikiai stb. város, melyeknek nevei különféleképpen (tudvalevőleg még a Septuagintában is) hellenizáltak, mint p. Jamnia = יבנה, Joppé = יפ, Azótus = אשודר, Ptolemais, előbb Aké = עכו<sup>2)</sup> etc.

<sup>1)</sup> Caesarea Palaestinae, vagy C. maritima, etc.

<sup>2)</sup> Diodor. XV, 41 XIX, 33; Strabo XVI, 758; V. ö. Winer RWB s. v. Acco.

R., sajnos, figyelmen kívül hagyta Schürer (Geschichte d. V. Israel etc. II. 74. l.; és még határozottabban I, I, 145. l.) azon kétségtelenül igen-igen elfogadható véleményét, hogy Stráton-tornyát még valamelyik Stráton nevű szidóni (phönikiai) király alapította, valamivel a görög korszak kezdete előtt. Ezen föltevés ellen, Sch. meggyőző érvelése után, valóban csak az az egy kifogás emelhető, hogy ama szidóni király (vagy királyok) — éppen az állítólagos »Stráton«, mint C. első alapítójának — neve, eredetileg, alig lehetett: Stráton, melynek hangzása tiszta görög. De éppen azért hiszem, hogy e magyarázat kiegészítésére, vagyis jobban helyreigazítására, éppen a mi talmudi kutforra-saink idézetei szolgálhat, a mennyiben itt föltaláljuk a Schürer idézte feliratokban (Corp. Inser. Graec. 87) nyilván már el-görögösített phönikiai (semita) névnek valódi eredeti alakját, t. i. éppen: »Sáron«t (vagy Sorsán = שרשן). Egyidejűleg pedig nagyban meg is erősíti azt<sup>1)</sup>, éppen az oknál fogva, mivel sokkal valószínűbb, hogy az eredeti מנדול שרשן-ból lett légyen a görögöknél: Stráton, mint megfordítva; minthogy ismeretes, hogy nem a héberül vagy aramaeus nyelven író zsidók, hanem a görög írók voltak azok, kik a tulajdonnevek efféle átírásában, átídomításában a nagyobb szabadossággal éltek. (Emlékezzünk csak, a fön-  
tebb már felhozottakon kívül, oly formákra mint: Sampson, Esdras, Asordan (= אסרחדן), vagy éppen Tanathan = תנתן, Arna = ארנן, (Jes. 20, 1) Jexan = יקסן, Chusarathaim = חושארתיים etc.; bőv. erről l. Frankel: »Vorstudien zur Septuaginta« című művében).

## 2.

Semót r. c. XV: כהה כהמה במלכות יין מנדריאום אם אוליום כהה etc.

Világos, hogy vagy az egyik vagy a másik név, vagy mind a kettő, szörnyen meg van viselve. De hogyan igazítsuk azokat helyre, és kit kelljen értenünk ezen אוליום alatt, kinek anyja nevében (מנדריאום) az van, hogy »nap«?

<sup>1)</sup> Ép úgy talán a Meg. Taan. III fejr. »Tyrus-tornyá« is מנדול שרשן (בת אדום ון קסרי) Ezékiel prófétánál (26—28, 24) Tyrus és Szidón városait már mintegy azonosítva találjuk. Schürer állítása mindenesetre különösen ényvt vet a Talmud, Meg. 6a, ezen helyére: קסרי וירושלים: שנתמי אמלאתה הדרבה וכו' וירבו שתיהן אל תאמן... שנתמי אמלאתה הדרבה וכו' Ezékielnek Tyrusról szóló látományából van véve (26, 2).

Szerintem, nemcsak a kéziratok és másolók hagyták ránk *ezt* a bajos kérdést; hanem, részben legalább, már maguk a tétel *első* (szóbeli) tradensei, kik a »görögök« történetét jóformán már ép oly alaposan ismerék, mint későbbi középkori olvasóik — de azt még igen *szerették* volna alaposabban ismerni, különösen annak az uralkodott dynasztiák házi történetére vonatkozó részleteiben. Az, hogy az »*anyát*«, itt a mi helyünkön, nem kell épen valami nagyon komolyan vennünk, nem szorul hosszabb bizonyításra. Ezzel is kétségtelenül ugyanott állunk, a hol p. o. a »Ptolemäus feleségével« (vagy »testvérével«), kinek az volt a neve, hogy »nyul« (אשה של הלמי המלך אריבה שמה; v. ö. »Apró részletek« című cikkemet, M. Zs. Sz. VI, 6. l.). A feladat tehát csak az, hogy ama kor gyűlölt hősei között oly névre akadjunk, mely magában foglalja a Helios (= nap) szót. Ez pedig úgy látszik, nem lehet más, mint ama *Heliodorus*, kit IV. Seleukus király (Antiochus Epiphanes követeinél előadja) Jeruzsálembe küldött, templom-fosztogatónak. Ő róla szólhat pedig Midrásunk annál inkább, minthogy vele is olyasvalami történt körülbelül, mint a M. elején említett Babylóniakkal, hogy t. i. istentelen szándékukat nemcsak hogy ki nem vihették, hanem Izrael Istenét azonfelül még elismerni és dicsőíteni kénytelenítették.

Ha az első névnek (מגדריאום) ezen két betűjét: דר még átvesszük a másik névhez, akkor ebben megtaláljuk az egész Heliodorust (igy: אוליאורוס; vagy így: אילודורוס: l. Peszikta rabb. ed. Friedmann, p. 87 a: ועיר שמש אילו פילום = Heliopolis). De a Midrásnak oly *nőnév* kellett, melyben befoglaltatik a »nap.« (הה נוןמני). Így keletkezett tehát az egy Heliodorus névből a מגדריאום, kinek anyja: אוליאום.<sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> Legyen szabad ez alkalommal fent említett saját cikkemet védelmezni, különösen *Goldfahnnal* szemben (Ugyanott 154—158. l.), ki ugyanis az én egyik magyarázatomat »már azért sem fogadhatja el, mert a szíriai görög királyokat nem *Leukidáknak* nevezték, hanem *Seleukidáknak*. G. ezzel nyilván valami nagyot vélt mondani. De már a jelen magyarázatommal, úgy hiszem, legalább is nagyon valószínűvé tettem, hogy a midrási etimológiákkal szemben, azok teljes pontossága, minuezióztása tekintetében, nem kell mindig túlságosan makacszkodnunk. Különben hadd mutassak rá e részben még oly példákra, mint Peszikta, ed. Buber 50 a: למת נקרא ישמה מרים — ארמי לישון מרור שנה וימררו את חיהם. Igen ám, de a prófétaot nem *Már*-nak, hanem *Mirjám*-nak nevezték —; a hasonlólág Sem. r. e. I: אחרת לו מרים ולמה נקרא ישמה בן על שם ותצאן כל:

בן מגדריא

3.

Perls Á. magyarázata (= *ὁὶς ὑπὸνδρου*, azaz: בן מיטה, M. Zs. Sz. VI, 199. l.) szellemes, de éppen nem megtámadhatatlan, szerény véleményem szerint. Ellene szól legelőbb is az, hogy a »hypandrou«-ból semmikép sem lehet e מגדריא, minthogy a szó így, a praepositio elejtésével, mivelsem emlékeztet többé az eredeti hypandrou *éles* jelentményére. Ez esetben, úgy hiszem, már éppen nem való a másolók hanyagsága- vagy értelmetlenségére való hivatkozás. מגדריא, e helyett: מגדריא (ad normam אמתותיך כסדרה אפישושים e helyett: פישושים פ. o. אמתותיך e helyett: אמתותיך etc., azaz semmi).

A másik *tárgyi* kifogásom ezen magyarázat ellen az, hogy a Misna világos rendelkezése szerint (Szóta IV, 1) csakis a *férjes* nő, nem pedig a még csak *eljegyzett* nő vetetett alá a »keserűséges vizek« próbájának; még pedig rendeli így a M. éppen a ארסה (azaz: hypandrou) kifejezés szoros, betűszerinti értelmére való utalással: לא שותהו... שנה אשר השטה. תחת אשה פרט לארסה. Már most, igaz ugyan, hogy a Talmúd nem ismeri az evangeliumok azon állítását, hogy Mária (Józsefnek) csak *jegyese* volt; de a Protevangelium Jakobi X—XII, tehát éppen Perlsnek egyetlen kútforrása, igenis szintén szűznek, *leánynak* mondja őt — kinek vélt bukása fölött József (már t. i. a Protevang. Józsefe) oly annyira elkeseredik.<sup>1)</sup> A Máriával, mint hűtlenséggel gyanúsított nővel való eljárás tehát ép úgy lehet a Protevang. (kizárólagos) találmanya, még pedig *ügyetlen*,

— a hol az etimológia a név *középső* két betűjével, és Vaj. r. e. I: אביתר שותה הקבה עיי במעשה ענל; a hol annak szintén csak *másik felével* operál, ép úgy mint nálunk סליקים-ból ezzel: ליקום. — A קרן-השור-ra vonatkozó Krochmal-féle magyarázatot (leg. = *várfalé*) meg azért nem fogadhatom el, mivel ez a szó, ily értelemben, majdnem kizárólag csak tiszta *araméus* nyelvű szövegekben (igy p. igen gyakran a Meg. Taan.) fordul elő; itt a héber קרן-nel, meg épen nem vág jól össze.

<sup>1)</sup> Vajjon nem-e itt is azért, mert Mária valakivel már *jegyben* járt? — A még csak *eljegyzett* Máriáról szű határozottan a Celsus-Originés zsidója is; valamint az Evangelium Nicodemí II. feje. (»Néhányan a zsidók közül nyájasan mondák: mi nem állítjuk, hogy ő házasságon kívül született, mert tudjuk, hogy Mária Józseffel *el volt jegyezve*«), és a »Toldoth Jész« egyik (Wagenseil-féle) recenziója.

senkivel el nem hitethető, találmánya, mint amaz. Mindenesetre sokkal ellentmondóbb, már önmagával is, ez a tudósítás — vagy férjes nő, és akkor nem leány, vagy leány (jegyes) és akkor nem טושה — semhogy arra a »bar-hypandrou«-féle magyarázatot alapítani lehetne.

E magyarázat ellen végül még arra is kell utalnom, hogy a Talmud csaknem mindenütt világosan a »Bar-Pandira« névvel való csodagyógyítgatásokat említi, — a mi alig történhetik vala így, ha a Bar-Pandira névnek bárminemű gyalázó értelmet tulajdonítottak volna (L. Jer. Sabb. 14 d.; Abod. zar. 40 d.: מן שמה בן פנדיא דישו פנדיא v. ö. Alm »Die Urtheile heidnischer und jüdischer Schriftsteller etc. 123. l.).

Különösen ennek alapján hadd kockáztassam itt még a következő kísérletet. Vajjon nem lehetne-e arra gondolni, hogy a פנדיא szó, melyet Celsus és Origenes »Pantherá«-nak olvasnak, betűáttétel (metathesis) útján, az *anthropos* szóból keletkezett —, úgy hogy פנדיא בר utóvégre is eredetileg semmi egyebet nem jelentett volna, mint: ὄφις ἀνθρώπου = »emberfia«?! — Hogy Jézus magát nyomatékosan annak nevezte, azt a talmud is tudja: Jer. Taan. 65 b: אם יאמר לך אדם אל אני מכוב הוא בן אדם אני טוה ליהוה ב.

Temesvár.

Löwy Mór.

## IRODALOM.

### Magyar Machzor.

Teljes héber-magyar machzor kilencz kötetben. (Mellékcím:) Ünnepi imádságok magyar zsidók számára. Magyarra fordította Füredi Ignác képző tanár. I—IV. kötet. (Újév s engesztelő nap). Budapest, 1889. Löwy M. E. fia.

A magyar zsidó liturgika a legifjabb galy a magyar nyelvű zsidó irodalom növendékfáján. Míg német hitfeleink már évtizedek óta bővében vannak a mindennemű német imakönyveknek (köztük oly kitünő munka, mint Sachs német machzorja), addig nálunk csak újabban s elvétve jelenik meg egy-egy liturgikus munka hazai nyelven. E jelenség magyarázata elég egyszerű. A zsidó liturgia modernizálásának ugyanis eredetileg kettős oka volt: *egyfelől* a belső szükségkép átértzett s tökéletesen jogosult törekvés az újabb kulturális szellem minél nagyobb mértékben átvivésére a zsidóság életébe, amint keresztülvitele az imáknak modern nyelvre fordításával hathatósan volt elősegíthető; *másfelől* azonban ezen törekvés az ismert reformisztikus velleitásoknak kinövéseként jelenik meg. A reformerek követelésekben meg sem álltak a zsidó liturgia teljes felforgatásáig eredeti jellegéből. Nálunk ezen aberráció csak későn, mint egyik utolsó hullámköre tünt fel ama mozgalomnak, mely Németországban liturgiánk csendes tükrét megzavarta — s ez szerencse volt ránk nézve; de a másik, a műveltségi tényező is nálunk csak újabban nyert befolyásban — s ez már baj volt. Immár viszonyaink mindkét szempontból kedvezőbbek: az újítási mánia a még mindnyájunk emlékezetében levő utolsó belső kísérlet által komprommittálva, józanabb felfogásnak adott helyet, a kulturális törekvés pedig jelenleg felekezetünk összes szellemi életének egyenesen kulmináló pontját képezi.

E szempontból a magyar nyelvű zsidó liturgia lassú, de folytonos fejlődése ép oly üdvös, mint természetes kifejezése nemzeti s valláserkölcsi törekvéseinknek s minden ilyenmű munka valósággal gazdagodását jelenti ifjú irodalmunknak. Ha pedig



ily munka úgy külső, mint belső jelességekkel ékeskedik, még ha nem is elégíti ki némely jogosult igényeinket, bizton számíthat elismerésünkre. Mert e téren a botlás is erény számába megy: hiszen egyelőre itt csak kísérletezésről lehet szó s biztos érdem az, ha valaki kísérletekre áldozza idejét s erejét. A ki egy új ág átültetésére vállalkozik valamely irodalomban, annak mondhatni újra kell a nyelvet feltalálnia; a ki nem bír az ilynemű invenczió képességével, az hiába emészti magát. E feladat még nehezebb, ha fordításról van szó, még pedig olyan fordításról, melynek eredetije a tárgyi s formai, legyőzhetetlennek látszó nehézségektől csak úgy hemzseg. S ki ne ismerné pl. a mi *machzorunknak* ily nehezen visszaadható jellegét.

Azért bizton hisszük, hogy a czímben jelzett vállalat széles körökben támogatásban fog részesülni. Mert egyaránt érdemes és szükséges munka az, melyet Füredi végezett. S ha egybevétjük magyarságát más fordítóinkéval, úgy ez összehasonlítás csak neki fog előnyére válni. Ám e tekintetben is vannak kifogásaink, különösen oly helyeket illetőleg, a hol a verses forma nyűgét vette magára a fordító. Ebbeli törekvése bár igen dicséretes, de sikerültnek nem mondható.

A verses részek darabosságától előnyösen üt el F. prózája, mely túlnyomólag igen jól foly. A fordító nagyon helyesen nem ragaszkodott mindenütt az egyes szavakhoz, hanem nyilván lehetőleg tiszta magyarságra törekedett, azoknak értelmét adja csak vissza, de ezt elég pontossággal. Ez az álláspont azért helyes, mert ez esetben senki sem vár szóhű fordítást, a miből csak izetlenség kerülhetne ki, hanem kellemesen folyó, pördülékeny nyelvű olvasmányt, a mit nyújtania Füredinek csakugyan sikerült.

Azért óhajtható, hogy minél többen forduljanak e könyvhöz olyanok, kiknek lelke vallásos melegség után áhitozik, de az imákat eredetiben olvasni nem képesek. Még a gyöngébbek is kielégítve fogják találni benne mindenemű igényeiket; a többször ismétlődő imarészeket sem lesz szükségük újból felkeresni, mert annyiszor vannak lenyomatva, a hányszor sorra kerülnek. A kiállítás is igen díszes: típusok, papír, kötés, mind kifogástalan szép. A hátralevő kötetek megjelenését érdeklődéssel várjuk, a már meglevőket pedig melegen ajánljuk a hazai zsidóközönség figyelmébe.

Budapest.

ENYEDI MÁTYÁS.

## TÁRSADALOM.

### Hitsorsosaink a vidéken.

Csekélyszámú zsidó lapjaink, midőn felekezeti életünket beszélnek meg hasábjaikon, majdnem kivétel nélkül csak a városi elemek szemelött tartásával teszik ezt. »Társadalom« rovatukban a kor haladó, vagy visszaesést jelző eszméről, a modern institutiókról, az egyetek mozgalmairól s a hitélet sok egyéb fontos kérdéseiről van szó, s csupán csak *egy* nem foglalkoztatta őket eddig behatóbban, csak *egy* nevezetesebb momentum került ki körültekintő figyelmüket s ez egy: *a vidéken lakó hitbélijeink életviszonyai.*

Tagadhatatlan, hogy első sorban a magyar zsidóság azon érdekei érdemelnek megfigyelést, melyek az ország szellemi és kereskedelmi gőcpontjaiban, tehát a kisebb-nagyobb városokban lakók ügyeire vonatkoznak. Az ezer és ezer összekötő érben lüktető s naponta nagyobb arányokat öltő, pezsgő népelet folytonos szemmeltartást kíván; a köz- és jótékony intézetek létkérdéseinek, adminisztrációjának és eredményeinek szünetet nem ismerő ellenőrzése, javítása és tökéletesítése a felekezeti sajtó komolyabb munkásainak kelletén túl is nyujtanak foglalkozást s alig engednek időt oly dolgok megbeszélésére, melyek a mértekadó, központi körök szemhatárán jóval túlesnek.

Belátjuk mi ezt nagyon jól s belátja minden gondolkodó vidéki zsidó is. Csakhogy ezzel be nem érjük. Elismerjük, megbámuljuk a városi zsidó intelligentiá nagymérvű alkotásait; örülünk, ha emberi és felekezeti jogaink méltó képviselőtében itt-ott sikert mutathat fel, — ámde szívünk óhaja, hogy testvéreink a központból néha reánk, vidékiekre, is vetnének jóakaró tekintetüket, ha tudakozódnának felőlünk, hogy néha napján falusi elhatgatottságunk jutna eszükbe.

Mert, Urain, a falu szegény zsidó lakosa igazán a társa-

dalom páriája. Neki sem tanítója, sem papja, sem temploma, sem kántora nincsen. A mi szegényeink — pedig ezek ugyancsak szegények — nem ismerik a népkonyhát, az árvaházat, a menhelyeket, a jótékony növegyleteket, az ingeny ruhát és könyvet. Nap nap után múlik, de a falusi zsidó gyermeke ugyanaz marad mindig. Tengődik, vergődik, ahogy rongyszedő apja nyomorúságos viszonyai megengedik. A falu népe már megszokta ezt a specialitást úgy, ahogy megszokta a cigányt. A félintelligensek nyegle serege pedig nem is nélkülözhetné a zsidó faj e szárnalmas prototypját. A gentry-Úraság mulató kedvének ez a czéltáblája s hatalmas dühének villámhárítója. Kegyének, könyörületének s éretlen duhajságának ki van szolgáltatva falubeli zsidaja, kiből nincs s nem is lehet meg a kellő érzéke ahhoz, hogy emberi méltóságának tudatára ébredjen. Született nyomorék s az marad, míg él.

Szemem előtt látom naponta rongyszedő, házaló hitsorsosaimat, és sokszor kényszerokozta erőlködésüket is a lét harczában. Nincs némelyiknek öt forint vagyona sem s el kell tartania családját; de még adót is vetnek rá, mert — kiskereskedő.

Könyöradományt soha, de soha nem lát, hacsak egyenest koldusként nem jelen meg a tehetősök ajtajában, mit a magyar zsidó, hacsak lehet, meg nem cselekszik. A támogató, védő kezét, a testvéri szeretet hitsorsosai részéről nem élvezzi, s nem is számíthat rá. Árvája, siketnémája el van veszve életfogytiglan. Nem törődik vele senki, épen senki. S ha mégis akad, ki segélyért, pártfogásért könyörög; ki felkeresi városi írgyelt hitrokonát, nem nyer vele semmit. Elutasítják, ha özvegy, árva, nyomorék is.

Ne vegyék rossz néven az igazságnak e kifakadó, kellemetlen szózatát. Ugy van, a mint mondjuk, majdnem kivétel nélkül.

A vidék gondsajtotta zsidaja Isten ege alatt a legelhagyottabb teremtés. Megvolna ugyan benne a haladás és nemesítés képessége, de ez paragon hagyatik. Nem ismertetik meg vele az eszményi szépet, jót és nemeset, s mindenütt, hol megjelen, csak a csúf zsidó pórt, a testben lélekben koldust látják benne.

Ilyen körülmények között nem csoda, ha a kormánynak folyton akad alkalma, reá mutatni a zsidóság rendezetlen viszonyaira. Az az erkölcsi takaró, mely a városi zsidóság testét fűdi, nem védheti a vidéki, nyomorban sínylődő testvéreket is, kik,

kivált az ország felső vidékein, szemet, fület bántó módon hirdetik magasztaló századunk human elveit.

Oh, ha csak minden tizedik fővárosi zsidónak mutathatnók meg, milyen az a falusi és pusztabeli hitsorsosa.

De hát hol van az a híres, zsidó »jósziw«? Hol késik a zsidó könyörület örök-éber nemtője? Vagy nincs annyi tehetősége, nincs annyi szívmelege, hogy azokat is felemelje a porból, kiknek halk sóhajai nem hallatszanak el a zajos, élvhajászó fővárosi körökig?

Nem tudom, nem ismerem a közvetlen közelben észlelhető és sirgós intézkedést igénylő városi nyomor arányait; elgondolom, hogy azok nagyok és csak roppant áldozatokkal leküzdhetők; beismerem azt is, hogy első sorban minden közösség a saját bajait iparkodik orvosolni. Ez természetes dolog és mindenütt így van a világon. Mindamellett nem hunyhatok szemet azon messzebbre ható kötelem előtt sem, mely a vezérlő városi elemekre hárul a térben távolabb eső »zsidó nyomor«-ral szemben.

Ámde eszem ágában sincs ezen hitsorsosi kötelmet úgy magyarázni, hogy az beható s gyökeres változást létesítsen a vidéki zsidóélet elzüllött voltán. Korántsem.

Vagyonos városi atyánkfiaitól csak azt kívánom, hogy hébe-korba mégis figyelmükre méltassák a falvak ezer és ezer viskóiban országszerte szétszórta lakó s minden erkölcsi fegyelem, minden üdvös befolyás nélkül leledző zsidó testvéreket is, juttatva nekik is a szájalom-kenyérből egy-egy falatot, egy-egy morzsát.

Minő szép volna például, ha annyi jótékony egyet között ott lenne egy oly felekezeti segélyegylet is, mely a társadalom zsidó páriáit keresné fel elhagyatottságukban, künn, a szegények lakóhelyein, a falvakban és pusztákon! Mindenesetre szép és üdvös az az eszme, hogy a magyar közművelődésnek, az ország közintézetének, a tudományos Akadémiának, s az általános művelődés többi intézményeinek zsidó honpolgárok is juttassanak hathatós támogatást, *de minden álszégyent félretéve, nyíltan bevalljuk, hogy első, elodázhatatlan kötelessége a vagyonos zsidó osztálynak a saját vérének pártolása, a saját hitrokonának segélyezése.*

S bizonyára abból senki sem csinálhatna szemrehányást, ha látja, hogy gazdagabb zsidók könyöradományjaiból a saját

tehetetlensége folytán proletár maradt vidéki zsidó számára is marad valami.

S ha már anyagi nyomorából ki nem is emelhető e szegény hitsorsos, ébreszszük fel benne a szellemi és erkölcsi rugók működését! Ismertessük meg vele emberi becsét, mely nélkül az önségélyhez szükséges lelki erőnek soha birtokába nem léphet. Mennyivel könnyebb volna ezt a zsidó proletárnál elérni, ki a pálinka ivásban, a korhelykedésben soha oda nem vetemül, a hova más proletár.

Papot, tanítót, imaházat és iskolát nem adhatunk; ez óriási összeget igényelne; de küldhetnénk neki százezer példányban népies irányban szerkesztett olyan könyveket, melyekből megtanulhatná a létviszonyaira jótékony befolyással levő irány-asméket.

Ha ingyen kapna ily könyvet a zsidó fiú, bizonyos, hogy elolvassa és tanul belőle.

Életem java részét falun töltöttem. Ismerem a szegény zsidókat; tudom, hogy haladásra alkalmas emberanyagot képeznek. Szeretik, ha fiaik tanulhatnak; nem utasítják vissza a jóakaró tanácsot s örömeit látják, ha egyik-másik szomszédjuk, az árendásnak vagy a szatcsónak iskolát látogató gyermeke, hontartózkodása alatt oktatja boldogtalan porondjaikat és kezük ügyébe bocsátja fölössé vált könyveit.

Hányszor láttam a sovány, aszkóros zsidó fiú kezében ily könyvet! Szegény! Örömeit tanulna, de nincs pártfogója; nincs befolyásos barátja, ki utána nézne. Átka az, hogy falun jött a világra s hogy apja, anyja földhöz ragadt, tanulatlan szegény. Falujában az ily zsidó gyermek az utolsó, kire a könyörület tekint, s mint világpolgár, csak az anyakönyvben szerepel.

Mióta iskolaköteles, tanul ugyan valamit ő is, de ez vajmi kevés arra, hogy emberszámba vétessék későbbi életfolyamán. A parasztfiú felnő, megtanul szántani, vetni, s utóbb lesz belőle földműves, vagy napszámos, ki a maga módja szerint megélhet. Nem úgy a zsidó, kinek örökség nem jut, s kinek csak esze az, melylyel kenyerét megkeresheti. Ha az kevés, kenyere is sovány lesz.

Emlékezzünk meg a falu zsidájáról is. Tegyük érte, ha sokat nem, keveset; de ne hagyjuk elzüllottségében tovább tengődni; ne hagyjuk a fondorkodó fortélykeresés csalással ha-

táros eszmekörében nyomorogni. Maradjon zsidó és szegény, de ne olyan lelki szegény, ne értelmiségben koldus, ki örökös csúfja, gúnytárgya a világnak. Ha akad tehetséges zsidó fiú a falu zúgában, kit nevelni és kinővelni érdemes, adjunk szerény stipendiumot neki, képeztessük értelmes iparossá, gyári munkássá s ne kényszerítsük a rongyszedés, a lókupeczés vagy egyéb, még utálatosabb kenérfkeresetre.

Néhány száz forintból évenként kikerülne a falusi szegény zsidófiúk iskolakönyvekkel való ellátása. Hiszen csak a legszegényebbeknek kell azt ingyen kezébe adni; annak, kinek semmije sincsen és ezért kénytelen elmaradni.

A Bözöd-Ujfalusi szombatosok ügye, ha eddig még nem is sokat, de valamelyest csak nyert a protektio révén. Talán még fejlődik oda, hogy a saját lábára állhat e szegény község.

A mily nemes és szép, hogy az ő ügyüknek akadt pártfogója, ugyanoly nemes és szép lenne, ha gyenge szavunkat is meghallanák a jószívű vagyonos hitrokonok, s adakoznának, gyűjtenének az országszerte lelki és testi nyomorban sínylő zsidó fiúk tanulságos könyvekkel való ingyenes ellátására.

A sokirányú zaklattatás mellett, melynek tehetősb ügyfeleink annyira ki vannak téve, lesz mégis elég nemes szív, mely átérzi azok nyomorát is, kik sem elegendő hangosán, sem a szükséges hangsúlyozással nem képesek könyörögni, s kik a világ zajától messze, a falvak porlepte utcáin kuporognak nevelő és vezető nélkül, teljes szellemi tespedésben kénytelenek áldástalan életüket eltölteni. E szívek segítségnek pártfogásukkal . . .

Egy kis protektioért esedezünk, nemes jó Uraink és Asszonyaink, a szegény falusi zsidó gyermekek érdekében.

Bakony-Szombathely.

MTR. STADLER KÁROLY.

### Bözöd-Ujfalu.

Tekintetes Szerkesztőség! A »Magyar Zsidó-Szemle« folyó évi november havi füzetében a papokhoz intézett meleghangú felhívása következtében — élvén bölcseink ama mondásával *גורל המעשה מן העושה* — közbenjártam egy helybeli, ismeretlenek maradni óhajtó époly vallásos, mint jótékonyan működő izr. nőnél a bözöd-ujfalusi szegény hitsorsosaink érdekében, s közben-

járásom eredményét igazolandó, ime van szerencsém a tek. Szerkesztőségnek egy csinos selyem ספרת-t küldeni, azon tiszteletteljes kérelmem kíséretében, hogy azt, mint az említett, titokban áldásdusan működő nő ajándékát a bözöd-ujfalusi prozelita hitközségnek elküldeni ne terheltecsék.

Vajha e nemes példán buzdulnának mások is és iparkodnának e szegény hitsorsosaink községi ügyeit lehetőleg előmozdítani.

Fogadja — tekintetes Szerkesztőség — kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Alberti-Irsa, 1890. november 12.

BÜCHLER ZSIGMOND  
ker. rabbi.

\*

Bpest, 1890. nov. 11.

Tek. Szerkesztőség! A »Magyar Zsidó-Szemle« f. é. 9-ik számában ismét a bözöd-ujfalusi prozelita községgel foglalkozik s valóban dicséretére válik a szerkesztőségnek, mit a nevezett község érdekében tett — noha, mint az említett cikkből látjuk, ott még nagyon sok tenni való van, még is maradandó érdemeiket szerzett magának a »Magyar Zsidó-Szemle« az e téren kifejtett fáradozásáért.

Záradékul ide mellékelve küldök öt forintot a Bözöd-Ujfalviak templomukba beszerzendő frígládabeli függönyhez, remélve, hogy így az igen tisztelt Szerkesztőség által megnyitandó ily célú gyűjtésnél hitsorsosaink közül sokan fogják példámat követni, és a függöny nemsokára létre fog jönni.

Ezen óhajom után, maradtam stb.

SCHMIEDL ALBERT.

\*

A múlt számban (554. l.) kimutatott b-ujfalvi gyűjtött pénz e szerint most 88 frt 92 kr + 5 frt = 93 frt 92 kr. Folyó hó 18-án küldöttünk B-Ujfalura téli ruházásra Hirsch Lzsák úr sürgető kértére 50 (ötven) forintot. E szerint a fönmaradt pénz 43 frt. 92 kr.

## ÉRTESÍTŐ.

### Országvilág.

Jeruzsálemtől Rómáig.

(Befejezés.)

Beyrúba visszaérkezvén, ellent nem állhattam azon óhajomnak, hogy az arabok közül az ősi tiszta görögök közé egy kissé ne ránduljak és minthogy az osztrák Lloyd gőzöse éppen a kikötőbe érkezett, elindultam vele harmincz órai útra Cziprus most angol uralom alatt lévő görög szigetre és másnap szerencsésen *Limmasole* városkában partra is szállottam. Mindössze egy tuczat, mind arab eredetű zsidó családot találtam *Limmasole*-ban, kik mindannyian bőr, gabna, vagy szent János-kenyérrel kereskednek.

E városból elmentem a sziget másik oldalára, *Lárnaka* tekintélyesebb kikötő városba, hol a tősgyökeres, ősi, tiszta görögök közt szintén egy zsidó bankárt, egy pénzváltót, egy szabó- és szabázmestert és vagy egy fél tuczat gabna-, bor- és szent János-kenyeret kivitelre és spekulációra vásárló kereskedőket találtam hitsorsosokul.

Cziprus sziget eddig látott részét érdektelennek találván, eltökéltem magamat fővárosának meglátogatására és minthogy oda csak kocsin, lóháton, vagy gyalog lehet jutni, elszántam magamat egy hat órányi kocsizásra, melyet (itt minden szörnyű olcsó lévén) hat frankban ki is alkudtam egy görög bérkocsissal, a ki szerencsésen el is szállított *Nicocea*-ba, Cziprus sziget politikai fővárosába, csak hogy még csak ott tudtam meg, hogy a rendes fuvarbér két és nem hat frank. No de hát a görögtől görögben tanult leczke is ér ám valamit, a mi különösen kissé angolul beszélő bérkocsisomnál is bebizonyult.

Antonio Pericles Antoniádes nevű bérkocsisom elszegényedett, jó családból származó, középkorú egyén, kinek világa Cziprus szigete, vallása görög katolikus, hite a vakbuzgóság és

babona és reménye a régi, nagy és hatalmas Görögország feltámadása, sokat beszélt és mesélt *ördög-emberekről*, kiknek, mint a barmoknak (inkább a majmoknak), hosszabb-rövidebb farkuk van<sup>1)</sup> és kik rendkívüli erejüknel és nagy bátorságuknál fogva hivatják annak idején az ősi, nagy és dicső Görögországot romjaiból újra helyreállítani.

Cziprus szigetéről Izmirbe, a híres *Smyrnába* utaztam. Ez nagy és tekintélyes kereskedelmi város, melynek jó és nagy kikötőjét az orosz, francia, olasz, osztrák-magyar, német, török, görög és más nemzetek hajói úgy ellepik, mint jó fészket a hangyák.

Kívülről e város is nagyon szép, de minél beljebb megy az ember, annál rondábbak, szörnyű rossz kövezetű, keskeny és tekervényes utczái. De hagyján, mert van kereskedelem, élet, mozgás, a minőt ritkán lehet e tájékokban szemlélni.

A zsidóságból is van Smyrnában legalább is huszonötezer lélek, a kik közt nemcsak számos bankár, nagykereskedő, pénzváltó, nagyiparos, orvos, ügyvéd, bizományos, kézműves és szatócs; de több ezer kikötői és hajós munkát végző munkás is.

Az Alliance Israélite Universelle itt is pompás épületekben két, azaz egy fiú- és egy leányiskolát tart fenn, melyekben Pariente, Benveniste és Sadok urak és Szidi és Buszi kisasszonyok igazgatása alatt 275 fiú és 251 leány nyer (mint másutt és mindenütt) ingyen oktatást.

Maga az itteni két iskola fentartása évenként majdnem 45,000 frankba kerül.

Smyrnából átmentem *Salonikibe*, mely az előbbinek a leg-többekben valódi hasonmása; csak hogy, ha lehet, még rondább és piszkosabb Smyrnánál.

Itt majdnem negyvenezer zsidó lélek lakik, kik a szó igaz értelmében maguk adják a városnak nagykereskedelmi jellegét, mert míg a törökök álmodnak, kávéznak és pipáznak; a görögök, szerbek és bolgárok más nemzetiségekkel együtt politizálnak, kártyáznak, isznak, lármáznak, vagy verekednek — a zsidók adnak, vesznek, árúlnak, kereskednek, dolgoznak; hordják a terheket a kikötőből a hajókra, a hajókról a kikötőbe, a kikötőből a raktárakba, szóval, itt minden nehéz munkát zsidók végeznek.

A mellett jámborak, megbízhatók és józanok és a szombat nap Salonikiben olyan, mint akármelyik Yankee városban a vasárnap.

Az Alliance Isr. Univ. itt is egy fiú- és egy leányiskolát tart fenn, melyben Dannon és Cázés urak és Bornstein és Orviéto úrhölgyek igazgatása alatt 329 fiú és 249 leány nyer ingyen oktatást minden hasznos és szükséges tudomány és kézimunkában is. Az itteni iskolák fentartása az All. Isr. Univ.-nek évenként majdnem 75,000 franknyi kiadást okoz.

Stambulba való utazásom alatt megláttam a pompás fekvésű Dardanelles városkát, mely kívülről úgy megtetszett, hogy belülről is meg kívántam nézni.

De bezzeg megbántam, hogy ott hagyattam magamat a gőzössel e piszkos patkányfészkekben, a melyben, sajnálatomra, a nagyszámú görög, örmény és még számosabb török lakosság közt majdnem 3000 lélekre menő zsidó lakosság is van.

Az Alliance Isr. Univ. itt is két iskolát tart fenn, melyekben Ben-Kimól és Áskenázi urak és Kázés Lotta úrhölgy igazgatása alatt 116 fiú és 199 leány nyeri az ezen intézetekben szokásos ingyen oktatást.

A Dardanelles-i zsidók többnyire terménykereskedők, kézművesek, kisszatócsok és munkások.

Őriült a szívem, hogy másnap hajnalán gőzöst kaptam, melyen a kis *Dardanelles*-ből a nagy *Konstantinápolyba* mehetttem és pár órai kellemes és felette érdekes hajózás után oda is értem.

Mennyivel felülmúlja e látvány még a legszebb álmot is!

— Igen ám, *kívülről* — mondá egy, a bal könyökömet könnyen megtaszító szomszédom. Csak menjen bele, a *belsejébe*; majd meglátja, milyen »nagy fészek« ez a kívülről csakugyan páratlan látványt képező város.

És, kedves olvasóm, ezen állítás egész, tökéletes és tiszta valóság. A sok szép és nagyszerű paloták mellett majd romba dűledező kunyhók, nyomorult fa- és még nyomorultabb pudvás és rothadt deszka-házak; mindenütt szűk, tekervényes, járda nélküli utcák a lehető legrosszabb, legelhanyagoltabb kövezettel vagy a nélkül; ez Konstantinápoly belseje, melyből csak *Pera* tesz tekintélyes kivételt.

Konstantinápoly tulajdonképen nem is egy, hanem valami harmincz kisebb, úgynevezett külvárosokból áll, melyeknek köz-

<sup>1)</sup> V. ö. a berlini Ethnologische Zeitschrift XI. kötetének 119—124. lapjait.

pontját az arany szarv-on épült ősi Stambul képezi, míg a majd alantabb részben megnevezett városrészek, a csodálatos szépségű Bosphorus európai és ázsiai oldalain terülnek el. Oly csodálatosan bájos látványt nyújtanak ezek a szemlélőnek, a melyet én az általam beutazott öt világrész és a nagy Océánok tekintélyesebb szigetein sehol sem láttam. Szerencsésen is jártam Konstantinápolyban, a mennyiben ott találtam oregoni Portlandból az észak-amerikai Egyesült-Államok követjét és teljhatalmú miniszterét, *Hirsch Salamon* úr ő excellenciáját, ki néhány évvel ezelőtt Portlandban hitközségem tagja és előljárója is volt és *Mac-Nutt Ferencz*, követségi titkár urat, ki a hatvanas években tanítványom volt. Ezek által ismerkedtem a kedves emberek egyik legkedvesebbjevel, *Kvassó és Brogyáni Kvassay István*, osztrák-magyar főkonzul úrral és gróf *Coudenhove Henry* úrral, az osztrák-magyar követség titkárával. Rövid idő múlva ezek társaságában rábukkantunk a »legnagyobb magyar« kisebbik fiára, gróf *Széchenyi Ödön* pasa, török tábornokra és vele az angol nemzet egy kitűnő fiára, *Wood* pasa, török tengernagyra. Az utóbbinak nagy szeretetreméltósága által meghívást kaptam a »*Club de Constantinople*« egy társas estélyére, a hol is ugyanazon alkalommal a rendes tagság összes jogaival egy hónapra felruháztattam.

Másnap estéjén ott ültem az említett urak társaságában a perai központi kertben, a *Palugyai-féle* borok javát kóstolgatva és a nagy-kanizsai nemzeti zenekar kitűnő játékára hallgatva, midőn *Wood* pasa megjegyzi, mily nagyon megkedvelte a császár, *Abdul Hamid* szultán ő felsége ezt a cigányzenét és az egész bandát, melynek kétszeri játékáért nemcsak százhetven arany fontot fizettetett, de a primásnak saját nevére ezüst érdemjelet is adományozott. *Coudenhove* gróf e megjegyzést teszi: »So können gewiss nur Zigeuner spielen!« *Kvassay* főkonzul pedig azt feleli rá, hogy: »a világon sehol és senki nem tud úgy játszani, mint a magyar cigány.« Erre én meg nevetve azt mondtam, hogy: igen, sehol és senki más, mint a magyar cigány: kivéve a magyar zsidót! Aztán oda hívtam elejbenk *Horváth Laci* nevű primást és kérdeztem: — Kinek a bandája ez Nagy-Kanizsán? — *Grünbaumé*. — Hát itt Konstantinápolyban ki vezérli önöket? — Számek, *Grünbaum*nak a veje. — Hány nótát, vagy darabot tudnak játszani? — Nótát tudunk, uram,

sok százat is, de darabot csak vagy hetvenöt, vagy nyolczvanat. — Ki tanította és tanítja önöket? — Az öreg *Grünbaum* Nagy-Kanizsán. Ezzel a társaság megelégedett és gróf *Széchenyi Ödön*, ki zeneértő, azt mondá, hogy: bizony, ha a zenéből *Meyerbeer*, *Halévy*, *Offenbach*, *Mendelssohn-Bartholdi*, *Moscheles*, *Joachim* és a többi zsidó zeneszerző és virtuóz és a zsidó énekesek és énekesnők serege kihagyatnék, bizony megéreznők a veszteséget.

De most az uraságok mind egyfelé néztek. Mi az, ki az, ki jön ott? *Éliá Souhámi Sadullah*, Konstantinápoly leggazdagabb zsidaja. Két perc múlva már be voltam neki mutatva, tíz perc múlva meghítt, hogy másnap látogassam meg Stambulban a *Taradjilár Han*-ban 2., 3., 4. és 5. számok alatt levő bazárját, mely a török birodalomban a maga nemében a legnagyobbszerű; és végre, alig egy fél órai társalgás után, meghítt péntek és szombatra saját villájába, melynek márvány-oszlopos, gazdag, kárpitos és ritka kincsekkel felszerelt magán-imaháza nem csekély díszet képezi.

E villában találkoztam *Mosé Lévi*, stambuli kaimakám és konstantinápolyi *Cháchám* basi, vagy főrabival is.

Tízennyolcz év óta viseli *Mosé Lévi* úr e fontos hivatalt, mely egész idő alatt (így panaszkodott a vendégszerető *Souhámi* úr) semmi jót, semmi előnyöset éppen nem mívelt számunkra. Pedig — úgymond *Souhámi Sadullah bey* — hatvanezeren vagyunk itt e városban fajunkból, kik közül mintegy negyvenezer szefárdi, tizenkétezer orosz-lengyel, ötezer áskenázi és mintegy háromezer karaita.

Saját szememmel láttam én itt Konstantinápolyban oly szegénységet hitrokonaink közt, a mihez hasonlót csak *Hindostán*, *Bengália*, *Kush-Béhar* és *Ceylon*ban láttam a hindúk és szinghalések közt.

Itt létem alatt *Széchenyi* pasa úr daczára (ő a konstantinápolyi tűzörség főparancsnoka) legalább is negyvenszer volt nagy tűz e tehetetlen világvárosban, a legnagyobb lévén *Bállátá*-ban, mely által kétszáz zsidó család maradt fedél nélkül, a szónak teljes értelmében mindenét elvesztvén.

Ha dr. *Dalmédico Ráfáel*, *Elia Souhámi Sadullah bey*, *Robert Levi*, *Áron Nino*, *Kézáb Choglu*, *Bár Náthán*, *Fresco Aszlám*, *Vidal Madjar* és még néhány hozzájuk hasonló jótékony

és nagylelkű emberek nem volnának, valóban nagy talány, hogy hová és mivé lenne ezen csak a szegénység által annyira elnyomorúlt és tehetetlen szegények serege.

A következő város-részekben vannak kisebb-nagyobb zsinagógák: Bállátában kettő, Gálátában kettő, Peri-pásában három, Háskőjben kettő, Árába-dsillárban egy, Mállemben egy, Szaraikőjben egy, Yenimáhlében egy, Csikszálíben egy, Kuskundsukban egy, Dágachámában egy, Ortakőjben egy, Rurucheszmeben egy, Yennikőjben egy, Bujukderében egy, Kasztoriában egy, Árnautkőjben egy, melyeket Robert Lévi úr t. barátom társaságában, souhámi Eliá bey fogatán három nap folytán mind meglátogattam.

Az Alliance Israélite Universelle a következő részekben tart fenn iskolákat, melyek legnagyobb számában a szegény gyermekek nem csak ingyen oktatásban, ingyen könyvekben, de még ingyen ebédben is részesíttetnek. *Bállátában* van egy fiú- és egy leányiskola, melyek Semach és Franco urak és Salzer és Abelesz úrhölgyek igazgatása alatt, 300 fiú és 294 leánykának adnak oktatást (a leányok mindenütt közönséges- és finom kézimunkát is tanulnak).

*Kuskundsukban* hol Behár úr és Bassous úrhölgy igazgatása alatt 162 fiú és 98 leányka nyer oktatást.

*Dágchámában*, hol Dente és Politi urak és Lévi Rozália úrhölgy igazgatása alatt 116 fiú és 160 leányka nyer oktatást.

*Gálátában*, hol Dalem, Nabon és Altabév urak és Salzer Lotti és Benforádo Aranyka úrhölgyek igazgatása alatt 450 fiú és 379 leányka nyer oktatást.

*Haszkőjben*, hol Fresco, Gerson és Loupó urak és Halévy és Nábone úrhölgyek igazgatása alatt 309 fiú és 411 leányka nyer oktatást.

*Ortakőjben*, hol Alphandáry úr és Adgiman úrhölgy igazgatása alatt 119 fiú és 233 leányka nyer oktatást.

Különös megjegyzésre méltónak tartom azt, hogy a nevezett helyeken általam meglátogatott és nagy részben körülményesen megvizsgált iskolákban a külön-külön, egymástól tökéletesen független igazgatóságok alatt álló fiú- és leányiskolák, a környezetükhöz képest nagyszerű, külön-külön tágas és nagy falankerítéssel ellátott udvarokban levő épületekben vannak elhelyezve. Maguk a nevezett konstantinápolyi fiú- és leányiskolák

az All. Isr. Univ.-nek évenként majdnem egy negyed millió franknyi kiadást okoznak.

De azért a nevezett iskolákon kívül vannak ám még az All. Univ. által fentartott más intézetek is, melyekben a zsidó fiúk különféle kézimunkát és mesterséget, úgy mint szabóságot, szabászatot, cipész-, mészáros-, esztergályos-, pék-, kovács-, asztalos-, órás-, lakatos-mesterséget, nyomdászatot, kőfaragást, arany- és ezüstművészetet, gyógyszerészetet, festészetet, fodrászatot, vasöntést stb., de legkülönösebben a földművelést és borsászatot tanulnak.

Ilyen intézeteket az Alliance isr. univ. itt Konstantinápolyban, Bálátában, Gálátában, Háskőjben és Ortakőjben tart fenn, melyek külön, majdnem évi százötven ezer frankba kerülnek.

De még ezeken kívül is vannak az All. Isr. Univ. által fentartott intézetek, melyekben a *leányok is* mindennemű hasznos, közönséges és finom kézimunkára taníttatnak. Ilyen leányintézetek vannak Konstantinápolyban, Gálátában, Kuskundsukban és Ortakőjben, melyek fentartása újabb 45,000 frankba kerül.

De ez még távolról sem mind, mert tudom, hogy az Alliance Isr. Univ. *fiúk számára* Aleppóban, Drinápolyban, Bagdadban, Beyruthban, Broussban, Sumlában, Caiffában, Damaskusban, Philippopolisban, Szalonikiben, Samacoffban, Smyrnában, Tatár-bazárdsikban, Várnában, Viddinben, Szófiában, Yamboliban, Tunisban és még számos más helyeken is tart fenn ipar-, mű- és gazdasági-, a *leányok számára* pedig közönséges- és finom kézimunkákat és háztartástoktató-intézeteket. Fájdalom, a roppant nagy Konstantinápolyban nincs zsidó kórház — mert a mi e néven létezik, az a körülményekhez képest, a nevét nem érdemli meg. Ez azonban sehogy sem kisebbíti a nagy- és nemeslelkű dr. Dalmedico és Saddullah Souhami Elia bey érdemeit, kik saját személyes áldozataik által egy tizennégy ágygyal rendelkező kis kórházat alkottak, a melynek Hirsch báró egy sebészeti műeszköztárt ajándékozott.

Midőn négy heti különleges anyagi, szellemi, társadalmi, vallási, nemzetiségi és még politikai mulatságok által is fárasztott elmém és szívem újra csordultig megtelték a nyomorban és szükségben szenvedő hitrokonaim iránti rokonszenvvel, türelmetlenül vártam a napot és órát, melyben Konstantinápolyból Athénbe voltam utazandó.

Karaiskakis emlékszobra és a Scarmanga hegységeken levő Agaleus és Poikilon mintegy sarkantyúit képezik a Parnes hegységnek és a Cephissus kiszáradt folyó hosszú hídján kívül, kevés nagyrdekű tárgyat láthat az ember Piraeusból, Phaleros mellett elvonuló Athénbe vezető útján.

De pár percz múlva meglátszanak a távolból is oly egyszerű Akropolis és Theseus templomának még fennálló magasztos romjai, és a háttérben Philopappus emléke és ennek arculata előtt, közvetlenül az Areopagus, melynek jobbjáról van a Hágiá Triáda.

A mai Athén valóban csinosan épült város, mely más hasonló európai városokhoz sokban hasonlít és a Hermes- és Aeolus-utcák, a Place de la Constitution és Place de la Concorde, a Stadium- és Egyetem-utcák bármely európai vagy amerikai városnak is díszére válnának.

Meglátogattam a 150,000 kötetet tartalmazó nemzeti könyvtárt és a Varvakiont, egy felsőbb iskolát, mely alapítója nevét viseli. Megnéztem az egyetemet is, melynek theologiai, jogi, orvosi és bölcsészeti karai vannak és a csillag-vizsgáló intézetet, mely a Nymphák hegyén van, és mely báró Sina által építtetett és teljesen felszereltetett.

Nem hiszem, hogy a Magy. Zs. Szemle rovataiba tartozik az általam meglátogatott Aegei tenger számos szigeteinek és Thermopylae és tájéka számos ősi kiúzóhelyeinek leírása, de annyit bátran merek állítani, hogy a Perikles korszakából itt még nagy számban fennálló, felette érdekes és jellegüknel fogva most jóformán szent romok, rendkívüli hatással vannak az emberre.

Hitrokont Piraeus, Phaleros és magában Athénben is csak igen keveset találtam.

Athénben hitrokonaink közt a fő ember Rothschild Károly, kinek atyja még Ottó görög király alatt jött Bamberg tájékról Athénbe. Az öreg, ki pár hét előtt halt meg, nagy gazdagságot hagyott három gyermekére, kik közül a nevezett Károly György görög király különös kegyét és jóakarátát is bírja.

Ezen kívül még van Constantinis Sándor mérnök, Lévi Immanuel bankár és vagy ötven szefárdi család, melyek kiskereskedők, szatócsok, kézművesek, munkások és dragománok, és

kik többnyire igen igen szegények. Rendes zsinagóga Athénben nincs ugyan, de egy bérelt épületben szegényesen felszerelt imaház és piszkos iskola-terem, még piszkosabb és felette tudatlan arab-zsidó-féle sakter-tanítóval, az van.

Rothschild, Constantinis és Lévi urak az All. Isr. Univ. és báró Hirsch felé fordulnak áhitatos imával e helyzetből való megváltásért! Százszor is megnéztem a Zeus Olympius templomának gyönyörű helyét és csodálatos romjait; Pisistratus építvényeinek romba dől maradványait és Cossotius építész által Kr. előtt 174 évvel III. Antiochus, syriai király költségén épült templomot, melynek legszebb oszlopai Sulla által Rómába vittettek át — a midőn egyszer, a majdnem mindig velem sétáló, Dr. Irving J. Mánátt, amerikai konzul azt kérdi tőlem: »fel tudnám-e ismerni az Areopagus azon lépcsőjét, melyen az én népem egyik kitünő rabbija oly hathatósan szónokolt a görög néphez?«  
»Hja, felelek én, hisz csak alig múlt hat hete, hogy szülővárosát, Társist meglátogattam! Lám a görögökből minden bölcsességük, a rómaiakból minden vitézségük mellett, sem kerülhetett ki egy Saulus, vagy most hát Paulushoz hasonló egyén. Zsidó és még pedig zsidó *rabbi* kellett a bölcs görögöknek a polytheismusból való kimentésére és megtérítésére.«

Van még Athénben egy kedves, tudós és általános köztiszteltetben álló öreg úr. Még Ottó király hozta magával a már akkor sem fiatal, de kitünő orvost és azóta a jó öreg szüntelen itt van Athénben. Csak vagy tizenöt év óta élvezi a kiérdemelt nyugalmat tábornoki ranggal, míg egy fia Chios szigetén ezredesi ranggal tábornoki főorvos és egyetlen leánya egy híres londoni orvosnál van nőül. Az irántam kiváló vendégszeretettel viseltetett öreg úr, Dr. Ornstein Bernát, kinek fajtájából világszerte ránk férne legalább ezer. A jó öreg Dr. Ornstein, Dr. Mánátt amerikai konzul, Dr. Michel Deffner, Dr. Theodore von Heldreich és Charilaos Calaisakakis tanár urak rendkívüli szíveségének köszönhetem legnagyobb részben azon jó szerencsém, hogy nemcsak magában Athénben, de felette érdekes környékén is sokkal többet láthattam és tanulhattam, mint más közönséges utazók.

Meglátogattam Eleusis, most Levsinának nevezett városát, a Daphni szorost, Cephissiót, hol Herodes Atticus lakott, és hol



Aulus Gellius írta: »Noctes Atticae«-it és a gyönyörű felejthetetlen tájképet képező Marathont.

Athént elhagyván, két napi érdektelen időzés után *Patrass*, jelentékeny kereskedelmet űző, kikötő városban, Corfuba indultam, hol Dr. Da-Fáno Sándor főrabbi, Dávid B. Nachmios és Sanson Viterbo urak által igen szívélyes meghívást kaptam, hogy a közelgő újévi ünnepünket köztük és hitközségükben tartanám meg, a mit legnagyobb készséggel és őszinte hálával el is fogadtam.

Volt is helye részemről a hálának mert — ha nem is császári vagy királyi, de mindenesetre fejedelmi vendégszeretetben részesültem nemcsak az ünnepek alatt, de különösen több napon által azok után is.

Van Corfuban közel hétezer lélekre menő zsidó lakosság, kik között a derék Nachmios testvérek, Fould, Dávid S. Dente, Katz, Viterbo, Polliti és De-Sémo, kisebb-nagyobb, de mind nagy tekintélyű pénz-emberek vagy bankárok; ezeken kívül van még néhány igen jó módú háztulajdonos; talán száz kisebb nagyobb kereskedő, szatócs és jó módú kézműves, a többi — számszerűleg alább hatezer lélek, olive-olaj préselő és filtrirózó, gyümölcs-kereskedő, ács, kőfaragó, kikötő és hajós-munkás, a kiken, fájdalom, felette gyakran megesisik, hogy heteken, hónapokon át éppen semmi munkájuk nincs. Van itt két tisztességes zsinagóga, a görög és olasz zsidók számára és két kisebb imaház.

Újév első napján Da-Fáno főrabbi oldalán az olasz, másnap pedig a sokkal csinosabb és díszesebb görög zsinagógában voltam; mindkét helyen a szefárdi ritus van gyakorlatban. A községi iskolákat is, melyek ittlétem tekintetéből különös dísz-gyülekezetet rendeztek, Da-Fáno főrabbi és az iskolai és községi előljáróság vezetése alatt meglátogattam. Azt találtam, és ezen meggyőződésemnek teljes kifejezést is adtam, hogy a héberre — és nem is annyira a nyelvre, hanem a Neginothra és hasonló specialitásokra — a görög és olasz nyelv, szépírás, számolás, történet és természettan hátrányára, felette sok időt vesztegetnek, és hogy sokkal jobb lenne hétköznap ezen összes gyermek-sereget a nyilvános városi és állami iskolákba küldeni, mintsem, hogy látszólag úgyis birhatatlan nagy áldozatok árán, ilyen iskolát fenntartani. A mi a nélkülözhetetlen vallási oktatást illeti, szenteltessek e célra a szombat és vasárnapoknak két-

két, esetleg több órája, és a kívánatos cél a jelenlegi elbirhatatlan kiadásoknak hetvenöt százalékos csökkentésével is szerencsésen el fog éretni. Ah, mily szép és üdvös volna e dolog, mondák Dr. Ábrahám L. De Sémo és Jessuá D. Ráfáel urak: de elfelejti ön, hogy mi itt nem az éjszaki Egyesült-Államok területén, hanem Görögországban, a jóniai szigetek egyikén vagyunk.

Ez alatt megérkezett az iskolaterembe Záviziány György lovag, tanár és főiskolai igazgató, a zsidóságnak hű barátja, kitől igen lelkes szavakban nyertem alapos magyarázatot arra nézve, hogy Görögországban, különösen pedig a jóniai szigeteken még nem ért a köznép a közművelődés azon kívánatos fokára, melyen a különféle fajok, nemzetiségek és vallások az *alsó* iskolákban, még a legjobb és legszigorúbb felügyelet alatt is, veszedelem nélkül egyesülhetnének. Ez iskolát pedig kénytelen lesz a hitközség bezárni, minthogy a csekély számú tehető zsidók nagy áldozatai is távolról sem elégségesek arra, hogy több, mint hatszáz gyermeknek az elemi oktatást megadhassa. Pedig egyetlen egy osztályban találtam hatvannyolcz 7—12 éves korú az »áldozatképes zsidók« költségén Újévre mind egyforma, fehér szinezetű ruhába öltöztetett kis leányokat, kiket a néhai Lévi, corfui főrabbi özvegye és leányai eddig ingyen tanítottak és kik közül többen előttem görög, héber és olasz nyelven szavaltak.

Vajjon hány magyar zsidó nemes, milliomos, vagy nagyiparos lesz szíves a corfui gyermekek iskoláztatásához egy kis adakozással hozzájárulni? Hány magyar főrabbinak jámbor és kedves neje és leánya vállalkozik a világozásig anyalának miszsiójára, gyűjteni gyorsan, szaporán, bőven és bőkezűen a corfui zsidó iskolák fenntartására? Hány magyar zsidó tanár vagy tanítónak kedvesei fogják a corfui szegény zsidó gyermekek szent ügyét felkarolni és iskolájuk számára gyűjteni, hogy azok is tanulhassanak olvasni, írni és héber, görög vagy olasz nyelven imádkozni jóltevőik hosszú élete és boldogságáért?

Soha egész életemben én még szentebb, magaszosabb, nemesebb célra könyöradományt senkitől sem kértem mint ezenel, midőn a »Magyar-Zsidó-Szemle« útján a nagylelkű magyar zsidó közönséghez esedezve, folyamodom, hogy a *corfui* hitközségnek léte veszélyeztetett iskoláján könyörüljön. Kegyes ado-

mányokat a »Magyar-Zsidó-Szemle« útján Dávid B. Nachmias, Sanson Viterbo, Raphael D. Jessua, dr. Abraham L. de Sémo, urakhoz vagy főtisztelendő dr. Da Fáno Sándor corfui főrabbi írchoz küldendők.

Újévünk után negyed napra indultam elgőzhajón Corfuból Brindisibe, honnét a tíz órai vasúton való utazás után a vén és még most is szüntelen és szörnyen füstölgő Vesuvius aljához, a gyönyörű, kiesfekvésű, eleven és vidám, ősi »Parthénope« és újkori Nápolyba érkeztem. — »Voir Naples et puis mourir!« Ha van párja a világon Konstantinápoly *külső* szépségének, akkor az bizony nem más, mint Nápoly, míg belülről Nápoly annyival felülmulja Konstantinápolyt, mint a borús, esős napot a következő szép holdas, csillagos, nyári éjszaka.

De hogy is írhatnám én le e helyen Nápoly kiváló szépségeit, a város keleti oldalán emelkedő, hol haragosan, hol barátságosabban füstölgő fejedelmi Vesuvot, Castellamarét, Porticit, Resinát.

Hogy a zsinagóga, a zsidó templom vagy imaház hol van; azt Nápolyban senki sem tudja, de, ha a »Capella Vecchiá«-t kérdi az ember, azt majdnem mindenki, különösen az itt nagyon olcsó bérkocsik vezetői tudják.

A Piazza dei Martiri oldalán van egy nagyszerű régi palota, melynek első emeletén van a meglehetősen csinosággal szefárdi módra gazdagon ékesített »Cappella Vecchia« vagy zsidó imaterem, melynek jobboldalán Cammeo rabbi, baloldalán pedig az egyházi magánlakásai és egy tágas, jól felszerelt iskolaterem foglalják el a palota egész első emeletét.

Mindössze csak vagy száz zsidó család lakik Nápolyban, melyek nagyobb része húsz év óta telepedett meg itt, míg maga a nyilvános hitközség is csak ez idő óta alakult meg, minthogy a régi Bourbon-rendszer alatt az nem is történhetett volna. Az akkoriban itt, most azonban majnai Frankfurtban lakó Rothschildnak palotájában volt csupán egy magán zsinagóga, melynek tóra tekersei és összes pompás felszerelése a mostani »Capella Vecchiá«-ra örököltetett át.

Az engesztelési ünnep előestéjén és az egész napon át a »Capella Vecchia« jómódú és díszesnek látszó közönséggel zsúfolásig volt tele, mely idő alatt Cammeo rabbi *olasz* nyelven egy hosszú és kiváló nagy figyelemmel hallgatott szónoklatot tartott.

A többi ezen ünnep szertartásához tartozó délelőtti és délutáni részek azonban a fárasztó és unalmas szefárdi-rituále szerint végeztettek.

A Kippur ünnep után harmadnapra elhagytam Nápolyt és ugyanazon nap délutánján szerencsésen elérkeztem Rómába.

Még ugyanazon napon látogatást tettem dr. Ehrenreich Mosé Lévi tanár és római főrabbi úrnál, ki örömét fejezvé ki a felett, hogy a sátoros ünnepeket hitközségében fogom ünnepelni, igen barátságos vendégszeretettel fogadott. — A »Rabbino maggiore dell' Università Israelita di Roma« dr. Ehrenreich, egy több, mint hetven éves aggastyán, kit azonban senki sem becsülne többre, mint legfeljebb ötven évre. Héberül, olaszul, francziául, görögül, latinul, németül tökéletesen és folyékonyan beszél. — Galiciából származik és mint talmud-, bölcsész- és történettudós nagy hírben áll.

Megismerkedtem még Isacco Terracina, Abramo Del Monte, Angelo Fornári, Angelo di Capua, Mosé Vivanti és Israele Eliseo rabbi urakkal és Sarina Caro, Adelaide Dell' Ariccia, Camilla Misano és Virginia Sestieri úrhölgyekkel, kik mindannyian Dr. Ehrenreich elnöksége alatt a római »Scuole dell'Istituto Talmud Tóra« tanári és tanítónői karát képezik, számos segédekkel és melyben hatvanhárom fiú és leány neveit láttam a »Menzione Onorevole« gazdag arany-rámás lajstromban feljegyezve. Az összes tanulók száma majd ezerre rüg.

A »Collegio Rabbिनico Italiano«-nak most mindössze *hat* látogatója van.

Az itteni nagyobb és tekintélyesebb községi intézetek a Gemiluth Chassádim, talmud tóra, Ozér Dallim, Mosav Zekénim és Somér Emunim, melyek valamennyien a lehető legvirágzóbb állapotban vannak.

Külön említem fel az »Asilo per GI'Israeliti Poveri Invalidi di Roma«-t, mert hozzá hasonlót csak Amerikában a »Homes for aged and infirm Israelites« lehet a világon feltalálni, míg Esdra Settimo elnök, Di Capua-Sabbatino lovag al-elnök, Castelnuovo Leone és Toscano Giacobbe biztosok, Tagliacozzo Daniéle pénztárnok és De Benedetti Giacobbo titkár uraktól még az amerikai tisztviselők is sokat tanulhatnak. Ilyen emberek vezetése alatt nem csoda, ha bármi intézet is különös áldásos működése mellett szembetűnőleg virágzik.

Hát a régi, ronda, piszkos, egészségtelen és lakossággal túltömött Ghetto? Annak bizony már most csak a helye van meg és még az sem egészségtelen többé, nem is ronda, nem is piszkos bár zsidó és keresztény még annyi van benne, mint a kasban a méh. A régi kapuknak, melyek este hattól reggel hatig szigorú zár alatt tartattak, szinte csak a helyük van meg, de ezek helyett a régi Ghetto központján, hol számos keskeny utcák több száz nagyon régi és sok idő óta dűledező félben volt zsidó házak leromboltattak, most van egy igen tágas tér, melyen a római zsidó hitközség temploma lesz építendő és melyre a hitközség pénztárában máris egy millió líránál nagyobb összeg van összegyűjtve. A templom építésére huszonhat terv küldetett be, melyekből a bizottság kettőt választott elfogadhatónak. Legközelebb meglesz a végleges döntés és aztán megkezdődik az építés.

Van itt a fentebb nevezetteken kívül Tranquillo Ascarelli lovag hitsorsosunk elnöklete alatt álló »Societa di Fratellanza per il Progresso Civile degli Israeliti Poveri di Roma,« mely a művelődés és közjólét előmozdításán áldásosan működik. Hát még az »*Asili Infantili* Israelitici di Roma.« Ettől, illetőleg *Giacomo Alatri* érdemes elnökétől, London, Páris és New-York is vehetne példát.

De Rómában lenni és a pápát nem látni! Láttam biz én már kétszer is ő szentségét; megnéztem a Szent Péter templomát és a Vatikánt kívül belül, még sok-sok mást, a mit mindenki megnéz Rómában; de úgy hiszem, ez egyszer igazán eleget, ha már sokat nem írtam, tehát honfűi üdvözlettel maradok a tekintetes szerkesztőségnek kész szolgája

ROSENSPITZ SÁNDOR.

## Tanügy.

Budapest főváros közoktatásügyi statisztikája különös tekintettel a zsidó tanulókra.

Budapest főváros közoktatásügyének fejlődése oly szoros, elváhatatlan kapcsolatban áll a főváros területén lakó zsidóság művelődésének történetével, különösen azóta, hogy a zsidó ifjúság

javarésze a közös iskolákban nyeri szellemi táplálékát, hogy már pusztán ezen körülménynél fogva is megérdemelne a fővárosi statisztikai hivatal nagy tudományú igazgatójának, Körösi József úrnak, e napokban megjelent statisztikai kimutatása,<sup>1)</sup> hogy ritka szakértelemmel kidolgozott munkáját beható tanulmányra érdemesítsük, annál is inkább, mert megismertet bennünket azon számaránynyal, melylyel a kultura alapvető nemzeti munkájában mint zsidók partíczipálunk.

Mindezeknél fogva úgy is mint zsidó, úgy is mint tanító, de leginkább mint magyar-zsidó tanító szíves köteleességet teljesítek, midőn a főváros közoktatásügyi statisztikája nyomán számot adok a magyar kultura asszimiláló hatalmáról, mely rövid 30 év alatt vonzókörébe ragadta 70 ezer lélekből álló felekezetünk fővárosi ifjúságát.

Hogy a száraz statisztikai adatokat némiképp élvezhetőbbé tegyen, és hogy a főváros közoktatásügyi fejlődésének mai végstadiumát jobban méltányolhassuk, legyen szabad egy kis visszazapillantást vetnem fővárosunknak és felekezetünknek iskolai történetére.

Hiteles feljegyzések<sup>2)</sup> nyomán tudjuk, hogy a jelen század első tizedében 8 elemi iskola létezett Pest város területén, előbb 17, utóbb 23 osztálylyal. 1832-ig az általános tannyelv a német volt, mint a városi hatóság hivatalos nyelve, 1846-ig a tanítók kivétel nélkül kántorok is voltak. A tanítók leginkább Cseh- és Morvaországból ide szakasztott zenészekből sorakoztak. A harminczas évek fővárosi tanító gárdájából még egyetlen egy példány, a köztiszteletben álló Mészner József úr igazgató, a koronás arany-éremkereszttel kitüntetett aggastyán van életben. Kartársra az öreg Becker bácsi (a gróf Károlyi u. isk. igazgatója) nemrég adta be a kulesot.

1832-ben 8 rendes és 17 segédtanítója volt Pestnek. Ezek közül csak 7 rendes tanító kapott a városi pénztárból 150—150 forintot. A segédtanítók közül csak 8 kapott a várostól 80—80 frtot, melyet azonban a rendes tanítók lefoglaltak és évenként csak 12—16 forintot adtak nekik. A tandíj a külvárosokban

<sup>1)</sup> Körösi József: »Budapest főváros közoktatásügyi statisztikája az 1881/2—1884/5. iskolai évekről.« Ugyanaz 1885/6—1888/9. iskolai évekről.

<sup>2)</sup> Lásd Frey József: »Budapesti kalauz« 1874. Franklin t. ezimű könyvet.

havonként 12 kr., a Ferencvárosban hetenkint 2 váltógaras, a belvárosban havonként 24 kr. volt (jelenleg is csak 35 kr.). Ez a tandíj képezte a főtanítók fizetését. Mellesleg legyen mondva, hogy ily nyomorúságos díjazás mellett az öreg Mészner bácsi mint egy három-emeletes ház gazdag birtokosa lépett nyugalmomba. Csak az ötvenes évek elején emelték a segédtanítók fizetését 200 frtra, az igazgatókét pedig 400-ra.

Persze forint alatt mindig váltó-forint értendő. Negyven év előtt mintegy 2800 tanuló járt a pesti iskolába, 30 év előtt már 3200. Legnépesebb volt az angol kisasszonyok alatt álló iskola. A kegyesrendiek iskolájába csak fiuk jártak, a többi iskolákban, a nemek szerint elkülönítés csak a negyvenes évek elején kezdetett meg.

Negyedik osztály csak az ötvenes évek végén állítottatott fel. A negyvenes években csak öt városi iskolaépület létezett és ezek is igen nyomorult állapotban voltak.

A fővárosi iskolák fejlődésének fordulópontjai a következőkben foglalhatóak össze:

1. A kántorság elváltatása a tanítóságtól. 2. A harmadik osztály életbeléptetése. 3. A nemek szerinti elkülönítés. 4. A tanítók fizetésének javítása. 5. Az iskolai épületek emelése. 6. A reformok sarkkövét azonban a lángelméjű államférfi, báró Eötvös József, 1868: XXXVIII. törvénycikke (népoktatási törvény) és az ennek folytán közösség nyilvánított iskolaszervezet életbeléptetése képezi.<sup>1)</sup>

Nézzük most, hogyan álltunk zsidó-iskolák tekintetében Pesten?

Negyven évvel ezelőtt a pesti zsidó hitközségi s magánintézetek következőkből álltak:

1. *Nyilvános rendes főtanoda* alapított 1814-ben, a kor igényei szerint átalakított 1834-ben, ezen átalakítás felsőbb jóváhagyást nyert 1850-ben. Ezen »Normálfőtanoda« nevezete alatt fennálló intézet 40 évvel ezelőtt állt: 2 elemi és 4 főosztályból (reáliskola jellegűek). Mindegyik osztály 2 évfolyamra oszlott. A 6 rendes tanítón kívül tanított még 1 segéd-, 1 zene- és 1 rajztanító. Az iskola 7 egyénből álló bizottság által igaz-

gattatott, mely bizottság élén a pesti főrabbi állott. Az iskolába csak fiugyermekek vétettek fel. Iskolahelyiségül a Könyök-utcai (most Andrassy-út) 1255. számú ház szolgált. Mint tanítók működtek a negyvenes évek végén: Kláber, Koref, Treuer, Kohn Salamon, Kron Salamon és Rosenzweig S. (Már mindannyian meghaltak.) Az iskola fentartatott: a kóser hus felemelt árából (gabella) és a gazdagabbak által fizetett tandíjból. A normálskola tanítói aránylag fényes díjazásban részesültek elannyira, hogy az akkori kerületi iskolai igazgató kérdést intézett a hitközség elöljáróságához, hogy mire való az a fényes díjazás, melyet előbb-utóbb el nem viselhet? (Bezzeg nem volna ez irányban oka a ker. igazgatóságnak panaszkodni 1890-ben).

A nyilvános rendes izr. főtanodán kívül, melyet 40 évvel ezelőtt 413 tanuló látogatott, létezett még 2 zsidó jellegű magániskola fiuk számára 107 növendékkel, 3 magánjellegű leányiskola 218 növendékkel, 1 községi és 1 egyesületi kisedővoda 225 növendékkel; a prot. evang. iskolába járt 129 zsidó-gyermek, a Hampel-féle kereskedelmi iskolába 76, a kir. József-fiipariskolába 30, a pesti kir. elemi főtanodába 27, az ájtatos rend pesti k. tanodájába 43 zsidó.

Felsőbb intézeteket látogatott: Bölcsészeti tanf. 30, praeparandiát 26, mérnök tanf. 4, gyógyászat (öt évi) 91, sebészet 36, bábászat 14, szemészet 8, állatgyógyintézet 4, összesen 1491 zsidó részesült a Pest város területén fennálló közoktatási intézetek áldásában.

Pest városával 1873 óta egyesített Ó-Buda mezővárosában ugyanakkor létezett egy 3 osztályból álló héber- és normálskola, évenkénti költsége 6000 frtra rugott, melyhez a hitközség 2300 évi szubvenzióval járult. 40 évvel ezelőtt az ó-budai reáltanonába 326 gyermek járt.

Buda főváros ifjusága részéről járt: kir. egyetemre 2, gymnasiumba 4, nemzeti tanodába 3, kereszt. keresk. isk. 2, izr. normálskolába 85, magániskolákba 48, kisedővodába 95, összesen 239.

Már most összegezve a jelenleg egyesített testvérvárosok zsidó tanulók létszámát: Pesten járt 1491, Ó-Budán járt 326, Budán járt 239, összesen 2056 zsidó gyermek részesült a nyugoti cultura áldásában. Szem elől nem tévesztendő, hogy a fen-

<sup>1)</sup> Lásd Békey Imre: »Budapest népoktatási állapotának története.« 1881.

tebbi számban az óvodától kezdve az egyetemig vannak az iskolákat látogató zsidó tanulók kimutatva. <sup>1)</sup>

Fővárosi oktatásügyünk fejlődési történetét dióhéjban magában foglaló visszapillantásunk után térjünk már most vissza Kőrösi József úr számesoportjaihoz, és nézzük meg, mivé fejlődött Budapest közoktatási állapota 1890-ig.

#### A) Elemi népiskolák.

1888/9-ben az iskolák száma 93.

» » » osztályok száma 553, ugyanannyi tanítóval.

» » a tanulók 28368.

Budapest főváros elemi népiskoláit látogató tanulók vallása, tanfolyamonként kimutatva.  
1888/9.

	f.	3052	kath.	159	ág.	260	helv.	745	izr.	17	egyéb,	összesen	4233
I.	l.	2674	»	131	»	197	»	903	»	11	»	»	3916
	e.	5726	»	290	»	457	»	1648	»	28	»	»	8149
II.	f.	2593	»	147	»	201	»	729	»	13	»	»	3683
	l.	2233	»	116	»	192	»	874	»	5	»	»	3420
III.	e.	4826	»	263	»	393	»	1603	»	18	»	»	7103
	f.	2437	»	130	»	217	»	729	»	16	»	»	3529
IV.	l.	1670	»	94	»	119	»	880	»	10	»	»	2773
	e.	4107	»	224	»	336	»	1609	»	26	»	»	6302
V.	f.	1942	»	115	»	152	»	694	»	13	»	»	2916
	l.	1377	»	86	»	87	»	606	»	7	»	»	2157
VI.	e.	3319	»	201	»	239	»	1294	»	20	»	»	5073
	f.	590	»	24	»	33	»	175	»	2	»	»	824
össze-	l.	271	»	17	»	20	»	135	»	2	»	»	445
	e.	861	»	41	»	53	»	310	»	4	»	»	1269
sen	f.	191	»	18	»	17	»	59	»	1	»	»	286
	l.	127	»	13	»	4	»	41	»	1	»	»	186
	e.	318	»	31	»	21	»	100	»	2	»	»	472
össze-	f.	10805	»	593	»	880	»	3131	»	62	»	»	15471
	l.	8352	»	457	»	619	»	3433	»	36	»	»	12897
	e.	19157	»	1050	»	1499	»	6564	»	98	»	»	28368

A 93 népiskola közül 71 tulajdon iskolai épületben van elhelyezve. (A felekezeti és magániskolák a fentebbi számokban

<sup>1)</sup> A Zsidó Szemle t. szerkesztőségének szives engedelmével a főváros területén fennálló zsidó felekezeti intézetek történetéből alkalmilag egyet-mást bemutatni szives kötelességemnek ismerendem, annál is inkább, mint-hogy a pesti izr. hitközség iskolaügyi szakosztálya, az iskolákra vonatkozó irattárban való kutatást alulírottak kegyesen engedélyezte.

nem foglaltatnak, statisztikájuk egyáltalában nincsen kimutatva.) Legnépesebb iskola a Bezerédy-utezai népiskola 842 tanulóval, legkisebb a lipótmezei, a hol egy teremben 41 tanuló három évfolyamot végez.

Tanügyi kiadások:	Reáltanodai . . .	109,297	frt
	Polgári isk. . . .	239,240	»
	Elemi népisk. . . .	711,618	»
	Iparrajzisk. . . .	31,654	»

Összeg 1.091,909

A felbecsült házbérértékkel együtt 1.300,709

Tanügyi bevételek:	Reáltanodai . . .	24,431	frt
	Polgárisk. . . . .	41,039	»
	Elemi . . . . .	62,867	»

Összeg 128,337

Az izraelita tanulók száma (népiskolákban) az utolsó nyolcz évben a következő volt: 1881/2-ben 5317, 1882/3-ban 5387, 1883/4-ben 5722, 1884/5-ben 5675, 1885/6-ban 5910, 1886/7-ben 6147, 1887/8-ban 6335, 1888/9-ben 6564.

A zsidó tanulók számának folytonos emelkedése megfelel a főváros rohamos fejlődésének, a kultura hódítási arányának.

Már ezen számcsoportból is konstatálható, hogy felekezeteink gyermekei mindig nagyobb-nagyobb számban tolongnak a közös népiskola csarnokába, minthogy a legutolsó népréteget is áthatja az alapműveltség nélkülözhetetlen volta. Ha tekintetbe vesszük, hogy a budapesti izr. hitközség által fentartott két fiú- és egy leányiskola 1200 maximális létszámot képes befogadni, akkor könnyű kiszámítani azt, hogy a jelenleginél hatszorta több tanerő és hatszorta nagyobb költség mellett volnánk csak képesek a főváros területén lakó zsidó hiten levő iskolaköteles növendékek felekezeti szellemben való tanításáról gondoskodni.

Minthogy tehát a közösiszkolai növendékek száma 6564, felekezeti iskolákba jár 1200, árvaházakba jár 250, siketnémák intézetébe jár 100, a nyilvános elemi iskolákba járó zsidó gyermekek száma Budapesten 8114.

A cultura győzelmében gyönyörködő honfiszem örömmel regisztrálja a közművelődés közös áldásában részesülő zsidó ifjuság rengeteg számát. A felekezeti tradíciókat féltő zsidó szív megdöbben a vallási eszmék- és érzelmekből kiközösített tenger-

nyi tömeg látásánál. A zsidó társadalom az alatt lefekszik nyugodni az ut porába, és meg nem gondolja, hogy féltett kincsei, gyermekei mindinkább távoznak az ősök sírhelyétől.

A népiskolába járó 6564 gyermek nemi viszonyát illetőleg a statisztika kiemeli, hogy az izraelitáknál 100 fiura esett az I. osztályban 120 leány, a II. osztályban 119 leány, a III. osztályban 120 leány, a IV. osztályban 89 leány, az V—VI. osztályban 75 leány, mely arány azt bizonyítja, hogy az izr. leányok a három alsó osztályt igen nagy számban látogatják, már a felsőbb osztályokban számuk gyérül, mert hiszen arra való a felsőbb állami leányiskola, polgári iskola, meg az a zakatoló varró-gép, mely a szegény leányt kenyérkeresetre hajtja.

Érdekes, hogy 1000 tanuló közül ismételte az osztályt:

1881-ben	179 kath.	142 ág. és hely.	123 izr.	Az ismétlők vallását ‰-ban kifejezve: Katholikus . . . 17.91‰ Ágostai . . . 18.48 Helvét . . . 14.04 Izraelita . . . 12.75
1882-ben	192 »	141 » »	128 »	
1883-ban	176 »	140 » »	131 »	
1884-ben	173 »	139 » »	144 »	
1885-ben	183 »	150 » »	137 »	
1886-ban	198 »	179 » »	155 »	
1887-ben	185 »	154 » »	132 »	
1888/9-ben	179 »	164 » »	128 »	

A zsidó gyermek előnyös haladási aránya nézetem szerint első sorban a gondos zsidó anya, az áldozatkész zsidó apa műveltség iránt fogékony szíve mellett bizonyít, a gyermek agyvele-jének kitünőségét kevésbé fontos tényezőnek tartom ez esetben.

Meglepo eredmény az V—VI. népiskolai osztályokra vonatkozó kimutatás.

Magam is azt hittem, hogy a népiskola legfelsőbb osztályainak végórája ütött, hitközségünk mérvadó körei is még nemrég azon tanakodtak, vajjon nem volna-e célszerűbb az V—VI. osztályt I., II. polgári osztályokká alakítani. És mit tapasztaltunk e tekintetben a fővárosban?

A fennálló 4 polgári fiúiskola (1605 tanulóval), a fennálló 7 polgári leányiskola (2494 tanulóval), a felsőbb állami daczára, a tizenhat iskolánál fennálló V—VI. osztály látogatottsága nemcsak hogy csökkenést nem mutat, sőt rohamos fejlődés konstatalható.

Ugyanis minden száz négy elemi osztályt végzett tanuló közül ötödéves lett: 1881. évben 17‰, 1882. évben 14‰, 1883.

évben 20‰, 1884. évben 21, 1885. évben 19‰, 1886. évben 23‰, 1887. évben 25‰, 1888/9. évben 25‰.

A VI. osztálynak mindkét nem részéről való látogatása az elmúlt nyolcz évben folytonosan emelkedik, ugyanez tapasztalható a budapesti izr. népiskolában is, a hol az V. osztály létszáma az 50-et meghaladja, a VI. osztályban is 30-an fölül járnak, miért is ezen osztályok folytonos bolygatása a teljes népiskola lerombolásával, a népiskola szellemi nivójának súlyesztésével azonos volna. A népiskola betetőzését a polgári iskola alapja nem pótolhatja. Egészen más kérdés az, vajjon a teljes (6 osztályu) népiskola mellé ne állítsunk-e polgári iskolát? Az V., VI. osztályok látogatottságának csökkenése (legalább a fővárosban) a mesék országába tartozik.

**Polgári iskolák.** A főváros területén fennáll 4 fiu- és 7 polgári iskola. Budapesten az első polgári fiú-iskolát 1869-ben nyitották meg, még pedig a III. kerületben:

1870-ben az első polgári leányiskolát.

Legnépesebb a VI. ker. polgári fiú-iskola 616 tanulóval és a VII. ker. leányiskola 563 tanulóval.

Jellemző, hogy az előbbi leglátogatottabb iskolánál egyetlen egy zsidó hiten levő tanár sem működik. Mindössze vagy 7—8 zsidó tanférő működik a főváros polgári iskoláiban. A népiskolákban alkalmazott zsidó tanítók száma is elenyésző csekély a főváros területén lakó zsidók számarányához képest, mindössze vagy 20 zsidó tanító van alkalmazásban, pedig a főváros lakosainak majdnem hatod része a zsidó hitet vallja. Népiskolai igazgatók sorában egyetlen egy zsidó foglal helyet. A fővárosi reálisiskolákban egyetlen egy zsidó tanárra sem bukkanunk.

*A polgári fiúiskolák tanulóinak felekezete.*

Fiúk: 1881/2-ben 630 kath., 37 ág., 39 hely., 393 izr.; 1882/3-ban 672 kath., 39 ág., 35 hely., 392 izr.; 1883/4-ben 642 kath., 37 ág., 36 hely., 420 izr.; 1884/5-ben 614 kath., 47 ág., 34 hely., 419 izr.; 1885/6-ban 635 kath., 37 ág., 62 hely., 440 izr.; 1886/87-ben 798 kath., 65 ág., 67 hely., 477 izr.; 1887/8-ban 853 kath., 84 ág., 61 hely., 515 izr.; 1888/9-ben 856 kath., 82 ág., 77 hely., 580 izr.

Leányok: 1881/2-ben 858 kath., 74 ág., 51 hely., 825 izr.; 1882/3-ban 826 kath., 85 ág., 65 hely., 848 izr.; 1883/4-ben

888 kath., 97 ág., 63 hely., 832 izr.; 1884/5-ben 976 kath., 104 ág., 86 hely., 835 izr.; 1885/6-ban 1086 kath., 117 ág., 86 hely., 880 izr.; 1886/7-ben 1165 kath., 127 ág., 102 hely., 946 izr.; 1887/8-ban 1205 kath., 125 ág., 106 hely., 937 izr.; 1888/9-ben 1283 kath., 101 ág., 98 hely., 932 izr.

Összes létszáma 1888/9-ben fiuk: 1451,  
leányok: 2494.

Zsidó tanulók létszáma  $580 + 932 = 1512$ .

Alsó és középfoku *kereskedelmi iskolákban* 1888/9-ben. A zsidók létszáma előbbiben 230, utóbbiban 240, összesen 470.

*Ipariskolát látogat* 1089 zsidó. (A magánintézetek és állami ipariskolát látogató növendékek létszámát nem ismerem.)

*Középiskolák.* Főváros területén fennálló *gymnasiumokba:* jár mindössze 3114 gyermek, ezek közt  $880 = 28,27\%$  zsidó.

*Reál-iskolába* összesen 1961 gyermek. Ezek közt  $884 = 45,08\%$  zsidó.

Ha még hozzágondoljuk a tudományos és műgyetemet, állatgyógyintézeteket, magán- és felekezeti intézeteket, humanisztikus iskolákat, praeparandiákat stb. iskolákat látogató ifjúságunk számát, világos képet nyerünk azon fontos körülményről, hogy mily arányban részesültünk a nemzet közoktatási ügyi törekvésében, de egyszersmind tisztában vagyunk azon kötelezettségekkel is, melyeket felekezetünknek még csak ezentúl kell beváltania, különösen a középiskolai oktatás terén.

A statisztikai hivatal által kiadott XIV. közleményének lelkiismeretes ismertetése után bátor leszek a jövő kiadásokra nézve néhány szerény megjegyzést kockáztatni. Nem a kritikus rosszalása, hanem a szerény néptanító jámbor óhaja nyilvánul esorokban.

Hogy a statisztikai kimutatások a tanférfiak minden jogos várakozásának eleget tegyen, óhajtanám, hogy az ezentúl kiadás alá kerülő közlemények a következőkre is ki terjeszszék figyelmüket.

1. A közlemény népoktatási rovata ezentúl ne csak a főváros által fentartott népoktatási intézetek statisztikáját ölelje fel, hanem a magántársulati és felekezeti intézetek statisztikájára is terjeszse ki figyelmét. Az adatok beszerzése semmi nemü nehézségekbe nem ütközik. Csak ezeknek felvétele után nyerhetünk tiszta képet Budapest főváros közoktatási állapotáról.

2. A tanítók járandósága, nyugdíjadatai közlendők.

3. A társadalmi életünkben oly nagy szerepet játszó felekezeti kimutatás ne csak a tanulókra, hanem a főváros területén tanítással foglalkozó egyénekre is kiterjesztendő. Így pl. igen érdekelne bennünket azon körülmény, hogy a főváros által alkalmazott tanférfiak körében mily az arány felekezetiiség tekintetében. Az általam kiszámított arány csak megközelíti a pontoságot, az adatok pontos összeállítása privát személynek bajos.

4. Stipendiumokra vonatkozó kimutatást hiába keresünk a statisztikai közleményekben.

5. Halandósági táblázatot, mulasztásra vonatkozó adatokat nem találunk sehol.

6. A hitoktatásra vonatkozó adatok elég érdekesek és fontosak arra nézve, hogy külön kimutatást várjunk.

7. A nyilvános iskolákat nem látogatók statisztikája már finanziaális szempontból is megérdemelné, hogy a fővárosi hivatal evidenciájában tartsa.

8. A magánvizsgálatokról szóló adatokat ugyancsak fentebb kifejtett oknál fogva mellőzhetetlennek tartjuk.

9. A humanisztikus intézetekre vonatkozó összes adatok érdekesek a közlésre.

10. A tanítóképző-intézetek és a rabbi-szeminárium adatai teljesen ki vannak hagyva.

11. Ruházat és egyéb segélyben részesültek tandíjmentesek, tanügy szolgálatában álló egyesületek kimutatása csak emelné a közlemények becset.

Fővárosunk oktatásügyének ismertetése kapcsán még csak a közoktatás keretébe illő kérdés bolygatására vállalkozunk. Nyílt sebre helyezem tollamat, nem szívesen vállalkozom operációkra, de ha szükséges, akkor ki nem térek előle.

Ugyancsak Budapest törvényhatósága 1875-ben Gizella fő- és bajor kir. hercegnő nászünnepélye alkalmából 15 községi polg. iskolai szegény leány által élvezhető évenként 100—100 forintból álló ösztöndíjat létesített, mely ösztöndíjak 15 év óta a főváros területén fennálló polgári iskolákban kiosztás alá kerülnek. Az ösztöndíjakat, a tanári testület ajánlatára, a fővárosi tanács ítéli oda — de, fájdalom, nem mindig azoknak, a kik szegénységüknél és szorgalmuknál fogva azt legjobban érdemelnék.

Megjegyzendő, hogy a »Gizella« stipendiumok újabb időben ugyanannyi összegre terjedő »Mária-Valeria« stipendiumokkal szaporítottak.

Az ily cím alatt kiosztott összeg ma már a 20,000 forintot meghaladja.

Ez oly összeg, mely hathatós eszköz arra nézve, hogy a gyermekeket kiváló szorgalom kifejtésére buzdítsa, megtisztelje a főváros vezetőire, kik ennél nemesebb célra alig fordíthatják a rájuk bízott közpénzeket, megtisztelő Ó Fenségükre, kiknek nászünnepélye boldog emlékét megörökíteni ezen intézmény van hivatva.

Mint a fővárosban tizenegy év óta működő tanférfiu, kötelességszerűen figyelemmel kísérem nemzeti tanügyünk emelését önző összes rugókat, és az évről évre megjelenő polg. isk. értesítőket vizsgálva, azt tapasztalom, hogy még oly iskolákban is, a hol a zsidó tanulók az összes tanulók létszámának 70%-át képezik, a zsidókat nemcsak hasonló, de még jobb klasszifikáció mellett is rosszakaratulag mellőzik akkor, midőn a »Gizella« stipendium élvezéséről van szó.

Pedig a vizsgák eredményét alapul véve, a zsidó tanulók a »kitűnő« és »jeles« rovatban az összes felekezetek közt a legkedvezőbb %-ot mutatnak. Hogy a szegénység a zsidó tanulók közt csekélyebb arányban felfalálható, — fájdalom, azt a statisztika még nem konstata. lta.

Ezeknek előrebocsátása után szégyenteljesen be kell vallanunk, hogy a stipendiumok odaitélésében nem annyira az illető tanulónak szorgalmát, magaviseletét és szegénységét, hanem oly körülményt vesznek tekintetbe, mely sem az alapítvány jellegének, sem az alapítók intenczióinak, sem Ó Fenségük fenkölt toleráns szellemének meg nem felel.

Köszöloul ide iktatom egy fővárosi polg. isk. »Értesítő«-jéből (1887/88-ik tanévről) merített kimutatást.

» . . . III. B) osztályban ösztöndíjat nyert 4 tanuló.

Nézzük osztályzatát: 3, 3, 4, 4, 4, 4, 1, 1, 4, 2, 2, 1, 4. Mondhatom, pompás egy gyermek.

Ugyanazon intézetnek B növendéke, tandíjmentes, szegény elhagytott árva; osztályzata: 1, 1, 1, 1, 2, 1, 1, 1, 1, 2, 1, 1.

Mit gondolsz, kedves magyarom, ki nyerte el a Gizella ösztöndíjat A vagy B tanuló?

Szégyenkezve kell bevallanom, az előbb említett 4-es A. Miért? Mert a szegény B Mózes hitét vallja. Így megy évről évre, egyik intézetben úgy, mint a másokban a zsidók egyenjogúsításának 25-dik évfordulója küszöbén. Emberemlékezet óta Budapesten a »Gizella« stipendiumot zsidó gyermek még nem élvezte.

Hogy ily igazságtalan mérték alkalmazása mennyire megmetelyezi még a keresztény gyermek jogéretét is, felesleges bizonyítanom.

Ha már most a statisztika nekem azt mutatja, hogy némely fővár. polg. iskolában az 505 beiratott növendék közt 359 zsidó, tehát oly arányban vannak a zsidók a nem zsidókkal, mint 359:146-al, elképzelhető, hogy mennyire járul a »Gizella« stipendium odaitélése a gyermekek szorgalmának ösztönzésére. Hogy szorgalom és magaviselet tekintetében gyermekeink mennyire felelnek meg, annak megítélését még Lubrich Ágoston-ra is bízám.

Ha már a tanárok és tanítók kinevezésénél a kereszt-víz oly nagy szerepet játszik, hogy az 560 tanítóból álló statusában csak 20 zsidó tanítóra akadunk (a 10 kikereszteltet be nem tudva), holott a növendékek aránya 28368:6564 (tehát az összes létszámnak majdnem negyedrésze), ha már a tanszemélyzet alkalmazása a hitágazatok tekintetbe vétele mellett történik, ha már a zsidó hiten levő tanférfiakat kiéheztetik, hittagadásra kényszerítik, legalább a zsenge koru gyermekkelet kimélik és el ne keserítsék a stipendiumok kiosztása alkalmával alkalmazott igazságtalan mértékkel.

Mindaddig, míg az interkonfessionális cégér ott fityeg a fővárosi iskolák portája fölött, tiszteletteljesen elvárjuk, hogy legalább a hivatalos közegek részéről, alkotmányunk egyik sarkalatos törvénye, a liberális korszakot jellemző egyenjogúsítás törvénye tiszteletben tartassék.

Budapest.

CSUKÁSI FÜLÖP.

MTA KÖNYVTÁRA  
SCHEIBER  
GYŰJTEMÉNY



## KÜTFÖK.

211. sz.

Miniszteri rendelet a főigazgatókhoz, a zsidó középiskolai tanulóknak szombati és ünnepnap irás alól való fölmentéséről.

47880. szám.

Középiskolai tanulóknak a szombati és más ünnepnap irás és rajzolás alól való fölmentésénél az eddigi gyakorlat szerint azon szülőknek, kik e fölmentést fiaik számára kérték, az illető iskolai hatóságok útján hozzám kellett folyamodniok.

Az administratio egyszerűsítése czéljából s az eddigi tapasztalatok alapján a fölmentés jogát ezennel a tankerületi kir. főigazgatóságokra ruházom, oly hozzáadással, hogy a fölmentéseknél ezentúl is az eddigi irányelvek lesznek alkalmazandók, és pedig:

1. Az engedély csakis egyes figyelmet érdemlő esetekben, például rabbinusok fiainak vagy rabbinusi pályára készülő tanulóknak adható meg, és pedig csak azon esetben, ha a folyamodók kérvényei rabbinusi és igazgatói nyilatkozattal vannak felszerelve, melyekből kitűnik, hogy a tanuló atyja valóban rabbinusi állást tölt be, avagy a tanuló rabbi pályára való előkészülés czéljából a rendes hittani órákon kívül valóban megánhittani oktatásban részesül.

2. A fölmentés oly helyeken, hol gymnasium és reáliskola van, csakis gymnasiumi tanulóknak adható meg. Oly helyeken, hol csak reáliskola áll fenn, ezen középiskola tanulói is, ha a többi feltételek megvannak, felmenthetők.

3. A fölmentett tanuló az illető órában, fölmentettsége daczára, jelen tartozik lenni, s ha lehetséges, például a mennyiségtannál, szóbeli feleletre fel is hívható, sőt a rajzolásnál a rajzolandó tárgy értelmezésére is. Ha az osztály csupa írással vagy rajzolással van elfoglalva — s magyarázat nem fordul elő, — a fölmentett tanuló ez idő alatt ugyan e tantárgy elméleti vagy értelmező leckéinek ismétlésével tartozik foglalkozni. Minthogy szépírási óra hetenkint csak egyszer tartatik, a lehetőség szerint azon kell lenni, hogy az ily óra szombatra ne essék.

4. A fölmentett tanulókat egyéb órákon annál behatóbban vizsgálándók meg.

Erről Nagyságodat tudomás és további eljárás végett értesíteni.

Budapest, 1890. évi október hó 29-én.

Gf. Csiky.

## VEGYES.

**Irodalmi hírek.** Megjelent és beküldetett: *M. A. Goldstein.* Gebet und Glaube. Ein Beitrag zur Erklärung und Erläuterung des Gottesdienstes und dessen Gebräuche. Budapest. — *Rosenfeld József.* Felszentelő, tartotta az orosházi zsinagógában. Orosháza. — *S. H. Margulies.* Discorso inaugurale, pronunziato in occasione del suo insediamento in Firenze. — *Az Athenaeum* nagy képes naptára 1891-re. Ára 1 frt.

**Igali József,** kinek nevével olvasóink a »Magyar-Zsidó Szemlében már gyakran találkoztak, (Lord Byronnak »Hebrew melodies« című költeménycsoportját fordította le,) előfizetést hirdet költeményeire. A kötet csinos kiállítással február 1-én fog megjelenni. Terjedelme körülb. 10 iv, ára 1 frt lesz. Előfizetések a szerző lakására (Budapest, V. váci körut 74. I. 13.) küldhetők, de szerkesztőségünkben is elfogadtatnak. A munkát olvasóink figyelmébe ajánljuk.

**Az országos rabbiképző intézet** vezérlő bizottságának tagjaivá dr. Sidon Adolf rabbi és Gomperz Zsigmond urak nevezettek ki.

**A pápa köszönete** *Wodiáner Kozman* irodalmi hagyatékáért. Dr. Schlauch Lőrincz, nagy-váradi püspök folyó év június 6-án a következő levelet intézte a Wodiáner-család egyik köztiszteletben álló tagjához: »Nagyságod által felajánlott s közvetítemmel Szentséges Atyánk elé juttatott »Liber haereditatis Josuae« cz. nagybecsű irodalmi munkát Egyházunk dicsően uralkodó Feje, XIII. Leo pápa, a legszívélyesebben fogadni és azt a vatikáni könyvtárban elhelyeztetni méltóztatván, biboros államtitkára útján nekem meghagyni kegyeskedett, hogy Nagyságodnak e becses ajándék által irányában tanúsított nemes hódolatnyilvánításáért s figyelméért őszinte köszönetének tolmácsolását apostoli áldása kíséretében közvetítem. Midőn tehát a legkegyelmesebb megbizatásnak ezennel hódolattal megfelelni szerencsém van, egyszersmind Nagyságodnak a benem helyezett bizalmaért és a becses ajándék megküldése által irányomban tanúsított nagybecsű figyelméért mély köszönetemet nyilvánítani bátorodom. Fogadja stb.« — Ez alkalommal jelenthetjük, hogy a kérdésben forgó munka kiadásánál használt eredeti kéziratok *Wodiáner Arnold* úr által a bécsi cs. kir. udvari könyvtárnak felajánltatván, ezen könyvtár kéziratgyűjteményébe ő Felsege főndvarmesterei hivatala engedélyével felvették és ott örök időkre őriztetnek.

MTA

SCHEER

GYÜ. T. E. 11

## IRODALOM.

<i>Bacher Vilmos.</i> A szentírás és a zsidó tudomány irodalma 1889-ben .....	9—20
<i>Blau Lajos, Bacher Vilmos, Wodianer Kosman</i> irodalmi hagyatéka .....	83—87
<i>Enyedi Mátyás, Wiener József.</i> Héber nyelvtan .....	87—92
<i>Radó Antal.</i> Vallásos énekek .....	156—158
<i>Klein Mór.</i> A tannaiták agádája .....	214—219
<i>Száadja munkáinak kiadása</i> .....	219—222
<i>Goldschmied Lipót.</i> A zsidók a lángész és az örültség sta- tistikájában .....	277—280
—t. A két Askenázi .....	356—358
<i>Venetianer Lajos.</i> Zsidó homiletika .....	409—418
<i>Blau Lajos.</i> Kommentár a tószeftához .....	544—545
<i>Enyedi Mátyás.</i> Magyar machzór .....	601—602

\*

<i>Kis Arnold.</i> Imádságok engesztelő napra .....	20—21
<i>Ugyanaz.</i> Sátoros ünnepre .....	92—93
<i>Ugyanaz.</i> Purimdal .....	158
<i>Ugyanaz.</i> Újévre .....	418—419
<i>Radó Antal.</i> A newporti zsidó-temető .....	223—224
<i>Lederer Ignác.</i> Samuel Hanágid divánjából .....	358—362
<i>Makai Emil.</i> Vándoruton Júda Halévi I. II. ....	485—489

## TÁRSADALOM.

<i>Kaufmann Dávid.</i> Deutsch Henrik .....	22—27
<i>Herzog Manó.</i> A válásról .....	27—30
<i>Pollák Fülöp.</i> Válasz az anyakönyvvezető rabbi kérdésére Bözöd-Ujfalu 33—38, 115—116, 171—174, 230—233, 370—371, 550—557, 607—608	30—33
.....	94—99
<i>Bacher Vilmos, Philippson Lajos</i> .....	100—103
<i>Halász Frigyes.</i> Zsidó ügyek a joggyakorlatban .....	103—106
<i>Bolesói Elemér.</i> Egy kis statisztika .....	106—109
<i>Kürti József.</i> A válásról .....	109—111
<i>Kohn Ambrus.</i> Megjegyzések az elválás kérdéséhez .....	111—112
<i>Lebovits József.</i> Az elválásról .....	112—114
<i>Herzog Manó.</i> Egyet-mást Bözöd-Ujfaluról .....	159—163
<i>Rosenberg Sándor.</i> Zsidó viták .....	163—167
<i>ny.</i> A zsidó kérdés a parlamentben .....	167—169
<i>Beck Mór.</i> Nyílt levél Rosenblüh Farkas rabbi úrhoz .....	169—171
<i>Rosenthal Tóbiás.</i> Egy ismeretlen rendelet .....	

## TARTALOM.

A M. Zs. Szemle VII. évfolyamának munkatársai .....	III—IV
---	--------

Lap

III—IV

## TUDOMÁNY.

Olvasóinkhoz .....	577—578
<i>Blau Lajos.</i> Izrael kiválasztása .....	1
I. A kérdés fölvetése .....	2—8
II. 1. Kiválasztás és nemzetiség .....	65—73
2. Kiválasztás, kiválás és kiváltság .....	129—137
III. A kiválasztás eszélja, értelme és alapja .....	193—202, 257—260
IV. A kiválasztás eszméje az imakönyvben .....	260—266
<i>Roth Áron.</i> Két megjegyzés .....	73
<i>Venetianer Lajos.</i> Semtób ibn Falakéra .....	74—82, 144—155
<i>Rosenberg Ede.</i> A zsidó népiskola a hagyomány korszaka- kában .....	138—143, 203—213, 272—276, 321—330
<i>Krausz Sámuel.</i> A zsidók Szent-Jeromos műveiben:	
I. A zsidók állapota Palesztinában a IV. sz. vé- gén .....	267—271, 334—338
II. Miveltség és vallásos élet .....	338—345, 388—403
III. Eklézsia s zsinagóga .....	449—467
IV. A héber nyelvről .....	513—526
V. Jeromos viszonya a zsidókhoz .....	527—532
VI. Jeromosnak héber tradíciói .....	579—588
<i>Vajda Béla.</i> Izrael kiválasztása .....	346
<i>Seltmann Lipót.</i> A zsidó népiskola a hagyomány korszaka- kában .....	347
<i>Beck Móricz.</i> Hol halt meg Jóchanan ben Zakkai .....	347—350
<i>Goldfahn S. H.</i> Egy gnostikus vallású nő a midrásban .....	350—351
<i>Kardos Albert, Bacher Vilmos.</i> Bibliai nevek magyarsága .....	351—355
<i>Diamant Gyula.</i> A trencsényi Chevra Kadisa története .....	404—408
.....	479—484
<i>Büchler Sándor.</i> Adalékok a hazai zsidó-közsegek történe- téhez 1830—1848-ig .....	468—478, 533—542, 589—595
<i>Löwy Mór.</i> Széjlegyzetek .....	596—600

	Lap
Vajda Béla. Magyar-zsidó vallásos énekek ... ..	225—229
A zsidó anyakönyvek rendezése ... ..	233
Magyar zsinagóga ... ..	281—308
Szép Lípót. A zsidó tanítók országos árvaháza ... ..	363—367
Dallos Sámuel. Anyakönyvvezető »rabbik« Trencsénmegyében ... ..	367—370
Berger J. Lípót. A hittanítók állása ... ..	420—424
Kohn E. H. A hitoktatás és a rabbiképző ... ..	424—426
Egy miniszteri válasz ... ..	426—427
H. J. Válaszul ... ..	427—428
Adorján (Auspitz) Armin. Zsidó középiskola ... ..	490—492
Dallos Sámuel. Anyakönyvvezető »rabbik« ... ..	493—494
Sold Emil. A zsidók helyzete hadseregünkben ... ..	546—549
Frisch Ede. Kortörténeti adalék ... ..	549—550
Stadler Károly. Hitsorsosaink a vidéken ... ..	603—607

## ÉRTESITŐ.

## ORSZÁGVILÁG.

Zsidó halottak 1889-ben ... ..	34—43
Enyedi Máttyás. Nyilvános felolvasó-estélyek ... ..	43—46
Halász Ignác. A zsidók Svédországban és Norvégiában ... ..	46—48
Hevesi Simon. A miskolci Chevra-Kaddisa ... ..	49—50
Diamant Gyula. A berlini hitközség költségvetése ... ..	117—121
Kános Ignác. A sztambuli »Jeni-szeráj« zsidó kéziratái ... ..	121—122
Izraelita ösztöndíjak ... ..	123
Dávid Gyula, Major J. Gyula. Sulzer Salamon ... ..	175—178
Bernstein Béla. Külföldi levél ... ..	178—181
Halász Frigyes. A pesti izr. hitközség 1889-ben ... ..	234—239
Ks. a szegedi Chevra ... ..	239—240
Diamant Gyula. Berlini felolvasások ... ..	309—311, 376—379
A Beni-Izrael Indiában ... ..	372—376
Rosenpitz Sándor. A szentföldről ... ..	429—441
Pillitz Sámuel. Hochmuth Ábrahám sírkövének leleplezése ... ..	441—442
Munkácsi Bernát. Oroszországból ... ..	495—500
Pollák Miksa. Gleichenberg ... ..	500—501
Enyedi Máttyás. Az oroszországi rémhírek ... ..	558—567
Rosenpitz Sándor. Jeruzsálemről Rómáig ... ..	567—569, 609—622
ny. A veszprémi izr. hitközségről ... ..	570—572

## TANÜGY.

Szántó Eleázár. Héber tanfolyamok ... ..	51—59
Díosi Sámuel. A hitoktatás állapota Erdélyben ... ..	123—125
Csukási Fülöp. A héber nyelvoktatás jelentősége, terjedelme és methodikája az interkonfessionális nép- és polgári iskolák izr. hitoktatásában ... ..	181—187, 242—249
Izraelita ösztöndíjak ... ..	250—251

l. r. Iskolai értesítők ... ..	Lap
Csukási Fülöp. Budapest főváros közoktatásügyi statisztikája különös tekintettel a zsidó tanulókra ... ..	502—506
	622—633

## KÜTFÖK.

194. sz. Miniszteri rendelet a hadkötelesek nőüléséről ... ..	60—61
195. sz. Miniszteri rendelet az orsz. rabbiképző intézet alsó tanfolyambeli tanulóinak átlépéséről más gimnáziumokba ... ..	61
196. sz. Miniszteri rendelet helyegügyben ... ..	126
197. sz. Az izraelita hitfelekezeti ügy rendezéséhez ... ..	188—191
198. sz. Miniszteri rendelet keresztény vallásra áttért zsidók anyakönyvezése tárgyában ... ..	252
199. sz. Miniszteri rendelet a közigazgatási hatóságok által bekívánt anyakönyvi kivonatok kiszolgáltatása tárgyában ... ..	253
200. sz. A szegedi hitközség levelei az országos iroda elnökségéhez ... ..	312—317
201. sz. Az országos iroda elnökségének válasza a szegedi hitközségnek ... ..	318—319
202. sz. Miniszteri döntvény prozeliták esketése ügyében ... ..	380
203. sz. Miniszteri rendelet a rituális válás ügyében ... ..	380—381
204. sz. A trencsényi hitközség multjából (1801) ... ..	381—382
205. sz. Az irsai hitközség multjából (1800) ... ..	382
206. sz. Rendeletek a zsidók összeírásáról (1806) ... ..	443—445
207. sz. Zsidó hitközségi katona 1831-ben ... ..	507
208. sz. A zsidók letelepedéséről (1820) ... ..	508—509
209. sz. Az irsai hitközség multjából (1849) ... ..	573
210. sz. A magyar kir. belügyminister körrendelete a törvényhatóságokhoz az anyakönyvi kivonatok kiállítása tárgyában ... ..	573—574
211. sz. Miniszteri rendelet a főigazgatókhoz a zsidó középiskolai tanulóknak szombati és ünnepnap irás alól való fölmentéséről ... ..	634

## VEGYESEK.

Irodalmi hírek 62, 127, 192, 254, 320, 383, 446, 510, 575, 635.  
 Deutsch Henrik. Izraelita ösztöndíjak. Hochmuth Ábrahámé egyet. Róna József. Felhívás előfizetésre. Felekezeti lap jubileuma. Zsidó statisztika. Zsidók külföldön 62—64. — Zsidó közigazgatási naptár. A zsolnai tanári kör és az izr. vallás. Proféták sírja. Kimutatás. A franczinországi főrabbi. Zsidók külföldön. A zsidó tanulók Zürichben 127—128. — Rabbivatás. Két jubileum 192. — Schiller-Szinessy S. M. Delitzsch Fe-

rencz. A berlini hitközség tagjai. A semita típus elváltozása 254—256. — Az orsz. izr. tanítóegyesület. Jubileum. Zsidó orvosok 320. — Hildesheimer Izrael. Zsidók a porosz egyetemeken. Achawa. A német birodalmi gyűlés. Héber oktatási intézet. Zsidó statisztika 383—384. — Az újszövetség héber fordítása. Hochmuth Ábrahám emlékezete. Magyar közmondások könyve. Bözöd-Ujfalú 446—448. — A berlini egyetemen. Birósági hivatalnokok Németországban. A Károli jubileumról. Berlinben. »Grundsätze der jüdischen Sittenlehre.« Unitáriusok Magyarországon. Zsidó zsurnalisztika. Statisztikai adatok 510—512. — A brit Bibliatársulat. Zsidó-betűs magyar föliatok. A vasút Jeruzsálemben. A berlini hitközségi életből 575—576. — Igali József. Az orsz. rabbiképző intézet. A pápa közönete 635.

### A megbeszélte könyvek lajstroma.

	Lap
<i>Bacher Vilmos.</i> Die Agada der Tannaiten. Zweiter Band ... ..	214
<i>Füredi Ignác.</i> Teljes héber-magyar machzor ... ..	601
<i>Lombroso Cesare.</i> L'homme de génie ... ..	277
<i>Makai Emil.</i> Vallásos énekek ... ..	156—226
<i>Maybaum S.</i> Jüdische Homiletik, nebst einer Auswahl von Texten und Themen ... ..	409
<i>Philippson L.</i> Die Rhetorik und jüdische Homiletik. In Briefen und Abhandlungen ... ..	409
<i>Schwarz A.</i> Tosifta juxta Mischnarum ordinem recomposita et commentario instructa ... ..	544
<i>Stadler Károly.</i> A két Askenázi ... ..	356
<i>Stern Ábrahám.</i> Héber nyelvtan. Rövid vezérfonal középiskolák és szemináriumok számára ... ..	87
<i>Wodianer Kosman.</i> ספר גדלת יהושע ... ..	83

MTA KÖNYVTÁRA  
SCHEIBER  
GYŰJTEMÉNY